

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการสิทธิชุมชนและสิทธิเกษตรกร
ในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

โดย นายวิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ และคณะ

สิงหาคม 2544

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการสิทธิชุมชนและสิทธิเกษตรกร
ในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

คณะผู้วิจัย

นายวิฑูรย์	เลี่ยนจำรูญ	เครือข่ายสิทธิภูมิปัญญาไทย
นายธเนศ	เปเรร่า	สำนักงานทนายความติลลิกีแอนด์กิบบินส์
นายฐิรุฒิ	เสนาคำ	สำนักวิชาศิลปศาสตร์ ม.วลัยลักษณ์
นางสาวอาภา	หวังเกียรติ	สาขาวิชาวิศวกรรมสิ่งแวดล้อม ม.รังสิต
นายสุพัฒน์	กุ่มพิทักษ์	เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ภาคอีสาน
นางวรลักษณ์	ไชยทัพ	นักวิจัยอิสระ

ผู้ช่วยวิจัย

นางสาวนิรมล	ยุวนบุญย์	เครือข่ายสิทธิภูมิปัญญาไทย

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
ชุดโครงการสิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล

คำอุทิศ

หากปราศจากความเคลื่อนไหวของเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นที่เรียกร้องสิทธิ
- และแสวงหาทางเลือกการพัฒนาที่ยืนอยู่บนพื้นฐานของอิสรภาพและความยั่งยืนแล้ว
งานวิจัยนี้ก็มีค่าควรแก่การกล่าวถึงเพียงน้อยนิด

งานนี้เกิดขึ้นได้เพราะผลแห่งการเคลื่อนไหวของเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ
ข้อความทุกบรรทัดในรายงานนี้จะก่อให้เกิดประโยชน์ได้
ก็ต่อเมื่อได้นำไปเสริมสร้างและสนับสนุนการเคลื่อนไหวของเกษตรกรและชุมชนเหล่านั้น

สารบัญ

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	i
Abstract	iv
บทคัดย่อ	v
คำนำ	x

ภาคเนื้อหาหลัก

บทที่ 1 ฐานคิดเรื่องสิทธิเกษตรกรและชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น	1
บทที่ 2 สถานภาพของฐานทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศ	11
บทที่ 3 ชุมชนกับความหลากหลายทางชีวภาพ	27
บทที่ 4 ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น	38
บทที่ 5 กรณีศึกษาปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น	70
บทที่ 6 ความเป็นมาและความเคลื่อนไหว	114
บทที่ 7 ข้อตกลงและความเคลื่อนไหวระหว่างประเทศ	121
บทที่ 8 หลักการว่าด้วยสิทธิชุมชนและเกษตรกร	137
บทที่ 9 ข้อเสนอในการแปรหลักการสิทธิชุมชนและเกษตรกรไปสู่การปฏิบัติ	156

ภาคกรณีศึกษา

กรณีศึกษาภาคเหนือ	170
กรณีศึกษาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	223
กรณีศึกษาภาคใต้	255

ภาคผนวก

● พระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย 2542	292
● ร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน	316
● พระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช 2542	333

● ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี	
ว่าด้วยการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพ 2543	353
● มาตราที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ	
ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540	358
● Official developing country proposals for the review of TRIPS	360
● OAU Model Law	362
● International Undertaking on Plant Genetic Resources	379
● PVP in the South	391
● เอกสารอ้างอิง	392

ภาคกิจกรรมและบทความ

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องในโครงการวิจัย	393
สิทธิชุมชนและสิทธิเกษตรกรในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น	396
พันธูวิศกรรมกับสิทธิชุมชนและเกษตรกร	413
สิทธิชุมชนในทรัพยากรชีวภาพกับกฎหมายไทย	420

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

สิทธิชุมชนและสิทธิเกษตรกรในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

การเรียกร้องสิทธิชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของกระแสใหญ่ของการเรียกร้องสิทธิชุมชนในสังคมไทย อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากความล้มเหลวของการพัฒนาที่เดินตามแนวทางการพัฒนาแบบอุตสาหกรรมนับตั้งแต่เริ่มต้นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 เป็นต้นมา การเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิของชุมชนในประเด็นนี้จึงเป็นเรื่องสืบเนื่องของการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิและการแสวงหาแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนบนรากฐานภูมิปัญญาของตนเอง ซึ่งเริ่มต้นตั้งแต่ การเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในรูปแบบป่าชุมชน การแสวงหาเกษตรกรรมทางเลือกที่ปฏิเสธเกษตรกรรมตามแนวทางการปฏิวัติเขียวซึ่งต้องพึ่งพาสายพันธุ์และการต่อต้านต่อต้านระบบกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาจากตะวันตก เป็นต้น

เกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทยเป็นกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องและได้รักษาทรัพยากรชีวภาพของซึ่งเป็นฐานสำคัญของการผลิตด้านการเกษตร อาหาร และยา ของประเทศ ชุมชนท้องถิ่น เช่น ชุมชนพื้นเมืองในที่ราบสูงภาคเหนือ ชุมชนชาวนาในภาคอีสาน และชุมชนชาวสวนในภาคใต้ เป็นต้น ได้อนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพมาเนิ่นนานนับตั้งแต่อดีต อย่างไรก็ตามชุมชนท้องถิ่นได้รับแรงกดดันจากภายนอกให้ต้องเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตและวิถีชีวิตซึ่งไม่เอื้อต่อการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นมากยิ่งขึ้นทุกที ตัวอย่างเช่น นโยบายผลักดันชุมชนให้เปลี่ยนแปลงจากวิถีการเกษตรแบบพื้นบ้านมาเป็นการปลูกพืชพันธุ์ใหม่ที่ต้องใช้ปุ๋ยและสารเคมี การนำเข้าพืชตัดแต่งพันธุกรรม การสร้างข้อจำกัดให้ชุมชนไม่สามารถพัฒนาเทคโนโลยีชีวภาพท้องถิ่น และการเข้ามาแย่งชิงพันธุกรรมและภูมิปัญญาจากพื้นบ้านโดยระบบกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาที่เอื้อประโยชน์ต่อบริษัทข้ามชาตินาขนาดใหญ่ เป็นต้น

การพัฒนาเพื่อให้สังคมไทยสามารถพัฒนาไปบนขาของตัวเองได้อย่างยั่งยืนและไม่เป็นทาสทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของอุตสาหกรรมข้ามชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากบรรดาอุตสาหกรรมชีวภาพซึ่งอยู่ในมือของบริษัทข้ามชาติเพียงหยิบมือเดียวนั้น จำเป็นที่สังคมไทยจะต้องให้การรับรองสิทธิของชุมชนและเกษตรกร ทั้งนี้เพื่อเป็นหลักประกันความอยู่รอดร่วมกันของทั้งเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นกับสังคมไทยโดยรวมด้วย

สิทธิชุมชนและสิทธิเกษตรกรในทรัพยากรชีวภาพต้องยืนอยู่บนฐานคิดของสังคมไทยและชุมชนท้องถิ่น หาใช่การเอาความคิดที่มองทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเพียง "ทรัพย์สิน"

หรือ"การค้า"ตามปรัชญาของอุตสาหกรรมชีวภาพจากตะวันตกมาใช้ไม่ ในที่นี้ฐานคิดสำหรับการพัฒนาพัฒนาสิทธิชุมชนต้องตั้งอยู่บนหลักการของสันติภาพ/อิสรภาพและความยั่งยืนยาวนานชั่วลูกชั่วหลาน หรือที่ชาวปากาจะญอในพื้นที่วิจัยในโครงการนี้ใช้คำว่า "ตะสาเบล" และ "ดาลอโจะลอทอ" นั่นเอง

อย่างไรก็ตามนอกเหนือจากฐานความคิด ภูมิปัญญา และพลังการเคลื่อนไหวของชุมชนและเกษตรกรท้องถิ่นจากกลุ่มภายในประเทศแล้ว ยังมีอนุสัญญา ข้อตกลงระหว่างประเทศบางข้อตกลงหรือบางมาตราที่เกื้อหนุนต่อการพัฒนาหลักการและแนวปฏิบัติเพื่อรับรองสิทธิของเกษตรกรและชุมชนด้วย อาทิเช่น สิทธิเกษตรกร ใน สัตยาบันระหว่างประเทศว่าด้วยทรัพยากรพันธุกรรม ภายใต้ต้องการอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ 1989 สิทธิชนพื้นเมือง และชุมชนท้องถิ่น ใน อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ 1993 คำประกาศว่าด้วยสิทธิชนพื้นเมือง1993 หรือ แม้แต่ แบบทางกฎหมายในการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นปี1982 ของ องค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลก และองค์การว่าด้วยการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมของสหประชาชาติ เป็นต้น

ชุมชนท้องถิ่น (Local community) ที่ได้รับความคุ้มครอง ต้องครอบคลุมถึงชุมชนท้องถิ่นทั้งหมดที่มีวิถีชีวิตเกี่ยวข้องกับความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญา ซึ่งต้องหมายรวมถึงชุมชนพื้นเมืองหรือกลุ่มชาติพันธุ์ (Indigenous Peoples) รวมทั้งชุมชนเกษตรกรรม (Farming Communities) ด้วย โดยสิ่งที่จะได้รับการคุ้มครอง (Subject to be protected) คือ 1) ทรัพยากรชีวภาพที่อยู่ภายใต้การดูแลและใช้ประโยชน์โดยเกษตรกรและชุมชน 2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพ ได้แก่ ยา อาหาร และมรดกภูมิปัญญาอื่นๆ และ 3) ระบบเกษตรกรรมและวิถีวัฒนธรรมแบบพื้นบ้าน ทั้งนี้โดยครอบคลุมองค์ประกอบของสิทธิ 5 ประการคือ 1) สิทธิที่จะได้รับทราบข้อมูลข่าวสารจากการเข้าถึงเพื่อใช้ประโยชน์ และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรมใดๆจากภายนอกที่มีผลกระทบต่อทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น 2) สิทธิในการได้รับการแบ่งปันผลประโยชน์จากการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น 3) สิทธิในการเลือกแบบแผนการผลิตที่รักษาความหลากหลายทางชีวภาพเอาไว้ 4) สิทธิในการวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีชีวภาพและการเกษตรที่เหมาะสมและตอบสนองต่อผลประโยชน์ของชุมชนและเกษตรกรส่วนใหญ่ และ 5) สิทธิในการแสดงออกเพื่อปกป้องและรักษาไว้ซึ่งพันธุกรรมพื้นบ้าน

การแปรหลักการสิทธิชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นไปสู่การปฏิบัตินั้น มีแนวทางที่สามารถดำเนินการได้ดังนี้คือ

1. ส่งเสริมบทบาทของเกษตรกรและชุมชนในการอนุรักษ์พัฒนาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพ ทั้งนี้โดยให้ความรู้เกี่ยวกับสถานการณ์การและปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพ

แก่ชุมชน ส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนรักษาสภาพาในการอนุรักษ์ เช่น การสนับสนุนระบบเกษตรกรรมแบบไร้หมันเวียนของชุมชนพื้นเมืองบนพื้นที่สูง การพัฒนาภูมิปัญญาจากท้องถิ่น และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพ เพื่อพัฒนากิจกรรมทางเศรษฐกิจตั้งแต่ระดับท้องถิ่นขึ้นไปเป็นลำดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการพัฒนาพันธุ์พืชโดยชุมชน การพัฒนาสมุนไพรโดยท้องถิ่น และการพัฒนาเทคโนโลยีชีวภาพและอุตสาหกรรมอาหารระดับท้องถิ่น ซึ่งเกษตรกรและชุมชนมีฐานของความรู้ เทคโนโลยี และการจัดการ เป็นต้นทุนเดิมอยู่แล้ว

2. สร้างความร่วมมือระหว่างประเทศกำลังพัฒนา ทั้งนี้เนื่องจากทรัพยากรชีวภาพเป็นจำนวนมากเป็นสมบัติร่วมของหลายประเทศซึ่งอยู่ในระบบนิเวศเดียวกัน ความร่วมมือดังกล่าวสามารถเป็นไปเพื่อสร้างกลไกการแลกเปลี่ยนพันธุกรรมที่ยุติธรรมสำหรับประเทศกำลังพัฒนาด้วยกันเอง และความร่วมมือเพื่อต่อรองกับบรรดาประเทศอุตสาหกรรมในเวทีการเจรจาระหว่างประเทศทั้งในองค์กรการค้าโลก และองค์กรระหว่างประเทศอื่นๆ

3. การปรับปรุงกฎหมายภายในเพื่อให้รองรับสิทธิเกษตรกรและชุมชน ครอบคลุมทั้งกฎหมายที่จำเป็นต้องแก้ไข เช่น พระราชบัญญัติสุรา 2493 กฎหมายที่ต้องปรับปรุงให้ดีขึ้น เช่น พระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช 2542 พระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย 2542 และระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพ 2543 รวมทั้งกฎหมายซึ่งอยู่ระหว่างการดำเนินการในขั้นต่างๆ เช่น ร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน และร่างพระราชบัญญัติยา ทั้งนี้โดยเกษตรกรและชุมชนต้องมีส่วนร่วมในกระบวนการร่างและปรับปรุงกฎหมายในทุกๆระดับ

4. พื้นฟูกฎหมายจารีตประเพณีเพื่อรับรองสิทธิเกษตรกรและชุมชน กฎหมายลักษณะนี้จะไม่มีการกำหนดด้วยบทกฎหมายไว้ล่วงหน้า แต่จะสร้างกฎหมายขึ้นมาอย่างค่อยเป็นค่อยไป อาศัยการสะสมของคำวินิจฉัยของชุมชนท้องถิ่นในเรื่องต่างๆ ซึ่งคล้ายคลึงกับระบบกฎหมายจารีตประเพณีของอังกฤษ (Common Law) ในทางปฏิบัติการฟื้นฟูกฎหมายจารีตประเพณีอาจเริ่มโดยการแก้ไขกฎหมายรัฐธรรมนูญให้มีบทบัญญัติรับรู้ และรับรองร่างคำวินิจฉัยของชุมชนในเรื่องหนึ่งเรื่องใด ให้ผลใช้บังคับ โดยในกรณีที่ความขัดแย้งระหว่างกฎหมายจารีตประเพณีกับพระราชบัญญัติ และกฎหมายลายลักษณ์อักษรควรมีบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญ และหรือกฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญว่าจะให้มีผลเป็นอย่างไร ทั้งนี้โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ประชาชน เกษตรกร และชุมชนได้รับความยุติธรรมสูงสุด บนหลักของศีลธรรมและจริยธรรม

Abstract

Local and farming communities have important roles in the conservation, development and utilization of biological resources. However, these roles have been negatively affected by government policy and pressure from the biotechnology industry, especially as a result of international trade negotiations. Developing the principle of "community rights" and "farmers' rights" related to biodiversity and local knowledge will benefit not only local communities themselves but all Thai people. The principle should be based on the twin concepts of "freedom" and "sustainability" which are deeply rooted in the cultures and thinking of local communities. Implementation of farmers' and community rights implies: supporting the role of communities in conserving, developing and utilizing biological diversity; promoting cooperation among developing countries, including at the regional level; recovering and revitalizing customary or common law; and adopting national laws to specifically promote both farmers' and community rights.

บทคัดย่อ

เกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นมีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์พัฒนาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพ อย่างไรก็ตามปัจจุบันบทบาทดังกล่าวถูกเปลี่ยนแปลงไปจากปัจจัยต่างๆทั้งที่เป็นปัจจัยภายในประเทศและปัจจัยจากการขยายตัวของอุตสาหกรรมชีวภาพจากต่างประเทศ เพื่อให้เกษตรกรและชุมชนสามารถรักษาบทบาทในการอนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งจะเป็นประโยชน์ทั้งต่อเกษตรกรและชุมชนเองและสังคมไทยโดยรวม จึงจำเป็นต้องวางหลักการและแนวปฏิบัติเรื่องสิทธิชุมชนและเกษตรกรในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นขึ้น ทั้งนี้โดยวางอยู่บนฐานคิดของชุมชนเรื่อง “อิสราภาพ/เสรีภาพ” และ “ความยั่งยืนชั่วลูกชั่วหลาน” โดยแนวปฏิบัติดังกล่าวครอบคลุมกิจกรรม การส่งเสริมบทบาทของเกษตรกรและชุมชนในการอนุรักษ์พัฒนาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพ ,การสร้างความร่วมมือระหว่างประเทศกำลังพัฒนา , การฟื้นฟูกฎหมายจารีตประเพณี และ การปรับปรุงกฎหมายภายในเพื่อให้รองรับสิทธิเกษตรกรและชุมชน

คำนำ

โครงการวิจัยเรื่อง "สิทธิชุมชนและสิทธิเกษตรกรในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น" นี้ เป็นหนึ่งในชุดโครงการวิจัยเรื่อง "สิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล" ซึ่งมี ศ.เสน่ห์ จามริก เป็นหัวหน้าโครงการ ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย โครงการวิจัยนี้เป็นชุดโครงการวิจัยชุดที่ 9 จากชุดโครงการวิจัยทั้งหมด 10 โครงการ โดยมีผู้เขียนคำนำเป็นหัวหน้าชุดโครงการวิจัยนี้

คณะนักวิจัย

นักวิจัยในโครงการนี้ประกอบไปด้วยนักวิชาการอิสระ 8 ท่านคือ คุณธเนศ เบเร๊รา ทนายความอาชีพ จากสำนักงานทนายความดิลลิกี่แอนด์กิบบินส์ คุณธเนศเป็นผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา มีประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการร่างกฎหมายคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย และกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช ซึ่งขณะนี้พระราชบัญญัติทั้งสองฉบับได้ผ่านการพิจารณาของรัฐสภาและได้บังคับใช้เป็นกฎหมายเรียบร้อยแล้ว งานวิจัยนี้ได้ใช้ประโยชน์เป็นอย่างยิ่งทั้งจากแง่มุมทางกฎหมายและแง่มุมประเด็นเกี่ยวกับชุมชนและศาสนาซึ่งคุณธเนศให้ความสนใจเป็นอย่างสูง

นักวิจัยที่เป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยมีสองท่านคือ อ.จิรัฐภูมิ เสนาคำ จากสำนักวิชาศิลปศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ และ อ.อาภา หวังเกียรติ จากสาขาวิชาวิศวกรรมสิ่งแวดล้อม คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต

อ.จิรัฐภูมิ นั้นมีความสนใจเกี่ยวกับเรื่องชุมชนท้องถิ่นและภูมิปัญญาท้องถิ่นรวมทั้งปัญหาเกี่ยวกับเรื่องเกษตรกรรมมาโดยตลอด มีหนังสือและข้อเขียนเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวหลายชิ้น เช่น ผลงานเขียนเรื่อง "พันธุ์กรรมข้าว" เมื่อปี 2535 ซึ่งเป็นการรวบรวมประสบการณ์ของชุมชนในที่สูงที่อนุรักษ์พันธุ์ข้าว และ "ภูมิปัญญาชาวบ้าน : กรอบและแนวทางการศึกษา" พิมพ์เผยแพร่เมื่อปี 2540 เป็นต้น อ.จิรัฐภูมิ รับผิดชอบการจัดทำกรณีศึกษา สองพื้นที่ในภาคใต้ และช่วยทบทวนเอกสารและบทความเกี่ยวกับสิทธิชุมชนซึ่งเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในช่วงที่คณะวิจัยเริ่มต้นทำการวิจัย ขณะนี้ อ.จิรัฐภูมียังคงทำงานวิจัยหลายชิ้นเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่ชุมชนประมงฝั่งทะเลตะวันออก

อ.อาภา หวังเกียรติ เคยทำงานร่วมกับผู้เขียนคำนำมาตั้งแต่สมัยทำงานที่สมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม และศูนย์เทคโนโลยีเพื่อสังคม งานวิเคราะห์เกี่ยวกับปัญหาระบบการศึกษา การเกษตร ที่เธอทำไว้เมื่อปี 2535 ยังคงได้รับการพูดถึงเสมอจากราชการและผู้ที่สนใจเกี่ยวกับ

ปัญหาการศึกษาด้านเกษตรกรรมของไทย สำหรับโครงการวิจัยนี้เธอรับผิดชอบในเรื่องเกี่ยวกับข้อตกลงและความเคลื่อนไหวระหว่างประเทศที่เกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

นักวิจัยอีกสองท่านที่ทำงานวิจัยในพื้นที่คือ คุณวรลักษณ์ ไชยทัพ ซึ่งรับผิดชอบพื้นที่วิจัยภาคเหนือ และ คุณประพัฒน์ กุมพิทักษ์ รับผิดชอบพื้นที่ภาคอีสาน

คุณวรลักษณ์ เป็นนักวิจัยอิสระที่มีประสบการณ์การวิจัยในชุมชนอีสานและชุมชนภาคเหนือมายาวนาน กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมและผลของงานวิจัยซึ่งเธอได้นำเสนอต่อที่ประชุมของคณะวิจัยนั้นได้รับคำชื่นชมจากเพื่อนนักวิจัยรวมทั้งจากท่านอ.เสน่ห์ จามริกเสมอๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำเสนอความคิดและความหมายของสิทธิชุมชนอันมีที่มาจากความเชื่อของชุมชนปกากะญอนั้น สอดคล้องและเชื่อมโยงกับฐานคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนในบริบทของสังคมไทยท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ที่ท่าน อ.เสน่ห์ จามริกนำเสนออย่างน่าสนใจ

ส่วนประพัฒน์ กุมพิทักษ์นั้น รับผิดชอบงานศึกษาวิจัยในภาคอีสาน คลุกคลีและเกี่ยวข้องกับการกระบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านในภาคนั้น ทั้งที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรกรรมทางเลือกและภูมิปัญญาท้องถิ่น งานศึกษาวิจัยในพื้นที่ภาคอีสานรวมทั้งกรณีศึกษาเรื่องสุราพื้นบ้านในโครงการวิจัยนี้เป็นผลงานของเขา อาจกล่าวได้ว่านอกจากเป็นนักวิจัยแล้วประพัฒน์ยังเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการเรียกร้องสิทธิชุมชนของประชาชนในภาคนั้นอย่างแนบแน่นด้วย

นอกเหนือจากนักวิจัยทั้งห้าท่านแล้ว ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในโครงการวิจัยนี้อีกท่านหนึ่งคือ คุณนิรล ยุวนบุญ ผู้ช่วยนักวิจัยและเป็นเลขานุการโครงการวิจัยย่อยนี้ เธอทำหน้าที่ทั้งเป็นผู้สนับสนุนทีมงานวิจัย ประสานงานระหว่างนักวิจัยในโครงการนี้ และประสานงานกับทีมวิจัยอื่นๆที่เกี่ยวข้อง และหลายครั้งที่ได้ทำหน้าที่เหมือนนักวิจัยคนหนึ่งไปด้วย

กระบวนการวิจัย

โดยเหตุที่งานวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง "สิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล" ดังนั้นกระบวนการวิจัยในโครงการนี้จึงเริ่มต้นด้วยการเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการวิจัยชุดใหญ่ซึ่งท่าน อ.เสน่ห์ จามริก เป็นหัวหน้าโครงการวิจัย

ท่าน อ.เสน่ห์ จามริกได้ใช้เวลาค่อนข้างมากในการจัดประชุมหัวหน้าโครงการวิจัยย่อยเพื่อแลกเปลี่ยนเกี่ยวกับฐานคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน รวมทั้งการพยายามทำให้งานวิจัยในแต่ละเรื่องเชื่อมโยงกัน พร้อมกับการยังคงรักษาความหลากหลายในกระบวนการวิจัยของแต่ละโครงการย่อยเอาไว้ เมื่อโครงการวิจัยได้ดำเนินไประยะหนึ่งก็จัดให้มีการประชุมเสนอความคืบหน้าพร้อมๆกับจัดให้มีเวทีแลกเปลี่ยนงานวิจัยร่วมกับชาวบ้านและนักวิชาการในภาคต่างๆ และเมื่อโครงการวิจัยได้ดำเนินไปแล้วใกล้เสร็จสิ้นก็จัดให้มีการประชุมใหญ่เพื่อนำเสนอผลการวิจัย โดยเชิญนักวิชาการที่มีชื่อเสียงหลายท่านเข้าร่วมให้ความคิดเห็นเสนอแนะ โดยในส่วนของโครงการวิจัยนี้นั้นได้รับเกียรติจาก

ศ.วิสุทธิ์ ไบไม้ หัวหน้าโครงการพัฒนาองค์ความรู้และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทย และ ศ.สมศักดิ์ สุขวงศ์ ผู้อำนวยการศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชน เป็นผู้วิจารณ์และเสนอแนะในเนื้อหาต่างๆต่อร่างผลงานวิจัย

โครงการวิจัยนี้เริ่มต้นจริง ๆ ประมาณเดือนกันยายน 2542 เป็นต้นมา โดยเริ่มต้นจากการจัดประชุมของนักวิจัยหลายครั้งเพื่อกำหนดกรอบ ขอบเขต แนวทาง และพื้นที่กรณีศึกษาวิจัย หลังจากนั้นนักวิจัยแต่ละท่านจะลงไปค้นคว้าข้อมูลหรือลงพื้นที่ตามความรับผิดชอบ แล้วนำข้อมูลและข้อค้นพบต่าง ๆ มาแลกเปลี่ยนกันอีกหลายครั้งก่อนหน้าการเขียนขึ้นเป็นผลการศึกษาวิจัย อย่างไรก็ตามคณะนักวิจัยในโครงการนี้เห็นพ้องกันว่า การจัดประชุมเพื่อแลกเปลี่ยนกันเองระหว่างนักวิจัยยังทำได้ค่อนข้างน้อยเนื่องจากนักวิจัยแต่ละท่านกระจายอยู่ในพื้นที่ต่างๆทั้งในภาคเหนือ อีสาน และใต้ การนัดหมายเพื่อพูดคุยกันพร้อมหน้าเป็นไปโดยลำบาก ซึ่งมีผลให้การสังเคราะห์เนื้อหาซึ่งเชื่อมโยงระหว่างผลการวิจัยในพื้นที่กับเนื้อหาการวิจัยที่วิเคราะห์เชื่อมโยงกับบริบทของเรื่องสิทธิในระดับประเทศและระหว่างประเทศนั้นยังไม่แนบเนียนเชื่อมต่อกันตามความประสงค์ อย่างไรก็ตามก็จุดแข็งของโครงการวิจัยนี้คือนักวิจัยที่ร่วมกันทำงานวิจัยนี้มีฐานคิดเกี่ยวกับประเด็นเรื่องสิทธิชุมชนและความหลากหลายทางชีวภาพที่ใกล้เคียงกันเพราะเคยร่วมงานทางวิชาการและงานพัฒนามายาวนานก่อนหน้านี้เข้ามารับทำงานวิจัยนี้ และแม้ขณะนี้นักวิจัยหลายท่านรวมทั้งหัวหน้าโครงการวิจัยนี้ยังมีบทบาทอยู่ในกระบวนการเคลื่อนไหวเรื่องสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่นไปพร้อม ๆ กันด้วย

อาจกล่าวได้ว่าหลักการวิจัยสามประการที่ใช้เป็นแนวทางในการวิจัยนี้คือ การวิจัยโดยมีส่วนร่วม (Participatory Research) การวิจัยแบบสหสาขาวิชา (Multidisciplinary Research) และการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ได้ถูกนำมาใช้โดยคณะผู้วิจัยตลอดระยะเวลาการดำเนินโครงการ ผลการวิจัยที่ปรากฏในรายงานวิจัยนี้สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการวิจัยที่ใช้แนวทางการวิจัยดังกล่าวข้างต้น ส่วนจะเกิดผลสำเร็จมากน้อยเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับประสบการณ์และความสามารถของคณะวิจัยนี้เป็นสำคัญ

พื้นที่การวิจัย

พื้นที่กรณีศึกษาในการวิจัยตามโครงการนี้มีอยู่ 3 ภาคคือ ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ ในแต่ละภาคจะมีพื้นที่หมู่บ้านในการวิจัยภาคละ 3 หมู่บ้าน (ยกเว้นภาคใต้ที่มี 2 หมู่บ้าน) ทั้งนี้โดยพยายามให้มีความหลากหลายของหมู่บ้านเท่าที่จะเป็นไปได้ กล่าวคือ

ภาคเหนือ เลือกหมู่บ้านปกากะญอ 1 หมู่บ้าน (บ้านแม่ลานคำ หมู่ 6 ต.สะเมิงใต้ อ.สะเมิง จ.เชียงใหม่) หมู่บ้านม้ง 1 หมู่บ้าน (บ้านป่าไผ่ หมู่ 13 ต.แม่วิน อ.แม่วาง จ.เชียงใหม่) และหมู่บ้านในพื้นที่ราบอีก 1 หมู่บ้าน (บ้านสันป่าตึง หมู่ 3 ต.สันป่าตอง อ. แม่แตง จ.เชียงใหม่) ทั้งนี้เพื่อให้

ครอบคลุมถึงกลุ่มเป้าหมายที่มีความแตกต่างทางวัฒนธรรม และความสัมพันธ์กับระบบตลาดที่หลากหลาย

ภาคอีสาน เลือกชุมชนที่มีประสบการณ์หลากหลาย ทั้งในเรื่องการทำนา การรักษาความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร และชุมชนซึ่งเริ่มมีการนำเอาพันธุ์พืชใหม่ๆเข้ามาปลูก ชุมชน 3 ชุมชนดังกล่าวได้แก่ บ้านหนองไ้้ง ตำบลบ้านหวาย อำเภอมัญจาคีรี จ.มหาสารคาม , บ้านโป่งน้อย ต.คอนสาย อ.ตระการพืชผล จ.อุบลราชธานี และบ้านศรีสงคราม หมู่ที่ 12 ตำบลผาน้อย อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ตามลำดับ

ส่วนภาคใต้ เลือกพื้นที่ชุมชนประมงที่บ้านตลิ่งชัน ต.ตลิ่งชัน อ.จะนะ จ.นราธิวาส และบ้านและเลือกพื้นที่ซึ่งทำสวนผสมผสาน ที่บ้านคีรีวง ต.กำโลน อ.ลานสกา จ.นครศรีธรรมราช

พื้นที่ที่ได้รับเลือกให้เป็นพื้นที่วิจัย ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ปฏิบัติงานขององค์กรพัฒนาเอกชนและเป็นพื้นที่ซึ่งชุมชนได้เรียกร้องสิทธิของตนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในระดับหนึ่ง ดังนั้นงานวิจัยในโครงการนี้นอกจากจะเป็นผลประโยชน์ต่อวงวิชาการและผู้สนใจโดยส่วนรวมแล้ว ยังจะให้ประโยชน์แก่ชุมชนและขบวนการของประชาชนในพื้นที่ไปพร้อมกันด้วย

กรณีศึกษาบางประเด็นเพิ่มเติม

หลังจากที่ได้เริ่มต้นโครงการวิจัยไปได้ระยะหนึ่งคณะวิจัยเห็นว่ามีการศึกษาบางกรณีที่เกี่ยวข้องกับประเด็นความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับสิทธิเกษตรกรและชุมชนที่เกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพในสังคมไทย ประเด็นเหล่านี้มิได้เกิดขึ้นในพื้นที่ทำการศึกษาแต่เกี่ยวข้องกับหัวข้อวิจัยนี้โดยตรง จึงได้รวบรวมเนื้อหาดังกล่าวเพิ่มเติมเข้ามาในเนื้อหาการวิจัยเพิ่มขึ้นไปด้วย กรณีศึกษาดังกล่าวได้แก่กรณีข้าวหอมมะลิ ซึ่งบริษัทไรซ์เทคในสหรัฐอเมริกาได้ใช้กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาเข้ามาละเมิดสิทธิในมรดกภูมิปัญญาของชาวนาไทย กรณีการผลักดันฝ้ายบีบี ซึ่งบริษัทข้ามชาติพยายามใช้เป็นพืชนำร่องเพื่อผลักดันพืชจีเอ็มโอเข้ามาปลูกในเชิงพาณิชย์ในประเทศ กรณีนายมงคล รักยิ่ง ประเสริฐ ชาวบ้านทุ่งหลวง อ.แม่วาง จ.เชียงใหม่ ถูกจับกุมเพราะยึดหลักเรื่องป่าชุมชนยิ่งกว่าเรื่องกฎหมายป่าไม้ของรัฐ และกรณีการผลิตสุราพื้นบ้าน ซึ่งเครือข่ายชาวบ้านในภาคเหนือและอีสานต้องการให้มีการแก้ไขกฎหมายต่างๆที่ไม่ละเมิดสิทธิของชุมชน

เนื้อหาจากกรณีศึกษาบางประเด็นที่คัดเลือกมานี้เชื่อมโยงเกี่ยวข้องกับการศึกษาในพื้นที่และทำให้ข้อเสนอทางนโยบายซึ่งเป็นบทที่สำคัญที่สุดบทหนึ่งในงานวิจัยนี้มีรูปแบบในทางปฏิบัติที่เป็นการเคลื่อนไหวของชุมชนต่างๆมีน้ำหนักมากยิ่งขึ้น

ขอบเขตและข้อจำกัดของโครงการวิจัย

โครงการวิจัยนี้มุ่งไปสู่การทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องสิทธิชุมชนในทรัพยากรชีวภาพ ในแง่
นี้โครงการวิจัยนี้จึงมีได้อธิบายเกี่ยวกับประเด็นเรื่อง"สิทธิชุมชน"ซึ่งเป็นประเด็นใหญ่กว่า ผู้ที่สนใจ
ภาพรวมของแนวความคิดเรื่องสิทธิชุมชนและพัฒนาการของเรื่องสิทธิในสังคมไทยควรอ่านจากชุด
งานวิจัยอื่นๆภายใต้โครงการวิจัยนี้ และงานวิชาการอื่นๆที่เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวโดยตรง เช่นเดียวกับ
ที่งานวิจัยนี้มีได้วิเคราะห์เกี่ยวกับผลกระทบของประเด็นเทคโนโลยีชีวภาพที่กระทบกับเกษตรกร
และชุมชนมากนัก ซึ่งผู้สนใจอาจหาอ่านได้จากงานวิจัยชุด "กฎหมายเทคโนโลยีกับสิทธิมนุษยชน"
ซึ่งมี อ.จักรกฤษณ์ ควรพจน์เป็นหัวหน้าชุดโครงการวิจัย

อย่างไรก็ตามการทำความเข้าใจเกี่ยวกับประเด็นเรื่องสิทธิชุมชนในสถานการณ์ปัจจุบันโดย
ไม่เข้าใจประเด็นบทบาทของเกษตรกรและชุมชนที่เกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพก็เป็นเรื่อง
ที่ทำได้ยากและไม่เท่าทันต่อสถานการณ์ทางสากลที่เกิดขึ้น งานวิจัยนี้จึงเกิดขึ้นเพื่อเพิ่มเติมงาน
ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องสิทธิชุมชนทั้งหมด และเติมเต็มประเด็นการวิเคราะห์ผลกระทบของ
เทคโนโลยีชีวภาพภายใต้บริบทของสังคมซึ่งมีฐานทรัพยากรชีวภาพเป็นฐานรากเป็นสำคัญ

คณะผู้วิจัยขอขอบพระคุณชุมชนต่าง ๆ ซึ่งเป็นเจ้าของพื้นที่ทั้ง 8 หมู่บ้านที่นักวิจัยได้เข้าไป
ใช้ชีวิตและได้แวะเวียนไปขอข้อมูล พูดคุย และถกเถียงตลอดระยะเวลาการศึกษานี้หนึ่งปีเต็ม นัก
พัฒนาในพื้นที่และองค์กรพัฒนาเอกชนในภูมิภาคที่ถูกใช้เป็นสถานที่จัดประชุมและเป็นผู้ช่วยเหลือ
ในการจัดประชุมต่าง ๆ หลายครั้ง นักวิชาการ และข้าราชการหลายท่านที่ได้เข้าร่วมประชุมเพื่อแลกเปลี่ยน
ความคิดเห็นหลายครั้งนับตั้งแต่เริ่มต้นโครงการนี้เป็นต้นมา จนเป็นผลให้โครงการวิจัยได้
ดำเนินการไปจนแล้วเสร็จในปัจจุบัน

อย่างไรก็ดี คณะผู้วิจัยจะรู้สึกภูมิใจและได้บรรลุผลสำเร็จในการทำงานนี้ก็ต่อเมื่อเนื้อหาใน
รายงานวิจัยนี้ได้รับการนำไปใช้ประโยชน์ในรูปแบบต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อสนับสนุนสิทธิของ
เกษตรกรและชุมชน รวมทั้งมีผู้สนใจสืบสานงานวิจัยนี้ต่อเพื่อให้ประเด็นสิทธิชุมชนในทรัพยากร
ชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นที่เข้าใจ เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลง และสามารถผลักดันหลักการ
นี้ไปสู่การปฏิบัติให้มากยิ่งขึ้นไป

นายวิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ
(หัวหน้าโครงการวิจัย)

15 สิงหาคม 2544

ภาคเนื้อหาหลัก

บทที่ 1

ฐานคิด

เรื่องสิทธิชุมชนและเกษตรกร
ในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

บทที่ 1

ฐานคิดเรื่องสิทธิเกษตรกรและชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

นับตั้งแต่ประเทศไทยได้เริ่มต้นการพัฒนาประเทศตามแนวทางตะวันตก โดยเริ่มขึ้นอย่างจริงจังนับตั้งแต่เริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรกเมื่อปี 2504 เป็นต้นมานั้น กรอบแนวคิดในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติของประเทศก็เดินตามแนวทางการจัดการแบบพาณิชย์นิยมตามแบบประเทศอุตสาหกรรม

ศยามล และกฤษฎา¹ ชี้ว่า "วิธีคิด และองค์ความรู้ต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมกระแสหลัก ก็ถูกหยิบยืมมาจากตะวันตกซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานของระบบคุณค่าบางอย่าง และปฏิเสธคุณค่าบางอย่าง โดยปราศจากความเข้าใจบริบททางนิเวศ วัฒนธรรม ที่แตกต่างหลากหลายของสังคมไทย ดังเห็นได้ว่า ระบบคุณค่า มโนทัศน์ และภูมิปัญญาด้านนิเวศวิทยาของเกษตรกร ชุมชนท้องถิ่น ที่เชื่อมโยงมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มองธรรมชาติมีจิตวิญญาณที่สัมพันธ์ต่อชุมชน จนก่อให้เกิดเป็นกฎเกณฑ์ ประเพณีในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาที่ลึกซึ้งกับธรรมชาติ ระบบคุณค่าที่อ่อนน้อมต่อนิเวศ องค์ความรู้การกินอยู่ ใช้ประโยชน์ และรักษาความหลากหลายทางชีวภาพเหล่านี้ กลับถูกปฏิเสธจากรัฐและเอกชนที่อยู่ในกระแสสิ่งแวดล้อมกระแสหลักมาโดยตลอด พร้อมกับยึดยึดวิธีคิดต่อทรัพยากรในแบบทุนนิยม อันถือว่าเป็น "ทรัพย์สิน" ที่นำมาบริโภคและขายเป็นเงินตรา ภายใต้แนวความคิดกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล หรือโอนให้เป็นของเอกชน (privatization) ในการจัดการ เพราะฉะนั้นผู้ที่มีบทบาทในการเป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติจึงมีแต่รัฐ และปัจเจกชน (รวมทั้งปัจเจกชนที่รวมกลุ่มเป็นองค์กรที่เป็นนิติบุคคลภายใต้การควบคุมของรัฐ) "

ระบบสิทธิและความเป็นเจ้าของในทรัพยากรและองค์ความรู้ต่างๆตามแบบแผนของประเทศอุตสาหกรรมซึ่งประเทศไทยรับเอามาเป็นฐานในการกำหนดนโยบายและกฎหมายต่างๆนั้น อาจจำแนกให้เห็นได้ดังนี้

1. สิทธิในทรัพยากรที่ดิน ป่าไม้ และแหล่งน้ำ

ระบบสิทธิที่เกี่ยวกับที่ดินนั้น กฎหมายไทยได้ยอมรับระบบกรรมสิทธิ์เกี่ยวกับที่ดิน 2 ระบบ คือ ระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินที่เป็นของรัฐ และระบบกรรมสิทธิ์เอกชน โดยที่ดินถือว่าเป็นทรัพย์สินอย่าง

¹ ศยามล ไกรยูรวงศ์ และ กฤษฎา บุญชัย ใน พัฒนาการการต่อสู้เรียกร้องภูมิปัญญาท้องถิ่นในประเทศไทย จากหนังสือ สารดตะแห่งสิทธิชุมชน 2540

หนึ่งที่สามารถซื้อขายแลกเปลี่ยนกันได้ ผู้มีเงินสามารถซื้อที่ดินจำนวนเท่าใดก็ได้โดยไม่มีกฎหมายจำกัด นอกเหนือจากนี้ร่างพระราชบัญญัติฉบับใหม่ซึ่งเริ่มดำเนินการหลังวิกฤติทางการเงินยังเปิดโอกาสให้ต่างชาติถือครองสิทธิในที่ดินและสิ่งก่อสร้างในประเทศไทยในระยะเวลาอันยาวนานได้ด้วย

ในส่วนของทรัพยากรป่าไม้นั้น รัฐได้กำหนดให้มีพื้นที่ "ป่าอนุรักษ์" ซึ่งไม่ยินยอมให้มีชุมชนอาศัยอยู่ได้ รัฐเป็นผู้ผูกขาดการจัดการป่าไม้แต่ผู้เดียว โดยมีอำนาจในการอนุญาตให้บริษัทข้ามชาติหรือบริษัทเอกชนภายในประเทศเข้ามาสัมปทานทำไม้หรือปลูกสร้างสวนป่าเพื่ออุตสาหกรรมและการพาณิชย์ได้ นโยบายดังกล่าวจึงเสมือนเป็นการลดอนสิทธิของเกษตรกรและชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้พร้อม ๆ กับการโอนสิทธินั้นให้กับธุรกิจเอกชนขนาดใหญ่

การจัดการเรื่องน้ำก็เช่นเดียวกัน เนื่องจากหน่วยงานของรัฐกำลังออกกฎหมายให้ทรัพยากรน้ำเป็นทรัพย์สินที่ต้องอยู่ในความดูแลของรัฐ อำนาจการบริหารจัดการป่าไม้และแหล่งน้ำได้ถูกแย่งชิงจากชุมชนไปสู่มือของรัฐ และรัฐก็ได้ใช้สิทธิการผูกขาดการจัดการน้ำนั้นเองในการพัฒนาแหล่งน้ำต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ต่อการพัฒนาอุตสาหกรรม หรือยกให้บริษัทเอกชนเป็นผู้รับสัมปทานดำเนินการ

เมื่อทรัพยากรที่ดิน ป่าไม้ และแหล่งน้ำมีสภาพเป็นเพียงปัจจัยหนึ่งของระบบการผลิตในระบบการตลาด ทรัพยากรเหล่านี้จึงเป็น "ทรัพย์สิน" ซึ่งในที่สุดแล้วจะถูกนำไปใช้ประโยชน์โดยอุตสาหกรรมและมีแนวโน้มจะถูกครอบครองและผูกขาดการใช้ประโยชน์โดยกลุ่มธุรกิจ

การเรียกร้องสิทธิของเกษตรกรและชุมชนในทรัพยากรที่ดิน ป่าไม้ และแหล่งน้ำจึงเป็นการต่อสู้ระหว่างความต้องการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการดำรงชีพขั้นพื้นฐานฝ่ายหนึ่งกับความต้องการแสวงหากำไรสูงสุดของธุรกิจเอกชนอันเป็นวิถีของสังคมแบบพาณิชย์นิยมอีกฝ่ายหนึ่ง

2. สิทธิในทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ความคิดเกี่ยวกับการถือสิทธิครอบครองผูกขาดในพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์และภูมิปัญญานั้น ไม่มีอยู่ในชุมชนไทย หรือแม้แต่ในความคิดของรัฐไทยในอดีต เนื่องจากพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์และความรู้พื้นบ้านต่าง ๆ เป็นสิ่งที่ต้องแบ่งปันแก่กัน ประเด็นความเป็นเจ้าของในทรัพยากรชีวภาพอาจถือได้ว่าเป็นเรื่องใหม่ในสังคมไทย กรอบแนว คิดเกี่ยวกับสิทธิและความเป็นเจ้าของในทรัพยากรชีวภาพจึงเป็นเรื่องของการถูกผลักดันมาจากประเทศอุตสาหกรรม

กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาของประเทศอุตสาหกรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบกฎหมายของสหรัฐอเมริกาที่เปิดโอกาสให้มีการถือสิทธิผูกขาดในประดิษฐ์กรรมและขั้นตอนการประดิษฐ์อะไรก็ได้ที่มีเงื่อนไข 3 ประการ คือ มีความใหม่, มีขั้นตอนการประดิษฐ์ที่สูงขึ้น และสามารถประยุกต์ใช้ทางอุตสาหกรรมได้ ดังนั้นพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์และความรู้/เทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องก็สามารถกลายเป็น "ทรัพย์สิน" ที่สามารถผูกขาดได้โดยผู้ประดิษฐ์คิดค้น

การกำหนดเงื่อนไข 3 ประการข้างต้น ทำให้เกิดระบบสิทธิในทรัพยากรชีวภาพที่ในหนึ่งเปิดโอกาสให้เกิด "กรรมสิทธิ์เอกชน" เหนือทรัพยากรพันธุกรรมและเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้อง และในอีกด้านหนึ่งทำให้ทรัพยากรชีวภาพหรือพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ที่ดำรงอยู่เดิม และภูมิปัญญาพื้นบ้านกลายเป็นสิ่งที่เรียกว่า "ทรัพย์สินสาธารณะ" (Public Domain) หรือ "มรดกของมวลมนุษยชาติ" (Human Heritage of Mankind)² ที่ใครจะใช้ประโยชน์ก็ได้³ ความหลากหลายทางชีวภาพซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในประเทศกำลังพัฒนา พันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ดั้งเดิมซึ่งพัฒนามาโดยเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่น ตลอดจนความรู้พื้นบ้านเกี่ยวกับอาหาร สมุนไพร และอื่นๆจึงถูกนำไปใช้ประโยชน์และผูกขาดโดยบริษัทเมล็ดพันธุ์ และบริษัทยาข้ามชาติเรื่อยมา

กระบวนการทำให้ "ความหลากหลายทางชีวภาพ" และ "ภูมิปัญญาท้องถิ่น" กลายมาเป็น "ทรัพย์สิน" นั้นเริ่มต้นครั้งแรกนับตั้งแต่การกำหนดให้สิ่งมีชีวิตเป็นสิ่งซึ่งสามารถขอรับ "สิทธิบัตร" หรือขอรับการคุ้มครองได้ และแม้เมื่อมีการตั้งคำถามถึงความชอบธรรมของบริษัทข้ามชาติที่เข้ามาใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นจากประเทศกำลังพัฒนาไปฟรีๆ กรอบแนวความคิดกระแสหลักในการหาทางออกเรื่องนี้ก็ยังคงอยู่บนพื้นฐานความคิดของการทำให้ความหลากหลายทางชีวภาพเป็นเรื่องของ "ทรัพย์สิน" อย่างหนึ่งในระบบอุตสาหกรรมนั่นเอง ตัวอย่างเช่น หลักการที่ว่าด้วย "การเข้าถึงและการแบ่งปันผลประโยชน์" (Access and Benefit Sharing) ในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ก็ถูกแปรความโดยหน่วยงานของรัฐในประเทศไทยให้ความหลากหลายทางชีวภาพมีค่าเป็นเพียงทรัพย์สินอย่างหนึ่งที่สามารถซื้อขายแลกเปลี่ยนในเชิงธุรกิจได้⁴

² ทรัพยากรพันธุกรรมเป็นมรดกของมวลมนุษยชาติ เป็นคำซึ่งใช้ในสัตยาบันว่าด้วยทรัพยากรพันธุกรรมพืชเพื่ออาหารและและการเกษตร (International Undertaking on Genetic Resources for Food and Agriculture) ของ FAO

³ ในกรณีประเทศไทย การออกกฎหมายที่ให้ชุมชนมีสิทธิเหนือพันธุ์พืชของท้องถิ่นเริ่มปรากฏในพ.ร.บ.คุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ.2540 นี้เอง

⁴ ตัวอย่างเช่นการตั้งศูนย์ความหลากหลายทางชีวภาพของรัฐ โดยมีการกำหนดอำนาจหน้าที่ที่ชัดเจน "ในการเจรจาเพื่อต่อรองเงื่อนไขในการเข้าถึงทรัพยากร การได้ผลประโยชน์ตอบแทนและการถ่ายทอดเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องกับหน่วยงานหรือองค์กรของต่างประเทศ และองค์กรระหว่างประเทศให้เป็นไปอย่างยุติธรรมและเหมาะสม" ในขณะที่มิได้กล่าวถึงการส่งเสริมและการเคารพต่อสิทธิของเกษตรกร โปรดอ่านรายละเอียดของระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพ พ.ศ.2543 จากภาคผนวก

ที่มาความแตกต่างของแนวความคิดเรื่องสิทธิในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ความแตกต่างของฐานคิดในเรื่องสิทธิเหนือทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นตามแบบประเทศอุตสาหกรรมกับรากฐานความคิดในเรื่องเดียวกันนั้นของสังคมไทย มีที่มาจาก 2 ปัจจัยสำคัญคือ

1. ความอุดมสมบูรณ์ของฐานทรัพยากรชีวภาพที่แตกต่างกัน

วิสุทธิ ไบไม่ นักวิทยาศาสตร์ที่ศึกษาวิจัยเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพคนสำคัญของไทย ชี้ให้เห็นว่าความแตกต่างของฐานคิดเกี่ยวกับสิทธิในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาของประเทศอุตสาหกรรมนั้นมีรากฐานมาจากสภาพข้อจำกัดที่ประเทศอุตสาหกรรมส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในสภาพทางนิเวศวิทยาที่ขาดแคลนความหลากหลายทางชีวภาพ

"มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตชนิดหนึ่งในหลายๆ ชนิด ในแง่วิถีชีวิตของมนุษย์ก็เช่นเดียวกับสรรพสัตว์อื่นนั่นคือต้องดำเนินไปและขึ้นต่อกับทรัพยากรธรรมชาติ และสภาพทางนิเวศวิทยาที่มนุษย์นั้นตั้งถิ่นฐานอยู่ การสั่งสมความรู้และภูมิปัญญาทั้งหลายของสังคมมนุษย์ มานับตั้งอดีตกาลนั้นไม่แตกต่างกับกับการสั่งสมความรู้และความสามารถของพืชและสัตว์ในการดำรงอยู่ในธรรมชาติ เช่น หมิข้าวโลกมีสีขาวเพราะต้องปรับตัวให้อยู่รอดและปลอดภัย ในขณะที่หมิในพื้นที่อื่นที่มีความหลากหลายสูงจะมีสีดำ สีขาว แม้กระทั่งหมิแพนดาเองก็มีหลากหลายชนิด

ภูมิปัญญาท้องถิ่นของมนุษย์ก็เช่นเดียวกัน เกิดขึ้น สั่งสม และพัฒนา มาจากการตั้งถิ่นฐานของตนภายใต้สภาพทรัพยากรและความหลากหลายทางชีวภาพที่ชุมชนมนุษย์นั้นดำรงอยู่ ไม่เช่นนั้นชุมชนนั้นๆ ก็ดำรงอยู่ไม่ได้ และในที่สุดภูมิปัญญาในการดำเนินวิถีชีวิตเหล่านั้นได้ถูกสั่งสมจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นหนึ่งก็กลายเป็นวัฒนธรรมที่หลากหลายเกิดขึ้นควบคู่กับความหลากหลายของทรัพยากรชีวภาพ

ความหลากหลายทางวัฒนธรรมเหล่านี้เองที่เชื่อมโยงมาสู่ความเข้าใจในเรื่องสิทธิของมนุษย์ในแต่ละวัฒนธรรม คนที่อยู่ในพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพที่อุดมสมบูรณ์มากๆ จะไม่ค่อยแก่งแย่งทรัพยากรกัน เพราะแต่ละพื้นที่ที่มีความเพียงพอของตัวเองอยู่ แต่ละชุมชนก็ไม่ได้เรียกร้องสิทธิที่จะผูกขาดกีดกันคนอื่นและชุมชนอื่น แต่จะแลกเปลี่ยนแบ่งปันทรัพยากรเหล่านั้นระหว่างกัน เราจึงเห็นคนไทยโดยทั่วไปจึงมีพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่จะไม่เรียกร้องสิทธิในภูมิปัญญาและทรัพยากรของตน เมื่อเปรียบเทียบกับวัฒนธรรมทางตะวันตกซึ่งมีทรัพยากรน้อยกว่ามีความหลากหลายทางชีวภาพน้อยกว่า

แม้กระทั่งท่ามกลางการผลักดันให้สังคมไทยมีระบบกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา แต่เมื่อมีการคิดค้นอะไรใหม่ๆ จากการพัฒนาการเกษตร การปรับปรุงเครื่องมือเครื่องใช้ เรามักจะเห็นคนที่

คิดค้นในเรื่องเหล่านั้นประกาศที่จะเผยแพร่ความรู้ซึ่งถือว่าเป็นภูมิปัญญาที่ตนคิดค้นได้ให้กับผู้อื่น โดยไม่ต้องการการตอบแทน สิ่งเหล่านี้เป็นความเชื่อที่ฝังรากอยู่ในวัฒนธรรมของคนในวัฒนธรรมที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งแตกต่างโดยสิ้นเชิงกับวัฒนธรรมตะวันตกที่ต้องไปแสวงหาทรัพยากรจากต่างถิ่น"⁵

2. ความมุ่งหมายเพื่อแสวงหากำไรสูงสุดของสังคมพาณิชยกรรม/อุตสาหกรรม

อย่างไรก็ตามนอกเหนือจากเหตุผลข้อแรกแล้ว แรงขับเคลื่อนของการกำหนดให้แปรทุกสิ่งทุกอย่างให้เป็นการค้าหรือเป็น"ทรัพย์สิน"ของสังคมอุตสาหกรรมนั้นเกิดขึ้นเนื่องจากความมุ่งหมายของการแข่งขันเพื่อแสวงหากำไรสูงสุดของธุรกิจและค่านิยมของสังคมพาณิชยกรรม/อุตสาหกรรมเป็นเหตุผลสำคัญด้วย

รากฐานของการแสวงหากำไรและแปรทุกอย่างให้เป็นการค้านั้นเกิดขึ้นนับตั้งแต่เริ่มต้นของยุคล่าอาณานิคมเป็นต้นมา เมื่อบรรดานักล่าอาณานิคมตะวันตกส่งกองทัพเพื่อยึดดินแดนจากชนพื้นเมืองในแอฟริกา ลาตินอเมริกา และเอเชีย ในยุคสมัยดังกล่าวแม้กระทั่ง"มนุษย์"ก็กลายเป็นสินค้าที่ค้าขายกันเพื่อเป็นแรงงานในดินแดนอาณานิคมใหม่ๆที่พวกเขายึดครอง

นับตั้งแต่เริ่มต้นศตวรรษที่ 17 ชาวตะวันตกได้เดินทางเพื่อแสวงหาพันธุ์พืชใหม่ๆโดยเฉพาะอย่างยิ่งสมุนไพร เครื่องเทศ พืชที่ให้สีย้อม พืชที่ใช้ทำเป็นเครื่องประดับ เป็นต้นในดินแดนต่างๆทั่วโลก พวกเขาเริ่มออกกฎเกณฑ์ต่างๆเพื่อกีดกันผู้อื่นไม่ให้ใช้พันธุ์พืชที่ตนเองครอบครอง เช่นในทศวรรษที่ 1680 คนอังกฤษวิพากษ์วิจารณ์ว่าชาวดัชช์ห้ามพวกเขาไม่ให้นำพันธุ์พืชและเมล็ดพันธุ์ออกจากดินแดนในอาณัติของตน นักประวัติศาสตร์ชื่อ Lucile H Brockway บันทึกเรื่องราวที่รัฐบาลฝรั่งเศสออกกฎว่าใครที่นำเอาพันธุ์ครามจากหมู่เกาะแคริบเบียนที่ตนครอบครองนั้นต้องถูกลงโทษถึงแก่ชีวิต เป็นต้น⁶

การผูกขาดพันธุ์พืชเอาไว้จึงเป็นเครื่องมือในการสร้างความได้เปรียบทางการค้าของผู้ที่ครอบครองพันธุ์กรรมเอาไว้ เหตุผลนี้เป็นเหตุผลที่แท้จริงของการออกกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิบัตรหรือกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาในรูปแบบอื่นๆของประเทศอุตสาหกรรมในยุคหลังๆ

บรรษัทอุตสาหกรรมข้ามชาติด้านเมล็ดพันธุ์ ยา และอุตสาหกรรมชีวภาพด้านอื่น พยายามผลักดันให้มีกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาโดยอ้างว่าเป็นกฎหมายที่ส่งเสริมให้มีการวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีใหม่ โดยสังคมจะเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์ ทั้งๆที่เมื่อศึกษาจากประวัติศาสตร์แล้ว ธุรกิจ

⁵ เก็บความจากคำบรรยายของ ศ.วิสุทธิ์ ไบไม้ ระหว่างการประชุมเรื่อง "เปิดศักราชสิทธิชุมชน" จัดโดยโครงการสิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล เมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2544 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร กรุงเทพฯ

⁶ จาก The Law of the Seed โดย Pat Roy Mooney ตีพิมพ์ในวารสาร Development Dialogue, 1983 : 1-2

เหล่านี้ต่างปฏิเสธกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาเมื่อเห็นว่าตนเองไม่ได้ประโยชน์ แต่จะสนับสนุนกฎหมายนี้เมื่อตนเองอยู่ในฐานะที่เป็นผู้ได้เปรียบ ตัวอย่างเช่น

เมื่อปี 1883 J. Geigy-Merian จาก Geigy Firm (ซึ่งต่อมาคือบริษัท Ciba-Geigy) กล่าวว่า "กฎหมายสิทธิบัตรเป็นเสมือนสวรรค์สำหรับผู้เบียดเบียนผู้อื่น", "การปกป้องโดยสิทธิบัตรเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาการค้าและอุตสาหกรรม" และ "ระบบสิทธิบัตรเป็นสนามปล้นชิงผลประโยชน์ของพวกเขาสำนักงานสิทธิบัตรและทนายความ" แต่เมื่อบริษัทของเขาเติบโตเป็นบริษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ในอีกศตวรรษต่อมา John H Duesing ผู้บริหารของ Ciba Geigy กลับประกาศจุดยืนของตนเมื่อปี 1989 ว่า "การปกป้องทรัพย์สินทางปัญญาเป็นการรักษาผลประโยชน์ของสาธารณะโดยเป็นการกระตุ้นให้เกิดการลงทุนเพื่อให้เกิดนวัตกรรมทางเทคโนโลยี"⁷

ฐานความคิดของกลุ่มธุรกิจในสังคมอุตสาหกรรมจึงแตกต่างโดยสิ้นเชิงกับฐานความคิดของผู้คนในประเทศกำลังพัฒนาซึ่งมีฐานการดำเนินชีวิตอยู่ในภาคการเกษตรและอิงอาศัยความหลากหลายทางชีวภาพและทรัพยากรธรรมชาติ

ความหมายของ "สิทธิ" ในทัศนะของเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่น

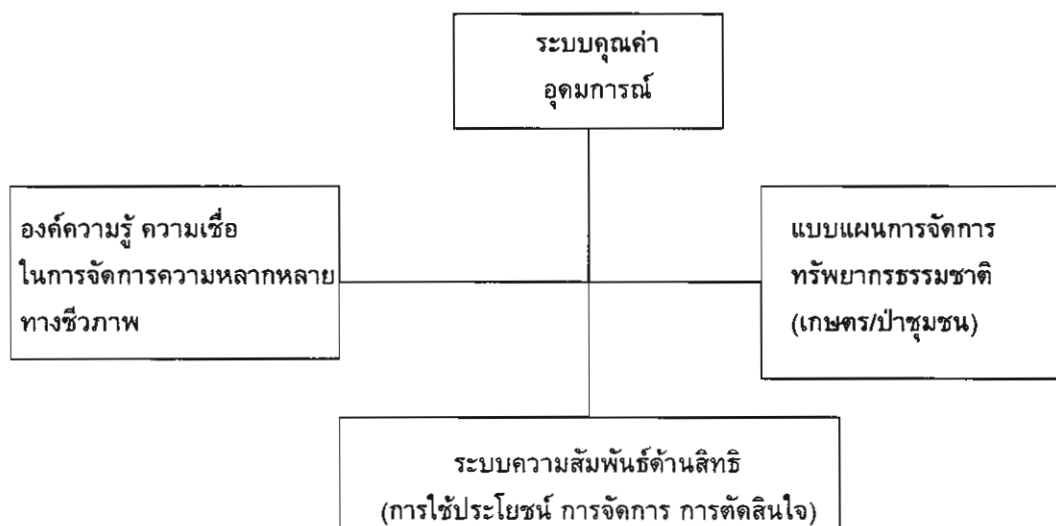
การทำความเข้าใจกับความหมายของ "สิทธิ" จึงต้องกลับเข้ามาทำความเข้าใจกับรากฐานวิธีคิดของสังคมไทยเราเอง ไม่เช่นนั้นแล้วการเรียกร้อง "สิทธิ" ของชุมชนท้องถิ่นก็จะเป็นไปตามกรอบแนวคิดและทิศทางการพัฒนาของบรรดาทุนอุตสาหกรรมทั้งหลายในที่สุดนั่นเอง ดังที่เป็นที่ทราบและปรากฏทั่วไปว่า ได้มีความพยายามแปรความเรื่อง "สิทธิเกษตรกรและสิทธิชุมชน" ให้เป็นเพียงสิ่งที่เรียกว่า "การแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเท่าเทียม" (Equitable Benefit Sharing)⁸ ซึ่งหมายถึงการแบ่งปันผลประโยชน์จากอุตสาหกรรมที่ต้องการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเท่านั้นเอง

สิทธิของชุมชนเกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพ ในบริบทของสังคมไทยจึงควรเริ่มต้นจากการที่ชุมชนท้องถิ่นมองความหลากหลายทางชีวภาพเช่นไร ซึ่งเราพบว่าประเด็นของเรื่อง "สิทธิ" นั้นจะไม่แยกขาดจากเรื่องอื่นๆ แต่จะเป็นส่วนหนึ่งของ "ระบบความสัมพันธ์ของชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติที่เชื่อมโยงกันทั้งระบบความคิด ความเชื่อ องค์ความรู้ วิธีการปฏิบัติในการใช้ประโยชน์จาก

⁷ อ้างอิงจาก Henk Hobbelink ใน Biotechnology and the Future of World Agriculture, 1991

⁸ การแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเท่าเทียมเป็นหลักการหนึ่งในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ

ทรัพยากรรวมทั้งระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เรียกกันว่าระบบกรรมสิทธิ์^๙ ทั้งนี้โดยสามารถแสดงได้ตามแผนภาพ

จากงานศึกษาวิจัยในพื้นที่ ความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนปกากะญอ บ้านแม่ลานคำ เชื่อว่า "ธรรมชาติและสรรพสิ่งในโลกมนุษย์มิได้เป็นเจ้าของ หากแต่มีเจ้าแห่งธรรมชาติเป็นเจ้าของ มนุษย์เป็นเพียงผู้มาขอใช้และคอยดูแลรักษา" ความเชื่อเช่นนี้คล้ายคลึงกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น เช่น ชุมชนม้ง บ้านป่าไผ่สะท้อนถึงความเชื่อของชุมชนผ่านพิธีกรรมที่เรียกว่า "ดงแซ้ง" โดยเชื่อว่า มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ การมีชีวิตต้องเคารพธรรมชาติซึ่งมีผีคอยดูแลรักษาที่อาศัยอยู่ในต้นไม้ที่ใหญ่ที่สุด ซึ่งต้องทำพิธีเลี้ยงผีดงแซ้งทุกปี เพื่อขอให้ช่วยดูแลรักษาปกป้องชุมชน

แม้สถานการณ์ทางสังคม และความสัมพันธ์ทางสังคมจะเปลี่ยนไป เช่นการเกิดขึ้นของระบบกรรมสิทธิ์เอกชน และการสร้างกติกาและระเบียบใหม่ๆ ของชุมชนเพื่อรองรับปัญหาที่มีผลกระทบต่อชุมชน เช่น การประกาศเขตอุทยานเหนือพื้นที่ไร่มุมนเวียนของชุมชน เป็นต้น แต่การเจรจาหาข้อตกลงต่างๆ ยังคงถูกควบคุมภายใต้แนวความคิด ความเชื่อหรืออุดมการณ์ร่วมของชุมชน ซึ่งชุมชนให้ความเห็นร่วมกันว่า ระบบการจัดการทรัพยากรมีการปรับเปลี่ยนไปมาก แต่ชุมชนมีเป้าหมายเชิงอุดมการณ์เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรอยู่เช่นเดิม กล่าวคือ อยู่ภายใต้หลักการสองประการ

^๙ รายละเอียดอยู่ในกรณีศึกษาในพื้นที่ภาคเหนือ บทที่ 3

1) ความยั่งยืนยาวนานชั่วลูกชั่วหลาน (ต่ำลอโจะลอทอ) หมายถึงความคงอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติ และการดำรงรักษาวัฒนธรรมความเป็นชนเผ่าให้ดำรงอยู่ชั่วลูกชั่วหลาน ซึ่งชุมชนได้ให้คำนิยามเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติไว้ว่า ต้องมีองค์ประกอบดังนี้

- ผืนดินอุดมสมบูรณ์ ที่สามารถประกอบการผลิตและให้อาหารที่พอเพียงและปลอดภัยต่อชีวิตของคนในชุมชน
- ป่าอุดมสมบูรณ์ ที่มีความสมบูรณ์และหลากหลายของอาหาร (พืช, สัตว์, เห็ด) ของคนและสัตว์ ความหลากหลายของสัตว์ป่าและพรรณไม้ต่าง ๆ ที่เกื้อกูลกันในการรักษาความสมดุลของป่า เป็นแหล่งต้นน้ำ และเป็นแหล่งสมุนไพร ไม่ใช้สอยของชุมชน
- แหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์ ที่มีความสะอาดปราศจากสารพิษ มีน้ำไหลตลอดปีให้ชุมชนได้ใช้ ได้ดื่มกิน และเป็นแหล่งอาหารของชุมชน

2) สันติภาพ-อิสราภาพ (ตะสำเบล) หมายถึงการดำรงอยู่ของชุมชนที่ไม่ถูกรุกรานกดขี่บีบบังคับ การเป็นตัวของตัวเองและหลุดพ้นจากการครอบงำ ชุมชนได้กล่าวถึงปัจจัยของการดำรงรักษาทรัพยากรธรรมชาติไว้ว่า ชุมชนจะสามารถดำรงรักษาความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติให้ยั่งยืนได้นั้นต้องมีปัจจัยต่าง ๆ คือ

- ชุมชนสามารถเข้าถึง ใช้ประโยชน์ จัดการ ดูแลรักษา ตัดสินใจ และสามารถปกป้องการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ
- ชุมชนสามารถวางแผน ออกกฎระเบียบในการใช้ประโยชน์ การจัดการและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต ภูมิปัญญา ความเชื่อ และวัฒนธรรมของชุมชน
- ชุมชนสามารถกำหนดทางเลือก และตัดสินใจในการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่เข้ามาภายในชุมชน เช่น โครงการพัฒนา การส่งเสริมการปลูกพืชต่าง ๆ เป็นต้น

ในแง่นี้ความหมายของสิทธิชุมชนและเกษตรกรในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงหมายความว่า "การที่ชุมชนสามารถแสดงออกโดยอิสระเพื่อรักษาทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนให้ดำรงอยู่และใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืนชั่วลูกชั่วหลาน"

การแสดงออกของสิทธิชุมชนตามความหมายของข้างต้นจึงมีมิติมากกว่าความเข้าใจในเรื่อง "สิทธิ" ที่มักมองกันว่า "เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ" เท่านั้นแต่ยังหมายความรวมถึงการที่ชุมชนต้องแสดงออกซึ่งอำนาจของตน ภายใต้พื้นฐานที่ชุมชนนั้นต้องรักษาทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาต่าง ๆ ไว้ได้อย่างยั่งยืนยาวนานด้วยความรับผิดชอบต่อนาคตของคนรุ่นต่อไปด้วย

เมื่อเปรียบเทียบนิยามของคำ "สิทธิเกษตรกรและชุมชนในทรัพยากรชีวภาพ" จากฐานความคิดของชุมชนดังกล่าวข้างต้น กับความหมายและการแสดงออกของทรัพย์สินทางปัญญาในรูปแบบต่าง ๆ เช่น "สิทธิบัตร" หรือ "สิทธินักปรับปรุงพันธุ์" ซึ่งถูกผลักดันโดยประเทศอุตสาหกรรม เราจะเห็นถึงระบบความคิดและเกณฑ์คุณค่าที่อยู่เบื้องหลังของระบบทรัพย์สินทางปัญญาที่เป็นอยู่ได้อย่างชัดเจน เนื่องจากความหมายของคำว่า "สิทธินักปรับปรุงพันธุ์" ก็ดี "สิทธิบัตรสิ่งมีชีวิต" ก็ดี เป็นเพียงการมอบสิทธิเด็ดขาดให้แก่ปัจเจกชน(หรือปัจเจกบุคคลที่รวมตัวกันเป็นบริษัท)ที่ปิดกั้นผู้อื่นไม่ให้ใช้ประโยชน์จากพันธุกรรมที่ตนครอบครองอยู่ ทั้งนี้เพื่อเป้าหมายเพียงผลประโยชน์ทางพาณิชย์เป็นสำคัญ ในขณะที่สิทธิของเกษตรกรและชุมชนเป็นสิทธิร่วมกัน มิใช่เป็นสิทธิผูกขาดแบบเดียวกับสิทธิของพวกอุตสาหกรรม อีกทั้งเป็นสิทธิที่จะต้องรักษาฐานทรัพยากรและภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องไปสู่คนรุ่นต่อไปด้วย

หากเราสามารถเข้าใจสถานภาพของปัญหา สถานการณ์ และความเคลื่อนไหวของประเทศและกลุ่มต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง กับประเด็นความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น เราก็สามารถแปรความหมายของหลักการความคิดเรื่องสิทธิเกษตรกรและชุมชนดังกล่าว ให้เป็นแนวทางสำหรับการพัฒนาเรื่องสิทธิเกษตรกรและชุมชนภายใต้บริบทของสังคมไทยได้

โดยจะได้กล่าวเป็นลำดับต่อไป

บทที่ 2

สถานภาพของฐานทรัพยากรชีวภาพ
และภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศ

บทที่ 2

สถานภาพของฐานทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศ

ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีความหลากหลายทางชีวภาพในระดับสูงแห่งหนึ่งของโลก สาเหตุที่ทำให้ประเทศนี้มีความหลากหลายของพันธุกรรมสูงนั้นเกิดขึ้นทั้งจากปัจจัยทางภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนต่างๆ ในดินแดนแห่งนี้ ปัจจัยทางธรรมชาติที่เหมาะสมและศักยภาพของชุมชนต่างๆ ที่ได้ใช้ประโยชน์จากพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ติดต่อกันมายาวนานหลายพันปี มีผลที่ทำให้ดินแดนแห่งนี้อุดมไปด้วยความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องดังกล่าว มากที่สุดแห่งหนึ่งของโลก

ในแง่การพิจารณาสถานภาพของความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงครอบคลุมประเด็นเกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพอย่างน้อย 4 องค์ประกอบสำคัญคือ ความหลากหลายของระบบนิเวศ (Ecological diversity) ความหลากหลายของชนิดสิ่งมีชีวิต (Species diversity) ความหลากหลายทางพันธุกรรม (Genetic diversity) และความหลากหลายทางวัฒนธรรม (Cultural diversity)¹

จะกล่าวไปแล้วองค์ประกอบของความหลากหลายทั้งสี่หัวข้อนั้นเชื่อมโยงเกี่ยวข่งกันอย่างแยกกันไม่ออก ทั้งนี้เนื่องจากความหลากหลายของระบบนิเวศตามธรรมชาติย่อมทำให้เกิดความหลากหลายของชนิดพันธุ์ พันธุกรรม และแม้กระทั่งเอื้อให้เกิดการสร้าง ความหลากหลายทางวัฒนธรรมของชุมชนต่างๆ ให้แตกต่างกันไป ในทางกลับกันความหลากหลายของวิถีวัฒนธรรมของชุมชนต่างๆ ทำให้เกิดความหลากหลายของสายพันธุ์ให้เพิ่มขึ้นเนื่องจากการที่ชุมชนได้คัดสรรและพัฒนาการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพให้ตอบสนองต่อความต้องการของตน และแม้ในที่สุดความหลากหลายทางวัฒนธรรมอาจสร้างความหลากหลายของระบบนิเวศในระดับต่างๆ ให้เกิดขึ้นได้ด้วย ดังเช่นวิถีชีวิตของชุมชนพื้นเมืองและชุมชนเกษตรกรรมที่มีรูปแบบการผลิต มีการสร้างระบบนิเวศเกษตรกรรมที่เหมาะสมต่อแบบแผนทางวัฒนธรรมของตน เป็นต้น

1. ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์และความหลากหลายทางชีวภาพของประเทศไทย

ประเทศไทยตั้งอยู่ในระบบนิเวศที่เรียกว่านิเวศป่าฝนเขตร้อนของโลก (Tropical Rain Forest Ecosystem) ซึ่งหมายถึงป่าที่เกิดขึ้นบริเวณเส้นศูนย์สูตรระหว่างเส้น Tropic of Cancer กับเส้น Tropic of Capricorn (ระหว่างเส้น 23 องศา 27 ลิปดาเหนือ กับเส้น 23 องศา 27 ลิปดาใต้) ซึ่งอุดมไปด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ

¹ ไพรตดู วิสุทธิ ไบไม้, สมศักดิ์ สุขวงศ์ และฉลาดชาย รมิตานนท์ ใน "ความหลากหลายทางชีวภาพกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน" สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2536

ป่าฝนเขตร้อนของโลกแบ่งออกได้เป็น 3 ส่วนหลักๆ คือ ป่าฝนเขตร้อนแถบทวีปอเมริกา ป่าฝนเขตร้อนบริเวณทวีปแอฟริกา และป่าฝนเขตร้อนอินโด-มาลายัน ซึ่งรวมป่าในประเทศอินเดีย ศรีลังกา พม่า ไทย ลาว กัมพูชา เวียดนาม ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย มาเลเซีย ปาปัวนิวกินี ออสเตรเลีย และนิวซีแลนด์²

จากการประมาณการของนักวิทยาศาสตร์พบว่า พื้นที่ป่าฝนเขตร้อนของโลกซึ่งมีเนื้อที่ประมาณ 7 เปอร์เซ็นต์ของผืนแผ่นดินบนโลกทั้งหมดนั้น แต่กลับมีจำนวนพันธุ์พืชและสัตว์ไม่น้อยกว่า 3 ล้านชนิด จากจำนวนสิ่งมีชีวิตทั้งหมดที่คาดว่าจะมีอยู่ในโลกทั้งหมดประมาณ 5 ล้านชนิดหรือมากกว่านั้น³

ในกรณีประเทศไทยนั้น แม้เรามีพื้นที่เพียง 0.36 ของผืนแผ่นดินของโลกแต่เรากลับมีความหลากหลายของพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์นับตั้งแต่ 2.6 - 10 % ของโลก

งานศึกษาเชิงเปรียบเทียบความหลากหลายของชนิด (species) ของสิ่งมีชีวิตในประเทศไทย ของ กัธร ธีรคุปต์ พบว่าเมื่อพิจารณาจากประเภทของสิ่งมีชีวิตสำคัญๆ รวม 4 ประเภท (ที่ได้รับการศึกษาแล้ว) ประเทศไทยมีระดับความอุดมสมบูรณ์มากติดอันดับต้นๆ ของประเทศในเอเชีย⁴

ตารางแสดงการเปรียบเทียบความหลากหลายชนิด (species) ของสิ่งมีชีวิตในประเทศไทย

ประเภทของสิ่งมีชีวิต	จำนวนชนิด		
	โลก	ไทย	%
สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ	4,184	107	2.6
สัตว์เลื้อยคลาน	6,300	298	4.7
นก	9,040	916	10.1
สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม	4,000	286	7.1
เฟิร์น	10,000	633	6.3
สน	529	25	4.7
ใบเลี้ยงเดี่ยว	50,000	2,387	4.8
ใบเลี้ยงคู่	170,000	6,270	3.7

ที่มา : กัธร ธีรคุปต์, 2533

1.1 ความหลากหลายของระบบนิเวศของไทย

ในทางชีวภูมิศาสตร์ (Biogeography) ประเทศไทยตั้งอยู่ในเขตชีวภูมิศาสตร์อินโดมาลายัน (Indo-Malayan Realm)⁵ โดยทางตอนเหนือของประเทศตั้งอยู่ในเขตอนุภูมิภาคอินโดจีน (Indo-Chinese Sub-region) ในขณะที่ทางตอนใต้ตั้งอยู่ในเขตอนุภูมิภาคซุนดา (Sundaic Sub-region)

² อรรถวรณ์ คุณเจริญ. "ป่าเขตร้อน", โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2533

³ วิสุทธิ์ ไบไม้, ความหลากหลายทางชีวภาพในประเทศไทย, 2532

⁴ กัธร ธีรคุปต์. "ความหลากหลายทางชีวภาพในประเทศไทย", เอกสารประกอบการสัมมนาสิ่งแวดล้อม 33, 2533

⁵ ความหลากหลายทางชีวภาพของประเทศไทย สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม (สผ.), 2539

ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ดังกล่าวนอกเหนือจากทำให้เกิดสิ่งมีชีวิตที่พัฒนาตนเองให้มีวัฏจักรชีวิตที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เหล่านี้เป็นการเฉพาะหรือที่เรียกว่าสิ่งมีชีวิตประจำถิ่นแล้ว ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ดังกล่าวยังเป็นจุดกึ่งกลางของศูนย์กลางกระจายพันธุ์ของพรรณพืช 3 เขต⁶ คือ Indo-burma, Annametic และ Melesia อีกทั้งยังเป็นที่รวมของพันธุ์สัตว์ 3 เขต คือ Sino-Himalayan, Indo-Chinese และ Sundaic

เมื่อกล่าวอย่างละเอียด ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของประเทศไทยนั้นตั้งอยู่บนลักษณะทางภูมิประเทศและภูมิอากาศที่หลากหลาย โดยแบ่งออกเป็น 6 เขตทางภูมิศาสตร์ใหญ่ๆ⁷ ซึ่งจำกัดขอบเขตของท้องถิ่นและชนิดพันธุ์ประจำถิ่น ดังนี้

- **ที่สูงภาคเหนือ** ล้อมรอบด้วยแนวเขา และหุบเขากว้างๆ ลงมาทางตอนใต้ จากแนวชายแดนพม่าและลาวประมาณละติจูดที่ 18 องศาเหนือ สภาพโดยทั่วไปเป็นภูเขาที่มีระดับความสูงมากกว่า 1,000 เมตร ทำให้เหมาะกับการเจริญเติบโตของพรรณไม้ป่าดิบเขา บริเวณที่มีความลาดชันน้อย จะพบป่าผสมผลัดใบเขตรมสมบูรณ์และพบป่าเต็งรังในบริเวณที่ราบหุบเขา ซึ่งถูกเปลี่ยนแปลงไปเพื่อทำการเกษตรที่สูง
- **ที่ราบสูงโคราช** ครอบคลุมทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ช่วงระหว่างเพชรบูรณ์ทางตะวันตกและเทือกเขาตงรักทางตอนใต้ ทอดตามแนวยาวชายแดนกัมพูชา ปัจจุบันพื้นที่ป่าถูกทำลายอย่างกว้างขวาง แต่ยังคงมีป่าดิบชื้น ป่าดิบแล้งเหลืออยู่ในบริเวณนี้บ้างบางส่วน
- **ที่ราบภาคกลาง** ของแม่น้ำเจ้าพระยา ปัจจุบันเป็นพื้นที่ที่มีการทำนาข้าวอย่างกว้างขวาง บึงน้ำจืดดั้งเดิมและป่ามรสุมได้หมดไปแล้ว
- **ที่สูงตะวันออกเฉียงใต้** คือส่วนที่ต่อเนื่องมาจากภูเขาชายแดนแถบเทือกเขาพนมกระวานในกัมพูชา ซึ่งมีสภาพภูมิประเทศเอื้ออำนวยต่อสังคมป่ากึ่งดิบชื้นเขตร้อน
- **เทือกเขาตะนาวศรี** ทอดแนวไปทางใต้ตามแนวชายแดนประเทศพม่า มีความสูงชันจากระดับน้ำทะเลประมาณ 1,000 เมตร แต่เทือกเขานี้จะอยู่ใต้เขตเงาฝนของเทือกเขาเดียวกันในพม่าที่สูงกว่า บนเทือกเขานี้ ป่ากึ่งดิบชื้นเขตร้อนเกิดขึ้นบนพื้นที่ที่มีระดับความสูง บริเวณที่ลาดชันปกคลุมด้วยป่าผลัดใบซึ่งปัจจุบันได้ถูกถางออกหรือบุกรุกทำลายจนเสื่อมโทรมและแทนที่ด้วยไร่และทุ่งหญ้า
- **คาบสมุทรตอนใต้** ครอบคลุมพื้นที่ทางตอนใต้ของประเทศ ตั้งแต่คอคอตกกระจนถึงชายแดนไทย-มาเลเซีย และที่คอคอตกกระนี้แยกชนิดพันธุ์พืชและสัตว์กลุ่มอินโดจีนออกจากกลุ่มคาบสมุทรมลายูอย่างชัดเจน เดิมคาบสมุทรตอนใต้เป็นพื้นที่ที่มีฝนตกชุกและครอบคลุมด้วยป่าดิบชื้น แต่ป่าที่ลุ่มต่ำเกือบทั้งหมดได้ถูกใช้เป็นที่เพื่อการเกษตร ป่าที่เหลือยังคงมีแนวเขตป่าตามเนินเขา แต่ก็ถูกคุกคามโดยการบุกรุกทำไร่และปลูกยางพารา

⁶ สมศักดิ์ สุขวงศ์ ใน "ความหลากหลายทางชีวภาพกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน" สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2536

⁷ Collins et al. 1991; Lekagul and Round 1991 อ้างใน สผ. 2539

ภูมิประเทศและภูมิอากาศเช่นนี้ได้สร้างความหลากหลายของป่าธรรมชาติกว่า 12 ประเภท เช่น ป่าดงดิบ ป่าผลัดใบ ป่าดิบเขา ป่าดิบชื้น ป่าชายเลน ป่าเต็งรัง ป่าสน ป่าเบญจพรรณ ป่าดิบแล้ง ป่าพรุ ป่าบุง-ป่าทาม เป็นต้น

1.2 ความหลากหลายของชนิดพืช (Diversity of Plant Species)

ความหลากหลายของพืช (plant diversity) ของประเทศไทยนั้น เรามีชนิดพืชซึ่งเป็นพืชประจำถิ่น และพรรณพฤษภษา (Floristic elements) ที่เคลื่อนย้ายมาจากจากภูมิภาคข้างเคียง คือจากภูมิภาค อินเดีย-พม่า (Indo-Burmese elements) ภูมิภาคอินโดจีน (Indo-Chinese elements) และภูมิภาค มาเลเซีย (Malesian elements) โดยเฉพาะในภาคเหนือของประเทศไทยมีลักษณะร่วมระหว่างพรรณพืช จากพม่า อินเดีย ยูนาน และลาว ที่มีพื้นที่ต่อเนื่องกัน ทางตะวันออกเฉียงเหนือมีพรรณพืชคล้ายคลึงกับ พืชของมาเลเซียและอินโดนีเซีย⁸

จัดได้ว่าประเทศไทยมีกลุ่มพรรณพฤษภษา (Floristic elements) ที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง รวมทั้ง เป็นแหล่งรวมกลุ่มพรรณพฤษภษาประจำภูมิภาคใหญ่ทั้ง 3 กลุ่ม ประมาณว่าประเทศไทยมีพรรณพืชอยู่ 20,000 ชนิด จากจำนวนพืชทั้งหมดที่ศึกษากันมาแล้ว 248,000 ชนิด หรือประมาณร้อยละ 8 ของพืชที่ นักวิชาการรู้จักกัน โดยในจำนวนนี้ มีไม่น้อยกว่า 500 ชนิด ที่คนไทยใช้เป็นยาสมุนไพร⁹ โดยในพืชทั้งหมดนั้นแบ่งออกเป็น เห็ดรา 3,000 ชนิด เฟิร์น 633 ชนิด และกล้วยไม้มากกว่า 1,000 ชนิด¹⁰

อย่างไรก็ตามพรรณพืชของประเทศไทยที่ได้รับการศึกษาทบทวน และบันทึกไว้ในหนังสือ พรรณพฤษภษชาติของประเทศไทยมีประมาณ 1,657 ชนิด หรือประมาณร้อยละ 17 ของจำนวนพืชที่มีต่อ ลำเลียงของไทย¹¹

หอพรรณไม้ กรมป่าไม้ มีตัวอย่างพันธุ์พืชที่เก็บสะสมไว้ถึงประมาณ 150,000 ตัวอย่าง ในจำนวนนี้ ครอบคลุมพรรณพฤษภษชาติที่มีต่อลำเลียงของประเทศไม่ต่ำกว่าร้อยละ 80 คาดว่าถ้าทำการสำรวจและ เก็บตัวอย่างพันธุ์ไม้เฉพาะพื้นที่แบบต่อเนื่องเพิ่มเติมจะต้องพบพันธุ์พืชใหม่ๆ เพิ่มขึ้น เช่นที่พรุโต๊ะแดง จังหวัดนราธิวาส ซึ่งมีพื้นที่ประมาณ 50,000 ไร่ พบพืชที่มีต่อลำเลียง 101 วงศ์ 316 ชนิด ในจำนวนนี้ 48 ชนิด เป็นพืชที่พบครั้งแรกในประเทศไทย ที่อุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย ได้มีการสำรวจ พรรณพฤษภษชาติที่มีต่อลำเลียงพบ 679 ชนิด (Sawyes & Chermisrivathana 1969) และจากการสำรวจ ต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน พบจำนวนเพิ่มอีกเป็น 1,700 ชนิด (Maxwell 1988)

⁸ อุทิศ ภูมิอินทร์, "การสำรวจทางชีววิทยาและเทคนิคการติดตามผล เอกสารประกอบการฝึกอบรมหลักสูตรการเป็น วิทยากรด้านการอนุรักษ์การจัดการพื้นที่อนุรักษ์" ศูนย์วิจัยป่าไม้ คณะวนศาสตร์ กองการฝึกอบรม กรมป่าไม้ และ Danish Cooperative for Environment and Development ,2539

⁹ วิสุทธิ์ ไบไม้, อ้างแล้ว

¹⁰ อุทิศ ภูมิอินทร์, อ้างแล้ว

¹¹ สำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, 2538

พันธุ์ไม้ของไทยที่ได้สำรวจและศึกษาแล้ว (ไม่รวม Tallophytes และ Bryophytes) มี 288 วงศ์ 1,864 สกุล 9,315 ชนิด¹²

- พวกเฟิร์น (*Fern*) จำนวน 633 ชนิด จากพันธุ์ไม้ 34 วงศ์ และ 132 สกุล ซึ่งทำการวิจัย ทบสวนเสร็จสิ้นแล้วทั้งหมด
- พวกไม้เนื้ออ่อน (*Gymnosperm*) จำนวน 25 ชนิดจากพันธุ์ไม้ 6 วงศ์ และ 7 สกุล ซึ่งทำการ วิจัยทบสวนเสร็จสิ้นแล้วทั้งหมด
- พวกแองจิโอสเปิร์ม (*Angiosperm*) จำนวน 8,675 ชนิด จากพันธุ์ไม้ 248 วงศ์ และ 1,725 สกุล ในจำนวนนี้ทำการวิจัยทบสวนเสร็จสิ้น 999 ชนิด จากพันธุ์ไม้ 71 วงศ์ และ 312 สกุล

จากผลงานวิจัยโครงการพรรณพฤษชาติของประเทศไทย (Flora of Thailand) พันธุ์ไม้ที่ได้วินิจฉัย สืบค้นแล้วมี 1,657 ชนิดจาก 109 วงศ์ และ 451 สกุล ประเทศไทยเก็บตัวอย่างต้นฉบับ (type specimens) ไว้ 193 ชนิด และในจำนวนนี้เองเป็นพันธุ์ที่มีเฉพาะในประเทศไทย (endemic) จำนวน 120 ชนิด จาก 33 วงศ์ 72 สกุล โดยแบ่งเป็น เฟิร์น 24 ชนิด 12 วงศ์ 22 สกุล แองจิโอสเปิร์ม 91 ชนิด 21 วงศ์ 48 สกุล¹³

1.3 ความหลากหลายของสัตว์ (The diversity of animal species)

วิสุทธิ ไบไม้ ประเมินการณ์ว่าน่าจะมีชนิดของสัตว์อยู่ราวๆ 90,000 - 100,000 สปีชีส์ ใน ประเทศไทย โดยขณะนี้นักวิชาการได้ศึกษาไปแล้วเพียงประมาณ 12,000 สปีชีส์เท่านั้น

1.3.1 สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม

ในประเทศไทยพบสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม 285 ชนิด โดยร้อยละ 34 จากอินโดจีนหรือภูมิภาคอินโด จีนและอินเดีย และร้อยละ 24 แพร่กระจายตลอดทั่วทวีปเอเชีย ในจำนวนนี้เป็นชนิดพันธุ์เฉพาะถิ่น 6 ชนิด และสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมที่พบมากที่สุดคือค้างคาว ซึ่งมีถึง 108 ชนิด ค้างคาวกินแมลง 89 ชนิด ค้างคาวกินสัตว์อื่นเป็นอาหาร 1 ชนิด ส่วนชนิดที่พบรองลงมาได้แก่ อันดับฟันแทะ (Rodentia) ซึ่งมี ประมาณ ร้อยละ 25¹⁴

ในกลุ่มสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมที่สำคัญที่มีถิ่นกระจายเฉพาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยที่ ประเทศไทยเป็นส่วนหนึ่งของศูนย์กลางการกระจายพันธุ์ เช่น ช้างป่า (*Elephas maximus*) โดยวงศ์ที่มี เหลือในโลกเพียง 2 ชนิด คือ สมเสร็จ (*Tapirus indicus*) และกระซู่ (*Dicerohinus sumatrensis*) และที่

¹² จาลอง เพ็งคล้าย, 2532.

¹³ Smitinand & Lasen, 1970-1993

¹⁴ สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, ความหลากหลายทางชีวภาพของประเทศไทย, 2536

คิดว่าสูญพันธุ์ไปแล้ว เช่น สมัน (*Cerus shomburgi*) ส่วนแรด (*Rhinoceros sondaicus*) คาดว่าสูญพันธุ์ไปจากประเทศไทย¹⁵

1.3.2 สัตว์ปีก การสำรวจของ Lekagul & Round เมื่อปี 2534 (1991) พบว่ามีนก 915 ชนิด ในปี 2539 สำรวจพบนกเพิ่มขึ้นเป็น 938 ชนิด ในจำนวนนี้เป็นนกพันธุ์เฉพาะถิ่น 2 ชนิด ได้แก่ นกเจ้าฟ้าหญิงสิรินธร (*Pseudochelidon sirintarae*) และนกกินแมลงเด็กแนน (*Stachyris rodolpheii*) หากมีการสำรวจเรื่องนกเพิ่มมากขึ้นอาจพบนกในประเทศไทยไม่น้อยกว่า 970 ชนิด¹⁶

1.3.3 สัตว์เลื้อยคลาน รายงานของกำธร ธีรคุปต์ (ไม่ระบุปีที่พิมพ์) พบเต่า 27 ชนิดจากที่มีอยู่ในโลก 257 ชนิด เป็นเต่าบก 3 ชนิด เต่าปูลู 1 ชนิด เต่าน้ำจืด 13 ชนิด และเต่ามะเฟือง 1 ชนิด เป็นชนิดพันธุ์เต่าที่นำเข้ามาจากต่างประเทศอีก 2 ชนิด จากการสำรวจของ จารุจินต์ เมื่อปี 2536 พบสัตว์เลื้อยคลาน 313 ชนิด จำนวนที่พบมากที่สุดได้แก่ งู ซึ่งมีถึงร้อยละ 53.7 รองลงมาได้แก่กลุ่มตุ๊กแก กิ้งก่า จิ้งเหลน ร้อยละ 34.5 จำนวนพันธุ์ที่สำรวจพบน้อยที่สุดคือ จระเข้ พบเพียง 3 ชนิด ในจำนวนสัตว์เลื้อยคลานทั้งหมดที่พบเป็นชนิดพันธุ์เฉพาะถิ่น 31 ชนิด

1.3.4 สัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก¹⁷ สำรวจพบ 106 ชนิด เป็นพวกกบ เขียดถึงร้อยละ 94.4 หรือ 101 ชนิด ชนิดที่สำรวจพบน้อยที่สุด คือ กะท่าง หรือจกก็มน้ำ พบเพียงชนิดเดียว สัตว์สะเทินน้ำสะเทินบกที่เป็นสัตว์เฉพาะถิ่นของไทย มีทั้งหมด 7 ชนิด

1.3.5 สัตว์น้ำ รายงานของสุภาพ มงคลประสิทธิ์ และคณะ¹⁸ พบปลาน้ำจืดในประเทศไทยอย่างน้อย 552 ชนิด ในจำนวนนี้เป็นชนิดพันธุ์เฉพาะถิ่น 56 ชนิด ปลาทะเลและปลาน้ำกร่อยพบ 1,160 ชนิด ปลาน้ำลึก 30 ชนิด ปลาที่พบทั้งหมดนี้แยกเป็นปลากระดูกอ่อน 78 ชนิด ปลากระดูกแข็ง 1,664 ชนิด

สัตว์อื่นที่อาศัยอยู่ในทะเลพบว่ามีแมงดาทะเล 2 ชนิด จากที่พบทั้งหมดในโลก 4 ชนิด ได้แก่ แมงดาจาน และแมงดาถ้วย¹⁹ กุ้งทะเลที่พบในอ่าวไทย 183 ชนิด และพบหอยทะเล 1,016 ชนิด

¹⁵ อุทิศ, อ่างแล้ว

¹⁶ จารุจินต์ นกิตะภักฏ์ 2536 อ้างใน สผ. 2539

¹⁷ จารุจินต์, อ่างแล้ว

¹⁸ สำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, อ่างแล้ว

¹⁹ ไพโรจน์ วิชาญ มั่นทะจิตร ใน "ความหลากหลายทางชีวภาพในประเทศไทย, 2539

(หอยฝาดเดียว 634 ชนิด หอยสองฝา 382 ชนิด)²⁰ สำหรับหมึกที่พบในประเทศไทยมี 28 ชนิด เป็นหมึกกล้วย 11 ชนิด หมึกกระดอง 7 ชนิด หมึกเคย 5 ชนิด และหมึกการ์ตูน 5 ชนิด²¹

1.3.6 แมลง นักกีฏวิทยาและนักอนุกรมวิธานได้สำรวจและรวบรวมแมลงที่ทราบแล้วมีมากกว่า 800,000 ชนิด²² ในประเทศไทยมีแมลงมากมาย โดยเฉพาะแมลงปีกแข็งและผีเสื้อกลางคืน จากข้อมูลของกรมวิชาการเกษตรมีแมลงที่ทราบชื่อ 7,000 ชนิด ซึ่งเป็นเพียงร้อยละ 10 ของตัวอย่างแมลงที่อยู่ในกรมวิชาการเกษตร ซึ่งน้อยกว่าที่มีอยู่จริงในประเทศ และอีกร้อยละ 90 ยังไม่ได้มีการวินิจฉัย หรือวินิจฉัยไม่ได้²³

2. สถานภาพความหลากหลายทางชีวภาพของชนิด (species) และสายพันธุ์ (varieties) พืชปลูกในประเทศไทย

นอกเหนือจากความหลากหลายตามธรรมชาติของชนิด (Species) พืชและสัตว์แล้ว การที่เกษตรกรได้นำเอาพืชและสัตว์จากธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ทางการเกษตรและอื่นๆ ในชุมชน ได้ทำให้เกิดการพัฒนาความหลากหลายของพันธุ์ (varieties) พืชและสัตว์เพิ่มขึ้นด้วย

ความหลากหลายของสายพันธุ์จึงสัมพันธ์เกี่ยวกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมของชุมชนพื้นเมืองและชุมชนเกษตรกรรมต่างๆ อย่างแยกกันไม่ออก ในหลายกรณีที่มีการแลกเปลี่ยนหรือเคลื่อนย้ายพืชและสัตว์ระหว่างวัฒนธรรม พืชหรือสัตว์เหล่านั้นได้ถูกคัดสรรใช้ประโยชน์โดยคนรุ่นแล้วรุ่นเล่าจนในที่สุดได้กลายเป็นพันธุ์พืชใหม่ เป็นพันธุ์พืชที่ได้รับการคัดเลือกพันธุ์จนเหมาะสมกับสภาพภูมินิเวศน์และการใช้ประโยชน์ของชุมชน กลายเป็นพันธุ์พืชของเฉพาะถิ่นของชุมชนนั้นๆ

ความเข้าใจในเรื่องนี้มีความจำเป็นสำหรับการกำหนดนโยบายของประเทศเกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพเนื่องจากมักมีมายาคติจากข้าราชการและนักวิชาการบางท่านที่ไม่ต้องการสนับสนุนสิทธิของชุมชนเหนือทรัพยากรชีวภาพทั้งนี้โดยอ้างว่าพันธุ์พืชหลายชนิดที่เป็นพืชเศรษฐกิจนั้นเกษตรกรได้มาจากทรัพยากรชีวภาพจากประเทศอื่น การสนับสนุนหลักสิทธิชุมชนในทรัพยากรชีวภาพจะทำให้ประเทศไทยเสียประโยชน์โดยภาพรวม ซึ่งงานวิจัยนี้จะได้โต้แย้งต่อมายาคติดังกล่าวโดยละเอียดในบทต่อไป

2.1 สายพันธุ์ข้าว

ข้าวในโลกนี้มีทั้งหมด 23 ชนิด เป็นข้าวป่า (Wild Rice) 21 ชนิด อีก 2 ชนิดเป็นข้าวปลูก (Cultivated Rice) ที่บริโภคกันทั่วโลก คือ ข้าว *Oryza sativa* ซึ่งเรียกกันว่า ข้าวเอเชีย และข้าว *Oryza*

²⁰ ไปรตตุ สมชัย บุศราวิช , อ้างใน สผ. 2539

²¹ สมนึก ใช้เทียมวงศ์, 2536

²² ลั่นทม จอนจวบทรง, 2536

²³ อุแก้ว ประกอบไวยกิจ 2536 อ้างใน สผ. 2539

glaberrima หรือข้าวแอฟริกา โดยข้าวแอฟริกามักจะปลูกและบริโภคภายในทวีปแอฟริกาเท่านั้น ในขณะที่ข้าวเอเชียมีคุณภาพและผลผลิตที่ดีกว่า จึงสามารถผลิตและส่งออกขายได้ทั่วโลก รวมทั้งเป็นที่นิยมปลูกกันทั่วโลกอีกด้วย²⁴

ข้าวปลูกพันธุ์ต่าง ๆ ที่ปลูกกันเป็นพืชอาหารที่สำคัญของโลกในปัจจุบันนั้น แท้ที่จริงแล้วได้วิวัฒนาการมาจากพันธุ์ข้าวป่ามานานกว่า 7,000 ปีมาแล้ว โดยเป็นผลมาจากการคัดเลือกเพื่อให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของชุมชนชาวนาในอดีต (Chang, 1976a) ประวัติศาสตร์ความหลากหลายของพันธุ์ข้าวจึงเป็นหลักฐานชั้นแรกสุดที่อธิบายถึงศักยภาพและความสามารถของชุมชนชาวนาในอดีตในการอนุรักษ์ พัฒนาและใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพ

ข้าวเอเชียตระกูล *Oryza sativa* สามารถแบ่งย่อยออกเป็น 3 ชนิด ได้แก่ ข้าวเมล็ดป้อม (Japonica) นิยมปลูกในเขตหนาว เช่น ประเทศจีน ญี่ปุ่น เกาหลี สหรัฐอเมริกา ข้าวเมล็ดยาว (Indica) นิยมปลูกในเขตร้อน เช่น ประเทศไทย มาเลเซีย อินโดนีเซีย อินเดีย ลาว เวียดนาม อีกชนิดหนึ่งคือ ข้าวชาวา (Javadica) นิยมปลูกเฉพาะในประเทศอินโดนีเซียเท่านั้น โดยคนเอเชียส่วนใหญ่นิยมปลูกและบริโภคข้าวเมล็ดยาวซึ่งแบ่งเป็น 2 ชนิด ได้แก่ ข้าวเหนียวและข้าวเจ้ากันมากที่สุด

หลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า ประเทศไทยมีการปลูกข้าวมานานคือ การพบเปลือกข้าวจำนวนมากในเศษเครื่องปั้นดินเผาใต้หลุมฝังศพที่ตำบลโนนนกทา อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น การศึกษาจากหลักฐานชั้นนี้สนับสนุนได้ว่า ในเขตประเทศไทยมีการปลูกข้าวมาอย่างน้อย 5,000 ปี ซึ่งถือว่าเป็นแหล่งที่เก่าแก่แห่งหนึ่งของโลก แม้ต่อมาภายหลังจะพบเปลือกข้าวจำนวนมากที่ประเทศจีน ซึ่งคาดว่าอายุจะอยู่ประมาณ 6,000-7,000 ปี ก็ตาม

อย่างไรก็ตามความสำคัญที่ยิ่งไปกว่านั้นก็คือประเทศไทยถือว่าเป็นศูนย์กลางความหลากหลายของพันธุ์ข้าว เพราะตั้งอยู่ในบริเวณที่มีบรรพบุรุษของข้าวอยู่มากเนื่องจากข้าวปลูกมีการวิวัฒนาการมาจากข้าวป่า ซึ่งต้องใช้ระยะเวลา ประกอบกับความเก่งกล้าทางภูมิปัญญาของเกษตรกรไทยที่สามารถคัดเลือกพันธุ์จากข้าวป่ามาเป็นข้าวปลูกได้จำนวนมากในเวลาต่อมา นอกเหนือจากนั้นการที่ประเทศไทยมีความสมบูรณ์ทางด้านพืชพันธุ์ธัญญาหาร จึงไม่จำเป็นต้องเลือกปลูกข้าวที่ให้ผลผลิตจำนวนมาก ๆ เพียงอย่างเดียว แต่มีโอกาเลือกปลูกข้าวพันธุ์ที่มีคุณภาพดีกินอร่อยด้วย ประเทศไทยจึงมีทั้งพันธุ์ข้าวพื้นเมือง และพันธุ์ข้าวลักษณะพิเศษในเวลาเดียวกัน²⁵

เมื่อปี 2464 รัฐบาลไทยได้จัดให้มีการประกวดพันธุ์ข้าวขึ้นเพื่อนำมาคัดเลือกสายพันธุ์และปลูกขยาย ก่อนจะส่งเสริมสายพันธุ์ที่ดีให้เกษตรกรปลูก ปรากฏว่ามีการเก็บข้าวมาได้ทั้งหมด 4,764 ตัวอย่าง และได้คัดเลือกพันธุ์ที่ดีไว้ 482 ตัวอย่างเพื่อส่งเสริมให้เกษตรกรปลูก โดยหนึ่งในจำนวนพันธุ์ข้าวที่คัดเลือกได้ในครั้งนั้นคือข้าวพันธุ์ปิ่นแก้วที่เคยไปชนะเลิศอันดับที่ 1 ในการประกวดพันธุ์ข้าวระดับโลกที่ประเทศแคนาดาเมื่อปี 2476 ในครั้งนั้นประเทศไทยส่งพันธุ์ข้าวเข้าประกวดทั้งหมด 150 ตัวอย่างจาก

²⁴ สัมภาษณ์สงกรานต์ จิตรากร ในนิตยสารโลกสีเขียว พฤษภาคม-มิถุนายน 2541

²⁵ สัมภาษณ์สงกรานต์ จิตรากร, อ้างแล้ว

จำนวนผู้ส่งเข้าประกวดรวม 176 ตัวอย่าง ได้รับรางวัล 11 รางวัล โดยชนะเลิศอันดับ 1, 2, 3 เป็นข้าวของไทยทั้งสิ้น²⁶

หลักฐานชิ้นเก่าแก่อีกชิ้นหนึ่งที่ยืนยันความหลากหลายทางชีวภาพของข้าวไทยในอดีตคือ ประวัติการรวบรวมพันธุ์ข้าวซึ่งถูกบันทึกไว้ในหนังสือประวัติกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ซึ่งได้รายงานไว้ว่า

"หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2493 โดยผลแห่งความตกลงว่าด้วยความร่วมมือทางเศรษฐกิจระหว่างรัฐบาลไทยและรัฐบาลอเมริกา โครงการบริหารความมั่นคงร่วมกัน ซึ่งต่อมาเปลี่ยนเป็นองค์การบริหารความร่วมมือระหว่างประเทศ ณ กรุงวอชิงตันได้ส่ง ดร.อาร์. แอล. เพนดิลตัน ผู้เชี่ยวชาญเรื่องยีนในประเทศเขตร้อนจากมหาวิทยาลัย จอร์นฮอปกินส์ พร้อมด้วย ดร. เอช. เอช. เลิฟ (Dr. H. H. Love) ผู้เชี่ยวชาญทางคัดและผสมพันธุ์พืชจากมหาวิทยาลัยคอร์เนล มาช่วยเหลือไทยในการบำรุงพันธุ์ข้าว ตามโครงการช่วยเหลือร่วมกับนักวิชาการฝ่ายไทย"

"โดยขั้นแรกได้เรียกพนักงานจากท้องถิ่นต่างๆ เข้ารับการฝึกอบรมเรื่องการบำรุงพันธุ์ข้าว ดินและเรื่องปุ๋ย แล้วให้กลับไปปฏิบัติภารกิจทดลองพันธุ์ข้าวและทดลองปุ๋ยยังท้องถิ่นที่ประจำอยู่ พนักงานที่ได้รับการอบรมรุ่นแรกนี้ได้แสดงความสามารถทันทีที่กลับไปถึงท้องถิ่น พนักงานคน จาก 35 อำเภอ ได้รวบรวมรวงข้าวจากชาวนา 938 แห่งทั่วประเทศ เป็นจำนวนกว่า 120,000 หรือสายพันธุ์ ซึ่งนับว่ามากเป็นประวัติการณ์ เพื่อส่งมาทำการคัดเลือกพันธุ์ตามสถานที่ทดลองต่างต่อไป"²⁷

จากฐานข้อมูลดังกล่าวเราอาจประมาณการได้ว่า น่าจะมีพันธุ์ข้าวพื้นบ้านปลูกอยู่ในประเทศไทยกว่า 50,000 สายพันธุ์ หรืออาจจะถึง 100,000 สายพันธุ์ในสมัยก่อนหน้ายุคปฏิวัติเขียว สายพันธุ์ดังกล่าวได้ถูกคัดเลือกให้เหมาะสมกับรสนิยมและวิถีวัฒนธรรมของแต่ละชุมชน ส่งเสริมให้เกิดความหลากหลายของสายพันธุ์ข้าวเป็นจำนวนมากกระจายไปในพื้นที่ต่างๆ ทั่วประเทศ และต่อมาพันธุ์ข้าวเหล่านี้ได้สูญหายไปหลังจากการเข้ามาของการปฏิวัติเขียว

ความสำคัญและความหลากหลายทางชีวภาพของสายพันธุ์ข้าวเหล่านี้หาได้ถูกจารึกและจดจำไว้โดยเอกสารทางการเท่านั้นหากแต่ยังถูกเล่าขานผ่านพิธีกรรมและวัฒนธรรมด้วย ดังเช่นคำขับในพิธีทำขวัญข้าวของชุมชนชาวนาในภาคอีสาน ซึ่งถูกบันทึกไว้โดยจารุวรรณ ธรรมวัตร ดังนี้

²⁶ เรื่องการประกวดพันธุ์ข้าวในครั้งนั้นถูกนำมาใช้อ้างอิงมาโดยตลอดเพื่อเชิดชูพันธุ์ข้าวพื้นบ้านของไทย อย่างไรก็ตามเราอาจตีความการประกวดพันธุ์ข้าวครั้งนั้นได้ในหลายแง่มุม กล่าวคือ 1) น่าเชื่อว่าการประกวดพันธุ์ข้าวครั้งนี้น่าจะเป็นกระบวนการในการคัดเลือกพันธุ์ข้าวพันธุ์ดีจากไทยและเอเชียเพื่อนำไปปลูกในอเมริกาเหนือ 2) เราควรมีข้อสงสัยว่าเราปล่อยให้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่ดีที่สุดของไทยนั้นสูญหายไปได้อย่างไร หรือ 3) การสูญหายไปในอีกแง่หนึ่งได้ว่าเป็นเพราะชุมชนชาวนาได้คัดเลือกและปรับปรุงพันธุ์จนได้ข้าวพันธุ์ใหม่ที่มีคุณภาพดีกว่าในภายหลัง(ปี2488)เช่น ข้าวหอมมะลิจากผืนนาภาคตะวันออกเฉียงใต้ได้เข้ามาทดแทนพันธุ์ข้าวพื้นบ้านในท้ายที่สุด

²⁷ จากหนังสือประวัติกระทรวงเกษตรฯ หน้า 366 อ้างในโนนศิลาสารโลกสีเขียว พฤษภาคม-มิถุนายน 2541

สูตรขวัญข้าว

โดย นายทองสุข หาญนิยะ

ศรี ศรี มื่อนี้แม่นมื่อดี วันเศรษฐีมุดตโซค สิทธิโยคพร้อมลักขนา สัสสาฝูงข้าวกล้าดำเหล่านั้นแม่นข้าววัน ฮวงขึ้นนั้นแม่นข้าวหมากกอก คำขอกนั้นแม่นข้าวหมากเชือ เม็ดเจียนั้นแม่นข้าวป้องแอ้ว ฮวงแผ่นั้นแม่นข้าวแขวงเม็ด เกล็ดปูนนั้นแม่นข้าวปลาหลาด เม็ดอาจนั้นแม่นข้าวปากโพธิ์ เม็ดโปนั้นแม่นข้าวชี้ข้างช่วงแลกาแสน เม็ดแงนั้นแม่นข้าวเจ้า แก่ฟ้าวนั้นแม่นข้าวหอมตอ สุกพอนั้นแม่นข้าวแม่ฮ้าง หอมอ้อยหอยนั้นแม่นข้าวจอมนาง คำกลางนั้นแม่นข้าวกล้า เม็ดอ่ำทำนั้นแม่นข้าวชี้กา พ่อนายังจงทำข้าวปลูก แผ่พร้อมนั้นแม่นข้าวแกงกิม ผนดกฮิมยังปึงแกกอกแผ่ พร้อมนั้นแม่นข้าวขาวหลวง เป็นฮวงนั้นแม่นข้าวพั้ว ลำค้วนนั้นแม่นข้าวกาเชือ ให้เดินกันหาให้เหม็ดลู่ทุ่งปากกล้า ให้เดินหน้ากันให้เหม็ดให้ถ้วน ให้มาม้วนกันอยู่ในนาหลุมในกอง ให้ไหลนองกันมาเหมือนดังแก่นเมืองหลวง ก้าซ้ายให้ไหลมาปานปลา ก้าขวาให้ไหลมาปานน้ำ ก้าหน้าก้าหลังให้ไหลทั้งกันมา เหมือนดังน้ำคางหมาสมุทร มาตราว่าขวัญข้าวอยู่เมืองยวและเมืองยวน ก็ให้มามื่อนี้วันนี้ ขวัญข้าวอยู่เมืองพวนเมืองนาคก็ให้มามื่อนี้วันนี้ ขวัญข้าวอยู่หงสาภูมิประเทศขงเกิดแก้วปาดง ก็ให้มามื่อนี้วันนี้ให้อันนี้มาตั้งขยตุ่น จุนพ่นตงทรายมูลทรายพองให้ไหลลงมาอย่าได้ขาด เป็นตั้งน้ำฟาดฟ้าลงมาฮ้างแผ่นธรณี กินข้าวสิบปีข้าวปืออย่าได้บก จกสิบปีข้าวปืออย่าได้ลง ข้าวสิบก็ให้เป็นข้าวหมากข้าวากก็ให้เป็นข้าวสาร ข้าวตักมือแลงก็ให้ยังเต็มแล้ว ข้าวตักมือเข้าก็ให้ยังเต็มเย็บ ข้าวตักไปคำก็อย่าทำให้หัก เขาสักกาดันอย่าได้พัง เขาสิงใส่ตงอย่าได้ยาก เขาตอยสากและตีมองอย่าได้สะท้านย่านกลัว ให้เจ้ามาเกี่ยวกันอยู่เหมือนนางแก้วกล้า ให้เจ้ามาเกี่ยวกันอยู่เหมือนดังกล้าหอม ให้เจ้ามาดอมกันอยู่เหมือนดังดอมเงินเสียง มาตราว่าบุคคลผู้ได้ไต่กินข้าวเหล่านี้ ขอให้อายุยืนอ้อยเอ็ดพันวัสสา ขอให้มีความสุขเหมือนดังเจ้ามโหสิร ขอให้มีความสุขเหมือนดังพระเดมิย์ กัดตามาสี อาหังปัตติงนะชานามิ²³

มีความพยายามในการรักษาพันธุ์กรรมของข้าวเอาไว้โดยศูนย์ปฏิบัติการและเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวแห่งชาติ ศูนย์วิจัยปทุมธานี ตั้งแต่เมื่อปี พ.ศ.2524 จนถึงปัจจุบัน สามารถรวบรวมและอนุรักษ์เชื้อพันธุ์ข้าวป่าไว้ทั้งหมด 17,127 ตัวอย่างเชื้อพันธุ์ แยกเป็นข้าวปลูกพื้นเมือง (*Oryza sativa*) จำนวน 16,277 ตัวอย่าง และเชื้อพันธุ์ข้าวป่า 5 ชนิด 850 ตัวอย่าง

ตารางแสดงเชื้อพันธุ์ข้าวที่ศูนย์ปฏิบัติการและเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวแห่งชาติรักษาไว้

พันธุ์ข้าว	จำนวนตัวอย่าง
ข้าวนาสวน	11,681
ข้าวขึ้นน้ำ	3,898
ข้าวไร่	902
อื่น ๆ	4,294
รวม	20,775

ที่มา: ดัดแปลงจาก สงกรานต์, 2543 (อ้างแล้ว)

²⁶ จารุวรรณ ธรรมวัตร, "คติชาวบ้าน" สำนักพิมพ์อักษรวัฒนา ไม่ระบุปีที่พิมพ์

อย่างไรก็ตามควรตระหนักว่าจำนวนตัวอย่างพันธุ์ข้าวที่เก็บไว้ในธนาคารเชื้อพันธุ์ข้าว นั้น มิได้มีจำนวนสายพันธุ์ (varieties) สูงเท่ากับจำนวนตัวอย่างพันธุ์ (accessions) เนื่องจากตัวอย่างพันธุ์อาจซ้ำกัน และตัวอย่างพันธุ์หลายชนิดได้มาจากการแลกเปลี่ยนกับประเทศเพื่อนบ้าน จำนวนสายพันธุ์ของข้าวพื้นบ้านไทยแท้ๆ ที่เก็บไว้ในธนาคารพันธุ์ข้าวของเราจะมีไม่เกิน 3,000 สายพันธุ์เท่านั้น ทั้งนี้โดยไม่ต้องกล่าวถึงปัญหาของระบบการอนุรักษ์พันธุ์พืชในลักษณะนี้ซึ่งถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่ารวมศูนย์ เสี่ยงภัยต่อการสูญหาย และไม่ได้ทำให้พันธุ์พืชสามารถปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงเข้ากับระบบนิเวศและความต้องการของชุมชน

จำนวนสายพันธุ์ข้าวส่วนใหญ่จึงได้สูญหายไปแล้วจากไร่นา สายพันธุ์ข้าวที่หลากหลายมากที่สุดของประเทศไทยขณะนี้จึงถูกรักษาเอาไว้โดยชุมชนพื้นเมืองและชุมชนเกษตรกรรมในพื้นที่ห่างไกลเป็นหลัก ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปโดยละเอียด

2.2 สายพันธุ์ไม้ผล

นอกเหนือจากนี้ประเทศไทยยังเป็นแหล่งรวมพันธุกรรม (gene pool) ของไม้ผลหลากหลายชนิดจนได้ชื่อว่าเป็น "สวรรค์ของไม้ผลเมืองร้อน" กล่าวคือ มีพืชจำพวกขนุน (*Artocarpus heterophyllus*) จำปาตะ (A. Integer) ประมาณ 45 ชนิด ใกล้เคียงกับพืชตระกูลส้ม (Citrus) มีพืชตระกูลเดียวกับชมพูป่า (*Eugenia aquaea*) ชมพูสะแหวก (*E. malaccensis*) เกือบ 50 ชนิด มีพืชพวกมังคุด (*Garcinea mangostana*) ส้มแขก (*G. agrovirdis*) ชะมวง (*G. cowa*) 23 ชนิด มีพืชพวกมะม่วง (*Mangifera indica*) มะมุด (*M. foetida*) 16 ชนิด มีพืชพวกเงาะ (*Nephilium lappa ceum*) เงาะขนสั้น (*N. mutabile*) คอแลน (*N. hypoleucum*) 20 ชนิด มีพืชพวกกระท้ำ (*Salacca rumphii*) สละ (*S. edulis*) หลุมพี (*S. conferta*) 12 ชนิด มีพืชพวกทุเรียน (*Durio zibethinus*) 5 ชนิด และมีชนิดของพืชตระกูลกล้วยเป็นจำนวนมาก²⁹

ในกรณีความหลากหลายของพันธุ์ไม้ผลนั้น นอกเหนือจากความหลากหลายของชนิด (species) แล้ว ยังมีความหลากหลายของสายพันธุ์ด้วย (varieties) ตัวอย่างเช่นกรณีสายพันธุ์ทุเรียนซึ่งนอกจากจะหลากหลายแล้ว ยังมีคุณภาพดีอีกด้วย สิ่งนี้ชี้ให้เห็นถึงพลังวิริยภาพของชุมชนเกษตรกรรมอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือถึงแม้ในบริเวณประเทศไทยจะมีได้เป็นศูนย์กลางกระจายพันธุ์ของทุเรียนก็ตาม แต่ชาวสวนก็สามารถพัฒนาจนได้พันธุ์ที่มีคุณภาพดีเป็นจำนวนมาก ยิ่งกว่าศูนย์กลางการกระจายพันธุ์ของพืชชนิดนี้เสียอีก³⁰

²⁹ สมศักดิ์ สุขวงศ์, อ้างแล้ว

³⁰ เดชา ศิริภัทร, เกษตรกรรมสำนึก, 2532

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) กวีเอกอีกท่านหนึ่งของไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้
พรรณาเป็นบทกวีถึงพันธุ์ไม้ผลทั้ง ทุเรียน กล้วย และมะม่วงที่หลากหลายใน พรรณพฤษากับสัตว
ภิธาน ดังนี้

ทุเรียน

(ยานี 11)

จักร้าพรรณทุเรียน	ชื่อเพี้ยนเปลี่ยนมากสาธารณ
ทองสุกทองย้อยยาน	อีกทองหยิบยังทองทา
ทองคำก้านต่อตัน	นางทองตันใหญ่สาขา
กระปุกสุวรรณา	กระปุกนากหลากหลายพรรณ
ทุเรียนดลับทอง	สีเรืองรองดูฉายฉัน
ดลับนากผิวมัน	สีนากนั้นพรรณหนึ่งมี
ทุเรียนกบแม่เถ่า	เป็นต้นเค้าแต่เดิมที
กบเล็บเหยี่ยวปากซี	กบเม็ดในกบกึ่งแขง
ตั้งต้นเหราเต็ม	ตอนต่อเติมมาปลูกแปลง
เหราใบมันแสง	เป็นมันยับจับในยนา
ทุเรียนหาง้อย	ดูหาง้อยก็อย่าไม่แนหนา
หนึ่งเรียกชื่อเหรา	พับสมุดสุดหวานมัน
เรียกการะเกดพุ่ม	ผลป้อมลุ่มงามตระการ
การะเกดแดงสำลาน	การะเกดเหลืองเรืองรังสี
การะเกดสีเขียวสด	งามปรากฏนิลมนี
การะเกดตาเหมือนมี	ชื่อตามเค้าเจ้าของสวน
ทุเรียนรสอ้อย	เรียกสวาน้อยเนื้อนุ่มนวล
สาวชมเหมือนจะชวน	ให้ชมชิมลิ้มรสหอม
หนึ่งชื่อสาวสวรรค์	เหลือจะกลั่นจะอดอม
แพงถูกก็จะยอม	จนหมดมือชื่อสาวสวรรค์
ทุเรียนนางแดงโคก	ต้องวิโยคจึงจำบัลย์
แดงเถาเข้าพัวพัน	นางชมภูดุสดไส
หนึ่งนามนางกระเทย	ใครไม่เคยพบแคลงใจ
เม็ดตายทุกเม็ดไป	ไม่มีเพาะเสาะสืบพรรณ
นางหนักคู้นางล่า	แดงตาสานางเขียนมัน
นางดลุ่มวิลัยวรรณ	นางกระทอนอ่อนละมุน
ทางกระเทียมอีกนางลือ	ทั้งสองชื่อเห็นเฉียวฉุน
สีเทียมนพคุณ	ยวงใหญ่หนานำพิศวง
ทุเรียนแดงแม่เถ่า	เป็นต้นเค้าอันใหญ่ยง
แดงเปี้ยกเรียกกามคง	แดงข้างเขียนทุเรียนจร
ทุเรียนเขียวคำลึง	ทุเรียนหนึ่งนามกร
อีกชื่อจากุญชร	เพราะเหลืองอ่อนดูจสีชา
กำปันแลอึบาตร์	โคยรสชาดิกโอชา

จำปีแลจำปา
 จรเขี้ยวยาวใหญ่
 ปลัดคำชื่อเจ้าของ
 ยักโซโมรานี้
 ผักเข้าแขนอ่อนปน
 สนั่นสนิทเนื้อ
 สองงามงามไสว
 หนึ่งชื่อพระสมุท
 หมอนทองพ้องนามกัน
 ทุเรียนรูปโป่งโล้ง
 รูปรัตไม่วีรวรี
 ทุเรียนชื่อสาวหยุด
 สีลานต้นเสลา
 หนึ่งชื่อนกกระเจิบ
 ก้านยาวผลย่อยยาน
 นางเบ็ตรูปคล้ายเบ็ด
 พรรณหนึ่งชื่อแมลง
 ทุเรียนชื่อมีหลาย
 นักเลงเล่นตัดพู
 เพราะเขาเคยสังเกต
 จึงกล่ามาพบนัน

เทียบด้วยสีมาลีสอง
 สีประไพเหลืองเรืองรอง
 ปลากาโทโพผล
 สองชื่อขี้ดุดอกกล
 นางปากทอธรณีไหว
 ผลโตเหลือยิ่งใครๆ
 ผลน่าชมนมสวรรค์
 อิกลมุตรสหวานมัน
 กับมะม่วงหมอนทองมี
 เรียกหอยโข่งเขี้ยวจี้
 อิกหอยชมกลมกล่อมเยาว์
 เรียกสมมติด้วยกลิ่นเกลา
 สีนวลหลายคล้ายสีลาน
 ผลห้ามคืบคุดระการ
 อิกยวงปลิ้นกล่นจุนแรง
 ท้ายเพ็ดๆ เรือสีแดง
 ป้องท้ายงอนซ้อนเชิดชู
 แยกขยายออกให้ดู
 เขามักรูปรพรรณ
 ทุพูเภทเหตุสำคัญ
 ชะนะกันด้วยแม่หมาย ะ

กล้วย

(ฉบับ 16)

กล้วยกรันจันนวล

คล้ายกับน้ำไทย

เพี้ยนนามจันนั้น

กล้วยน้ำเขียง

อิกกล้วยร้อยหวี

หอมจันนวลลอง

ท่านจัดแบบวาง

กล้วยกล้วยมีหลายกระบวน
 อิกน้ำละว้าน้ำไทย
 กล้วยน้ำกาบดำก้านใบ
 ผลใหญ่แลยาวกว่ากัน
 กล้วยๆเรียกกล้วยสันผ้น
 จะหนี่ที่คำหยาบคาย
 ตีนเต้าตีนตานีกลาย
 กล้วยสัมหากมุกมูลมี
 กล้วยน้ำนราขสิทธิ์
 บายสิก็เรียกนามสอง
 หอมเขี้ยวกล้วยค่อมหอมทอง
 อิกกล้วยที่เรียกเปลือกบาง
 นี่คือกล้วยไข่ค้ำกลาง
 กล้วยกระกล้วยพระก็มี
 กล้วยครั้งตุจครั้งย้อมสี

แดงจตุรจี	ทั้งหัวทั้งเครื่องเจือแดง
กล้วยกรามแรดแดง	กล้วยนากเพียงนากปลั่งแสง
เรียกแต่โบราณ	หนึ่งนามว่ากรามคชสาร
ตีบหอมขจร	กล้วยสีสะโตโวหาร
กินดิบมีมูล	อีกกล้วยประจำพานร
อุบลปนกัน	หนึ่งเล็บมือนางนามกร
กาบกมกมี	บางเรียกว่ากล้วยกรบูร
นางนวนยวลใจ	นางเงยสิ่งงามจำรูญ
ประเทศเขตขาม	กิมเสนแลสมยมสวรรค์
ลัดบทลดทอน	หอมว่าดาเนื้อรัญ
	กับตาลปัตรฤาษี
	กล้วยแช่หนึ่งเรียกกัทลี
	ข้างแดนละว่าป่าไถล
	มลิอ่องผิวอ่องอำไพ
	กล้วยไร่กะเหรี่ยงเรียกนาม
	พรรณกล้วยมีหลากหลายตาม
	นิคมแลเขตดงดอน
	เหลือที่จะรำนามะกร
	แต่ที่รู้แจ้งแห่งนาม ฯ

มะม่วง

(ยานี 11)

จักกล่าวพรรณมะม่วง	ท่านทั้งปวงจงรู้ความ
มะม่วงเมืองสยาม	จะนับนามอเนกนัก
จะจัดที่จำได้	พอคนไทยแจ้งประจักษ์
มีหลากหลายโดยเลสลักษณะ	ประเภทพรรณอัมพาผล
พืชมเสนมิตาดีน	เป็นภาคพื้นทุกตำบล
รู้จักแทบทุกคน	ยังประดณพืชมเสนมัน
หมอนทองอร่ามรส	หวานปรากฏรสสวรรค์
แมวเขามีสองพรรณ	แมวเขาขาวแมวเขาคำ
พรรณขออีกพรรณควาย	แก้ว ๆ กลายมีประจำ
ควั่นเทียนแลทองคำ	มลิอ่องทองปลายแขน
น้ำตาลปากกระบอกล	ขานนามออกทุกดินแดน
มะม่วงนายขุนแผน	ปลูกเมื่อทัพกลับคืนมา
การเกิดอีกไขไก่อ	ทุเรียนใหญ่สังขยา
ลิงโลดมลิลา	แก้วลิ้มรังหนึ่งกลางวัน
กระสวนรสสนิท	อินทรชิตทศกรรฐ์
แขนอ่อนอีกนวลจันทร์	น้ำตาลจีนเทพว่าจวน
ไขเห็บไขนกกะสา	กะล่อนปากะล่อนสวน

อีสาวละห้อยหวน	สาวสกิดมารดาตุ
ม่วงเทพลาลึก	แขกขายดีก็อีกคราหมู
กะละแมมีช่อชู	หนึ่งชื่อว่าชาละวัน
ม่วงพราหมณ์ขายเมียนี้	ดูท่วงทีรสขบ
เมียรักดังชีวิต	ยังสู้ขายจ่ายอำพา
ม่วงสาวกระที่บหอ	นี่ก็สอรัสโอชา
สาวอยากจะโกษา	จนโกรธากระที่บเรือน
มะม่วงพิมพ์สวรรค์	ชื่อทั้งนั้นไม่มีเหมือน
ล่องชันตวันเดือน	ถึงสวรรค์ชั้นนิมาน
มะม่วงชื่อรำพึง	คนคึงด้วยรสหวาน
ม่วงเคียรคชสาร	อีกหัวบ้านมะม่วงเนย
กระแตลิมรังเรียก	โดยสำเหนียกกันตามเคย
ค่างควาลิมลูกเลย	หลงกินเพลินเนิ่นนานวัน
ทองขาวทองคำดู	ขึ้นเป็นคู่แข่งเคียงกัน
แก้วขาวแก้วดำบัน	เป็นระยะคละกันไป
สุวรรณหงสเห็น	แต่เขาเล่นละคอนไทย
เป็นม่วงเสียเมื่อไร	อยากใคร่รู้ดูหงสทอง
โสนน้อยผะอบนาก	เจ้าเงาะหลากเพื่อนทั้งผอง
กระปุมกระเปาปอง	เป็นเหมือนเงาะเงาะระจนา
มะม่วงชื่อการเวก	นามอเนกในเวหา
หอยแครงแลแดงกวา	หัวกึ่งกำเหนียงนกกระทง
ค้วนางดูน้ำกิน	เทพสินชื่อคล้ายกรุง
แลเห็นเป็นหม่อม	ม่วงสาวน้อยเยียมห้องหวน
หัวโตตันต่ำเตี้ย	ผัวดีเมียร้องไห้ครวญ

ความหลากหลายของสายพันธุ์ไม้ผลซึ่งได้รับการคัดสรรโดยชาวสวนรุ่นแล้วรุ่นเล่านี้เองที่เป็น
 ฐานสำคัญที่ทำให้ประเทศไทยเป็นแหล่งของไม้ผลที่ดีที่สุดในโลก หรือ "สวรรค์ของไม้ผลเมืองร้อน"
 เป็นที่ทราบกันในหมู่ประเทศเอเชียอาคเนย์ว่าพันธุ์ไม้ผลของไทยดีที่สุดและได้รับความนิยมมากที่สุดใน
 เอเชียอาคเนย์ พวกเขามักขนานนามผลไม้พันธุ์ดีที่ส่งไปขายในประเทศของตนว่า "ผลไม้บางกอก" เช่น
 ทุเรียนบางกอก ฝรั่งบางกอก เป็นต้น ซึ่งหมายถึงที่ผลไม้้นำเข้ามาจากประเทศไทยนั่นเอง

บทที่ 3

ชุมชน

กับความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

บทที่ 3

ชุมชนกับความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ในขณะที่ระบบเกษตรกรรมสมัยใหม่ และวิศวกรรมมีแนวโน้มที่จะนำพันธุ์พืชไม่กี่ชนิดไม่กี่สายพันธุ์เพื่อแก้ไขปัญหาด้านเกษตรกรรมทั่วโลก ผนวกกับการที่บริษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ไม่กี่บริษัทถือสิทธิผูกขาดและครอบครองตลาดเมล็ดพันธุ์ไปกว้างขวางทั่วโลก แต่วิถีเกษตรกรรมและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรพันธุกรรมของชุมชนกลับมีลักษณะที่แตกต่างกัน กล่าวคือชุมชนต่าง ๆ กลับได้รักษาความหลากหลายทางชีวภาพเอาไว้ เพื่อเป็นหลักประกันสำหรับความมั่นคงในด้านอาหาร ยา และเพื่อสร้างหลักประกันที่ยั่งยืนยาวนานสำหรับอนาคตของผู้คนในชุมชน

วิถีทางของชุมชนเกี่ยวกับการรังสรรค์ภูมิปัญญาท้องถิ่นก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน ดังที่ ยศ สันตสมบัติ ได้ตั้งข้อสังเกตอย่างน่าสนใจว่า "ภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งชุมชนต่าง ๆ ได้สั่งสม สืบทอดและพัฒนามาเป็นเวลานานร้อยนับพันปี เป็นองค์ความรู้ที่มีลักษณะที่ใกล้เคียงกับองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ในแง่ที่ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดขึ้นจากการศึกษาเชิงประจักษ์ ผ่านการพิสูจน์ทดลองและกระบวนการคัดสรรปรับปรุงและพัฒนาความคิดอย่างเป็นระบบ แม้กระนั้นก็ดี ภูมิปัญญาท้องถิ่นก็มีข้อแตกต่างจากวิทยาศาสตร์อย่างน้อยสองประการด้วยกันคือ ประการแรก ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะจำเพาะเจาะจงเฉพาะท้องถิ่นพื้นที่หรือระบบนิเวศชุดใดชุดหนึ่ง องค์ความรู้เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์และการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างมนุษย์ สัตว์ พืช พลังตามธรรมชาติ ดวงวิญญาณ ที่ดิน แหล่งน้ำ และลักษณะภูมิประเทศในอาณาบริเวณแห่งใดแห่งหนึ่งโดยเฉพาะ ด้วยเหตุนี้เอง ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงก่อร่างสร้างตัวขึ้นจากความเข้าใจอย่างชัดแจ้งในสัมพันธภาพของสรรพสิ่งและสรรพชีวิตต่าง ๆ ที่ก่อเกิด ดำรงอยู่และแตกดับไปภายในระบบนิเวศชุดนั้น ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งนำไปสู่ความสามารถในการบริหารจัดการ ปรับแต่ง ใช้ประโยชน์และพัฒนาทรัพยากรในระบบนิเวศชุดนั้นอย่างยั่งยืน ในขณะที่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ซึ่งมีลักษณะเป็นสากลทั่วไปมากกว่า อาจไม่สามารถนำมาใช้เพื่อพัฒนาและจัดการทรัพยากรภายในระบบนิเวศของท้องถิ่นแห่งใดแห่งหนึ่งได้เสมอไป"¹

นั่นหมายความว่ายังมีการสร้างองค์ความรู้สมัยใหม่ การผลักดันเทคโนโลยี/ผลิตภัณฑ์ และการขยายตัวของวัฒนธรรมเชิงเดี่ยว (monoculture) ออกไปมากยิ่งขึ้นเท่าใด ฐานะและความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น และการจัดการและใช้ประโยชน์อย่างหลากหลายทางชีวภาพของชุมชนก็จะยิ่งเห็นได้ชัดแจ่มมากยิ่งขึ้นเท่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเราพบว่ารากฐานของเกษตรกรรมหรือการรักษาสุขภาพแบบพาณิชย์นิยมนั้นตั้งอยู่บนความมั่งคั่ง ไม่ยั่งยืนและไม่มีประสิทธิภาพในระยะยาวเพียงไร

¹ ยศ สันตสมบัติ, ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,

ในรอบ 25 ปีที่ผ่านมา มีงานศึกษาวิจัยที่ได้อธิบายบทบาทและความสำคัญของชุมชนต่าง ๆ ที่ได้รักษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเอาไว้เป็นจำนวนมาก ตัวอย่างเช่นงานของ Kunststadter (1978) ศึกษาเปรียบเทียบระบบเกษตรแบบยังชีพของชาวกะเหรี่ยงสะกอ ณ หมู่บ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดแม่ฮ่องสอนกับระบบการเกษตรของชนเผ่าลีวในจังหวัดเดียวกัน เขาพบว่าระบบการเกษตรทั้งของกะเหรี่ยงและลีวเป็นระบบการเกษตรที่พัฒนาอย่างสอดคล้องกับระบบนิเวศในท้องถิ่นและดำรงชุมชนอยู่กับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมากกว่า 200 ปี โดยพบว่า ชนเผ่าลีวในจังหวัดแม่ฮ่องสอนมีความรู้ละเอียดอ่อนในการจำแนกชนิดของพืช คือ พวกเขาสามารถจำแนกความแตกต่างของพืชได้กว่า 2,000 ชนิด และปลูกพืชนานาชนิดเพื่อใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ เช่น ปลูกพืชอาหารในไร่ข้าวกว่า 70 ชนิด ในสวนกว่า 48 ชนิด และในที่อื่น 20 ชนิด²

จันทบูรณ์ สุทธิ ซึ่งศึกษาระบบการทำไร่ของชนกลุ่มน้อยในที่สูงของไทยหลังจากนั้นอีก 10 ปีต่อมา (1988) พบว่าชุมชนในที่สูงจะปลูกพืชมากกว่า 500 ชนิดเพื่อประโยชน์ในด้านต่างๆ อาทิ เพื่อเป็นอาหาร ผัก เลี้ยงสัตว์ อาหารเสริมเมื่อขาดแคลน เป็นผลไม้ สมุนไพรและเครื่องปรุงรสอาหาร เป็นน้ำมัน เพื่อเป็นเครื่องหมักดอง เพื่อเป็นน้ำตาล เพื่อใช้เป็นเส้นใยและของใช้ เป็นไม้ประดับ เป็นพืชเศรษฐกิจ ผลิตภัณฑ์แอลกอฮอล์ และเป็นเครื่องเล่นในพิธีกรรมต่างๆ โดยเฉพาะสายพันธุ์ข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักนั้นมีการปลูกอย่างหลากหลายอย่างยิ่ง ตัวอย่างเช่น ข้าวที่ปลูกโดยชุมชนม้งและมุเซอแดง เฉพาะในระดับสูงประมาณ 1,000 เมตร มีไม่น้อยกว่า 400 สายพันธุ์³

ในขณะที่พื้นที่ 50 % ของประเทศปลูกข้าวเพียง 5 สายพันธุ์ และพื้นที่ 90 % ของประเทศปลูกข้าวเพียง 15 สายพันธุ์⁴ แต่ชุมชนท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ กลับทำเกษตรกรรมที่รักษาความหลากหลายของข้าวและพันธุ์พืชไว้ได้เป็นจำนวนมาก งานศึกษาของโครงการวิจัยนี้ในพื้นที่ บ้านแม่ลานคำ หมู่ 6 ต.สะเมิงใต้ อ.สะเมิง จ.เชียงใหม่ แสดงให้เห็นถึงความหลากหลายทางชีวภาพในระบบไร่หมุนเวียนของชาวปกากะญอปัจจุบันที่มีมากกว่าแบบแผนเกษตรกรรมสมัยใหม่อย่างชัดเจน ดังตาราง

ตารางแสดงความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ไร่หมุนเวียนและไร่ซากที่ปักกิ่งไว้ ของบ้านแม่ลานคำ

พื้นที่ไร่ต่าง ๆ	ความหลากหลายทางชีวภาพ
ไร่ปีที่ 1	พืชอาหาร 30 ชนิด 167 สายพันธุ์ ข้าว 28 สายพันธุ์
ไร่ซากปีที่ 1-2	พืชที่ยังคงใช้เป็นอาหารได้ 16 ชนิด สัตว์ป่า 7 ชนิด สมุนไพร 13 ชนิด
ไร่ซากปีที่ 3-4	พบสัตว์ป่า 13 ชนิด สัตว์ปีก 12 ชนิด พืชใช้สอย 10 ชนิด ไม้ 4 ชนิด
ไร่ซากปีที่ 5-6	พืชที่เป็นทั้งอาหาร สมุนไพร ไม้ใช้สอย 75 ชนิด สัตว์ปีก 30 ชนิด สัตว์ป่า 12 ชนิด
ไร่ซากปีที่ 7	พบพืชอาหาร สมุนไพร ไม้ใช้ประโยชน์ 35 ชนิด พบสัตว์ป่าที่เข้ามาอาศัย 19 ชนิด

² Kunststadter 1978:130 อ้างอิงจากธีรวุฒิ เสนาคำ, 2540

³ Chantaboon 1988:111-113 อ้างอิงจากธีรวุฒิ, 2540

⁴ วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, ไร่ให้พันธุ์พืชวิถีชีวิต, 2535

งานศึกษาของกฤษฎา บุญชัย เมื่อเร็วๆ นี้ ที่บ้านน้ำจ้ำ อ.เมือง จ.น่าน พบว่าชาวบ้านน้ำจ้ำสามารถจำแนกชื่อข้าวนาสายพันธุ์พื้นบ้านได้ไม่น้อยกว่า 28 สายพันธุ์ และยังคงเก็บรักษาสายพันธุ์ข้าวไว้ไม่น้อยกว่า 26 สายพันธุ์⁵ ในขณะที่งานศึกษาเมื่อของ ยศ สันตสมบัติ ที่ตีพิมพ์เผยแพร่เมื่อปี 2542 เรื่อง "ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน" ก็ยังคงยืนยันความเป็นจริงดังกล่าว

ตารางแสดงความหลากหลายของธัญพืชในกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในภาคเหนือ

กลุ่มชาติพันธุ์	ข้าวเจ้า	ข้าวเหนียว	ข้าวโพด	ถั่ว	งา
ม้ง	7	5	9	10	2
ลีซอ	6	2	4	10	2
เมี่ยน	6	5	8	*	*
อาข่า	6	5	4	*	*
ขมุ	4	20	*	5	*
ปกากะญอ	15	11	6	7	3
คนเมือง	*	53	2	13	2

* ข้อมูลไม่สมบูรณ์

ที่มา : ยศ สันตสมบัติ, ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน, 2542

ตารางแสดงความหลากหลายของสายพันธุ์พืชผักพื้นบ้าน ในระบบการผลิตของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในเขตภาคเหนือตอนบน

กลุ่ม	บ้าน/สวนรอบบ้าน	ไร่	นา	ป่า/ริมห้วย	รวม
จีนฮ่อ	59	6	7	16	88
ม้ง	27	30	24	24	105
ลีซอ	20	16	-	10	46
เมี่ยน	17	22	-	31	70
อาข่า	20	23	-	65	108
มุเซอร์ดำ	22	17	-	9	48
ปกากะญอ	106	60	45	58	269

⁵ กฤษฎา บุญชัย, พลวัตชุมชนล้านนาในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ, วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัย ม.ธรรมศาสตร์, 2540

ลัวะ	6	5	*	6	11
ขมุ	70	64	2	76	212
ไทใหญ่	*	*	*	*	*
คนเมือง	166	42	22	56	286

* ข้อมูลไม่สมบูรณ์

ที่มา : ยศ สันตสมบัติ, ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน, 2542

การศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัย ของ ทศนีเวช และปริทรรศน์ (2542) ที่ได้ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวกิน และชาวลัวะ ในหมู่บ้านที่ยังคงมีวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมและยังไม่มีไฟฟ้า ประปา เข้าสู่หมู่บ้าน ในเขตตำบลภูฟ้า อำเภอปัว จังหวัดน่าน

จากการสำรวจการใช้ประโยชน์จากพืช พื้นที่สำรวจ คือ บริเวณภายในหมู่บ้าน พื้นที่ไร่ และป่ารอบหมู่บ้านพบว่าหมู่บ้านที่ยังไม่ค่อยเจริญและอยู่ห่างไกลมากๆ อย่าง บ้านนาบงมีการใช้ประโยชน์จากพืช จำนวนมากกว่าประมาณ 20 % เมื่อเปรียบเทียบกับหมู่บ้านห่างทางหลวง และบ้านห้วยล่อม ซึ่งชาวบ้านเริ่มปลูกผักไว้กินเอง เช่น คื่นห่าน ผักกาด โดยทางราชการนำเมล็ดพันธุ์มาแจก และมีพ่อค้านำผักชนิดต่างๆ ไปขายถึงหมู่บ้าน

ตารางแสดงจำนวนพืชที่ชาวเขาทั้งสามหมู่บ้านนำไปใช้ประโยชน์

การนำมาใช้ประโยชน์	ห่างทางหลวง (กิน)	นาบง (กิน)	ห้วยล่อม (ลัวะ)
1.พืชอาหาร	82	101	74
2.พืชสมุนไพร	34	47	36
3.พืชที่ใช้ทำที่อยู่อาศัยและเครื่องใช้	10	12	12
4.พืชเศรษฐกิจ	5	4	6
5.พืชที่ใช้ในพิธีกรรม	8	3	-
6.พืชที่ใช้ประโยชน์อื่นๆ	8	9	6

นอกเหนือจากนั้น การศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ 5 เผ่า คือ จีนยูนาน, ลีซอ, เมี่ยน, ลาหู่, และอาข่า บนดอยแม่สลอง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ของชูศรี และปริทรรศน์ (2542) พบว่าแม้จะมีวิถีการดำรงชีวิตจะเปลี่ยนไปเพราะการเข้ามาของระบบตลาด มีสิ่งอำนวยความสะดวก และผลิตภัณฑ์ต่างๆ จากภายนอกเข้ามาในหมู่บ้าน แต่กลุ่มชาติพันธุ์ดังกล่าวยังคงรักษาและสืบทอดการใช้ประโยชน์จากพันธุ์พืชต่างๆอยู่ได้ ดังตาราง

ตารางแสดงจำนวนชนิดของพืชแบ่งกลุ่มตามการใช้ประโยชน์

การใช้ประโยชน์	จำนวนชนิดของพืช
อาหาร เครื่องดื่ม เครื่องเทศ	189
สมุนไพร	215
เครื่องนุ่งห่ม เครื่องใช้ทำที่อยู่อาศัย	25
สีย้อม และเครื่องประดับ	9
พิธีกรรม และความเชื่อ	12
พืชพิษ และพืชใช้ประโยชน์อื่นๆ	23

จากกลุ่มชาติพันธุ์ 5 กลุ่มบนดอยแม่สลองนั้น พวกเขารู้จักใช้ประโยชน์จากเป็นจำนวนมาก เฉพาะพืชที่ใช้เป็นอาหาร เครื่องดื่ม และเครื่องเทศนั้นสูงถึง 189 ชนิด ในขณะที่ตัวเลขการใช้พืชเพื่อเป็นสมุนไพรนั้นกลับสูงถึง 215 ชนิด โดยความสามารถในการใช้ประโยชน์ในแต่ละกลุ่มนั้นค่อนข้างใกล้เคียงและไม่แตกต่างกันมากนัก อาจจะมีเฉพาะกลุ่มชาวจีนยูนนานเท่านั้นที่มีการใช้ประโยชน์จากพืชเพื่อเป็นอาหารมีจำนวนชนิดน้อยกว่าชนพื้นเมืองกลุ่มอื่นถึงสี่เท่า แต่นี่สะท้อนให้เห็นชัดเจนว่ากลุ่มชนพื้นเมืองที่ได้อาศัยดำเนินวิถีชีวิตมายาวนานในพื้นที่ทางตอนเหนือของประเทศนั้นได้สั่งสมภูมิปัญญาและสืบทอดวิธีการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพมาได้มากกว่าชุมชนซึ่งอาจเพิ่งโยกย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานดังเช่นกลุ่มชาวจีน

ตารางแสดงจำนวนชนิดของพืชที่ใช้โดยชนกลุ่มน้อยต่าง ๆ แบ่งตามลักษณะการนำไปใช้ประโยชน์

การใช้ประโยชน์	อาข่า	ลีซอ	ลาหู่	เมี่ยน	จีน
อาหาร เครื่องดื่ม เครื่องเทศ	122	119	89	77	24
สมุนไพร	42	76	60	106	94
เครื่องนุ่งห่ม เครื่องใช้ทำที่อยู่อาศัย	18	6	6	4	1
สีย้อม และเครื่องประดับ	4	5	3	5	2
พิธีกรรม และความเชื่อ	3	2	5	4	3
พืชพิษ และพืชใช้ประโยชน์อื่นๆ	12	13	7	8	2

สิ่งที่น่าสนใจจากการศึกษานี้ก็คือชุมชนหลายชุมชนซึ่งถึงแม้จะเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงอันได้แก่การรุกคืบเข้ามาของระบบตลาด จนบางชุมชนในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันที่มีวิถีชีวิตใกล้ชิดกับระบบตลาดได้ลดความสัมพันธ์ในเชิงการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพ (โดยเฉพาะอย่างยิ่งจำพวกอาหารและยา) ระดับหนึ่ง ดังกรณีชุมชนบ้านหางทางหลวงและห้วยล่อม แต่ในหลายชุมชนซึ่งมีทั้งชุมชนที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์และชุมชนเกษตรกรรมของคนไทยพื้นราบก็ยังรักษาและสืบทอดการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพไว้ได้ระดับหนึ่ง

งานศึกษาของโครงการวิจัยนี้ในพื้นที่เกษตรกรรมชาวสวนภาคใต้ ที่บ้านคีรีวงศ์ ต.กำโลน อ.ลานสกา จ.นครศรีธรรมราช ได้แสดงให้เห็นถึงเกษตรกรชาวสวนพื้นบ้านในปัจจุบันยังคงสามารถรักษาสายพันธุ์ทุเรียนพื้นบ้านเอาไว้ได้เป็นจำนวนมาก

ตารางแสดงความหลากหลายของทุเรียน
สวนลุงสมปอง ขุนทนต์ บ้านคีรีวงศ์ ต.กำโลน อ.ลานสกา จ.นครศรีธรรมราช

ชื่อทุเรียน	ที่มาของชื่อ
1. ไอ้ประ	ขึ้นอยู่ใกล้ต้นประ
2. ไอ้สาละ	ขึ้นคลุมทางเดิน
3. ไอ้ห้วย	ขึ้นอยู่ใกล้ห้วย
4. ไอ้หัวควน	ขึ้นอยู่หน้าควน (ที่สูง)
5. ไอ้กุด	ขึ้นอยู่ใกล้กุด
6. ไอ้หน้าหน้า	ขึ้นอยู่หน้าหน้า
7. ไอ้ขี้ยาว	มีขี้ยาว
8. ไอ้เขี้ยว -	ลูกมีสีเขี้ยว
9. ไอ้กล้วย	สีเนื้อเหมือนกล้วย
10. ไอ้ถั่วแปรบ	ลูกแบนเหมือนถั่วแปรบ
11. ไอ้หน้าเต้า	ลูกคล้ายลูกน้ำเต้า
12. ไอ้หน้าถ้ำ	ขึ้นอยู่หน้าถ้ำ
13. ไอ้ท้ายห้วย	ขึ้นอยู่ท้ายห้วย
14. ไอ้สะตอ	ขึ้นอยู่ใกล้ต้นสะตอ
15. ไอ้เนียง	ขึ้นอยู่ใกล้ต้นลูกเนียง
16. ไอ้หน้าชา	เนื้อแห้งใช้กินกับน้ำชา
17. ไอ้ท่อน	ขึ้นอยู่ใกล้ต้นสะท่อน
18. ไอ้หัวป่า	ขึ้นอยู่ใกล้ป่า
19. ไอ้เม็ดแดง	ต้นมีเม็ดแดงมาก
20. ไอ้ท้ายต้อ	กันมีสีขี้
21. ไอ้รังตัง	ขึ้นอยู่ใกล้รังตัง
22. ไอ้พร้าว	ขึ้นอยู่ใกล้ต้นมะพร้าว
23. ไอ้ขาคีม	ต้นมี 2 ต้นติดกัน
24. ไอ้จอมหัก	ยอดของต้นหัก
25. ไอ้ขนุน	อยู่ใกล้ต้นขนุน
26. ไอ้ขี้สั้น	มีขี้สั้น
27. ไอ้เหม้น	มีหนามเหมือนหนามเหม้น
28. ไอ้บ่าง	บ้างชอบกิน
29. ไอ้เจ็ดหมุน	ต้มมีปรเพ็ดขึ้นคลุม

30. ไอ้เตี้ย	ตันเตี้ย
31. ไอ้สาวสูง	มีตันสูงมาก
32. ไอ้กำ	ขึ้นอยู่ใกล้ตันระกำ
33. ไอ้เนื้อ	มีเนื้อมาก
34. ไอ้ขาว	ลูกมีสีขาว เปลือกบาง
35. ไอ้ปลัก	ตันขึ้นอยู่ใกล้ปลัก ลูกหล่นลงปลัก
36. ไอ้หัวหนาน	ขึ้นอยู่ใกล้หนานหิน
37. ไอ้เรือ	ลูกยาวเหมือนเรือ
38. ไอ้ขี้ตูก	เมล็ดโต มีเนื้อน้อย
39. ไอ้ น้ำตาล	มีรสหวานเหมือนน้ำตาล

ตารางแสดงความหลากหลายของสายพันธุ์ทุเรียน

สวน นายธีรพันธ์ จุฬากาจณ์ บ้านคีรีวงศ์ ต.กำโลน อ.ลานสกา จ.นครศรีธรรมราช

ชื่อทุเรียน	ที่มาของชื่อ
1. ไอ้หน้าหนา	ขึ้นอยู่หน้าหนา
2. ไอ้ปากตุ	ขึ้นอยู่หน้าประตูหน้า
3. ไอ้เขี้ยว	ลูกมีสีเขี้ยว
4. ไอ้มุด	ขึ้นอยู่ใกล้ตันละมุด
5. ไอ้คุด	ขึ้นอยู่ใกล้ตันมังคุด
6. ไอ้ไม้ฝาก	ขึ้นอยู่ริมคลองไม้ฝาก
7. ไอ้หูหนาน	ขึ้นอยู่ริมห้วยใกล้หนานหิน
8. ไอ้ห้วย	ขึ้นอยู่ริมห้วย
9. ไอ้เนื้อ	เมล็ดเล็กมีเยื่อมาก
10. ไอ้เรือ	ลูกเหมือนเรือ
12. ไอ้หลัก	หนามสั้น
13. ไอ้จาก	ขึ้นอยู่ใกล้ตันจาก
14. ไอ้ขี้เลื่อย	ขึ้นอยู่ใกล้กองขี้เลื่อย
15. ไอ้ส้มแป้น	ขึ้นอยู่ใกล้ตันส้มแป้น
16. ไอ้ขี้แตก	หล่นลงพื้นแล้วแตก
17. ไอ้เจ้าที่	ขึ้นอยู่ใกล้กับที่ตั้งเจ้าที่
18. ไอ้ปลัก	ขึ้นอยู่ใกล้ปลัก ลูกหล่นลงปลัก
19. ไอ้ขวันยาว	มีขวันยาว
20. ไอ้จอมหัก	ยอดของตันหัก
21. ไอ้ประ	ขึ้นอยู่ใกล้ตันประ
22. ไอ้หัวหิน	ตันแทรกขึ้นบนก้อนหิน
23. ไอ้มดแดง	(ไม่ทราบที่มาของชื่อ)
24. ลูกไอ้มดแดง	(เอาเมล็ดของไอ้มดแดงมาปลูก)

ความสำคัญของชุมชนท้องถิ่นนอกจากที่ได้รักษาปริมาณของความหลากหลายทางชีวภาพไว้ได้แล้ว สิ่งที่สำคัญอย่างยิ่งควบคู่ไปด้วยคือการที่ชุมชนได้รักษา"ความมีชีวิต"ของความหลากหลายทางชีวภาพ นั้นเอาไว้พร้อมๆกันด้วย

พันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ที่รักษาไว้ในชุมชนเป็นสายพันธุ์ซึ่งปรับตัวอยู่เสมอในระบบนิเวศ เกษตรกรจะคอย คัดเลือกพันธุ์พืชที่เหมาะสมกับความต้องการของครอบครัวและชุมชนและสอดคล้องกับสภาพดิน ภูมิอากาศ และสิ่งแวดล้อมอื่นๆ สายพันธุ์ของพืชและสัตว์ที่ชุมชนรักษาไว้มิใช่สายพันธุ์ที่มีลักษณะทางพันธุกรรมเหมือนเดิมไม่เคยปรับเปลี่ยนใดๆดังสายพันธุ์ที่ถูกเก็บในธนาคารเชื้อพันธุ์ต่างๆของรัฐ

ลักษณะทางพันธุกรรมที่ได้ปรับเปลี่ยนและพัฒนาไปตลอดเวลาเนื่องจากในด้านการหนึ่งนอกจากเป็นการ รักษาเมล็ดพันธุ์พันธุกรรมเอาไว้แล้วยังเป็นกระบวนการพัฒนาสายพันธุ์ต่างๆไปพร้อมๆกันด้วย เราจึง เห็นว่าสายพันธุ์พื้นบ้านคุณภาพดีใหม่ ๆมักจะเกิดขึ้นอยู่เสมอจากการคัดเลือกของเกษตรกรรุ่นแล้วรุ่นเล่า สายพันธุ์พืชและสัตว์สายพันธุ์ดี ๆที่เป็นที่นิยมอย่างกว้างขวางแม้ในปัจจุบัน เช่น ข้าวหอมมะลิ หอมมะลิ หอมทอง ซึ่งแม้แต่สายพันธุ์ซึ่งพัฒนาขึ้นโดยวิธีการสมัยใหม่ก็ไม่มีคุณภาพเท่าเทียมได้นั้น ล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นจากกระบวนการคัดเลือกโดยเกษตรกรและชุมชนดังกล่าว

ข้อสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพของเกษตรกรและ ชุมชนนั้นเป็นภูมิปัญญาที่มีลักษณะแบบองค์รวม เนื่องจากชุมชนนอกจากเป็นผู้อนุรักษ์ และพัฒนาพันธุ กรรมต่างๆแล้ว ชุมชนยังเป็นผู้ใช้ประโยชน์โดยตรงจากความหลากหลายทางชีวภาพนั้นด้วย ในแง่นี้ ความรู้ที่เกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพ นอกเหนือจากเป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับการคัดเลือก การ ปลูก การดูแลรักษา แล้ว ยังครอบคลุมไปถึงความรู้ซึ่งถูกถ่ายทอดมาหลายชั่วอายุคนเกี่ยวกับสรรพคุณ ของความหลากหลายทางชีวภาพที่เป็นประโยชน์ในแง่อาหาร ยา และอื่นๆประกอบกันไปด้วย

งานศึกษาที่ชี้ให้เห็นความเชื่อมโยงดังกล่าวเช่น การศึกษาของ Jacquat and Bertossa (1990) ที่ พบว่ามีพืชผักพื้นบ้านวางขายในตลาดสดตามภูมิภาคต่างๆ ของประเทศไทยจำนวนถึง 240 ชนิด โดย ในจำนวนนี้เป็นพืชผักที่ใช้เป็นอาหารและมีประโยชน์ทางยา⁶ เช่นเดียวกับงานศึกษาเมื่อเร็วนี้ของโครง การพัฒนาตำรา สถาบันการแพทย์แผนไทย ได้รวบรวมผลการศึกษาพฤติกรรมการรับประทานพืชผัก พื้นบ้าน 4 ภาค คือ ผักพื้นบ้านภาคเหนือ (บางจังหวัด เช่น ลำพูน, แพร่, น่าน)⁷ ผักพื้นบ้านภาคอีสาน⁸ ผักพื้นบ้านภาคกลาง⁹ และผักพื้นบ้านภาคใต้¹⁰ พบว่าผักพื้นบ้านซึ่งมีการบริโภคในภาคต่างๆตั้งแต่ 125-140 ชนิดในแต่ละภาคนั้น แทบทั้งหมดหรือประมาณ 85 - 97 % มีคุณสมบัติทางยาด้วย

⁶ อ้างจาก ยศ, 2542

⁷ กัญญา ดิวิเศษ และคณะ, 2542

⁸ อร่าม คุ่มกลาง และคณะ, 2541

⁹ กัญญา ดิวิเศษ และคณะ อ้างแล้ว

¹⁰ กัญญา ดิวิเศษ และคณะ อ้างแล้ว

ตารางแสดงจำนวนผักพื้นบ้านภาคเหนือ อีสาน ไต้ กลาง
ที่ใช้ประโยชน์ในด้านอาหารและสมุนไพร

ภาค	ผักพื้นบ้าน		
	สำรวจพบ	ใช้ประโยชน์ด้านอาหาร	ใช้ประโยชน์ด้านสมุนไพร
เหนือ	128	126	110
อีสาน	140	140	118
กลาง	127	127	123
ใต้	125	125	111

ที่มา: รวบรวมและคัดแปลงจาก กัญญาและคณะ, 2542 และ อร่ามและคณะ, 2541

ตัวอย่างประสบการณ์ของชาวบ้านภาคอีสานก็ชี้ให้เห็นได้ชัดเจนถึงความเป็นจริงดังกล่าว ดังตัวอย่างเช่นเชื้อแป้งหมัก ซึ่งใช้สำหรับใช้ทำสุราพื้นบ้าน น้ำส้ม และน้ำผลไม้หมัก นั้นประกอบไปด้วยสมุนไพรหลากหลายชนิด และแต่ละชนิดนั้นล้วนมีสรรพคุณทางยาด้วย ในแง่ของความหลากหลายทางชีวภาพที่ปรากฏในวิถีชีวิตของชุมชนจึงเชื่อมโยงเกี่ยวกับ อาหาร ยา อุตสาหกรรมพื้นบ้าน พิธีกรรม ฯลฯ อย่างแยกกันไม่ออก

ตารางแสดงองค์ประกอบของลูกแป้ง ของพ่อประสงค์ อุทัยประดิษฐ์¹¹

พืชที่ใช้	ธาตุ	คุณสมบัติ	วิธีการเตรียม
รากย่านาง	ดิน	ฟอกเลือด, ผิดสำแดง	สับเป็นชิ้นเล็กๆ
เถาพลู (พลูกินหมาก)	ดิน, ไฟ	-	" "
รากกันทรภัก	ดิน, ลม	แก้ปวด	" "
รากต้องแล้ง	ดิน	แก้ปวดท้อง	" "
รากสมัดส่องฟ้า(สมัดน้อย)	ไฟ	โรคผู้หญิง	" "
รากชิงไฟนกคุ้ม(โตไม่รู้ล้ม)	ไฟ	บำรุงกำลัง	" "
รากหมาน้อย	ดิน	-	" "
รากนมสาว	ดิน	บำรุงเลือดบำรุงน้ำนม	" "
หัวกุ่มกุ่มยอดขอน	ลม	แก้เวียน	" "
หัวข่า	ไฟ	บำรุงเลือด	ฝานเป็นชิ้นๆ

¹¹ โปรดดูเพิ่มเติมใน กรณีศึกษาสิทธิเกษตรกรและชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคอีสาน บ้านหนองไฉ้ ตำบลบ้านหวาย อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม

หัวกระเทียม	ไฟ	บำรุงหัวใจ	ทำให้ละเอียด
หัวหอมสมุทร(ดอกไม้บูชา)	ลม	บำรุงกำลัง	บด , ทำให้ละเอียด
เปลือกนางหวาน(หรือแก่นก็ได้)	ดิน	บำรุงกำลัง	ฝานเป็นชิ้น
เปลือกปีโป้แดง	ไฟ	บำรุงเลือด	บด หรือตำ
ต้นปึกไก่ดำ หรือขาไก่ดำ	ดิน	-	บด หรือตำ
เม็ดพริกไทย	ไฟ	บำรุงเลือด	บด หรือตำ

ความหลากหลายทางชีวภาพจึงเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและเกี่ยวข้องกับชีวิตของผู้นั้นในชุมชนอย่างแนบแน่น ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับความหลากหลายทางชีวภาพจึงเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงของภูมิปัญญาของท้องถิ่น ในขณะที่เดียวกับการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชนย่อมส่งผลกระทบเกี่ยวข้องกับความหลากหลายทางชีวภาพไปพร้อม ๆ กันด้วย

ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการดูแลนโยบายเกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพพึงระลึกถึงเรื่องนี้ไว้ให้มาก เนื่องจากความพยายามที่จะรักษาเฉพาะตัวทรัพยากรพันธุ์กรรมเอาไว้ โดยไม่สนใจรักษา "คน" ซึ่งในที่นี่หมายถึงเกษตรกรและชุมชนเอาไว้ด้วยกันแล้ว ในที่สุดแล้วนอกจากจะรักษาความหลากหลายทางชีวภาพเอาไว้ไม่ได้แล้วยังเป็นการทำลายและภูมิปัญญาที่ทรงคุณค่าที่ได้สืบทอดและพัฒนาอย่างยาวนานไปพร้อม ๆ กันด้วย

บทที่ 4

ปัจจัยที่มีผลกระทบ ต่อทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

บทที่ 4

ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ความหลากหลายทางชีวภาพของประเทศไทยปัจจุบัน ได้สูญหายไปอย่างรวดเร็วนับตั้งแต่เริ่มต้นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรกเมื่อปี 2504 อันเป็นจุดเริ่มต้นที่รัฐได้ส่งเสริมให้เกิดการขยายตัวของปลูกพืชเพื่อการส่งออก และเข้าไปรวมเป็นส่วนหนึ่งของกระแสปฏิวัติเขียวที่มีการใช้พันธุ์พืชใหม่ๆ ทดแทนพันธุ์พืชพื้นเมือง นับตั้งแต่มีการก่อตั้งของสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติ ที่ประเทศฟิลิปปินส์เมื่อปี 2503 เป็นต้นมา

ความสูญเสียของทรัพยากรชีวภาพและการล่มสลายของชุมชนท้องถิ่นอันหมายถึงการสูญหายของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับอาหารและยารักษาโรคเป็นต้นนั้น ได้ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง และนับวันยิ่งรุนแรงเพิ่มมากขึ้นๆ ทุกที พร้อมๆ กับการขยายตัวของธุรกิจข้ามชาติ

ผลกระทบต่อทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นก่อนยุคอุตสาหกรรมชีวภาพ

1. อุตสาหกรรมการทำไม้กับการทำลายฐานของทรัพยากรชีวภาพในพื้นที่ป่า¹

การตัดไม้ทำลายป่า เป็นสาเหตุสำคัญที่สุดในการทำลายทรัพยากรพันธุกรรมในสภาพป่า ประวัติศาสตร์การก่อตั้งของกรมป่าไม้ของไทยเป็นประวัติที่เกี่ยวข้องกับการทำไม้มาโดยตลอด เมื่อปี 2504 ซึ่งเป็นช่วงต้นของการพัฒนาประเทศนั้น ประเทศไทยมีพื้นที่ป่า 171 ล้านไร่ หรือร้อยละ 53 ของพื้นที่ประเทศ และในปี 2531 ป่าไม้ดังกล่าวลดเหลือเพียง 89.88 ล้านไร่ หรือประมาณร้อยละ 28 ของพื้นที่ประเทศเท่านั้น เฉลี่ยแล้วมีการทำลายป่าปีละมากกว่า 3.24 ล้านไร่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ระหว่างปี 2519 - 2521 ตัวเลขการทำลายป่าสูงถึง 7.25 ล้านไร่ต่อปี

การตัดไม้ทำลายป่าที่ไม่สามารถควบคุมได้ เป็นการทำลายทรัพยากรพันธุกรรมที่รากฐานและยากที่จะฟื้นความอุดมสมบูรณ์ให้กลับคงเดิมได้ การให้สัมปทานป่า นอกเหนือจากได้ทำลายระบบนิเวศโดยรวมแล้ว ยังได้ทำลายพันธุกรรมไม้ผลและไม้ที่มีศักยภาพเพื่อใช้ในการปรับปรุงพันธุ์ไม้ผลในอนาคตโดยตรงด้วย โดยที่พันธุ์ไม้ดังกล่าวถูกมองให้มีค่าเป็นเพียงแค่อน้ำมันเท่านั้น

¹ ข้อมูลส่วนใหญ่มาจากหนังสือชื่อ ไปให้พันธุ์ปฏิวัติเขียว (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2535)

ตารางแสดงปริมาณของไม้ผลที่มีศักยภาพเพื่อใช้ในการปรับปรุงพันธุ์ไม้ผลในอนาคต
ที่ถูกตัดฟันออกจากป่า ระหว่างปี 2528 - 2531

ชนิดไม้	ชื่อวิทยาศาสตร์	ปริมาณ (ลูกบาศก์เมตร)
ก่อ	<i>Castanopsis spp.</i>	8,388
กระท้อน	<i>Sandorium koetjape koetjape Merr.</i>	51,485
กระบก	<i>Irvingia malayana Oliv.ex A.Benn.</i>	84,178
เกล็ดกลัน คอแลน	<i>Xerospermum intermedium Radk.</i>	6,161
ขนุนป่า	<i>Artocarpus lanceifolius Roxb.</i>	18,047
เงาะป่า เงาะ	<i>Nephelium lappacium Linn.</i>	177
ทุเรียนนก	<i>Boschia griffithii Bakh.</i>	3,978
พลับ มะพลับ	<i>Diospyros siamensis Bakh.</i>	1,109
มะกอก	<i>Spondia pinnata Kurz.</i>	2,646
มะปริง	<i>Bouea oppositifolia Meissn var. microphylla Merr.</i>	8,166
มะแฟน	<i>Protium serantum Engler</i>	14,064
มะม่วงป่า	<i>Magifera caloneura Kurz.</i>	29,254
หว่า	<i>Syzygium cumini Druce</i>	62,583
	รวม 13 ชนิด	319,491

ตัวเลขของทางราชการเองชี้ให้เห็นว่าในช่วง 4 ปี ระหว่างปี 2528 – 2531 มีพันธุ์ไม้ผลป่าถูกตัดฟันออกมากกว่า 300,000 ตัน ดังตาราง หากคำนวณจากฐานตัวเลขสถิติที่เป็นทางการนับตั้งแต่ปี 2514 จนถึงเมื่อรัฐบาลประกาศยุติให้มีการสัมปทานทำไม้ มีการตัดไม้ผล 13 ชนิดดังกล่าวแล้วไม่ต่ำกว่า 1 ล้านลูกบาศก์เมตร

ความเสียหายดังกล่าวเกิดขึ้นเนื่องมาจากความคิดที่ว่า “ป่าคือเนื้อไม้” ซึ่งปัจจุบันยังคงครอบงำความคิดของรัฐบาลอยู่นั่นเอง แม้กระทั่งมีการออกกฎหมายหยุดสัมปทานทำไม้เมื่อปลายปี 2532 ความคิดที่มองป่าและการฟื้นฟูป่าว่ามีความหมายเพียงเนื้อไม้ก็ยังคงดำรงอยู่ โดยแสดงออกให้เห็นอย่างชัดเจนจากนโยบายการส่งเสริมการปลูกไม้โตเร็วของรัฐบาล

นโยบายการส่งเสริมการปลูกป่าเชิงพาณิชย์

นโยบายนี้ถูกผลักดันโดยคณะกรรมการป่าไม้แห่งชาติ มีจุดมุ่งหมายที่จะปลูกไม้โตเร็วในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม 40 ล้านไร่ทั่วประเทศ นโยบายนี้ทำให้เกิดการเผชิญหน้าอย่างรุนแรงระหว่างรัฐบาลและนายทุนฝ่ายหนึ่ง กับเกษตรกรซึ่งอาศัยในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมกว่า 1.2 ล้าน

ครอบครัวยีกฝ่ายหนึ่ง ปัจจุบันได้มีการปลูกป่าไม้โตเร็วแล้วในพื้นที่มากกว่า 1 ล้านไร่โดยเกือบทั้งหมดเป็นการปลูกยูคาลิปตัส และดำเนินการโดยนายทุนรายใหญ่

การปลูกไม้โตเร็วเพื่อการค้าตามนโยบายนี้อ้างว่าเป็นการช่วยฟื้นฟูสภาพป่า ทำให้กิจการปลูกป่าของบริษัทขนาดใหญ่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล เช่น การยกเว้นภาษีเครื่องจักรภาษีรายได้ เท่าที่ผ่านมาผู้ที่ได้รับอนุญาตให้ใช้พื้นที่เพื่อปลูกไม้โตเร็วจึงเป็นบริษัทเอกชนรายใหญ่แทบทั้งสิ้น ในขณะที่เกษตรกรถูกกีดกันออกจากการใช้ประโยชน์จากที่ดินที่ตนอาศัย มีกลุ่มเกษตรกรเป็นจำนวนมากขอเสนอที่จะเป็นผู้เช่าเขตป่าสงวนเพื่อทำการเกษตรโดยปลูกพืชยืนต้นและพืชผลหลายชนิดผสมผสานกัน โดยระบบการเกษตรดังกล่าวสามารถรักษาระบบนิเวศและช่วยคุ้มครองทรัพยากรความหลากหลายทางพันธุกรรมได้มากกว่า แต่โครงการเหล่านี้มักไม่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล

การปลูกไม้โตเร็ว มากกว่าร้อยละ 90 ของพื้นที่ทั้งหมด เป็นการปลูกยูคาลิปตัส พันธุ์คามาลดูแลนซิส เพียงชนิดเดียว ลักษณะเช่นนี้ส่งผลต่อระบบนิเวศและทรัพยากรพันธุกรรมอย่างแข็งแกร่ง ทั้งในแง่ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของต้นยูคาลิปตัสเองที่ปัญหาหลายประการ และระบบปลูกที่มีการปลูกพืชเพียงชนิดเดียวในพื้นที่กว้างใหญ่

2. การส่งเสริมพืชพาณิชย์และการขยายพื้นที่เกษตรกรรม

การส่งเสริมให้มีการปลูกปอ มันสำปะหลัง ข้าวโพด และพืชพาณิชย์อื่นๆ ตั้งแต่ปี 2504 เป็นต้นมา เป็นสาเหตุสำคัญของทำลายฐานทรัพยากรชีวภาพในเขตป่า โดยที่กระบวนการทดแทนพื้นที่ป่าให้กลายเป็นพื้นที่เกษตรกรรมเชิงพาณิชย์เป็นไปในลักษณะเดียวกันๆ และเกิดขึ้นในระยะเวลาใกล้เคียงกัน เช่น จากการศึกษาในภาคเหนือของอานันท์ กาญจนพันธุ์ และมิ่งสรรพ ขาวสะอาด พบว่าการเปลี่ยนแปลงที่มีผลกระทบต่อพื้นที่ป่าไม้ของภาคเหนือตอนบนซึ่งนอกเหนือจากการตัดไม้แล้ว การขยายตัวของการปลูกพืชพาณิชย์ไม่กี่ชนิดเป็นสาเหตุสำคัญของการลดลงของพื้นที่ป่า และปรากฏอย่างเห็นได้ชัดเมื่อประมาณปี 2518 เป็นต้นมา²

การส่งเสริมและการขยายตัวของการปลูกพืชพาณิชย์ทำให้เกิดการทำลายป่าไม้ซึ่งเป็นแหล่งของฐานทรัพยากรพันธุกรรม ทำให้ชนิดของพืช สัตว์ และสิ่งมีชีวิตชนิดต่างที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าไม้มีปริมาณลดลงหรือจนกระทั่งสูญหายไปทั้งสิ้น โดยพืชพาณิชย์ที่เข้าไปแทนที่ผืนป่านั้นมักเป็นพืชไร่ซึ่งปลูกเพื่อการส่งออก เช่น อ้อย และมันสำปะหลัง ซึ่งเป็นพืชที่สูบน้ำธาตุในดินออกไปมากกว่าพืชทั่วไป ที่ยิ่งไปกว่านั้นก็คือระบบการปลูกพาณิชย์ดังกล่าวเป็นการปลูกพืชเพียงชนิดเดียวหรือสายพันธุ์เดียวกันซ้ำๆ แล้วซ้ำเล่าในพื้นที่กว้างใหญ่

² อานันท์ กาญจนพันธุ์ และมิ่งสรรพ ขาวสะอาด, 2539

วิถีการผลิตเช่นนี้แตกต่างโดยสิ้นเชิงกับแบบแผนเกษตรกรรมพื้นบ้าน เช่น การทำสวนผสม ผสานของชาวสวนในภาคใต้ และภาคกลาง และการทำไร่หมุนเวียนของชุมชนพื้นเมืองในภาคเหนือ เป็นต้น

3. การปฏิบัติเกี่ยวกับการสูญหายไปของพันธุ์พืชพื้นเมือง

ระบบเกษตรกรรมแผนใหม่ในปัจจุบันเป็นระบบเกษตรกรรมที่พัฒนาขึ้นมาจากการปรับปรุงพันธุ์พืชใหม่ๆ ที่ให้ผลผลิตสูง ซึ่งต้องใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชและสารเคมีกำจัดวัชพืชในปริมาณมาก ใช้เครื่องจักรกลการเกษตร และมีการปลูกพืชเพียงไม่กี่ชนิดในพื้นที่กว้างใหญ่ แบบแผนการผลิตเช่นนี้ถูกส่งเสริมไปทั่วโลก ทั้งๆ ที่เป็นแบบแผนการผลิตที่เอื้ออำนวยต่อผลประโยชน์ของอุตสาหกรรมมากกว่าจะเหมาะสมกับเกษตรกรและชุมชนต่างๆ ในประเทศโลกที่สาม

ปัจจุบันมีมนุษย์ใช้พันธุ์พืชประมาณ 150 ชนิดเท่านั้นในการผลิตอาหาร อาหารที่มนุษย์บริโภคอยู่ในปัจจุบัน 95 % มาจากพืชเพียง 30 ชนิด และมีพืชเพียง 3 ชนิดเท่านั้นคือ ข้าว ข้าวโพด และข้าวสาลี ซึ่งเป็นที่มาของอาหารมากกว่าครึ่งหนึ่งที่มนุษย์ในโลกบริโภคอยู่ในทุกวันนี้ (วิฑูรย์, 2535) และที่น่าวิตกไปกว่านั้นก็คือ ในบรรดาพันธุ์พืชหลักๆ ไม่กี่ชนิด (species) ที่มนุษย์ใช้เพื่อการเพาะปลูกนั้นได้หลงเหลืออยู่ในพื้นที่เกษตรเพียงไม่กี่สายพันธุ์ (varieties) เท่านั้น

การสูญหายไปของพันธุ์ข้าว

ไม่มีใครทราบจำนวนของสายพันธุ์ข้าวที่มีอยู่ในโลกปัจจุบันว่ามีอยู่เท่าใดแน่ แต่นักวิทยาศาสตร์บางคนเชื่อกันว่าน่าจะมีพันธุ์ข้าวอยู่ราวๆ 100,000 - 140,000 สายพันธุ์ (Perlas and Vellve, 1997)³ อย่างไรก็ตามสิ่งที่ทุกคนตระหนักตรงกันก็คือว่าสายพันธุ์ข้าวเหล่านั้นได้สูญหายไปจากผืนนาผืนไร่อย่างรวดเร็วจนน่าวิตก และสาเหตุสำคัญของการสูญหายไปของพันธุ์กรรมจากท้องถื่นก็คือผลของการปฏิบัติซึ่งเริ่มต้นเมื่อมีการก่อตั้งสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติ (International Rice Research Institute - IRRI) เมื่อปี 2503 เป็นต้นมา

นับตั้งแต่มีการเผยแพร่ข้าวพันธุ์ IR8 เมื่อปี 1966 ขณะนี้สายพันธุ์ข้าวหมายเลขต่างๆ ของสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติ ได้ถูกส่งออกไปเผยแพร่ในประเทศที่มีการปลูกข้าวทั่วโลกแล้ว 40 ประเทศ การปฏิบัติเช่นนี้ได้กลายมาเป็นปัจจัยสำคัญของการสูญหายของทรัพยากรชีวภาพ โดยในกรณีข้าวพันธุ์ข้าวของอิหร่านที่ปลูกกันในโลกปัจจุบันนั้นมีสายเลือดพันธุ์ข้าวของอิหร่านผสมอยู่ถึง 60 % จากจำนวนพันธุ์ข้าว 1,872 พันธุ์ที่ปลูกอยู่ในโลก ถึง 1,123 สายพันธุ์ที่มี

³ ตัวเลขเหล่านี้ยังไม่มีข้อมูลว่าที่จริงเป็นจำนวนพันธุ์ข้าวที่ยังคงเหลืออยู่ หรือว่าเป็นจำนวนสายพันธุ์ข้าวทั้งหมดที่เคยปลูกมา หรือแท้ที่จริงสายพันธุ์ข้าวหลากหลายกว่าที่เราทราบ เพราะปรากฏว่าในคัมภีร์พระเวทของอินเดียได้กล่าวถึงพันธุ์ข้าวว่ามีสูงถึง 500,000 สายพันธุ์เฉพาะในอินเดียเพียงประเทศเดียว

บรรพบุรุษมาจากสายพันธุ์ข้าวของอิรี โดยในจำนวนนั้น 937 สายพันธุ์มีพันธุ์ข้าวของอิรีเป็นสายพันธุ์พ่อแม่โดยตรง และมีสูงถึง 12 % หรือ 223 สายพันธุ์ที่เป็นพันธุ์ของอิรีแท้ๆ แต่ประเทศที่นำพันธุ์ข้าวไปปลูกได้ตั้งชื่อให้ใหม่ตามภาษาของตน⁴

ในกรณีประเทศไทย สถาบันวิจัยข้าว กรมวิชาการเกษตรเป็นผู้รับผิดชอบการปรับปรุงพันธุ์ข้าวโดยพันธุ์ข้าวต้นเตี้ยและปานกลางของไทยทั้งหมดล้วนนำข้าวจากอิรีมาผสม โดยมีเชื้อสายข้าวจากอิรีอยู่ประมาณ 33 % เช่นพันธุ์ข้าว กข.17 ได้จากพันธุ์ข้าว IR262 กับพันธุ์ปิ่นแก้ว 56 พันธุ์ข้าว กข.23 ได้จากการผสมระหว่าง กข.7 กับ IR32 และ กข.1 เป็นต้น ทั้งนี้โดยขณะนี้พื้นที่ปลูกข้าว 50 % ของประเทศปลูกข้าวเพียง 5 สายพันธุ์เท่านั้น

ตารางแสดงการใช้พันธุ์ข้าวจากพื้นที่นาประมาณ 60 ล้านไร่ของประเทศไทย

พันธุ์ข้าว	เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่ปลูก
ขาวดอกมะลิ 105	15
กข. 6	14
กข.15	10
กข.21 และ กข.23	10
อื่นๆ	27

ที่มา วิฑูรย์(2535)

เชื่อกันว่าแต่เดิมชุมชนชาวนาทั่วประเทศมีการปลูกพันธุ์ข้าวอย่างน้อยที่สุด 50,000 สายพันธุ์ก่อนยุคปฏิวัติเขียว แต่ภายหลังจากการส่งเสริมข้าวพันธุ์ใหม่ซึ่งเป็นการปรับปรุงพันธุ์ข้าวโดยสถาบันวิจัยข้าว กรมวิชาการเกษตร ภายใต้วามร่วมมือกับสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติ พื้นที่ปลูกข้าวพื้นเมืองส่วนใหญ่ของประเทศได้ถูกแทนที่ด้วยข้าวพันธุ์ใหม่แทบทั้งสิ้น

แม้เหตุผลที่ใช้ในการส่งเสริมพันธุ์พืชใหม่จะอ้างว่าเพื่อเพิ่มผลผลิตและเพิ่มรายได้และในที่สุดเพื่อพัฒนาชีวิตที่ดีขึ้นของเกษตรกร แต่บทเรียนตลอดระยะเวลา 40 ปีแห่งการปฏิวัติเขียวของเกษตรกรไทย (และเกษตรกรอื่นๆ ในประเทศที่สามทั่วโลก) หาได้บรรลุวัตถุประสงค์ดังที่รัฐและนักวิทยาศาสตร์กล่าวอ้างไม่ มีหน้าซ้ำฐานทรัพยากรชีวภาพที่เคยหลากหลายอุดมสมบูรณ์กลับสูญหายไปอย่างกว้างขวาง กล่าวเฉพาะพื้นที่ปลูกข้าว สิ่งสูญหายไปหาใช่แค่เพียงพันธุ์ข้าวพื้นเมืองซึ่งหาว่ามีได้เท่านั้น หากแต่พันธุ์ปลา ผักพื้นเมือง และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ที่เป็นแหล่งอาหารและยาธรรมชาติจากผืนนาได้พังทลายไปพร้อมๆ กันด้วย

อาจกล่าวได้ว่าเมื่อต้นข้าวสายพันธุ์ใหม่ กข.1 และ กข.3 อันมีต้นตอแหล่งกำเนิดที่มาจากสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติได้ปลูกลงในพื้นที่นาของภาคกลางเมื่อปี 2512 นั้น การปฏิวัติเขียวได้

⁴ IRRI Hotline, Vol. 1. No 3, September 1991.

ใช้เวลาเพียง 30 ปีในการเปลี่ยนผืนนาที่ปลูกข้าวพื้นเมืองหลายหมื่นสายพันธุ์ซึ่งได้สืบทอดกันมายาวนานกว่า 5,000 ปีในสุวรรณภูมิให้กลายเป็นข้าวพันธุ์ใหม่จนแทบหมดสิ้นในพื้นที่นาส่วนใหญ่ของประเทศ

แต่การเติบโตของเทคโนโลยีชีวภาพและการขยายบทบาทของอุตสาหกรรมชีวภาพจากตะวันตก อาจทำให้การเปลี่ยนแปลงจากการใช้พืชพันธุ์ดั้งเดิมมาเป็นพืชพันธุ์ใหม่เป็นไปรวดเร็วยิ่ง อย่างที่ไม่อาจเปรียบเทียบได้

ผลกระทบต่อทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น ในอุตสาหกรรมชีวภาพ

การเปลี่ยนแปลงสำคัญที่จะมีผลต่อโฉมหน้าของภาคการผลิตเกษตรกรรม อาหาร และยา ซึ่งจะมีผลกระทบต่อฐานทรัพยากรชีวภาพอย่างสำคัญเกิดขึ้นจากการก่อตัวของสาขาการผลิตที่เรียกว่า “อุตสาหกรรมชีวภาพ” หรือ “Life Science Industry” ซึ่งเริ่มต้นเมื่อประมาณสองทศวรรษที่แล้ว และขณะนี้ผลิตภัณฑ์เป็นจำนวนมากของอุตสาหกรรมดังกล่าวได้ถูกผลิตขึ้นมาเพื่อใช้ทางพาณิชย์แล้ว

อุตสาหกรรมชีวภาพเติบโตขึ้นมาจากการใช้เทคโนโลยีชีวภาพในการผลิตเมล็ดพันธุ์ อาหาร ยา และผลิตภัณฑ์อื่นๆ โดยใช้ความรู้วิทยาศาสตร์เกี่ยวกับสิ่งมีชีวิตเข้ามาใช้ประโยชน์ และโดยเหตุนี้ที่ทรัพยากรชีวภาพจึงได้กลายเป็นแหล่งวัตถุดิบสำคัญของอุตสาหกรรมชีวภาพ

ในเบื้องต้นนั้นบริษัทที่ดำเนินงานด้านเทคโนโลยีชีวภาพ เติบโตขึ้นมาจากบรรดานักวิทยาศาสตร์ที่ทำงานในห้องปฏิบัติการในสถาบันและมหาวิทยาลัยต่าง ๆ เมื่อทศวรรษ 1970s จนเชื่อกันว่านี่คือก่อกำเนิดของอุตสาหกรรมที่มีฐานมาจากประชาคมวิทยาศาสตร์มากกว่าจะเป็นอุตสาหกรรมที่อยู่ภายใต้การครอบครองของบรรษัทข้ามชาตินาขนาดใหญ่ โดยระหว่างปี 2522-2526 ที่สหรัฐอเมริกาเพียงแห่งเดียวมีบริษัทเทคโนโลยีชีวภาพเกิดขึ้นถึง 250 บริษัท แต่ในที่สุด “ความฝันก็พังทลายลง”⁵ เมื่อบริษัทข้ามชาติด้านเกษตรกรรม และยาได้เข้ามาซื้อกิจการของบริษัทเทคโนโลยีชีวภาพต่าง ๆ ไล่มาตั้งแต่บริษัทข้ามชาติด้านยา Hoffmann-La Roche ได้เข้าซื้อบริษัท Genetech เมื่อปี 1990 ตัวเลขเมื่อถึงปี 2522 นั้น บริษัทข้ามชาตินาขนาดใหญ่ได้เข้าไปถือหุ้นมากกว่าครึ่งหนึ่งของบริษัทเทคโนโลยีชีวภาพมากกว่า 60 บริษัท (Henk Hobellink, 1991)

จนกระทั่งปัจจุบันแนวโน้มของการเข้าถือหุ้นในบริษัทเทคโนโลยีชีวภาพที่มีขนาดเล็กกว่าก็ยังดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ตัวอย่างเช่น Agracetis ถูกซื้อโดยมอนซานโต้ เมื่อพฤษภาคม 1996 ในราคา 150 ล้านดอลลาร์, เช่นเดียวกับ Calgene ขายหุ้นส่วนใหญ่ 54 % กับมอนซานโต้เช่นกัน Mycogen ขายหุ้น 46 % แก่ Dow Elanco และขาย 10 % แก่ไฟโอเนียร์ไฮบริด

⁵ นิตยสาร The Economist Vol 314, 10 February 1990 ใช้คำว่า The Dream is Dead

ก่อนทศวรรษ 1980s บริษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ที่เกี่ยวกับการผลิตเมล็ดพันธุ์ เคมีภัณฑ์ เกษตร และยารักษาโรคแยกจากกันค่อนข้างชัดเจน แต่การเติบโตของเทคโนโลยีชีวภาพได้ทำให้ความแตกต่างของอุตสาหกรรมทั้งสามประเภทเข้าใกล้กันมากขึ้น ทั้งนี้โดยเหตุผลที่การพัฒนาผลิตภัณฑ์ในอุตสาหกรรมเหล่านั้นต่างใช้กระบวนการทางเทคโนโลยีชีวภาพมากขึ้นเป็นลำดับ อุตสาหกรรมเหล่านี้ได้เรียกตัวเองว่าเป็น "Life Science Industry"

ตัวอย่างอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ที่อยู่ในกลุ่มนี้คือ โนวาร์ติส (Novartis) ซึ่งเป็นการรวมตัวกันระหว่างบริษัทยักษ์ใหญ่สองบริษัทของสวิสคือ แชนดอซ และ ซีบ่าไกกี เมื่อต้นปี 1996 เป็นการยากที่จะเรียกโนวาร์ติสว่าเป็นบริษัทยา หรือบริษัทเคมีการเกษตร เนื่องจากกิจการของโนวาร์ติสถือว่าเป็นบริษัทเคมีการเกษตรอันดับหนึ่ง เป็นบริษัทเมล็ดพันธุ์ใหญ่อันดับที่สอง เป็นบริษัทายักษ์ใหญ่อันดับที่สาม และเป็นบริษัทเกี่ยวกับเคมีภัณฑ์ด้านสัตว์แพทย์อันดับที่สี่ ทั้งยังมีสัญญาข้อตกลงร่วมกับบริษัทหลายบริษัทที่ทำการวิจัยเกี่ยวกับพันธุกรรมมนุษย์ด้วย ปัจจุบันรายได้ของบริษัท 59 % มาจากยา 27 % จากด้านการเกษตร และ 14 % จากอุตสาหกรรมอาหาร

ความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงของบริษัทดังกล่าวที่เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมชีวภาพ ได้ทำให้ความแตกต่างระหว่างผลิตภัณฑ์ที่เป็น พืช/สัตว์ หรือ ยา/อาหาร หรือ สารจากธรรมชาติ/สังเคราะห์ น้อยลงไปทุกที เส้นแบ่งระหว่างสิ่งดังกล่าวไม่อาจมองเห็นได้ชัดเจนอีกต่อไป ตัวอย่างเช่น บริษัท Genzyme Transgenics กำลังผลิตยาชนิดหนึ่งให้กับบริษัท Bristol-Myers Squibb โดยยาดังกล่าวได้จากนมของแพะตัดต่อยีน ทั้งนี้โดยนมที่ได้จากแพะนั้นจะมีโปรตีนมนุษย์ชนิดหนึ่งซึ่งใช้รักษาโรคได้ประกอบอยู่ด้วย ในแง่ของความแตกต่างระหว่างอาหารและยา และระหว่างเกษตรกรรมกับเภสัชกรรมเริ่มแยกจากกันไม่ออก

การพัฒนาของเทคโนโลยีชีวภาพเมื่อกว่าสองทศวรรษที่แล้ว และได้นำไปสู่การเกิดขึ้นของบริษัทเทคโนโลยีชีวภาพ การรวมตัวของบริษัทเทคโนโลยีชีวภาพด้วยตนเอง การเข้าครอบครองกิจการโดยบริษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ และในที่สุดการรวมตัวของบริษัทขนาดใหญ่เข้าด้วยกัน ได้ทำให้แรงผลักดันในการแสวงหาวัตถุดิบทางชีวภาพ การแข่งขันการพัฒนาผลิตภัณฑ์ต่างๆ ที่ได้มาจากทรัพยากรชีวภาพและความรู้จากท้องถิ่นจากโลกที่สามขยายตัวมากกว่ายุคใดๆ ในอดีต

วารสาร Nature/Technology Journal ประมาณการว่าอุตสาหกรรมชีวภาพใช้งบประมาณ 7.5 พันล้านเหรียญต่อปีสำหรับการวิจัยและพัฒนาภายใต้โครงการวิจัยของบริษัทเอง ในปี 1995 บริษัทยาใช้งบประมาณ 3.5 พันล้านดอลลาร์เพื่อจ่ายให้กับบริษัทเทคโนโลยีชีวภาพ โดยในจำนวนนั้น 1.6 พันล้านดอลลาร์จ่ายไปเพื่อทำสัญญาซื้อขายสิทธิในผลงานการวิจัยและพัฒนาจากบริษัทเทคโนโลยีชีวภาพ

ปัจจัยและกลไกซึ่งจะมีผลกระทบ
ต่อความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

1) การเข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพ/ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Bioprospecting)

โดยเหตุที่วัตถุดิบทางชีวภาพนั้นกระจุกตัวอยู่ในภูมิภาคเขตร้อนโดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศที่ตั้งอยู่บริเวณป่าฝนเขตร้อน ทำให้อุตสาหกรรมชีวภาพจำเป็นต้องเข้ามาค้นหาทรัพยากรชีวภาพในรูปแบบต่างๆ ในกลุ่มประเทศดังกล่าว ทั้งโดยการส่งทีมสำรวจเข้ามาสำรวจวิจัยโดยตรง การสร้างความร่วมมือกับนักวิชาการและสถาบันของรัฐในประเทศกำลังพัฒนา และการเข้ามาอย่างแอบแฝงโดยผ่านกิจกรรมอื่นบังหน้า (วิฑูรย์ 2539 และ ออมบุญ 2539)

โดยทั่วไปการสุ่มค้นหาสารสกัดจากพืชเพื่อพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ยานั้นมีโอกาสประสบความสำเร็จเพียง 1 : 10,000 เท่านั้น แต่ถ้านำเอาพืชสมุนไพรที่ชุมชนท้องถิ่นมาสกัดเป็นยา จะมีโอกาสประสบความสำเร็จสูงถึง 1 : 2 นี่เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้บรรษัทข้ามชาติและสถาบันต่างๆ ในประเทศอุตสาหกรรมเข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นจากประเทศโลกที่สาม

การเข้ามาสำรวจเพื่อใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าวในหลายกรณีเป็นการกระทำที่หยิบฉวยประโยชน์จากประเทศเจ้าของทรัพยากรโดยไม่ชอบธรรม เป็นการกระทำแย่งชิงหรือที่เรียกกันทั่วไปว่า “โจรสลัดชีวภาพ” ซึ่งหมายความว่า “บุคคล หรือองค์กรที่เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยมิได้ขออนุญาต และหรือมิได้แบ่งปันผลประโยชน์ที่ได้รับต่อผู้เป็นเจ้าของอย่างเป็นธรรม”

มีตัวอย่างกรณีเกี่ยวกับโจรสลัดชีวภาพที่ถูกรายงานไว้เป็นจำนวนมากทั้งในระดับระหว่างประเทศและในประเทศไทย เชื่อกันว่ามีมูลค่าของทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นถูกนำไปใช้ประโยชน์ในประเทศอุตสาหกรรมสูงนับหมื่นล้านดอลลาร์สหรัฐต่อปี

พืชสมุนไพรกว่า 2 ใน 3 ของโลก หรืออย่างน้อย 35,000 ชนิด ที่มีคุณค่าทางยาได้มาจากประเทศกำลังพัฒนา ส่วนผสมของยาอย่างน้อย 7,000 ชนิดที่ใช้ในการผลิตยาในประเทศอุตสาหกรรมได้มาจากพืช

1 ใน 4 ของมูลค่าการค้าขายเภสัชภัณฑ์ในสหรัฐเป็นยาที่ได้จากพืชทั้งที่ได้มาจากกระบวนการสกัดโดยตรงและการสังเคราะห์เลียนแบบ ดังนั้นหากคำนวณจากมูลค่าการค้าเภสัชภัณฑ์ทั่วโลกในปี 1990 ซึ่งมีมูลค่ามากกว่า 130,000 ล้านดอลลาร์ต่อปี ดังนั้นคาดว่ามูลค่ายาที่มาจากสมุนไพรจะสูงอย่างน้อย 32,000 ล้านดอลลาร์ต่อปี และจะเพิ่มขึ้นเป็น 47,000 ล้านดอลลาร์ต่อปีในปี 2000⁶

⁶ RAFI, Enclosure of the Mind, 1998

แต่การคาดการณ์ของ RAFI ต่ำกว่าการประมาณการของงานวิจัยชิ้นหนึ่งที่ทำโดยธนาคารโลกซึ่งคาดการณ์ว่าภายในปี 2000 เฉพาะสหรัฐอเมริกาประเทศเดียว มูลค่าของยาที่ได้มาจากพืชทั้งโดยตรงและโดยอ้อมนั้นจะสูงถึงประมาณ 68,000 ล้านดอลลาร์สหรัฐ

นอกเหนือจากยาโดยตรงแล้วยังมีตลาดที่เรียกว่า "nutraceutical" (อาหารที่เป็นยา) ซึ่งขยายตัวอย่างรวดเร็วด้วย กล่าวคือตลาดดังกล่าวมีมูลค่าสูงถึง 27,000 ล้านดอลลาร์ต่อปีเฉพาะในสหรัฐอเมริกาประเทศเดียว⁷

นอกเหนือจากการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพในรูปของยาแล้ว สหรัฐอเมริกายังได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพที่ได้มาจากประเทศต่างๆ ในการเกษตรของตนเป็นจำนวนมาก ตัวอย่างเช่น จากการศึกษาของ RAFI พบว่าพืชเกษตรสี่ชนิดสำคัญคือ ข้าวสาลี ข้าว ข้าวโพด และข้าวบาร์เลย์ ซึ่งพัฒนามาจากฐานพันธุกรรมที่ได้มาจากประเทศกำลังพัฒนานั้น ทำให้สหรัฐอเมริกาได้รับผลตอบแทนทางเศรษฐกิจสูงถึง 40,000 ล้านดอลลาร์สหรัฐต่อปี ดังนั้นหากคำนวณเฉพาะอุตสาหกรรมยาและการเกษตรสองอย่าง สหรัฐอเมริกาได้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจคิดเป็นมูลค่าสูงถึง 100,000 ล้านดอลลาร์ต่อปี

หากคำนวณผลประโยชน์ที่ประเทศอุตสาหกรรมได้ทรัพยากรชีวภาพจากประเทศโลกที่สามไปใช้ในอุตสาหกรรมยา อาหาร เกษตร และเทคโนโลยีชีวภาพสาขาอื่นๆ มูลค่ารวมกันไม่น่าจะต่ำกว่า 300,000 ล้านดอลลาร์ต่อปี⁸

ตารางข้างล่างคือตัวอย่างในระดับโลกที่แสดงให้เห็นถึงกิจกรรมการเข้ามาสำรวจใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพในประเทศต่างๆ ทั่วโลกโดยบริษัทขนาดใหญ่ และหน่วยงานในประเทศอุตสาหกรรม และกิจกรรมจำนวนมากอยู่ในข่ายที่เรียกว่า "โจรสลัดชีวภาพ"

⁷ Rajes Noel, โจรสลัดชีวภาพการปล้นสดมภ์ประเทศโลกที่สามโดยประเทศอุตสาหกรรม ใน สารัตถะแห่งสิทธิชุมชน, เครือข่ายสิทธิภูมิปัญญาไทย, 2541

⁸ วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, โจรสลัดชีวภาพ, เอกสารวิจัยนโยบาย สถาบันการแพทย์แผนไทย กระทรวงสาธารณสุข, 2541

ตารางแสดงกิจกรรมการเข้ามาสำรวจใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพในประเทศต่างๆทั่วโลก

โดยบริษัทขนาดใหญ่ และหน่วยงานในประเทศอุตสาหกรรม

บริษัท/หน่วยงาน	ทรัพยากรเป้าหมาย	พื้นที่การเก็บ	รายละเอียดการเก็บ
Adheron Corporation (สหรัฐอเมริกา) อเมริกันไซยานามิต (สหรัฐอเมริกา)	แบคทีเรียในทะเลและสิ่งมีชีวิตอื่น พืชในพื้นที่แห้งแล้งเพื่อใช้การควบคุมศัตรูพืชและในอุตสาหกรรมยา	ชิลี เม็กซิโก อาร์เจนตินา	ทำสัญญาวิจัย 5 ล้านเหรียญกับมหาวิทยาลัยแห่งแมรีแลนด์ ทำสัญญา ICBG กับมหาวิทยาลัยอาร์โซนา, สถาบันทรัพยากรชีวภาพแห่งบัวโนสไอเรส, เนชั่นแนลยูนิเวอร์ซิตี Patagonia, คาร์อลิกยูนิเวอร์ซิตีแห่งชิลี, เนชั่นแนลยูนิเวอร์ซิตีแห่งเม็กซิโก, Purdue ยูนิเวอร์ซิตี, หลุยเซียนาสเตทยูนิเวอร์ซิตี
AMRAD Corporation (ออสเตรเลีย)	สิ่งมีชีวิตในทะเลเพื่อใช้ในอุตสาหกรรมยา	ออสเตรเลีย และมหาสมุทรโดยทั่วไป	ร่วมมือกับสถาบันวิทยาศาสตร์ทางทะเลแห่งแห่งออสเตรเลีย ในการเก็บตัวอย่างให้ได้ถึง 20,000 ตัวอย่างภายใน 5 ปี
AMRAD Corporation (ออสเตรเลีย)	สิ่งมีชีวิตในทะเล และจุลินทรีย์ในดินเพื่อใช้ในอุตสาหกรรมยา	แอนตาร์กติกา	ร่วมกับแอนตาร์กติกคอปอเรทีฟรีเสอร์ชเซ็นเตอร์ โดยเน้นการเก็บจากระบบนิเวศที่เรียกว่า Harsh Environment
AMRAD Corporation (ออสเตรเลีย)	ยาจากชาวออบริจินพื้นเมืองในออสเตรเลียและตัวอย่างดินจากเกาะบารเฮิร์สต์ และเมลวิลล์	ออสเตรเลีย, เอเชียตะวันออกเฉียงใต้	เป้าหมายอยู่ที่การพัฒนาที่ต้านทานไวรัสภูมิคุ้มกัน และสารต่อต้านมะเร็ง ทำสัญญากับองค์กรของชาวออบริจินที่ชื่อ นอร์ธเรนแลนด์เคาน์ซิล โดยจ่าย 12-15 เหรียญต่อหนึ่งตัวอย่างการเก็บ และจะจ่ายค่า undisclosure ให้อีกหากสามารถพัฒนายาจากตัวอย่างที่เก็บได้นอกจากนี้ยังได้ทำสัญญาร่วมกับบริษัท Panlabs Inc. แห่งอเมริกาด้วย
Aphios Corporation (สหรัฐอเมริกา)	จุลินทรีย์จากทะเล	น่านน้ำในอเมริกา	ทำสัญญากับบริสตอลล์ ไมเออร์ สควิบ, Harbour Branch Oceanographic Institute, CalBioMarine Technologies
Boehringer Ingelheim (เยอรมนี) บริสตอลไมเออร์ สควิบ (สหรัฐอเมริกา)	พืช, จุลินทรีย์ แมลง และสัตว์ที่เกี่ยวข้อง	ป่าร้อนชื้นในพื้นที่แล้ง ในพื้นที่อนุรักษ์ Guanacaste ในคอสตาริกา	ทำสัญญากับมหาวิทยาลัยแห่งอินิออนส์ และนิวยอร์กบอตานิคอลการ์เด้น เพื่อมอบพืชให้ทำสัญญาโดยความสนับสนุนจากรัฐบาลสหรัฐกับ InBio และมหาวิทยาลัยแห่งคอสตาริกา

บริษัท/หน่วยงาน	ทรัพยากรเป้าหมาย	พื้นที่การเก็บ	รายละเอียดการเก็บ
บริสตอลไมเออร์ สควิบ์ (สหรัฐอเมริกา)	พืชสมุนไพรจากป่าฝนเขตร้อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพืชจำพวก <i>Ancistrociadus</i> (ให้สารต่อต้านเชื้อ HIV), และสารต่อต้านมาลาเรีย	คาเมรูน และไนจีเรีย	ความรู้จากหมอพื้นบ้านจะถูกให้ความสำคัญก่อน รัฐบาลสหรัฐสนับสนุนการทำสัญญากับรัฐบาลของประเทศดังกล่าว แต่รายละเอียดต่างๆ ยังไม่ถูกเปิดเผย นอกจากนี้ยังมีองค์กรและหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องด้วยในโครงการนี้ เช่น Walter Reed Army Institute of Research สถาบันสมิธโซเนียน, Yaunde University, World Wild Life Fund, Nature Conservancy, World Resources Institute และ Shamann Pharmacueticals
บริสตอลไมเออร์ สควิบ์ (สหรัฐอเมริกา) บริสตอลไมเออร์ สควิบ์ (สหรัฐอเมริกา)	เชื้อรา, จุลินทรีย์, พืช และสิ่งมีชีวิตในทะเล พืชจากป่าเขตร้อน สำหรับอุตสาหกรรมยา และพืชที่มีสมุนไพรเพื่อใช้พัฒนาเป็นพืชเศรษฐกิจ	สุรินัม	ทำสัญญาในการเก็บตัวอย่างร่วมกับ Scripps Institute, Oncogen บันทึกข้อมูลพฤกษศาสตร์จากคนท้องถิ่น สัญญาของการแบ่งผลประโยชน์นี้ไม่เป็นที่รับรู้กันทั่วไป โครงการนี้ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลสหรัฐ ทั้งนี้โดยร่วมกับ Virginia Technical University, Missouri Botanical Garden หอพรรณไม้แห่งสุรินัม, Bedrijf Geneesmiddelen & Conservation International, องค์กรที่ชื่อ Indigeneous People's Fund เป็นผู้ได้รับประโยชน์ แต่ผู้ที่ได้รับผลประโยชน์ส่วนใหญ่กลับไม่ใช่ชนพื้นเมืองจริงๆ
Caapi Associate (สหรัฐอเมริกา)	พืชสมุนไพรจากป่าเมซอน	บราซิล	เน้นให้ผู้ยากจนในท้องถิ่นเป็นทั้งแรงงานและทำหน้าที่แยกแยะพืช โครงการนี้อาจการส่งออกสารจากพืชจะทำให้บราซิลหลุดพ้นจากปัญหานี้สิน ทำให้รัฐบาลบราซิลรู้จักคุณค่าของทรัพยากร และช่วยไม่ให้ป่าเมซอนถูกทำลายลงเหมือนดังที่เป็นอยู่
Ecogen Incorporated (สหรัฐอเมริกา) Ecopharm (สหรัฐอเมริกา)	ตัวเบียนในไส้เดือนฝอย สำหรับพัฒนาเป็นสารควบคุมศัตรูพืช จุลินทรีย์ที่เกี่ยวข้องยา	มาเลเซีย ทั่วโลก	ทำสัญญาวิจัยและพัฒนาาร่วมกับ Malaysia Research and Development Institute สำรวจศักยภาพของจุลินทรีย์ที่ไม่ใช่สาเหตุของโรค ที่อาศัยซึ่งกันและกันกับพืชสมุนไพร (mutually beneficial relationship)

บริษัท/หน่วยงาน	ทรัพยากรเป้าหมาย	พื้นที่การเก็บ	รายละเอียดการเก็บ
Ecoscience Corporation (สหรัฐอเมริกา)	เก็บเชื้อราจากดินเพื่อใช้ควบคุมศัตรูพืช	จีน	มีสัญญาจ่ายค่าตอบแทนให้กับ Chinese Institute of Biological Control
Eli Lilly Co. (สหรัฐอเมริกา)	พืช, สาหร่าย		เพิ่งจะ purchase Sphinx Pharmaceuticals
Ethno-Medicine Project (เปรู)	พืช	อเมซอนของเปรู	ทำงานร่วมกับหมอพื้นบ้านและมีวัตถุประสงค์ที่จะส่งเสริมให้หมอยารุ่นใหม่มีบทบาทมากขึ้น
มูลนิธิชีววิทยาศาสตร์ พันธุ์ (อังกฤษ)	พืชสมุนไพร ยา และการทำการเกษตร	อเมริกาใต้, ไทย	กลุ่มเป้าหมายเป็นชาวสุรินัมพื้นเมือง และชาวปกากะญอในประเทศไทย อ้างว่าเป็นการทำงานวิชาการ แต่ประธานของมูลนิธิกลับถือครองสิทธิบัตรสองฉบับที่ได้จากสารสกัดจากพืชในอเมซอน
Glaxo Group (อังกฤษ)	พืช, เชื้อรา, จุลินทรีย์ และสิ่งมีชีวิตในทะเล	เอเชีย, ลาตินอเมริกา ใต้ และอื่นๆ	ได้รับเชื้อพันธุกรรมจากสวนคิวแห่งลอนดอน, มหาวิทยาลัยอิลินอยส์ สถาบันมะเร็งแห่งชาติ และทำสัญญาร่วมกับ Carnivore Preservation Trust เพื่อเก็บตัวอย่างพืชในประเทศลาว
InBio (คอสตาริกา)	พืช, แมลง และจุลินทรีย์		องค์กรอิสระที่เก็บตัวอย่างพันธุกรรมในเขตป่าสงวนของคอสตาริกา รวมทั้งจากชนพื้นเมืองที่นั่น ปัจจุบันมีบทบาทมาก โดยทำสัญญาร่วมกับบริษัทเมอร์ค บริสทอลไมเออร์สควิบ์ และบริษัทอื่นๆอีก
International Marine Biodiversity Corporation	ทำวิจัยพันธุกรรมสิ่งมีชีวิตในน้ำทะเลลึก สำหรับอุตสาหกรรมเทคโนโลยีชีวภาพ	น่านน้ำสากล	โครงการวิจัย 10 ปี โดยลงนามเห็นชอบร่วมกับ Russian Academy of Science
International Plant Medicine Corporation (สหรัฐอเมริกา)	พืชในป่าอเมซอน	เอกวาดอร์	เป้าหมายอยู่ที่ความรู้เรื่องสมุนไพรจากชนพื้นเมือง รวมทั้งจากชาว Tageri ในเอกวาดอร์
International Organization for chemical Sciences in Development (เบลเยียม)	ต้นไม้หายาก, ไม้พุ่ม, แมลง, สัตว์เลื้อยคลาน, เชื้อรา, จุลินทรีย์, และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ	มีแผนจะเริ่มต้นในแอฟริกา หรือ ลาตินอเมริกา จากนั้นจะขยายกิจกรรมไปครอบคลุมทั่วโลก	อาศัยความรู้จากชุมชนท้องถิ่น อ้างว่าจะยึดหลักเท่าเทียมและถูกจริยธรรม โดยจัดตั้งกองทุนที่เรียกว่า Biotic Exploration Fund เพื่อกระตุ้นการสำรวจใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพในประเทศโลกที่สาม IOCD เชื่อว่ากระบวนการดังกล่าวจะขับเคลื่อนการพัฒนาในท้องถิ่นให้เป็นประโยชน์ต่อชุมชนพื้นเมืองในที่สุดด้วย

บริษัท/หน่วยงาน	ทรัพยากรเป้าหมาย	พื้นที่การเก็บ	รายละเอียดการเก็บ
Ix Chel Tropical Research Foundation (Belize)	พืช	เบลิซ	ส่งออกพืชที่ได้จากการจำแนกของหมอพื้นบ้าน ร่วมโครงการกับสถาบันวิจัยมะเร็งแห่งชาติของอเมริกา ซึ่งเชื่อมโยงกับบริษัทขนาดใหญ่อีกมาก
จอห์นสันแอนด์จอห์นสัน (สหรัฐอเมริกา)	เคมีภัณฑ์ใหม่ๆ		ให้ทุนการวิจัยเคมีภัณฑ์ใหม่ๆ ที่มหาวิทยาลัยคอร์เนล และให้การฝึกอบรมนักวิทยาศาสตร์ในประเทศโลกที่สามเกี่ยวกับการสำรวจใช้ประโยชน์ทรัพยากรชีวภาพ
Knowledge Recovery Foundation International (สหรัฐอเมริกา)	รวบรวมและวิเคราะห์ความรู้จากพื้นบ้านเพื่อสำรวจศักยภาพในการพัฒนายาใหม่ๆ	อเมซอน และเขตร้อนในเอเชีย	เสนอที่จะพัฒนาห้องสมุดเก็บข้อมูลชั้นยอด ทั้งนี้โดยจะให้บริการเชิงพาณิชย์ให้กับบริษัทต่างๆ
Magainin Pharmaceutical (สหรัฐอเมริกา)	สัตว์เลื้อยคลานในอเมริกา, ปลา และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ในทะเล		พัฒนายาจาก African Clawed Frog และยาสเทอรอยด์ปฏิชีวนะจากฉลาม dogfish
Marine Biotechnology Institute (ญี่ปุ่น)	สิ่งมีชีวิตในทะเล	ไมโครเนเซีย	ความร่วมมือระหว่างรัฐบาลญี่ปุ่นกับบริษัทญี่ปุ่น 21 บริษัท
Martek Bioscience Corporation (สหรัฐอเมริกา)	สาหร่ายขนาดเล็กสำหรับพัฒนาเป็นอาหาร ยา และสารวินิจฉัยโรค	ทั่วโลก	บริษัท Merck and Co เป็นผู้คัดเลือกสารสกัดจากสาหร่ายจำนวน 1600 ตัวอย่าง โดย Martek จะได้รับผลตอบแทนจากการส่งตัวอย่างดังกล่าวให้
Maxus Equador Incorporated (Argentina)	รวบรวมพืช 1,200 ชนิด โดย 12 ชนิดเป็นพืชที่ไม่เคยรู้จักกันมาก่อนในวงการวิทยาศาสตร์ และ 200 ชนิดเป็นพืชใหม่ที่รู้จักครั้งแรกในเอกวาดอร์	อเมซอนของเอกวาดอร์	ทำสัญญากับ Missouri Botanical Garden ในการเก็บตัวอย่างและทำรายการพืช ระหว่างการก่อสร้างถนนความยาว 120 กม. ผ่านป่าฝนในเอกวาดอร์ ซึ่งส่วนหนึ่งอยู่ในบริเวณเขตสงวนสำหรับอินเดียนเผ่า Waorani
Merck and Co. (สหรัฐอเมริกา)	เชื้อรา, จุลินทรีย์ สิ่งมีชีวิตในทะเล และพืช	ลาตินอเมริกา	ได้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจากชาว Urueu-wau-wau ในบราซิล โดยขณะนี้ Merck ถือสิทธิบัตร 2 รายการจากพืชที่ได้จากชนพื้นเมืองดังกล่าว Merck เป็นบริษัทขนาดใหญ่ที่มีสัญญาร่วมมือกับ N.Y. Botanical Garden, MYCOsearch, Martek Bioscience, InBio ในคอสตาริกา

บริษัท/หน่วยงาน	ทรัพยากรเป้าหมาย	พื้นที่การเก็บ	รายละเอียดการเก็บ
Missouri Botanical Garden (สหรัฐอเมริกา)	พืช	ทั่วโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศเขตร้อน	ไม่ได้เน้นที่ความรู้จากท้องถิ่นแต่จะจ้างประชาชนในท้องถิ่นเป็นแรงงาน โดยทำงานร่วมกับนักชีววิทยาชาติพันธุ์ บริษัททำไม้ บริษัทน้ำมัน ในพื้นที่เป้าหมาย หน่วยงานนี้เป็นองค์กรที่เก็บตัวอย่างพืชที่ใหญ่ที่สุดของโลกองค์กรหนึ่งพืชที่ได้ไม่ได้ใช้สำหรับการวิจัยและพัฒนาโดยตรง แต่จะเป็นแหล่งให้บริการตัวอย่างต่างๆแก่นักวิจัยและบริษัท
Monzanto Corporation (สหรัฐอเมริกา)	พืช	อเมริกาของเปรู	เน้นที่ความรู้สมุนไพรของหมอพื้นบ้าน มีโครงการในเปรูร่วมกับมหาวิทยาลัยวอชิงตันโดยได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลอเมริกา มอนซานโต้คาดว่าจะได้รับตัวอย่างพืชประมาณ 1,000 ตัวอย่าง แต่ขณะนี้โครงการนี้ได้รับการต่อต้านจากชนพื้นเมืองที่นั่น
Myco Pharmaceuticals (สหรัฐอเมริกา)	คัดเลือกเชื้อราสำหรับพัฒนาใช้ในอุตสาหกรรมยา	ทั่วโลก	เน้นที่อุตสาหกรรมยา โดยพัฒนาเทคโนโลยีที่ใช้ในการคัดเลือกเชื้อรามาใช้ประโยชน์
National Cancer Institute (สหรัฐอเมริกา)	พืช, จุลินทรีย์ สิ่งมีชีวิตในทะเล	ทั่วโลก	สถาบันแห่งนี้มีตัวอย่างพืชและสารจากธรรมชาติที่เก็บจากแอฟริกา เอเชีย และลาตินอเมริกาเป็นหลัก ประมาณ 500,000 ตัวอย่าง
New York Botanical Garden (สหรัฐอเมริกา)	ทุกอย่าง	ทั่วโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในลาตินอเมริกา	เป็นศูนย์กลางสำคัญสำหรับสาขาชีววิทยาชาติพันธุ์ เกษตวิทยาชาติพันธุ์ ใช้ความรู้จากภูมิปัญญาชนพื้นเมืองเป็นหลัก โดดเด่นในงานภาคสนาม และมีสัญญาความร่วมมือกับบริษัทเอกชนต่างๆเป็นจำนวนมาก
NPS Pharmaceutical Incorporation (สหรัฐอเมริกา)	สัตว์ และแมลง (โดยเฉพาะอย่างยิ่งแมงมุมและแมงป่อง)	มาดากัสการ์	รัฐบาล Malagasy ได้ให้สิทธิพิเศษสำหรับบริษัทนี้ในการสำรวจวิจัยสัตว์เพื่อใช้ประโยชน์ในทางยา
Oceanic Biosciences Corporation (สหรัฐอเมริกา)	เอนไซม์จากแหล่งทรัพยากรในทะเล	ทะเล	มีสัญญาร่วมกับมหาวิทยาลัยแมริแลนด์ ค้นหา exotic enzyme และวิธีการรักษาโรคที่เกี่ยวข้องกับระบบประสาทส่วนกลาง
Paracelsian Corporated (สหรัฐอเมริกา)	พืช	ยีน	เน้นที่สมุนไพรพื้นบ้าน บริษัทกำลังยีนเรื่องอนุมัติการใช้ยาจากสมุนไพรยีนในการรักษา HIV โดยขณะนี้ได้สำรวจคัดเลือกจากสมุนไพรยีนกว่า 2,800 ชนิดแล้ว

บริษัท/หน่วยงาน	ทรัพยากรเป้าหมาย	พื้นที่การเก็บ	รายละเอียดการเก็บ
Phizer Incorporated (สหรัฐอเมริกา)	พืช	เอกวาดอร์	ใช้ชนพื้นเมืองเป็นผู้ช่วยนักวิจัยในการเก็บและแยกแยะพืช บริษัทเสนอที่จะให้เงิน 1 ล้านเหรียญต่อแหล่งพันธุ์พืชหนึ่งพื้นที่ แลกกับการให้สิทธิผูกขาดต่อบริษัท แต่รัฐบาลเอกวาดอร์ปฏิเสธข้อเสนอนี้
Phizer Incorporated (สหรัฐอเมริกา)	พืช	จีน	เน้นยาแผนโบราณ โดยมีสัญญาความร่วมมือกับ Traditional Medicine Beijing สำหรับพัฒนาเป็นยารักษาคนและสัตว์
Pharmacogenetics (สหรัฐอเมริกา)	ผลิตภัณฑ์จากธรรมชาติสำหรับผลิตยา	ลาตินอเมริกา	บริษัทสนใจความรู้และผลิตภัณฑ์จากชนท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับใช้ในอุตสาหกรรมเครื่องสำอาง บริษัทนี้ก่อตั้งเมื่อปี 1993 และถือหุ้นบางส่วนโดย Pan American Foundation ซึ่งเป็นองค์กรเอกชนไม่แสวงหากำไรที่ทำงานกับชนพื้นเมือง สายสัมพันธ์ดังกล่าวจะเป็นประโยชน์ต่อการสำรวจและคัดเลือกผลิตภัณฑ์ธรรมชาติจากท้องถิ่นต่างๆ เน้นที่ยาแผนโบราณโดยเฉพาะอย่างยิ่งของจีน
Pharmagenesis (สหรัฐอเมริกา)	พืช	เอเชีย	
PharmaMa (สเปน)	ทรัพยากรจากทะเล	ทั่วโลก	มีเป้าหมายเพื่อพัฒนายาที่ใช้รักษาเอชไอวีและมะเร็ง
Phytera Incorporated (สหรัฐอเมริกา)	พืช	ทั่วโลก	มีความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับเทคโนโลยีด้านเซลล์พืช บริษัทเป็นแหล่งรวบรวมเซลล์พืชแหล่งใหญ่ที่สุดในโลกแห่งหนึ่ง
Phyton Catalytic Incorporated (สหรัฐอเมริกา)	พืช	แอฟริกา เอเชีย ยุโรป และอเมริกา	เน้นในการผลิตสารที่ได้จากพืชโดยใช้เทคโนโลยีด้านเซลล์
Research Cooperation Technology (สหรัฐอเมริกา)	แบคทีเรีย	ลาตินอเมริกา	กำลังขายแบคทีเรียที่มีคุณสมบัติในการควบคุมไส้เดือนฝอย และต่อต้านเชื้อรา ทั้งนี้โดยสกัดได้จากตัวอย่างดินในคอสตาริกา
Rhone-Poulenc Rorer (ฝรั่งเศส)	จุลินทรีย์, พืช และสิ่งมีชีวิตในทะเล		ได้รับตัวอย่างจากมหาวิทยาลัยฮาวาย Shanghai Medical University Beijing Medical University และ Tianjin Plant Institute
Sabinsa Corporation (สหรัฐอเมริกา)	พืช	อินเดีย	มีเป้าหมายที่จะนำพืชสมุนไพร ทรัพยากรด้านยา ของอินเดีย รวมทั้งการพัฒนาอย่างต่อเนื่องให้ได้มาตรฐาน เข้าไปขายในอเมริกาเหนือ

บริษัท/หน่วยงาน	ทรัพยากรเป้าหมาย	พื้นที่การเก็บ	รายละเอียดการเก็บ
Shaman Pharmaceuticals (สหรัฐอเมริกา)	พืชสำหรับผลิตยา	ลาตินอเมริกา แอฟริกา และเอเชีย	บริษัทนี้มียุทธศาสตร์ชัดเจนในการใช้ความรู้ท้องถิ่นโดยผ่านหมอยาพื้นบ้าน ทั้งนี้โดยตั้งองค์กรขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ในการต่อรองประโยชน์และสนับสนุนกิจกรรมการอนุรักษ์ไปพร้อมๆกันด้วย บริษัทประสบความสำเร็จโดยได้รับสิทธิบัตร 2 รายการสำหรับยาที่ใช้ในการต่อต้านไวรัสและเชื้อรา บริษัทนี้เป็นพันธมิตรกับ Eli Lilly, Merck, Bayer และ Invernizzi della beffa แห่งอิตาลี
SmithKline Beecham (สหรัฐอเมริกา)	จุลินทรีย์ พืช และสิ่งมีชีวิตในทะเล		ศูนย์รวมพันธุกรรม โดยได้พันธุกรรมจาก Biotics, Kew Royal Botanical Garden, University of Virginia, Scripps Institute of Oceanography, Morris Arboretum และ MYCOsearch
Sphinx Pharmaceuticals (สหรัฐอเมริกา)	เชื้อรา, สาหร่าย, พืช และสิ่งมีชีวิตในทะเล		ได้พันธุกรรมจาก Biotics
Sterling Winthrop (สหรัฐอเมริกา)	จุลินทรีย์, พืช และสิ่งมีชีวิตในทะเล		ได้พันธุกรรมจาก Mississippi State University, Brigham Young University และ N.Y. Botanical Garden
Syntex Laboratories (สหรัฐอเมริกา)	จุลินทรีย์ และพืช		ได้รับพันธุกรรมจาก Chinese Academy of Science
University of Utah (อังกฤษ)	พืช	ปานามา	วางแผนการรวบรวมความรู้ด้านพืชจากชาว Embera โดยเสนอโครงการร่วมกับ University of Panama, Smithsonian Tropical Research Institute, Natura Foundation และองค์กรของชนพื้นเมืองที่ยังไม่ระบุชื่อ อย่างไรก็ตามโครงการนี้มิได้แผนการขอขออนุญาตประโยชน์ต่อท้องถิ่นอย่างเป็นทางการแต่อย่างใด
Upjohn Company Xenova Limited (สหรัฐอเมริกา)	จุลินทรีย์ และพืช จุลินทรีย์ และพืช	ทั่วโลก	ได้รับพันธุกรรมจาก Shanghai Institute บริษัทนี้รวบรวมจุลินทรีย์ซึ่งประกอบไปด้วยแบคทีเรีย ไลโคเนส และเชื้อรา 23,000 ตัว โดยเป็นพันธมิตรกับ Genetech, Warner-Lambert Company, Genezyme, Suntory Limited รวมทั้งสถาบันวิชาการต่างๆ

2) การส่งออกผลิตภัณฑ์จากเทคโนโลยีชีวภาพเข้ามาภายในประเทศ

เมื่ออุตสาหกรรมชีวภาพสามารถพัฒนาผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ซึ่งได้จากวัตถุดิบชีวภาพแล้ว ผลิตภัณฑ์ซึ่งอยู่ในรูปของเมล็ดพันธุ์ วัคซีน นม อาหารสัตว์ ฯลฯ ก็จะถูกส่งออกไปขายในขอบเขตทั่วโลก และประเทศกำลังพัฒนาก็เป็นเป้าหมายทางการตลาดที่สำคัญของอุตสาหกรรมดังกล่าว การผลักดันเรื่องสิ่งมีชีวิตแปลงพันธุกรรม และอาหารแปลงพันธุกรรม (GMOs & GE Foods) ในปัจจุบันจึงกลายเป็นความขัดแย้งสำคัญทั้งระหว่างประเทศสหรัฐอเมริกากับประชาคมยุโรป ระหว่างประเทศกำลังพัฒนากับประเทศอุตสาหกรรม ระหว่างเกษตรกรและผู้บริโภคในประเทศโลกที่สามกับบริษัทข้ามชาติ

ผลิตภัณฑ์แปลงพันธุกรรมจากอุตสาหกรรมชีวภาพถูกผลักดันโดยบริษัทข้ามชาติให้เข้ามาปลูกและจำหน่ายในประเทศไทย ทั้งๆที่ยังมีปัญหาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ต่อสุขภาพ และผลกระทบทางเศรษฐกิจจะยาวนานยังไม่ถูกพิจารณาอย่างรอบคอบ

ผลกระทบของสิ่งมีชีวิตแปลงพันธุกรรม ที่มีต่อทรัพยากรชีวภาพและชุมชนเกษตรกรรม

จีเอ็มโอ (GMOs) หรือสิ่งมีชีวิตแปลงพันธุกรรม คือสิ่งมีชีวิตที่เกิดขึ้นจากการตัดต่อหรือดัดแปลงยีน(ซึ่งเป็นหน่วยเล็ก ๆ ของสิ่งมีชีวิตที่มีหน้าที่ในการกำหนดลักษณะต่าง ๆ)โดยการนำยีนจากสิ่งมีชีวิตอื่นใส่เข้าไป ตัวอย่าง เช่น ฝ้ายพันธุ์บีที ถูกสร้างขึ้นโดยการนำเอายีนจากเชื้อแบคทีเรียที่เรียกว่าบีที (*Bacillus thuringiensis*) ใส่เข้าไปในฝ้ายเพื่อให้ฝ้ายสามารถสร้างสารพิษที่สามารถฆ่าหนอนและแมลงอื่น ๆ ได้ ข้าวสีทอง(Golden Rice)ซึ่งมีวิตามินเอในปริมาณที่สูงกว่าข้าวทั่วไป สร้างขึ้นจากการใส่ยีนที่สามารถสร้างวิตามินเอจากต้นแดฟโฟดิล (Daffodil) ใส่เข้าไปในข้าว ข้าวหอมมะลิต้านทานโรคขอบใบแห้ง (Bacterial Blight Rice) เกิดขึ้นจากการเอายีนต้านทานโรคขอบใบแห้ง Xa21 จากข้าวป่าแอฟริกา ใส่เข้าไปในข้าวหอมมะลิ⁹ เป็นต้น

⁹ อ่านรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ได้ใน นิรมล ยวนบุญ, 2543 "ข้าวจีเอ็มโอ : เพื่อไทยหรือเพื่อใคร"

ขณะนี้เทคโนโลยีในการผลิตพืชจีเอ็มโออยู่ในมือของสถาบันวิจัยในประเทศอุตสาหกรรม และบริษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ไม่กี่บริษัท กล่าวคือ บริษัทข้ามชาติ 5 บริษัทของสหรัฐอเมริกาและยุโรป คือเอสตราเซนเนกา (AstraZeneca) มอนซานโต้ (Monsanto) โนวาร์ติส (Novartis) อาร์เวนติส (Aventis) และ ดูปองต์ (Dupont) ครอบครองตลาดพันธุ์พืชแปลงพันธุกรรมไว้ทั้งหมด 100 % เฉพาะบริษัทมอนซานโต้เพียงบริษัทเดียวครอบครองตลาดพืชแปลงพันธุกรรมไว้ได้ถึง 60 % ของโลก¹⁰

พื้นที่ปลูกจีเอ็มโอส่วนใหญ่อยู่ในประเทศอุตสาหกรรม (84 %) และ 74 % อยู่ในประเทศสหรัฐอเมริกา พื้นที่ปลูกพืชจีเอ็มโอมีแนวโน้มขยายตัวในระยะแรกๆ และเริ่มมีสัญญาณลดลงนับตั้งแต่ปี 2542 เป็นต้นมา เนื่องจากปัญหาหลายประการโดยเฉพาะอย่างยิ่งการต่อต้านของผู้บริโภคในยุโรป และการคัดค้านจากเกษตรกร/ประชาชนในประเทศโลกที่สาม

พื้นที่ปลูกพืช GMOs 1996-2000 (หน่วย : ล้านเฮกตาร์)

ประเทศ	1996	1997	1998	1999	2000
อเมริกา	1.5	8.1	20.5	28.7	30.3
อาร์เจนตินา	0.1	1.4	4.3	6.7	10
แคนาดา	0.1	1.3	2.8	4	3
จีน	1.1	1.8	*	0.3	0.5
ออสเตรเลีย	< 0.1	< 0.1	0.1	0.1	*
แอฟริกาใต้	*	*	*	0.1	*
เม็กซิโก/สเปน/ฝรั่งเศส	*	*	< 0.1	*	*

ชนิดของพืชจีเอ็มโอและพื้นที่ปลูก

ชนิดพืช	พื้นที่ปลูก	1997	1998	1999	2000
ถั่วเหลือง	0.5	5.1	9.4	*	25.8
ข้าวโพด	0.3	3.2	5.1	*	10.3
ยาสูบ	1	1.6	*	*	*
ฝ้าย	0.8	1.4	1.1	3.7	5.3
คาโนลา	0.1	1.2	1.2	3.4	2.8
มะเขือเทศ	0.1	0.2	*	*	*
มันฝรั่ง	< 0.1	< 0.1	*	*	*

¹⁰ จากบทความของ RAFI เรื่อง Seed Industry Consolidation: Who Owns Whom? หรือติดตามข้อมูลเหล่านี้ได้จาก web site, <http://www.rafi.org>

ประเภทของพืชจีเอ็มโอ

ประเภทพืช GMOs	1996	1997	1998	1999	2000
ด้านทานยา ปราบวัชพืช	23%	54%	71%	71%	74%
ด้านทานแมลง	37%	31%	28%	22%	*
ด้านทานไวรัส	40%	14%	*	< 1%	*

ที่มา : แฟ้มข้อมูลของ BIOTHA I ดัดแปลงจาก James Clive, ISAAA (1996-2000)

ประเภทของพืชแปลงพันธุกรรมที่ปลูกในปัจจุบัน

ประมาณ 75 % ของพืชแปลงพันธุกรรมเป็นพืชที่พัฒนาเพื่อให้ด้านทานยาปราบวัชพืช ซึ่งหมายถึงบริษัทข้ามชาตินอกเหนือจากจะขายเมล็ดพันธุ์ได้แล้วยังสามารถขายสารเคมีได้ควบคู่ไปด้วยกันด้วย

สถานะของเรื่องจีเอ็มโอในประเทศไทย

เมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม 2542 คณะกรรมการนโยบายเศรษฐกิจระหว่างประเทศ (กนศ.) ได้แต่งตั้งคณะกรรมการนโยบายสินค้าเทคโนโลยีชีวภาพซึ่งมีปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นประธาน คณะอนุกรรมการชุดนี้มีหน้าที่กำหนดท่าทีของไทยต่อเรื่องจีเอ็มโอในองค์การค้าโลก และเสนอนโยบายแห่งชาติและยุทธศาสตร์เกี่ยวกับสินค้าจีเอ็มโอ และได้แต่งตั้งคณะทำงานกำหนดมาตรการทางด้านการผลิตและการค้าสินค้าเทคโนโลยีชีวภาพเพื่อศึกษาและจัดทำข้อเสนอแนะนโยบายของประเทศไทยในระยะสั้น โดยมีอธิบดีกรมวิชาการเกษตรเป็นประธาน เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม 2542 กนศ. พิจารณารายงานของคณะกรรมการนโยบายสินค้าเทคโนโลยีชีวภาพ ที่ได้เสนอแนวทางนโยบายและยุทธศาสตร์สินค้าด้านเทคโนโลยีชีวภาพ ในด้านการผลิต การส่งออก การนำเข้า การสร้างสมรรถนะและด้านข้อมูล และมีมติเห็นชอบดังนี้คือ

1. การผลิต จะไม่ยินยอมให้มีการนำเข้าเมล็ดพันธุ์จีเอ็มโอมาปลูกในเชิงพาณิชย์ แต่ยังมีกรนำเข้าเพื่อการวิจัย และให้กรมวิชาการเกษตรควบคุมดูแล ตาม พ.ร.บ.กักพืช พ.ศ. 2507 ต่อไป
2. การส่งออก ใช้ความตกลงโดยสมัครใจในการออกมาตรฐานรับรองและการติดฉลากระหว่างคู่ค้า
3. การนำเข้า มอบหมายให้กรมการค้าต่างประเทศ กระทรวงพาณิชย์ใช้อำนาจตาม พ.ร.บ. การส่งออกและนำเข้าในราชอาณาจักรซึ่งสินค้า พ.ศ.2522 โดยให้ศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีแห่งชาติดำเนินการให้บริการตรวจสอบสินค้า กระทรวงสาธารณสุขโดยสำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา เป็นผู้ติดตาม

4. ให้มีการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารสู่สาธารณะชนให้มากที่สุด

กรมวิชาการเกษตรและศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ (ไบโอเทค) ยังคงเป็นหน่วยงานหลักของรัฐในการสนับสนุนเรื่องจีเอ็มโอ ในขณะที่สำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา ยังคงไม่สนับสนุนข้อเสนอขององค์กรผู้บริโภคที่ต้องการให้มีการติดฉลากจีเอ็มโอ ซึ่งเป็นไปในทิศทางของกระทรวงพาณิชย์ที่มีจุดยืนเช่นเดียวกับอุตสาหกรรมอาหาร

คณะกรรมการนโยบายว่าด้วยสินค้าเทคโนโลยีชีวภาพประกอบไปด้วยตัวแทนที่มาจากข้าราชการ และอุตสาหกรรมแต่เพียงสองฝ่ายเท่านั้น ทั้งนี้มีรัฐบาลอเมริกาโดยความร่วมมือกับบริษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ได้เข้ามามีบทบาทมากขึ้นทุกทีในการผลักดันให้รัฐบาล หน่วยงานภาครัฐ สื่อมวลชน และแม้กระทั่งองค์กรพัฒนาเอกชนให้ลดการต่อต้านพืชและอาหารจีเอ็มโอ ขณะที่การเผยแพร่ข่าวสารข้อมูลด้านเทคโนโลยีชีวภาพกลับเป็นเพียงการนำเสนอแต่ด้านดีเพียงอย่างเดียว

อย่างไรก็ตาม การเกิดขึ้นของพืชแปลงพันธุกรรมได้ทำให้เกิดการถกเถียงกันอย่างกว้างขวางทั้งในต่างประเทศและในประเทศไทย โดยที่ผลกระทบที่มีการถกเถียงเกี่ยวกับจีเอ็มโอ นั้นแบ่งออกเป็นประเด็นสำคัญๆ 4 ประเด็นคือ¹¹

1) ผลกระทบที่มีต่อความหลากหลายทางชีวภาพและฐานพันธุกรรม

นักวิทยาศาสตร์และนักสิ่งแวดล้อมส่วนใหญ่มองร่วมกันว่าการทำลายความหลากหลายทางชีวภาพในภาคเกษตรกรรมที่รุนแรงมากที่สุดในอดีตก็คือการปฏิวัติเขียว เนื่องจากพืชพันธุ์ใหม่ๆที่เกิดขึ้นได้เข้าไปแทนที่พันธุ์พืชพื้นเมืองไปจากประเทศต่างๆจนเกือบหมดสิ้น แต่สิ่งนี้จะเทียบกันไม่ได้เลยกับการแทนที่ (replacement) และ การผสมข้ามพันธุ์ (cross pollination) ของพืชจีเอ็มโอ

พืชจีเอ็มโอซึ่งสายพันธุ์ต่างๆเข้าไปอย่างผิดธรรมชาติเช่นยีนต้านทานยาปฏิชีวนะ ยีนจากเชื้อโรคที่ผลิตสารพิษ ยีนซึ่งทำให้พืชต้านทานยาปราบวัชพืช ยีนจาก cauliflower mosaic virus (CaMV) ฯลฯ สามารถแพร่กระจายไปสู่พืชพื้นเมืองอื่นๆที่เป็นพืชชนิดเดียวกัน หรือพืชชนิดอื่นที่มีลักษณะทางพันธุกรรมใกล้เคียงกัน โดยที่เราไม่อาจควบคุมได้เลย ตัวอย่างเช่นงานศึกษาเรื่อง "A Report on the Dispersal of Maize Pollen" โดย Dr Jean Emberlin ที่นำเสนอต่อ Soil Association ประเทศอังกฤษ พบว่าเกสรของข้าวโพดนั้นสามารถแพร่กระจายไปได้ไกลมากกว่าที่เราคาดคิดได้ เช่นในอากาศปกติสามารถพบละอองเกสรของข้าวโพดส่วนมากตกอยู่ในระยะ 1 เมตรจากแปลง ในขณะที่ซึ่งไกล 60 เมตรพบละอองเกสร 2%, ที่ 200 เมตร พบ

¹¹ อ่านเพิ่มเติมได้จากบทความเผยแพร่ของ BIOTHAI เรื่อง "มายาคติ 10 ประการเกี่ยวกับเรื่องจีเอ็มโอ" และ "จับโกหกบรรษัทข้ามชาติเรื่องพืชแปลงพันธุกรรม"

เกสร 1.1% และแม้แต่ที่ซึ่งไกลออกไปถึง 500 เมตร ยังพบละอองเกสรมากถึงระหว่าง 0.5 % - 0.75 % ซึ่งเพียงพอที่จะทำให้เกิดการผสมข้ามได้โดยง่าย ที่ยิ่งไปกว่านั้นก็คือในสภาพที่ลมแรงหรือในสภาพที่เกสรข้าวโพดปลิวไปกับพายุต่างๆ อาจพบว่าเกสรข้าวโพดสามารถเดินทางไปได้ไกลถึง 180 กิโลเมตร (อายุของเกสรที่ยังคงมีชีวิตความสามารถในการผสมพันธุ์ได้อยู่ที่ประมาณ 24 ชั่วโมง)

งานศึกษาของ Friends of the Earth ร่วมกับ Federal Environment Agency ออสเตรเลีย ซึ่งทำการศึกษาในพืชน้ำมันเรพ (oilseed rape) พบละอองเกสรของพืชดังกล่าวตั้งแต่ระยะ 500 เมตรจนถึง 4.5 กิโลเมตร ในขณะที่แปลงทดลองจีเอ็มโอเรพของรัฐบาลนั้นกำหนดให้ระยะปลูกทดสอบระหว่างจีเอ็มโอเรพกับเรพทั่วไปนั้นกว้างเพียง 50 เมตรเท่านั้น

แม้แต่การอนุญาตให้นำพืชแปลงพันธุกรรมมาเข้ามาปลูกทดสอบในประเทศก็อาจเป็น การทำลายพืชพันธุ์ท้องถิ่นของไทยอย่างยากที่จะควบคุมได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพืชบางชนิด เช่นข้าวโพดซึ่งเป็นพืชผสมข้าม สามารถผสมข้ามไปยังพันธุ์ที่ปลูกอยู่ในท้องถิ่นได้อย่างง่ายดาย หรือในกรณีข้าวซึ่งประเทศไทยเป็นศูนย์กลางความหลากหลายทางชีวภาพที่สำคัญที่สุด แห่งหนึ่งของโลกด้วย

2) ผลกระทบที่มีต่อสิ่งแวดล้อม

มีรายงานการศึกษาและมีความห่วงใยของนักวิทยาศาสตร์จำนวนมากเช่นกันที่เห็นว่า จีเอ็มโออาจสร้างผลกระทบต่อห่วงโซ่ความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตต่างๆ ในระบบนิเวศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำลายแมลงที่มีประโยชน์ หรือสิ่งมีชีวิตอื่นที่อยู่ในระบบนิเวศ

งานศึกษาของ เจอี. ลูซี่ (J.E Losey) แห่งมหาวิทยาลัยคอร์เนล สหรัฐอเมริกา พบว่า ตัวอ่อนของผีเสื้อโมนาร์ช (Monarch Butterfly) ที่กินละอองเกสรของข้าวโพดบีบีที่อยู่นบนใบ มิลค์วีด (milkweed) ตายถึงร้อยละ 44 ภายใน 4 วัน นอกจากผีเสื้อนั้นร้อยละ 44 แล้วยังมีสิ่งมีชีวิตอื่นๆ เช่น นก แมลง แมดส์ตัวเล็กยคลานที่มีห่วงโซ่อาหารและความสัมพันธ์กับผีเสื้อ เหล่านี้จะถูกกระทบต่อเนื่องด้วย

มีงานวิจัยของสถานีวิจัยแห่งสวิตเซอร์แลนด์ (Swiss Federation Research Station) ได้ผลชัดเจนว่า แมลงที่มีประโยชน์อย่างแมลงช้าง (Green Lacewing) ซึ่งกินหนอนเจาะลำต้น ข้าวโพดที่กินข้าวโพดบีบีที่ ตายไปหลังจากกินโปรตีนพิษจากแบคทีเรียที่ติดต่อกับเชื้อ อี. โคไล (E. coli) ร้อยละ 57 และร้อยละ 60 ที่รอดตายก็โตช้ากว่าปกติโดยใช้เวลานานขึ้น 3 วัน

สถาบันวิจัยพืชแห่งสกอตแลนด์ (Scottish Crop Research Institute) พบว่าตัวงูเต่าที่เลี้ยง โดยให้กินเพลี้ยอ่อนที่เลี้ยงในมันฝรั่งตัดต่อยีนวางไข่น้อยลง 1 ใน 3 และมีอายุสั้นกว่าปกติถึง ครึ่งหนึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับตัวงูเต่าที่เลี้ยงโดยให้กินมันฝรั่งทั่ว ๆ ไป

นอกเหนือจากนั้นยังพบว่าสารพิษซึ่งสร้างขึ้นจากพืชตัดแต่งพันธุกรรมอาจสะสมอยู่ในดิน เป็นระยะเวลานานและอาจถ่ายทอดไปสู่จุลินทรีย์และสิ่งมีชีวิตอื่นในระบบนิเวศด้วย ตัวอย่าง เช่นงานศึกษาของ ดร. Guenther Stotzky และนักวิทยาศาสตร์จากมหาวิทยาลัยแห่งนิวยอร์กที่

พบว่าข้าวโพดบีบีที่สามารถถ่ายสารพิษบีบีที่จากรากไปสะสมอยู่ในดินได้ซึ่งอาจเป็นอันตรายต่อจุลินทรีย์และสิ่งมีชีวิตที่อยู่ในดินได้ (Nature Magazine)

ข้อโต้แย้งเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมอีกเรื่องหนึ่งก็คือบริษัทข้ามชาติที่ส่งเสริมจีเอ็มโอมักโฆษณาว่าพืชแปลงพันธุกรรมทำให้การใช้สารเคมีการเกษตรลดลง ทั้งๆที่จริงๆแล้วการใช้พืชจีเอ็มโอโดยภาพรวมทำให้มีการใช้สารเคมีการเกษตรเพิ่มขึ้น เนื่องจากขณะนี้พื้นที่ส่วนใหญ่ที่ปลูกพืชแปลงพันธุกรรมเป็นพืชที่ใส่ยีนต้านทานยาปราบวัชพืช (Herbicide tolerance) เช่น ฝ้ายต้านทานราวดีอีพี ถั่วเหลืองต้านทานราวดีอีพี ถึง 71 % ของพื้นที่ปลูกพืชแปลงพันธุกรรมทั้งหมด นั่นหมายถึงนอกเหนือจากเป็นการบังคับให้เกษตรกรที่ซื้อเมล็ดพันธุ์ต้องใชยาปราบวัชพืชของตนแล้ว ยังเป็นการส่งเสริมให้เกษตรกรใช้ยาปราบวัชพืชในปริมาณสูงยิ่งขึ้นไปอีก โดยไม่ต้องกลัวว่าพืชปลูกจะเสียหาย ดังที่รายงานการสำรวจของ ดร.ชาร์ล เบ็นบรูก (Dr. Charles Benbrook) นักวิชาการพืชไร่อเมริกายังพบว่าเกษตรกรที่ปลูกถั่วเหลืองราวดีอีพีใช้สารเคมีราวดีอีพีมากกว่าเกษตรกรทั่วไปตั้งแต่ 2-5 เท่า

3) ผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชน

ขณะนี้ผู้บริโภคในประเทศอุตสาหกรรมทั่วโลกต่างกังวลถึงผลกระทบที่มีต่อสุขภาพของผู้บริโภคในระยะยาว ดังที่ได้มีการออกกฎหมายและกฎระเบียบในหลายประเทศให้สินค้าตัดแต่งพันธุกรรมต้องปิดฉลากระบุให้ผู้บริโภคได้ทราบ

ความห่วงใยดังกล่าวเกิดขึ้นจากผลการทดลองและการคาดการณ์ของนักวิทยาศาสตร์เป็นจำนวนมากเช่นกัน

ตัวอย่างเช่น งานวิจัยของ Dr. Arpad Pusztai แห่ง Rowett Institute สกอตแลนด์ รายงานในปี 1998 ถึงผลการศึกษาทดลองให้หนูกินมันฝรั่งแปลงพันธุกรรม ภายหลังในหนูกินมันฝรั่งเป็นเวลานาน 10 วัน ปรากฏว่าหนูมีการเจริญเติบโตลดลง ภูมิคุ้มกันลดลง โดยมีน้ำหนักม้ามและรัยมีลดลง อวัยวะทั้งสองเป็นอวัยวะสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการสร้างระบบภูมิคุ้มกันของร่างกาย

Dr. Schubbart และคณะ เมื่อปี 1997 ได้รายงานผลงานในวารสารทางการแพทย์ชื่อ Proceeding of National Academy of Science USA กล่าวถึง DNA ของอาหารแปลงพันธุกรรมที่มีส่วนของยีน M13 สามารถผ่านเข้าไปในเซลล์ผนังลำไส้ของหนูทดลองแล้วไปปรากฏอยู่ที่ peripheral leukocyte cell ตับอ่อน และตับ โดยการจับแบบ covalent กับ DNA ของหนู

ในขณะที่ Robert Havenaar เป็นนักคอมพิวเตอร์ทางการแพทย์ชาวเนเธอร์แลนด์ ได้รายงานผลการศึกษาในวารสาร New Scientist (1999) โดยได้ใช้คอมพิวเตอร์ออกแบบจำลองทางเดินอาหารของมนุษย์และทำการศึกษายีนต้านทานยาปฏิชีวนะที่เข้าไปพร้อมกับอาหารแปลงพันธุกรรม และพบว่ายีนต้านทานยาปฏิชีวนะสามารถถูกถ่ายเข้าสู่ DNA ของแบคทีเรียที่อยู่ในทางเดินอาหารตอนปลายได้ ซึ่งอาจทำให้เกิดโรคร้ายใหม่ๆ ได้

นักวิทยาศาสตร์ที่มีชื่อเสียง เช่น ศาสตราจารย์ Mae-Wan Ho ผู้เขียนเรื่อง Genetic Engineering : Dream or Nightmare จากมหาวิทยาลัยเปิดลอนดอน เตือนว่าการทำลายระบบนิเวศของยีน จะนำไปสู่การแพร่ไปของหน่วยพันธุกรรมจากเชื้อโรคไปสู่มนุษย์และสัตว์ และจะทำให้เกิดโรคมะเร็ง และโรคระบาดชนิดใหม่ เช่นเดียวกับที่ ศาสตราจารย์ Richard Lacey นักวิทยาศาสตร์จากมหาวิทยาลัยลิเวอร์พูล ซึ่งเคยเตือนรัฐบาลอังกฤษว่าจะเกิดโรคหวัดระบาดมาก่อนล่วงหน้า 6 ปีก่อนหน้านั้น กล่าวเตือนว่ากรณีจีเอ็มโอจะเกิดอันตรายทั้งต่อชีวิตและต่อสิ่งแวดล้อม ยิ่งกว่าที่เราอาจคาดการณ์ได้

4) ผลกระทบทางเศรษฐกิจสังคม

ปัญหาสำคัญประการหนึ่งของจีเอ็มโอคือ การที่เทคโนโลยีและตลาดของพืชเหล่านี้อยู่ภายในการครอบครองของบริษัทข้ามชาติเพียงไม่กี่แห่งเท่านั้น องค์การด้านการศึกษาเรื่องนโยบายเกษตรกรรมและความหลากหลายทางชีวภาพ RAFI เปิดเผยให้เห็นว่าบริษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ 5 บริษัทคือ เอสตราเซนเนกา (AstraZeneca - เป็นการรวมตัวกันของบริษัท Astra และ Zeneca), ดูปองต์ (Dupont - เพิ่งซื้อกิจการบริษัทเมล็ดพันธุ์ Pioneer Hi-Bred), มอนซานโต (Monsanto), โนวาร์ติส (Novartis - เป็นการรวมตัวกันของ Ciba Geigy กับ Sandoz) และอาร์เวนติส (Aventis - เป็นการรวมตัวของ Rhoeun Poulenc และ Hoechst) ผูกขาดตลาดพันธุ์พืชแปลงพันธุกรรมไว้ทั้งหมด 100 % อีกทั้งยังผูกขาดตลาดสารเคมีปราบศัตรูพืช 60 % ของโลก เฉพาะมอนซานโตบริษัทเดียวผูกขาดตลาดเมล็ดพันธุ์แปลงพันธุกรรมมากกว่าครึ่งหนึ่งของโลก

บริษัทเหล่านี้มิได้ผูกขาดเฉพาะตลาดเท่านั้นแต่ผูกขาดเทคโนโลยีชีวภาพไว้ด้วยเช่นกัน โดยผ่านกฎหมายสิทธิบัตร ดังที่เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่ากว่า 90 % ของสิทธิบัตรในเทคโนโลยีชีวภาพสมัยใหม่นั้นถูกรครอบครองโดยบริษัทข้ามชาติ แม้กระทั่งขณะนี้งานวิจัยที่นักวิทยาศาสตร์ไทยอ้างว่าตัวเองกำลังทำอยู่นั้นก็พึ่งพาเทคโนโลยีจากประเทศตะวันตกอยู่แทบทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นการทดลองเรื่องมะละกอให้ต้านทานโรคใบด่างวงแหวน หรือการตัดต่อยีนในข้าวหอมมะลิ เป็นต้น

การเปิดประเทศให้นำพืชแปลงพันธุกรรมเข้ามาในที่สุดแล้วจะเป็นการอนุญาตให้บริษัทเหล่านี้เข้ามาผูกขาดระบบเกษตรกรรมของไทย ทำให้เกษตรกรไทยต้องพึ่งพาต่างชาติไปชั่วลูกชั่วหลาน ซึ่งในที่สุดแล้วจะนำมาซึ่งปัญหาอื่นๆที่รุนแรงยิ่งขึ้นไปอีก เช่นปัญหาเกี่ยวกับความมั่นคงในอาหาร หากพันธุ์พืชที่เป็นพืชอาหารอยู่ในกำมือของบริษัทข้ามชาติที่มีเป้าหมายเพียงการแสวงหากำไรสูงสุดแต่ประการเดียวเป็นเป้าหมาย

5) ผลกระทบต่อศาสนาและจริยธรรม

การตัดแปลงพันธุกรรมของสิ่งมีชีวิตได้ตั้งคำถามพื้นฐานทางจริยธรรมหลายประการของกลุ่มชนในหลายสังคมและวัฒนธรรม

การดัดแปลงพันธุกรรมในบางกรณี เช่น การที่นักวิทยาศาสตร์แห่งห้องปฏิบัติการ Advanced Cell Technology (ACT) รัฐแมสซาชูเซต อเมริกา ทำการตัดต่อยีนมนุษย์ส่วนที่สร้างโปรตีนอัลบูมินลงในวัว เพื่อให้วัวสามารถผลิตนมที่มีองค์ประกอบของโปรตีนอัลบูมินมนุษย์ บริษัท Alexian Pharmaceuticals สหรัฐอเมริกา ร่วมกับ Virginia Tech ทำการตัดต่อยีนโปรตีนพลาสมาของมนุษย์คือ CD-59 ใส่ลงในสุกร ทำให้สุกรสร้างโปรตีนมนุษย์ในพลาสมาเพื่อที่ว่าหากมีการปลูกถ่ายอวัยวะของสุกรให้มนุษย์ ร่างกายของมนุษย์จะไม่ปฏิเสธอวัยวะจากสุกร¹² อาจนำไปสู่ปัญหาหลายประการเช่น

วินัย ตะลันท์ ชี้ว่าการวิจัยดังกล่าวได้ตั้งคำถามและขัดแย้งกับความเชื่อทางศาสนาหลายประการเช่น

- ชาวมุสลิมและยิวซึ่งมีบทบัญญัติห้ามการใช้ประโยชน์จากสุกรจะสามารถนำเอาผลิตภัณฑ์จากสุกรแปลงพันธุกรรมมาใช้ประโยชน์เป็นอาหารหรือใช้ประโยชน์ทางการแพทย์ได้หรือไม่
- ทุกศาสนาห้ามการรับประทานเนื้อมนุษย์ด้วยกันเอง นิยามว่าเนื้อมนุษย์นั้นกินความกว้างขนาดไหน มนุษย์ที่รับประทานผลิตภัณฑ์อาหารที่มียีนมนุษย์หรือมีเนื้อเยื่อของมนุษย์ที่ถูกปลูกถ่ายไว้ในอาหารนั้นๆ จะผิดคุณธรรมหรือหลักการทางศาสนาหรือไม่
- เจตนาการผลิตอาหารแปลงพันธุกรรมจำเป็นจะต้องสอดคล้องกับความเชื่อทางศาสนาหรือไม่ หรือควรให้จริยธรรมในศาสนาเข้ามาควบคุมเทคโนโลยีชีวภาพ ?
- การตัดต่อยีนถือเป็นการทำลายอำนาจของพระเจ้าในบางศาสนาหรือไม่ หากใช่จะมีหนทางแก้ไขอย่างไรเพื่อไม่ให้เสียประโยชน์จากเทคโนโลยีชีวภาพ

ขณะนี้อิทธิพลของระบบทุนนิยมโลกและวิถีวิวัฒนาการแบบตะวันตกได้เข้ามามีอิทธิพลเหนือศาสนา และความเชื่อของชุมชนต่างๆ ทั่วโลก แต่การผลักดันให้มีการยอมรับผลิตผลของวิศวะพันธุกรรมได้ส่งผลกระทบแม้แต่ความเชื่อและหลักศาสนาในประเทศอุตสาหกรรมเองด้วย

การพิจารณาผลกระทบของเทคโนโลยีชีวภาพและวิศวะพันธุกรรมในประเด็นดังกล่าวทั้งหมดมีความจำเป็นในการกำหนดหลักการและแนวทางในการปกป้องสิทธิของเกษตรกรและชุมชนเกษตรกรอย่างยั่งยืนซึ่งจะได้กล่าวในบทต่อไป

¹² บทความเรื่อง "จีเอ็มโอ : ความหวังสำหรับศตวรรษที่ 21 ?" โดย บัณฑิต เศรษฐศิริโรตม์ และ อำพน กิตติอำพน, 2542. สถาบันทรัพยากรธรรมชาติและความหลากหลายทางชีวภาพ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

3) การผลักดันข้อตกลงและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อผลประโยชน์ของอุตสาหกรรมชีวภาพ

พร้อม ๆ กับการเติบโตของอุตสาหกรรมชีวภาพ บรรษัทข้ามชาติได้ผลักดันระบบกฎหมายซึ่งตอบสนองต่อผลประโยชน์ของตนเข้าไปการเจรจาระหว่างประเทศด้วย

แต่เดิมสหรัฐอเมริกาและยุโรปภายใต้การสนับสนุนของบรรษัทข้ามชาติเป็นผู้มีบทบาทโดยตรงผ่านการเจรจาการค้าแบบทวิภาคีในการผลักดันกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาตามแบบแผนของตนให้ประเทศต่าง ๆ แก่ไขกฎหมายภายในให้เป็นไปตามที่ต้องการ ตัวอย่างเช่นระหว่างปี 2528-2534 ประเทศสหรัฐอเมริกาได้กดดันให้ประเทศไทย แก่ไขกฎหมายสิทธิบัตรยา ให้ครอบคลุมถึงสิทธิบัตรในผลิตภัณฑ์ยา (Product Patent) และให้แก้ไขข้อบกพร่องในเรื่อง อาหาร เครื่องจักรกลการเกษตร และเมล็ดพันธุ์พืช จนในที่สุดรัฐบาลไทยในสมัยที่มีรัฐบาลที่มาจากพรรคประชาธิปัตย์ของ รสช. ก็ได้ยินยอมแก้ไขกฎหมายสิทธิบัตรของประเทศให้เป็นไปตามความต้องการของสหรัฐอเมริกาเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2534 ทั้งนี้เพื่อแลกกับการได้รับสิทธิพิเศษทางภาษีศุลกากรในการส่งออกสินค้าบางชนิดไปยังประเทศสหรัฐอเมริกา ทั้งนี้ยกเว้นกรณีเมล็ดพันธุ์พืช และสิทธิบัตรเกี่ยวกับสิ่งมีชีวิต

อย่างไรก็ตามนับตั้งแต่การเจรจาการค้ารอบที่ 8 ของแกตต์ GATT (General Agreement on Tariff and Trade) เป็นต้นมา ประเทศอุตสาหกรรมที่มีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้นำได้ผลักดันให้ข้อตกลงเกี่ยวกับทรัพย์สินทางปัญญาให้เข้าเป็นส่วนหนึ่งในข้อตกลงของ GATT ทั้งนี้โดยมีเป้าหมายสำคัญในการผลักดันให้มีการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาให้ครอบคลุมไปถึงเมล็ดพันธุ์ และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ทั้งหมด ทั้งนี้เพื่อรองรับผลประโยชน์ของอุตสาหกรรมชีวภาพ นั่นหมายความว่าขอบเขตของการให้สิทธิบัตรในการผูกขาดทางการค้านั้นได้ขยายขอบเขตออกไปนอกเหนือการประดิษฐ์ทางด้านผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม เข้าไปสู่เขตแดนของสิ่งมีชีวิต ซึ่งก่อให้เกิดข้อถกเถียงอย่างกว้างขวาง

หลักการเกี่ยวกับกฎหมายสิทธิบัตรนั้นเกิดขึ้นอย่างเป็นทางการตั้งแต่ปี 1883 ในการประชุมครั้งสำคัญที่กรุงปารีสที่เรียกว่า "Paris Convention" การประชุมครั้งนั้น เกิดขึ้นจากการผลักดันของประเทศอุตสาหกรรมสำคัญ ๆ ขณะนั้นที่ต้องการให้มีการคุ้มครองการประดิษฐ์คิดค้นของตนเอง หลักการที่สำคัญของกฎหมายสิทธิบัตรก็คือ กฎหมายจะให้สิทธิแก่นักประดิษฐ์ในการใช้เทคโนโลยีที่ตนพัฒนามาใช้ในการค้า โดยผู้อื่นจะทำตามมิได้ ภายใต้ระยะเวลาที่กำหนด (ประมาณ 7-14 ปี) โดยต้องแลกกับการที่เขาต้องเปิดเผยความรู้ในการพัฒนาเทคโนโลยีนั้นแก่สาธารณะ เจตนารมณ์ของกฎหมายนี้จึงมีขึ้นเพื่อกระตุ้นให้นักประดิษฐ์มีแรงจูงใจในการประดิษฐ์คิดค้นมากขึ้น โดยได้รับค่าตอบแทนในขณะที่สังคมก็จะได้รับความรู้เพิ่มขึ้น มีการพัฒนาเทคโนโลยีสูงขึ้นอันมาจากการเปิดเผยความรู้นั้น กล่าวโดยประวัติศาสตร์แล้ว กฎหมาย

เรื่องสิทธิบัตรจึงออกมาคุ้มครองการประดิษฐ์ทางด้านอุตสาหกรรมเป็นหลักนั่นเอง

ความเป็นมาของระบบทรัพย์สินทางปัญญาเกี่ยวกับสิ่งมีชีวิต

เมื่อพระชาวออสเตรียที่ชื่อ Gregor Mendel ค้นพบกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการผสมพันธุ์พืช ในปี 1900 จึงได้มีการนำเอาความรู้ดังกล่าวมาใช้ในการปรับปรุงพันธุ์พืชในยุโรปจนกระทั่งการผสมพันธุ์พืชได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของการค้า นักปรับปรุงพันธุ์พืชได้เริ่มที่จะเรียกร้องให้รัฐบาลให้การคุ้มครองการคิดค้นของตนขึ้น เช่นเดียวกับที่ให้การคุ้มครองการคิดค้นทางด้านอุตสาหกรรม

ในปี 1920 ประเทศเยอรมนีได้เป็นประเทศแรกที่เริ่มต้นออกกฎหมายเพื่อคุ้มครองสิ่งมีชีวิต โดยศาลสูงของเยอรมนีได้สนับสนุนให้มีการจดสิทธิบัตรการใช้แบคทีเรียในการรักษาวัณโรค รวมทั้งมีการเคลื่อนไหวผลักดันที่จะออกกฎหมายสิทธิบัตรพันธุ์พืชในช่วงต้นศตวรรษ 1930 อย่างไรก็ตามความพยายามดังกล่าวก็หาสัมฤทธิ์ผลไม่เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในประเทศ แม้เมื่อเสร็จสิ้นสงครามโลกแล้วการผลักดันของธุรกิจพันธุ์พืชก็ไม่ประสบผล เนื่องจากเกรงกันว่ากฎหมายนี้จะกระทบต่อการผลิตเมล็ดพันธุ์และจะส่งผลต่อความมั่นคงด้านอาหารของประเทศ

การคุ้มครองเรื่องพันธุ์พืชจริงจึงมิได้เกิดขึ้นในยุโรป แต่เกิดขึ้นในประเทศสหรัฐอเมริกา ก่อนเป็นชาติแรกเมื่อปี 1930 โดยให้การคุ้มครองพันธุ์พืชที่มีการขยายพันธุ์โดยไม่ใช้เมล็ดเท่านั้น ภายหลังเมื่อปี 1970 รัฐสภาอเมริกันจึงได้ออกกฎหมายใหม่ขึ้นมาอีกฉบับหนึ่งที่ทำให้การคุ้มครองพันธุ์พืชที่ขยายพันธุ์โดยใช้เพศทั้งหมด ยกเว้นพืชบางชนิดเช่นมะเขือเทศ พริกไทย แตงกวา แครอท และซีเลอรี ส่วนในยุโรปการผลักดันเพื่อให้มีการคุ้มครองพันธุ์พืชนั้นดำเนินการอย่างจริงจังเมื่อปี 1961 โดยองค์กรที่เรียกว่า "สหภาพเพื่อคุ้มครองพืชพันธุ์ใหม่" (Union for Protection of New Varieties of Plants) อย่างไรก็ตามกฎหมายดังกล่าวข้างต้นยังหาใช้กฎหมายสิทธิบัตรโดยสมบูรณ์ไม่ แต่เป็นเพียงกฎหมายเพื่อให้สิทธิในการ "ผูกขาด" การผลิตพันธุ์พืชเพื่อเป็นการค้าเท่านั้น เราอาจเรียกระบบกฎหมายการคุ้มครองแบบนี้ว่า "สิทธิสำหรับนักปรับปรุงพันธุ์" ซึ่งแตกต่างกับ "กฎหมายสิทธิบัตรพันธุ์พืช" ที่ให้สิทธิผูกขาดกว้างขวางกว่า และให้การคุ้มครองไปจนถึงระดับพันธุกรรม ในขณะที่สิทธินักปรับปรุงพันธุ์นั้นให้การคุ้มครองเฉพาะ "ส่วนขยายพันธุ์" เป็นหลัก

สำหรับการให้ "สิทธิบัตรสิ่งมีชีวิต" ในประเทศอเมริกันนั้น เริ่มเป็นครั้งแรกตั้งแต่ปี 1980 โดยศาลสูงสหรัฐได้พิจารณาให้สิทธิบัตรแก่กรณี "Chakrabarty" ซึ่งเป็นการอนุญาตให้มีการจดสิทธิบัตรจุลินทรีย์ที่ใช้ในการย่อยน้ำมัน อีกห้าปีต่อมา (1985) อเมริกาได้อนุญาตการจดสิทธิบัตรพันธุ์พืชในกรณี "Hibberd" และในที่สุดเมื่อปี 1988 อเมริกาได้อนุญาตให้มีการจดสิทธิบัตรสัตว์ชั้นสูงด้วย โดยได้ให้สิทธิบัตรในหนูมะเร็ง "Onco Mouse" แก่นักวิจัยในมหาวิทยาลัย "ฮาร์วาร์ด" อเมริกาจึงเป็นประเทศแรกและเป็นประเทศเดียวที่มีการคุ้มครองการประดิษฐ์คิดค้นเกี่ยวกับสิ่งมีชีวิตอย่างเข้มงวดมากที่สุด อเมริกาเป็นประเทศที่มีการพัฒนาเทคโนโลยีเกี่ยวกับ

การปรับปรุงพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์รวมทั้งมีระดับการพัฒนาวิศวกรรมเข้ามาใช้ในการปรับปรุงพันธุ์อยู่ในระดับสูง ทำให้อเมริกาพยายามผลักดันให้ประเทศอื่นๆ ทั่วโลกยอมรับระบบสิทธิบัตรตามมาตรฐานเดียวกับตน ตัวเลขเมื่อปี 1985 ระบุว่าอเมริกามีการลงทุนด้านเทคโนโลยีชีวภาพมากกว่า 4,000 ล้านดอลลาร์ ในจำนวนนั้น 62 % เป็นการวิจัยเกี่ยวกับวิศวกรรมพันธุกรรม

ข้อตกลงทรัพย์สินทางปัญญาในองค์การค้าโลกที่เกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพ

ความตกลงว่าด้วยสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาที่เกี่ยวกับการค้า (Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights: TRIPs) เป็นความตกลงอันเนื่องมาจากการเจรจาการค้าพหุภาคีรอบอุรุกวัยซึ่งมีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม 2538 โดยมีสมาชิกที่ร่วมลงนามทั้งหมด 134 ประเทศ (ตัวเลขเมื่อ 10 กุมภาพันธ์ 1999) มีมาตราทั้งหมด 73 มาตรา โดยครอบคลุมถึงการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาไว้อย่างกว้างขวางแทบทุกประเภท เช่น สิทธิบัตร สิทธิในปรับปรุงพันธุ์ ลิขสิทธิ์และสิทธิข้างเคียง สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ การออกแบบทางอุตสาหกรรม การออกแบบวงจรรวม และการคุ้มครองข้อสนเทศที่ไม่เปิดเผย ทั้งนี้โดยมาตราที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการให้ทรัพย์สินทางปัญญาแก่สิ่งมีชีวิตและทรัพยากรชีวภาพคือ มาตราที่ 27 ข้อ 3 (b)

โดยความตกลงในทริปส์ในมาตราที่ 27 ได้กำหนดเกี่ยวกับสิ่งที่อาจขอรับสิทธิบัตรไว้ดังนี้

- มาตรา 27 ข้อ 1 กำหนดให้ประเทศสมาชิกคุ้มครองการประดิษฐ์ทั้งที่เป็นผลิตภัณฑ์และกรรมวิธีในทุกสาขาเทคโนโลยี ภายใต้เงื่อนไขว่าการประดิษฐ์นั้นเป็นสิ่งใหม่ เกี่ยวข้องกับขั้นการประดิษฐ์ที่สูงขึ้น และสามารถประยุกต์ใช้ในทางอุตสาหกรรม

อย่างไรก็ตามความตกลงทริปส์ได้กำหนดข้อยกเว้นสิ่งที่ประเทศสมาชิกอาจไม่ให้ความคุ้มครองเอาไว้ตามมาตรา 27 ข้อ 2 และ 3

- มาตรา 27 ข้อ 2 ประเทศสมาชิกอาจไม่ให้สิทธิบัตรในสิ่งประดิษฐ์ที่เมื่อมีการนำไปใช้อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน รวมทั้งการประดิษฐ์ที่อาจก่อให้เกิดอันตรายต่อชีวิตหรือสุขภาพของมนุษย์ สัตว์ หรือพืช หรือที่อาจก่อให้เกิดความเสียหายร้ายแรงต่อสิ่งแวดล้อม

- มาตรา 27 ข้อ 3 ประเทศสมาชิกอาจไม่ให้สิทธิบัตรได้เช่นกันในเรื่องดังต่อไปนี้

- (a) วิธีการวินิจฉัย อายุรกรรม และศัลยกรรมสำหรับการรักษามนุษย์หรือสัตว์

- (b) พืชและสัตว์ที่มีใช้จุลชีพ กรรมวิธีทางชีววิทยาที่จำเป็นสำหรับการผลิตพืชและสัตว์ที่มีใช้กรรมวิธีทางชีววิทยาและจุลชีววิทยา

อย่างไรก็ตาม ประเทศสมาชิกจะต้องให้การคุ้มครองพันธุ์พืช ไม่ว่าโดยสิทธิบัตร หรือโดยระบบกฎหมายเฉพาะที่มีประสิทธิภาพ (effective sui generis) หรือโดยกฎหมายทั้งสอง

ระบบ และได้กำหนดว่า บทบัญญัติในมาตรา 27 ข้อ 3 (b) นี้ จะมีการพิจารณาทบทวนหลังจากมีผลบังคับใช้เป็นเวลา 4 ปี (ภายในปี 2542)

ความหมายของข้อตกลงนี้หมายความว่าประเทศสมาชิกอาจไม่ให้สิทธิบัตรในพืชและสัตว์ก็ได้ แต่ต้องให้การคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาในระบบกฎหมายเฉพาะ (sui generis) โดยในทางปฏิบัตินั้น บรรดาประเทศอุตสาหกรรมได้พยายามผลักดันให้หมายถึงระบบกฎหมายคุ้มครองสิทธินักปรับปรุงพันธุ์ตามแบบแผนของสภาพเพื่อคุ้มครองพันธุ์พืชใหม่ ที่เรียกว่า UPOV 1991 ทั้งนี้โดยก่อนหน้าที่จะถึงกำหนดเวลาที่ประเทศกำลังพัฒนาจะต้องปรับปรุงกฎหมายภายในประเทศให้เป็นไปตามข้อตกลงดังกล่าว (ภายในปี 2543 สำหรับกลุ่มประเทศ Developing Country และ ภายในปี 2548 สำหรับกลุ่มประเทศ Least Developed Country) ประเทศอุตสาหกรรมได้พยายามผลักดันทุกวิถีทางให้ประเทศโลกที่สามยอมรับการผลักดันของตน

ในกรณีประเทศไทยนั้น นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน ชาวบ้าน และสถาบันของรัฐบางองค์กรได้ร่วมกันเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านแรงผลักดันดังกล่าวจากบริษัทข้ามชาติและประเทศอุตสาหกรรม ทั้งนี้โดยได้พัฒนาระบบกฎหมายเฉพาะที่ให้การคุ้มครองถึงทรัพยากรชีวภาพของท้องถิ่น และคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการแพทย์พื้นบ้าน

ความเป็นไปได้ในการทบทวนทริปส์¹³

อันที่จริงแล้วการทบทวนข้อตกลงเรื่องทรัพย์สินทางปัญญานั้นต้องดำเนินการให้เสร็จสิ้นภายในปี 2543 แต่ด้วยปัญหาหลายประการและรวมทั้งกระแสคัดค้านโลกาภิวัตน์ในภาพรวมด้วยทำให้การทบทวนดังกล่าวยังหาข้อยุติไม่ได้ ประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่ยังมิได้มีการแก้ไขกฎหมายภายในให้เป็นไปตามข้อตกลงดังกล่าว ในขณะที่ประเทศอุตสาหกรรมยังคงเพิ่มแรงกดดันมากขึ้นเพื่อผลักดันให้การนำกฎหมายสิทธิบัตรให้เข้ามามีชีวิตให้จงได้

การทบทวนข้อตกลง 27.3 (b) ยังคงดำเนินอยู่ต่อไป ทั้งนี้โดยมีความเป็นไปได้ของผลการทบทวนทริปส์ จะออกมาในทางเลือกใดทางเลือกหนึ่ง ดังนี้

1) การขยายขอบเขตการให้สิทธิบัตรให้รวมถึงสิ่งมีชีวิต (ยกเลิกข้อยกเว้นตามมาตรา 27(3) b ทั้งหมด) สหรัฐอเมริกาและประเทศในสหภาพยุโรป (ยกเว้นเดนมาร์ก และเนเธอร์แลนด์) เป็นผู้ผลักดัน การใช้กฎหมายสิทธิบัตรครอบคลุมถึงสิ่งมีชีวิตจะทำให้ประเทศอุตสาหกรรมและบริษัทข้ามชาติสามารถ

- ผูกขาดพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ โดยเกษตรกรจะต้องซื้อเมล็ดพันธุ์จากบริษัทที่ถือสิทธิบัตรในทุกครั้งที่ทำการเพาะปลูก สิทธิบัตรในพันธุ์พืชและสัตว์ให้สิทธิบริษัทกำหนดแม้กระทั่งการ

¹³ สรุปจากเอกสารประกอบการประชุมเรื่องนโยบายความหลากหลายทางชีวภาพ จัดโดย สถาบันทรัพยากรธรรมชาติและความหลากหลายทางชีวภาพ , 2543 และเอกสารเผยแพร่เรื่องการทบทวน TRIPs ของ BIOETHAI

แปรรูป และจัดจำหน่ายผลผลิตที่ได้จากการปลูกพันธุ์พืชนั้น รวมทั้งสามารถกีดกันมิให้ผู้ใดนำพันธุ์พืชไปใช้ไม่ว่าจะเป็นการปรับปรุงพันธุ์ขึ้นใหม่ หรือการวิจัยในเรื่องใดๆจากพันธุ์พืชนั้น

- ครอบครองทรัพยากรพันธุกรรมในประเทศโลกที่สาม ทั้งนี้โดยการนำเอาพันธุกรรมที่ได้จากประเทศโลกที่สามไปเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อย หรือนำเอาเนื้อเยื่อหรือยีนที่มีคุณสมบัติต่างๆจากพันธุกรรมพื้นบ้านไปจดสิทธิบัตร

- การให้สิทธิบัตรในสิ่งมีชีวิตทำให้บรรษัทข้ามชาติและสถาบันต่างๆในประเทศอุตสาหกรรมสามารถถือสิทธิในเนื้อเยื่อ และยีนของประชาชน และชนพื้นเมืองในประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งเป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชน สิทธิชุมชน และละเมิดอธิปไตยของประเทศโลกที่สาม

2) บีบให้ประเทศภาคีต้องออกกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชตามรูปแบบของสหภาพเพื่อคุ้มครองพันธุ์พืชใหม่หรือยูพอฟ (UPOV) (โดยการจำกัดความว่าระบบกฎหมายเฉพาะที่มีประสิทธิภาพ หมายถึงระบบของยูพอฟเท่านั้น) เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่าหากประเทศอุตสาหกรรมไม่สามารถกดดันให้ประเทศกำลังพัฒนาอมรับระบบกฎหมายสิทธิบัตรในสิ่งมีชีวิตได้ ก็เสนอให้มีการบังคับใช้กฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชตามรูปแบบของยูพอฟแทน ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อประเทศกำลังพัฒนาเช่นเดียวกัน เนื่องจากระบบกฎหมายนี้ให้สิทธินักปรับปรุงพันธุ์ใกล้เคียงกันมากกับกฎหมายสิทธิบัตร (แต่จำกัดการคุ้มครองเฉพาะเรื่องพันธุ์พืชเท่านั้น ไม่รวมไปถึงเนื้อเยื่อ หรือยีน ไม่รวมพันธุกรรมอื่นๆ เช่น สัตว์ หรือจุลินทรีย์) ผลกระทบที่เกิดขึ้นในกรณีนี้ภาคีในองค์การการค้าโลกยอมรับแนวทางนี้คือ

- ทำให้เกิดการผูกขาดพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์และละเมิดสิทธิเกษตรกรในการเก็บพันธุ์ไว้ทำพันธุ์ต่อ อย่างไรก็ตามยังให้สิทธินักปรับปรุงพันธุ์ที่จะนำพันธุ์ที่จดทะเบียนคุ้มครองไปผสมพันธุ์ต่อได้

- กฎหมายตามรูปแบบนี้จะให้การคุ้มครองพันธุ์พืชใหม่เท่านั้น ไม่คุ้มครองพันธุ์พืชพื้นเมืองของเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นในประเทศโลกที่สาม

- ร่างพระราชบัญญัติพันธุ์พืชของไทยซึ่งให้การคุ้มครองพันธุ์พืชท้องถิ่นจะต้องถูกส่งกลับมาแก้ไขใหม่เนื่องจากขัดกับข้อตกลงทริปส์

3) คงเนื้อหาตามมาตรา 27.3 (b) ไว้เหมือนเดิม ซึ่งจะทำให้ประเทศไทยและประเทศกำลังพัฒนาสามารถพัฒนากฎหมายที่ให้การคุ้มครองพันธุ์พืชพื้นเมืองและคุ้มครองสิทธิเกษตรกรไว้ได้ อย่างไรก็ตามประเทศต่างๆ ก็จะมีแบบแผนทางกฎหมายในลักษณะต่างๆ ที่ไม่เหมือนกัน และอาจมีผลทำให้หลักการการคุ้มครองสิทธิเกษตรกรมีผลเฉพาะภายในประเทศเท่านั้น แต่ไม่มีผลในระดับระหว่างประเทศ

4) ผนวกหลักการสิทธิเกษตรกรและสิทธิชุมชนท้องถิ่นซึ่งกล่าวถึงในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของทริปส์ ขณะนี้ประเทศในเอเชียใต้ แอฟริกา แคริบเบียน และแปซิฟิก มีท่าทีสนับสนุนแนวทางดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อเสนอของกลุ่มประเทศในแอฟริกาที่ต้องการทบทวนเรื่องทริปส์ให้มีเนื้อหาที่สอดคล้องกับอนุสัญญาว่าด้วยความ

ความหลากหลายทางชีวภาพที่เกี่ยวกับสิทธิชุมชนท้องถิ่น (มาตรา 8 J) การผนวกหลักการดังกล่าวไว้ในทริปส์จะมีผลคือ

- ทำให้หลักการรับรองสิทธิชุมชนท้องถิ่น การคุ้มครองพันธุ์กรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น มีผลในทางกฎหมาย

- การให้การคุ้มครองพันธุ์พืชและภูมิปัญญาท้องถิ่นจะเป็นหลักการสากลที่ต้องบัญญัติไว้ในกฎหมายของประเทศภาคี ทำให้ประเทศอุตสาหกรรมต้องรับรองสิทธิดังกล่าวในกฎหมายภายใน เช่นเดียวกับที่ประเทศกำลังพัฒนาต้องออกกฎหมายรับรองทรัพย์สินทางปัญญาด้านอุตสาหกรรม

สถานะประเทศไทยปัจจุบัน

ในอดีตที่ผ่านมาการกำหนดนโยบายเรื่องทรัพย์สินทางปัญญาถูกผูกขาดดำเนินการโดยกรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์ ทั้งนี้โดยปราศจากการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน และแม้กระทั่งหน่วยงานอื่นเช่น กระทรวงสาธารณสุข (ในกรณีสิทธิบัตรยา) เป็นต้น จุดยืนของประเทศจึงไม่ได้ตอบสนองต่อผลประโยชน์ของประชาชนส่วนใหญ่แต่ก็มีแนวโน้มตอบสนองต่ออุตสาหกรรมและธุรกิจขนาดใหญ่ (เช่นบริษัทยา และบริษัทเมล็ดพันธุ์ข้ามชาติ เป็นต้น)

อย่างไรก็ตามกระบวนการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนในระหว่างปี 2539 - 2542 ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐบางส่วนในกระทรวงสาธารณสุข และกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้ผลักดันให้กระทรวงพาณิชย์ของไทย แสดงจุดยืนทางนโยบายที่สอดคล้องกับความต้องการของประชาชนเป็นครั้งแรกๆ ดังจะเห็นได้จากเอกสารของกรมทรัพย์สินทางปัญญาได้ชี้แจงถึงจุดยืนทางนโยบายของประเทศต่อเจ้าหน้าที่ไทยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการต่อรองในองค์การค้าโลก ดังนี้

" 1) สำหรับประเด็นเกี่ยวกับการตีความคำว่า *sui generis* ให้จำกัดเฉพาะเพียง UPOV นั้น กรมทรัพย์สินทางปัญญาไม่เห็นด้วยกับแนวทางนี้ เนื่องจากเห็นว่าเป็นการจำกัดทางเลือกในการให้ความคุ้มครองแก่พันธุ์พืช และยังเป็นการสร้างภาระให้กับประเทศสมาชิกต่างๆ ประกอบกับประเทศไทยได้ยกร่างกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชซึ่งเป็นบทบัญญัติที่เหมาะสมกับสถานการณ์ของประเทศไทยแล้ว

2) ในประเด็นเกี่ยวกับการขยายการคุ้มครองสิทธิบัตรให้รวมถึงพืชและสัตว์นั้น ปัจจุบันยังไม่มีข้อเสนอเรื่องนี้อย่างเป็นทางการมายังกรมทรัพย์สินทางปัญญา อย่างไรก็ตาม การคุ้มครองสิ่งมีชีวิตไม่ว่าจะเป็นพืชหรือสัตว์นั้น กรมทรัพย์สินทางปัญญาได้ยืนยันมาตลอดว่าการคุ้มครองสิทธิบัตรสิ่งมีชีวิตขัดต่อหลักศีลธรรมอันดี ซึ่งเป็นข้อยกเว้นหนึ่งตามมาตรา 9(5) ของพระราชบัญญัติสิทธิบัตร พ.ศ. 2522 ซึ่งแก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติสิทธิบัตร (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 และถ้าหากมีการเสนอเรื่องดังกล่าว และเห็นควรคงไว้ซึ่งบทบัญญัติในข้อตกลง TRIPS ข้อ 27.3(b)

3) สำหรับประเด็นเกี่ยวกับการปรับปรุงข้อตกลง TRIPS เพื่อส่งเสริมการคุ้มครองและใช้ประโยชน์ทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ รวมถึงการถ่ายทอดเทคโนโลยีที่เป็นประโยชน์ต่อสิ่งแวดล้อมนั้น ในเรื่องนี้ประเทศอินเดียเห็นว่าอนุสัญญา CBD และความตกลง TRIPS มีส่วนช่วยในการอนุรักษ์ทรัพยากรที่มีชีวิตต่างกัน โดยเห็นว่า TRIPS สนับสนุนให้มีการคิดค้นวิทยาการใหม่ๆ จากทรัพยากรเหล่านี้โดยให้การคุ้มครอง

ครองผ่านสิทธิบัตร แต่ไม่คำนึงถึงในแง่ของการพัฒนาและอนุรักษ์ทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ ในขณะที่ CBD มุ่งเน้นถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรชีวภาพและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรเหล่านี้แบบยั่งยืน และให้มีการแบ่งปันผลประโยชน์อย่างยุติธรรมระหว่างเจ้าของทรัพยากรและผู้นำไปใช้ประโยชน์ ดังนั้น อินเดีย จึงได้เสนอให้แก้ไขปรับปรุงความตกลง TRIPS เพื่อให้ความตกลงดังกล่าวมีส่วนในการรักษาสິงแวดล้อมมากขึ้น

ในเรื่องนี้ กรมทรัพย์สินทางปัญญาเห็นด้วยในหลักการซึ่งเป็นข้อเสนอของอินเดียในการปรับปรุงข้อตกลง TRIPS เพื่อส่งเสริมการคุ้มครองและใช้ประโยชน์ทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ รวมถึงการถ่ายทอดเทคโนโลยีที่เป็นประโยชน์ต่อสิ่งแวดล้อมแก่ประเทศกำลังพัฒนา เนื่องจากจะเป็นมาตรการที่จะช่วยเสริมกลไกที่มีอยู่ภายใต้อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นอีกทางหนึ่ง "

อย่างไรก็ตาม การเลื่อนการพิจารณาเรื่องทริปส์ออกไป และมีแนวโน้มว่าประเทศอุตสาหกรรมอาจนำเรื่องทรัพย์สินทางปัญญาไปเจรจารวมกับปัญหาอื่นๆ ภายใต้กรอบองค์การค้าโลก จะทำให้ประเทศกำลังพัฒนามีอำนาจการต่อรองน้อยลง เนื่องจากรัฐบาลประเทศกำลังพัฒนาหลายประเทศมีแนวโน้มที่ต้องการเห็นผลประโยชน์ทางการค้าในเรื่องอื่นๆ โดยแลกกับการสยบยอมนโยบายเรื่องทรัพย์สินทางปัญญาแก่ประเทศอุตสาหกรรม ดังที่ครั้งหนึ่งรัฐบาลของไทยยินยอมแก้ไขกฎหมายสิทธิบัตรเพื่อแลกกับการได้รับสิทธิพิเศษทางภาษีศุลกากรซึ่งเป็นประโยชน์สำหรับกลุ่มธุรกิจบางกลุ่มเท่านั้น ก็เป็นไปได้

บทที่ 5

กรณีศึกษาปัญหา

เกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น
ที่ส่งผลกระทบต่อเกษตรกรและชุมชน

บทที่ 5

กรณีศึกษาปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่มีผลกระทบต่อเกษตรกรและชุมชน

กรณีข้าวหอมมะลิ¹

ข้าวหอมมะลิของไทย และข้าวบัสมาติของอินเดียเป็นพันธุ์ข้าวหอมพันธุ์ดีที่เป็นที่นิยมกันทั่วโลก ทั้งๆ ที่เป็นพันธุ์ข้าวซึ่งพัฒนาโดยเกษตรกรพื้นบ้านจากทั้งสองประเทศนั่นเอง

โดยข้าวหอมดอกมะลิเป็นพันธุ์ข้าวที่ส่งออกมากที่สุดในโลก กล่าวคือส่งออกประมาณ 20 - 25 % ของยอดการส่งออกข้าวไทยทั้งหมด โดยปกติประเทศไทยส่งออกข้าวประมาณ 4 - 5 ล้านตันต่อปี แต่เมื่อปี 2540 ที่ผ่านมาประเทศไทยส่งออกข้าวสูงถึง 5.3 ล้านตัน และตัวเลขการส่งออกในปี 2541 จะสูงถึง 6 ล้านตัน นั้นหมายถึงว่ายอดส่งออกข้าวหอมมะลิจะสูงกว่าหนึ่งล้านตัน เฉพาะมณฑลกวางตุ้งของจีนเพียงมณฑลเดียวต้องการซื้อข้าวหอมมะลิจากไทยถึง 4 ล้านตัน อีกทั้งยังมีความต้องการซื้อจากประเทศอื่นๆ เช่น ฮองกง ตะวันออกไกล อเมริกา และที่อื่นๆ อีกมาก ตลาดของข้าวหอมมะลิไทยในสหรัฐอเมริกาสูงประมาณ 200,000 ตันต่อปี หรือสูงกว่าตลาดของข้าวบัสมาติในประเทศนั้น 4 เท่าตัว

ตารางแสดงการส่งออกข้าวไทยไปยังสหรัฐอเมริกา (หน่วย : ตัน)

ปี	ข้าวหอมมะลิ	ข้าวทั้งหมด
2531	22,256	96,204
2532	96,923	110,010
2533	122,577	138,750
2534	145,015	149,995
2535	143,734	157,936
2536	168,990	208,714
2537	171,883	232,937
2538	175,036	191,603
2539	189,477	206,733
2540	197,140	214,802

ที่มา : กระทรวงพาณิชย์

¹ เนื้อหาส่วนใหญ่เรียบเรียงขึ้นจากเอกสารเผยแพร่ของ BIOTHA1 เรื่องข้าวหอมมะลิ ระหว่าง พ.ศ.2541-2542

ข้าวหอมมะลิถูกบันทึกเป็นครั้งแรกว่า นำมาจากบ้านแหลมประตู่ อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี เพื่อนำไปปลูกที่บางคล้า จ.ฉะเชิงเทรา เมื่อปี 2488 และเมื่อกรมการข้าวมีโครงการปรับปรุงพันธุ์ข้าวหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ได้มีการรวบรวมข้าวขาวดอกมะลิมาทั้งสิ้น 199 รวง โดยรวบรวมมาจากอำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา กรมการข้าวได้นำพันธุ์ข้าวดังกล่าวไปปลูกและปรากฏว่าข้าวขาวดอกมะลิรวงที่ 105 เป็นสายพันธุ์ที่ดีที่สุดในเรื่องความหอม และคุณภาพของเมล็ด จึงได้ส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกในปี 2502 ทั้งนี้โดยใช้ชื่ออย่างเป็นทางการว่า "ข้าวขาวดอกมะลิ 105"

เมื่อมีการตั้งสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติ (International Rice Research Institute) ขึ้นที่ประเทศฟิลิปปินส์ในปี 2503 ทางกรมการข้าวได้ส่งสายพันธุ์ข้าวของไทยจำนวนหนึ่งเพื่อใช้ในการปรับปรุงพันธุ์ของที่นี่ โดยส่งข้าวไปหนึ่งปีหลังจากการก่อตั้งสถาบันวิจัยข้าว หรือเมื่อปี 2504 โดยข้าวขาวดอกมะลิเป็นตัวอย่างที่ 850

ตารางแสดงจำนวนตัวอย่างเชื้อพันธุ์ข้าวของประเทศต่าง ๆ 10 ลำดับแรก
ที่ถูกส่งไปเก็บในธนาคารเชื้อพันธุ์ข้าวของสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติ
 (ตัวเลขเมื่อเดือนมิถุนายน 1994)

ประเทศ	จำนวนตัวอย่างทั้งหมด	จำนวนพันธุ์ข้าวป่า
อินเดีย	15,272	318
อินโดนีเซีย	8,365	84
จีน	7,377	54
ไทย	5,583	471
บังกลาเทศ	5,499	76
ฟิลิปปินส์	4,419	88
มาเลเซีย	2,646	51
ศรีลังกา	2,104	99
ไลบีเรีย	1,808	1
พม่า	1,795	86
ไต้หวัน	1,791	80
เวียดนาม	1,611	43
เนปาล	1,487	14
ลาว	1,309	21
กัมพูชา	1,150	84
อื่นๆ		
รวม	78,272	2,214

ที่มา GRAIN(1994) อ้างอิงจาก Nicanor Perlas and Renee Vellve, "Oryza Nirvana?", 1997

ปัจจุบันข้าวขาวดอกมะลิถูกส่งออกไปผสมกับสายพันธุ์ต่าง ๆ อย่างกว้างขวางมากกว่า 1,480 สายพันธุ์ และธนาคารรวบรวมพันธุ์พืชที่ธีรส่งออกสายพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิให้กับประเทศต่าง ๆ มากกว่า 22 ประเทศทั่วโลก โดยข้าวพันธุ์ผสมของขาวดอกมะลิที่เป็นที่รู้จักกันทั่วไปคือ IR 841 ซึ่งเป็นลูกผสมระหว่าง IR 262 กับขาวดอกมะลิ 105 สหรัฐอเมริกาปลูกพันธุ์นี้ภายใต้ชื่อ Jasmine 85 จีนใช้ชื่อว่า Zhong Yin 85 อินโดนีเซียใช้ชื่อว่า Bengawan Solo ใช้ชื่อว่า BR1 ในบรูไน ใช้ชื่อ IR 841 ในอาร์เจนตินา และใช้ชื่อว่า Empasac 104 ในบราซิล

พันธุ์ข้าวในประเทศกำลังพัฒนาเช่นไทย อินเดีย อินโดนีเซีย ฯลฯ จะถูกส่งออกไปเก็บในสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติและถูกแบ่งไปเก็บในธนาคารพันธุกรรมในสหรัฐอเมริกา (โดยเหตุผลเรื่องความปลอดภัย) โดยมีได้มีการตั้งคำถามใดๆ ทั้งนี้เนื่องจากฐานคติของนักวิชาการไทยที่เห็นว่าทรัพยากรชีวภาพเป็นสมบัติร่วมของมวลมนุษยชาติ และการวิจัยเพื่อพัฒนาเรื่องพันธุ์พืชในสถาบันวิจัยการเกษตรระหว่างประเทศเป็นการวิจัยเพื่อผลประโยชน์สาธารณะ อย่างไรก็ตามภาพสะท้อนการดำเนินงานของสถาบันวิจัยระหว่างประเทศ และนโยบายเกี่ยวกับทรัพย์สินทางปัญญาของประเทศอุตสาหกรรมทำให้ความเชื่อดังกล่าวถูกสั่นคลอนลง

การจดสิทธิบัตรพันธุ์ข้าวบัสมาติของบริษัทไรซ์เทคแห่งสหรัฐอเมริกา

เมื่อวันที่ 2 กันยายน 2540 สำนักงานสิทธิบัตรแห่งสหรัฐอเมริกาได้ให้สิทธิบัตรแก่บริษัทไรซ์เทค (RiceTech Inc.) ในข้าวพันธุ์บัสมาติของอินเดีย โดยไรซ์เทคได้ยื่นคำร้องขอรับสิทธิบัตรเมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม 1994 และได้รับการขึ้นทะเบียนสิทธิบัตรเมื่อวันที่ 2 กันยายน 1997 หมายเลขสิทธิบัตรสหรัฐที่ 5663484 โดยสิทธิบัตรนั้นครอบคลุมถึงข้าวบัสมาติสายพันธุ์ใหม่ (novel rice lines) ต้นข้าว และเมล็ดข้าว (plants and grains) ของข้าวสายพันธุ์ดังกล่าว กระบวนการปรับปรุงพันธุ์ข้าว (a method for breeding these lines) และวิธีการใหม่ในการคัดเลือกคุณสมบัติของแป้งและการหุง (a novel means for determining the cooking and starch properties of rice grains) และการใช้วิธีการดังกล่าวในการจำแนกสายพันธุ์ข้าวที่เป็นที่ต้องการ (its use in identifying desirable rice lines)

นอกจากนั้นบริษัทยังได้จดทะเบียนการค้าของข้าวบัสมาติใน 3 ชื่อคือ บัสมาติ (Basmati) เท็กซ์มาติ (Texmati) และคัสมาติ (Kasmati) ไปพร้อมๆ กันด้วย

กระแสคัดค้าน

การจดสิทธิบัตรในพันธุ์ข้าวบัสมาติของไรซ์เทคทำให้รัฐบาลอินเดีย องค์การพัฒนาเอกชน สมาคมผู้ส่งออกข้าว และชาวนาอินเดียเคลื่อนไหวต่อต้านทั้งต่อบริษัทไรซ์เทคและรัฐบาลสหรัฐอเมริกา โดยการเคลื่อนไหวที่สำคัญๆ มีดังต่อไปนี้

- วันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2541 กระทรวงพาณิชย์ของอินเดียยื่นเรื่องต่อสำนักงานสิทธิบัตรสหรัฐอเมริกา ให้ถอนสิทธิบัตรดังกล่าว

- วันที่ 5 มีนาคม 2541 องค์การพัฒนาเอกชนของอินเดียยื่นคำร้องต่อศาลสูงของอินเดีย เพื่อเร่งให้รัฐบาลต่อสู้ในเรื่องนี้ โดยมีข้อเสนอสองเรื่อง คือ 1. ยื่นคำร้องต่อองค์การการค้าโลก (WTO) ให้พิจารณาเรื่องนี้ 2. เสนอให้รัฐบาลอินเดียนำเข้าข้อตกลงในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ที่รับรองสิทธิชุมชนในเรื่องพันธุกรรมมาใช้เป็นกรณีการต่อสู้

- วันที่ 3 เมษายน 2541 ชาวนาอินเดียและองค์กรต่างๆ 17 องค์กร ประมาณ 500 กว่าคน ชุมนุมประท้วงที่นิวเดลี เรียกร้องให้ไรซ์เทคและรัฐบาลสหรัฐ ถอนสิทธิบัตรข้าวบัสมาติ และเรียกร้องให้รัฐบาลอินเดียรับดำเนินการในเรื่องนี้ในทุกๆระดับ

ชาวอินเดียไม่ได้ต่อสู้เรื่องนี้เฉพาะในอเมริกาเท่านั้น แต่ได้ทำการต่อสู้ที่ประเทศกรีซ และอังกฤษซึ่งอยู่ในยุโรปด้วย ทั้งนี้เพราะยุโรปเป็นตลาดใหญ่อันดับ 2 ของข้าวบัสมาติ รองจากตะวันออกกลาง

ที่กรีซ รัฐบาลอินเดียกดดันไม่ให้ไรซ์เทคจดทะเบียนเครื่องหมายการค้าที่ใช้กับข้าวบัสมาติอีก 2 ชื่อ คือ Texmati และ Kasmati จนในที่สุดรัฐบาลกรีซปฏิเสธที่จะให้ไรซ์เทคจดทะเบียนเครื่องหมายการค้าในชื่อการค้าทั้งสองชื่อดังกล่าว

ที่ประเทศอังกฤษรัฐบาลอินเดียร่วมกับสมาคมผู้ส่งออกข้าวของอินเดีย ที่เรียกว่า All India Rice Exporters Association ยื่นฟ้องเรื่องนี้ต่อศาล เพื่อดำเนินการทางแพ่งกับบริษัทไรซ์เทค ในที่สุดก็มีการยอมความกันก่อนที่ศาลจะมีการตัดสิน โดยไรซ์เทคตกลงยินยอมที่จะไม่ใช้ชื่อบัสมาติในข้าวที่เขาจะขายในอังกฤษ แต่อินเดียต้องจ่ายค่าบรรจุภัณฑ์ซึ่งไรซ์เทคได้จัดพิมพ์ไปแล้ว รวมทั้งค่าใช้จ่ายในการศาล โดยไรซ์เทคจะไม่สามารถขายข้าวภายใต้ชื่อบัสมาติที่ตลาดอังกฤษเป็นเวลาอย่างน้อย 5 ปี

ความเกี่ยวข้องของไรซ์เทคกับกรณีข้าวขาวดอกมะลิของไทย

ในขณะที่ไรซ์เทคจดสิทธิบัตรข้าวบัสมาติสายพันธุ์ที่ผสมขึ้นใหม่นั้น ไรซ์เทคยังได้ขึ้นทะเบียนพันธุ์ของข้าวพันธุ์หนึ่งที่ชื่อ จัสมาติ (Jasmati) และได้จดทะเบียนเครื่องหมายการค้าข้าวพันธุ์นี้ไว้ด้วยทั้งนี้โดยอ้างว่าเป็นข้าวที่เหมือนข้าวหอมมะลิไทยแต่ปลูกในเท็กซัส

จากการตรวจสอบโดยเอกสารของสำนักงานที่ปรึกษาการเกษตรของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์และจากการตรวจสอบโดยใช้ลายพิมพ์ดีเอ็นเอของนักวิทยาศาสตร์จากกระทรวงวิทยาศาสตร์ยืนยันว่าข้าวจัสมาตินั้นมิได้เกี่ยวข้องกับข้าวหอมมะลิของไทย ในแง่การใช้ชื่อเครื่องหมายการค้าว่าจัสมาติจึงเป็นความงจใจที่ต้องการหลอกลวงให้ผู้บริโภคเข้าใจว่าข้าวพันธุ์ดังกล่าวเป็นข้าวหอมมะลิ (Jasmine) หรือเป็นข้าวที่มีส่วนผสมของข้าวหอมมะลิไทยกับข้าวบัสมาติของอินเดีย

การจดสิทธิบัตรในข้าวบัสมาติ และการจดทะเบียนเครื่องหมายการค้าจัสมาติคือเครื่องบ่งชี้ว่าข้าวหอมมะลิของไทยเป็นเป้าหมายสำคัญของบริษัทต่างชาติที่ต้องการครอบครองทั้งพันธุกรรมและยึดครองตลาด ทั้งนี้เนื่องจากตลาดของข้าวหอมมะลินั้นใหญ่ที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับพันธุ์

ข้าวอื่นๆ แม้แต่ข้าวเบ๊สชาติก็ตามที่ ดังเป็นที่ทราบกันในแวดวงค้าข้าวว่าความต้องการข้าวหอมมะลิเฉพาะที่มณฑลกว่างต้งแห่งเดียวนั้นก็สูงถึง 5 ล้านตันต่อปี

นี่มิใช่การหวาดระแวงจนเกินไปเนื่องจากขณะนี้มีสถาบันวิจัยการเกษตรในสหรัฐอเมริกาและบริษัทต่างๆ ในประเทศนั้นกำลังพัฒนาข้าวจีเอ็ม 85 ให้ได้ใกล้เคียงข้าวหอมมะลิไทยอยู่อย่างชะมัดเขม้น ไรซ์เทคเองก็กำลังร่วมมือกับสถาบันวิจัยข้าวของจีนชื่อ Hunan Hybrid rice research center เพื่อพัฒนาพันธุ์ข้าวลูกผสมและทำตลาดข้าวทั้งในตลาดในจีนและตลาดอื่นๆ ผ่านทางบริษัทร่วมลงทุนที่ชื่อ Yuan Longping Hybrid Rice International²

ในระยะยาวหากมีการจดสิทธิบัตรในข้าวหอมมะลิโดยบริษัทจากต่างชาติ ผลกระทบจะเกิดขึ้นต่อภาคเกษตรของไทยยิ่งกว่ากรณีการจดสิทธิบัตรในข้าวเบ๊สชาติเสียอีก เนื่องจากข้าวหอมมะลิของไทยนั้นปลูกโดยชาวนาไทยหลายล้านคน อีกทั้งส่วนใหญ่ยังเป็นชาวนายากจนในภาคอีสานโดยเฉพาะในบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้

ความเคลื่อนไหวในประเทศไทย

เมื่อวันที่ 27 เมษายน 2541 เครือข่ายสิทธิภูมิปัญญาไทยได้เผยแพร่บทความเรื่อง "ประชาชนไทยผนึกกำลังต่อสู้ เพื่อปกป้องข้าวหอมดอกมะลิ" เป็นครั้งแรก ประเด็นเกี่ยวกับบริษัทต่างชาติพยายามครอบงำตลาดข้าวหอมมะลิและพันธุ์ข้าวหอมมะลิเริ่มได้รับความสนใจจากสาธารณชน

วันที่ 30 เมษายน 2541 นายเนวิน ชิดชอบ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์แถลงข่าวต่อต้านความเคลื่อนไหวของต่างชาติที่ต้องการยึดครองข้าวหอมมะลิของไทย

วันที่ 20 พฤษภาคม 2541 หนังสือพิมพ์ในประเทศไทยเผยแพร่พระราชดำรัสของพระเจ้าอยู่หัวที่พระราชทานต่อกรรมการบริหารของอีรีถึงความห่วงใยของพระองค์ที่มีต่อการจดสิทธิบัตรพันธุ์ข้าว และการจดเครื่องหมายการค้า "จีเอสมาติ" โดยบริษัทในสหรัฐอเมริกา

วันที่ 23 กรกฎาคม 2541 ชาวนาไทยมากกว่า 500 คนเคลื่อนไหวประท้วงที่หน้าสถานทูตสหรัฐอเมริกาเรียกร้องให้รัฐบาลสหรัฐถอนเครื่องหมายการค้าจีเอสมาติ และยุติความพยายามที่จะจดสิทธิบัตรในพันธุ์ข้าวและพันธุ์พืชจากประเทศโลกที่สาม

² และเมื่อกลางเดือนมกราคม 2544 ที่ผ่านมา กงสุลไทยประจำสาธารณรัฐจีนได้รายงานถึงผลการปรับปรุงพันธุ์ข้าวซึ่งเป็นความร่วมมือระหว่างจีนและไรซ์เทคดังกล่าว ทั้งนี้โดยพันธุ์ข้าวสายพันธุ์ใหม่ที่ปรับปรุงแล้วนั้นมีวัตถุประสงค์เพื่อทดแทนข้าวหอมมะลิของไทย โดยสามารถปลูกได้ปีละ 3 ครั้ง และตั้งชื่อพันธุ์ข้าวว่า "ข้าวพันธุ์เหนือไทย" อย่างไรก็ตามยังไม่มีรายงานข่าวเกี่ยวกับการนำข้าวพันธุ์ดังกล่าวไปขอรับการคุ้มครองตามกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา แต่เชื่อว่าในไม่นานเรื่องนี้จะกลายเป็นปัญหาสำคัญที่มีผลกระทบต่อชาวนาไทย

บทบาทของรัฐบาลไทย

ในขณะที่มีความเคลื่อนไหวของฝ่ายต่างๆ เพื่อปกป้องข้าวหอมมะลิของไทย บทบาทของรัฐบาลไทย และกระทรวงพาณิชย์ที่ดูแลเรื่องนี้โดยตรงกลับขาดความกระตือรือร้นในเรื่องนี้ อย่างเห็นได้ชัด กระทรวงพาณิชย์ โดยกรมทรัพย์สินทางปัญญา ลังเลใจในการฟ้องร้องต่อไรซ์เทคเพื่อให้ถอนเครื่องหมายการค้าจัสมาติ โดยอ้างว่าไม่คุ้มค่าใช้จ่าย ในขณะที่การดำเนินการของรัฐบาลไทยก็เป็นไปตามข้อเสนอของข้าราชการประจำในกระทรวงพาณิชย์

มติของคณะรัฐมนตรีเกี่ยวกับเรื่องนี้มีดังรายละเอียดต่อไปนี้

ปัญหาการปกป้องพันธุ์ข้าวหอมมะลิไทย³

กราบเรียน นายกรัฐมนตรี
 ประธานกรรมการรัฐมนตรีว่าด้วยนโยบายเศรษฐกิจ

ด้วยในคราวประชุมคณะกรรมการรัฐมนตรีว่าด้วยนโยบายเศรษฐกิจ ครั้งที่ 1/2543 วันที่ 10 มกราคม 2543 ที่ประชุมได้พิจารณาเรื่อง ปัญหาการปกป้องพันธุ์ข้าวหอมมะลิไทยแล้ว ดังนี้

เรื่องเดิม

คณะรัฐมนตรีมีมติ (15 ธันวาคม 2541) อนุมัติตามมติคณะกรรมการรัฐมนตรีว่าด้วยนโยบายเศรษฐกิจ รับทราบและเห็นชอบมาตรการในการปกป้องพันธุ์ข้าวหอมมะลิไทย ตามที่กระทรวงพาณิชย์เสนอ

สาระสำคัญ

2.1 กระทรวงพาณิชย์รายงานว่าเมื่อประมาณเดือนพฤษภาคม 2541 มีหนังสือพิมพ์หลายฉบับลงข่าวเกี่ยวกับการฉ้อโกงไรซ์เทค จำกัด และบริษัทโรงสีข้าวคูเกต จำกัด ได้ละเมิดสิทธิโดยการนำพันธุ์ข้าวหอมมะลิไปจดทะเบียนสิทธิบัตรในประเทศสหรัฐอเมริกา โดยบริษัทไรซ์เทค จำกัด ได้จดทะเบียนเครื่องหมายการค้า JASMATI ในสหรัฐฯ ทำให้ผู้บริโภคเข้าใจผิดว่าข้าว JASMATI เป็นพันธุ์ข้าวผสมระหว่างข้าวหอมมะลิไทยกับข้าวบาสมาดิของอินเดีย ซึ่งเป็นการทำลายภาพพจน์ข้าวไทย กระทรวงพาณิชย์จึงได้เสนอเรื่องปัญหาการปกป้องข้าวหอมมะลิไทยต่อคณะกรรมการรัฐมนตรีว่าด้วยนโยบายเศรษฐกิจ ซึ่งต่อมาคณะกรรมการรัฐมนตรีว่าด้วยนโยบายเศรษฐกิจและคณะรัฐมนตรีได้เห็นชอบแนวทางในการแก้ไขและป้องกันปัญหาของกระทรวงพาณิชย์ ตามข้อ 1

2.2 กระทรวงพาณิชย์ได้แต่งตั้งคณะทำงานพิเศษเพื่อศึกษากฎหมายและผลกระทบในการแก้ไขปัญหาการปกป้องพันธุ์ข้าวหอมมะลิของไทย เมื่อวันที่ 16 มีนาคม 2542 ซึ่งเป็นการดำเนินการตามมติคณะรัฐมนตรีในข้อ 1 ผลการศึกษาของคณะทำงานฯ สรุปได้ดังนี้

2.2.1 ประเด็นเกี่ยวกับสิทธิบัตรและพันธุ์พืช พันธุ์ข้าวที่บริษัทไรซ์เทคฯ นำไปจดทะเบียนสิทธิบัตรและกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช ไม่ใช่ข้าวหอมมะลิไทย และพันธุ์ข้าวที่บริษัทโรงสีข้าวคูเกตฯ นำไปใช้ประโยชน์เป็นพันธุ์ข้าวลูกผสม ซึ่งเกิดจากการใช้พันธุ์ข้าวอื่นผสมกับพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 ของไทย แต่

³ ฝ่ายเลขานุการคณะกรรมการรัฐมนตรีว่าด้วยนโยบายเศรษฐกิจ (ที่ นร. 0202 (คคก) /7/ท วันที่ 11 มกราคม 2543)

ก็เป็นไปได้โดยชอบด้วยกฎหมายจากสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติ (IRRI) และบริษัทโรงสีข้าวตุงเกิดฯ ไม่ได้นำไปจดทะเบียนสิทธิบัตรแต่อย่างใด นอกจากนี้พันธุ์ข้าวหอมมะลิไทยไม่สามารถนำไปจดทะเบียนตามกฎหมายสิทธิบัตรและกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชสหรัฐ ฯ ได้ เนื่องจากไม่ใช่พันธุ์พืชใหม่ (New Variety)

2.2.2 ประเด็นเกี่ยวกับเครื่องหมายการค้า หน่วยงานของไทยอาจดำเนินการตามกฎหมายเครื่องหมายการค้าสหรัฐ (Lanham Act) ได้ 2 แนวทาง

2.2.2.1 ขอเพิกถอนการจดทะเบียนเครื่องหมายการค้าของบริษัทไรซ์เทค จำกัด ตามมาตรา 1064 ซึ่งเป็นเรื่องการใช้เครื่องหมายการค้าในลักษณะที่ก่อให้เกิดความเข้าใจผิดในแหล่งกำเนิดสินค้า

2.2.2.2 ฟ้องคดีแพ่งตามมาตรา 1125 เพราะบริษัทไรซ์เทค ฯ ได้ใช้เครื่องหมายการค้าในลักษณะที่หลอกลวงแหล่งกำเนิดสินค้า

2.2.3 ประเด็นเกี่ยวกับกฎหมายว่าด้วยการแข่งขันที่ไม่เป็นธรรม (Federal Trade Commission Act) ตามกฎหมายว่าด้วยการแข่งขันที่ไม่เป็นธรรมของสหรัฐอเมริกา อาจถือได้ว่าการใช้เครื่องหมาย JASMATI เป็นเรื่องการค้าที่หลอกลวงให้ผู้บริโภคเข้าใจผิดและตัดสินใจเลือกซื้อสินค้านั้น ซึ่งหน่วยงานของไทยอาจยื่นคำร้องทุกข์ตามกฎหมายดังกล่าวได้ โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย

2.2.4 ประเด็นเกี่ยวกับกฎหมายว่าด้วยการคุ้มครองสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ ซึ่งจากการศึกษาพบว่าข้อเท็จจริงในเรื่องนี้ยังไม่มีประเด็นที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับกฎหมายดังกล่าว

2.2.5 ประเด็นเกี่ยวกับสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติ (IRRI) จากการศึกษาพบว่า การที่หน่วยงานไทยนำพันธุ์ข้าวไปฝากไว้กับ IRRI ก่อให้เกิดปัญหาการนำพันธุ์ข้าวไปใช้อย่างไม่เหมาะสม

2.2.6 ข้อเสนอแนะของคณะทำงาน

2.2.6.1 ยังไม่ควรดำเนินคดีกับบริษัทไรซ์เทค ฯ ตามกฎหมายเครื่องหมายการค้าสหรัฐ ฯ (Lanham Act) ในขณะนี้ เนื่องจากรัฐบาลอินเดีย และบริษัทซันลี จำกัด ดำเนินการอยู่แล้ว หากจะดำเนินคดีจะต้องเสียค่าใช้จ่ายค่อนข้างสูง จึงควรรอผลการดำเนินการดังกล่าวก่อน

2.2.6.2 หน่วยงานของไทยอาจดำเนินการกับบริษัทไรซ์เทค ฯ ตามกฎหมาย Federal Trade Commission Act เพราะขั้นตอนไม่ยุ่งยากและค่าใช้จ่ายไม่สูงมากนัก

2.2.6.3 ควรสนับสนุนและส่งเสริมให้หน่วยงานหรือนักปรับปรุงพันธุ์พืชไทยจดทะเบียนสิทธิบัตรหรือพันธุ์พืชใหม่ทั้งในประเทศและต่างประเทศ เมื่อได้ปรับปรุงพันธุ์พืชขึ้นใหม่

2.2.6.4 ควรมอบหมายให้คณะกรรมการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์ ฯ เป็นหน่วยงานกลางจัดทำความตกลงเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากพันธุกรรมข้าวให้รัดกุมเพื่อไม่ให้เกิดปัญหาในอนาคต

2.2.6.5 ขอความร่วมมือให้ผู้ส่งออกข้าวทำลายความงอกของข้าวกล้องก่อนส่งออกไปยังต่างประเทศ เพื่อป้องกันการนำไปขยายพันธุ์ในต่างประเทศ

2.2.6.6 ควรจัดให้มีกองทุนเพื่อปกป้องข้าวไทย

กระทรวงพาณิชย์จึงเสนอรายงานผลการศึกษาของคณะทำงาน ฯ มาเพื่อคณะกรรมการรัฐมนตรีว่าด้วยนโยบายเศรษฐกิจพิจารณา

2.3 กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม มีข้อคิดเห็นเพิ่มเติมเกี่ยวกับปัญหาการปกป้องพันธุ์ข้าวหอมมะลิไทยว่า ควรมีการสนับสนุนเพื่อทำการวิจัยและพัฒนาพันธุ์ข้าวไทยให้ดีขึ้นเรื่อย ๆ เพื่อให้คนไทยสามารถไล่ทันพันธุ์ข้าวไทยได้ เนื่องจากไทยมีความได้เปรียบในเรื่องของทรัพยากรพันธุกรรมข้าวที่ดีอยู่หลากหลาย แต่ถ้ายังคงลงทุนและสนับสนุนการวิจัยและพัฒนาพันธุ์ข้าวในขนาดเดิม ก็จะเป็นฝ่ายเสียโอกาส

ประเด็นอภิปราย

3.1 คณะกรรมการรัฐมนตรีว่าด้วยนโยบายเศรษฐกิจมีความเห็น ดังนี้

การกระทำของบริษัทไรซ์เทค ฯ เข้าข่ายหลอกลวงทางการค้า จึงควรดำเนินการร้องเรียนไปยังคณะกรรมการการค้ากลางของสหรัฐอเมริกาตามกฎหมาย Federal Trade Commisiom Act เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้เกิดการกระทำเช่นนี้อีกต่อไปได้ และยังมีผลเป็นการประชาสัมพันธ์พันธุ์ข้าวหอมมะลิของไทยให้เป็นที่รู้จักแพร่หลายยิ่งขึ้นด้วย สำหรับการดำเนินการตามกฎหมายสหรัฐ ฯ (Lanham Act) ควรรอผลการดำเนินการของรัฐบาลอินเดียก่อนเพื่อใช้เป็นข้อมูลในการพิจารณากำหนดท่าทีการดำเนินการของไทยในเรื่องต่อไป

3.2 การคุ้มครองพันธุ์พืชจะต้องดำเนินการในหลายแนวทาง ทั้งการปฏิบัติตามกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชให้มากขึ้น โดยมีการประสานอย่างใกล้ชิดยิ่งขึ้นระหว่างหน่วยงานราชการ เช่น กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และกระทรวงการต่างประเทศ การสนับสนุนให้มีการจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ของไทยในประเทศคู่ค้าหรือประเทศที่มีการวิจัยพันธุ์พืชที่คล้ายกัน การออกใบรับรองและเครื่องหมายการค้าแก่สินค้าเกษตรในไทยในการค้ากับต่างประเทศ รวมทั้งการประสานงานกับสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติ (IRRI) จะต้องเพิ่มความระมัดระวังที่จะไม่ส่งสายพันธุ์ข้าวใหม่ที่ควรจดทะเบียนไปเผยแพร่ที่ IRRI

3.3 ในปัจจุบัน ได้มีอนุสัญญาระหว่างประเทศเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก เช่น อนุสัญญาคุ้มครองพันธุ์พืช อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ฯลฯ จึงควรมีองค์กรที่จะดูแลรับผิดชอบร่วมกันระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงพาณิชย์ และกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม

มติคณะกรรมการรัฐมนตรีว่าด้วยนโยบายเศรษฐกิจ

เห็นชอบรายงานผลการศึกษาของคณะทำงานพิเศษเพื่อศึกษากฎหมายและผลกระทบในการแก้ไขปัญหาการปกป้องพันธุ์ข้าวหอมมะลิของไทย ตามที่กระทรวงพาณิชย์เสนอ และให้กระทรวงพาณิชย์รับความเห็นคณะกรรมการรัฐมนตรีว่าด้วยนโยบายเศรษฐกิจไปพิจารณาดำเนินการต่อไป

จึงกราบเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณา อนุมัติ ตามมติคณะกรรมการรัฐมนตรีว่าด้วยนโยบายเศรษฐกิจดังกล่าว และเห็นควรนำเสนอคณะรัฐมนตรีทราบต่อไป

(นายวิษณุ เครืองาม)

เลขาธิการคณะรัฐมนตรี

เลขานุการคณะกรรมการรัฐมนตรีว่าด้วยนโยบายเศรษฐกิจ

ทักษะและข้อเสนอแนะในการแก้ปัญหา
ที่มาจากชุมชนชาวนาในทุ่งกุลาร้องไห้และองค์กรประชาชน

จากการจัดการประชุมร่วมกับชาวนาทุ่งกุลาร้องไห้มากกว่า 3 ครั้งในช่วงปี 2542 ที่ผ่าน มา โดยมีชาวนาจากทุ่งกุลาร้องไห้จาก 3 อำเภอ คือ อ.สุวรรณภูมิ อ.เกษตรวิสัย และอ.โพนทราย ประมาณ 300 คน ชุมชนชาวนาที่ปลูกข้าวหอมมะลิทุ่งกุลาร้องไห้ได้สรุปผลกระทบในกรณีนี้มีอยู่ 4 ประการสำคัญคือ

1. การใช้ชื่อ “จัสมาติ” เป็นการจงใจใช้ชื่อให้ผู้บริโภคเข้าใจว่าข้าวพันธุ์นี้เป็นข้าวหอมมะลิหรือ “จัสมิน” ผู้บริโภคจำนวนหนึ่งจะซื้อข้าวชนิดนี้โดยเข้าใจว่าเป็นข้าวหอมมะลิ
2. การแอบอ้างว่าข้าวจัสมาติเป็นข้าวหอมมะลิอเมริกัน เป็นการแอบอ้างใช้ชื่อและคุณสมบัติของข้าวหอมมะลิไปใช้ทางการค้าของบริษัทไรซ์เทค เป็นการปล้นภูมิปัญญาของชาวนาไทยเพื่อประโยชน์ทางการค้า และทำให้ผู้บริโภคเข้าใจผิดๆ ว่าข้าวพันธุ์ดังกล่าวคือข้าวหอมมะลิของไทย
3. ผู้บริโภคที่ไม่พอใจในรสชาติและคุณสมบัติของข้าวจัสมาติ อาจเข้าใจว่าข้าวหอมมะลิก็มีคุณสมบัติเช่นเดียวกัน และจะมีผลต่ออนาคตของข้าวหอมมะลิของไทยในระยะยาว
4. บรรษัทข้ามชาติจะใช้วิธีการนี้ในการค่อยๆ เข้ามาครอบงำตลาดข้าวหอมมะลิ โดยในที่สุดเมื่อมีการพัฒนาข้าวหอมมะลิจากประเทศไทยได้สำเร็จ บรรดาบรรษัทข้ามชาติเหล่านี้ก็จะยึดครองตลาดและผู้กขาดเชื้อพันธุ์ข้าวหอมมะลิของไทยเอาไว้ได้ในที่สุดโดยการจดสิทธิบัตรพันธุ์ข้าวหอมมะลิ

ที่ประชุมได้สรุปทางออกสำหรับการแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกี่ยวกับการปกป้องพันธุ์กรรมข้าวหอมมะลิ โดยมีข้อเสนอดังต่อไปนี้

1) การสร้างพื้นฐานในการพึ่งพาตนเองในการปรับปรุงพันธุ์กรรมของท้องถิ่น

การแสวงหาทางออกขั้นพื้นฐานที่ชาวบ้านสามารถทำได้เลย คือการพยายามรักษาและพัฒนาข้าวหอมมะลิเอาไว้โดยชาวนาเอง เนื่องจากในอดีตข้าวหอมมะลิพัฒนาและคัดเลือกพันธุ์มาโดยชาวนา ชาวนาเองจึงควรเป็นผู้สืบทอดภารกิจดังกล่าว เท่าที่ผ่านมาชาวนาทั้งในทุ่งกุลาร้องไห้และใกล้เคียงต่างได้บทเรียนจากการพึ่งพาพันธุ์พืชจากราชการ เช่น ได้รับแจกจ่ายพันธุ์ข้าวอื่น แต่บอกว่าเป็นพันธุ์ข้าวหอมมะลิ ได้รับแจกพันธุ์ข้าวหอมมะลิแต่ปลูกไม่ได้เป็นต้น

ชาวนาทุ่งกุลาร้องไห้ได้แลกเปลี่ยนปัญหาของการปลูกข้าวหอมมะลิด้วยเช่นกัน ที่มักมีปัญหาคือคุณภาพความหอมเริ่มลดลงซึ่งเชื่อกันว่ามีสาเหตุมาจากการเสื่อมคุณภาพของพันธุ์ข้าวและการใช้ปุ๋ยและสารเคมีการเกษตรที่เพิ่มมากขึ้นๆ ทุกที ซึ่งทางออกที่ชาวนาเสนอไว้คือต้องการอนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์ข้าวอื่น ๆ ไว้ด้วย โดยไม่ควรพึ่งพาเฉพาะแต่พันธุ์ข้าวหอมมะลิ

เนื่องจากพันธุ์ข้าวที่มีคุณภาพดีจากท้องที่ดังกล่าวก็มีอยู่เช่นเดียวกัน ทั้งนี้โดยต้องควบคู่กับการที่ต้องปลูกพันธุ์ข้าวพื้นเมืองภายใต้ระบบเกษตรกรรมที่ไม่พึ่งพาปุ๋ยและสารเคมีการเกษตร

2) มาตรการทางกฎหมายเพื่อคุ้มครองสิทธิเกษตรกรในพันธกรรมข้าวพื้นเมือง

มาตรการที่ทุกฝ่ายค่อนข้างเห็นร่วมกันว่าจำเป็นต้องทำสำหรับการป้องกันการแย่งชิงทรัพยากรพันธุกรรมและภูมิปัญญาของไทยก็คือ การออกกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชที่ให้การคุ้มครองถึงพันธุ์พืชท้องถิ่น ซึ่งขณะนี้กฎหมายดังกล่าวได้มีผลบังคับใช้แล้วตั้งแต่วันที่ 14 พฤศจิกายน 2542

อย่างไรก็ตามการดำเนินการตามกฎหมายนั้นขึ้นอยู่กับคณะกรรมการคุ้มครองพันธุ์พืช ซึ่งประกอบไปด้วยสมาชิกรวมทั้งสิ้น 23 คน โดยมีตัวแทนที่มาจากเกษตรกรจากภาคต่างๆ 6 ภาค ภาคละ 1 คน รวม 6 คน ดังนั้นการคัดเลือกเกษตรกรเพื่อให้เข้ามาเป็นคณะกรรมการนี้จะมีผลสำคัญต่อการบังคับใช้กฎหมาย

ถึงแม้ว่าในระยะแรกกฎหมายนี้จะมีผลเฉพาะภายในประเทศเท่านั้น แต่หากสามารถผลักดันให้ประชาคมระหว่างประเทศยอมรับกฎหมายลักษณะเช่นเดียวกันนี้ได้ ก็จะทำให้เกิดเครื่องมือที่ดีสำหรับปกป้องประโยชน์ของประเทศที่มีความหลากหลายทางชีวภาพเช่นประเทศไทย และประเทศโลกที่สามอื่นๆ

การร่างกฎหมายคุ้มครองสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ ก็อาจเป็นเครื่องมือหนึ่งในการคุ้มครองภูมิปัญญาของท้องถิ่นได้ แต่ขณะนี้ร่างกฎหมายดังกล่าวกำลังอยู่ระหว่างการร่าง และกระทรวงพาณิชย์ก็ยังไม่ได้เปิดให้เกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในกระบวนการร่างกฎหมายอยู่เช่นเดิม ทั้งๆ ที่วัตถุประสงค์ของกฎหมายนี้ควรจะตอบสนองต่อการคุ้มครองภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่นเป็นสำคัญ และหากชุมชนพื้นเมืองต่างๆ ปลดปล่อยให้การดำเนินการตามกฎหมายเหล่านี้อยู่ในมือของคนไม่กี่คน อาจเป็นไปได้ที่กฎหมายนี้แทนที่จะปกป้องผลประโยชน์ของคนในชาติ กลับเป็นเครื่องมือในการปกป้องผลประโยชน์ของอุตสาหกรรมบางกลุ่มในยุโรป

3) มาตรการเฉพาะหน้าในการฟ้องร้องและกดดันต่อสหรัฐอเมริกาและบริษัทไรซ์เทค

ประชาชนไทยต้องเรียกร้องให้รัฐบาลสหรัฐและบรรดาบรรษัทข้ามชาติดกเลิกการใช้ชื่อเครื่องหมายการค้า “จัสมาติ” หยุดแอบอ้างการใช้ชื่อ “ข้าวหอมมะลิ” และต่อต้านการจดสิทธิบัตรพันธุ์พืชและสิ่งมีชีวิตทุกประเภท ต้องกดดันให้รัฐบาลไทยต้องเป็นปากเสียงให้กับชาวนาเพื่อต่อสู้เรื่องนี้ โดยการยื่นฟ้องต่อศาลทั้งในสหรัฐอเมริกาและในเวทีเจรจาการค้าระหว่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในองค์การการค้าโลก ดังที่รัฐบาลอินเดียและปากีสถานได้ดำเนินการอยู่ในกรณีบัสมาดิ

การฟ้องร้องดังกล่าวที่จริงมิได้เป็นแค่เพียงการต่อสู้เพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเท่านั้นหากแต่เป็นจุดเริ่มต้นและเป็นสัญลักษณ์ของการไม่ยอมจำนนต่อความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นธรรม และการ

อ้างกฎระเบียบและกฎหมายระหว่างประเทศเพื่อเอาประโยชน์จากชุมชนเกษตรกรรมในประเทศโลกที่สาม

และหากรัฐบาลและชุมชนชาวนาไทยมิได้ต่อสู้ในกรณีนี้ ต่อไปบริษัทข้ามชาติและประเทศอุตสาหกรรมก็จะแสดงบทบาทเข้ามาครอบงำและยึดครองทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาของท้องถิ่นมากยิ่งขึ้นและรุนแรงยิ่งขึ้นเป็นลำดับ

การที่รัฐบาลไทยใช้เวลาเนิ่นนานเพื่อดำเนินการแก้ปัญหาในเรื่องนี้สะท้อนจุดยืนทางนโยบายของชาติที่มีลักษณะยอมจำนน ความพยายามแก้ปัญหาเช่น การจดทะเบียนเครื่องหมายการค้าข้าวหอมมะลิภายใต้ชื่อ "Hom Mali Rice" ที่แท้คือการยอมจำนนรูปแบบหนึ่ง เพราะเท่ากับเรายอมจำนนว่า คำว่า "Jasmine Rice" นั้นเป็นมรดกภูมิปัญญาของไทยก็จริงแต่ใครจะเอาไปใช้ประโยชน์หรือแอบอ้างอย่างใดก็ได้

นอกเหนือจากนั้นข้อเสนอของอีรีที่ต้องการให้จดทะเบียนการค้าของข้าวที่พัฒนาจากอีรียังเป็นข้อเสนอที่อาจสร้างปัญหาได้มากที่สุด เนื่องจากจะมีคำถามต่อไปอีกว่าใครคือเจ้าของพันธุ์ข้าวที่พัฒนาจากสถาบันดังกล่าว ในเมื่อโครงสร้างของสถาบันมิได้เป็นโครงสร้างที่มีตัวแทนของประชาชนในประเทศโลกที่สามมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง และในที่สุดแล้วแนวความคิดนี้จะนำไปสู่การออกกฎหมายอื่นๆ เพื่อคุ้มครองสิทธินักปรับปรุงพันธุ์ หรือแม้แต่สิทธิบัตรในพันธุ์ข้าวซึ่งในที่สุดแล้วจะเป็นผลประโยชน์ของบรรดาบริษัทข้ามชาติขนาดใหญ่นั่นเอง

กรณีการผลักดันฝ้ายบีที

ความเป็นมา

เมื่อปี 2538 บริษัทมอนซานโต้ ประเทศไทย ได้นำฝ้ายตัดต่อยีนที่รู้จักกันภายใต้ชื่อ "ฝ้ายบีที" หรือ "ฝ้ายบอลการ์ด" เข้ามาปลูกทดสอบในประเทศไทย ทั้งนี้เนื่องจากประเทศไทย มีกฎหมายกักพืชปี 2507 และประกาศของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2537 "ให้พืช GMOs จำนวน 40 รายการ จากทุกแหล่ง (ยกเว้นอาหารสำเร็จรูป) เป็นสิ่งต้องห้ามในการนำเข้าสู่ประเทศ ยกเว้นการเข้ามาเพื่อทดลองวิจัยเท่านั้น" ตามประกาศของโดยมีเงื่อนไขในท้ายประกาศว่า "ต้องกระทำตามวิธีปฏิบัติทางวิชาการที่อธิบดีกรมวิชาการเกษตร เห็นสมควร"⁴ เนื่องจาก "ตระหนักถึงความกังวลใจในหมู่สาธารณชน นักวิจัยในเรื่องความปลอดภัยในการควบคุมยีนอันตรายที่อาจเกิดขึ้นจาก GMOs ที่นำมาเผยแพร่หรือเพาะปลูกในประเทศไทย"

ทั้งนี้โดยนับตั้งแต่ได้ออกประกาศกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ให้พืช GMOs เป็นสิ่งต้องห้ามในการนำเข้าตั้งแต่ปี 2538 ได้มีการอนุญาตให้นำเข้าพืช GMOs จาก 7 องค์กร ทั้งภาครัฐและเอกชน จำนวน 9 รายการ ดังนี้คือ

ตารางแสดงการอนุญาตให้นำเข้าพืช GMOs เข้ามาในประเทศไทย

เวลา	ผู้นำเข้า	พืชตัดต่อสารพันธุกรรม	สถานที่ทดลอง	สถานภาพ
2 ส.ค.38	บ.อ็พจอห์น จก.	เมล็ดพันธุ์มะเขือเทศ -pCGN 4109 -pCGN 1436 FLAVRSAVR ชลอการสุกของผล	อ.พังโคน จ.สกลนคร	เสร็จสิ้น
18 ต.ค. 38	บ.มอนซานโต้ (ไทยแลนด์) จก.	เมล็ดพันธุ์ฝ้าย -Cry 1A(c) <i>B.thuringiensis</i> var. <i>kurstaki</i> (B.T.K.) จาก U.S.A. สร้าง endotoxin เป็นพืชต่อแมลง เช่น หนอนเจาะสมอฝ้าย <i>Leidoptra</i>	สภาพโรงเรือนที่ปิดมิดชิด	
10 ก.ค. 40	บ.มอนซานโต้ (ไทยแลนด์) จก.	เมล็ดพันธุ์ฝ้าย (เหมือนเดิม) 20 กิโลกรัม	ภาคสนาม	
30 ก.ย. 39	กลุ่มงานไวรัสวิทยา กองโรคพืชและจุลชีววิทยา	-Calluses พืชตระกูลแตง -Coat protein Papaya Ringspot Virus Thai Strain	ห้องปฏิบัติการ สภาพโรงเรือนที่ปิดมิดชิด	ดำเนินการ ดำเนินการ

⁴ อนันต์ ดาโลดม, เอกสารประกอบการสัมมนาการประชุมระดมข้อคิดเห็นนโยบาย GMOs ในประเทศไทย จัดโดย กรมวิชาการเกษตร เมื่อวันที่ 27 กันยายน 2542

22 เม.ย.43	บ.มอนซานโต้ (ไทยแลนด์) จก.	เมล็ดพันธุ์ฝ้าย -NUCOTN 32B -NUCOTN 33B -B.T.	แปลงทดลองของ กรมวิชาการเกษตร และแปลงเกษตรกร	
15 พ.ค. 40	สถาบันวิจัยพืชสวน กรมวิชาการเกษตร	เนื้อเปื้อนและต้นอ่อนมะละกอจากสหรัฐ อเมริกา Papaya Ring-spot Virus Thai Strains	โรงเรียนทดลอง หน่วยวิจัยและพัฒนา พืชสวน ขอนแก่น ต. ท่าพระ อ.เมือง จ. ขอนแก่น	ดำเนินการ ทดลอง
27 พ.ค. 40	บ.ไฟโอเนียโอเวอร์ ซิสส์ คอร์ปอเรชั่น (ไทยแลนด์) จก.	เมล็ดพันธุ์ข้าวโพด B.T. ตำนาน หนองเจาะลำตัน	สภาพโรงเรียนที่ปิด มิดชิด	ดำเนินการ
11 ส.ค. 40	สถาบันวิจัยข้าว กรม วิชาการเกษตร	ต้นอ่อนข้าวขาวดอกมะลิ 105 ที่นำไป ถ่ายฝากยีน Xa21 ในสหรัฐอเมริกา ตำนานโรคขอบใบแห้ง	สภาพโรงเรียนที่ปิด มิดชิด	ดำเนินการ

ความไม่โปร่งใสของคณะกรรมการทดสอบฝ้ายบีที

อย่างไรก็ตามการอนุญาตให้นำฝ้ายบีทีเข้ามาปลูกทดสอบและมีผลักดันให้มีการนำออกไปเพาะปลูกในพื้นที่เกษตรกรนั้นได้ถูกตรวจสอบจากสาธารณะและก่อให้เกิดปัญหาหลายประการมาโดยตลอด กล่าวคือ

1) คณะกรรมการที่ถูกแต่งตั้งขึ้นเพื่อทดสอบฝ้ายบีที ถูกโต้แย้งจากสาธารณะว่ามีความไม่โปร่งใส เนื่องจากมีตัวแทนของบริษัทมอนซานโต้ซึ่งมีส่วนได้เสียกับการทดสอบและส่งเสริมการปลูกฝ้ายอยู่ในคณะกรรมการชุดดังกล่าวถึง 3 คนจากคณะกรรมการทั้งหมดรวม 16 คน นอกเหนือจากนี้บทบาทของคณะกรรมการชุดดังกล่าวนอกเหนือจากมีหน้าที่ในการทดสอบความปลอดภัยทางชีวภาพแล้วยังมีหน้าที่ในการกำหนดการส่งเสริมการปลูกฝ้ายด้วย ตามระเบียบราชการปี 2539 ระบุไม่ให้คู่กรณี เช่น บริษัทมอนซานโต้มาอยู่ร่วมในคณะกรรมการทดสอบ⁵ การนำตัวแทนบริษัทเอกชนเข้ามาเป็นคณะกรรมการดังกล่าวได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ถึงอิทธิพลของบรรษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ที่สร้างสายพันธ์กับเจ้าหน้าที่ระดับสูงในกรมวิชาการเกษตรเพื่อผลักดันให้ฝ้ายบีทีได้รับการอนุมัติให้มีการปลูกเพื่อการค้า และอาจเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์มหาศาล

อย่างไรก็ตามกระทรวงเกษตรฯ ยังคงดำเนินการทดสอบฝ้ายบีทีภายใต้คณะกรรมการชุดที่ไม่ชอบธรรมดังกล่าว จนได้ข้อสรุปว่า "การปลูกฝ้ายบีทีมีความปลอดภัย ไม่มีผลกระทบ

⁵ ข่าวนางสีผิมพิภพกรุงเทพธุรกิจ และมติชนรายวัน 31 ตุลาคม 2537

ต่อสิ่งแวดล้อม ลดการใช้สารเคมีป้องกันกำจัดหนอนเจาะสมอฝ้าย ช่วยรักษาความสมดุลธรรมชาติ⁶

2) เมื่อมีการเคลื่อนไหวของสาธารณะต่อกรณีดังกล่าว นายเนวิน ชิดชอบรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ขณะนั้น จึงได้แต่งตั้งคณะกรรมการทดสอบฝ้ายบีทีชุดใหม่เข้ามาดำเนินการ แต่กลับไม่ได้แก้ไขปัญหาใดๆ เนื่องจาก

2.1 องค์ประกอบของคณะกรรมการเพื่อพิจารณาฝ้ายบีที

- แม้ว่าคณะกรรมการเพื่อพิจารณาฝ้ายบีทีชุดใหม่จะมีที่นั้งของกรรมการที่มาจากองค์กรพัฒนาเอกชนหนึ่งที่นั่ง (มูลนิธิสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา) แต่องค์ประกอบของคณะกรรมการส่วนใหญ่ยังอยู่ในแวดวงของคณะกรรมการชุดเดิมกล่าวคือ

- นายอนันต์ ดาโลดม อธิบดีกรมวิชาการเกษตร ซึ่งได้รับการวิพากษ์วิจารณ์จากสื่อมวลชนว่าใกล้ชิดกับบริษัทมอนซานโต้ยังคงทำหน้าที่ประธานคณะกรรมการ

- แต่งตั้งตัวแทนจากบริษัทโนวาเรติสเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการ ทั้งๆ ที่บริษัทข้ามชาติแห่งนี้มีส่วนได้เสียกับการพิจารณาเรื่องนี้ด้วยเช่นกัน เนื่องจากกำลังอยู่ระหว่างการนำข้าวโพดบีทีเข้ามาปลูกในประเทศ

- สถาบันการแพทย์แผนไทย กระทรวงสาธารณสุข, เครือข่ายสิทธิภูมิปัญญาไทย และเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกซึ่งได้เสนอแนะความเห็นเกี่ยวกับการทดสอบฝ้ายบีทีมาโดยตลอดถูกกีดกันและไม่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นคณะกรรมการ เช่นเดียวกับที่ได้ละเลยไม่เชิญนักวิชาการด้านความหลากหลายทางชีวภาพ และองค์กรคุ้มครองผู้บริโภค

2.2 เล่ห์กลและความไม่โปร่งใสในการดำเนินการประชุม

มูลนิธิสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนองค์กรเดียวที่เข้าร่วมในคณะกรรมการชุดนี้ได้ถูกกีดกันมิให้เข้าร่วมการประชุมและมีได้รับเอกสารการประชุมอย่างครบถ้วน โดยวิธีต่างๆ เช่นการแจ้งเชิญประชุมล่วงหน้าเพียงสองวันก่อนการประชุม การเลื่อนเวลาการประชุมโดยไม่แจ้งให้ทราบล่วงหน้า เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการประชุมครั้งที่ 2 ซึ่งเป็นการประชุมที่ผู้มีอำนาจในคณะกรรมการพยายามรวบรัดหาข้อสรุปให้มีการถอดชื่อฝ้ายบีทีของบริษัทมอนซานโต้ออกจากรายชื่อพืชต้องห้ามตามพ.ร.บ. กักพืชปี 2507 จนในที่สุดมูลนิธิฯ ต้องทำหนังสือร้องเรียนรัฐมนตรี และสหกรณ์และปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เป็นผลให้มีการจัดประชุมครั้งใหม่อีกครั้งเมื่อวันที่ 2 สิงหาคม 2542

3) ในท้ายที่สุดคณะกรรมการทดสอบฝ้ายบีทีชุดใหม่ก็ได้ทำหน้าที่ใดๆ นอกจากสรุปผลตามผลการทดลองที่คณะกรรมการชุดแรกที่มอนซานโต้เป็นคณะกรรมการด้วย กล่าวคือสรุปว่าผลการทดลองไม่ปรากฏว่ามีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม โดยมีได้มีดำเนินการให้มีการทดลองขึ้นใหม่แต่อย่างใดทั้งๆ ที่ภารกิจของคณะกรรมการชุดนี้ต้องดูแลการทดลองเพิ่มเติมเกี่ยวกับ

⁶ จากรายงานสรุปของ คณะทำงานตรวจสอบความปลอดภัยทางชีวภาพภาคสนาม กรมวิชาการเกษตร, กุมภาพันธ์ 2541

แมลงที่มีประโยชน์และผลต่อสุขภาพอนามัยตามคำสั่งของรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์

4) กระแสคัดค้านจากประชาชนและองค์กรพัฒนาเอกชนทำให้กระทรวงเกษตรฯ มีคำสั่งให้ขยายเวลาการทดลองความปลอดภัยทางชีวภาพออกไปอีก 2 ปี และให้มีการทดสอบเพิ่มเติมในหลายประเด็น อย่างไรก็ตามการทดสอบยังคงดำเนินไปภายใต้การดูแลของกรมวิชาการเกษตร โดยขบวนการทดสอบแบบเดิม และมีได้มีการตรวจสอบจากนักวิชาการอิสระด้านสิ่งแวดล้อมและองค์กรพัฒนาเอกชนอย่างโปร่งใส

ฝ่ายบีทีที่อยู่ระหว่างการทดสอบหลุดออกไปปลูกในพื้นที่เกษตรกรรม

ในระหว่างที่มีการทดสอบความปลอดภัยทางชีวภาพซึ่งกระทรวงเกษตรฯ และคณะกรรมการความปลอดภัยทางชีวภาพแห่งชาติบางคนได้ยืนยันว่าการทดสอบดังกล่าวได้ดำเนินการไปอย่างรอบคอบรัดกุมนั้น กลับพบว่าฝ่ายบีทีดังกล่าวได้หลุดรอดออกไปปลูกในพื้นที่เกษตรกรรม โดยหลุดออกไปปลูกในพื้นที่เล็กๆ ในจังหวัดนครสวรรค์ และเพชรบูรณ์ก่อนในปี 2540 และค่อยๆ ขยายออกไปสู่จังหวัดอื่นๆ เช่น เลย เพชรบุรี เป็นต้น

โดยในครั้งแรก ตัวอย่างสมอฝ่ายบีทีเก็บได้จากจังหวัดเลย สองตัวอย่าง แล้วนำไปตรวจสอบที่ห้องปฏิบัติการเทคโนโลยีดีเอ็นเอ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เมื่อวันที่ 22 กันยายน 2542 ที่ผ่านมามีพบว่า ผลการตรวจสอบเป็นบวกทั้งสองตัวอย่าง

และจากการร้องเรียนดังกล่าวขององค์กรพัฒนาเอกชน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้ตั้งคณะกรรมการเพื่อตรวจสอบ ผลการตรวจสอบโดยใช้เวลาประมาณสองเดือน พบว่ามีการหลุดรอดของฝ่ายบีทีไปปลูกในแปลงเกษตรกรรมจริง แต่บริษัทมอนซานโต้และกรมวิชาการเกษตรต่างปฏิเสธความรับผิดชอบการหลุดรอดออกไปปลูกฝ่ายบีทีโดยผิดกฎหมายดังกล่าว

อธิบดีกรมวิชาการเกษตรซึ่งเป็นผู้ดูแลและต้องรับผิดชอบ มิได้ดำเนินการให้มีการสอบสวนหาผู้กระทำผิดแต่อย่างใดไม่ ทั้งๆ ที่ขณะนี้ฝ่ายบีทีได้ถูกกลบเกลื่อนปลูกโดยผิดกฎหมายหลายหมื่นไร่แล้ว⁷

เมื่อวันที่ 13 ธันวาคม 2542 เครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชน 5 องค์กรจึงได้ดำเนินแจ้งความกล่าวโทษอธิบดีกรมวิชาการเกษตร ที่กองปราบปราม สำนักงานตำรวจแห่งชาติ เพื่อบีบบังคับให้อธิบดีกรมวิชาการเกษตร ดำเนินการให้เป็นไปตามกฎหมายกักพืช 2507

การหลุดออกไปปลูกนอกพื้นที่ทดลองของฝ่ายบีทีที่ฟ้องประจักษ์ว่ามาตรการเกี่ยวกับความปลอดภัยทางชีวภาพนั้นไร้ประสิทธิภาพ เนื่องจากฝ่ายพันธุียังไม่ได้ผ่านการทดลองเกี่ยวกับความปลอดภัยทางชีวภาพ ขณะนั้นนอกเหนือจากฝ่ายแล้วบรรษัทข้ามชาติ และนักวิทยาศาสตร์

⁷ ตัวอย่างเช่นรายงานข่าวจากหนังสือพิมพ์ผู้จัดการ วันที่ 1 ธันวาคม 2542 หนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ ฉบับวันที่ 21 ตุลาคม 2542

ศาสตร์บางกลุ่มยังได้นำเอาข้าวโพด ข้าว มะละกอ พริก มะเขือเทศ ซึ่งตัดต่อพันธุกรรมนำเข้า มาปลูกทดสอบ นั้นหมายความว่าโอกาสที่พันธุ์พืชเหล่านั้นจะหลุดรอดออกไปสู่พื้นที่เกษตร กรรมนั้นมีโอกาสเป็นไปได้มาก นั้นหมายความว่าเกษตรกรและประเทศไทยโดยรวมอาจได้รับผล กระทบอย่างรุนแรงจากการดำเนินการของคนเพียงบางกลุ่ม

บริษัทข้ามชาติ/บทบาทของสถานทูตสหรัฐอเมริกาต่อกรณีจีเอ็มโอในประเทศไทย

บริษัทข้ามชาติและสถานทูตสหรัฐอเมริกาประจำประเทศไทย ได้ดำเนินการในหลากหลายลักษณะเพื่อผลักดันให้ประเทศไทยยอมรับพืชจีเอ็มโอ ทั้งนี้โดยร่วมมือกับหน่วยงานของ รัฐบาลของเราเอง ตัวอย่างเช่น เอกอัครราชทูตสหรัฐอเมริกาได้เข้าพบกับผู้บริหารพรรคไทยรักไทย อย่างน้อยสองครั้งเพื่อผลักดันให้ประเทศไทยวางนโยบายเรื่องจีเอ็มโอให้ไม่ขัดแย้งกับผล ประโยชน์ของรัฐบาลสหรัฐอเมริกา⁸ เอกอัครราชทูตคนดังกล่าวยังได้ขอนัดรับประทานอาหารกับ ผู้บริหารและกองบรรณาธิการของหนังสือพิมพ์บางกอกโพสต์เพื่อขอพูดคุยกับกรณีการคัดค้าน เรื่องจีเอ็มโอในประเทศไทย⁹ เหตุการณ์นี้คล้ายคลึงกันกับกรณีหนังสือพิมพ์เดอะเนชั่น¹⁰ เจ้าหน้าที่ ของสถานทูตสหรัฐอเมริกายังได้พบปะกับข้าราชการในระดับต่างๆหลายครั้งโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับประธานคณะกรรมการกลางความปลอดภัยทางชีวภาพแห่งชาติ¹¹ สถานทูตสหรัฐอเมริกา ยังได้ร่วมมือกับศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ และมหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์จัดประชุมเพื่อให้นักวิทยาศาสตร์ต่างประเทศเข้ามาแสดงปาฐกถาหลายครั้งในปี 2542 เพื่อให้สังคมยอมรับเรื่องจีเอ็มโอ

ผู้บริหารระดับสูงของบริษัทมอนซานโต้จากเซนต์หลุยส์ได้เดินทางเข้ามายังประเทศ ไทยโดยตรงเพื่อกดดันนายปองพล อดิเรกสาร และนายเนวิน ชิดชอบ อธิการรัฐมนตรีและรัฐ มंत्रीช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ให้ถอดถอนข้อโต้แย้งตัดต่อพันธุกรรมของบริษัท ออกจากรายชื่อพืชต้องห้าม ในขณะที่เดียวกับที่บริษัทมอนซานโต้ได้ใช้จ่ายงบประมาณเป็น จำนวนมากเพื่อนำสื่อมวลชนหลายฉบับเดินทางไปดูงานที่ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน และ สหรัฐอเมริกาเพื่อโฆษณาชวนเชื่อเกี่ยวกับฝ่ายบีทีและพืชจีเอ็มโอของบริษัท ชื่อหน้าโฆษณาใน หน้าหนังสือพิมพ์บางฉบับเพื่อเผยแพร่คำโฆษณาฝ่ายบีทีโดยที่หนังสือพิมพ์ที่ลงโฆษณาขึ้นดัง

⁸ จากการเปิดเผยของนายประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ผู้สมัคร ส.ส. แบบบัญชีรายชื่อพรรคไทยรักไทย ก่อนการบันทึกการของโทรทัศน์เนชั่นแซลแนล ก่อนการเลือกตั้ง 2542

⁹ จากการเปิดเผยของคอลัมนิสต์จากหนังสือพิมพ์บางกอกโพสต์ ระหว่างการเปิดโครงการ "รณรงค์สัญจร ปก ป้องพันธุกรรมพื้นเมือง" ซึ่งจัดขึ้นโดย BIOTHAI ระหว่างวันที่ 6-17 กันยายน 2543

¹⁰ จากการเปิดเผยของนักข่าวสิ่งแวดล้อม จากหนังสือพิมพ์เดอะเนชั่น ระหว่างกิจกรรมรณรงค์เดียวกัน

¹¹ จากการเปิดเผยของนายบรรพต ณ ป้อมเพชร์ ระหว่างการประชุมของคณะกรรมการกลางความปลอดภัยทางชีวภาพแห่งชาติ ซึ่งมีผู้ประสานงานโครงการวิจัยนี้เป็นกรรมการอยู่ด้วย

กล่าวมิได้ระบุไว้ว่าเป็นหน้าโฆษณา¹² อีกทั้งยังได้ตัดต่อคำพูดของผู้บริหารในศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติไปลงตีพิมพ์เพื่อให้ดูเหมือนสนับสนุนบทบาทของบริษัท¹³ บริษัทนี้ยังอยู่เบื้องหลังรายการทางวิทยุและโทรทัศน์หลายรายการเกี่ยวกับเทคโนโลยีชีวภาพซึ่งเห็นได้ชัดว่าไม่เป็นกลางในการนำเสนอข้อมูล

บริษัทมอนซานโต้ยังได้ให้เงินสนับสนุนจำนวนหนึ่งแก่กลุ่มนักวิชาการในมหาวิทยาลัยจัดทำรายงานการวิจัยเพื่อให้สนับสนุนฝ่ายบีที¹⁴ อาจารย์ในมหาวิทยาลัยดังกล่าวยังได้เปิดเผยว่าได้รับการติดต่อจากบริษัทข้ามชาติแห่งหนึ่งเขียนบทความสนับสนุนเรื่องจีเอ็มโอซึ่งตนได้ปฏิเสธทั้ง ๆ ที่ให้ค่าเขียนหน้าละประมาณ 40,000 บาท¹⁵ และต่อมาปรากฏว่ามีอาจารย์อีกท่านหนึ่งในคณะเดียวกันเป็นผู้รับเงินดังกล่าวแลกกับการเขียนบทความสนับสนุน

ขณะนี้กระบวนการผลักดันนโยบายของสหรัฐอเมริกาและบริษัทข้ามชาติที่มีต่อประเทศไทยยังคงดำเนินไปอย่างต่อเนื่องโดยหลายรูปแบบและหลายวิธีการ ความสัมพันธ์ระหว่างบริษัทข้ามชาติที่มีต่อพรรคการเมือง หน่วยงานราชการ สื่อมวลชน นักวิชาการ และแม่ฮ่องสอน การพัฒนาเอกชน ก็ตาม เป็นความสัมพันธ์ที่ควรจะได้มีการเปิดเผยต่อสาธารณชนเพื่อให้มีการตรวจสอบ อีกทั้งเป็นการทำลายและตั้งคำถามต่อปัญหาทางจริยธรรมของผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายด้วย

ฝ่ายบีทีกับผลกระทบที่มีต่อเกษตรกรและชุมชน

1) การไม่ได้รับข้อมูลอย่างรอบด้านและครบถ้วน

เกษตรกรไทยไม่ได้รับข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเรื่องฝ่ายบีทีอย่างครบถ้วน ดังจะเห็นได้จากบทบาทของกรมวิชาการ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และแม้กระทั่งศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ ซึ่งควรจะมีหน้าที่นำข้อมูลทั้งสองด้านมาเปิดเผยต่อสาธารณะแต่ทั้งสองหน่วยงานกลับนำข้อมูลสนับสนุนผลประโยชน์ของบริษัทข้ามชาติมาเผยแพร่เป็นหลัก ทั้งนี้โดยไม่ต้องพูดถึงบริษัทมอนซานโต้ซึ่งมีหน้าที่ต้องโฆษณาข้อดีในผลิตภัณฑ์ของตนแต่เพียงอย่างเดียว

นำแปลกที่ข่าวสาร ข้อมูลเชิงประจักษ์ และงานวิจัยเป็นจำนวนมากที่กล่าวถึงความล้มเหลวของฝ่ายบีทีในสหรัฐอเมริกาไม่ได้รับการเผยแพร่จากหน่วยงานของราชการ อาทิเช่น ความล้ม

¹² โปรดดูโฆษณาในหนังสือพิมพ์มติชน ฉบับวันอังคารที่ 14 กันยายน 2544

¹³ คำชี้แจงของศกรินทร์ ภูมิรัตน ในผู้จัดการรายวัน วันที่

¹⁴ โปรดดูรายงานวิจัยเรื่องผลประโยชน์ของฝ่ายบีที โดยโสภณ ทองปานและคณะ

¹⁵ การเปิดเผยดังกล่าวเกิดขึ้นระหว่างการจัดประชุมของภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตร คณะเศรษฐศาสตร์ ม.เกษตรศาสตร์ ร่วมกับ BIOTHA1 เมื่อวันที่ 16 สิงหาคม 2543 โดยมีสื่อมวลชน และอาจารย์มหาวิทยาลัยหลายท่านร่วมอยู่ด้วย

เหลวในการปลูกฝ้ายบีบีที่ผู้ปลูกในสหรัฐอเมริกาจะลดพื้นที่ปลูกลงถึง 25% ¹⁶ งานวิจัยของมหาวิทยาลัยในสหรัฐที่พบว่าเกษตรกรที่ปลูกฝ้ายบีบีได้กำไรน้อยกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับเกษตรกรที่ปลูกฝ้ายแบบเดิม ¹⁷

ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของการใช้เทคโนโลยีการเกษตรอย่างขนานใหญ่เช่นนี้เกษตรกรควรจะได้รับข้อมูลทั้งสองด้านยิ่งกว่ากลุ่มใดด้วยซ้ำแต่ในความเป็นจริงดังกล่าวกลับเป็นตรงกันข้าม

2) ผลกระทบที่มีต่อฐานทรัพยากรชีวภาพของเกษตรกร

ในอดีตที่ผ่านมา เกษตรกรไทยปลูกพันธุ์ฝ้ายหลายพันธุ์เช่น ฝ้ายน้อย ฝ้ายเล็ก ฝ้ายใหญ่ เป็นต้น อย่างไรก็ตามการนำฝ้ายบีบีเข้ามาปลูกในพื้นที่จะเป็นการทำลายความหลากหลายทางชีวภาพของฝ้ายพื้นเมืองในระยะยาว ทั้งนี้เนื่องจากปัญหาการผสมข้ามระหว่างฝ้ายบีบีกับฝ้ายพื้นเมืองหรือฝ้ายแบบเดิมที่เกษตรกรได้ใช้อยู่ ถึงแม้ฝ้ายจะมีความสามารถในการผสมข้ามประมาณ 5 % แต่ปริมาณการผสมข้ามดังกล่าวก็จะเป็นอันตรายที่ทำให้ยีนบีบีหรือยีนแปลกปลอมอื่น(เช่นยีนที่ทำให้ต้านทานต่อยาปฏิชีวนะเป็นต้นเข้าไปปะปนกับพันธุ์ฝ้ายที่ท้องถิ่นใช้อยู่) เพราะในระยะยาวยีนแปลกปลอมดังกล่าวจะเข้าไปผสมกับพันธุ์ฝ้ายพื้นเมืองหรือฝ้ายที่เกษตรกรใช้อยู่จนไม่อาจควบคุมได้

นี่เป็นสาเหตุการลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพที่จะรุนแรงยิ่งกว่าการปฏิบัติเขียวที่เกิดขึ้นเมื่อ 3 - 4 ทศวรรษที่แล้วอย่างเปรียบเทียบกันไม่ได้ ในระยะยาวเรื่องนี้จะไม่ก่อผลเสียเฉพาะต่อเกษตรกรที่หมดทางเลือกเท่านั้นแต่จะกระทบกับอนาคตและความมั่นคงทางพันธุกรรมของประเทศในระยะยาวด้วย

3) ผลกระทบที่มีต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม

ขณะนี้ผลกระทบของฝ้ายบีบีและพืชที่ตัดต่อยีนบีบีเข้าไปชนิดอื่นๆ ยังคงได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวางทั่วโลก ทั้งจากนักวิทยาศาสตร์ด้วยกันเอง จากนักสิ่งแวดล้อม เกษตรกร และผู้บริโภค มีรายงานทางวิทยาศาสตร์ที่พบว่าสารพิษจากพืชบีบีจะสะสมอยู่ในดินในระยะเวลานานๆ ¹⁸ ผลที่ทำให้แมลงอื่นๆ ที่ไม่ใช่แมลงเป้าหมายถูกทำลายไปด้วย ¹⁹ ในประเทศไทยมี

¹⁶ จากข่าว Farmers are turning away from genetically engineered crops รายงานโดย Philip Brasher สำนักข่าว The Associated Press/ Reuters, March 31, 2000

¹⁷ JACK S. BACHELER, Professor of Entomology North Carolina State University, March 2000.

(<http://www.cals.ncsu.edu/entomology/DIRECTORY/bachelor.html>)

¹⁸ รายงานข่าวโดยสำนักข่าวรอยเตอร์เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 1999

¹⁹ งานวิจัยของ John E. Losey, Linda S. Rayor, Maureen E. Carter, Department of Entomology, Cornell University ตีพิมพ์ในวารสารทางวิทยาศาสตร์ Nature ฉบับ May 20, 1999

รายงานว่าการเกษตรที่ปลูกฝ้ายปีที่แล้วเก็บเกี่ยวจะปรากฏอาการแพ้²⁰ ทั้งนี้โดยไม่ได้กล่าวถึงผลกระทบต่อนื่องอื่น ๆ ที่ยังไม่มีการศึกษาเลย เช่นเกษตรกรภาคอีสานและภาคกลางใช้เมล็ดฝ้ายที่บีบน้ำมันแล้วมาเพาะเห็ด หรือคำถามจากสถาบันการแพทย์แผนไทย กระทรวงสาธารณสุขถึงผลกระทบที่มีต่อคุณสมบัติของฝ้ายพื้นเมืองอันเป็นส่วนหนึ่งของตำรายาพื้นบ้านหลายตำรับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งน้ำมันที่ได้มาจากแปลงปลูกพืชบีบที่ว่าจะมีผลกระทบทั้งโดยตรงและโดยอ้อมอย่างไร

4) การผูกขาด

ปัญหาสำคัญที่สุดอีกประการหนึ่งก็คือปัญหาการผูกขาดพันธุ์พืชในอนาคต ทั้งนี้เนื่องจากพันธุ์พืชตัดแต่งพันธุกรรมทั้งหมดในปัจจุบันอยู่ในความครอบครองของบริษัทข้ามชาติเพียง 5 บริษัทเท่านั้น คือ เอสตราเซนเนกา (AstraZeneca - เป็นการรวมตัวกันของบริษัท Astra และ Zeneca), ดูปองต์ (Dupont - เพิ่งซื้อกิจการบริษัทเมล็ดพันธุ์ Pioneer Hi-Bred), มอนซานโต้ (Monsanto), โนวาร์ติส (Novartis - เป็นการรวมตัวกันของ Ciba Geigy กับ Sandoz) และ อาร์เวนติส (Aventis - เป็นการรวมตัวของ Rhoeo Poulenc และ Hoechst) เฉพาะมอนซานโต้ บริษัทเดียวผูกขาดตลาดเมล็ดพันธุ์แปลงพันธุกรรมมากกว่าครึ่งหนึ่งของโลก และตลาดเมล็ดพันธุ์ฝ้ายแปลงพันธุกรรมอยู่ในมือของบริษัทนี้บริษัทเดียวเกือบ 100 % เต็ม

ผู้บริหารคนหนึ่งของบริษัทมอนซานโต้²¹ เปิดเผยว่าราคาเมล็ดพันธุ์ฝ้ายปีที่บริษัทผลิตนั้นอยู่ที่กิโลกรัมละ 600 บาท ซึ่งสูงกว่าเมล็ดฝ้ายศรีสำโรง 60 ประมาณ 17 - 40 เท่าตัว เพราะราคาเมล็ดฝ้ายศรีสำโรงนั้นซื้อขายกันที่กิโลกรัมละ ประมาณ 15 - 35 บาทเท่านั้น และถ้าเราปล่อยให้บริษัทข้ามชาติผูกขาดเมล็ดพันธุ์ได้ ราคาเมล็ดพันธุ์จะสูงขึ้นกี่เท่าตัว

5) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ

การตัดสินใจในการปลูกพืชจีเอ็มโอหรือแม้กระทั่งการนำเข้าผลิตภัณฑ์จีเอ็มโอเข้ามาภายในประเทศนั้น อยู่ภายใต้การตัดสินใจของข้าราชการ ในกรณีพันธุ์พืชจีเอ็มโอ นั้น อำนาจในการอนุมัติให้นำพันธุ์พืชเข้ามาทดสอบภายในประเทศอยู่ในมือของอธิบดีกรมวิชาการเกษตร ทั้งๆที่เรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่และมีความสำคัญมากต่ออนาคตของประเทศ และต่อเกษตรกรทั้งชาติ

การให้อำนาจอธิบดีกรมวิชาการเกษตรเป็นผู้อนุมัติหรือไม่อนุมัติพืชจีเอ็มโอเข้ามาทดสอบ แสดงว่าเราได้ให้อำนาจพนักงานเจ้าหน้าที่ซึ่งมีหน้าที่ในทางเทคนิควิธีเท่านั้นในการตัดสินใจเรื่องใหญ่ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับปัญหาทั้งทางเศรษฐกิจสังคมและอื่นๆ

²⁰ จากการเปิดเผยของเกษตรกรจ.เพชรบูรณ์ ระหว่างพิธีเปิดงานรณรงค์สัญจร ปกป้องพันธุกรรมพื้นเมือง ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ 6 กันยายน 2543

²¹ สัมภาษณ์วิทยุธร กัณทรตนากุล เรื่อง "ครั้งแรกของการนำเข้าเมล็ดพันธุ์ตัดแต่งยีน" คอลัมน์ "จุดประกาย" หนังสือพิมพ์ กรุงเทพธุรกิจ

ในขณะเดียวกันเกษตรกร นักสิ่งแวดล้อม องค์กรภาคประชาชน รวมทั้งผู้บริโภคเป็นต้น
กลับถูกกีดกันออกจากกระบวนการตัดสินใจ

การถอดสรุปบทเรียนจากกรณีเรื่องฝ้ายบีที จะทำให้เราเข้าใจชัดเจนมากยิ่งขึ้นต่อการ
พัฒนาหลักการเรื่องสิทธิของเกษตรกรและชุมชนภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี
และการรุกรานของบริษัทข้ามชาติมากยิ่งขึ้น

กรณีศึกษาการละเมิดสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
กรณี นายมงคล รักยิ่งประเสริฐ บ้านทุ่งหลวง ลุ่มน้ำวาง จ.เชียงใหม่

นายมงคล รักยิ่งประเสริฐ เป็นหนึ่งในผู้ประสานงานการฟื้นฟู และอนุรักษ์ของเครือข่ายอนุรักษ์ป่าแลสัตว์ป่าลุ่มน้ำวาง ในเขตบ้านห้วยอีค่าง ซึ่งเป็นกลุ่มเครือข่ายชุมชนท้องถิ่นที่มีหลักการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบนพื้นฐานจากวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อให้สมาชิกในชุมชนสามารถดูแลรักษา อนุรักษ์ และฟื้นฟูป่าควบคู่ไปกับการใช้ทรัพยากรป่าอย่างยั่งยืน

เมื่อวันที่ 28 พฤศจิกายน 2541 นายมงคลได้ช่วยเหลือซึ่งเป็นสมาชิกในชุมชนบ้านทุ่งหลวง ขนย้ายไม้สนที่ตัดจากป่าชุมชน โดยได้อนุญาตต่อคณะกรรมการคณะกรรมการหมู่บ้านตามระเบียบของหมู่บ้านและกฎระเบียบป่าชุมชน ในระหว่างที่ขนย้ายไม้เพื่อนำไปสร้างบ้าน ได้ถูกเจ้าหน้าที่ป่าไม้จับกุม โดยพนักงานสอบสวนสถานีตำรวจภูธรอำเภอแม่แตงแจ้งข้อหาต่อนายมงคลว่า "มีไม้กระยาเลยแปรรูปหวงห้ามไว้ในครอบครองเกินกว่า 0.20 ลูกบาศก์เมตรโดยไม่ได้รับอนุญาต" และได้ควบคุมนายมงคลเข้าห้องฝากขัง

เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรรมภาคเหนือ และชาวบ้านจากทุ่งหลวง ห้วยทราย ห้วยอีค่าง ฯลฯ ในเขตตำบลแม่วิน อ.แม่แตง ทอยยเข้ามาชุมนุมที่หน้าสถานีตำรวจ อ.แม่แตง เพื่อเรียกร้องให้ปล่อยตัวนายมงคล ขณะเดียวกันเจ้าหน้าที่ได้พยายามหว่านล้อมให้นายมงคลยอมรับสารภาพ และเสียค่าปรับเพื่อให้เรื่องจบลงอย่างรวดเร็ว

นายมงคลเลือกที่จะลุกขึ้นสู้คดี โดยปฏิเสธการยอมรับสารภาพและเสียค่าปรับอย่างที่เคยเป็นมาในอดีตตามข้อเสนอของเจ้าหน้าที่รัฐที่เคยยึดถือ เพราะเชื่อว่าเขามีได้กระทำความผิด และหวังว่ารัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันจะเป็นที่พึ่งของคนชายขอบไร้ทางเลือกอย่างเขา ให้หลุดพ้นจากวังวนของปัญหาเดิมๆ ที่ชุมชนในป่าต้องเผชิญอย่างซ้ำซาก โดยที่รัฐไม่เคยยอมรับสิทธิของพวกเขาเหล่านั้น

พระติ่มมงคลให้เหตุผลในการยอมเสียสละเวลา เพื่อต่อสู้ท่ามกลางความเสี่ยงที่จะพ่ายแพ้ในครั้งนี้ว่า "ถ้าเราชนะก็จะชนะกันทั้งประเทศ ถ้าเราแพ้ก็หมายถึงแพ้กันทั้งประเทศเหมือนกัน"

ความเป็นมาของบ้านทุ่งหลวง แหล่งลุ่มน้ำวาง²²

น้ำแม่วางเป็นแม่น้ำสาขาที่สำคัญสายหนึ่งของน้ำแม่ปิง มีต้นกำเนิดจากป่าต้นเหนือของอินทนนท์ ไหลลงน้ำแม่ขานที่บ้านสบวาง เขตสันป่าตอง ก่อนจะไหลลงสู่แม่น้ำแม่ปิง สภาพป่าและแร่ธาตุในบริเวณนี้มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะเขตลุ่มแม่น้ำวางตอนบน ซึ่งมีชุมชนกะเหรี่ยงและม้งกระจายอยู่ทั่วไป

บ้านทุ่งหลวง เป็นชุมชนของชาวกะเหรี่ยงสกอ ซึ่งบางส่วนเป็นชุมกลุ่มชนดั้งเดิมในแถบนี้ อีกส่วนหนึ่งเป็นญาติพี่น้องที่โยกย้ายมาจาก ต.แม่อุค อ.ขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน อยู่อาศัยในบริเวณนี้มาไม่น้อยกว่า 320 ปี ชาวบ้านส่วนใหญ่นับถือศาสนาคริสต์และศาสนาพุทธ

บ้านทุ่งหลวงมีสมาชิกทั้งหมด 53 หลังคาเรือน ประชากรรวม 380 คน ส่วนใหญ่ทำนา ทำไร่หมุนเวียน นอกฤดูทำนาจะใช้พื้นที่นาปลูกข้าวบาเลย์ ดอกไม้ และผักเมืองหนาวโดยการสนับสนุนจากโครงการหลวง

สภาพป่าโดยทั่วไปเป็นป่าสน กับป่าเต็งรัง ไม่สำคัญได้แก่ สนสองใบ พลองไม้ เทียง และไม้เต็ง ฯลฯ พื้นที่ทำกินส่วนใหญ่บางส่วนอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติแม่ขานและป่าแม่วาง ที่ทำกินอีกบางส่วน และพื้นที่ป่าชุมชนทั้งหมดจัดอยู่ในเขตพื้นที่เตรียมประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติออบขาน พื้นที่ทั้งหมดอยู่ในเขตโซน C ตามมติ ค.ร.ม. วันที่ 17 เมษายน 2535

การจัดการทรัพยากรบ้านทุ่งหลวง

เดิมที่บ้านห้วยอีค่าง, บ้านทุ่งหลวง และบ้านห้วยทราย เป็นหมู่บ้านเดียวกัน ภายหลังแยกตัวออกเป็นหมู่ 1 และหมู่ 2 โดยบ้านทุ่งหลวงและบ้านห้วยทรายเป็นหมู่บ้านที่มีการจัดการทรัพยากรภายใต้กรรมการหมู่บ้านชุดเดียวกัน สภาพทรัพยากรในแถบนี้เปลี่ยนแปลงตามนโยบายต่างๆ ของประเทศ เนื่องจากรัฐและเอกชนสามารถเข้าถึงการใช้ประโยชน์ในพื้นที่นี้มาตั้งแต่สมัยสัมปทานทำไม้ เหมืองแร่ และปลูกฝิ่น (ตามกฎหมาย) จนกระทั่งเป็นพื้นที่ส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจในระบบเกษตรเพื่อการส่งออก มีผลต่อทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายลงอย่างต่อเนื่อง หลายชุมชนในพื้นที่ต้องสูญเสียศักยภาพในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่

ในขณะที่สภาพความแห้งแล้งและไฟป่าทวีความรุนแรงมากขึ้น ผลผลิตการเกษตรได้รับความเสียหาย ลำน้ำในห้วยแห้งขอด ส่งผลให้ก่อเกิดการหารื้อแลกเปลี่ยนอย่างกว้างขวาง ถึงสาเหตุและแนวทางการแก้ไขปัญหา เกิดแนวความคิดและแนวความร่วมมือของชุมชน ก่อ

²² การจัดการป่าอย่างยั่งยืน ข้อเท็จจริงที่ถูกลืมข้าม, ปรินดา พรหมมา โครงการพัฒนาลุ่มน้ำภาคเหนือโดยองค์กรชุมชน เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องแผนนโยบายแก้ไขปัญหาที่ดินทำกินในอุทยานแห่งชาติ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2 มีนาคม 2542

ให้เกิดเครือข่ายความร่วมมือในการอนุรักษ์ ปกป้อง พื้นฟูทรัพยากรป่าของชุมชนได้ดำเนินการควบคู่ไปกับการจัดระบบการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ป่า

นโยบายของรัฐทำให้ชาวบ้านหลายชุมชนเกิดความคิดเห็นร่วมกันว่า “การอนุรักษ์” ในแนวคิดของกรมป่าไม้นั้น ให้ความสำคัญบทบาทของชาวบ้านในการอนุรักษ์โดยที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ ซึ่งขัดแย้งกับวิถีชีวิตของชุมชน มาตรการการขยายแนวของพื้นที่อนุรักษ์เพื่อรักษาพื้นที่ป่า มีผลกระทบต่อชุมชนโดยตรง เนื่องจากพื้นที่อนุรักษ์ไปทับซ้อนกับพื้นที่ป่าชุมชนที่ทำกินและที่อยู่อาศัยของชุมชน ระบบเกษตรหมุนเวียนแบบดั้งเดิมไม่ได้รับการยอมรับจากรัฐ

พัฒนาการจัดการทรัพยากรของชุมชนห้วยบ้านทุ่งหลวง

การจัดการทรัพยากรเกิดขึ้นโดยชุมชนอยู่ตลอดเวลา โดยชุมชนได้เรียนรู้จากสถานการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้น การจัดการทรัพยากรของชุมชน แบ่งได้ 3 ช่วงคือ

ช่วงแรก (ก่อตั้งชุมชน – 2510) เป็นยุคก่อตั้งชุมชน บ้านทุ่งหลวงเดิมชื่อว่า “พะเต็ก” หมายถึงขุนน้ำป่าห้วย วิถีชีวิตชาวบ้านต้องอิงอาศัยธรรมชาติอย่างแท้จริง มีการทำไร่ข้าว เก็บหาของป่าและล่าสัตว์ โดยมีความเชื่อเรื่องผีและอำนาจเหนือนมนุษย์มาเป็นตัวควบคุมการใช้ทรัพยากรเป็นอย่างมาก เช่น เจ้าผีป่า ผีขุนห้วย

ช่วงที่สอง (2511 – 2522) เกิดสัมปทานป่าไม้และเหมืองแร่ หลังช่วงสัมปทานมีพ่อค้าจากจอมทองมารับซื้อเปลือกก้อ/เปลือกไก่ และน้ำมันสน เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นลำดับดังนี้

- ปี 2511 พื้นที่แถบ ต.แม่วินถูกสำรวจและประกาศเป็นเขตป่าสงวนฯ แม่ขาน และกันพื้นที่หมู่บ้านและที่นาบางส่วนออก
- ปี 2518 ชาวบ้านเริ่มคุยกันเรื่องทางที่จะแบ่งขอบเขตรับผิดชอบดูแลรักษาป่าระหว่างบ้านทุ่งหลวงและบ้านห้วยอีต้าง เพื่อความสะดวกในการควบคุมไฟป่าที่จะเกิด แต่ส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วยเนื่องจากเหตุผลความสัมพันธ์เป็นญาติพี่น้องกันและเชื่อว่าสิทธิหน้าที่แบ่งแยกกันไม่ได้ พร้อมกันนี้ผู้นำในหมู่บ้านและคนเฒ่าคนแก่ได้ปรึกษากันเรื่องผลกระทบต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับชุมชน ทั้งเรื่องไฟป่าและน้ำแห้ง จึงประกาศห้ามคนในชุมชนทำน้ำมันสนและขายเปลือกก้อ/เปลือกไก่อีกต่อไป จนถึงปี 2522 ปัญหาต่างๆ เริ่มคลี่คลาย ชาวบ้านเลิกขายผลผลิตจากป่าทุกชนิด
- ปี 2522 ชาวบ้านทุ่งหลวง ห้วยทราย ห้วยอีต้าง และบ้านแม่ชะปู้ อ.สะเมิง ได้ร่วมกันทำแนวกันไฟระหว่างหมู่บ้าน จนถึงปี 2523 – 24 ไฟป่าลดน้อยลงไปมากเมื่อเทียบกับช่วงสัมปทานและทำน้ำมันสน เกิดผู้นำของชุมชนเพื่อประสานงานฟื้นฟูให้สภาพป่ากลับมา มีความอุดมสมบูรณ์ขึ้น

ช่วงที่สาม (2522 – ปัจจุบัน) เป็นช่วงที่มีการพัฒนารูปแบบการจัดการทรัพยากรจากรูปแบบเดิมมาเป็นการสร้างกฎ ข้อระเบียบ และข้อตกลงร่วมในการใช้ทรัพยากร เช่น กฎระเบียบของหมู่บ้านและกฎระเบียบป่าชุมชน เป็นลำดับ ดังนี้

- ปี 2526 - 27 หลังจากมีการอบรมหมู่บ้าน อพป. ที่บ้านทุ่งหลวง ก็มีการตั้งกรรมการหมู่บ้านขึ้นมา 7 ฝ่าย และตั้งกฎระเบียบหมู่บ้านขึ้น แต่ชาวบ้านมีข้อสังเกตว่าในขณะที่ชุมชนตั้งอยู่กลางป่ามีวิถีชีวิตเกี่ยวข้องกับป่า แต่กฎระเบียบหมู่บ้านไม่มีข้อไหนจัดการเรื่องป่า ชาวบ้านจึงเพิ่มระเบียบที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่า และพัฒนาเป็นระเบียบป่าชุมชนของบ้านทุ่งหลวง และได้แจ้งให้ทางอำเภอทราบภายหลัง ช่วงนี้ชุมชนดักจับไม้ได้ 2 ครั้ง หลังจากอบรม อพป. 2-3 ปีแล้วมีกลุ่มอิทธิพลเข้าไปตัดไม้ภายในชุมชนและขนลำเลียงโดยเครื่องบิน ชาวบ้านเริ่มอึดอัด ไม่กล้าดักจับเหมือนที่ผ่านมา
- ปี 2536 – 37 เจ้าหน้าที่ป่าไม้จัดสัมมนา “การอนุรักษ์ป่า” ชาวบ้านเห็นว่าไม่ใช่เฉพาะการอนุรักษ์เท่านั้นที่จะทำให้ป่าอยู่สมบูรณ์ได้ จึงตั้ง “เครือข่ายอนุรักษ์ป่าและสัตว์ป่าลุ่มน้ำแม่วาง” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อฟื้นฟู ป้องกัน อนุรักษ์ และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อให้เกิดความยั่งยืน ชุมชนที่เป็นสมาชิกต้องมีกฎระเบียบการจัดการทรัพยากร ช่วงนี้เองที่ชาวบ้านเริ่มรู้ว่าเจ้าหน้าที่ป่าไม้ได้ทำการสำรวจและเตรียมประกาศให้พื้นที่ลุ่มน้ำวางตอนบนเป็นเขตอุทยานแห่งชาติออบขาน
- ปี 2537 – 42 บ้านทุ่งหลวงและบ้านอื่นๆ ในเครือข่ายฯ รวมกับเครือข่ายเกษตรกรรมภาคเหนือเรียกร้องให้รัฐบาลกันเขตพื้นที่อยู่อาศัย ที่ทำกิน และป่าชุมชนของชาวบ้านออกจากเขตเตรียมประกาศอุทยานฯ และเร่งให้รัฐออก พ.ร.บ.ป่าชุมชน เพื่อรองรับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร ซึ่งรัฐมนตรีสมัย พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ (2540) มีมติเมื่อ 29 เมษายน 2540 ให้มีการพิสูจน์สิทธิและกันพื้นที่ของชาวบ้านออกจากเขตอนุรักษ์ แต่การพิสูจน์สิทธิต้องหยุดชะงักเมื่อเปลี่ยนรัฐบาลเป็นสมัยของ นายชวน หลีกภัย โดยอธิบดีกรมป่าไม้ นายปลอดประสพ สุรัสวดี ได้ผลักดันให้มีการยกเลิกมติ ค.ร.ม. ดังกล่าว และออกมติ ค.ร.ม. ใหม่เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน 2541 โดยระบุให้มีการใช้ภาพถ่ายทางอากาศเพื่อพิสูจน์สิทธิเป็นหลัก ซึ่งเป็นมาตรการที่มีข้อจำกัดมากในการพิสูจน์พื้นที่ไร่มุขเวียนสวนเมี่ยง และสวนมะแขว่น ของชาวบ้าน

บทเรียนการดำเนินคดี พระติมมคล รักษิงประเสริฐ²³

พระติมมคลถูกตั้งข้อหาว่า “มีไม้กระยาเลยแปรรูปหวงห้ามไว้ในครอบครองเกินกว่า 0.20 ลูกบาศก์เมตร โดยไม่ได้รับอนุญาต” ซึ่งเป็นความผิดตามพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 มาตรา 48 และมาตรา 73 ที่บัญญัติว่า

- มาตรา 48 ภายในเขตควบคุมการแปรรูปไม้ ห้ามมิให้ผู้ใดแปรรูปไม้ ตั้งโรงงานค้ำไม้แปรรูป มีไม้สักแปรรูปไม้ จำนวนเท่าใดไว้ในครอบครอง หรือมีไม้แปรรูปชนิดอื่นเป็นจำนวนเกิน 0.20 ลูกบาศก์เมตร ไว้ในครอบครอง เว้นแต่ได้รับอนุญาตจากพนักงานเจ้าหน้าที่ และต้องปฏิบัติตามข้อกำหนดในกฎกระทรวง และในการอนุญาต
- มาตรา 73 ผู้ใดฝ่าฝืน หรือไม่ปฏิบัติตามมาตรา 11 ~~๒~~ มาตรา 13 มาตรา 31 หรือมาตรา 48 ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งปี หรือปรับไม่เกินห้าหมื่นบาท

อย่างไรก็ตามภายใต้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 มีบทบัญญัติ 2 มาตราที่ให้สิทธิบุคคลหรือชุมชนท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการดูแลรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรภายในชุมชนท้องถิ่นได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย มาตรา 46 และมาตรา 56 ซึ่งบัญญัติไว้ว่า

- มาตรา 46 บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิหรือรักษพื้นที่เพจจาริต ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลป หรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ...
- มาตรา 56 สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับการรัฐและชุมชนในการบำรุงรักษา และการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครอง ส่งเสริม รักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่องในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ หรือคุณภาพชีวิตของตน ย่อมได้รับความคุ้มครอง

พระติมมคล ได้ดำเนินการขนไม้ตามคำร้องขอของหลานเพื่อนำไปสร้างบ้าน เป็นการกระทำอันถูกต้อง ชอบธรรม ตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ เพราะหลานสาวและหลานชายใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติตามความจำเป็นขั้นพื้นฐาน เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างต่อเนื่อง ชนิดไม้ จำนวนไม้ เครื่องมือ กรรมวิธี และระยะเวลาในการตัดและแปรรูป (รายละเอียดในกรอบ) ส่อเจตนารมณ์อย่างชัดเจนว่ามีได้เป็นไปเพื่อแสวงกำไรจากการค้าไม้

²³ บทเรียนจากการดำเนินคดีพระติมมคล รัฐธรรมนูญให้สิทธิชุมชน ได้หรือ?, อัจฉรา รักยุติธรรม มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องแนวนโยบายแก้ไขปัญหาดินทำกินในอุทยานแห่งชาติ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2 มีนาคม 2542

นอกจากนี้ยังเข้าหลักเกณฑ์ที่บัญญัติว่า บุคคลและชุมชนใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการจัดการ และบำรุงรักษาเพื่อให้เกิดความสมดุลและยั่งยืน บ้านทุ่งหลวงและบ้านห้วยอีต้าง ต่างเป็นสมาชิกเครือข่ายอนุรักษ์ป่าและสัตว์ป่าลุ่มน้ำแม่วง มีแบบแผนในการจัดการป่า และดูแลทรัพยากรในท้องถิ่นในรูปแบบของป่าชุมชน ซึ่งประจักษ์ชัดว่าก่อให้เกิดความสมดุลและยั่งยืนตลอดมา ไม่ดังกล่าวเป็นไม้สนที่ตัดจากเขตป่าใช้สอยของชุมชนบ้านทุ่งหลวง การตัดแปรรูป และขนย้ายไม้ ได้รับการขออนุญาตจากคณะกรรมการป่าชุมชนอย่างถูกต้องตามกฎหมายระเบียบการจัดหาทรัพยากรของชุมชน

หน้าที่รัฐในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน

นอกจากบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญถึงสิทธิของบุคคลและชุมชนในการมีส่วนร่วมดูแลรักษาจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติแล้ว รัฐธรรมนูญยังบัญญัติให้รัฐและหน่วยงานของรัฐมีหน้าที่ในการสนับสนุน และส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมดังกล่าว ตามที่บัญญัติไว้ในมาตรา 78 และ 79 ดังนี้

- มาตรา 78 รัฐต้องกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นพึ่งตนเอง และตัดสินใจในกิจการท้องถิ่นได้เอง
- มาตรา 79 รัฐต้องส่งเสริม และสนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการสงวน บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุล รวมทั้งมีส่วนร่วมในการส่งเสริม บำรุงรักษา และคุ้มครองคุณภาพสิ่งแวดล้อมตามหลักการพัฒนาที่ยั่งยืน ...

แม้เจ้าหน้าที่รัฐเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมการอนุรักษ์ต่างๆ ที่เครือข่ายฯ ได้จัดขึ้น แต่การเข้าร่วมกิจกรรมนั้นมิได้ทำให้เกิดการกระจายอำนาจเพื่อให้ท้องถิ่นสามารถพึ่งพาตนเอง จึงมีอาจนับว่าเป็นการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างแท้จริง เพราะเมื่อบุคคลในชุมชนท้องถิ่นได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนตามกฎหมายระเบียบในการจัดการทรัพยากรของชุมชน บุคคลนั้นยังคงถูกจับกุม และฟ้องร้อง

ชุมชนอยู่กับป่า ต้องใช้ประโยชน์ควบคู่กับรักษาป่า

ในสภาพความเป็นจริงเราพบว่า ชุมชนในป่าที่ดูแลรักษาป่าได้เป็นอย่างดี ต่างก็อาศัยประโยชน์จากผลผลิตในป่ามาโดยตลอด ทั้งเก็บหาอาหาร สมุนไพร การใช้ไม้สร้าง ซ่อมแซมบ้านเรือน ประดิษฐ์เครื่องใช้ และนำไปทำเชื้อเพลิงให้ความอบอุ่นและหุงหาอาหาร เป็นการช่วยบรรเทาแรงกดดันทางเศรษฐกิจแก่ชุมชน ทำให้ชุมชนสามารถดำรงชีพอยู่ได้ด้วยความรู้สึกลับคืน

หากการชนไม้ของพะติมมกล ตามคำร้องขอของหลานเพื่อนำไปสร้างบ้านตามความจำเป็นขั้นพื้นฐาน ไม่ได้รับการยอมรับ ก็มีความจำเป็นที่ต้องไปซื้อไม้ และวัสดุในการสร้างบ้านจากที่อื่นซึ่งล้วนมาจากป่า ซึ่งแม้กระบวนการผลิตไม้จะถูกกฎหมายแต่สามารถแน่ใจได้อย่างไรว่าไม่ทำลายระบบนิเวศ และมีการจัดการป่าภายใต้การดูแลรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างยั่งยืน

การไม่อนุญาตให้ชุมชนในป่าใช้ผลผลิตจากป่าชุมชนของตนเพื่อประโยชน์ในการดำรงชีพขั้นพื้นฐาน เท่ากับเป็นการบีบบังคับให้ชุมชนในป่าซึ่งมีฐานะยากจนอยู่แล้วต้องดิ้นรนหาเงินเพื่อนำไปเพิ่มความมั่งคั่งให้กับพ่อค้าไม้ที่แสวงกำไรจากการทำลายทรัพยากรมากกว่าที่จะคำนึงถึงการจัดการทรัพยากรเพื่อให้เกิดความยั่งยืนต่อระบบนิเวศ ซึ่งถือว่าไม่เป็นการส่งเสริมให้ชุมชนท้องถิ่นมีความสามารถในการพึ่งตนเองได้ตามหลัก “เศรษฐกิจพอเพียง” ตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอีกด้วย

กฎหมายป่าไม้ต้องถูกแก้ไข ต้องออกกฎหมายป่าชุมชน

จากการสำรวจโดยคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนภาคเหนือ (2542) พบว่ามีชุมชนที่จัดการป่าในรูปแบบของป่าชุมชนในเขตภาคเหนือ 700 ป่า รวมกว่าพันชุมชน²⁴ โดยที่พวกเขายังคงดูแลรักษาป่าท่ามกลางความรู้สึกไม่มั่นคง และใช้ประโยชน์จากป่าด้วยความหวั่นวิตกตลอดเวลาเพราะเกรงว่าจะถูกจับกุม คุมขัง และดำเนินคดี โดยอาศัยอำนาจของกฎหมาย นโยบาย หรือมติคณะรัฐมนตรีฉบับใดฉบับหนึ่ง ดังนี้

- พระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484
- พระราชบัญญัติป่าสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2503
- พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2504
- พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507
- มติ ค.ร.ม. ว่าด้วยนโยบายป่าไม้แห่งชาติ วันที่ 3 ธ.ค. 2528
- มติ ค.ร.ม. ว่าด้วยการจัดการชั้นคุณภาพลุ่มน้ำ วันที่ 28 พ.ค. 2523 และวันที่ 21 ต.ค. 2523
- มติ ค.ร.ม. ว่าด้วยการจำแนกเขตการใช้ประโยชน์การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและที่ดินป่าไม้ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ 10 และ 17 มีนาคม 2535

กฎหมายและมติ ค.ร.ม.เหล่านี้ มีเนื้อหาสาระอันขัดแย้งรัฐธรรมนูญเพราะยังคงบัญญัติให้การดูแล การจัดการใช้ประโยชน์จากไม้ และทรัพยากรภายในพื้นที่ป่าตกอยู่ภายใต้การผูกขาดโดยอำนาจรัฐ มิได้ส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาและจัดการป่า ไม่ยอมรับ

²⁴ ผลการสำรวจป่าชุมชน เอกสารประกอบการสัมมนา สัมมนาป่าชุมชนครั้งที่ 2 ณ ป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว อ.เมือง จ.ลำพูน 14-15 มีนาคม 2542

สิทธิและภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ไม่มีแนวทางในการสนับสนุนการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน รวมทั้งยังจำกัดสิทธิของชุมชนในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร

จากความล้าหลังของนโยบายของรัฐ ที่ส่งเสริมให้เปิดพื้นที่ป่าเพื่อพัฒนาอุตสาหกรรมไม้ แต่กลับกีดกันคนยากจนไม่ให้เข้าใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่า และผลผลิตจากป่าเพื่อการยังชีพ ไร่นา และป่าใช้สอยของชุมชนกลายเป็นป่าอนุรักษ์ แต่นักลงทุนกลับสามารถค้าที่ดิน เช่าที่เพื่อปลูกไม้โตเร็ว ทำสวนเกษตรเพื่อการค้า และรีสอร์ทเพื่อการท่องเที่ยว

การดูแลรักษาป่าของชุมชนท้องถิ่นภายใต้ระบบกรรมสิทธิ์ส่วนรวม ไม่ได้รับการยอมรับในทางกฎหมาย บุคคลได้ใช้ประโยชน์ในที่ดินและผืนป่าโดยที่ดินไม่มีเอกสารสิทธิ์ ถือเป็นการกระทำผิดกฎหมาย เพราะรัฐมุ่งระบบกรรมสิทธิ์ปัจเจกโดยละเลยระบบกรรมสิทธิ์ในรูปแบบอื่นๆ ซึ่งเป็นจารีตประเพณีที่ชุมชนท้องถิ่นถือปฏิบัติสืบต่อกันมา พื้นที่ป่าถูกแบ่งสรรเพื่อออกเอกสารให้แก่ปัจเจก และนำไปสู่การขาย และการบุกเบิกพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง

ปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น สืบเนื่องมาจากการไม่ยอมรับสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากร ไม่อาจคลี่คลายลงได้หากไม่ผลักดันแก้ไขกฎหมายเหล่านี้ให้สอดคล้องกับรัฐธรรมนูญ และเพื่อให้รัฐธรรมนูญมีผลในทางปฏิบัติอย่างแท้จริง อีกทั้งมีความจำเป็นอย่างเร่งด่วนที่จำต้องเร่งออกกฎหมายฉบับใหม่เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากร โดยคำนึงถึงศักยภาพ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมอันหลากหลายของชุมชนท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการพัฒนาทรัพยากร

"พระราชบัญญัติป่าชุมชน" เป็นกฎหมายที่เกิดจากการเรียกร้องและผลักดันโดยอาศัยกลไกการสร้างความร่วมมือในการดูแลรักษาและจัดการทรัพยากรป่าไม้ระหว่างชุมชนท้องถิ่นส่วนต่างๆ ในสังคมเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมในการจัดการทรัพยากร ความยั่งยืนของระบบนิเวศ และคุณภาพชีวิตในสังคม โดยตระหนักว่าประชาชนมีอาจปล่อยให้กรมป่าไม้เข้ามาผูกขาดอำนาจในการจัดการและดูแลป่าโดยลำพังได้อีกต่อไป

รายละเอียดการต่อสู้ของชุมชน กรณีนายมงคล รักประเสริฐ²⁵

29 พ.ย. 2541 ชาวบ้านจากสะเมิงซึ่งมีอาณาเขตติดต่อและร่วมกันรักษา จัดการผืนป่าเกี่ยวกับกับหมู่บ้านทุ่งหลวงได้ทยอยมาสมทบและปักหลักชุมนุมหน้าสภอ.แม่ว้าง รวมทั้งสิ้นประมาณ 500 คน เพื่อเรียกร้องให้เจ้าหน้าที่ตำรวจปล่อยตัวนายมงคล รักประเสริฐ

30 พ.ย. 2541 เจ้าหน้าที่ สภอ.แม่ว้างนำนายมงคลเดินทางเข้าจังหวัดเพื่อฟ้องร้องต่อศาลจังหวัดในข้อหากระทำผิดตาม พ.ร.บ.ป่าไม้ พ.ศ.2484 มาตรา 48 และ 73 และฝากขังผู้ต้องหาเป็นเวลา 12 วัน นับตั้งแต่วันที่ 30 พ.ย. – 11 ธ.ค. 2541 ขณะที่ชาวบ้านเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำแม่ว้าง และลุ่มน้ำขานประมาณ 500 คน ได้เคลื่อนขบวนมาชุมนุมที่หน้าศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่ โดยมีข้อเรียกร้องดังนี้

1. ให้ผู้ว่าราชการจังหวัดมีคำสั่งยุติการจับกุมชาวบ้านที่ดูแลรักษาและจัดการป่าในรูปแบบป่าชุมชน
2. ให้มีคำสั่งย้ายนายเจริญ บัวบาน เจ้าพนักงานป่าไม้ หน่ยป่าไม้ปางเดิม อ.แม่ว้าง จ.เชียงใหม่
3. ให้เร่งการออก พ.ร.บ.ป่าชุมชน (ฉบับ กนก.) เพื่อรองรับสิทธิชุมชนในการดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในท้องถิ่นตามบทบัญญัติรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

จากการเจรจาของตัวแทนเครือข่ายฯ กับรองผู้ว่าราชการจังหวัด (ประธานการเจรจา) ได้ผลดังนี้คือ

1. ให้มีการตั้งคณะกรรมการสอบสวนการปฏิบัติหน้าที่ของนายเจริญ บัวบาน เจ้าหน้าที่หน่วยพิทักษ์ป่าปางเดิม
2. ให้มีการจัดเวทีประชุมเพื่อติดตามและคลี่คลายปัญหาในระดับพื้นที่อำเภอแม่ว้าง
3. ทางจังหวัดรับปากจะส่งจดหมายให้ส่วนกลางในเรื่องที่ชาวบ้านเรียกร้อง พ.ร.บ.ป่าชุมชน

ในเวลา 16.30 น. เจ้าหน้าที่ปล่อยตัวนายมงคล รักยิ่งประเสริฐ หลังจากที่มีการยื่นประกันตัวและนัดหมายการสืบความในชั้นศาลต่อไป ชาวบ้านที่ชุมนุมจึงแยกย้ายกับกลับ

²⁵ ลำดับสถานการณ์และข้อเท็จจริงกรณีการจับกุมนายมงคล รักยิ่งประเสริฐ แห่งลุ่มน้ำว้าง, เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรรมภาคเหนือ เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องแนวโน้มนโยบายแก้ไขปัญหาดินทำกินในอุทยานแห่งชาติ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2 มีนาคม 2542

2 ธ.ค. 41 มีใบปลิวอ้างตัวว่า “กลุ่มผู้ใช้น้ำลำน้ำแม่วาง และชมรมกำนันผู้ใหญ่บ้านอำเภอแม่วาง” เพื่อสร้างความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผู้ใช้น้ำพื้นที่ราบกับกลุ่มคนบนดอยแพร่กระจายในเขต อ.แม่วาง เนื้อหาโจมตีนายมงคลว่าเป็นผู้บุกรุกทำลายป่าอันเป็นสมบัติของชาติ และกล่าวหาว่าเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรรมภาคเหนือ ที่ปรึกษาสมัชชาคนจน และกลุ่มชาวบ้านสนับสนุนการกระทำผิดของนายมงคล ใช้กฎหมายเหนือกฎหมาย และเชื่อมโยงปัญหาการขาดแคลนน้ำในลุ่มน้ำแม่วางว่ามีผลมาจากการบุกรุกทำลายป่าต้นน้ำของคนบนดอย

3 ธ.ค. 41 ในการประชุมประจำเดือนของกำนัน ผู้ใหญ่บ้านอำเภอแม่วาง มีวาระการประชุมกรณีการจับกุมนายมงคล และมีข้อเสนอให้ดำเนินคดีต่อนายมงคล ตามกระบวนการและขั้นตอนตามกฎหมาย และไม่ให้มีการสอบสวนนายจรูญ บัวบาน เจ้าหน้าที่หน่วยพิทักษ์ป่าปางเติม เพราะเห็นว่าเป็นการปฏิบัติหน้าที่โดยชอบแล้ว อย่างไรก็ตามกำนันและผู้ใหญ่บ้านทั้งหมดในตำบลแม่วินมีมติไม่ยอมรับข้อเสนอดังกล่าว ขณะเดียวกันก็มีใบปลิวแถลงการณ์ออกมาอีกครั้ง โดยอ้างชื่อ “ชมรมกำนันผู้ใหญ่บ้าน/กลุ่มผู้ใช้น้ำอำเภอแม่วาง/อปพร.อำเภอแม่วาง/ลูกเสือชาวบ้านและ อบต.แม่วาง” มีเนื้อหาโจมตีนายมงคลว่าเป็นพวกขายชาติ พร้อมทั้งสนับสนุนการกระทำของเจ้าหน้าที่หน่วยป้องกันรักษาป่า และเจ้าหน้าที่ตำรวจ

- 8 ธ.ค. 41 หน่วยราชการในอำเภอแม่วางประชุมเกี่ยวกับการร้องเรียนในกรณีจับกุมดำเนินคดีนายมงคล ตามกฎหมายป่าไม้ ที่ประชุมมีข้อสรุปว่า
1. ในช่วงที่ยังไม่มีกฎหมายป่าชุมชนออกมารองรับ ให้แต่ละชุมชนออกกฎระเบียบการจัดการทรัพยากรของชุมชนให้ชัดเจนและนำเสนอต่อ อบต. และแจ้งให้หลายฝ่าย โดยเฉพาะคนเมืองพื้นที่ราบให้รับรู้
 2. ถ้าต้องการใช้ไม้ทำเอกสารเป็นลายลักษณ์อักษรแจ้งไปที่กรรมการหมู่บ้าน เพื่อให้ประสานงานไปที่ อบต.และแจ้งไปตามหน่วยงานตามลำดับขั้นตอนต่อไป

...ธ.ค. 2541 นายพิริยะ สีหกุล ทนายความและนายสมชัย ศิริชัย ประธานเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรรมภาคเหนือ ลงพื้นที่เพื่อดูรายละเอียดข้อเท็จจริง พบว่าสภาพบ้านนายมงคล เป็นบ้านไม้ไผ่ หลังคามุงหญ้าคา ส่วนบ้านนายบุญ (หลานเขย) เป็นบ้านที่ขึ้นโครงไว้มานานแล้ว และค่อยๆ ทำฝายบ้านไปเรื่อยๆ

14 ธ.ค. 41 นายมงคล ไปรายงานตัวต่อศาลเป็นครั้งแรก ณ ศาลจังหวัดเชียงใหม่

15 ธ.ค.41 เครือข่ายลุ่มน้ำแม่วางประชุมประจำเดือนธันวาคม มีข้อสรุปว่าหากสมาชิกชุมชนผู้ใดต้องการใช้ไม้ ให้แจ้งเฉพาะกับกรรมการป่าชุมชน และกรรมการหมู่บ้าน โดยพิจารณาตามความเหมาะสม ส่วนกฎระเบียบของชุมชนให้เยาวชนรวบรวมข้อมูลแบบแผนการจัดการทรัพยากรแต่ละหมู่บ้านให้ชัดเจนเพื่อเสนอต่อ อบต. ต่อ

24 ธ.ค.2541 นายมงคลไปรายงานตัวต่อศาลครั้งที่สอง และศาลนัดสืบพยานโจทก์ในวันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2542

กรณีการผลิตสุราพื้นบ้าน

สุราหรือเหล้าเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น โดยอาจกล่าวได้ว่า เหล้าที่โด่งดังของโลกส่วนใหญ่มีต้นกำเนิดมาจากการผลิตในครัวเรือนและอุตสาหกรรมชุมชนขนาดเล็กทั้งสิ้นตัวอย่างเช่น “บอร์กโด” ไวน์ที่ได้จากการหมักน้ำองุ่น ได้รับการยอมรับจากนักดื่มไวน์ทั่วโลกมามีคุณภาพดี มีแหล่งผลิตที่เมืองบอร์กโด ประเทศฝรั่งเศส ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความเหมาะสมกับการปลูกองุ่นเพื่อทำไวน์มานานนับร้อยปี นอกจากนี้ยังมีเมืองเล็กๆ ในแคลิฟอร์เนีย อิตาลี และชิลี ซึ่งชาวบ้านในชุมชนเหล่านี้มีกฎหมายที่เอื้ออำนวยการผลิตและพัฒนาจนสามารถสร้างสรรค์สินค้าที่น่าขายได้และชื่อเสียงมาให้ครอบครัว ชุมชนและประเทศ

ในญี่ปุ่น การทำ “สาเก” ซึ่งได้รับการพัฒนาสูตรและกรรมวิธีการผลิตซึ่งเป็นสูตรลับประจำตระกูล จนเกิดเทศกาลชิสากะ และพัฒนาการผลิตจนส่งออกขายเป็นที่เลื่องชื่อทั่วโลก น่าขายได้เข้าสู่ประเทศญี่ปุ่นอย่างมหาศาล ทั้งๆ ที่ญี่ปุ่นมีพื้นที่ในการผลิตข้าวเพื่อบริโภคน้อย แต่ต้องนำเข้าข้าวเหนียวจากประเทศไทยไปเป็นวัตถุดิบ²⁶

พัฒนาการผลิตข้าวเหล้าพื้นบ้านของไทยกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับสาเก (Sake) ซึ่งเป็นไวน์ข้าวของชาวญี่ปุ่นซึ่งเริ่มมีการผลิตในระยะเวลาใกล้เคียงกับสาโทของไทย แต่มีพัฒนาการจนทำให้สาเกมีคุณภาพผลผลิตเป็นที่ยอมรับและมีชื่อเสียงไปทั่วโลก แม้แต่ในประเทศไทยยังมีบริษัทเอกชนตั้งโรงงานผลิตสาเกในประเทศไทยเพื่อส่งออก โดยใช้วัตถุดิบในประเทศ 2 โรงงาน และมีแนวโน้มที่จะปรับปรุงคุณภาพเพื่อจัดจำหน่ายในประเทศไทย²⁷

เมื่อมองไปยังประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงอย่างลาว รัฐบาลลาวได้ส่งเสริมให้บ้านส่างไห ที่แต่เดิมเป็นชุมชนที่ดื่มเหล้าเพื่อยังชีพกันมาหลายชั่วอายุคนและมีรสชาติเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป ให้ดื่มเหล้าพื้นบ้านเป็นอาชีพเสริมในปัจจุบัน และยกย่องให้เป็นหมู่บ้านวัฒนธรรมดีเด่น เปิดให้นักท่องเที่ยวได้เยี่ยมชมโบราณสถาน และดูกรรมวิธีการดื่มเหล้าพื้นบ้าน พร้อมทั้งผลิตเหล้าและหัตถกรรมพื้นบ้านจำหน่ายจนกลายเป็นธุรกิจหลักของชุมชน²⁸

²⁶ เอกสารเผยแพร่เรื่อง “น้ำภูมิปัญญาไทย 4 ภูมิภาค” ไม่ระบุวันที่เผยแพร่

²⁷ อ่าน แนวโน้มการผลิตไวน์ในประเทศไทย, ประดิษฐ์ คุรุวัฒนา นักวิจัยเชี่ยวชาญ ระดับ 9 สถาบันค้นคว้าและพัฒนาผลิตภัณฑ์อาหาร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ในเอกสารประกอบการสัมมนา “เศรษฐกิจชุมชน ปัญหาและอุปสรรคการแปรรูปผลไม้ สาคู และกระชาย” 15 พฤษภาคม 2541 ณ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น จัดโดยเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคอีสาน

²⁸ ผลการศึกษาเรื่องเหล้าพื้นบ้านไทย-ลาว กัตตัญญู เลิศล้ำ และคณะ คณะมนุษยศาสตร์ ภาควิชาพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม สิงหาคม 2543

กฎหมายของรัฐลิตรอนสิทธิของชุมชน

รัฐบาลไทยได้ออกพระราชบัญญัติสุราฉบับแรกขึ้นในปี พ.ศ. 2493 ทำให้การดื่มเหล้าของชาวบ้านกลายเป็นเรื่องผิดกฎหมาย

การผลิต “สุรา” ซึ่งหมายถึงสารละลายที่มีปริมาณแอลกอฮอล์ตั้งแต่ 5 ดีกรีเป็นต้นไป จะต้องขออนุญาตอธิบดีกรมสรรพสามิต โดยให้เป็นไปตามที่กระทรวงการคลังกำหนดนโยบายเรื่องสุราเพื่อให้รัฐมีรายได้จากสุรา ทั้งการทำสุรา การนำสุราเข้ามาจำหน่ายในราชอาณาจักร การใช้และการขนส่งสุรา เชื้อสุรา และการจัดเก็บภาษีสุรา เพื่อกำหนดการจัดเก็บภาษีสุรา เป็นผลให้เหล้าพื้นบ้านที่ชาวบ้านเคยทำกินกันเองโดยอาศัยความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สั่งสม และถ่ายทอดกันมาในเรื่องการแปรรูปวัตถุดิบธรรมชาติที่มีอยู่อย่างหลากหลายกลายเป็นสิ่งผิดกฎหมายไปทันที

พระราชบัญญัติสุราปี 2493 มีบัญญัติให้ผู้ปกครองกิจการทำเหล้า จะต้องดำเนินการตามเงื่อนไขของกฎหมาย ดังนี้

- 1.1. โดยหลักกฎหมาย ห้ามนำสุรา เว้นแต่จะได้รับใบอนุญาตจากอธิบดีกรมสรรพสามิต ซึ่งผู้ได้รับอนุญาต ในกรณีนี้ตามมติคณะรัฐมนตรีโดยมีหลักเกณฑ์ดังนี้
- 1.2. ต้องทำเป็นประกัน ก่อสร้างโรงงานมาวาง 500,000 บาท
- 1.3. วัตถุดิบ และกรรมวิธีการทำสุราต้องได้รับความเห็นชอบจากกรมสรรพสามิต เสียก่อน
- 1.4. สุราที่ผลิตแล้วก่อนนำออกจากโรงงานจะต้องส่งให้กรมสรรพสามิตวิเคราะห์คุณภาพเสียก่อน
- 1.5. ต้องเสียภาษีสุราตามกำหนด
- 1.6. ต้องนำเงินประกันตามสัญญาอนุญาตให้ทำและขายสุราเป็นเงิน 100,000 บาท หากเป็นสุราแท้ ประเภทสุราผลไม้ต้องมีหลักเกณฑ์เพิ่มเติม คือ
 - 1.6.1. ต้องใช้ผลไม้สดหรือผลไม้อื่น ซึ่งเป็นผลผลิตในประเทศไม่น้อยกว่าร้อยละ 60 โดยมีแอลกอฮอล์ไม่เกิน 15%
 - 1.6.2. มีเนื้อที่ซึ่งเป็นของตนเองไม่ต่ำกว่า 100 ไร่ หรือดำเนินการส่งเสริมให้เกษตรกรเพาะปลูกองุ่น โดยประกันราคา รับซื้อ สำหรับการทำสุราใช้ในบ้านเรือน จะต้องได้รับอนุญาตจากอธิบดีกรมสรรพสามิต โดยให้เป็นไปตามที่กระทรวงการคลังกำหนดเป็นกฎกระทรวง ซึ่งในกรณีนี้ ปัจจุบันยังไม่มีกฎกระทรวง กำหนดหลักเกณฑ์การอนุญาตให้ทำสุราในบ้านเรือนแต่อย่างใด

ต่อมา มติ ค.ร.ม. 2 เมษายน 2517 ได้กำหนดหลักเกณฑ์การอนุญาตการทำสุราโดยกระทรวงการคลัง ระบุว่าผู้ที่ขออนุญาตทำสุราแช่ จะต้องประกอบกิจการโรงงานเท่านั้น ต่อมา ปี 2529 ยกเลิกการอนุญาตทำสุราในครัวเรือนเพราะถือว่าการคมนาคมสะดวกแล้วจึงสามารถหาซื้อได้ทั่วไป

รัฐได้รวบอำนาจในการผลิตเหล้าสาโท โดยยกสิทธิให้กับผู้ประกอบการขนาดใหญ่ผูกขาดการผลิตเหล้าไว้ และกีดกันหวงห้ามวิธีการผลิตเหล้าของชาวบ้าน ทั้งๆ ที่ลูกแบ่งที่ทำมาจากข้าวและสมุนไพรมะพร้าว และวัตถุดิบที่ใช้ในการหมักกลั่นเป็นของชาวบ้านซึ่งมีอยู่แล้วในท้องถิ่น เหล้าพื้นเมืองกลั่นกลายเป็นสุราเถื่อนนับแต่ปี พ.ศ. 2493 เป็นต้นมา

การผูกขาดระบบการผลิตและขายเหล้าตามกฎหมาย²⁹

จากแต่เดิมที่ชาวบ้านหมัก ต้ม กลั่นสุรากินและขายกันเอง รัฐได้เปลี่ยนกฎหมายและยกสัมปทานโดยมีการประมูลผูกขาดการให้สิทธิประโยชน์ในการทำสุราและออกจำหน่ายให้แก่เอกชนโดยการควบคุมดูแลของกรมสรรพสามิตทั้งทางด้านการผลิตและจำหน่ายทุกขั้นตอน รวมทั้งการเรียกเก็บภาษีหรือแสตมป์สรรพสามิต

สุราที่จำหน่ายอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ได้แก่ สุราขาว สุราเซียงซุน และสุราสี (มี 2 ประเภท คือ 1. สุราพิเศษ ซึ่งขายได้ทั่วไปแต่เสียภาษีแพงกว่าสุราขาวและสุราปรุงพิเศษ มีชื่อเรียกแตกต่างกันตามวัตถุดิบที่ใช้ เช่นผลิตจากข้าวเรียก วิสกี้, ผลิตจากอ้อยเรียกรัม, ผลิตจากข้าวโพดเรียกเบอร์เบิน เหล้าขาว 28 ดีกรี ขณะที่กรมสรรพสามิตมีโรงงานผลิตบริันดี ในชื่อการค้ารีเจเนซี่ และแบล็คแคท 2.คือสุราปรุงพิเศษ สุราปรุงพิเศษของไทยได้แก่ แม่โขง กวางทอง ซึ่งถูกผูกขาดผ่านกระทรวงอุตสาหกรรม เสียภาษีและรายได้ขั้นต่ำ และอัตราภาษีพิเศษ)

ในอดีตการออกจำหน่ายสุราขาวและสุราสีจะแบ่งเป็นเขตต่างๆ ทั่วประเทศ 32 เขต และต่อมาระหว่าง ปี 2514 - 24 มีการผลิตและจำหน่ายมากกว่า 32 เขต จึงปรับเป็น 12 เขต ในปี 2530 โดยมีเอกชนสร้างโรงงานเหล้าให้ได้ตามมาตรฐานที่กรมสรรพสามิตเป็นผู้กำหนด ยกให้รัฐแล้วกลับมาไปใช้ และมี 12 โรงเหล้าที่ผลิตเหล้าขาว 28 ดีกรี และเหล้าสีของแต่ละเขต โดยที่สูตรน้ำเชื้อผลิตแม่โขง กวางทอง และหัวน้ำเชื้อและการผสมแม่โขงและกวางทอง เป็นสิทธิบัตรของกระทรวงอุตสาหกรรม

เนื่องจากระบบการผลิตและจำหน่ายเหล้าขาว เป็นระบบผูกขาด กรม สรรพสามิตได้ใช้วิธีการประมูลสัมปทานสิทธิการผลิตและการจำหน่ายสุราในแต่ละเขตโดยผู้รับสิทธิในการผูกขาดมีหน้าที่ชำระภาษีและแบ่งรายได้ให้แก่รัฐบาลแบบเหมาขั้นต่ำเป็นรายปี และมีภาระต้องจ่ายค่าปราบปรามไม่ให้มีการ จำหน่ายสุราเถื่อนแก่ข้าราชการกรมสรรพสามิตและไม่ให้ประชาชนผลิตเหล้าขาวกินเอง หรือต้มเหล้ากินเอง หรือทำสุราแช่ในเขตจำหน่ายผูกขาดของตัวเอง

ในขณะเดียวกันรัฐควบคุมราคาขายส่งช่วงสุดท้ายเพื่อประโยชน์ ในการจัดเก็บภาษีและป้องกันมิให้ประชาชนถูกเอาเปรียบในด้านราคา กรมสรรพสามิตและกรมโรงงานอุตสาหกรรม

²⁹ จากหนังสือพิมพ์ผู้จัดการรายวัน วันศุกร์ที่ 9 กุมภาพันธ์ 2544 หัวข้อข่าว "เปิดปุมหลังธุรกิจเหล้าที่สรรพสามิตเมาตลอด"

ควบคุมการผลิตและการจำหน่ายโดยให้ซื้ออากร แสตมป์สุราล่วงหน้าและที่ใช้ราคาขายส่งขั้นสุดท้ายเป็นบรรทัดฐานการคิดภาษีและควบคุมราคา ขายปลีกได้

แต่ต่อมาถูกยกเลิกเพราะบริษัท สุราทิพย์และสุรามหาราษฎร์อ้างว่าควบคุมผู้ค้าส่งขั้นที่ค้าส่งมือสอง (ยี่ปั้ว) ไม่ได้ จึงปล่อยให้ราคาขายปลีกลอยตัว ทำให้ผู้บริโภคเสียประโยชน์มาก และทำให้ผู้ผลิตสามารถสร้างสต็อกเหล้าเอาเปรียบรัฐและผู้บริโภคโดยโกงภาษีและผลักภาระให้ประชาชนอย่างไม่เป็นธรรม

จากการเปลี่ยนให้ผู้ผลิตผูกขาดในเขตเป็น การควบคุมราคาขายปลีกช่วงสุดท้าย และไม่ไ้การเก็บภาษีจากพื้นฐานราคาตามระบบภาษี แต่เก็บให้ตายตัวแบบเฉพาะเจาะจง โดยรัฐอ้างว่าเป็นการช่วยไม่ให้ประชาชนต้องกินเหล้าแพงในเขตนั้น แต่จากข้อเท็จจริงทุกโรงงานคุมราคาขายส่งช่วงสุดท้ายให้ต่ำอย่างเป็นทางการ แต่ในการปฏิบัติราคาขายปลีกจะสูงกว่าราคานี้และบังคับให้ผู้ค้าส่งอันดับสอง และสาม ทำให้ราคาขายปลีกลอยตัวขึ้นมาตามแต่ระดับความต้องการของแต่ละเขตและเป็นการเอาเปรียบผู้บริโภคและที่จริงโกงภาษีนั่นเอง

เหตุผลที่สมัยก่อนประชาชนสามารถซื้อเหล้า ขาวได้ราคาถูก เนื่องจาก มี 32 เขต แต่ละเขตผลิตจำหน่ายเอง ไม่ได้ผูกขาดโดยกลุ่มเดียวกัน ทำให้ราคาของแต่ละเขตแตกต่างกัน มีการแข่งขันในที่ คือถ้าแพงเกินไป ประชาชนก็สามารถข้ามเขตไป ซื้อที่อื่นได้ ขณะเดียวกันก็ทำให้เจ้าหน้าที่สรรพ สามีตกรมโรงงานฯ มีอำนาจเหนือกว่าเจ้าของโรงเหล้า

ดังนั้นระบบการควบคุม การกำกับเรื่องสุรา การเสียภาษี การตรวจ สอบราคา เมื่อคุมที่โรงงาน คุมจำนวนแสตมป์เหล้าที่ออก คุมในระบบการ ขนย้าย ถ่ายเท และการขนจากอีกเขตไปอีกเขตต้องมีใบอนุญาต อำนาจเบ็ดเสร็จจึงอยู่ที่เจ้าหน้าที่ของรัฐและโรงเหล้าเป็น ลูกน้องของข้าราชการในระยะ แรกๆ ต่อมาเอื้อประโยชน์ของผู้ ได้รับสัมปทานซึ่งต้องเกื้อกูลจ้างคนของรัฐที่ ควบคุมในแต่ละโรงงานและผู้กำกับให้เอื้อประโยชน์ต่อตน ระบบข้าราชการกลายเป็นระบบการจ้างข้าราชการเป็นเจ้าหน้าที่รักษาประโยชน์ของผู้รับสัมปทาน ตั้งแต่ระดับสูงสุดลงไป กลายเป็นผู้ดูแลผลประโยชน์ให้กับโรงงานผู้ผลิต และเป็นเครื่องมือป้องกันไม่ให้มีใครมาขายข้ามเขตของตัว ควบคุมการขนย้ายข้ามเขต โดยให้เจ้าหน้าที่สรรพสามิตเป็นผู้ปราบปรามและป้องกันการลักลอบผลิตสุราเถื่อนภูมิปัญญาชาวบ้าน เช่น การผลิตกระแช่ อุ สาโท และ เหล้าขาว

กฎหมายเหล้าเสรี ตามรัฐธรรมนูญใหม่

แม้จะมีรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 มาตรา 46 ระบุอย่างชัดเจนว่า “บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอธิปไตย หรือพื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลป หรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืนก็ตาม รัฐหาได้มีความจริงใจที่จะแก้ไขการผลิตและค้าเหล้าเสรีให้ดำเนินไปตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญใหม่แต่อย่างใด แต่กลับปิดกั้นโอกาสของชุมชนโดยสิ้นเชิง

มติ ครม. 15 กันยายน 2541 เห็นชอบให้มีนโยบายเปิดเสรีการผลิตและจำหน่ายสุรากลั่น ปี 2542 ให้เปิดเสรีในการผลิตและจำหน่ายทั้งเหล้าขาวและเหล้าเสรี โดยสนับสนุนการผลิตสุราในชุมชน แต่ระเบียบยังบังคับให้มีเงินทุนในการจดทะเบียนขั้นต่ำ 2 ล้านบาท โดยที่กระทรวงการคลังมีประกาศวิธีการบริหารงานสุรา พ.ศ. 2543 ให้ผู้ที่ขออนุญาตทำการขายสุรากลั่นประเภทวิสกี้ บรั่นดี และยีน ต้องเสนอโครงการลงทุนก่อสร้างโรงงานสุรา ซึ่งต้องเป็นไปตามประกาศกระทรวงอุตสาหกรรม เรื่องหลักเกณฑ์และเงื่อนไขการพิจารณาอนุญาตโรงงานสุรา ลงวันที่ 3 เมษายน 2543 คือต้องมีขนาดกำลังผลิตขั้นต่ำเทียบเป็นน้ำสุราที่มีแรงแอลกอฮอล์ 28 ดีกรี ขึ้นต่ำวันละ 30,000 ลิตร ต้องมีพื้นที่ไม่น้อยกว่า 200 ไร่

หลักเกณฑ์และเงื่อนไขการพิจารณาอนุญาตโรงงานสุรา กระทรวงอุตสาหกรรม

เบียร์	ไวน์
1. มีทุนจดทะเบียนชำระแล้วไม่ต่ำกว่า 10 ล้านบาท	1. มีทุนจดทะเบียนชำระแล้ว 2 ล้านบาท
2. วางหลักประกันยื่นขออนุญาต เป็นเงิน 5 ล้านบาท	2. ต้องมีหลักฐานแสดงให้เห็นว่ามีการเพาะองุ่นที่ใช้เป็นวัตถุดิบในการผลิตไม่ต่ำกว่า 100 ไร่
3. วางเงินตามสัญญาจำนวน 10 ล้านบาท หลังได้รับอนุญาต	3. ต้องเสนอผังก่อสร้างโรงเรือน เครื่องจักร อุปกรณ์การผลิตหลักฐานเพาะปลูกองุ่น และกรรมวิธีการผลิต
4. เพิ่มทุนจดทะเบียน โดยต้องชำระเงินให้ครบภายใน 180 วัน หลังได้รับอนุญาต นับจากวันทำสัญญา	

สำนักนโยบายและแผน สำนักปลัดกระทรวง ส่วนนโยบายเศรษฐกิจและสังคม กระทรวงมหาดไทย (สนผ.สป.) ได้ทำบันทึกข้อความเพื่อเรียนเสนอต่อปลัดกระทรวงมหาดไทย เรื่อง ร่างหลักเกณฑ์การขออนุญาตผลิตและจำหน่ายสุราแช่ จากวัตถุดิบทางการเกษตร ตามมติ ครม. 15 กันยายน 2541 เมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน 2542 ซึ่ง สนผ.สป. อีกทั้งยังมีข้อเสนอว่า ควรคำนึงถึงผลกระทบทางด้านสังคมอันเกิดจากเหตุจากการบริโภคสุราที่อาจทำให้เกิดอุบัติเหตุและอาชญากรรมต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นภัยต่อสังคมและสูญเสียชีวิตและทรัพย์สิน

ขณะที่ปรึกษารัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ฝ่ายเศรษฐกิจ ประชุมพิจารณาเรื่อง ร่างหลักเกณฑ์การขออนุญาตผลิตและจำหน่ายสุราแช่ จากวัตถุดิบทางการเกษตร และความเห็นของ สนผ.สป. ดังกล่าวข้างต้น เมื่อเดือนมกราคม 2543 และได้ทำหนังสือแสดงความเห็นเสนอต่อเลขาธิการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ว่าข้อสังเกตดังกล่าวนี้ไม่มีหลักฐานสนับสนุนว่าจะเป็นไปตามนั้น แต่ผลที่จะเกิดขึ้นมากกว่า คือ 1. ปัญหาสังคมและอาชญากรรมจะลดน้อยลงในประเทศที่อนุญาตให้เกษตรกรผลิตได้อย่างเสรี เช่น ฝรั่งเศส อเมริกา และต้นเหตุของปัญหาสังคมและอาชญากรรมนั้นเกิดจากปัญหาความยากจน เมื่ออนุญาตให้ชาวบ้านและเกษตรกรมีอาชีพใหม่ที่ทำรายได้ดี ก็จะไม่หันไปก่ออาชญากรรมในอารยะประเทศ และ 2. มีผลการวิจัยเรื่องการดื่มสุรา สรุปว่าในประเทศที่ผลิตสุรา ประชาชนไม่ได้ดื่มสุรามากกว่า

ประเทศที่ไม่ได้ผลิตเลย เช่น ประเทศสกอต ส่งวิสกี้ออกจำหน่ายทั่วโลก แต่มีสถิติคนดื่มสุราเฉลี่ยต่อหัวน้อยกว่าประเทศอเมริกาและประเทศไทย โดยเฉพาะประเทศไทย มีสถิติดื่มสุรา “จอห์นนี่ วอดเกอร์” มากเป็นอันดับ 2 ของโลก

ประกาศของกระทรวงการคลัง เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2543 ระบุว่า การขออนุญาตทำและขายส่งสุรากลั่นประเภทวิสกี บรัันดี และยีน จะต้องเป็นบริษัท จำกัด มีกำลังการผลิตขั้นต่ำวันละ 30,000 ลิตร มีพื้นที่อย่างน้อย 200 ไร่ สถานที่ตั้งโรงงานต้องห่างจากแม่น้ำลำคลองสาธารณะไม่น้อยกว่า 2 กิโลเมตร

ล่าสุด มติ ค.ร.ม. เมื่อวันที่ 7 พฤศจิกายน 2543 แม้จะเห็นชอบตามที่กระทรวงการคลังเสนอนโยบายบริหารงานสุราหลังปี 2542 สำหรับการผลิตสุราในพื้นที่เมืองของไทย ให้มีการผลิตสุราในพื้นที่เมืองเช่น อุ กระแช่ สาโท น้ำตาลเมา โดยจัดระบบให้ซึ่งผู้ขออนุญาตต้องเป็น “สหกรณ์” และมีวัตถุประสงค์เพื่อการผลิตและจำหน่ายสุราในพื้นที่เมือง ไม่กำหนดเงินลงทุนและขนาดพื้นที่ของโรงงาน แต่ในทางปฏิบัติแล้วชาวบ้านยังไม่สามารถผลิตเหล้าพื้นเมืองเสรีได้จริง เพราะมีเงื่อนไขโรงงานที่ก่อสร้างต้องได้มาตรฐานของกรมโรงงานอุตสาหกรรม มีระบบกำจัดน้ำเสีย และการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ดี สุราที่จำหน่ายต้องเป็นไปตามมาตรฐานผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมสุรา

การเคลื่อนไหวให้มีการผลิตเหล้าพื้นบ้าน

นับแต่ปี 2541 ที่เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกทั้ง 4 ภาค ได้เริ่มออกมาเปิดประเด็นกับสังคมเรื่องเหล้าพื้นบ้านเสรี เพื่อให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญใหม่ พ.ศ. 2540 มาตรา 46 ระบุอย่างชัดเจนว่า “บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะ หรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน”

ปัจจุบันได้มีกลุ่มชาวบ้านที่เคยลักลอบทำการผลิตและจำหน่ายเหล้าพื้นบ้านทั้งภาคเหนือและภาคอีสานได้รวมตัวกันเป็นเครือข่ายเพื่อรณรงค์ ต่อสู้ ผลักดันให้ชาวบ้านสามารถผลิตและจำหน่ายเหล้าพื้นบ้านได้อย่างถูกกฎหมาย ด้วยเห็นว่า ระบบกฎหมายเกี่ยวกับสุราของไทยที่มีอยู่มิได้เอื้อให้ชาวบ้านสามารถพัฒนากระบวนการผลิตเหล้าให้มีคุณภาพทัดเทียมกับเหล้าพื้นบ้านของชาติอื่นๆ ทั่วโลก ทั้งๆ ที่ ชาวบ้านมีพื้นฐานทั้งองค์ความรู้และทรัพยากรในท้องถิ่นที่มีอยู่ อันได้แก่ ข้าว ผลไม้ และสมุนไพรต่างๆ ที่ใช้เป็นวัตถุดิบในการผลิต ที่สามารถจะแปรรูปสินค้าทางการเกษตรให้มีมูลค่าที่เพิ่มสูงขึ้น แก้ปัญหาราคาสินค้าเกษตรตกต่ำ เป็นการสร้างอาชีพและกระจายรายได้ให้กับชุมชน อีกทั้งอุดหนุนผู้ที่คนในชุมชนจะต้องเสียค่าใช้จ่ายจากการซื้อเหล้าโรงซึ่งถูกรัฐและเอกชนเพียงไม่กี่คนผูกขาดระบบการผลิตและจำหน่ายไว้อย่างสิ้นเชิง

เครือข่ายอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น กลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตเหล้าสาโทภาคเหนือตอนบน

เครือข่ายอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นฯ ได้เคลื่อนไหวเรียกร้องให้กระทรวงการคลังและกระทรวงอุตสาหกรรมปรับเปลี่ยนเงื่อนไขการผลิตเหล้าให้เป็นไปตามนโยบายเหล้าเสรีอย่างแท้จริงมาตั้งแต่กลางปี 2543 เพราะที่ผ่านมาเครือข่ายต้อง “เสียภาษีนอกระบบ” ให้กับเจ้าหน้าที่สรรพสามิตที่เพื่อป้องกันไม่ให้มาจับกุมชาวบ้านที่ผลิตเหล้าทั้งในลักษณะรายเดือนและรายสัปดาห์

แสดงพื้นที่ที่มีการรวมตัวของเกษตรกรภาคเหนือ
ที่ออกมารณรงค์เคลื่อนไหวให้มีการผลิตเหล้าพื้นบ้านโดยเสรี

จังหวัด	อำเภอ
พะเยา	อ.แม่ใจ, อ.เชียงคำ, อ.ดอกคำใต้, อ.ภูพานก้านยาว, กิ่งอำเภอภูซาง, อ.เชียงม่วน, อ.เมือง
เชียงราย	อ.เทิง, อ.พญาเม็งราย, อ.ขุนตาล, อ.ป่าแดด, อ.เวียงชัย-พานเวียงแก่น, อ.แม่จัน, เมือง
แพร่	อ.วังชิ้น, อ.สอง
น่าน	อ.สันติสุข

จังหวัดแพร่ เป็นพื้นที่ซึ่งมีการผลิตเหล้าพื้นบ้าน ลักลอบจำหน่ายทั้งในและ ต่างพื้นที่มานาน นับ 10 ปีนั้น นายยนต์ ธิเปียง ชาวบ้านวังลึก ตำบลนาพูน อำเภอวังชิ้น จังหวัดแพร่ ซึ่งได้ผลิตเหล้าพื้นบ้านออกจำหน่ายเป็นรายได้เสริมจากการทำสวนส้ม กล่าวว่า เหล้าพื้นบ้านจากอำเภอวังลึก ปัจจุบัน สามารถ ขยายตลาดไปถึงจังหวัดสุโขทัย-อุตรดิตถ์ จำนวนชาวบ้านวังลึกเหนือและวังลึกใต้ ราว 400 กว่าครอบครัว มีผู้ตั้งตัวเป็นผู้นำ เครือข่ายราว 100 กว่ากลุ่ม เงินหมุนเวียนที่ชาวบ้าน ได้รับจากการจำหน่ายเหล้าพื้นบ้านที่ผลิตเอง จะมีเข้ามาไม่น้อยกว่า 2 ล้าน บาท/เดือน

ขณะที่แหล่งผลิตเหล้าพื้นบ้านเขต ตำบลห้วยหม้าย อำเภอสอง จังหวัด แพร่ ถือเป็น แหล่งผลิตเหล้าพื้นบ้านที่ใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งของ ภาคเหนือ มี ตลาดรองรับทั้งจังหวัดอื่น ๆ ในภาคเหนือ ปัจจุบันเหล้าจากที่นี่สามารถส่ง ขายในบางพื้นที่ในภาคตะวันออก และไล่ไปถึงภาคใต้และภูเก็ต นายทองดี จงสุข ผู้ใหญ่บ้านต้นหนุน ตำบล ห้วยหม้าย อำเภอสอง จังหวัดแพร่ บอกว่า ถ้าประเมินจากจำนวนหลังคาเรือนในท้องที่ ตำบลห้วยหม้าย ที่มีทั้งสิ้น 1,000 กว่าหลังคา มีไม่น้อย กว่า 900 หลังคาเรือนที่ผลิตเหล้าออกจำหน่ายเป็นอาชีพเสริม แต่ละวันจะมีเหล้าออกมาทั้งสิ้นไม่น้อย กว่า 70,000 - 90,000 กว่าลิตร มีเงินหมุนเข้าท้องถิ่นนี้ เดือนละ 30 กว่าล้านบาท³⁰

³⁰ ผู้จัดการรายวัน เสาร์ที่ 27 มกราคม 2544

การประชุมของเครือข่ายอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น มีขึ้นหลายครั้ง เพื่อที่ต้องการ
รณรงค์เผยแพร่ให้เห็นภูมิปัญญาของชุมชนในการแปรรูปสินค้าเกษตรให้มีมูลค่าสูงขึ้น และ
ต้องการต่อต้านกฎหมายสุรา เช่น เมื่อวันที่ 21 พฤศจิกายน 2543 พร้อมกับยื่นข้อเสนอผ่าน
ผู้ว่าราชการจังหวัดห้ามไม่ให้เจ้าหน้าที่สรรพสามิต และหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเข้าไปตรวจ
ค้นการผลิตเหล้าสาโทกลั่น ในพื้นที่ 6 อำเภอของจังหวัดเชียงราย ประกอบด้วย เทิง, ขุนตาล
เชียงของ, พญาเม็งราย, ป่าแดด, และอำเภอเมือง แต่จากนั้นการเคลื่อนไหว ต่างๆ ก็หยุดชะงัก
ลง และเตรียมจะเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องต่อไป

วันที่ 14 ธันวาคม 2543 เจ้าหน้าที่สรรพสามิต จังหวัดพะเยา เข้ากวาดล้างการทำเหล้า
เถื่อนของชาวบ้านเขต อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ได้หลักฐานเหล้าที่ผ่านการต้มกลั่นแล้ว 3 -
4 ขวด เป็นผลให้ชาวบ้านในพื้นที่ กว่า 200 คน ได้ฮือล้อมที่ว่าการอำเภอ กดดันให้เจ้าหน้าที่
ต้องยอม เจริญใจไกลเกลี่ย

15 ธันวาคม 2543 ชาวบ้านจากอำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน จำนวนรวม 10,000 คน
ชุมนุม ประท้วงการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่สรรพสามิตน่าน กรณีเมื่อวันที่ 9 ธันวาคมได้ส่ง
กำลังเข้าจับกุมกลุ่มแม่บ้านในพื้นที่ผลิตไวน์ผลไม้เพื่อส่งเสริมรายได้ให้ครัวเรือนตามคำแนะนำ
ของสหกรณ์การเกษตร โดยตั้งข้อหาว่าเป็นการผลิตสุราแช่โดยผิด กฎหมาย เปรียบเทียบ
ปรับเป็นเงิน 200 บาท ยึดของกลางไวน์ผลไม้ 22 ถัง 300 ลิตรโดยประมาณ

วันที่ 22 ธันวาคม 2543 เวลาประมาณ 06.00 น. เจ้าหน้าที่สรรพ สามิต จังหวัดเชียงราย
ประมาณ 5-6 คน เข้าตรวจค้นบ้านนายเล็ก ตะใจ ชาวบ้านร่องเบือ ตำบลห้วยสัก อำเภอเมือง
จังหวัดเชียงราย ยึดข้าวหมักที่ ยังไม่ได้ต้มกลั่นเป็นเหล้า จำนวน 8 ถัง ต่อมาถูกชาวบ้านในพื้นที่
ที่รวม 1,000 คน ล้อมกรอบ เจ้าหน้าที่ที่กดดันให้ปล่อยตัวนายเล็ก พร้อมของกลางที่ยึดได้
เป็นต้น

ตั้งแต่กลางเดือนมกราคม 2544 เครือข่ายอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้พยายามจัดโครงสร้าง
ขององค์กรให้เป็นระบบ โดยเริ่มจัดประชุมรณรงค์หาสมาชิกเพิ่มในระดับตำบล-อำเภอ ที่
ได้ตกลงเข้าร่วมเป็นเครือข่ายมาก่อนหน้านี้ โดยเริ่มจากอำเภอเมือง จ.เชียงราย และอำเภอใกล้เคียง
ก่อน โดยเมื่อ 21 มกราคม เครือข่ายอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในเขต อ.พญาเม็งราย ถึง
เขต อ.เวียงชัย จ.เชียงราย ได้จัดประชุมชาวบ้านในท้องที่ของตนเองเพื่อชี้แจงเกี่ยวกับระเบียบ
และหลักการต่างๆ รวมทั้งเมื่อวันที่ 23 มกราคม ชาวบ้านเขต อ.ป่าแดด ได้ประชุมกันหลังจากนี้
จะเริ่มรณรงค์ในลักษณะเดียวกันในท้องที่ จ.พะเยาทั้งหมด

ต่อมาเมื่อ 27 มกราคม เครือข่ายอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการประชุมระดับแกนนำ
แต่ละตำบล-อำเภอ เพื่อกำหนดทิศทาง และเงื่อนไขในการเคลื่อนไหวผลักดันนโยบายเหล้า
เสรี ตามที่เครือข่ายอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้เคลื่อนไหวมาตั้งแต่ต้น

วันที่ 3 กุมภาพันธ์ 2544 เครือข่ายอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น กลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตเหล้าสาโทภาคเหนือตอนบน ร่วมจัดในงานคอนเสิร์ต 10 สานสัมพันธ์คาราวาน-พยุหะ ที่ อ.พยุหะคีรี จ.นครสวรรค์ ซึ่งได้มีการจัดติดต่อกันมาเป็นปีที่ 10 ในปีนี้จะเน้นเรื่องการอนุรักษ์และเผยแพร่ภูมิปัญญาพื้นบ้าน อาทิ สมุนไพร หมอนวด การฟ้อนรำของแต่ละท้องถิ่น ดนตรี และเหล้าสาโท น้ำตาลเมา รวมทั้งการผลักดันให้รัฐบาลเปิดช่องทางให้ผู้ผลิตรายย่อย หรือชาวบ้านสามารถผลิตเหล้าขาว เหล้าสาโท ออกจำหน่ายได้ตามกฎหมายตาม นโยบายเหล้าเสรีอย่างแท้จริง

นายบุญศักดิ์ ชุมภู ประธานเครือข่ายอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น กลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตเหล้าสาโทภาคเหนือตอนบนให้สัมภาษณ์ใน หนังสือพิมพ์ผู้จัดการเมื่อวันพุธที่ 24 มกราคม 2544 ว่า เครือข่ายอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นฯ ได้พยายามจัดโครงสร้างขององค์กรให้เป็นระบบ โดยเริ่มจัดประชุมรณรงค์หาสมาชิกเพิ่มในระดับตำบล อำเภอ และจัดประชุมชาวบ้านในท้องถิ่นของตนเองเพื่อชี้แจงเกี่ยวกับระเบียบ และหลักการต่างๆ เขาบอกอีกว่า หลังจากได้หารือกับสมาชิกเครือข่ายระดับตำบล-อำเภอที่ได้ประชุมชาวบ้านสมาชิกแล้ว มีข้อสรุปร่วมกันเบื้องต้นว่า ชาวบ้านจะระดมเงินกันคนละ 30 - 50 บาท เพื่อใช้เป็นทุนในการเคลื่อนไหวกู้เงินกู้ดอกเบี้ยต่ำ นโยบายดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง และมีเป้าหมายร่วมกันว่า จะหาสมาชิกเครือข่ายฯ ให้ได้ไม่น้อยกว่า 50,000 รายในเขต จ.เชียงราย และพะเยา หากกลุ่ม หรือชาวบ้านที่มีอาชีพผลิตเหล้าพื้นบ้านออกจำหน่ายในลักษณะการลักลอบในระยะที่ผ่านมา จะเข้ามาร่วมเป็นเครือข่ายเดียวกัน เครือข่ายฯ ก็พร้อมให้ความร่วมมืออย่างเต็มที่

เครือข่ายเหล้าพื้นบ้านอีสาน

เมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม 2541 เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ภาคอีสาน ร่วมกับสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น ได้จัดสัมมนาเรื่อง “เศรษฐกิจชุมชน: ปัญหาและอุปสรรคการแปรรูปไวน์ผลไม้ สาโท และกระแช่ ขึ้นเพื่อนำประเด็นปัญหาของเกษตรกรผู้ผลิตรายย่อยเพื่อยังชีพด้านคุณภาพ มาตรฐาน การร่วมมือกับแหล่งวิชาการในกระบวนการแปรรูปการผลิต และกฎหมายในการแปรรูปการผลิตเพื่อแสวงหาทางเลือกทางออกในแต่ละพื้นที่ โดยมีเกษตรกรผู้เข้าร่วมสัมมนาที่เกี่ยวข้องทั้งเกษตรกรรายย่อยผู้ผลิต นักกฎหมาย นักวิชาการ เอกชนผู้แปรรูป นักพัฒนาเอกชน และเจ้าหน้าที่ส่งเสริมของรัฐ ประมาณ 50 คน ได้ข้อสรุปในประเด็นต่างๆ ดังนี้

- การทำสาโทมีต้นทุนต่ำ และประหยัด ในงานบุญประเพณีอีสานในแต่ละครั้งชาวบ้านต้องซื้อเหล้าขาว (เหล้า 40 ดีกรี) หรือเหล้าแดง ครั้งละประมาณ 15,000 – 20,000 บาท ถ้าหากชาวบ้านทำเหล้าสาโทเองได้ จะต้องการเหล้าเพียง 10 ไห โดยใช้เงินลงทุนเพียงแค่ 1,000 บาทเท่านั้น (สาโท 1 ไห ใช้แบ่ง 4 ก้อน และข้าวเหนียว 4 ลิตร)
- กฎหมายเป็นตัวควบคุมการผลิตของเกษตรกรรายย่อย ทำให้มีผลต่อการพัฒนาองค์ความรู้ เทคนิคและคุณภาพในการผลิต ทั้งที่ปัจจุบันวิธีการผลิตของชาวบ้านสามารถทำตลาดได้

เฉพาะวงแคบ ชาวบ้านสามารถควบคุมแหล่งมีคุณภาพและรสชาติดี แต่ไม่สามารถเก็บรักษาสาโท, อุ หรือน้ำตาลเมาไว้นานขึ้นได้ การพัฒนาและถ่ายทอดความถูกจำกัด

นอกจากนี้ยังได้นำเสนอแนวทางการดำเนินงานเพื่อเคลื่อนไหวก้าวต่อไป ดังนี้

1.ด้านกฎหมาย เสนอให้มีการยกเลิก พ.ร.บ. สุราเดิมที่เป็นอุปสรรค โดยเสนอมาตรการระยะสั้นให้แก้กฎหมาย การทำไวน์ โดยให้กระทรวงออกกฎกระทรวงเพื่อให้ชุมชนสามารถผลิตไวน์จากผลไม้ได้ทุกชนิด ส่วนการทำสาโทควรอนุญาตให้ราษฎรทำได้ในครัวเรือน ระยะยาวให้มีการจัดทำประชาพิจารณ์รับฟังความคิดเห็นอย่างกว้างขวาง ในการแก้ไข พ.ร.บ.ใหม่ โดยเน้นการให้ชุมชนมีอำนาจในการดำเนินเกี่ยวกับสุราได้อย่างถูกกฎหมาย ตั้งแต่การผลิตจำหน่าย และจัดเก็บภาษี

2.ด้านเศรษฐกิจและสังคม ให้มีหน่วยงานที่ศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างจริงจังในการหาแนวทางส่งเสริมการผลิตในระดับชุมชน เพื่อลดค่าใช้จ่ายในการซื้อเหล้าจากภายนอก และศึกษาแนวทางธุรกิจชุมชน และศึกษาแนวทางการส่งเสริมการผลิตเพื่อการค้าและส่งออก

ในโอกาสที่ประเทศไทยครบรอบ 1 ปีรัฐธรรมนูญใหม่และครบรอบ ในวันที่ 14 ตุลาคม 2541 เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกได้จัดทำข้อมูล นิทรรศการ และสารัตถกรรมวิธีการผลิตและกลั่นเหล้าพื้นบ้านจากสาโท ณ สนามหลวง เพื่อรณรงค์ให้กฎหมายเหล้าพื้นบ้านเสรีเป็นไปตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ และสร้างความเข้าใจที่เชื่อมโยงกันระหว่างวิถีการผลิตเหล้าสาโท กับการอนุรักษ์พันธุกรรมความหลากหลายของข้าว และสมุนไพร ซึ่งเป็นวัตถุดิบสำคัญในการผลิต กับองค์ความรู้ของชาวบ้านในภูมิภาคต่าง ๆ ในการแปรรูปสินค้าเกษตรทั้งในภาคเหนือ อีสาน กลาง และใต้

การเคลื่อนไหวก้าวรณรงค์เรื่องเหล้าพื้นบ้านเสรียังคงดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งเมื่อวันที่ 23 มกราคม 2544 คณะเทคโนโลยีชีวภาพ มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ (เอแบค) กรุงเทพฯ ได้จัดเสวนาเพื่อรณรงค์แก้ไขกฎหมาย เหล้าเสรี มีตัวแทนชาวบ้าน นักวิชาการ ทนายความ และนักพัฒนาเอกชน เข้าร่วม ที่ประชุมได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขการขออนุญาตผลิตและจำหน่ายสุราหลังการเปิดเสรี ที่ออกโดยกระทรวง การคลัง และกรม.มีมติเห็นชอบเมื่อวันที่ 7 พ.ย. 2543 ที่ผ่านมา ซึ่ง สรุปได้ว่า เป็นหลักเกณฑ์ที่ออกมา ให้ดูเหมือนจะมีการเปิดเสรี แม้จะมีการผ่อนคลายเป็นให้ทำได้ในรูปสหกรณ์ ไม่กำหนดพื้นที่และเงินลงทุนขั้นต่ำ แต่การขออนุญาต ต้องทำตามหลักเกณฑ์การตั้งโรงงานขนาดใหญ่ เช่น ให้มีการทำแผนผัง แบบแปลนการสร้างโรงงาน ติดตั้งเครื่องจักร อุปกรณ์ ระบบบำบัดน้ำเสีย รวมทั้งให้อำนาจเด็ดขาดอยู่ที่อธิบดีกรมสรรพสามิตว่าจะอนุมัติหรือไม่ ขณะที่การผลิตเหล้าในครัวเรือนไม่ได้พูดถึงให้ชัดเจนว่าจะปฏิบัติอย่างไร นายวสันต์ พาณิช กรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติยังให้ข้อคิดเห็นว่า มติ ค.ร.ม.ดังกล่าวขัดต่อเจตนารมณ์การเปิดเสรีและขัดรัฐธรรมนูญ มาตรา 50 ว่าด้วยเสรีภาพในการประกอบกิจการ หรือประกอบอาชีพ (น.ส.พ.ผู้จัดการรายวัน พุทธ 24 มกราคม 2544)

ที่จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 9 -10 ธ.ค. 2543 โดยเครือข่ายภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสานมีการจัดงาน "มหกรรมเหล้าพื้นบ้านอีสานเพื่อการพึ่งตนเอง" ครั้งที่ 1 เพื่อรวมตัวปกป้องภูมิปัญญาการผลิตเหล้าพื้นบ้านภาคอีสาน ประกาศเจตนารมณ์ ทวงคืนสิทธิภูมิปัญญาเหล้าพื้นบ้านจากที่รัฐยึดไปให้กลุ่มนายทุนผูกขาดมาก ว่า 40 ปี และเตรียมเสนอให้รัฐบาลชุดใหม่กำหนดเป็นนโยบาย ชัดเจนและ เตรียมแก้กม.สุราใหม่ให้รับใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น สนองเจตนารมณ์รัฐธรรมนูญ

หลังจากการเคลื่อนไหวของเครือข่ายภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสาน ชาวบ้านในหลายพื้นที่ที่ดื่มเหล้าเถื่อนถูกกวาดจับ และจับปรับดำเนินคดีในหลายพื้นที่อย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งระหว่างวันที่ 16 – 17 มกราคม 2544 กลุ่มชาวบ้านในจังหวัดกาฬสินธุ์ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด และขอนแก่น ประมาณ 100 คน ชุมนุมกันที่หน้า ศาลากลางจังหวัดกาฬสินธุ์ยื่นข้อเรียกร้องต่อทางจังหวัด ให้ยุติการจับกุมใน ช่วงที่ระเบียบเกี่ยวกับการผลิตเหล้าเสรียังไม่ออกมาชัดเจน พร้อมประกาศคือแฟง จะทำการผลิตเหล้าต่อไปและตั้งเครือข่ายภูมิปัญญาเหล้าพื้นบ้านอีสานเพื่อเคลื่อนไหวเต็มรูปแบบ

นายทองดี วิเทห์ ผู้ผลิตและร่วมชุมนุมจากบ้านโคกประสิทธิ์ ต.โคกสะอาด กิ่งอ.ฆ้องชัย จ. กาฬสินธุ์ แหล่งผลิตเหล้าพื้นบ้านขึ้นชื่อ ให้สัมภาษณ์ต่อ น.ส.พ.ผู้จัดการรายวันเมื่อวันที่ 17 มกราคม 2544 ว่า ตนและชาวบ้านเกือบทั้งหมดบ้านได้รับการสืบสานภูมิปัญญาการทำเหล้าพื้นบ้านจากบรรพบุรุษมา เป็นเวลานานหลายชั่วอายุคนแล้ว ถือว่าสร้างรายได้เสริมได้ตลอดปีกว่า 50 ปีแล้ว ที่ภาครัฐออกกฎหมายกวดหัวคนจน ทำให้เหล้าที่พวกตนผลิตเป็นเหล้าเถื่อน ชาวบ้านต้องลักลอบผลิตและจำหน่าย แต่ก็ถูกจับมาโดยตลอดเช่นกัน สร้างความเดือดร้อนให้ชาวบ้านเป็นอย่างมาก ในช่วงก่อนปีใหม่ที่ผ่านมา ตนถูกเจ้าหน้าที่สรรพ สามิตจับปรับเป็นเงิน 1,000 บาท ในข้อหาค้าแบ่งเชื้อผลิตเหล้าโดยไม่ได้รับ อนุญาต ทั้งนี้ยังมีชาวบ้านอีกหลายคนถูกจับปรับต่าง ข้อหากันไป เสียเงิน อีกนับหมื่นบาท อย่างไรก็ตาม แม้พวกตนจะรู้สึกเบื่อหน่ายกับการเอารัดเอาเปรียบในวงจรซ้ำซากอยู่บ้าง แต่ก็ไม่เข็ดหลาบ และจะร่วมผลักดันกับเครือข่ายฯ รวมทั้งแนวร่วมอื่นๆ เพื่อให้ชาวบ้านได้รับสิทธิในการดื่มเหล้าพื้นบ้านเสรีได้จริงต่อไป

ข้อเสนอภาคประชาชนต่อนโยบายเหล้าเสรีของรัฐ

การเปิดเสรีเหล้าของรัฐจนถึงปัจจุบันนี้ยังเป็นการกำหนดกฎระเบียบต่าง ภายใต้กรอบกฎหมายเก่า และเลือกปฏิบัติเพื่อให้กลุ่มทุนเพียงบางกลุ่มผูกขาด แต่ไม่เอื้อให้เกษตรกรผู้ผลิตรายย่อยสามารถผลิตได้จริง เครือข่ายชาวบ้านที่ผลิตเหล้าพื้นบ้านอีสาน เสนอทางออกในการแก้ปัญหา 2 ระดับ คือ

ระดับนโยบาย

1. ระหว่างที่มีการแก้ไขร่างกฎระเบียบ เงื่อนไขการผลิตเหล้าเสรี ที่กำลังดำเนินการอยู่ในขณะนี้ รัฐต้องผ่อนผันให้ชาวบ้านที่ผลิตเหล้าพื้นบ้านอยู่เดิมสามารถผลิตไปได้

ก่อน โดยรัฐต้องกำหนดเงื่อนไขระยะเวลาในการปรับแก้กฎหมายให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญใหม่ให้ชัดเจน โดยยึดหลักการสนับสนุนการผลิตเหล้าพื้นบ้านในอุตสาหกรรมครัวเรือนระดับชุมชน

2. รัฐต้องสร้างกลไกให้ตัวแทนกลุ่มผู้ผลิตเหล้าพื้นบ้านกลุ่มต่างๆ เข้าไปมีส่วนร่วมในการแสดงข้อคิดเห็น กำหนดทิศทาง กฎเกณฑ์ และระเบียบต่างๆ ในกฎหมายสุราเสรี
3. รัฐต้องสนับสนุนการศึกษา วิจัย และพัฒนาการผลิตเหล้าพื้นบ้านของเกษตรกรรายย่อยในระดับชุมชน ทั้งทางด้านเทคนิคการผลิต และการจัดจำหน่าย ตามแนวทางธุรกิจชุมชน รวมทั้งการส่งเสริมการผลิตเพื่อการค้าและส่งออก

ระดับปฏิบัติ

ผู้ว่าราชการจังหวัดต้องประสานกับเจ้าหน้าที่กรมสรรพสามิต เพื่อยุติการกวาดจับปรับดำเนินคดีต่อผู้ดื่มเหล้า

บทที่ 6

ความเป็นมาและความเคลื่อนไหว

บทที่ 6

ความเป็นมาและความเคลื่อนไหว

การเรียกร้องสิทธิของเกษตรกรและชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นในประเทศไทย เป็นส่วนหนึ่งของกระแสใหญ่ของการแสวงหาทิศทางการพัฒนา การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากร และการปฏิรูปการครอบงำของระบบทุนนิยมโลก

ความล้มเหลวของการพัฒนาประเทศตามแนวทางของประเทศอุตสาหกรรม ซึ่ง "เปิดฉากปฏิบัติการแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตามคำแนะนำของธนาคารโลก ซึ่งมีสาระสำคัญ เป็นการลอกเลียนผลิตซ้ำแนวทางสร้างอุตสาหกรรมตามแบบฉบับที่เคยเป็นมาในประวัติศาสตร์ปฏิวัติอุตสาหกรรมของตะวันตก กล่าวคือแบ่งแยกและแปลกแยกอุตสาหกรรมเมืองกับเกษตรกรชนบทออกจากกัน พร้อมทั้งขูดรีดทรัพยากรส่วนเกินจากภาคเกษตรชนบท"¹ นั้น เป็นต้นเหตุสำคัญที่อยู่เบื้องหลังของการเรียกร้องสิทธิของเกษตรกรและชุมชนในการแสวงหาทิศทางการพัฒนาที่ยืนอยู่บนรากฐานภูมิปัญญาของตนเอง

ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา ได้มีความเคลื่อนไหวของภาคประชาชนในประเทศไทยเพื่อเรียกร้องสิทธิและแสวงหาทางเลือกของการพัฒนาที่เป็นอิสระจากการครอบงำของกระแสพาณิชย์/อุตสาหกรรมนิยม ตลอดจนการผูกขาดการจัดการทรัพยากรโดยรัฐ หลายลักษณะ เช่น

1. แนวความคิดวัฒนธรรมชุมชนและกระแสภูมิปัญญาท้องถิ่น

ความล้มเหลวของการพัฒนาตามแนวทางอุตสาหกรรมและ"วิกฤติศรัทธา"ต่อแนวทางสังคมนิยมเมื่อสองทศวรรษที่ผ่านมา เป็นเหตุผลหนึ่งของการเติบโตของขบวนการองค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศไทย นักพัฒนาเอกชนที่ทำงานพัฒนาในชนบทจำนวนหนึ่งได้เสนอแนวความคิดเรื่อง "วัฒนธรรมชุมชน" และ "การพึ่งพาตนเองของชุมชน" เพื่อเป็นทางออกของวิกฤติแห่งอุดมการดังกล่าว

การนำเสนอแนวความคิดและภูมิปัญญาจากชุมชนดังกล่าวเพื่อชี้ให้เห็นว่า "แท้ที่จริงชนพื้นเมือง เกษตรกร ชุมชนท้องถิ่นในทุกภูมิภาค ล้วนมีภูมิปัญญาอันลึกซึ้งในการดำรงชีพ ไม่ว่าจะเป็นภูมิปัญญาด้านการเกษตร, นิเวศวิทยา, การจัดการทรัพยากร, การแพทย์พื้นบ้าน, ภาษาศาสตร์, ศิลปะแขนงต่าง ๆ ซึ่ง ภูมิปัญญาดังกล่าวต่างเชื่อมโยงกันเป็นองค์รวมไม่ได้แยกเป็นสาขา

¹ เสน่ห์ จามริก, เศรษฐกิจพอเพียงในกระแสโลกาภิวัตน์ เอกสารโรเนียว 44 หน้า เผยแพร่เมื่อ พฤศจิกายน 2541

วิชา และเกี่ยวพันกับการดำเนินชีวิตซึ่งมีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสภาพของสังคมตลอดเวลา อันสะท้อนให้เห็นว่า ชุมชนท้องถิ่นในอดีตมีศักยภาพการเรียนรู้ที่เข้มแข็งในการพึ่งตนเองได้ และความรู้ วิธีคิดจากภูมิปัญญาชาวบ้าน น่าจะเป็นพื้นฐานของการพัฒนาสังคมไทย มากกว่าจะยึดถือ แต่เพียงภูมิปัญญาตะวันตกเป็นหลัก"²

บทความที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชนและปราชญ์ชาวบ้านซึ่งตีพิมพ์ในวารสารต่างๆ ซึ่งเป็นสิ่งพิมพ์ขององค์กรพัฒนาเอกชนในยุคนั้น เช่น สังคมพัฒนา, ชุมชนพัฒนา, วารสารเทคโนโลยีที่เหมาะสม เป็นต้น รวมทั้งการจัดกิจกรรมและการเคลื่อนไหวทางความคิดของขบวนการองค์กรพัฒนาเอกชนในยุคนั้นได้ทำให้เกิดการพัฒนาของคำและความหมายของ "ภูมิปัญญาท้องถิ่น" หรือ "ภูมิปัญญาชาวบ้าน" ขึ้นในช่วง 5-6 ปีที่ผ่านมา³

อย่างไรก็ตามความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้านนั้นมิได้หมายถึงเฉพาะภูมิปัญญาซึ่งเป็นระดับรูปธรรม ซึ่งหมายถึงแบบแผนการใช้ทรัพยากร เช่น การทำนา ทำไร่ ทำนํ้า แต่ หมายถึงระดับอุดมการณ์หรือนามธรรมด้วย ดังที่ ฉลาดชาย รมิตานนท์ อธิบายว่าเป็นเพราะ "แบบแผนการใช้ทรัพยากรดังกล่าวจะต้องกำกับด้วยกฎเกณฑ์ คุณธรรม หรืออาจเรียกว่าสติ คือการรู้จักยังคิดว่าการใช้ทรัพยากรระดับใดจึงจะเป็นการสมควร ไม่ทุจริตเรียกร้องเอาจากธรรมชาติมากเกินไป พร้อมกันนั้นก็มีปัญญาที่จะปรับปรุง เปลี่ยนแปลงแบบแผน หรือวิธีการใช้ทรัพยากร หรือธรรมชาติอย่างรอบคอบ เหมาะสมกับเงื่อนไขทางธรรมชาติและสังคม เพื่อความมั่นคงและยืนยาวในอนาคต...ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงอาจถูกยกระดับให้หมายถึงอุดมการณ์ของการใช้ชีวิตที่เรียบง่าย บนพื้นฐานของการไม่เบียดเบียนสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวงทั้งที่มีชีวิต สัตว์ พืช และมนุษย์ด้วยกันเอง ตลอดจนสิ่งที่ไม่มีชีวิตรอบข้าง"⁴

กระแสความสนใจเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าวเป็นพื้นฐานที่ทำให้มีความสนใจในการค้นคว้าเกี่ยวกับภูมิปัญญาในด้านต่างๆตามความสนใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เกษตรกรรม และการรักษาพื้นบ้าน เป็นต้น จนอาจกล่าวได้ว่า ขบวนการเคลื่อนไหวต่างๆของชุมชนปัจจุบันได้นำเอาความรู้และภูมิปัญญาของท้องถิ่นเข้ามาเป็นองค์ประกอบหนึ่งในการสร้างความเข้มแข็งทั้งในแง่อุดมการณ์ การจัดองค์กร และการแนวทางปฏิบัติในการจัดการทรัพยากร

² ศยามล ไกรยูรวงศ์ และกฤษฎา บุญชัย ในพัฒนาการการต่อสู้เรียกร้องภูมิปัญญาท้องถิ่นในประเทศไทย จากหนังสือ สารคดีแห่งสิทธิชุมชน หน้า 87

³ จิรวุฒิ เสนาคำ ภูมิปัญญาชาวบ้าน กรอบแนวคิดและการศึกษา, 2540

⁴ ฉลาดชาย รมิตานนท์ 2536, "ความหลากหลายทางชีวภาพ: ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนา" ใน สิทธิชุมชน-การกระจายอำนาจจัดการทรัพยากร วิวัฒน์ ศติวรมณีย์ บรรณาธิการ กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

2. ขบวนการเกษตรกรรมทางเลือก

วิกฤติการณ์ทางการเกษตรเมื่อปี 2527 ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ราคาของข้าวและพืชพาณิชย์หลายๆ ชนิดล้นมีราคาตกต่ำพร้อมๆ กัน ทำให้เกิดแนวความคิดที่ปฏิเสธแนวทางเกษตรกรรมแบบการปฏิวัติเขียว (Green Revolution) แบ่งบานขึ้น

การวิเคราะห์ปัญหาของการปฏิวัติเขียวซึ่งมีต้นเหตุจากการเปลี่ยนแปลงพันธกรรมพื้นบ้านไปใช้พันธุ์พืชสมัยใหม่ซึ่งตอบสนองต่อปุ๋ยและสารเคมีการเกษตรจากภายนอกกว่าเป็นต้นเหตุของปัญหาการเกษตรไทยได้รับการขานรับอย่างกว้างขวางทั้งจากในแวดวงองค์กรพัฒนาเอกชนและนักวิชาการที่เกี่ยวข้อง

องค์กรพัฒนาเอกชนจำนวนหนึ่งได้หันกลับมาเรียนรู้ประสบการณ์ของปัจเจกเกษตรกรในพื้นที่ต่างๆ ทั่วประเทศ พวกเขาพบว่าประสบการณ์และแนวความคิดของ มหาอยู่ สุนทรชัย ในภาคอีสาน ปะหรน หมัดหลี่ ในภาคใต้ และฉลอย แก้วคง ในภาคกลาง เป็นต้น ล้วนมีวิถีคิดที่ยึดอยู่บนพื้นฐานภูมิปัญญาดั้งเดิมของตน โดยวิถีเกษตรกรรมที่สอดคล้องกับธรรมชาติและยืนอยู่บนพื้นฐานของตนเองนั้น นอกจากสามารถเอาตัวรอดจากวิกฤติการณ์ทางการเกษตรได้แล้วยังสามารถพัฒนาต่อไปได้อย่างยั่งยืนและมั่นคงอีกด้วย

องค์กรพัฒนาเอกชนเหล่านี้ได้สังเคราะห์ความรู้และแนวคิดของเกษตรกรที่มาจากพื้นบ้านข้างต้น เข้ากับแนวทางเกษตรกรรมที่ปฏิเสธแบบแผนเกษตรกรรมตามแนวทางปฏิวัติเขียวอื่นๆ ในต่างประเทศ เช่นเกษตรกรรมอินทรีย์ และเกษตรกรรมธรรมชาติ เป็นต้น มาเป็นแนวความคิดเรื่อง "เกษตรกรรมทางเลือก" หรือ "เกษตรกรรมยั่งยืน" ขึ้นเมื่อประมาณปี 2530 และต่อมาได้รวบรวมเกษตรกร และผู้ที่สนใจในแนวทางดังกล่าวก่อตั้งขึ้นเป็นเครือข่ายที่เรียกว่า "เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก" ขึ้นเมื่อปี 2532

ขบวนการเกษตรกรรมทางเลือกในประเทศไทยมีบทบาทสำคัญในการวิเคราะห์และชี้ให้เห็น ปัญหาของเกษตรกรรมตามแนวทางการปฏิวัติเขียวซึ่งใช้การวิจัยและพัฒนาพันธกรรมเป็นกลยุทธ์สำคัญในการเปลี่ยนแปลงการเกษตรแบบพื้นบ้านให้กลายเป็นเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ ชี้ให้เห็นถึงกระบวนการที่บรรษัทข้ามชาติและประเทศอุตสาหกรรมได้เข้ามามีบทบาทควบคุมระบบเกษตรกรรมและการผลิตอาหาร ในขณะที่เกษตรกรและชุมชนเกษตรกรรมส่วนใหญ่ต้องล้มละลายและประสบปัญหานานัปการ⁵

⁵ โปรดอ่าน เดชา ศิริภัทร, เกษตรกรรมสำนึก (2539) และ วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, ไปได้พันธุ์ปฏิวัติเขียว (2540)

นอกเหนือจากเป็นแกนสำคัญของการผลักดันนโยบายเกษตรกรรมยั่งยืนในประเทศไทยแล้ว ขบวนการเกษตรกรรมทางเลือกยังมีบทบาทสำคัญในการต่อต้านการนำเข้าพืชแปลงพันธุกรรม รวมทั้ง การเคลื่อนไหวให้มีการควบคุมการวิจัยพืชแปลงพันธุกรรมในประเทศอย่างเข้มงวดด้วย

ปัจจุบันแนวความคิดเกษตรกรรมทางเลือกหรือเกษตรกรรมยั่งยืน ได้รับการยอมรับจาก สาธารณะและรัฐบาลระดับหนึ่ง ดังที่มีการนำเอาเป้าหมายการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนบรรจุในแผน พัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 การอนุมัติงบประมาณมากกว่า 600 ล้านบาทเพื่อให้ เกษตรกรในเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกจัดทำโครงการนำร่องเกษตรกรรมยั่งยืน รวมทั้งการ ประกาศนโยบายส่งเสริมเกษตรกรรมอินทรีย์โดยรัฐบาล เป็นต้น³

นอกเหนือจากเป็นแกนสำคัญของการผลักดันนโยบายเกษตรกรรมยั่งยืนในประเทศไทยแล้ว ขบวนการเกษตรกรรมทางเลือกยังมีบทบาทสำคัญในการต่อต้านการนำเข้าพืชแปลงพันธุกรรม รวมทั้ง การเคลื่อนไหวให้มีการควบคุมการวิจัยพืชแปลงพันธุกรรมในประเทศอย่างเข้มงวดด้วย

3. ขบวนการป่าชุมชน

การเคลื่อนไหวของชุมชนท้องถิ่นเพื่อเรียกร้องสิทธิในการบริหารจัดการป่าไม้ร่วมกับภาครัฐเป็น การเคลื่อนไหวที่ชัดเจนที่สุดขบวนการเรียกร้องสิทธิชุมชนในสังคมไทย และอาจกล่าวได้ว่ามาตราที่ 46 มาตราที่ 76 และมาตรา 290 ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 ได้รับการผลักดัน ให้บรรจุในรัฐธรรมนูญอันเนื่องมาจากการรากฐานการเคลื่อนไหวของประชาชนที่เรียกร้องการมีส่วนร่วม ในการจัดการป่าชุมชนดังกล่าว

ความเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านการให้สัมปทานทำไม้แก่บริษัทเอกชนต่าง ๆ รวมทั้งการต่อต้าน การทำสวนป่ายูคาลิปตัสในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติและที่สาธารณประโยชน์ในภาคอีสาน ในช่วงปี 2529-2531 และการรณรงค์กรณี"ป่าห้วยแก้ว"ในภาคเหนือ เป็นจุดเริ่มต้นสำคัญที่ทำให้เกิดการ ประสานงานกันเป็นเครือข่ายขององค์กรชาวบ้านต่าง ๆ และเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาแนวความคิดเรื่อง "ป่าชุมชน" ขึ้น

นับตั้งแต่ปี 2533 เป็นต้นมาแนวความคิดเรื่อง"ป่าชุมชน" ได้รับการตอบรับจากชุมชนท้องถิ่น ต่าง ๆ ทั่วประเทศ ได้รับความสนใจจากประชาคมวิชาการ และได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนา เอกชนอย่างกว้างขวาง ระหว่างปี 2534-2536 ได้เกิดความร่วมมือระหว่างนักวิชาการชั้นนำ องค์กร

³ เกษตรกรรมทางเลือกและเกษตรกรรมยั่งยืนมีตำแหน่งหน้าที่ในนโยบายของรัฐเมื่อเปรียบเทียบกับเมื่อทศวรรษที่แล้ว อย่างไรก็ตามหากพิจารณาจากงบประมาณและการดำเนินการของรัฐในปัจจุบัน รัฐบาลยังคงสนับสนุนแนวทาง เกษตรกรรมแบบปฏิวัติเขียวอย่างไม่อาจเปรียบเทียบกันได้

พัฒนาเอกชน และชุมชนท้องถิ่นเพื่อการศึกษาวิจัยองค์ความรู้ของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่า และศึกษารูปแบบที่เหมาะสมและความเป็นไปได้ของป่าชุมชนขึ้น ผลของงานวิจัยครั้งนั้นได้พบว่า " ศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าทั้งในเขตป่าอนุรักษ์และนอกเขตป่าอนุรักษ์ แสดงออกมาให้เห็นอย่างชัดเจนในวิถีชีวิตและวัฒนธรรมการผลิต ในความรู้สึกหวงแหน และจิตสำนึก ของการอนุรักษ์ป่าในรูปแบบและวิธีการจัดการป่า และในการรวมกลุ่มกันปกป้องสิทธิของชุมชน จากการรุกรานของบุคคลภายนอกทั้งรัฐและนายทุน หรือจากชาวบ้านด้วยกัน" (เสนห์ จามริก และ ยศ สันตสมบัติ, ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา เล่ม 1, 2536, 186)

ความเคลื่อนไหวดังกล่าวทั้งหมดได้นำไปสู่ความพยายามในการยกร่างกฎหมายป่าชุมชน ขึ้นในสมัยนายบรรหาร ศิลปอาชา เป็นนายกรัฐมนตรีและได้ผ่านความเห็นชอบของคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 30 เมษายน 2539 เนื้อหาในร่างกฎหมายฉบับนี้ได้ถูกแก้ไขเปลี่ยนแปลงหลายครั้งใน สมัยรัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ เนื่องจากคำทักท้วงขององค์กรอนุรักษ์บางองค์กรและกระแสดัด ถัดจากกรมป่าไม้ แต่ในที่สุดเมื่อรัฐธรรมนูญฉบับใหม่มีผลบังคับใช้เมื่อปี 2540 องค์กรชาวบ้านทั่ว ประเทศได้ร่วมกันลงลายมือชื่อกว่า 50,000 รายชื่อ จนสามารถนำเสนอกฎหมายดังกล่าวเข้าไป พิจารณาในรัฐสภาเป็นผลสำเร็จและถือว่าเป็นร่างกฎหมายฉบับแรกที่น่าเข้าไปพิจารณาจากการ เสนอของประชาชนโดยตรง

ไม่ว่ากฎหมายป่าชุมชนจะได้รับการพิจารณาออกมาบังคับใช้หรือไม่ก็ตาม แต่แนวความคิด และขบวนการป่าชุมชนได้เติบโตเข้มแข็งขึ้นแล้วในสังคมไทย องค์กรประชาชนในการจัดการป่าชุมชน ได้ขยายตัวเพิ่มขึ้นทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเข้าไปมีส่วนร่วมมากขึ้น ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรชีวภาพ และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน

4. การต่อต้านการครอบงำจากระบบทรัพย์สินทางปัญญาของประเทศอุตสาหกรรม

เมื่อเปรียบเทียบกับความเคลื่อนไหวอื่น ๆ ซึ่งเป็นการเคลื่อนไหวในระดับท้องถิ่นแล้ว ความ เคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านระบบทรัพย์สินทางปัญญาจากประเทศอุตสาหกรรม มีลักษณะที่แตกต่างออกไป เนื่องจากเป็นการเคลื่อนไหวที่มีฐานมาจากนักวิชาการและปัญญาชนในส่วนกลาง เป็นสำคัญ อย่างไรก็ตามเหตุผลการเคลื่อนไหวในเรื่องดังกล่าวก็เป็นเหตุผลเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของประชาชนในเรื่องอื่น ๆ คือต่อต้านการเข้ามามีครอบงำของนโยบายและแนวทางการพัฒนาแบบอุตสาหกรรม

รัฐบาลสหรัฐอเมริกาและยุโรปได้เริ่มต้นเข้ามามีบทบาทต่อประเทศไทยแก้ไขกฎหมายสิทธิบัตรยา ให้เป็นไปตามความต้องการของบริษัทยาข้ามชาติเมื่อประมาณปี 2528 ทั้งนี้เนื่องจากพ.ร.บ. สิทธิ บัตร พ.ศ.2522 ของไทยได้ยกเว้นผลิตภัณฑ์ยา เครื่องจักรกลที่ใช้ในการเกษตร สัตว์ พืช หรือกรรม วิธทางชีววิทยาในการผลิตสัตว์หรือพืช เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อปกป้องผู้บริโภคไม่ให้ได้รับผลกระทบจาก การผูกขาดโดยกฎหมายสิทธิบัตร ซึ่งจะทำให้ยาไม่มีราคาแพง และผู้บริโภคไม่สามารถเข้าถึงยาได้

องค์กรด้านสาธารณสุข นักวิชาการ และองค์กรนักศึกษา ได้เคลื่อนไหวต่อต้านการผลักดันของสหรัฐอเมริกาและประเทศอุตสาหกรรมนับตั้งแต่ปี 2528 ในสมัยรัฐบาลของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นต้นมา การต่อต้านขององค์กรดังกล่าวสามารถต้านทานแรงผลักดันจากสหรัฐอเมริกาได้นานถึง 7 ปี แต่เมื่อมีการยึดอำนาจการปกครองโดยคณะทหารที่เรียกตัวเองว่า คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ(รสช.) เมื่อปี 2535 รัฐบาลนายอานันท์ ปันยารชุน ซึ่งเป็นรัฐบาลภายใต้ร่มของคณะนายทหารดังกล่าวได้ยินยอมแก้ไขกฎหมายสิทธิบัตรให้เป็นไปตามแรงผลักดันของสหรัฐอเมริกาและประเทศอุตสาหกรรมในที่สุด

การผลักดันกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาของสหรัฐอเมริกาและประเทศอุตสาหกรรมมิได้ดำเนินไปในระดับทวิภาคีเท่านั้น แต่ได้ผลักดันเข้าไปสู่ความตกลงพหุภาคีด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับตั้งแต่เริ่มต้นการเจรจา GATT(General Agreement on Trade and Tariff) รอบอุรุกวัยเป็นต้นมา และเมื่อการเจรจาได้ข้อยุติลงในปี 1995 พร้อมๆกับการแปร GATT เป็นองค์การการค้าโลก (World Trade Organization : WTO) ประเทศอุตสาหกรรมก็ประสบผลสำเร็จระดับหนึ่งในการกำหนดให้ประเทศสมาชิกองค์การการค้าโลกทั้งหมดต้องออกกฎหมายคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการกำหนดให้ต้องออกกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาเพื่อคุ้มครองพันธุ์พืช นอกเหนือจากทรัพย์สินด้านอุตสาหกรรม

ตั้งแต่ปี 2537 เป็นต้นมา เครือข่ายการเคลื่อนไหวต่อต้านระบบทรัพย์สินทางปัญญาในประเทศไทยได้ขยายตัวออกไปครอบคลุมองค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรประชาชนที่มีกิจกรรมเกี่ยวข้องกับเกษตรกรรมและทรัพยากรธรรมชาติด้วยนอกเหนือจากองค์กรด้านสาธารณสุขซึ่งเคยมีบทบาทมาตั้งแต่ต้น มีการจัดตั้งเครือข่ายสิทธิภูมิปัญญาไทยขึ้น โดยมีบทบาทในการผลักดันกฎหมายที่ให้การคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย และคุ้มครองพันธุ์พืชท้องถิ่น รวมทั้งรณรงค์คัดค้านการเข้ามาแทรกแซงประเทศอุตสาหกรรมที่เข้ามาแทรกแซงกระบวนการร่างกฎหมายของไทย⁷ จนในที่สุดกฎหมายสองฉบับคือกฎหมายคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยและกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชซึ่งมีเนื้อหาส่วนหนึ่งที่ว่าด้วยการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น/พันธุ์พืชพื้นบ้าน และการคุ้มครองสิทธิของเกษตรกร/ชุมชนก็ผ่านรัฐสภา และมีผลบังคับใช้ตั้งแต่ปลายปี 2543⁸

⁷ สถานทูตสหรัฐอเมริกาได้ส่งหนังสือลงวันที่ 21 เมษายน 2540 แสดงความไม่เห็นด้วยที่ประเทศไทยจะออกกฎหมายคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย โดยอ้างว่าขัดกับข้อตกลงเรื่องทรัพย์สินทางปัญญาในองค์การการค้าโลก

⁸ กฎหมายทั้งสองฉบับมีข้ออ่อนและข้อจำกัดอยู่หลายประการ โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 9

บทที่ 7

ข้อตกลงและความเคลื่อนไหวระหว่างประเทศ
เกี่ยวกับสิทธิชุมชนและเกษตรกร
ในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

บทที่ 7

ข้อตกลงและความเคลื่อนไหวระหว่างประเทศ เกี่ยวกับสิทธิชุมชนและเกษตรกรในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

สิทธิของเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับเรื่องทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น มีที่มายาวนานในเวทีการเจรจาระหว่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในองค์การสหประชาชาติ และเวทีการเจรจาระหว่างประเทศอื่นๆ

แม้ว่าโดยทั่วไปแล้วการกล่าวถึงสิทธิเกษตรกร (Farmer's Right) และสิทธิชุมชนพื้นเมืองและสิทธิชุมชนท้องถิ่น (Right of Indigenous and Local Communities) ซึ่งเกี่ยวข้องกับทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นจะถูกกล่าวถึงอย่างชัดเจนในสัตยาบันว่าด้วยทรัพยากรพันธุกรรมขององค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (1989) และในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ (1993) ก็ตาม แต่จริงๆ แล้วหากมองย้อนไปดูประวัติศาสตร์ของข้อตกลงระหว่างประเทศแล้ว มีข้อตกลงระหว่างประเทศและการประชุมสำคัญๆ ระหว่างประเทศที่มีบริบทเกี่ยวข้องกับเรื่องดังกล่าว

1. การเรียกร้องสิทธิชนพื้นเมืองในองค์การสหประชาชาติ

เมื่อมีการสถาปนาประเทศต่างๆ ขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายใต้อิทธิพลของผู้ครอบครองจากตะวันตก ชุมชนพื้นเมืองต่างๆ ได้ถูกกำหนดให้อยู่ภายใต้ร่มเงาของชนชาติเดียวกับความขัดแย้งระหว่างเชื้อชาติ หรือชนเผ่าส่วนใหญ่ กับเชื้อชาติ และชนเผ่าส่วนน้อยจึงได้ถือกำเนิดขึ้น

กลุ่มชนพื้นเมืองส่วนน้อยในรัฐชาติ จึงได้เรียกร้องสิทธิของตนในระดับต่างๆ นับตั้งแต่การต่อสู้เพื่อจัดตั้งเป็นรัฐชาติแห่งใหม่แยกตัวจากการปกครองดั้งเดิมของตน การเรียกร้องการปกครองตนเองแต่อยู่ภายใต้รัฐชาติเดิม หรือการเรียกร้องการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรในอาณาเขตที่ตนเองถือครองอยู่ เป็นต้น

เมื่อมีการจัดตั้งองค์การสหประชาชาติขึ้นภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 กลุ่มชนพื้นเมืองในประเทศต่างๆ ได้อาศัยเวทีของสหประชาชาติในการเรียกร้องสิทธิของตนมาโดยต่อเนื่อง ทั้งในแง่ที่เป็นการเรียกร้องให้มีการแก้ไขปัญหาคัดแย้งในเรื่องสิทธิของชนกลุ่มน้อยในประเทศใดประเทศหนึ่งกับผู้บริหารประเทศนั้น หรือการต่อสู้เรียกร้องที่ทำในนามของเครือข่ายกลุ่มชนพื้นเมืองจากทั่วโลกเพื่อเรียกร้องหลักการแห่งสิทธิของตนร่วมกัน เป็นต้น

การพัฒนาเกี่ยวกับเทคโนโลยีชีวภาพในประเทศอุตสาหกรรมในช่วง 1 - 2 ทศวรรษที่ผ่านมา ได้เป็นปัจจัยสำคัญอีกเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้กลุ่มชนพื้นเมืองจากทั่วโลกได้พัฒนาเนื้อหา

แห่งการเรียกร้องสิทธิของตนไปในอีกระดับหนึ่ง เนื่องจากในปัจจุบันสิทธิของชุมชนพื้นเมืองทั่วโลกมิได้เกิดขึ้นจากความขัดแย้งระหว่างชนเผ่ากับผู้ปกครองของรัฐบาลเท่านั้น แต่เป็นการขัดแย้งระหว่างชนเผ่ากับเหล่าบรรษัทข้ามชาติจากประเทศอุตสาหกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับสิทธิในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งนี้ด้วยเหตุผลหลายประการ

ประการที่หนึ่ง กลุ่มชนพื้นเมืองเป็นกลุ่มชนในพื้นที่ซึ่งอยู่ท่ามกลางความหลากหลายทางชีวภาพ เนื่องจากพวกเขามักมีถิ่นฐานอยู่ในบริเวณที่ห่างไกลจากศูนย์กลางการปกครอง ห่างไกลจากกิจกรรมการพัฒนาของรัฐ ห่างไกลจากผลกระทบของระบบการเกษตรเชิงเดี่ยว ความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ของพวกเขา นอกเหนือจากถูกรักษาไว้ได้แล้ว ยังได้ถูกทำให้เกิดความหลากหลายมากยิ่งขึ้นอีกด้วย ในหลายกรณีกลุ่มชนพื้นเมืองเหล่านี้ได้กลายเป็นวัตถุดิบทางชีวภาพโดยตัวของเขาเองอีกด้วย ดังตัวอย่างที่บริษัทยาและสถาบันเทคโนโลยีชีวภาพหลายแห่งได้มุ่งสำรวจพันธุกรรมของคนกลุ่มน้อยต่างๆ ทั่วโลกเพื่อพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ในการรักษาโรคต่างๆ

ประการที่สอง การตั้งถิ่นฐานและวัฒนธรรมของชนเผ่าซึ่งแยกตัวโดดเดี่ยว และดำรงความเป็นชุมชนมาอย่างยาวนานโดยอาศัยความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ของตน ทำให้พวกเขาได้พัฒนาองค์ความรู้ทั้งที่เกี่ยวกับเรื่องอาหาร และการรักษาตนเอง มาอย่างไม่ขาดสาย ความรู้ของพวกเขาเกี่ยวกับพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ จุลชีพ และความรู้เกี่ยวกับการเอาความหลากหลายทางชีวภาพเหล่านั้นมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพ กลายเป็นภูมิทรัพย์สำคัญสำหรับการพัฒนาของบรรษัทขนาดใหญ่ด้านยา อาหาร และเทคโนโลยีชีวภาพสาขาอื่นๆ

1.1 การเรียกร้องสิทธิของชนพื้นเมืองในองค์การแรงงานระหว่างประเทศ

การเรียกร้องสิทธิของชนพื้นเมืองได้เริ่มต้นขึ้นก่อน โดยองค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO: The International Labour Organization) โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อองค์การนี้ได้กลายเป็นองค์การพิเศษขององค์การสหประชาชาติเมื่อปี 1946

เมื่อปี 1947 ILO ได้พัฒนาอนุสัญญาว่าด้วยการปกป้องและประสานชนพื้นเมืองและชนเผ่า (Convention Concerning The Protection and Integration of Indigenous and Other Tribal and Semi-tribal Population in Independent Countries) หรือที่รู้จักกันทั่วไปว่า อนุสัญญา ILO 107 (Convention 107) อย่างไรก็ตาม ILO 107 ดูเหมือนจะไม่ค่อยได้รับการยอมรับจากชนพื้นเมืองเท่าไรนัก

ในปี 1989 ILO 107 ได้รับการแก้ไขและปรับปรุงใหม่ โดยตัดทอนข้อความและความกำกวมของภาษาออกไป อนุสัญญาฉบับแก้ไขดังกล่าวเป็นที่รู้จักกันทั่วไปภายใต้ชื่อ

Convention 169 Concerning Indigenous in Independent Countries หรือ ILO 169

อนุสัญญานี้เรียกร้องให้ภาคีต่าง ๆ ปกษารหรือและร่วมมือกับชนพื้นเมือง ให้การยอมรับและสนับสนุนกฎหมายและวิถีปฏิบัติตามประเพณี ให้การรับรองกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน ในที่ดิน ดินแดน และการพัฒนา อย่างไรก็ตามอนุสัญญา ILO 169 ยังไม่ครอบคลุมถึงการให้สิทธิแก่ชนพื้นเมืองที่สามารถตัดสินใจ ในกิจการใดๆ ได้ด้วยตนเอง

แม้ได้รับการปรับปรุงแล้วก็ตาม แต่กลุ่มชนพื้นเมืองเป็นจำนวนมากก็ยังคงเห็นว่าสาระในอนุสัญญาดังกล่าวยังไม่ชัดเจนเพียงพอที่จะให้ประเทศต่างๆ ปฏิบัติตามข้อตกลงดังกล่าว ดังนั้นความสำคัญของอนุสัญญานี้จึงมิใช้อยู่ที่ศักยภาพในการบังคับใช้ แต่อยู่ที่การให้โอกาสแก่ชนพื้นเมืองในการต่อสู้บนเวทีโลก ซึ่งจะนำไปสู่การเรียกร้องสิทธิของชนพื้นเมืองที่ชัดเจนและมีพลังมากยิ่งขึ้นต่อไป

1.2 คำประกาศว่าด้วยสิทธิชนพื้นเมือง ใน คณะทำงานว่าด้วยพลเมืองที่เป็นชนพื้นเมือง (Working Group on Indigenous Populations)

ในปี 1982 สภาเศรษฐกิจและสังคมแห่งสหประชาชาติ (ECOSOC) ได้จัดตั้งคณะทำงานว่าด้วยพลเมืองที่เป็นชนพื้นเมือง เพื่อรายงานเกี่ยวกับสถานภาพของสิทธิมนุษยชนและเสรีภาพขั้นพื้นฐานของชนพื้นเมือง และพัฒนามาตรฐานนานาชาติเกี่ยวกับสิทธิชนพื้นเมืองขึ้น

คณะทำงานดังกล่าวใช้เวลาห้าทศวรรษเพื่อดำเนินการจัดทำคำประกาศว่าด้วยสิทธิชนพื้นเมือง จนในที่สุดก็ได้บรรลุถึงข้อตกลงร่วมกัน เมื่อปี 1993 โดยมีรายละเอียดสำคัญครอบคลุมในประเด็นต่างๆ ดังต่อไปนี้¹

- 1) สิทธิในการตัดสินใจได้ด้วยตนเอง สิทธิในการเป็นผู้แทนของชนเผ่า และ การมีส่วนร่วมโดยสมบูรณ์ในกิจการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มชนของตน
- 2) สิทธิในการระบุ และเลือกสัญชาติ
- 3) สิทธิรวมหมู่ สิทธิในปัจเจก และสิทธิในมนุษยชนเยี่ยงคนกลุ่มอื่นๆ
- 4) สิทธิในการดำรงอยู่โดยอิสระ และสงบ ปราศจากการรบกวนและแทรกแซงของกำลังทางทหาร
- 5) สิทธิในการฟื้นฟู รักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และทรัพย์สิน ทางจิตวิญญาณ และศาสนา
- 6) สิทธิในการนับถือศาสนา
- 7) สิทธิในการได้รับการแจ้งให้ทราบล่วงหน้า

¹ Darell A. Posey, 1996

- 8) สิทธิในการควบคุมการเข้าถึง และการเป็นเจ้าของในพืช สัตว์ และแร่ธาตุ ที่เกี่ยวข้องกับกับการดำเนินชีวิต ตลอดจนการสืบสานวิถีแห่งวัฒนธรรมของตนเอง
- 9) สิทธิในการเป็นเจ้าของ พัฒนา และควบคุมการใช้ประโยชน์จากที่ดิน ดินแดน อากาศ น้ำ ชายฝั่ง พรรณพฤษชาติ พรรณสัตว์ชาติ และทรัพยากรอื่นที่ได้ครอบครองหรือใช้ประโยชน์
- 10) สิทธิที่จะได้รับการคุ้มครอง ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี พันธุ์พืช การรักษาสภาพ ศิลปะ การขับร้อง การแสดง ลายผ้า ลายเขียน หัตถกรรม และอื่นๆ
- 11) สิทธิที่จะได้รับการชดเชยและฟื้นฟูเมื่อมีการกระทำใดที่ทำให้ชนพื้นเมืองได้รับผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสภาพจิตใจ

แม้คำประกาศดังกล่าวจะไม่มีผลต่อการบังคับให้ประเทศต่างต้องทำตาม แต่คำประกาศดังกล่าวได้วางกรอบหลักการทางทฤษฎี และแนวทางปฏิบัติที่ประเทศต่างๆ ควรจะดำเนินการเพื่อปกป้องชนพื้นเมือง ทั้งในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ การค้า การพัฒนา และสิ่งแวดล้อม

2. สิทธิเกษตรกร ใน องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ

ช่วงปลายทศวรรษ 1970 ประเทศลาตินอเมริกาหลายประเทศ เช่น เม็กซิโก และคิวบา เป็นต้น ได้เรียกร้องให้มีการจัดระเบียบและให้มีข้อตกลงเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนทรัพยากรพันธุกรรมขึ้น² ข้อเสนอของประเทศในลาตินอเมริกาดังกล่าวทำให้ประเทศเกษตรกรรมทั้งหลายได้หันมาพิจารณาปัญหาเรื่องพันธุกรรมอย่างจริงจังเป็นครั้งแรก จนในที่สุดองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (Food and Agriculture Organization: FAO) ได้หยิบยกเรื่องนี้ขึ้นมาพิจารณาเมื่อปี 2526 และได้จัดให้มีการประชุมดังกล่าวติดต่อกันเรื่อยมาในทุกๆ 2 ปี ภายใต้ชื่อ "คณะกรรมการว่าด้วยทรัพยากรพันธุกรรมพืช (Comission on Plant Genetic Resources)"

หลังจากประชุมกันหลายครั้ง ในที่สุด CPGR ได้บรรลุข้อตกลง โดยประเทศต่างๆที่เป็นสมาชิกส่วนใหญ่ได้ตกลงลงนามรับรองใน "สัตยาบันระหว่างประเทศว่าด้วยทรัพยากรพันธุกรรม" (International Undertaking on Plant Genetic Resources: IUPGR) เมื่อปี 1985 ทั้งนี้ โดยครอบคลุมหลักการเรื่อง "สิทธิเกษตรกร" เพื่อให้ทุกฝ่ายได้ตระหนักและยอมรับบทบาทของเกษตรกรที่มีต่อการอนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรพันธุกรรม ทั้งนี้โดยมีการลงนามของประเทศต่างๆ มากกว่าหนึ่งร้อยประเทศทั่วโลก

² อ่านรายละเอียดในเรื่องนี้ได้จาก Development Dialogue ฉบับ Law of the Seed

FAO ได้ให้ความหมายของ สิทธิเกษตรกรไว้ว่า "คือสิทธินับตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน และอนาคต ของเกษตรกรซึ่งได้อนุรักษ์ ปรับปรุง และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรพันธุกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรซึ่งได้อาศัยอยู่ในศูนย์กลางแหล่งกำเนิด³ และศูนย์กลางการกระจายพันธุ์⁴"

เพื่อให้ข้อตกลงดังกล่าวดำเนินไปได้ ได้มีการเสนอให้มีการจัดตั้งสิ่งที่เรียกว่า "กองทุนพันธุ์พืช" เพื่อสนับสนุนบทบาทของเกษตรกรในการอนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์จากพันธุ์พืช อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติ องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติไม่อาจบรรลุเจตนาดังกล่าวได้ เนื่องจากขาดการสร้างกลไกต่าง ๆ เพื่อดำเนินการให้มีการตอบแทนต่อเกษตรกร และขาดการสนับสนุนเงินทุนจากผู้ที่เกี่ยวข้อง⁵

ปีเดียวกับที่อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพเริ่มบังคับใช้ (ปี 2536) ได้มีความเคลื่อนไหวขององค์กรพัฒนาเอกชน และประเทศโลกที่สามให้มีการแก้ไขสัตยาบันระหว่างประเทศว่าด้วยทรัพยากรพันธุกรรม ซึ่งเป็นข้อตกลงไม่ผูกพัน (non-binding) เสียใหม่ โดย

1) ต้องแก้ไขหลักการที่ว่า ทรัพยากรพันธุกรรมเป็น "สมบัติร่วมของมวลมนุษยชาติ" (Common Heritance of Mankind) ให้สอดคล้องกับหลักอธิปไตยของแต่ละประเทศซึ่งวางเอาไว้ในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ

2) ต้องให้ข้อตกลงใน IUPGR มีผลบังคับใช้ทางกฎหมาย เพื่อที่ว่านานาประเทศโดยเฉพาะประเทศอุตสาหกรรมจะตระหนักและต้องทำตามพันธกรณีที่มีต่อสิทธิเกษตรกรมากยิ่งขึ้น

3) ให้ความหมายของคำว่า "เกษตรกร" ซึ่งปรากฏในข้อตกลงครอบคลุมกว้างขวางมากยิ่งขึ้น โดยควรครอบคลุมถึง ชาวประมงพื้นบ้าน กลุ่มชนพื้นเมืองในรูปแบบต่าง ๆ ดังที่อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพได้ให้ความหมายครอบคลุมกว้างขวางกว่า โดยใช้คำว่า "สิทธิชนพื้นเมือง และชุมชนท้องถิ่น"

³ ประเทศที่เป็นศูนย์กลางแหล่งกำเนิด (country of origin) หมายถึง ประเทศที่เป็นผู้ครอบครองทรัพยากรพันธุกรรมที่ถูกเก็บรักษาไว้ในสภาพตามธรรมชาติ (in situ conservation) ในทางประวัติศาสตร์หมายถึงประเทศที่เป็นต้นตอแหล่งกำเนิดของของทรัพยากรพันธุกรรมนั้นๆ อย่างไรก็ตามตามกฎหมายแล้วประเทศที่เป็นศูนย์กลางแหล่งกำเนิดไม่จำเป็นต้องหมายถึงประเทศที่ต้นกำเนิดเท่านั้นแต่ยังหมายถึงประเทศซึ่งมีความหลากหลายของพันธุกรรมนั้นๆในปัจจุบันได้ด้วย (Martin A. Girsberger, 1999)

⁴ ศูนย์กลางการกระจายพันธุ์ (Centers of Diversity) หรือที่เรียกกันว่า Vavilov Centers เป็นบริเวณที่มีความหลากหลายทางชีวภาพปรากฏอยู่ในระดับสูง โดยทั่วไปแล้วหมายถึงบริเวณทางภูมิศาสตร์เมื่อเกษตรกรในยุค Neolithic ได้คัดเลือกพืชเกษตรต่างๆเพื่อเพาะปลูกในยุคนั้น อย่างน้อยมี 40 ประเทศที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นศูนย์กลางการกระจายพันธุ์ดังกล่าว (Edward O. Wilson, 1992)

⁵ อ่าน Enclosure of the Mind หน้า 50

ขณะนี้กระบวนการต่อรองและแลกเปลี่ยนในเวทีขององค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติยังคงดำเนินต่อไป โดยมีการเปลี่ยนชื่อคณะกรรมการว่าด้วยทรัพยากรพันธุกรรมพืช เป็น คณะกรรมการว่าด้วยทรัพยากรพันธุกรรมเกี่ยวกับอาหารและการเกษตร (The Commission on Genetic Resources for Food and Agriculture) ทั้งนี้เพื่อให้กรอบการตกลงระหว่างประเทศในเรื่องนี้ครอบคลุมเรื่องพันธุ์พืช สัตว์ และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ด้วย

3. สิทธิชนพื้นเมือง และชุมชนท้องถิ่น

สิทธินี้ถูกระบุไว้ใน "อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ" ซึ่งมีที่มาจากการประชุมว่าด้วยสิ่งแวดล้อมโลกที่กรุงริโอเดอจาเนโร ประเทศบราซิล เมื่อปี 2535

อนุสัญญานี้มีผลบังคับใช้แล้วเมื่อวันที่ 29 มิถุนายน 2536 ภายหลังจากที่มีประเทศต่างๆ ให้สัตยาบัน ครบ 30 ประเทศ เนื้อหาในอนุสัญญานี้มีได้เกี่ยวข้องกับอนุรักษเท่านั้น หากแต่ได้กล่าวถึงการใช้ประโยชน์ไปพร้อมๆ กันด้วย อนุสัญญานี้จึงเป็นภาพสะท้อนของการต่อรองผลประโยชน์ของประเทศอุตสาหกรรมซึ่งต้องการการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพในประเทศโลกที่สาม และประเทศโลกที่สามซึ่งต้องการปกป้องและรักษาผลประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพในประเทศของตน

สาระสำคัญของอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพคือ

- 1) อนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ
- 2) เอื้ออำนวยให้มีการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพ
- 3) ให้มีการแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเท่าเทียมระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และผู้ใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสิทธิในทรัพยากรชีวภาพนั้น อนุสัญญาได้ให้ความสำคัญแก่ชุมชนท้องถิ่นระดับหนึ่ง โดยในมาตราที่ 8 J ในอนุสัญญานี้ได้ระบุว่า

- 1) ให้ประเทศภาคี เคารพ สงวน และสร้างไว้ซึ่งภูมิปัญญา ประดิษฐ์กรรม และการปฏิบัติของชุมชนท้องถิ่น/พื้นเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน อันสัมพันธ์กับการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพอย่างยั่งยืน
- 2) ให้ประเทศภาคีสันับสนุนให้มีการเผยแพร่ภูมิปัญญา ประดิษฐ์กรรมและการปฏิบัติดังกล่าวไปใช้อย่างกว้างขวาง โดยได้รับความเห็นชอบของผู้ทรงสิทธิในภูมิปัญญาดังกล่าว

3) ให้ประเทศภาคีส่งเสริมการแบ่งปันผลประโยชน์ที่ได้จากการใช้ภูมิปัญญา ประดิษฐ์กรรม และการปฏิบัติอื่นๆ อย่างเท่าเทียมกัน⁶

ข้ออ่อนสำคัญของอนุสัญญาความหลากหลายทางชีวภาพคือเป็นอนุสัญญาที่สร้างขึ้นเพื่อประนีประนอมระหว่างประเทศโลกที่สามซึ่งเป็นเจ้าของทรัพยากร และประเทศอุตสาหกรรมซึ่งเป็นเจ้าของเทคโนโลยีชีวภาพ ทำให้เนื้อหาของอนุสัญญาประกอบไปด้วยข้อความที่ต้องอาศัยการตีความ มีทั้งส่วนที่ยอมรับสิทธิของชุมชนท้องถิ่นและส่วนที่ยอมรับสิทธิทางปัญญาของประเทศอุตสาหกรรม⁷

แม้ว่าประเทศกำลังพัฒนาหลายประเทศจะได้ให้สัตยาบันในอนุสัญญาแล้วก็ตาม (เนื่องจากเห็นว่าอาจจะได้รับการสนับสนุนเงินทุนจากประชาคมระหว่างประเทศเพื่อใช้จ่ายในการอนุรักษ์ และเป็นเงื่อนไขให้มีการยอมรับสิทธิที่จะเป็นประโยชน์ต่อประเทศของตน) แต่ในทางปฏิบัติมีความโน้มเอียงที่ประเทศอุตสาหกรรมจะสามารถหยิบยกสาระแห่งอนุสัญญาให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองได้มากกว่า ตัวอย่างเช่น บริษัทชีบา-ไกกิ (ปัจจุบันใช้ชื่อว่า Novartis) ถึงกับบอกว่าอนุสัญญาความหลากหลายทางชีวภาพสามารถประยุกต์ใช้ในการคุ้มครองระบบทรัพย์สินทางปัญญาได้ดียิ่งกว่าข้อตกลงทริปส์ (TRIPs) ในองค์การค้าโลกเสียอีก⁸

โดยเหตุที่ข้อตกลงในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพมีฐานะความสำคัญทางกฎหมายยิ่งกว่าข้อตกลงอื่นๆ ในเรื่องใกล้เคียงกันนี้ ทำให้ประชุมเกี่ยวกับอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพได้กลายเป็นเวทีสำคัญในการเคลื่อนไหวของฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง และทุกครั้งที่มีการจัดประชุมสมัชชาภาคี (COP: Convention of the Party) จะมีการจัดประชุม เคลื่อนไหวเพื่อผลักดันข้อเสนอของฝ่ายต่างๆ คู่ขนานไปอย่างคึกคักแทบทุกครั้ง

4. สิทธิภูมิปัญญาท้องถิ่น ภายใต้ข้อตกลงขององค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลก (WIPO) และองค์การยูเนสโก (UNESCO)

ระบบทรัพย์สินทางปัญญาเป็นระบบที่กำเนิดขึ้นในตะวันตกเพื่อคุ้มครองการประดิษฐ์คิดค้นที่เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรม และในที่สุดได้ขยายให้ครอบคลุมถึงการคุ้มครองที่ครอบคลุมถึงการพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ

⁶ คำอธิบายเบื้องต้น อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ หน้า 59

⁷ กอบกุล ราชะนาคร ประเทศไทยกับอนุสัญญาความหลากหลายทางชีวภาพ TDRI

⁸ จาก Enclosure of the mind โดย RAFI

ปัจจุบันระบบทรัพย์สินทางปัญญาได้กลายเป็นเครื่องมือของประเทศอุตสาหกรรมในการครองผลประโยชน์ทางการค้ากับประเทศกำลังพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีการเชื่อมโยงสาระเกี่ยวกับทรัพย์สินทางปัญญาภายใต้องค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลก (World Intellectual Property Organization: WIPO) และ สหภาพเพื่อคุ้มครองพืชพันธุ์ใหม่ (Union for the Protection of New Varieties: UPOV) ให้เข้ามาเชื่อมโยงกับข้อตกลงว่าด้วยการค้าที่เกี่ยวข้องกับทรัพย์สินทางปัญญา (Trade Related to Aspects of Intellectual Properties: TRIPs) ซึ่งอยู่ภายใต้ข้อตกลงในองค์การการค้าโลก (World Trade Organization: WTO)

หลักการของระบบทรัพย์สินทางปัญญาดังอยู่บนพื้นฐานของ

- 1) การรับรองการประดิษฐ์คิดค้นที่มีความใหม่ หรือมีขั้นตอนการประดิษฐ์สูงขึ้น ทำให้ระบบทรัพย์สินทางปัญญาไม่ยอมรับความรู้แบบพื้นบ้าน และมองว่าความรู้แบบพื้นบ้านนั้นเป็นเพียง สมบัติสาธารณะ (Public Domain) ที่ผู้ใดจะนำไปใช้ประโยชน์ก็ได้
- 2) เป็นระบบที่สร้างขึ้นเพื่อรองรับอุตสาหกรรม และการค้า ดังนั้นจึงนำไปสู่การผูกขาดของบริษัทขนาดใหญ่ ไม่สอดคล้องและไม่เป็นประโยชน์ต่อประเทศกำลังพัฒนา

อย่างไรก็ตามเมื่อปี 1978 WIPO และ UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) ได้ร่วมกันพิจารณาการคุ้มครองสิทธิในภูมิปัญญาท้องถิ่น (Traditional Knowledge) และได้พัฒนาเป็นแบบทางกฎหมายในการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เรียกว่า "Model Provisions for National Laws on the Protection of Expressions of Folklore Against Illicit Exploitation and Other Prejudicial Actions." หรือที่เรียกสั้นๆ ว่า "Model Provisions of Folklore" เมื่อปี 1982⁹ แบบทางกฎหมายนี้ให้การยอมรับบทบาทและให้การคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น นับตั้งแต่ หัตถกรรม การทอผ้า ภาพเขียน การแสดง ขับร้อง และอาจตีความครอบคลุมไปจนถึงความรู้เรื่องการแพทย์พื้นบ้าน และพันธุกรรมที่ชาวบ้านได้ใช้สืบเนื่องติดต่อกันมาด้วย ทั้งนี้โดยระบุให้ผู้ที่ใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นต้องได้รับการยินยอมจากเจ้าของภูมิปัญญานั้น

อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติมีเพียงเฉพาะประเทศบางประเทศในแอฟริกา เช่น ไนจีเรีย เท่านั้นที่ได้เอาหลักการเรื่องสิทธิภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้ไปพัฒนาเป็นกฎหมายภายในประเทศของตน

ขณะนี้ UNCTAD ได้พยายามผลักดันให้มีการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยได้จัดให้มีการประชุมระหว่างประเทศ เชิญองค์การต่างๆ ที่เกี่ยวข้องเช่น WIPO, CBD, UPOV, WHO และตัวแทนจากประเทศต่างๆ เข้าร่วมเพื่อพัฒนา Model Provisions of Folklore ให้สามารถนำ

⁹ Information Document by the World Intellectual Property Organization (WIPO) for the Expert Meeting on Systems and National Experiences for Protecting Traditional Knowledge, Innovations and Practices organized by the United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) Geneva, October 30 to November 2, 2000

มาใช้ได้ในทางปฏิบัติเพื่อให้สามารถถ่วงดุลย์กับทรัพย์สินทางปัญญาอุตสาหกรรมรูปแบบต่าง ๆ โดยได้มีการจัดประชุมผู้เชี่ยวชาญเรื่อง "Systems and National Experiences for Protecting Traditional Knowledge, Innovations and Practices" เมื่อ 30 ตุลาคม - 2 พฤศจิกายน 2000

มีทรัพย์สินทางปัญญาบางรูปแบบที่ผลักดันโดย WIPO เช่น "สิ่งชี้ทางภูมิศาสตร์" (geographical indicator) ซึ่งให้การคุ้มครองชื่อทางภูมิศาสตร์ ชื่อสถานที่ซึ่งเกี่ยวข้องกับสินค้า แต่กรอบข้อตกลงในเรื่องดังกล่าวแคบเกินไปที่จะครอบคลุมถึงการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือ สิทธิเกษตรกร ได้¹⁰ นักกฎหมายจำนวนมากได้วิพากษ์วิจารณ์ว่าการผลักดันการคุ้มครองดังกล่าวเกิดขึ้นจากแรงผลักดันของประเทศอุตสาหกรรมซึ่งต้องการให้มีการคุ้มครองไวน์ และเหล้าจากท้องถิ่นของตนเท่านั้น ในทางปฏิบัติเราจึงพบว่าทรัพย์สินทางปัญญาเกี่ยวกับตัวบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์จึงได้รับการยอมรับในเวทีองค์การการค้าโลก ในขณะที่หลักการว่าด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งเป็นข้อตกลงระหว่าง UNESCO กับ WIPO และหลักการอื่นๆที่ว่าด้วย สิทธิเกษตรกร สิทธิชนพื้นเมือง กลับถูกละเลยมานานนับทศวรรษ แม้จนปัจจุบันก็ยังไม่อาจเห็นว่า ทั้ง WIPO และ UPOV จะได้ดำเนินการอะไรให้เป็นที่ก้าวหน้าได้

5. หลักกฎหมายที่มีลักษณะเฉพาะ (Sui Generis) ในข้อตกลงว่าด้วยการค้าที่เกี่ยวข้องกับทรัพย์สินทางปัญญา (TRIPs) ในองค์การการค้าโลก

Sui Generis เป็นภาษาละตินซึ่งแปลว่า "เอกลักษณ์" หรือ "มีลักษณะจำเพาะ" ในทางกฎหมาย คำๆ นี้หมายถึงกฎหมายที่มีลักษณะเฉพาะและเหมาะสมกับแต่ละประเทศ

คำว่า Sui Generis เป็นที่กล่าวถึงเนื่องจากในข้อตกลงว่าด้วยการค้าที่เกี่ยวข้องกับทรัพย์สินทางปัญญา ในมาตราที่ 27.3(b) ได้กล่าวว่าประเทศสมาชิกสามารถมีทางเลือกที่จะ " คุ้มครองพันธุ์พืชโดยใช้กฎหมายสิทธิบัตร หรือ ระบบกฎหมาย Sui Generis ที่มีประสิทธิภาพ หรือ กฎหมายที่มีลักษณะผสมผสานของกฎหมายทั้งสอง"

สาระสำคัญในมาตราที่ 27.3(b) ข้างต้น ได้เปิดช่องทางให้กับประเทศโลกที่สามให้สามารถออกกฎหมายที่เหมาะสมเพื่อคุ้มครองพันธุ์พืชในประเทศของตนได้ โดยไม่จำเป็นต้องใช้ระบบกฎหมายแบบสิทธิบัตรขององค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลก (WIPO) และสหภาพเพื่อคุ้มครองพืชพันธุ์ใหม่ (UPOV: Union for the Protection of New Varieties)

¹⁰ อย่างไรก็ตามขณะนี้รัฐบาลอินเดียและนักกฎหมายบางส่วนเห็นว่าอาจใช้เรื่องสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์เป็นเครื่องมือทางกฎหมายอย่างหนึ่งเพื่อคุ้มครองข้าวบัสมาติ และชื่อจากท้องถิ่นต่างๆเพื่อต่อสู้กับบริษัทจากตะวันตกที่หยิบฉวยมรดกภูมิปัญญาจากประเทศโลกที่สามไปใช้ประโยชน์ทางการค้า

อย่างไรก็ตามประเทศกำลังพัฒนา (Developing Countries)¹¹ จะต้องออกกฎหมายเพื่อคุ้มครองพันธุ์พืชดังกล่าวภายในเวลา 5 ปีนับตั้งแต่เริ่มลงนามในข้อตกลงเมื่อปี 1995 นั้นหมายความว่าประเทศกำลังพัฒนาทั่วไปรวมทั้งประเทศไทย จะต้องออกกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชภายในวันที่ 1 มกราคม 2000 ส่วนประเทศด้อยพัฒนา (Least Developed Countries) นั้นจะมีเวลาจนถึงปี 2005

อย่างไรก็ตามภายใต้ข้อตกลงทริปส์ระบุมว่ามาตรา 27.3(b) จะมีการปรับปรุงแก้ไขใหม่ภายในปี 1999 เพื่อเปิดโอกาสให้ประเทศสมาชิกต่อรองในประเด็นดังกล่าว นั้นหมายความว่าหากประเทศกำลังพัฒนาเข้มแข็งเพียงพอ หลักการว่าด้วย Sui Generis ซึ่งหมายถึงการออกกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชที่เหมาะสมกับประเทศกำลังพัฒนาก็ยังคงมีอยู่ หรือในทางตรงกันข้าม หากประเทศอุตสาหกรรมรวมตัวกันได้และมีอำนาจการต่อรองที่สูงกว่า ก็มีแนวโน้มว่าหลักการเรื่อง Sui Generis ก็อาจถูกยกเลิก และประเทศกำลังพัฒนาจะถูกบีบบังคับให้ใช้กฎหมายที่ประเทศอุตสาหกรรมเป็นฝ่ายได้ประโยชน์¹²

ในด้านหนึ่งดูเหมือนว่าขณะนี้อำนาจการต่อรองของประเทศอุตสาหกรรมจะกล้าแข็งยิ่งๆ ขึ้น เนื่องจากเมื่อเดือนกรกฎาคม 2540 ที่ผ่านมา รัฐสภาแห่งยุโรป (European Parliament) ได้ลงมติรับรองร่างกฎหมายสิทธิบัตรเกี่ยวกับเทคโนโลยีชีวภาพ (Proposal for a European Parliament and Council Directive on the Legal Protection of Biotechnological Inventions) อนุญาตให้มีการจดสิทธิบัตรในสิ่งมีชีวิตได้ ซึ่งจะยังผลให้จุดยืนทางนโยบายของสหภาพยุโรป สหรัฐอเมริกา และญี่ปุ่นมีแนวทางสอดคล้องต้องกันเป็นครั้งแรก ดังนั้นหลักการ Sui Generis ซึ่งประเทศยุโรปเคยมีจุดยืนเดียวกันกับประเทศกำลังพัฒนาก็อาจจะถูกยกเลิกไปในที่สุดได้ ในแง่นี้ประเทศกำลังพัฒนาอาจได้รับผลกระทบกระเทือนเนื่องจากทำให้กระบวนการร่างกฎหมายเกี่ยวกับการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น และพันธุ์กรรมท้องถิ่น ทำได้ยากมากขึ้น

อย่างไรก็ตามในอีกด้านหนึ่งความพยายามผลักดันของประเทศอุตสาหกรรมก็ดูเหมือนมีอุปสรรคไม่น้อยจาก "ขบวนการต่อต้านโลกาภิวัตน์" ซึ่งแท้ที่จริงคือกระแสของประชาชนจากทั่วโลกซึ่งได้รับผลกระทบจากระเบียบโลกทางการค้าที่องค์การค้าโลกพยายามผลักดัน และ

¹¹ คำว่า Developed Countries, Developing Countries และ Least Developed Countries เป็นคำซึ่งประเทศอุตสาหกรรมกำหนดขึ้นโดยใช้มาตรฐานการพัฒนาของตนเป็นเกณฑ์ในการวัดเปรียบเทียบ การที่คำเหล่านี้ปรากฏในข้อตกลงต่างๆ ในองค์การค้าโลก ชี้ให้เห็นว่าโดยทั่วไปแล้วเกณฑ์คุณค่าต่างๆ ในเวทีนี้มาจากการกำหนดของประเทศอุตสาหกรรมหรือนัยหนึ่ง "ประเทศพัฒนาแล้ว" เป็นผู้กำหนดนั่นเอง

¹² จุดยืนของประเทศต่างๆ เกี่ยวกับการทบทวนเรื่องทริปส์โปรตุเกสในภาคผนวก เรื่อง Official developing country proposals for the review or renegotiation of TRIPS as regards biodiversity and associated knowledge (1999)

การเคลื่อนไหวต่อต้านการประชุมมนตรีองค์การค้าโลกครั้งที่ 3 ที่เมืองซีแอตเติล เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้การทบทวนข้อตกลงทรัพย์สินทางปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการค้าต้องเลื่อนออกไป

การเจรจาต่อรองเกี่ยวกับการทบทวนทริปส์ซึ่งมีข้อเสนอของกลุ่มประเทศแอฟริกา และกลุ่ม Like-Minded จากประเทศกำลังพัฒนาระหว่างการประชุมท่ามกลางแกนนำดาที่ซีแอตเติลจบลงโดยไม่สามารถหาข้อสรุปใดๆได้ และขณะนี้ประเทศกำลังพัฒนาน้อยมากที่ได้ปฏิบัติตามพันธะผูกพันในทริปส์ตามเส้นตายที่กำหนดไว้ในวันที่ 1 มกราคม 2000

จากการรวบรวมของ GRAIN¹³ พบว่าในแอฟริกันั้นนอกจากเคนยา แอฟริกาใต้ และซิมบับเว ที่ได้มีกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชตั้งแต่ทศวรรษที่ 1970 มีเฉพาะโมร็อกโกเท่านั้นที่ได้ออกกฎหมายภายในเพื่อให้เป็นไปตามข้อตกลงทริปส์ (แอฟริกา มี 24 ประเทศที่จัดอยู่ในกลุ่มประเทศพัฒนาน้อย และ 21 ประเทศที่จัดอยู่ในประเทศกำลังพัฒนา) ดังนั้นจึงมีประเทศที่ไม่ได้ออกกฎหมายตามเส้นตายของทริปส์สูงถึง 80 % ของจำนวนประเทศทั้งหมด สำหรับประเทศในเอเชียมีเฉพาะเกาหลี ฮองกง และไทยเท่านั้นที่ปฏิบัติตามข้อตกลงทริปส์ อีก 80 % ยังไม่ได้ดำเนินการใดๆ ในขณะที่กลุ่มประเทศกำลังพัฒนาในลาตินอเมริกาและแคริบเบียนซึ่งอยู่ภายใต้กลุ่มความร่วมมือทางการค้าและการออกกฎระเบียบต่างๆ (เช่น NAFTA และ Andean Pact Decision 345 เป็นต้น) ที่ผูกมัดให้ดำเนินการออกกฎระเบียบและกฎหมายทางการค้าต่างๆ นอกเหนือจากพันธะกรณีในองค์การค้าโลก ยังมีอีก 56 % ของประเทศกำลังพัฒนาที่ยังไม่ได้ดำเนินการใดๆ ตามพันธะกรณีในทริปส์

ตาราง แสดงประเทศต่างๆ ที่ออกกฎหมายตามพันธะกรณีในทริปส์

เอเชียและตะวันออกกลาง	เอเชีย-แปซิฟิก	ลาตินอเมริกา และแคริบเบียน
เคนยา*, โมร็อกโก, แอฟริกาใต้*, ซิมบับเว	ฮ่องกง, เกาหลี, ไทย	อาร์เจนตินา*, โบลิเวีย*, บราซิล*, ชิลี*, โคลอมเบีย*, เอกวาดอร์*, เม็กซิโก, นิการากัว, ปานามา*, ปารากวัย*, เปรู*, ตรินิแดด&โตบาโก*, อุรุกวัย*, เวเนซุเอลา*

* ประเทศซึ่งเป็นสมาชิกของ UPOV 1978

Source: Information compiled by GRAIN from various sources, February 2000

¹³ FOR A FULL REVIEW OF TRIPS 27.3(b) ,GRAIN, March 2000

การริเริ่มของประเทศต่างๆ

ขณะนี้ประเทศกำลังพัฒนาทั่วโลกหลายสิบประเทศกำลังดำเนินการเพื่อพัฒนาระบบกฎหมายและนโยบายเพื่อปกป้องผลประโยชน์เกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนอย่างเข้มแข็ง

การดำเนินการดังกล่าว ทำในหลายลักษณะ หลายรูปแบบ ขึ้นอยู่กับบริบทและลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมของแต่ละประเทศ อย่างไรก็ตามโดยภาพรวมแล้ว กลุ่มประเทศในลาตินอเมริกาได้ความสำคัญของกฎหมายที่ควบคุมการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพ (Access) และสิทธิชนพื้นเมือง (Indigenous Right) ก่อนข้างมาก ในขณะที่ประเทศในเอเชียมีแนวโน้มจะให้ความสำคัญเกี่ยวกับ สิทธิเกษตรกร (Farmer Right) และสิทธิชุมชน (Community Right) เป็นส่วนใหญ่ แม้ว่าการผลักดันแนวความคิดเกี่ยวกับสิทธิในทรัพยากรชีวภาพ และภูมิปัญญาท้องถิ่นจะมีรากพัฒนามานานหลายทศวรรษในเวทีระหว่างประเทศ แต่เพิ่งปรากฏเป็นรูปเป็นร่างเมื่อประมาณ 5 - 7 ปีที่ผ่านมาเอง

อย่างไรก็ตามในช่วง 2 - 3 ปี ที่ผ่านมามีความเคลื่อนไหวของประเทศต่างๆ ในการพัฒนากฎหมายและระเบียบเกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นได้เพิ่มสูงขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ทั้งนี้เนื่องจากเหตุผล 2 ประการ

ประการแรก ผลกระทบด้านกลับในการผลักดันระบบทรัพย์สินทางปัญญาของประเทศอุตสาหกรรมองค์การการค้าโลก ที่ทำให้ประเทศโลกที่สามจำเป็นต้องพัฒนากฎหมายที่สอดคล้องกับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจสังคมของประเทศของตน แทนที่จะเอาจริงกฎหมายตามแบบประเทศอุตสาหกรรม

และประการที่สอง เป็นผลเนื่องจากความสนใจเกี่ยวกับเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพที่สูงขึ้น อันเกิดขึ้นจากกระบวนการต่างๆ ที่เกิดขึ้นก่อนหน้านี้และภายหลังอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพเมื่อปี 2536

การริเริ่มการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรชีวภาพของประเทศต่างๆ ทั่วโลกอาจจำแนกตามลักษณะการให้การคุ้มครองเป็นดังต่อไปนี้

1. การคุ้มครองตามกฎหมายการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพ (Access Policy)¹⁴

การคุ้มครองตามกฎหมายนี้ส่วนใหญ่เป็นไปตามหลักการที่วางไว้ในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ เพื่อที่จะควบคุมการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพ และวางกลไกให้มีการแบ่งปันผลประโยชน์ระหว่าง นักวิจัย/บริษัท กับ ประเทศ/ชุมชน ที่เป็นเจ้าของทรัพยากรชีวภาพนั้น

¹⁴ Signposts to Sui Generis Right เอกสารประกอบการประชุมระหว่างประเทศเรื่อง Sui Generis จัดโดย GRAIN และ BIOTHA, กรุงเทพฯ 1-6 ธันวาคม 1997

ประเทศที่มีกฎหมายดังกล่าวบังคับใช้แล้ว เช่น กลุ่ม "Andean Pact" และฟิลิปปินส์ นอกเหนือจากนั้นยังมีประเทศต่างๆ อีกมากกว่า 15 ประเทศที่กำลังดำเนินการตามกฎหมายและนโยบายดังกล่าว

การคุ้มครองการ "เข้าถึง" ทรัพยากรชีวภาพ ถือเป็นบรรทัดฐานและเป็นกติกาที่เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปแม้ในหมู่ประเทศอุตสาหกรรมเอง ดังที่ธนาคารโลก¹⁵ เองได้เคยจัดตั้งคณะทำงานเพื่อหาสู่ทางความร่วมมือในเรื่องดังกล่าวระหว่างบริษัทขนาดใหญ่และประเทศกำลังพัฒนา รัฐบาลสหรัฐอเมริกา แม้จะมีท่าทีไม่เห็นด้วยต่อกระบวนการร่างกฎหมายคุ้มครองสิทธิชุมชนและสิทธิภูมิปัญญาท้องถิ่นในประเทศโลกที่สาม แต่ก็มิได้คัดค้านอย่างใดต่อการพัฒนากฎหมายควบคุมการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพของประเทศต่างๆ

รายชื่อประเทศต่างๆ ที่กำลังดำเนินการร่างกฎหมายและแนวทางการควบคุมการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพ เช่น อาร์เจนตินา โบลิเวีย บราซิล โคลอมเบีย คอสตาริกา เอกวาดอร์ เอธิโอเปีย อินเดีย อินโดนีเซีย เม็กซิโก ปาปัวนิวกินี แอฟริกาใต้ แทนซาเนีย ไทย เวเนซุเอลา และเวียดนาม

ปัญหาสำคัญของการพัฒนากฎหมายและแนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพคือ "การรวมศูนย์ของรัฐ" ทั้งๆ ที่เจตนาของข้อตกลงระหว่างประเทศต้องการเห็นการมีส่วนร่วมของชนพื้นเมืองและเกษตรกรซึ่งเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการอนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพมากกว่า ตัวอย่างเช่น กรณีอินเดียซึ่งขณะนี้ร่างกฎหมายที่กำลังจะเข้าไปสู่การพิจารณานั้นถูกวิจารณ์ว่าไม่ให้การตระหนักต่อสิทธิของชุมชนท้องถิ่นอยู่

ความโน้มเอียงเช่นนั้นเกิดขึ้นในประเทศไทยด้วยเช่นกัน เนื่องจาก "ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพ" ซึ่งผลักดันโดยศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาตินั้น มีเนื้อหาและโครงสร้างการบริหารการจัดการที่ปราศจากการมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชน ซึ่งจะได้กล่าวโดยละเอียดในบทต่อไป

2. การคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นภายใต้ระบบทรัพย์สินทางปัญญา¹⁶

2. 1 การพัฒนาระบบทรัพย์สินทางปัญญาเพื่อชุมชน (Intellectual Property Right for Community)

คำว่า "ทรัพย์สินทางปัญญา" (Intellectual Property) มักถูกมองว่าเป็นคำซึ่งสะท้อนถึงระบบการผูกขาดความรู้ที่ประเทศอุตสาหกรรมและบรรดาบริษัทข้ามชาติใช้เป็นเครื่องมือในการ

¹⁵ เจ้าหน้าที่จากธนาคารโลกได้ส่งตัวแทนเข้าพบตัวแทนองค์กรพัฒนาเอกชนหลายองค์กรในประเทศไทยเมื่อปี 2539 ทั้งนี้เพื่อสำรวจความเป็นไปได้ในการจัดประชุมเกี่ยวกับการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพและกรอบการแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเท่าเทียม

¹⁶ Signposts to Sui Generis Rights

ผูกขาดความรู้เพื่อเอาเปรียบประเทศโลกที่สามและชุมชนท้องถิ่น อย่างไรก็ตามขณะนี้ได้มีประเทศต่าง ๆ หลายประเทศที่กำลังพัฒนาการให้ความคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นภายในระบบทรัพย์สินทางปัญญา

ตัวอย่างเช่น ร่างกฎหมายว่าด้วยการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพของบราซิล และกรอบกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิในทรัพยากรชีวภาพของเอธิโอเปีย ได้ระบุว่า ชุมชนพื้นเมืองและเกษตรกรที่ได้สร้างนวัตกรรมตามวิถีและแบบแผนของเขาเองไม่ควรที่จะถูกละทิ้งจากการครอบครองคุ้มครองตามระบบ "ทรัพย์สินทางปัญญา" กรอบกฎหมายของประเทศทั้งสองจึงได้ให้การรับรองสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาให้แก่เกษตรกรและชุมชน

ประเทศทั้งสองได้ให้ฐานะของความรู้แบบพื้นบ้านมีฐานะเช่นเดียวกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ พันธุ์พืชที่เกษตรกรและชุมชนได้รักษาและพัฒนามายาวนานในอดีตได้รับการคุ้มครองแจกเช่นเดียวกับพันธุ์พืชที่บริษัทต่าง ๆ ปรับปรุงขึ้นมา ในแง่ "ชุมชน" จึงได้รับสิทธิพิเศษ (Exclusive Right) เช่นเดียวกับที่ บริษัทต่าง ๆ ได้รับ

การให้สิทธิตามกรอบของ "ระบบทรัพย์สินทางปัญญา" ที่เกิดขึ้นในเอธิโอเปีย และบราซิล และขณะนี้ได้ถูกนำไปขยายผลในกลุ่มประเทศ "Andean Pact" และกลุ่มประเทศ "Southern African Development Community" นั้น ในด้านหนึ่งถือเป็นการขยายกรอบแนวความคิด "ทรัพย์สินทางปัญญา" ของตะวันตกให้ยอมรับสิทธิของ "ชุมชน" และขยายการคุ้มครองไปสู่ "ความรู้ดั้งเดิม" ไปพร้อม ๆ กัน อย่างไรก็ตามในอีกด้านหนึ่งก็ได้ตั้งคำถามใหม่ๆ ให้เกิดขึ้นด้วยเช่นกัน¹⁷ เช่น

- 1) การให้สิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาแก่ชุมชน จะเป็นการผูกขาดหรือกีดกันชุมชนอื่นที่จะใช้ประโยชน์หรือไม่
- 2) การยอมรับในระบบสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาข้างต้นจะนำไปสู่การยอมรับระบบสิทธิบัตรในสิ่งมีชีวิตหรือไม่
- 3) ระบบทรัพย์สินทางปัญญาดังกล่าวในที่สุดแล้วจะเป็นการนำเอาความรู้พื้นบ้านและความรู้แบบดั้งเดิมเข้ามาเป็น "สินค้า" ดังเช่นระบบทรัพย์สินทางปัญญาหรือไม่

คำถามเหล่านี้ เป็นคำถามในเชิงสร้างสรรค์มากกว่าจะมีเจตนาทำลายกระบวนการพัฒนากฎหมายของประเทศดังกล่าวข้างต้น ทั้งนี้เนื่องจากในทางปฏิบัติแล้ว กระบวนการร่างกฎหมายส่วนใหญ่ของประเทศต่าง ๆ ล้วนอยู่ระหว่างการดำเนินการ หรืออยู่ระหว่างการทดลองนำมาใช้ ซึ่งอยู่ในวิสัยที่จะปรับปรุงให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นได้

¹⁷ วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ "การเรียกร้องสิทธิชุมชนท้องถิ่นในระดับสากล" ในหนังสือ "สารัตถะแห่งสิทธิชุมชน", 2541

2.2 การเพิ่มเงื่อนไขในระบบทรัพย์สินทางปัญญาเดิม ให้เอื้อต่อการรับรองภูมิปัญญาท้องถิ่น¹⁸

ประเทศไทย อินเดีย และฟิลิปปินส์ ได้ร่างกฎหมายคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งมีหลักการหลายประการที่ต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับระบบทรัพย์สินทางปัญญาที่มีอยู่เดิม ไม่ว่าจะเป็น กฎหมายสิทธิบัตร หรือกฎหมายคุ้มครองนักปรับปรุงพันธุ์

ตัวอย่างเช่น ร่างกฎหมายของไทย อินเดีย และฟิลิปปินส์นั้น ระบุให้ผู้ยื่นคำขอคุ้มครองพืชพันธุ์ใหม่ต้องแสดงที่มาของฐานพันธุกรรมที่ใช้ ประกอบกับหนังสือยืนยันคำยินยอมของชุมชนที่เป็นเจ้าของพันธุกรรม เป็นต้น

เป็นที่แจ้งชัดว่าบรรษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ ซึ่งอยู่เบื้องหลังการผลักดันระบบทรัพย์สินทางปัญญากระแสหลัก จะใช้ความพยายามทุกวิถีทางในการแทรกแซงการดำเนินการของประเทศข้างต้นดังกล่าว ดังที่เมื่อเร็ว ๆ นี้ ประเทศอุตสาหกรรมในยุโรปได้แสดงจุดยืนว่าระบบกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญานั้นไม่ควรระบุที่มาขององค์ความรู้และทรัพยากรชีวภาพที่ใช้ โดยอ้างว่าเรื่องดังกล่าวอยู่นอกเหนือข้อตกลงร่วมในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นต้น

ความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิภูมิปัญญาท้องถิ่นกับสิทธิตามกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญากระแสหลัก จะกลายเป็นประเด็นสำคัญในการต่อรองบนเวทีการประชุมระหว่างประเทศ ในอนาคตอันใกล้

มีบางฝ่ายตั้งข้อสังเกตว่า¹⁹ การพัฒนากฎหมายเพื่อรองรับสิทธิของชุมชนท้องถิ่นและเกษตรกรนั้นจะกระจุกกระจายอยู่ในกฎหมายต่าง ๆ เช่น ในกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช กฎหมายเกี่ยวกับการส่งเสริมการแพทย์พื้นบ้าน หรือระเบียบเกี่ยวกับการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามการบรรจุหลักการของสิทธิดังกล่าวไม่ว่าจะอยู่ในกฎหมายหลายฉบับหรือกฎหมายฉบับเดียวกันก็ไม่ได้มีความสำคัญมากนัก หากมีหลักประกันว่าสิทธิของชุมชนและเกษตรกรจะสามารถถูกบรรจุไว้อย่างครบถ้วน และสามารถนำกฎหมายนั้นไปปฏิบัติได้จริง

นอกเหนือจากนั้น การคุ้มครองทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นยังสามารถแสดงออกในกฎหมายหรือนโยบายอื่นๆ ได้ เช่น ร่างกฎหมายป่าชุมชนในประเทศไทย ซึ่งรับรองสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรต่าง ๆ รวมทั้งทรัพยากรชีวภาพในเขตป่าชุมชน ร่วมกับภาครัฐ หรือกฎหมายและนโยบายเกษตรกรรมในหลายประเทศที่ให้การสนับสนุนเงินทุนแก่เกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมที่รักษาความหลากหลายทางชีวภาพไว้ได้ เป็นต้น

¹⁸ วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ อ่างแล้ว

¹⁹ เช่นระหว่างกรร่างกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช 2542 มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและผู้แทนจากกฤษฎีกาบางท่านปรารถนาว่ากฎหมายเกี่ยวกับชุมชนน่าจะได้รวบรวมแล้วกรร่างเป็นกฎหมายฉบับเดียวกันเป็นต้น

บทที่ 8

หลักการว่าด้วย
สิทธิชุมชนและเกษตรกรในทรัพยากรชีวภาพ
และภูมิปัญญาท้องถิ่น

บทที่ 8

หลักการว่าด้วย

สิทธิชุมชนและเกษตรกรในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

การนำเสนอหลักการว่าด้วยสิทธิเกษตรกรและสิทธิชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นในบทนี้ ได้มาจากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลและบทเรียนเป็นจำนวนมาก ทั้งที่เป็นข้อตกลงระหว่างประเทศ บทเรียนและประสบการณ์ต่าง ๆ จากภายนอก และจากแนวความคิด ประสบการณ์ต่าง ๆ จากภายในประเทศ

ถึงแม้ว่างานวิจัยนี้จะมุ่งสร้างความเข้าใจและพัฒนาหลักการเกี่ยวกับสิทธิเกษตรกรและสิทธิชุมชนซึ่งได้ถูกพัฒนาขึ้นโดยข้อตกลงระหว่างประเทศในองค์การอาหารเกษตรและสหประชาชาติและในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพเป็นหลัก แต่การนำเสนอในที่นี้ได้ใช้ฐานความคิด บทเรียน และข้อเสนอที่มาจากภายในประเทศและมาจากชุมชนเป็นหลัก โดยจะกล่าวไปแล้วข้อตกลงระหว่างประเทศทั้งสองฉบับนั้นได้วางกรอบและบริบทเกี่ยวกับสิทธิไว้เท่านั้น ส่วนจิตวิญญาณและสาระตะกั่วทั้งหมดนั้นส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากข้อเสนอที่มาจากประสบการณ์ภายในประเทศเป็นหลัก

บริบทของปัญหาที่เกี่ยวข้อง

หลักการของสิทธิเกษตรกรและชุมชนในทรัพยากรชีวภาพนั้น ถูกเสนอขึ้นภายใต้บริบทของปัญหาหลัก 4 ประการคือ¹

ประการแรก รัฐและระบบทุนได้เข้ามาแย่งยึดสิทธิของชุมชนและเกษตรกรที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร (ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ และทรัพยากรชีวภาพ) และเกษตรกรรมซึ่งแต่เดิมเคยอยู่ภายใต้อำนาจการตัดสินใจของชุมชนออกไปจากมือของเกษตรกรและชุมชน ความขัดแย้งระหว่างเกษตรกรและชุมชนฝ่ายหนึ่งกับรัฐและนักลงทุนฝ่ายหนึ่งจะรุนแรงมากยิ่งขึ้นเป็นลำดับ

ประการที่สอง บรรษัทข้ามชาติและสถาบันวิจัยจากประเทศอุตสาหกรรมได้เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นจากประเทศโลกที่สามมากยิ่งขึ้น และโดยวิธีการที่ซับซ้อนเพื่อรองรับการเติบโตของเทคโนโลยีชีวภาพและอุตสาหกรรมชีวภาพ

ประการที่สาม องค์การการค้าโลกและองค์การระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับการวางกฎเกณฑ์และกติกการเกี่ยวกับการค้าและอุตสาหกรรมเช่น WIPO และ UPOV เป็นต้นได้เข้ามาผลักดันให้ประเทศไทยและประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายต้องสร้างระบบทรัพย์สินทางปัญญาที่

¹ อ่านการวิเคราะห์อย่างละเอียดในบทที่ 3

วางอยู่บนรากฐานวิธีคิดแบบพหุนิยม และเน้นส่งเสริมผลประโยชน์ของบรรษัทขนาดใหญ่ ยิ่งกว่าจะเคารพความคิดของชุมชนท้องถิ่น เกษตรกร และประชาชนส่วนใหญ่ในโลก

ประการที่สี่ คือการเข้ามาของสิ่งมีชีวิตแปลงพันธุกรรมและผลิตภัณฑ์แปลงพันธุกรรม จากประเทศอุตสาหกรรมเข้ามาภายในประเทศอย่างรวดเร็วจนยากที่เราจะรับมือได้ทัน การหลั่งไหลเข้ามาของผลผลิตจากเทคโนโลยีชีวภาพดังกล่าวจะสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นกับ เกษตรกรรม อาหาร รวมทั้งการรักษาโรคต่าง ๆ อย่างขนานใหญ่อย่างที่เราคาดไม่ถึง

ใครเป็นผู้ถือสิทธิในทรัพยากรชีวภาพ (The Holder of Right)

จำเป็นต้องกล่าวถึงอย่างชัดเจนว่าในอดีตที่ผ่านมาสิทธิในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นอยู่ในมือของเกษตรกรและชุมชน เกษตรกรและชุมชนเป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ (ถ้ามี) เกี่ยวกับการสืบทอดและแบ่งปันพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ และความรู้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับอาหาร และการแพทย์พื้นบ้าน ซึ่งเกี่ยวข้องกับทรัพยากรชีวภาพ

แม้เมื่อรัฐได้รวบอำนาจการจัดการป่าไม้และที่ดินเข้ามาอยู่ในมือของรัฐในสมัยการปฏิรูปและวางโครงสร้างการบริหารแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 4-5 แต่จนถึงปัจจุบัน สิทธิในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาของท้องถิ่นก็หาได้อยู่ในมือของรัฐไม่ รัฐอาจมีสิทธิเหนือไม้สัก และไม่มีค่าต่าง ๆ แต่รัฐมิได้อ้างสิทธิเหนือ "พันธุกรรม" ของไม้สัก หรืออ้างสิทธิเหนือ "พันธุกรรม" ของกล้วยไม้ที่พบในป่า กระทั่งเมื่อมีการออกกฎหมายป่าไม้หลายฉบับ เช่น พ.ร.บ.ป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งอ้างสิทธิในป่าสงวนทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นต้นไม้ สัตว์ป่า ดิน หิน และแร่ธาตุทั้งหมดที่อยู่ในเขตป่าสงวน แต่รัฐก็หาได้อ้างสิทธิเหนือพันธุกรรมของสิ่งมีชีวิตในป่านั้นไม่

การอ้างสิทธิเหนือพันธุกรรมหมายถึงการอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของเหนือ "ความสามารถในการถ่ายทอดและกำหนดลักษณะต่าง ๆ ของสิ่งมีชีวิต" ยกตัวอย่างเช่น ชาวบ้านที่เข้าไปจับหรือล่าไก่ป่าในเขตป่าสงวนแห่งชาติย่อมมีความผิด แต่หากชาวบ้านเอาไก่บ้านเข้าไปผสมพันธุ์กับไก่ป่าในป่าสงวน แล้วได้ไก่พันธุ์ใหม่ที่หากินได้เองและบินได้เหมือนนก รัฐก็มิได้อ้างสิทธิเหนือความสามารถในการถ่ายทอดและกำหนดลักษณะของไก่ป่าแต่อย่างใด

ทรัพยากรพันธุกรรมที่อยู่ในรูปของพันธุ์พืชเกษตรก็เช่นเดียวกัน กรมวิชาการเกษตร ในกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ก็ดี ธนาคารเชื้อพันธุ์พืชแห่งชาติ ในสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (วท.) ก็ดี ได้ส่งพันธุ์พืชที่เรารวบรวมไปให้ประเทศอื่นๆ ได้ทั้งนี้เพราะรัฐมิได้อ้างสิทธิเหนือทรัพยากรชีวภาพนั่นเอง

การที่รัฐไทยมิได้อ้างสิทธิเหนือทรัพยากรชีวภาพดังในอดีตเกิดขึ้นเนื่องจากเหตุผลหลายประการกล่าวคือ

- 1) ทรัพยากรชีวภาพในสายตาของรัฐยังมิได้มีประโยชน์ในทางเศรษฐกิจหรือมิได้เป็นผลประโยชน์ที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ในสังคมแต่ประการ

ใด การอ้างสิทธิหรือการวางระเบียบเพื่อกำหนดสิทธิในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงไม่มีความจำเป็นใด ๆ

- 2) ชุมชนและสังคมไทยโดยทั่วไปในอดีตเห็นว่าการแลกเปลี่ยน การแบ่งปันพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ เป็นการเกื้อกูลกันและกัน อีกทั้งเป็นหลักประกันว่าในที่สุดแล้วการที่แต่ละคนไม่หวงกันให้คนอื่นมาใช้ประโยชน์จากพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ที่ตนมี จะเป็นการสร้างความมั่นคงให้กับชุมชนและสังคมโดยรวม สมมุติว่าในไร่นาของชาวบ้านคนใด ๆ คนหนึ่งเก็บข้าวไม่ได้ เนื่องจากโรคแมลงระบาด หรือภัยพิบัติจากธรรมชาติ แต่ชาวบ้านคนนั้นก็ยังคงมีหลักประกันว่าเขาจะยังคงมีพันธุ์พืชที่จะใช้ปลูกในฤดูกาลต่อไปได้จากเพื่อนบ้านซึ่งได้แลกเปลี่ยน หยิบยืมกันมาภายในชุมชน ยิ่งหากมีการแลกเปลี่ยนและเผยแพร่ของพันธุ์พืชระหว่างชุมชนซึ่งในทางปฏิบัติเป็นวิถีทั่วไปของชุมชน ก็จะเป็นการสร้าง ความมั่นคงในการสืบต่อพันธุ์พืชเหล่านั้นไว้ได้อย่างเข้มแข็งมากขึ้นแม้ว่าจะเกิดปัญหา โรคแมลงระบาด หรือปัญหาตามธรรมชาติต่าง ๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นกับสมาชิกทุกคนในชุมชนใดชุมชนหนึ่งก็ตาม
- 3) อย่างไรก็ตามสิ่งหนึ่งที่ทำให้รัฐไม่กระตือรือร้นในการอ้างสิทธิ์เหนือทรัพยากรชีวภาพ คือข้อตกลงและกติการะหว่างประเทศต่าง ๆ นั้นเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อตกลงระหว่างประเทศที่กล่าวถึงเรื่องนี้ชัดเจนที่สุดก็คือ สัตยาบันระหว่างประเทศเกี่ยวกับพันธุ์กรรมพืช ขององค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ เมื่อปี 2526 ซึ่งมีประเทศต่าง ๆ เป็นสมาชิก 110 ประเทศ ที่ได้วางพื้นฐานไว้ว่า "ทรัพยากรพันธุกรรมเป็นมรดกร่วมกันของมวลมนุษยชาติ" ตามข้อตกลงนี้ประเทศสมาชิกต้องเปิดโอกาสให้ประเทศอื่น ๆ เข้ามาใช้ประโยชน์จากตัวอย่างพันธุ์พืชในประเทศอื่นได้ โดยอยู่บนพื้นฐานข้อตกลงร่วมกันทั้งสองฝ่าย (mutually exchange หรือ mutually agreed term)²

สาเหตุสำคัญที่ทำให้ประเทศกำลังพัฒนาต่าง ๆ ให้ความสนใจเกี่ยวกับการพัฒนาและรับรองสิทธินั้น จึงเกิดขึ้นจากการที่บรรษัทข้ามชาติและประเทศอุตสาหกรรมได้เข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นจากประเทศกำลังพัฒนา และพร้อม ๆ กันนั้นได้ผลักดันระบบกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาเป็นเครื่องมือในการผูกขาดทรัพยากรพันธุกรรมที่อยู่ในความครอบครองของตน

หลักการที่ว่า "ทรัพยากรชีวภาพเป็นสมบัติของมวลมนุษยชาติ" จึงถูกตั้งคำถาม และเป็นที่มาของความพยายามของหลายฝ่ายที่จะพัฒนากฎเกณฑ์และกฎหมายเพื่อรับรองสิทธิของ

² โดยแท้จริงแล้วสัตยาบันระหว่างประเทศว่าด้วยพันธุ์กรรมพืชนั้น เป็นข้อตกลงซึ่งวางกฎเกณฑ์ในด้านหนึ่ง ให้ทรัพยากรพันธุกรรมเป็นมรดกร่วมกันของประเทศต่างๆ และในอีกด้านหนึ่งได้กำหนดสิทธิเกษตรกรไว้อย่างหลวมๆ โดยไม่มีระเบียบวิธีปฏิบัติ

เกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นเกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพ เพื่อถ่วงดุลย์กับการผลักดันสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาของบรรดาอุตสาหกรรมทั้งหลาย

หากพิจารณาบริบทของปัญหาและเจตนารมณ์ในการพัฒนาหลักการเกี่ยวกับสิทธิเกษตรกรและชุมชนดังกล่าวข้างต้น "ผู้ถือสิทธิ" ในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นครอบคลุมความหมายของเกษตรกรและชุมชนดังนี้

1) ชุมชนท้องถิ่น (Local community)

ความหมายของ "ชุมชนท้องถิ่น" ครอบคลุมถึงชุมชนท้องถิ่นทั้งหมดที่มีวิถีชีวิต³ เกี่ยวข้องกับความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญา ซึ่งต้องหมายความรวมถึงชุมชนพื้นเมืองหรือกลุ่มชาติพันธุ์ (Indigenous Peoples) ต่าง ๆ ด้วย

การให้สิทธิแก่ชุมชนท้องถิ่นทั้งที่เป็นชุมชนท้องถิ่นทั่วไปและกลุ่มชาติพันธุ์เป็นไปทั้งโดยเหตุผลเชิงประจักษ์ที่ชุมชนท้องถิ่นเหล่านี้ได้มีบทบาทสำคัญยิ่งกว่ากลุ่มชนอื่นๆ ในสังคมในการอนุรักษ์ พัฒนา และสืบทอดการใช้ประโยชน์ทรัพยากรชีวภาพ อีกทั้งยังสอดคล้องกับเนื้อหาข้อตกลงระหว่างประเทศหลายๆ ข้อตกลงดังที่ได้กล่าวแล้ว

ในบริบทของสังคมไทย การยอมรับสิทธิของเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นดูเหมือนไม่มีปัญหามากนัก เนื่องจากหลายฝ่ายตระหนักดีถึงบทบาทของชุมชนเกษตรกรไทยในอดีตได้อนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์พืชสำคัญๆ เช่นข้าวหอมมะลิทุเรียนหมอนทอง เป็นต้น แต่เมื่อต้องการขยายการคุ้มครองสิทธินั้นไปสู่กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่อาศัยร่วมอยู่ในผืนแผ่นดินไทยมายาวนานเช่นเดียวกับชุมชนต่างๆ บนพื้นราบนั้นมักมีข้อโต้แย้งจากบางฝ่าย

ตัวอย่างของวิวาทะซึ่งเกิดขึ้นระหว่างปี 2539 - 2541 คือกรณีการผลักดันกฎหมายป่าชุมชนและกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ.2542⁴ โดยรัฐมนตรีที่มีบทบาทในการดูแลกฎหมายนี้ไม่เห็นด้วยที่จะรวมเกษตรกร ชุมชนและกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีได้มีสัญชาติไทยตามกฎหมายให้มีสิทธิในการดูแลบริหารจัดการป่าชุมชน และได้รับสิทธิตามกฎหมายพันธุ์พืช⁵ ทั้งนี้โดยอ้างว่ากฎหมายควรให้สิทธิเฉพาะคนที่มีสัญชาติไทยเท่านั้นเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของพลเมืองไทย แม้ว่าเกษตรกรหรือชุมชนนั้นได้อาศัยอยู่ในแผ่นดินไทยมายาวนานแล้วก็ตาม

ทัศนะเช่นนั้นเกิดขึ้นจากการอคติความเชื่อแบบเก่าที่เห็นว่าการให้สิทธินั้นเสมือนการที่รัฐมอบสิทธิและประโยชน์ให้กับชุมชนหรือเกษตรกรเพียงเพราะว่า "พวกเขาเป็นคนไทย"

³ การกำหนดความหมายของชุมชนเพื่อให้สามารถแยกแยะระหว่างชุมชนแบบใหม่กับชุมชนที่เกี่ยวข้องกับความหลากหลายทางชีวภาพโปรดดูตัวอย่างจากกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช ในภาคผนวก

⁴ โดยขณะนี้ก็มีเพียงกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชเท่านั้นที่มีผลบังคับใช้แล้ว

⁵ ผู้ประสานงานโครงการวิจัยนี้เป็นกรรมการระดับชาติในการร่างกฎหมายพันธุ์พืชและเป็นที่ปรึกษาคณะกรรมการสภาผู้แทนราษฎรในการพิจารณากฎหมายดังกล่าวทำให้ทราบบรรยากาศและข้อถกเถียงดังกล่าว

และปฏิเสธการรับรองสิทธิกับผู้ที่มิได้มีสัญชาติไทย โดยมีเหตุผลรองรับน้อยมาก เหตุผลหนึ่งที่ยกมากล่าวถึงเสมอคือเหตุผลที่ว่าผู้ที่อยู่อาศัยในประเทศที่ยังมิได้มีสัญชาติไทยเหล่านั้นนั้น จะใช้เงื่อนไขนี้เป็นช่องทางเพื่อที่จะได้มีสัญชาติไทยในอนาคต และนี่จะทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับความมั่นคง

แต่ที่จริงเราควรคิดเรื่องนี้ในแง่บวกกลับกัน กล่าวคือควรพิจารณาว่าการรับรองสิทธิให้กับชุมชนซึ่งได้รักษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นจะเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติและสร้างความมั่นคงในระยะยาวให้แก่แผ่นดิน โดยการรับรองสิทธินั้นยังจะทำให้ชุมชนต่าง ๆ มีแรงจูงใจและแรงกระตุ้นที่จะอนุรักษ์ และพัฒนาทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่นและความหลากหลายทางชีวภาพเอาไว้ สังคมไทยและกลุ่มอื่นๆจะได้ประโยชน์จากการรับรองสิทธินี้ด้วย

เราควรคิดเรื่องนี้ตามมาตรฐานและแบบแผนเดียวกับการที่รัฐได้ให้สิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาให้แก่บรรษัทข้ามชาติและชาวต่างประเทศ ทั้งที่คนเหล่านั้นหาได้เป็นพลเมืองไทยไม่ แต่รัฐไทยได้ให้สิทธิผูกขาดทางการค้าแก่กลุ่มดังกล่าวเพื่อหวังลมๆ แล้งๆ ว่าการให้ทรัพย์สินทางปัญญาจะเป็นหนทางในการถ่ายทอดเทคโนโลยีให้แก่ประเทศ

2) เกษตรกร

การรับรองสิทธิของเกษตรกรในที่นี้หมายถึงชุมชนเกษตรกรรม (Farming Communities) หรือเกษตรกรในความหมายรวมซึ่งหมายถึงเกษตรกรทั้งประเทศ มิได้หมายถึงเกษตรกรแต่ละราย (Individual Farmer) ทั้งนี้เนื่องจากในความเป็นจริงความหลากหลายทางชีวภาพหาได้เกิดขึ้นจากความสามารถของปัจเจกเกษตรกรรายใด แต่เกิดขึ้นจากความสามารถและการทำงานของชุมชนเกษตรกรรมทั้งหมด

ตัวอย่างเช่นความหลากหลายของพันธุ์ข้าวทั้งหมดนั้นย่อมเกิดขึ้นจากชาวนาทั้งประเทศและแม้กระทั่งข้าวพันธุ์ดีบางสายพันธุ์เช่น ข้าวหอมมะลิ ก็มาจากชุมชนชาวนาทั้งชุมชน (หรือหลายชุมชน) เกี่ยวข้องกัน

อาจมีข้อโต้แย้งว่าเกษตรกรบางรายอาจเป็นผู้คัดเลือกหรือได้อนุรักษ์พันธุ์พืชหรือสัตว์บางสายพันธุ์เอาไว้ โดยพันธุ์ดังกล่าวหาได้ปรากฏอยู่ในสมาชิกคนอื่นในชุมชนอื่นไม่ ในแง่นี้สิทธิในพันธุ์พืชควรจะเป็นของเกษตรกรรายนั้นหาควรให้สิทธิแก่ทั้งชุมชนไม่ ? เรื่องนี้อธิบายได้ว่า แท้ที่จริงแล้วหากมาพิจารณาโดยละเอียด การเกิดขึ้นของพันธุ์พืชใหม่ๆ ของชุมชนนั้น

1) ส่วนใหญ่ได้มาจากการคัดเลือกตามธรรมชาติ นั้นหมายความว่าเกษตรกรรายดังกล่าวได้ใช้ความสามารถของตนส่วนหนึ่ง แต่ผลงานส่วนใหญ่ได้มาจากการบรรณาการตามธรรมชาติ เช่น การกลายพันธุ์ของพืชโดยเหตุผลจากปัจจัยตามธรรมชาติ เป็นต้น 2) หากสืบสาวที่มาของพันธุ์พืชที่ใช้ปลูกเพื่อคัดเลือกก็จะพบว่าพันธุ์พืชนั้นได้มาจากเกษตรกรคนอื่นจากภายในชุมชน

ซึ่งได้คัดเลือก ดูแลรักษากันมาโดยคนรุ่นแล้วรุ่นเล่า เกี่ยวข้องกับคนเป็นจำนวนมากภายในชุมชน (หรือนอกชุมชน) การคุ้มครองสิทธิจึงควรคุ้มครองไปถึงชุมชนทั้งหมด⁶

พระราชบัญญัติพันธุ์พืช พ.ศ.2542 ได้ใช้หลักการนี้ในการวางกฎเกณฑ์และแนวทางในการให้การคุ้มครองสิทธิดังกล่าวได้อย่างน่าสนใจ กล่าวคือ 1) หากพบว่าพันธุ์พืชใดมีอยู่เฉพาะในชุมชนใดชุมชนหนึ่งให้ชุมชนนั้นเป็นผู้ได้ประโยชน์ แต่ก็หาได้กีดกันชุมชนอื่นในการใช้ประโยชน์ไม่ 2) พันธุ์พืชที่พบได้ทั่วไปหรือพบในมากกว่าชุมชนให้เกษตรกรทั้งหมดได้ประโยชน์ โดยให้ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นไปจัดตั้งเป็นกองทุนพันธุ์พืชเพื่อให้เกษตรกรทั่วประเทศได้ประโยชน์ และ 3) ในกรณีที่มีเกษตรกรเพียงรายเดียวเป็นผู้ดูแลรักษาสายพันธุ์พืชสายพันธุ์ใดสายพันธุ์หนึ่งไว้แต่ผู้เดียว ก็ยังคงให้ชุมชนที่เกษตรกรผู้นั้นเป็นสมาชิกอยู่ได้ประโยชน์ แต่ต้องแบ่งปันประโยชน์นั้นส่วนหนึ่ง (20 %) ให้กับเกษตรกรรายนั้น เป็นต้น⁷

สำหรับขอบเขตของความหมายของ "สิทธิเกษตรกร" ว่าหมายถึง "ชุมชนเกษตรกร (Farmer Community)" หรือหมายถึง "เกษตรกรที่มีความหมายทั่วไป (Farmer in general meaning)" นั้น พิจารณาได้จากความสัมพันธ์และการแสดงออกของสิทธิเป็นกรณีๆ ไป เช่น สายพันธุ์พืชบางชนิดที่มีชุมชนเกษตรกรชุมชนใดชุมชนหนึ่งเกี่ยวข้อง ผู้ถือสิทธิในกรณีคือชุมชนเกษตรกรนั้นๆ หาได้หมายถึงเกษตรกรทั่วไปไม่ แต่ในกรณีที่หมายถึงพันธุ์พืชทั่วไปอื่นๆ เช่นพันธุ์ข้าวหอมมะลิ หรือพันธุ์ทุเรียนหมอนทองนั้น ผู้ถือสิทธิคือเกษตรกรทั้งประเทศ หรือในกรณีที่มีการกล่าวถึงสิทธิเกษตรกรที่ควรสามารถนำพันธุ์พืชที่ได้มาไปปลูกต่อในฤดูกาลผลิตต่อไปนั้น การใช้ความหมายในกรณีนี้หมายถึงสิทธิของเกษตรกรโดยรวม เป็นต้น

ความหมายของคำว่า "สิทธิเกษตรกร" นั้น มีการตั้งคำถามและอภิปรายกันกว้างขวางในระดับระหว่างประเทศ⁸ แต่คำถามหลายอย่างเป็นคำถามซึ่งเกิดขึ้นเนื่องจากที่ไม่ได้มีการนำเอาหลักการเรื่องเหล่านี้ไปพัฒนาเป็นกฎหมายภายในประเทศและกฎหมายระหว่างประเทศอย่างจริงจังมากกว่า ทั้งนี้ไม่นับการตีความของประเทศอุตสาหกรรมบางประเทศที่ต้องการให้รวมความหมายของสิทธิเกษตรกรให้ครอบคลุมถึงเกษตรกรรายใหญ่ในประเทศเหล่านั้น ทั้งๆ ที่เป็นที่ยอมรับว่าเกษตรกรรายใหญ่ในประเทศอุตสาหกรรมหลายประเทศนั้นหาใช่เกษตรกรที่รักษา

⁶ ผู้ที่ศึกษาเฉพาะกรอบกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาแบบตะวันตกอาจโต้แย้งว่าการกำหนดเช่นนี้ขัดกับกฎหมายที่คุ้มครองสิทธินักปรับปรุงพันธุ์เนื่องจากการให้สิทธินักปรับปรุงพันธุ์นั้น ได้ให้สิทธิผูกขาดแก่ผู้พัฒนาพันธุ์พืชใหม่โดยไม่ได้สนใจกับที่มาของสายพันธุ์ที่ใช้เป็นพ่อแม่พันธุ์ แต่งานวิจัยนี้หาได้เห็นว่าหลักเกณฑ์และการให้คุณค่าแก่นักปรับปรุงพันธุ์พืช ตามแบบกฎหมายตะวันตกเช่นนั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้องไม่ การที่เราวางหลักเกณฑ์ทางกฎหมายที่มีพื้นฐานจากเกณฑ์คุณค่าของเราเอง ย่อมทำให้เราเห็นความบกพร่องและความจำเป็นต้องแก้ไขระเบียบและกฎหมายต่างๆ จากประเทศอุตสาหกรรมได้ชัดแจ้งยิ่งขึ้น

⁷ โปรดดูมาตราที่ 49 ใน พ.ร.บ. คุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ.2542

⁸ โปรดดู Martin A. Girsberger ใน Biodiversity and the Concept of Farmer's Right in International Law' หน้า 221-224

ความหลากหลายทางชีวภาพเช่นเดียวกับเกษตรกรรมและชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ ในประเทศโลกที่สามไม่

ความสัมพันธ์ของสิทธิเกษตรกรและสิทธิชุมชนกับกลุ่มอื่น ๆ

การกำหนดสิทธิเกษตรกรและสิทธิชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น จะทำให้เกิดการปรับโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมและจำเป็นต้องมีการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเหล่านั้นเสียใหม่ ดังนี้

1) รัฐ

ไม่ว่ารัฐบาลไทยจะให้สัตยาบันในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพหรือไม่ก็ตาม บทบาทของรัฐไทยจำเป็นต้องปรับเปลี่ยน โดยรัฐจำเป็นต้องตระหนักว่ารัฐจะมีสิทธิอธิปไตยในการดูแลทรัพยากรชีวภาพ แต่การใช้อำนาจเด็ดขาดของรัฐจะเปลี่ยนไป ทั้งในระดับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยกับภายนอก และระหว่างรัฐกับเกษตรกร

การให้สัตยาบันในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ทำให้รัฐจำเป็นต้องเอื้ออำนวยให้แก่ภาคีอื่น ๆ ในการเข้าถึงทรัพยากรพันธุกรรมภายใต้ข้อตกลงร่วมกัน (Mutually agreed term) และต้องแจ้งให้ทราบล่วงหน้า (Prior inform consent) แต่ในอีกด้านหนึ่ง หลักการสิทธิอธิปไตยของรัฐเหนือทรัพยากรชีวภาพสามารถนำมาใช้ในการกำหนดกฎเกณฑ์กระบวนการแลกเปลี่ยนพันธุกรรมซึ่งแต่เดิมรัฐไม่เคยอ้างสิทธิเหนือทรัพยากรชีวภาพมาก่อนได้ ตัวอย่างเช่น การเรียกร้องให้ธนาคารเชื้อพันธุ์พืชระหว่างประเทศและสถาบันวิจัยการเกษตรระหว่างประเทศต้องมีกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรชีวภาพที่มาจากประเทศของเรา ซึ่งแต่เดิมนั้นประเทศไทยมิได้อ้างสิทธิใดๆ เหนือพันธุกรรมที่เราส่งไปยังองค์กรต่างๆ ในต่างประเทศ ดังเช่นที่ขณะนี้อินเดียกำลังมีปัญหากับการที่บริษัทในสหรัฐอเมริกาได้รับสิทธิบัตรในพันธุ์ข้าว บัสมาดิซึ่งปรับปรุงโดยใช้เชื้อพันธุ์ข้าวของอินเดียที่เกิดขึ้นไว้ในสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติ

ในท่ามกลางการปรับเปลี่ยนดังกล่าวรัฐจำเป็นต้องส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรได้รับสิทธิในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างเต็มที่ บทบาทการรวมศูนย์ของรัฐซึ่งแต่เดิมนั้นเน้นการกิจกรรมอนุรักษ์พันธุกรรม ควรจะได้ปรับเปลี่ยนโดยใช้เครื่องมือการรับรองสิทธิของชุมชนและเกษตรกรมาใช้ในการสนับสนุนให้เกษตรกรและชุมชนเป็นผู้ทำการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งนอกจากเป็นการแบ่งเบาภาระหน้าที่ของรัฐแล้ว ยังเป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดในการดูแลความหลากหลายทางชีวภาพของชาติ

การให้การรับรองสิทธิของเกษตรกรและชุมชนจะทำให้รัฐได้ธนาคารพันธุ์พืชที่เก็บรักษาพันธุ์ไม้ผล เมล็ดพันธุ์ข้าว พันธุ์ผักพื้นเมืองต่างๆ ไว้ได้นับหมื่นนับแสนๆ แห่ง

^๑ มีการถกเถียงเกี่ยวกับประเด็นสิทธิอธิปไตยของรัฐ โปรดอ่านความเห็นของกอบกุล ราชะนาคร (อ้างแล้ว) เจริญ คัมภีรภาพ (2537) และสำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม

ภายใต้มุมมองใหม่เช่นนี้จะทำให้รัฐจะยังคงมีบทบาทอยู่ต่อไปในการสนับสนุนความรู้ และร่วมมือในการศึกษาและการวิจัยโดยร่วมกับเกษตรกรและชุมชนต่าง ๆ ซึ่งจะได้กล่าวโดยละเอียดต่อไป

อย่างไรก็ตามรัฐก็จะต้องมีบทบาทสำคัญในแหล่งทรัพยากรชีวภาพที่อยู่นอกเหนือเขตป่าหรือเขตอนุรักษ์ของชุมชน ทรัพยากรชีวภาพบางประเภทที่ไม่มีใครเป็นผู้ดูแล รวมทั้งทำหน้าที่ในการกำกับดูแลการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพจากภายนอกที่เข้ามาเกี่ยวข้อง เป็นต้น

2) นักปรับปรุงพันธุ์ และบริษัทเมล็ดพันธุ์

เท่าที่ผ่านมา นักวิจัยและนักปรับปรุงพันธุ์ได้ใช้พันธุกรรมต่าง ๆ ที่มีอยู่ภายในประเทศ เพื่อการปรับปรุงพันธุ์โดยอิสระ โดยได้พันธุกรรมที่มีอยู่ในธนาคารพันธุ์พืชต่าง ๆ รวมทั้งการเข้าไปเก็บพันธุ์พืชต่าง ๆ ในเขตป่าเขา และในไร่นาของเกษตรกร

หากการเข้าไปใช้ประโยชน์จากพันธุ์พืชนั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์สาธารณะและผลผลิตของการปรับปรุงพันธุ์เป็นไปเพื่อผลประโยชน์สาธารณะคำถามเกี่ยวกับการตอบแทนผลประโยชน์ต่อผู้เป็นเจ้าของพันธุกรรมของผู้เป็นเจ้าของ "ฐานพันธุกรรม" คงไม่ปรากฏขึ้น แต่ในปัจจุบันการเข้ามาใช้ประโยชน์จากฐานพันธุกรรมเพื่อนำไปเป็นผลประโยชน์ทางการค้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลักดันกฎหมายเพื่อผูกขาดการใช้ประโยชน์ไม่ว่าจะอยู่ในรูปกฎหมายคุ้มครองนักปรับปรุงพันธุ์ (Plant Breeder's Right) และกฎหมายสิทธิบัตร (Patent) ก็ดี ทำให้สังคมจำเป็นต้องมีกลไกเพื่อถ่วงดุลย์กับผลประโยชน์ดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่าผู้ที่ได้ประโยชน์ส่วนใหญ่จากกฎหมายดังกล่าวคือบรรดาบริษัทเมล็ดพันธุ์ข้ามชาติขนาดใหญ่

นักปรับปรุงพันธุ์เอกชนและบริษัทเมล็ดพันธุ์จำเป็นต้องตระหนักว่าการที่ตัวเองได้รับผลประโยชน์ทางพาณิชย์และในบางกรณีหมายถึงการได้สิทธิผูกขาดจากกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญานั้นต้องแลกกับผลประโยชน์ที่ตนต้องตอบแทนต่อสังคมด้วย

ในยุคของการให้การคุ้มครองสิทธิบัตรของนักประดิษฐ์เกี่ยวกับเครื่องจักรกลทางอุตสาหกรรมนั้น นักประดิษฐ์ต้องแลกสิทธิประโยชน์ทางการค้าจากการที่ต้องเปิดเผยข้อมูลเกี่ยวกับการประดิษฐ์คิดค้นนั้นต่อสังคม แต่ในยุคเทคโนโลยีชีวภาพที่นักวิจัยต้องใช้ฐานพันธุกรรมของชุมชนนั้นเขาต้องตอบแทนและแบ่งปันผลประโยชน์นั้นต่อชุมชนผู้รักษาทรัพยากรชีวภาพด้วย

ในอีกด้านหนึ่ง การที่ชุมชนได้รับการคุ้มครองพันธุกรรมที่ชุมชนได้อนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์มายาวนานนั้น เป็นการสร้างหลักประกันสำหรับนักวิจัยต่าง ๆ ที่จะได้ใช้ประโยชน์จากพันธุกรรมสำหรับเป็นฐานสำหรับการปรับปรุงพันธุ์ และการใช้ประโยชน์ในอนาคตนั่นเอง การปรับปรุงพันธุ์โดยวิธีสมัยใหม่นั้นมักมุ่งเน้นไปสู่การสร้างพืชที่มีลักษณะจำเพาะเพื่อใช้ปลูกในพื้นที่เกษตรกรรมผืนใหญ่ ๆ ซึ่งในที่สุดแล้วมักจะเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ เช่น ความอ่อนแอต่อโรคแมลง เป็นต้น การที่ชุมชนรักษาฐานทรัพยากรพันธุกรรมไว้จึงเป็นประโยชน์ทั้งต่อนักปรับปรุงพันธุ์และต่อสังคมโดยระยะยาวด้วย

นอกเหนือจากนั้น ความพยายามในการคุ้มครองสิทธิของชุมชน โดยใช้กลไกต่าง ๆ เช่น การขึ้นทะเบียนพันธุ์พืช การบันทึกภูมิปัญญาท้องถิ่นเอาไว้ในรูปแบบต่าง ๆ นั้น ก็เป็นหนทางหนึ่งที่สามารถรวมทั้งนักวิจัยต่าง ๆ จะได้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรชีวภาพได้ง่ายขึ้น

3) ผู้บริโภค

ผู้ที่ต่อต้านการให้สิทธิแก่ชุมชนท้องถิ่นในทรัพยากรชีวภาพ มักอ้างว่าการให้ประโยชน์หรือชดเชยแก่เกษตรกรและชุมชนนั้นที่ที่สุดแล้วผู้บริโภคจะต้องเป็นผู้เสียประโยชน์เนื่องจากบริษัททั้งหลายจะผลิตรายได้ที่เพิ่มขึ้นให้กับผู้บริโภค¹⁰ น่าเสียดายที่บรรษัทข้ามชาติหิบบยกประเด็นนี้ขึ้นมาเพียงเพื่อต่อต้านการให้การรับรองสิทธิแก่เกษตรกรและชุมชน ทั้ง ๆ ที่ประเด็นผลกระทบต่อผู้บริโภคที่เกิดขึ้นจากการผูกขาดที่เกิดขึ้นจากระบบทรัพย์สินทางปัญญาน่าจะเป็นปัญหาใหญ่ของโลกมากที่สุด¹¹

ผู้ที่ให้ความเห็นแย้งเรื่องสิทธิเกษตรกรและชุมชนควรตระหนักว่า บรรษัททั้งหลายต้องยอมรับต้นทุนที่เป็นจริงในการดำเนินกิจกรรมทางธุรกิจ มิใช่การผลักดันภาระของต้นทุนไปให้ผู้ใดผู้หนึ่งต้องรับผิดชอบ การกล่าวอ้างข้างต้นที่ถือการถือบริษัททั้งหลายอ้างเหตุผลเพื่อเอาผู้บริโภคมาเป็นพวกโดยโฆษณาว่าผู้บริโภคจะได้รับผลิตภัณฑ์ราคาถูกจากบริษัท โดยการผลักดันต้นทุนให้เกษตรกรและชุมชนเป็นผู้แบกรับนั่นเอง

ปัญหาหลักสำคัญที่ผู้บริโภคต้องเผชิญก็คือการที่บรรษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ผูกขาดเมล็ดพันธุ์รวมทั้งยาเอาไว้อย่างปราศจากการแข่งขัน ตัวอย่างเช่นเมล็ดฝ้ายบีบีของบริษัทมอนซานโตนั้นราคาสูงกว่าเมล็ดพันธุ์ฝ้ายทั่วไปตั้งแต่ 20 - 40 เท่าตัว และยาโรดเอดส์ของบริษัท บริสตอลไมเยอร์นั้นราคาสูงมากจนเกิดการเคลื่อนไหวต่อต้านของกลุ่มผู้ติดเชื้อเมื่อปี 2542 ที่ผ่านมามีบรรษัทข้ามชาติสามารถกำหนดราคาได้ทั้งนี้เพราะการผูกขาดที่เกิดขึ้นจากการใช้ระบบทรัพย์สินทางปัญญาและการผูกขาดตลาดเป็นเครื่องมือนั่นเอง

ในทางกลับกัน การส่งเสริมสิทธิเกษตรกรและชุมชนในเรื่องทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นจะเป็นการลดการผูกขาดของเรื่องเมล็ดพันธุ์และสร้างทางเลือกเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลให้หลากหลายยิ่งขึ้น

การมีเมล็ดพันธุ์พื้นบ้านที่ได้อนุรักษ์ พัฒนา โดยเกษตรกรและชุมชนต่าง ๆ ทำให้ชุมชนเกษตรกรรมซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในชนบทได้รับผลกระทบจากการผูกขาดน้อยลง เกษตรกรทั่วประเทศมีทางเลือกมากขึ้น การอนุรักษ์ความรู้เกี่ยวกับแพทย์พื้นบ้านก็เช่นเดียวกัน

¹⁰ คำอธิบายของตัวแทนจากบริษัทโนวาติส ระหว่างการจัดทำประชาพิจารณ์กฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช ที่มีเกษตรศาสตร์ บางเขน เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. 2541 นักพันธุวิศวกรรมไทยบางคนก็ขานรับความเห็นดังกล่าว

¹¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้อธิบายประเด็นศีลธรรมเกี่ยวกับทรัพย์สินทางปัญญาไว้อย่างน่าสนใจในบทความชื่อ ไรบินผู้ขัดขวางถนน ในมติชนรายวัน 16 กุมภาพันธ์ 2544

สิ่งที่จะได้รับการคุ้มครอง (Subjects to be Protected)

สิ่งที่เกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นจะได้รับการคุ้มครองก็คือ ทรัพยากรชีวภาพ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และระบบเกษตรกรรมหรือวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการรักษาสิ่งนั้นเอาไว้

1) ทรัพยากรชีวภาพที่อยู่ภายใต้การดูแลและใช้ประโยชน์โดยเกษตรกรและชุมชน

เกษตรกรและชุมชนควรจะได้รับสิทธิเหนือทรัพยากรชีวภาพที่ตนเองเป็นผู้ดูแลเอาไว้ในลักษณะต่าง ๆ ทั้งนี้โดยทรัพยากรชีวภาพนั้น ควรจะหมายความรวมทรัพยากรชีวภาพในความหมายกว้าง นั่นคือทรัพยากรชีวภาพทั้งหมด¹² อันได้แก่พืช สัตว์ และจุลินทรีย์ และความหมายในด้านลึก อันหมายความว่ารวมถึงการคุ้มครองทรัพยากรชีวภาพนั้นลงไปถึงระดับหน่วยพันธุกรรม (gene) ซึ่งเป็นองค์ประกอบของสิ่งมีชีวิตนั้น ๆ ด้วย

ในกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชของไทย ได้ให้การคุ้มครองพันธุ์พืช ทั้งในแง่ตัวสายพันธุ์ (varieties) การนำเอาพันธุ์พืชไปใช้ประโยชน์ทางอุตสาหกรรม (industrial utilization) เช่นการเอาไปสกัดเป็นยา และรวมความไปถึงการใช้หน่วยพันธุกรรมด้วย ตัวอย่างเช่นในมาตรา 48 ได้ระบุว่า "ผู้ใดเก็บ จัดหา หรือรวบรวมพันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่นหรือส่วนหนึ่งส่วนใดของพันธุ์พืชดังกล่าว เพื่อการปรับปรุงพันธุ์ ศึกษา ทดลอง หรือวิจัยเพื่อประโยชน์ในทางการค้า จะต้องทำข้อตกลงแบ่งปันผลประโยชน์ที่ได้รับจากการใช้พันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่นนั้น"¹³

2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรชีวภาพ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพ มีความหมายค่อนข้างกว้างขวาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการแพทย์พื้นบ้านและภูมิปัญญาเกี่ยวกับอาหาร เป็นสำคัญ

ยา

ประเทศไทยเป็นหนึ่งในไม่กี่ประเทศทั่วโลกที่ได้ออกกฎหมายเพื่อคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้าน ซึ่งถึงแม้กฎหมายดังกล่าวจะมีข้อบกพร่องจนถูกวิพากษ์วิจารณ์จากหลายฝ่ายซึ่งจะได้กล่าวต่อไป แต่ก็ถือว่ากฎหมายได้วางกลไกเพื่อป้องกันการเข้ามาใช้ประโยชน์จากบริษัทข้ามชาติและประเทศอุตสาหกรรมเอาไว้ได้ในระดับหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่บริษัทที่เข้ามาหยิบฉวยภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยจะไม่สามารถขอรับสิทธิบัตรได้หากไม่มีข้อตกลงเกี่ยวกับการแบ่งปันผลประโยชน์ เป็นต้น

¹² งานศึกษาวิจัยนี้มีได้กล่าวถึงมนุษย์ในฐานะทรัพยากรชีวภาพ แม้ว่าในทางกายภาพแล้วมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของความหลากหลายทางชีวภาพ แต่การพิจารณาปัญหาสิทธิเกี่ยวกับมนุษย์นั้นต้องพิจารณาควบคู่ไปกับเรื่องอื่นๆด้วย

¹³ ดู พ.ร.บ.คุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ. 2542 ในภาคผนวก

ใน พ.ร.บ.คุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ.2542 กำหนด ให้ภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยหมายถึงทั้งตำรับยาและตำรายา

โดย ตำรับยาแผนไทย ซึ่งหมายถึง "สูตรซึ่งระบุกรรมวิธีการผลิตและส่วนประกอบสิ่งปรุงที่มียาแผนไทยรวมอยู่ด้วยไม่ว่าสิ่งปรุงนั้นจะมีรูปลักษณะใด" และตำรายาการแพทย์แผนไทย ซึ่งหมายถึง "หลักวิชาการต่างๆ เกี่ยวกับการแพทย์แผนไทย ทั้งที่ได้บันทึกไว้ในสมุดไทย ใบลาน ศิลาจารึกหรือวัสดุอื่นใด หรือที่มีได้มีการบันทึกไว้แต่เป็นการเรียนรู้หรือถ่ายทอดสืบต่อกันมาไม่ว่าด้วยวิธีใด"

ส่วนสมุนไพรนั้นสามารถขอรับการคุ้มครองได้โดยใช้กฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช

อาหาร

นอกจากยาแล้วทรัพยากรชีวภาพเป็นฐานสำคัญของเรื่องอาหาร โดยในบางกรณีความรู้เกี่ยวกับอาหารนั้นเชื่อมโยงเกี่ยวกับการแพทย์พื้นบ้านอย่างแยกกันไม่ออกด้วย ดังคำกล่าวที่ว่า "อาหารเป็นยา" จากงานศึกษาเอง เราจะพบว่าชุมชนต่างๆ ทั่วประเทศได้ใช้ประโยชน์จากพืชพันธุ์ต่างๆ ที่บริโภคเป็นอาหารนั้น เกือบทั้งหมดมีสรรพคุณทางยา¹⁴

นอกเหนือจากภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านที่เป็นเป้าหมายของการจกฉวยไปใช้ประโยชน์แล้ว ตำราและความรู้พื้นบ้านเกี่ยวกับอาหารก็เช่นเดียวกัน ดังที่เมื่อเร็วๆ นี้ นายอิรยา มาโคโต และนายโอฮาชิซาชิโย, สองนักประกอบการชาวญี่ปุ่น กำลังอยู่ในระหว่างยื่นขอจดทะเบียนสิทธิบัตรในแกงกะหรี่ของอินเดีย ในขณะการทอ้งเที่ยวแห่งประเทศไทย (BTA) ได้ประกาศว่า แกงกะหรี่เป็นอาหารประจำชาติของเกาะอังกฤษ เนื่องจากได้รับความนิยมเป็นอย่างยิ่งในหมู่ลูกค้าในลอนดอน¹⁵

ขณะนี้อาหารไทยได้รับความนิยมเพิ่มมากขึ้นทุกที่แทบจะทุกประเทศในโลก และกลายเป็นหนึ่งในอาหารที่มีชื่อเสียงมากที่สุดของโลก ความนิยมในอาหารไทยดังกล่าวจะนำไปสู่การเข้ามาแข่งขันและแย่งชิงผลประโยชน์โดยผู้ประกอบการจากต่างประเทศ ตั้ม่ยากักั้ ที่มีชื่อเสียงอาจจะประสบปัญหาเดียวกับที่แกงกะหรี่ของอินเดียกำลังประสบ ปัญหานี้ซ้ำรอยเดียวกันกับปัญหาการจดสิทธิบัตรข้าวบัสมาติ และการจดเครื่องหมายการค้า "จั๊สมาติ" เนื่องจากขณะนี้ยังไม่มีกลไกของกฎหมายและข้อตกลงทั้งในประเทศและระหว่างประเทศที่จะให้การคุ้มครองในกรณีภูมิปัญญาเกี่ยวกับอาหารท้องถิ่นได้

การคุ้มครองภูมิปัญญาเกี่ยวกับอาหารนั้นมิได้หมายถึงคุ้มครองสิทธิและผลประโยชน์จากอาหารเท่านั้น แต่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพด้วยในหลาย ๆ แ่งมุม เช่น ส่งเสริมให้เกิดการอนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพ

¹⁴ ดูสรรพคุณทางยาของผักพื้นบ้าน บทที่ 2

¹⁵ กรุงเทพธุรกิจ 25 ตุลาคม 2542 "สิทธิบัตรแกงกะหรี่ควรเป็นของใคร" เขียนโดย รันจิต เทพราช

มากขึ้น โดยเกษตรกร และชุมชน ที่ปลูกพืชซึ่งใช้เป็นองค์ประกอบในอาหาร จะได้ประโยชน์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม เป็นต้น

มรดกภูมิปัญญาพื้นบ้านอื่นๆ

นอกเหนือจากอาหารและยาโดยตรงแล้ว ทรัพยากรชีวภาพยังเป็นแหล่งที่มาของ ทัศนกรรม และประติมากรรมต่างๆ ดังเช่นลวดลายในเครื่องจักสาน ลายผ้า และอื่นๆ การให้การคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงควรพิจารณาการคุ้มครองไปถึงภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องด้วย

กรณีที่ชัดเจนที่สุดคือกรณีรัฐบาลสหรัฐอเมริกาว่าชื่อ "ข้าวหอมมะลิ" (Jasmine Rice) ถือว่าเป็นชื่อทั่วไป (Generic Name) ทั้งๆ ที่นี่คือชื่อของพันธุ์ข้าวของไทย ชื่อของข้าวหอมมะลิจึงเป็นทั้งมรดกทางพันธุกรรมและมรดกทางภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกัน ยุโรปเองได้ผลักดันให้มีการคุ้มครองชื่อทางภูมิศาสตร์ (Geographical Indication) เพื่อปกป้องประโยชน์ในอุตสาหกรรมของเขา แต่กรมทรัพย์สินทางปัญญายังไม่ได้รับเริ่มใดๆ เพื่อปกป้องชื่อข้าวหอมมะลิ ทั้งๆ ที่เป็นชื่อมรดกพันธุกรรมของเรา และกำลังเป็นปัญหาทางการค้าในระหว่างประเทศ

3) ระบบเกษตรกรรมและวิถีวัฒนธรรมแบบพื้นบ้าน

ภายใต้ความเคลื่อนไหวและกระแสระดับโลกเกี่ยวกับการคุ้มครองทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ดูเหมือนว่าสังคมไทยโดยรวมค่อนข้างยอมรับและสนับสนุนแนวทางดังกล่าว ดังจะเห็นได้จากกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชซึ่งได้ให้การคุ้มครองพันธุ์พืชท้องถิ่นและกฎหมายคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยได้รับการสนับสนุนให้ผ่านสภากายในระยะเวลาไม่นานนักเมื่อเทียบกับกฎหมายอื่นหลายฉบับ

แต่การคุ้มครองเฉพาะสองสิ่งนั้นแล้วหวังว่าเราจะรักษาทรัพยากรชีวภาพเอาและภูมิปัญญาท้องถิ่นเอาไว้ได้อย่างหลากหลายและยั่งยืนนั้นได้นั้นเป็นความเข้าใจที่หาเพียงพอไม่ เนื่องจากความหลากหลายของทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาพื้นบ้านนั้นขึ้นอยู่กับการอยู่รอดของชุมชนและวิถีวัฒนธรรมของท้องถิ่นด้วย

จริงอยู่ที่ชุมชนต่างๆ ได้ปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของตนไปตามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น แต่การเปลี่ยนแปลงที่รัฐบาลได้เข้าไปทำลายวิถีวัฒนธรรมของชุมชนทั้งที่รู้เท่าไม่ถึงการณ์ และด้วยมิอาจคาดคิดนั้นไม่อาจยอมรับได้ด้วยประการทั้งปวง ในหลายกรณีของการเข้าไปแทรกแซงของรัฐนั้นนอกจากจะทำลายวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชนแล้วยังเป็นการทำลายความมั่นคงของสังคมโดยรวมด้วย

กรณีความพยายามของรัฐโดยกรมป่าไม้ได้เข้าไปกดดันให้ชุมชนปกากะญอและชุมชนพื้นเมืองอื่นๆ ในภาคเหนือยกเลิก "ไร่หมุนเวียน" เป็นตัวอย่างของการใช้อำนาจรัฐทำลายแบบแผนการเกษตรและวิถีวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น

ไร้หมุนเวียนนอกจากเป็นแบบแผนเกษตรกรรมที่ตอบสนองความต้องการอาหารและอื่นๆให้กับชุมชนแล้ว ระบบเกษตรกรรมพื้นบ้านนี้ คืออยู่กำเนิดความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาการรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้านที่มีค่าต่อสังคมไทยโดยรวมด้วย¹⁶

การคุ้มครองระบบเกษตรกรรมแบบพื้นบ้านและการรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้นที่จริงได้ถูกกำหนดไว้แล้วในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 รัฐสภาของเราต้องตรากฎหมายออกมาเพื่อรองรับหลักการดังกล่าว โดยอาจอยู่ภายใต้กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นหรืออาจอยู่ภายใต้กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการรับรองสิทธิชุมชนก็ได้แล้วแต่ความเหมาะสม

องค์ประกอบของสิทธิในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

สิทธิของเกษตรกรและชุมชนเกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นควรครอบคลุมประเด็นดังต่อไปนี้

1. สิทธิที่จะได้รับทราบข้อมูลข่าวสารจากการเข้าถึงเพื่อใช้ประโยชน์ และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรมใดๆจากภายนอกที่มีผลกระทบต่อทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ในทางปฏิบัติการได้รับทราบข้อมูลข่าวสารอย่างรอบด้านนั้นอาจแบ่งออกได้เป็นสองประการสำคัญคือ

1) สิทธิที่จะต้องได้รับความยินยอมก่อนล่วงหน้าก่อนการเข้าถึงเพื่อใช้ประโยชน์จากภายนอก ทั้งนี้โดยเกษตรกรและชุมชนจะต้องได้รับการบอกข้อมูลอย่างครบถ้วนก่อนการตัดสินใจ (Prior Informed Consent) สิทธิข้อนี้ถูกระบุไว้ในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ และเป็นเงื่อนไขสำคัญสำหรับการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นจากภายนอก

การที่บุคคลภายนอกจะเข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาของชุมชนเป็นการแสดงออกขั้นพื้นฐานที่สำคัญที่สุดของการแสดงออกถึงการยอมรับในสิทธิของเกษตรกรและชุมชน

อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติ การที่ชุมชนจะได้รับข้อมูลครบถ้วนหรือไม่นั้น รัฐ หรือองค์กรอื่นๆ อาจเข้ามาให้ข้อมูลเพิ่มเติมหรือช่วยวิเคราะห์เพื่อการตัดสินใจ เพราะในหลายกรณีนั้นชุมชนมิได้สัมพันธ์กับคนภายนอกทั่วไป แต่ต้องเผชิญกับองค์กรจากต่างประเทศที่ต้องการเข้ามาแสวงหาประโยชน์จากชุมชน ดังกรณีตัวอย่างที่นักล่าพันธุ์กรรมที่เข้ามาในนามมูลนิธิชีววิทยา

¹⁶ โปรดดูกรณีศึกษาสิทธิเกษตรกรและภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคเหนือ หน้า 39

ชาติพันธุ์ ได้ให้ชุมชนปะกาเกอญอที่ภาคเหนือเซ็นสัญญายินยอมก่อนการเข้าสำรวจความรู้
สมุนไพรของชุมชน¹⁷

ทั้งนี้โดยหากเห็นว่าข้อตกลงหรือข้อมูลที่ได้รับไม่ครบถ้วนหรือไม่เป็นที่พอใจ ชุมชนมี
สิทธิปฏิเสธการเข้าถึงเพื่อใช้ประโยชน์ดังกล่าวได้ (Right to Say No)

2) สิทธิที่จะได้รับทราบข้อมูลล่วงหน้าก่อนการนำสิ่งมีชีวิตต่างเผ่าพันธุ์ (alien species)
และสิ่งมีชีวิตแปลงพันธุกรรมเข้ามาภายในพื้นที่เกษตรกรรมของชุมชน

นับตั้งแต่เริ่มต้นยุคปฏิวัติเขียวที่ผ่านมา สถาบันวิจัยการเกษตรทั้งในประเทศและ
ระหว่างประเทศ รวมทั้งบริษัทเมล็ดพันธุ์ขนาดใหญ่ได้นำพันธุ์พืชใหม่เข้ามาส่งเสริมให้เกษตรกร
ปลูก โดยส่วนใหญ่การส่งเสริมพันธุ์พืชใหม่ดังกล่าว เกษตรกรจะได้รับข้อมูลเพียงด้านเดียวจาก
เจ้าหน้าที่ของรัฐและบริษัทเอกชน เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่ทราบผลกระทบด้านลบจากพืชพันธุ์
ใหม่ทั้งจากรัฐและบริษัทเมล็ดพันธุ์ เช่น ต้นทุนที่เพิ่มขึ้น ความอ่อนแอต่อโรคแมลง และการเข้า
มาแทนที่พันธุกรรมพื้นเมือง เป็นต้น

ภายใต้ยุคเทคโนโลยีชีวภาพ การเข้ามาของพันธุ์พืชแปลงพันธุกรรมแม้เพียงต้นเดียวก็
อาจทำให้เกิดการปนเปื้อนทางพันธุกรรม และอาจทำให้พันธุ์พืชพื้นเมืองต้องเปลี่ยนแปลงพันธุ์
หรืออาจสูญหายไปอย่างรวดเร็ว หรือทำให้เกิดปัญหาอื่นๆ เช่น ผลต่อสิ่งแวดล้อม ผลต่อสุขภาพ
และผลกระทบทางเศรษฐกิจ ดังที่ได้กล่าวแล้วในบทที่ 3

ดังนั้นเกษตรกรและชุมชนจะต้องได้รับทราบข้อมูลที่รอบด้านเพื่อการตัดสินใจ โดยรัฐจำ
เป็นต้องสร้างกลไกต่างๆ ขึ้นมาเพื่อเป็นหลักประกันว่าเกษตรกรและชุมชนจะต้องได้รับทราบข้อ
มูล และบริษัทเมล็ดพันธุ์หรือหน่วยงานของรัฐเองจะต้องเป็นผู้รับผิดชอบหากการตัดสินใจปลูก
พันธุ์พืชใหม่ๆ ของเกษตรกรนั้นเกิดขึ้นจากการไม่เปิดเผยข้อมูลที่รอบด้านของผู้ที่เกี่ยวข้อง

กรณีการผลักดันให้มีการปลูกฝ้ายบีทีของบริษัทข้ามชาติจากต่างประเทศ เป็นตัวอย่าง
ที่เห็นได้ชัดว่า บริษัทข้ามชาติได้ปิดบังข้อมูลปัญหาและความล้มเหลวของการปลูกฝ้ายดังกล่าว
ในต่างประเทศ เช่น ผลผลิตที่ไม่ได้ตามที่ต้องการ ปัญหาต่อสิ่งแวดล้อม พื้นที่ปลูกที่ลดลง การ
ระบาดของแมลงบางชนิด เป็นต้น¹⁸ ในขณะที่หน่วยงานของรัฐเอง เช่น กรมวิชาการเกษตร
และศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ ก็ได้ทำหน้าที่ในการเผยแพร่ข้อมูลที่
รอบด้านแก่สาธารณะ

¹⁷ โปรดดู วิทยุข เลื่อนจำริญ เรื่อง , โจรสลัดชีวภาพ, เอกสารวิจัยนโยบาย สถาบันการแพทย์แผนไทย กระทรวง
สาธารณสุข, 2541

¹⁸ ตัวอย่างรายงานข่าวดังกล่าว เช่น "Midwest Farmers Lose Faith They Had in Biotech Crops" โดย
Scott Kilman ใน Wall Street Journal, October 21, 1999 และ "Corn Growers Forecast Dramatic Drop in
GMO Planted Corn Acres Next Year" ACGA press release September 20, 1999 เป็นต้น

2. สิทธิในการได้รับการแบ่งปันผลประโยชน์จากการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

เกษตรกรและชุมชนควรจะเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์จากการนำทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในเชิงพาณิชย์ อย่างไรก็ตามการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกษตรกรและชุมชนจะได้รับนั้นอาจอยู่ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น

1) การได้รับผลตอบแทนหรือส่วนแบ่งโดยตรงจากผู้ที่น่าเอาพันธุ์พืชหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ประโยชน์ทางพาณิชย์ เช่นในกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชระบุให้ผู้ที่พัฒนาพันธุ์พืชใหม่ที่จะรับการคุ้มครองต้องทำสัญญาส่วนแบ่งผลประโยชน์กับชุมชนซึ่งเป็นเจ้าของพันธุ์พืชเฉพาะท้องถิ่น หรือกับคณะกรรมการพันธุ์พืชในกรณีเป็นพันธุ์พืชทั่วไปและพันธุ์พืชป่า

การกำหนดให้มีการทำสัญญาแบ่งปันผลประโยชน์ เป็นกลไกสำคัญในการถ่วงดุลย์ระหว่างสิทธิของนักปรับปรุงพันธุ์หรือบริษัทเมล็ดพันธุ์กับสิทธิของเกษตรกรและชุมชน

2) การจัดตั้งกลไกการตอบแทนผลประโยชน์แก่เกษตรกรและชุมชนในระดับประเทศ และระดับระหว่างประเทศ

การตั้งกลไกการตอบแทนผลประโยชน์ต่าง ๆ เช่น กองทุนคุ้มครองพันธุ์พืช ในกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช เกิดขึ้นจากการยอมรับว่าพันธุ์พืชส่วนใหญ่เป็นพันธุ์พืชที่ได้อนุรักษ์และพัฒนาโดยชุมชนมากกว่าหนึ่งชุมชน ดังนั้นผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการแบ่งปันผลประโยชน์ควรถูกตอบแทนไปสู่เกษตรกรและชุมชนที่เกี่ยวข้องทั้งหมด

ในทำนองเดียวกัน ทรัพยากรชีวภาพหลายอย่างเป็นมรดกทางภูมิปัญญาของประเทศหลายประเทศ ตัวอย่างเช่นมะระขี้นก ซึ่งจดสิทธิบัตรโดยบริษัทและสถาบันในสหรัฐอเมริกา เป็นพืชที่พบได้ทั่วไปในประเทศเอเชียอาคเนย์ รวมไปถึงตอนใต้ของจีน¹⁹ เช่นเดียวกับงานศึกษาของ RAFI และเครือข่ายชนพื้นเมืองที่สำรวจการใช้พืชสมุนไพรกว่า 1,000 กรณี และพบว่า 35 % ของสมุนไพรที่ทำการศึกษามีการใช้มากกว่าหนึ่ง²⁰

3. สิทธิในการเลือกแบบแผนการผลิตที่รักษาความหลากหลายทางชีวภาพเอาไว้

ขณะนี้แนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงภาคเกษตรกรรมก็คือเปลี่ยนแปลงจากระบบการเกษตรแบบดั้งเดิมมาสู่ระบบการเกษตรแบบการปฏิบัติเชิงนิเวศซึ่งเน้นการใช้พันธุ์พืชใหม่ๆ ไม่ก็ชนิดที่ตอบสนองต่อปุ๋ยเคมีและเพิ่มปริมาณการใช้สารเคมีปราบศัตรูพืช และการเปลี่ยนแปลงพันธุ์พืชจากพันธุ์พืชที่ผสมโดยวิธีปกติไปเป็นการใช้พันธุ์พืชที่ได้มาจากการตัดต่อพันธุกรรม

¹⁹ วิฑูรย์, อ่างแล้ว

²⁰ RAFI & IPBN, 1994

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้นโดยการผลักดันของบรรษัทข้ามชาติ การสนับสนุนจากรัฐบาลของประเทศอุตสาหกรรม และความร่วมมือจากรัฐบาลของเราเอง ดังที่กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้มีบทบาทเป็นอย่างสูงในการผลักดันการปฏิวัติเขียวเมื่อ 3 - 4 ทศวรรษที่ผ่านมา

ความเชื่อที่ว่าเกษตรกรรมแบบปฏิวัติเขียวและการใช้ฟิซจีเอ็มโอจะนำไปสู่การแก้ปัญหาความอดอยากยากจน และการเพิ่มพูนผลผลิตต่อไร่ ทำให้หน่วยงานของรัฐได้ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการเกษตรที่เป็นอยู่ให้เป็นไปตามแนวทางที่รัฐปรารถนาและสอดคล้องกับผลประโยชน์ของบรรษัทขนาดใหญ่

การผลักดันและกดดันให้ชุมชนในพื้นที่สูงยุติการทำไร่หมุนเวียน เป็นตัวอย่างหนึ่งของนโยบายดังกล่าว ทั้งๆ ที่ระบบการทำไร่หมุนเวียนหาได้ทำลายระบบนิเวศเมื่อเปรียบเทียบกับระบบการผลิตแบบการปฏิวัติเขียว ทั้งนี้โดยไม่ต้องกล่าวถึงผลประโยชน์ที่มากกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับประเด็นความหลากหลายทางชีวภาพ และความมั่นคงทางอาหาร

สิทธิในการเลือกแบบแผนการผลิตทางการเกษตรแบบดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่นจึงเป็นสิทธิขั้นต้นของการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

4. สิทธิในการวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีชีวภาพและการเกษตรที่เหมาะสมและตอบสนองต่อผลประโยชน์ของชุมชนและเกษตรกรส่วนใหญ่

นับตั้งแต่เริ่มต้นยุคปฏิวัติเขียวซึ่งเริ่มต้นพร้อมๆ กับการเริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรกเป็นต้นมานั้น การวิจัยและพัฒนาด้านการเกษตรของไทยก็ขึ้นอยู่กับสถาบันวิจัยการเกษตรระหว่างประเทศมากยิ่งขึ้นทุกที กรณีการพัฒนาพันธุ์ข้าวให้ผลผลิตสูงของไทยดูจะเป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นความเป็นจริงดังกล่าวได้อย่างชัดเจน กล่าวคือการวิจัยข้าวพันธุ์ที่ให้ผลผลิตสูงของไทยล้วนแล้วแต่ผสมข้าม (cross breeding) กับพันธุ์ข้าวของสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติแทบทั้งสิ้น การวิจัยเทคโนโลยีการเกษตรของไทยจึงไม่เป็นอิสระและยืนอยู่บนขาของตัวเองอย่างแท้จริง

การผูกติดกับสถาบันวิจัยการเกษตรระหว่างประเทศดังกล่าว ทำให้สถาบันวิจัยการเกษตรของเราไม่อาจปรับตัวสนองตอบต่อความต้องการของเกษตรกรและชุมชนได้ ดังกรณีเมื่อแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ได้กำหนดเป้าหมายการเพิ่มพื้นที่เกษตรกรรมยั่งยืนให้ได้อย่างน้อย 20 เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่ประเทศ แต่สถาบันวิจัยการเกษตรที่เราไม่อาจสนองตอบต่อเป้าหมายการพัฒนาประเทศดังกล่าวได้ สถาบันวิจัยการเกษตรของไทยยังคงให้ความสำคัญกับการวิจัยการเกษตรที่ต้องพึ่งพาปุ๋ยและการใช้สารเคมีอยู่เช่นเดิม

การที่เกษตรกรและชุมชนถูกตัดขาดออกจากกระบวนการวิจัยและพัฒนา เป็นต้นเหตุสำคัญที่ทำให้บรรษัทข้ามชาติเข้ามามีบทบาทครอบงำภาคเกษตรกรรมของไทย การสร้างความมั่นคงของภาคเกษตรกรรมจึงละเลยบทบาทในการวิจัยการเกษตรของเกษตรกรไปมิได้

ในช่วงหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมาได้มีการเสนอแนวความคิด "การวิจัยพัฒนาที่เกษตรกรมีส่วนร่วม (Participatory Technology Development)" เพื่อปฏิรูประบบการวิจัยของสถาบันวิจัย

การเกษตรระหว่างประเทศ (IARCs: International Agricultural Research Centers) และสถาบันวิจัยการเกษตรในประเทศ (NARS: National Agricultural Research System) แต่ในทางปฏิบัติไม่มีอะไรที่ชี้ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของสถาบันวิจัยดังกล่าว ทั้งนี้เนื่องจากโครงสร้างของสถาบันวิจัยดังกล่าวอยู่ภายใต้การชี้นำของธนาคารโลกและระบบที่ธนาคารโลกวางไว้

แนวความคิดใหม่ในการวิจัยและพัฒนาการเกษตรที่ได้รับการยอมรับมากขึ้นทุกทีคือการวิจัยและพัฒนาภายใต้การควบคุมของเกษตรกร (Farmer Controlled Research) หรือการวิจัยที่เกษตรกรเป็นนักวิจัยเอง (Farmer as Researcher) นี่คือนโยบายการวิจัยซึ่งสร้างหลักประกันที่เกษตรกรจะเป็นผู้ที่กำหนดประเด็นการวิจัย เป็นผู้วิจัย และได้รับผลจากการวิจัยโดยตรงโดยไม่ต้องผ่านกระบวนการส่งเสริมและเผยแพร่เหมือนดังในระบบวิจัยแบบเดิม แนวความคิดและกระบวนการวิจัยเช่นนี้กำลังได้รับการตอบรับอย่างจากเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ทั่วโลกเพื่อฟื้นคืนวิถีเกษตรกรรมที่ยืนอยู่บนขาของตนเองและชุมชนให้ได้อีกครั้งหนึ่ง ขณะนี้ขบวนการของชาวนาและนักวิทยาศาสตร์ MASIPAG ที่ฟิลิปปินส์ และเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกในประเทศไทย ได้ประกาศจะใช้แนวทางและหลักการนี้ในการสร้างความเข้มแข็งให้กับเกษตรกร

5. สิทธิในการปกป้องและรักษาไว้ซึ่งพันธุกรรมพื้นเมือง

ทันทีที่มีการปลดปล่อยพืชแปลงพันธุกรรมเข้ามาภายในประเทศ สิ่งที่เกิดขึ้นและยากยิ่งที่จะควบคุมได้คือการปนเปื้อนทางพันธุกรรม (gene contamination) หรือมลภาวะทางพันธุกรรม (genetic pollution) นั่นคือการที่พันธุกรรมจากพืชแปลงพันธุกรรมจะกระจายไปผสมกับพันธุ์พืชดั้งเดิมโดยผ่านกระบวนการผสมข้ามตามธรรมชาติ (cross breeding) และการถ่ายทอดยีนตามแนวนอน (horizon gene transfer) ดังตัวอย่างการที่ยีนซึ่งเป็นตัวกำหนดให้เกษตรกรต้องฉีดสารเคมีปราบศัตรูพืชไกลโฟเสทเท่านั้นจากข้าวโพดราวดีอีพีเรดตี้จะแพร่กระจายไปได้อย่างรวดเร็วไปยังข้าวโพดพันธุ์พื้นเมือง ซึ่งทำให้เกษตรกรที่ปลูกข้าวโพดต้องใช้สารเคมียี่ห้อราวดีอีพีของบรรษัทมอนซานโต้เท่านั้นในการควบคุมวัชพืช

ตัวอย่างที่ปรากฏขึ้นแล้วจริงๆ ในต่างประเทศก็คือ เกสรจากพืชแปลงพันธุกรรมจากแปลงข้างเคียงปลิวมาผสมกับพืชที่ปลูกโดยวิธีเกษตรกรรมอินทรีย์ (organic farming) และผสมกับพืชที่ปลูกโดยวิธีปกติ (conventional farming) ทำให้เกษตรกรไม่สามารถขายผลผลิตการเกษตรในตลาดที่ตนเองเคยขายได้ จนนำมาสู่การฟ้องร้องหลายกรณีทั้งในประเทศสหรัฐอเมริกา และแคนาดา

ในกรณีประเทศไทย ปัญหาผลดังกล่าวยิ่งรุนแรงมากยิ่งขึ้นกว่าผลซึ่งเกิดขึ้นในประเทศอุตสาหกรรมเสียอีก เนื่องจากประเทศไทยเป็นประเทศที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง และเป็นศูนย์กลางความหลากหลายทางชีวภาพของพืชหลายชนิด เช่นข้าว และกล้วย เป็นต้น การปลูกพืชแปลงพันธุกรรมจะทำลายฐานพันธุกรรมดังกล่าว นี่ย่อมเป็นการละเมิดสิทธิของเกษตรกรและชุมชน ทำลายความมั่นคงทางพันธุกรรมและอาหารของประเทศโดยรวมในที่สุด

การที่สถาบันวิจัยของรัฐร่วมมือกับบริษัทข้ามชาติเอาพืชแปลงพันธุกรรมมาปลูกในพื้นที่ที่เกษตรกรปลูกพืชพันธุ์ทั่วไปหรือพันธุ์พืชดั้งเดิม (conventional & traditional seed) โดยอ้างว่าเป็นการทดสอบหรือการวิจัยก็ตีความถือเป็นการรุกรานและคุกคามเกษตรกร

ในช่วง 4 - 5 ปีที่ผ่านมา ได้มีการณ์เกษตรกรและนักสิ่งแวดล้อมในหลายประเทศทั่วโลก ทั้งในยุโรป อเมริกา และเอเชีย เข้าไปทำลายแปลงปลูกพืชแปลงพันธุกรรม ในหลายกรณี เช่น ในอังกฤษเมื่อวันที่ 21 กันยายนที่ผ่านมา คณะลูกขุนได้ตัดสินให้กลุ่มนักสิ่งแวดล้อมจำนวน 28 คนที่ถูกเข้าไปทำลายแปลงปลูกพืชพันธุ์กรรมเพื่อการทดลองให้ไม่มีความผิด

สำหรับกรณีประเทศไทย เกษตรกรได้เรียกร้องให้กรมวิชาการเกษตรทำลายเมล็ดข้าวจีเอ็มโอต้านทานโรคขอบใบแห้ง 123 เมล็ดซึ่งได้จากการตัดแต่งพันธุกรรมจากห้องปฏิบัติการในอเมริกาทั้งเสีย พวกเขาประกาศว่าจะบุกเข้าไปทำลายเมล็ดพันธุ์ดังกล่าวโดยตนเองหากเจ้าหน้าที่รัฐละเลยไม่ฟังความเห็นของเกษตรกร รัฐบาลไทยและระบบนิติศาสตร์ไทยจะปรับตัวและรองรับการเรียกร้องสิทธิของเกษตรกรและชุมชนเช่นไร ศาลจะตัดสินให้เกษตรกรที่บุกเข้าเอาเมล็ดพันธุ์ข้าวตกแต่งพันธุกรรมมาเผาทำลายด้วยข้อหาทำลายทรัพย์สินของราชการ ? หรือตัดสินให้เกษตรกรไม่มีความผิดเพราะถือว่าเป็นสิทธิในการปกป้องตนเองและชุมชน ? มีระบบอะไรที่สังคมนี้ต้องสร้างขึ้นเพื่อรองรับความขัดแย้งและการเรียกร้องสิทธิของเกษตรกรและชุมชน ?

บทที่ 9

ข้อเสนอ ในการแปรหลักการสิทธิชุมชนและสิทธิเกษตรกร ไปสู่การปฏิบัติ

บทที่ 9

ข้อเสนอในการแปรหลักการสิทธิชุมชนและเกษตรกรไปสู่การปฏิบัติ

1. ส่งเสริมบทบาทของเกษตรกรและชุมชนในการอนุรักษ์พัฒนาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพ

การมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชนท้องถิ่นเป็นหัวใจสำคัญของการปกป้องทรัพยากรชีวภาพ เนื่องจากเราไม่อาจใช้กลไกและอำนาจของรัฐแต่เพียงอย่างเดียวในการพัฒนาสิทธิของชุมชน

เกษตรกรและชุมชนจำเป็นต้องเรียกร้องสิทธิของตนพร้อม ๆ กับการที่ต้องรักษาฐานทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเอาไว้โดยไม่ให้ถูกทำลายและเสื่อมโทรมลง

อย่างไรก็ตามการที่ประชาชนจะมีส่วนร่วมในการปกป้องทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น ต้องมีองค์ประกอบหลายอย่างเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยกล่าวคือ

1) ศึกษาสถานการณ์การแย่งชิงทรัพยากรชีวภาพ และรูปแบบต่างๆ ของการเข้ามาโจรกรรมทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเข้าใจเกี่ยวกับระบบทรัพย์สินทางปัญญายาไ้ต้องการคำโลก ตลอดจนปัญหาเกี่ยวกับสิ่งมีชีวิตแปลงพันธุกรรม

ความรู้ความเข้าใจดังกล่าวเป็นพื้นฐานสำคัญที่สุดที่เกษตรกรและชุมชนจะตระหนักถึงบทบาทและความสำคัญของตนท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีและเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น ทั้งนี้โดยต้องตระหนักว่าการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีและข้อตกลงต่างๆ ในระดับระหว่างประเทศนั้น นอกเหนือห่างไกลกับการรับรู้ของพวกเขาแล้วยังมีพื้นฐานความคิดที่แตกต่างกันอย่างยิ่งด้วย

อันที่จริงระบบคิดพื้นฐานของชุมชนท้องถิ่นส่วนใหญ่คือการแบ่งปัน/แลกเปลี่ยน และการถ่ายทอดความรู้ระหว่างกันโดยไม่หวังผลตอบแทน ดังคำกล่าวที่เปรียบเทียบกับระบบความรู้การแพทย์พื้นบ้านว่าเป็น "ยาขอ หมอวาน" เป็นต้น การให้ความรู้ข้างต้นแก่ประชาชนโดยทั่วไปแม้ว่าจะทำให้เกิดผลกระทบต่อรากฐานความเชื่อดั้งเดิมในการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน แต่ก็มีคามจำเป็นในการรักษา และปกป้องสิทธิและประโยชน์ของชุมชนในระยะยาว

บรรดาโจรสลัดชีวภาพได้ใช้พื้นฐานวิถีคิดการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ รวมทั้งการแบ่งปันให้แก่ผู้มาเยือนนั่นเองในการรวบรวมบรรดาความรู้ทั้งหลายไปใช้ประโยชน์ และพัฒนาไปสู่ขั้นที่สามารถนำไปจดสิทธิบัตรจากฐานทรัพยากรและภูมิปัญญาจากท้องถิ่น

เมื่อครั้งที่มีการจัดประชุมเกี่ยวกับกรณีมูลนิธิชีววิทยาชาติพันธุ์เมื่อปี 2538 ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ นักวิชาการท่านหนึ่งซึ่งเกี่ยวข้องในโครงการของมูลนิธิดังกล่าว ได้กล่าวว่ากิจกรรมของมูลนิธิที่ศึกษาความรู้จากชุมชนปะกาเกอญอนั้นไม่เห็นเสียหายตรงไหนเพราะใน

ที่สุดแล้วผลของการศึกษาอาจนำไปสู่การค้นพบยาใหม่ๆ ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อมนุษยชาติในที่สุด อีกทั้งชุมชนเองก็ภาคภูมิใจกับการได้ถ่ายทอดความรู้นั้นให้แก่คนภายนอก

คำกล่าวของนักวิชาการท่านนั้นไม่อาจยอมรับได้ด้วยเหตุที่ว่า ประการแรก เขาเป็นผู้หนึ่งได้รับผลประโยชน์จากโครงการดังกล่าว คำกล่าวเช่นนั้นไม่แตกต่างจากบรรดาโจรสลัดชีวิตภาพที่เห็นว่ามีแต่แรงงานและการทุ่มเทความพยายามของตนเท่านั้นที่ควรแก่การได้รับผลตอบแทน ความรู้จากพื้นบ้านเป็นความรู้ที่เป็นของสาธารณะมิได้มีคุณค่าใดๆ ต่อการสร้างความสำเร็จก้าวหน้า ประการที่สอง ชุมชนในท้องถิ่นอาจภูมิใจต่อการแบ่งปันความรู้ต่อผู้อื่น แต่หากชุมชนทราบว่าท้ายที่สุดแล้วภูมิปัญญาของพวกเขาถูกนำไปจดสิทธิบัตรเพื่อผูกขาดปิดกั้นมิให้ผู้อื่นใช้ประโยชน์ การกระทำดังกล่าวย่อมขัดแย้งกับความเชื่อและวิถีคิดของชุมชนนั่นเอง

กรณีเกี่ยวกับความเข้าใจเกี่ยวกับ "สิ่งมีชีวิตแปลงพันธุกรรม" และ "วิศวะพันธุกรรม" ก็เช่นเดียวกัน การพัฒนาของเทคโนโลยีดังกล่าวยากที่จะทำความเข้าใจให้กับเกษตรกรและชุมชนอันห่างไกลได้เข้าใจได้ เนื่องจากวิถีทางการพัฒนาเทคโนโลยีดังกล่าวแตกต่างโดยสิ้นเชิงกับกระบวนการที่พวกเขาใช้ในการพัฒนาและปรับปรุงพันธุ์พืชและสัตว์ในระบบเกษตรกรรม

ในหลายกรณีนักพันธุวิศวกรรมและบริษัทข้ามชาติได้เผยแพร่ความคิดผิดๆ เช่นการอ้างว่า "พืชจีเอ็มโอก็เหมือนกับการปรับปรุงพันธุ์พืชโดยทั่วไป"¹, "ชาวบ้านก็เป็นนักพันธุวิศวกรรม"² หรือ "สิทธิบัตรพันธุ์พืชก็เหมือนกรรมสิทธิ์ในที่ดิน"³ เป็นต้น ซึ่งแท้ที่จริงแล้วเป็นการบิดเบือนเพื่อให้เกษตรกรและชุมชนยอมรับเทคโนโลยีและกฎเกณฑ์ทางการค้าที่เอื้อประโยชน์ต่อพวกเขานั้นเอง

2) ชุมชนต้องรักษาบทบาทในการอนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนจากทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาจากท้องถิ่นให้ดำรงอยู่และเจริญก้าวหน้าให้มากยิ่งขึ้น

¹ นักวิทยาศาสตร์ชั้นนำของโลก เช่น Prof. George Wald และนักฟิสิกส์ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดของโลกเตือนว่า วิศวะพันธุกรรมจะนำมนุษย์ไปสู่ปัญหาและความยุ่งยากที่เราไม่อาจคาดคะเนได้

² ยศ สันตสมบัติ ใช้คำนี้เพื่อยกย่องบทบาทของเกษตรกรและชุมชนที่ได้พัฒนาพันธุ์พืชที่เหมาะสมกับความต้องการและเหมาะสมกับระบบนิเวศของท้องถิ่น แต่นักพันธุวิศวกรรมบางคนใช้คำนี้ในความหมายอื่น ทั้งๆ ที่กระบวนการปรับปรุงพันธุ์ที่ดำเนินโดยเกษตรกรและชุมชนนั้นเป็นการทำงานร่วมกันระหว่างมนุษย์และธรรมชาติในการคัดเลือกพันธุ์พืชที่เหมาะสม แต่พันธุวิศวกรรมสร้างพันธุ์พืชขึ้นตามความต้องการของมนุษย์(บางกลุ่ม)และด้วยวิธีซึ่งไม่สามารถเกิดขึ้นเองได้เลยตามธรรมชาติ

³ ความหมายของสิทธิบัตรกับกรรมสิทธิ์โดยทั่วไปแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ยกตัวอย่างเช่นการกรรมสิทธิ์ในน้ำ หมายถึงเราเป็นเจ้าของน้ำในแก้วหรือในภาชนะซึ่งเราจะเอาไปใช้ประโยชน์อย่างไรก็ได้ แต่ถ้าเรามีสิทธิบัตรในน้ำ (เช่น เราเห็นว่าน้ำถูกสร้างขึ้นได้โดยใช้ออกซิเจนและไฮโดรเจน)หมายความว่าเราเป็นเจ้าของน้ำทั้งหมดที่มีอยู่ในโลก

ตราบไคที่ประชาชนในท้องถิ่นยังมีบทบาทในการอนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพเอาไว้ได้ พวกเขาก็จะคงรักษาความชอบธรรมในการเรียกร้องสิทธิของตนเอาไว้ได้ต่อไป

ในทางปฏิบัติ มาตรการการส่งเสริมบทบาทชุมชนควรมีดังต่อไปนี้

- ชุมชนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ต้องรักษาระบบเกษตรกรรมพื้นบ้านตามประเพณีปฏิบัติของพวกเขาให้ดำเนินต่อไป ตัวอย่างเช่น ระบบเกษตรกรรมแบบไร่หมุนเวียนของชาวปะกาเกอญอ ไร่หมุนเวียนเป็นส่วนหนึ่งของวิถีวัฒนธรรมของพวกเขา เป็นตัวอย่างของระบบเกษตรกรรมที่รักษาความหลากหลายทางชีวภาพไว้ได้เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเปรียบเทียบกับระบบเกษตรกรรมแผนใหม่ อีกทั้งเป็นที่มาของภูมิปัญญาเกี่ยวกับอาหารและการแพทย์พื้นบ้าน
- นอกเหนือจากนั้น ขณะนี้ยังคงมีระบบเกษตรกรรมแบบพื้นบ้านรูปแบบต่าง ๆ ที่รักษาความหลากหลายทางชีวภาพเอาไว้เป็นจำนวนมากในภูมิภาคต่าง ๆ ตัวอย่างเช่นสวนไม้ผลแบบพื้นบ้าน สวนรอบบ้าน (Home Garden) เป็นต้น ตัวอย่างเช่น สวนรอบบ้านที่เชียงราย ขอนแก่น ระยอง นครศรีธรรมราช และนันทบุรีมีความหนาแน่นและความหลากหลายของต้นไม้ในระดับสูงมากกว่าต้นไม้ในป่าดงดิบ ป่าเต็งรัง และป่าเบญจพรรณเสียอีก กล่าวคือมีความหนาแน่นของต้นไม้ 230, 226, 217, 184, และ 162 ต้น/ไร่ตามลำดับ และมีความหลากหลายของพันธุ์ไม้ 31, 29, 39, 47 และ 26 ชนิด/ไร่ ตามลำดับ⁴
สวนทุเรียนของเกษตรกรเพียงรายเดียวที่บ้านคีรีวงศ์ ตำบลกำโลน อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช มีพันธุ์ทุเรียนพื้นบ้านประมาณ 25-40 พันธุ์ สวนทุเรียนพื้นบ้านดังกล่าวมีศักยภาพและสามารถรักษาพันธุ์กรรมพื้นบ้านเอาไว้ได้ยิ่งกว่าโครงการรวบรวมพันธุ์กรรมเป็นจำนวนมากที่ดำเนินการโดยหน่วยงานรัฐเองเสียอีก
- การสนับสนุนระบบเกษตรกรรมเพื่ออนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพควรขยายให้ครอบคลุมถึง การสนับสนุนระบบเกษตรกรรมทางเลือกรูปแบบต่าง ๆ ที่พัฒนาขึ้นในภายหลัง เช่น เกษตรกรรมอินทรีย์ เกษตรกรรมแบบผสมผสาน วนเกษตร เกษตรกรรมธรรมชาติ เป็นต้น ด้วย ทั้งนี้เนื่องจากระบบเกษตรกรรมเช่นนี้ตั้งอยู่บนแนวความคิดของการปลูกพืชหลากหลายชนิดผสมผสานกัน

3) ชุมชนท้องถิ่นต้องมีบทบาทมากขึ้นในการพัฒนาภูมิปัญญาจากท้องถิ่นเพื่อพัฒนากิจกรรมทางเศรษฐกิจในระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านเกษตรกรรม อาหาร และยา

เท่าที่ผ่านมามีทิศทางการพัฒนาและวิจัยเทคโนโลยีชีวภาพของรัฐยังคงมีแนวโน้มไปสู่การวิจัยเพื่อพัฒนาเทคโนโลยีเพื่ออุตสาหกรรมขนาดใหญ่มากกว่าเพื่อการพัฒนาชนบท ทั้ง ๆ ที่

⁴ ผกาธันว์ รัฐเขตต์ "นิเวศดินเขตร้อน" 2542

⁵ ดูกรณีศึกษา บ้านคีรีวงศ์

ส่วนใหญ่ของคนในชาติคือเกษตรกร ตัวอย่างเช่น งบวิจัยส่วนใหญ่ที่ได้รับการสนับสนุนจาก ศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติก่อนปี 2537 รวม 133 โครงการนั้น มีเพียง 6 % เท่านั้นที่ใช้ไปเพื่อการวิจัยเกี่ยวกับเกษตรกรรมพื้นบ้านและการพัฒนาชนบท⁶

การวิจัยเพื่อพัฒนายา หรือ เทคโนโลยีอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการนำเอาทรัพยากรชีวภาพ และภูมิปัญญาพื้นบ้านมาเพื่อมีเป้าหมายให้ชุมชนท้องถิ่นเองเป็นผู้ใช้ พัฒนา และได้รับผลประโยชน์จากเทคโนโลยีดังกล่าวโดยตรงยังมิได้เป็นเรื่องสำคัญของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยในประเทศไทย แนวทางหลักเกี่ยวกับการวิจัยก็คือการมองทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเพียงฐานรองรับการวิจัยเพื่อพัฒนาเพื่ออุตสาหกรรมขนาดใหญ่ๆ ขึ้นไปเท่านั้น

การพัฒนาภูมิปัญญาจากท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อเสริมสร้างเศรษฐกิจของชุมชนที่มีศักยภาพนั้นมีอยู่ 3 เรื่องสำคัญคือ

- การวิจัยและพัฒนาพันธุ์พืชโดยชุมชน การเสริมสร้างความเข้มแข็งและการพึ่งตนเองในเรื่องพันธุ์พืชเป็นเรื่องพื้นฐานของชุมชนทั้งหมด โดยภาพรวมแล้วการวิจัยและพัฒนาเกี่ยวกับเรื่องพันธุ์พืชมักอยู่ในมือของรัฐและบริษัทเอกชน โดยที่มีแนวโน้มว่ารัฐจะลดบทบาทลง ในขณะที่ในภาคเอกชนนั้นบรรษัทข้ามชาติจะเข้ามาครอบครองพันธุ์พืชภายในประเทศไทยมากขึ้นทุกที การปรับปรุงการพัฒนาพันธุ์พืชโดยเกษตรกรสามารถทำได้หลายวิธีการ ทั้งโดยการรื้อฟื้นภูมิปัญญาการคัดเลือกพันธุ์แบบที่บรรพบุรุษได้ดำเนินการ และการนำความรู้สมัยใหม่เข้ามาช่วยในกระบวนการคัดเลือกและปรับปรุงพันธุ์แบบดั้งเดิม ตัวอย่างเช่นขณะนี้มีความพยายามของชาวนาในภาคอีสานหลายกลุ่มที่กำลังเริ่มต้นโครงการรวบรวมพันธุ์ข้าว และการปรับปรุงพันธุ์ข้าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากพบว่าพันธุ์ข้าวหอมมะลิซึ่งได้รับจากรัฐนั้น ประสบกับปัญหาหลายประการ บทบาทของรัฐที่วางสถานะเป็นผู้สนับสนุนพันธุ์พืชและสนับสนุนบทบาทบริษัทเอกชนเป็นหลักนั้น โดยควรจะหันมาให้การสนับสนุนบทบาทของเกษตรกรในฐานะที่เป็นนักปรับปรุงพันธุ์ ซึ่งเป็นบทบาทเดิมที่เกษตรกรเคยเป็น และควรจะเป็นต่อไป
- การพัฒนาสมุนไพรและการแพทย์พื้นบ้าน ไม่ว่าการแพทย์สมัยใหม่ตามแบบตะวันตกจะเข้ามามีบทบาทครอบงำวิถีการดูแลสุขภาพในสังคมไทยไปเท่าใดก็ตาม แต่ทุกวันนี้ระบบการรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้านและแบบทางเลือกก็หาได้หมดบทบาทไปไม่ ทั้งโดยข้อจำกัดของการให้บริการของการแพทย์ตามแบบแผน และข้อจำกัดในเรื่องประสิทธิผลของการรักษา ดังเช่นแม้ในสังคมอุตสาหกรรมบทบาทการรักษาพยาบาลและการแพทย์แบบทางเลือกดูเหมือนจะมีบทบาทเพิ่มมากขึ้นกว่าในอดีตเสียด้วยซ้ำ ดังที่ตลาดเภสัชภัณฑ์ของประเทศเยอรมนีซึ่งเป็นประเทศที่ก้าวหน้าที่สุดในการพัฒนาแผนใหม่มียาที่เป็นสมุนไพรสูงถึง 30 % ของยาทั้งหมด โดยท่ามกลางการแผ่ขยายของพาณิชย์นิยมนี้บทบาทของการ

⁶ วิสุทธิ์ ไบไม้, 2538

พัฒนาสมุนไพรของไทยนั้นนอกเหนือจากการพัฒนาเพื่อตอบสนองต่อความต้องการพื้นฐานของชุมชนแล้ว ยังสามารถผลิตเพื่อตอบสนองต่อความต้องการภายนอกด้วย โดยที่ชุมชนในฐานะที่เป็นเจ้าของความรู้และเป็นผู้ดูแลทรัพยากรชีวภาพควรจะเป็นกลุ่มเป้าหมายหลักที่ควรจะได้รับ การส่งเสริมและสนับสนุนจากทุกฝ่าย

- การแปรรูปผลิตผลจากการเกษตรและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพในอุตสาหกรรมอาหารขนาดเล็ก กิจกรรมการแปรรูปดังกล่าวที่มีศักยภาพมากที่สุดคือการผลิตเครื่องดื่มที่ได้ใช้ผลผลิตการเกษตร ทั้งประเภทที่มีแอลกอฮอล์หรือไม่ก็ก็ตาม ไม่ว่าเหตุผลในการจำกัดชุมชนท้องถิ่นในการผลิตเหล้าจากท้องถิ่นจะมาจากสาเหตุใดก็ตาม แต่ผลกระทบที่ชุมชนได้รับจากการถูกจำกัดนั้นอาจมากกว่าที่รัฐประเมิน ทั้งนี้เนื่องจากเหล้าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ซึ่งมีความหมายมากกว่าแค่เป็นเครื่องดื่มเพื่อความสนุกสนาน ทั้งนี้เนื่องจากแอลกอฮอล์จากการกลั่นสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาสมุนไพร อุตสาหกรรมระดับครอบครัว/ชุมชน เชื่อแน่มากสำหรับหมักสามารถใช้ในการแปรรูปและผลิตอาหารชนิดต่าง ๆ และแม้แต่สูตรเชื่อแน่มากซึ่งประกอบไปด้วยการใช้พันธุ์พืชหลายชนิดนั้นก็ เป็นส่วนหนึ่งของการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพของชุมชนเอาไว้ในระยะยาวด้วย

2. สร้างความร่วมมือระหว่างประเทศกำลังพัฒนาเพื่อปกป้องสิทธิเกษตรกรและชุมชน

ประเทศกำลังพัฒนาจำเป็นต้องมีความร่วมมือกัน ด้วยเหตุผลหลายประการกล่าวคือ

1) ปัญหาทรัพยากรชีวภาพเป็นปัญหาคความขัดแย้งของการใช้ทรัพยากรระหว่างประเทศกำลังพัฒนากับประเทศอุตสาหกรรม แต่ขณะนี้กำลังถูกบิดเบือนให้เห็นว่าการยอมรับและพัฒนากฎหมายว่าด้วยสิทธิชุมชนนั้นจะสร้างปัญหาให้กับ การแลกเปลี่ยนทรัพยากรพันธุกรรมระหว่างประเทศกำลังพัฒนา บรรดาบรรษัทข้ามชาติและผู้ที่ได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพพยายามทำให้คนเชื่อว่าการผูกขาดพันธุ์พืชและสิ่งมีชีวิตโดยระบบทรัพย์สินทางปัญญาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยี และพยายามบอกว่าการตอบแทนแก่เกษตรกรและชุมชนเป็นการขัดขวางการแลกเปลี่ยนทรัพยากรชีวภาพเพื่อประโยชน์ของมวลมนุษยชาติ

โดยภาพรวมแม้ว่าจะมีการเคลื่อนย้ายพันธุกรรมระหว่างประเทศกำลังพัฒนา แต่กระบวนการดังกล่าวเป็นการเคลื่อนย้ายที่ไม่ได้มีผู้ได้ประโยชน์เสียประโยชน์มากนัก ตัวอย่างเช่น ยางพาราจากอเมริกาใต้กลายเป็นพืชเศรษฐกิจสำคัญของประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กล้วยซึ่งมีศูนย์กลางความหลากหลายในเอเชียอาคเนย์แต่กลับปลูกเป็นการค้าอย่างกว้างขวางในลาตินอเมริกา กาแฟจากแอฟริกาใต้กลายเป็นพืชเศรษฐกิจสำคัญของอเมริกาใต้ เป็นต้น (อาจมีผู้วิเคราะห์ว่าภูมิภาคลาตินอเมริกาและอเมริกาใต้เป็นผู้ให้มากกว่าจะเป็นผู้รับ แต่ควรเข้าใจว่าที่จริงแล้วการเคลื่อนย้ายพันธุกรรมดังกล่าวเกิดขึ้นจากแรงกดดันของประเทศจักรวรรดินิยมในอดีต และถึงแม้มีการถ่ายเทพพันธุกรรมระหว่างกันแต่พันธุกรรมทั้งหมดมิได้ถูกนำไปพัฒนาเพื่อจดสิทธิบัตรดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน)

ความร่วมมือระหว่างประเทศกำลังพัฒนาทำให้สามารถกำหนดยุทธศาสตร์ในการต่อ
รองกับประเทศอุตสาหกรรมได้ชัดเจนยิ่งขึ้น แทนที่จะต้องมาขัดแย้งกันเองจากข้อมูลและการ
บิดเบือนจากบางฝ่าย

2) ทรัพยากรชีวภาพหลายชนิดเป็นสมบัติร่วมของหลายประเทศ ดังนั้นความร่วมมือ
กันระหว่างประเทศในภูมิภาคจะเป็นแนวทางที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดในการสกัดกั้นการย้าย
แหล่งสำรวจทรัพยากรชีวภาพจากประเทศหนึ่งไปสู่อีกประเทศที่มีกลไกการต้อนน้อยกว่า

ความร่วมมือระหว่างกันทำให้ประเทศกำลังพัฒนาสามารถแบ่งปันผลประโยชน์ที่ได้ร่วม
กันจากทรัพยากรชีวภาพใด ๆ ก็ตามที่มีที่มาร่วมกัน

3) การประสานความร่วมมือระหว่างประเทศกำลังพัฒนา จะเป็นเครื่องมือสำคัญในการ
สร้างกลไกการแลกเปลี่ยนพันธุกรรมที่ยุติธรรมขึ้นในระยะยาวและทำให้ประเทศกำลังพัฒนาได้
รับผลประโยชน์โดยทั่วกัน แท้ที่จริงแล้วทรัพยากรพันธุกรรมเป็นสิ่งที่สามารถเคลื่อนย้ายถ่าย
เทได้ และถ้าหากปราศจากระบบสิทธิบัตรที่ปิดกั้นการไหลของพันธุกรรม และหากปราศจาก
การกอบโกยผลประโยชน์จากทรัพยากรเหล่านี้โดยไร้หลักเกณฑ์ การแลกเปลี่ยนพันธุกรรม
ระหว่างกันจะเป็นหลักประกันการพัฒนา และใช้ประโยชน์จากพันธุกรรมเพื่อประโยชน์โดยรวม
ของประชาคมโลกร่วมกัน

สังคมไทยเคยได้รับพันธุ์มะเขือเทศ พริก และมะละกอ จนพืชดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของ
วิถีวัฒนธรรมในชุมชนพื้นบ้านของเรา เราควรแลกเปลี่ยนทรัพยากรและภูมิปัญญาร่วมกับ
ประเทศเหล่านั้น เพื่อที่ทุกฝ่ายจะได้ประโยชน์ร่วมกัน

การไปให้พันธุ์พืชหรือเรื่องทรัพย์สินทางปัญญาของตะวันตก จะทำให้ประเทศโลกที่สาม
สามารถหาแนวทางใหม่ๆ เพื่อพัฒนาระบบการจัดการทรัพยากรและภูมิปัญญาร่วมกันได้ไม่
ยากนัก

4) ความร่วมมือระหว่างประเทศกำลังพัฒนา มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการต้อนในเวที
การเจรจาระหว่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเนื่องในโอกาสที่จะมีการทบทวนข้อตกลง TRIPs
ซึ่งกำลังดำเนินการอยู่อย่างต่อเนื่อง

การเตรียมการอย่างเนิ่นๆ จะทำให้ประเทศโลกที่สามมีพลังมากยิ่งขึ้นในการต้อนกับ
ประเทศอุตสาหกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการร่วมมือกันระหว่างประเทศที่มีทรัพยากรชีวภาพ
เป็นจำนวนมากอาจเป็นทางออกสุดท้ายเพื่อเป็นหลักประกันว่ากฎหมายและนโยบายเพื่อการ
คุ้มครองทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นในประเทศโลกที่สามจะไม่ถูกบีบให้เดินตาม
กรอบของประเทศอุตสาหกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นการให้สิทธิบัตรในสิ่งมีชีวิต และ
การออกกฎหมายภายในเพื่อคุ้มครองสิทธิชุมชนท้องถิ่น

น่าเสียดายที่รัฐบาลของเรามีแนวโน้มที่จะยอมรับข้อตกลงระหว่างประเทศโดยเฉพาะ
เรื่องทรัพย์สินทางปัญญาโดยไม่ได้เจรจาต้อนและประสานงานกับประเทศกำลังพัฒนา
ประเทศอื่นๆ อย่างเท่าที่ควรจะเป็น ดังจะเห็นได้จากการที่เราพยายามผลักดันให้มีการออก

กฎหมายเพื่อคุ้มครองพันธุ์พืชใหม่ ในขณะที่ประเทศกำลังพัฒนาอีก 80% ยังมิได้รับดำเนินการตามข้อตกลงดังกล่าว⁷

3. การปรับปรุงกฎหมายภายในเพื่อให้รองรับสิทธิเกษตรกรและชุมชน

1) กฎหมายและร่างกฎหมายที่มีผลบังคับใช้และอยู่ระหว่างการดำเนิน

ขณะนี้มีการกฎหมายที่ให้การคุ้มครองสิทธิของเกษตรกรและชุมชนแล้ว 2 ฉบับ คือ กฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช และกฎหมายคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย และมีกฎหมายซึ่งอยู่ระหว่างการพิจารณาของรัฐสภาอีก 1 ฉบับคือ กฎหมายป่าชุมชน โดยหากกฎหมายป่าชุมชนผ่านความเห็นชอบไปได้ กฎหมายทั้งสามฉบับจะให้การคุ้มครอง ทรัพยากรชีวภาพ 3 ประเภทคือ

- ทรัพยากรชีวภาพทั้งหมดในเขตป่าชุมชน
- แหล่งของสมุนไพร และภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย
- พันธุ์พืช (และเห็ด) ทั้งหมด และพืชสมุนไพร

นอกจากกฎหมายและร่างกฎหมายทั้งสามฉบับซึ่งยังมีข้ออ่อนอยู่ไม่น้อยที่จำเป็นจะต้องได้รับการปรับปรุงแก้ไขเพื่อให้รองรับสิทธิเกษตรกรและชุมชนมากขึ้นแล้วนั้น ยังมีร่าง พ.ร.บ. ยา และระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งควรจะมีการพิจารณาด้วย ดังจะได้นำกล่าวไปโดยลำดับต่อไป

พ.ร.บ.คุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

- พ.ร.บ.ได้ให้อำนาจอธิปไตยในการพิจารณา กำหนดประเภทของภูมิปัญญา และการกำหนดประเภทของสมุนไพร ค่อนข้างมาก การดำเนินการดังกล่าวจะก่อให้เกิดปัญหาได้มากถ้ากรรมการผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งมีจำนวนกึ่งหนึ่งของกรรมการทั้งหมดได้มาจากการคัดเลือกที่ไม่ได้ตัวแทนของชุมชนท้องถิ่นและหมอพื้นบ้านอย่างแท้จริง ควรปรับปรุงกฎหมายฉบับนี้โดยสร้างกระบวนการที่หมอพื้นบ้านมีส่วนร่วมในการกำหนดและตัดสินใจเกี่ยวกับการขึ้นทะเบียน กำหนดประเภทของภูมิปัญญาและสมุนไพร ตลอดจนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และคุ้มครองสมุนไพรและภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยตั้งแต่ระดับท้องถิ่นขึ้นมา
- รัฐได้ให้การคุ้มครองสิทธิประโยชน์ของหมอพื้นบ้านที่เป็นปัจเจกแต่ไม่ให้การคุ้มครองชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ซึ่งมีได้มีสัญชาติไทย ซึ่งที่จริงแล้วเป็น

⁷ อย่างไรก็ตามกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชของไทยยังดีกว่ากฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชของประเทศกำลังพัฒนาหลายประเทศในลาตินอเมริกา เนื่องจากกฎหมายไทยร่างขึ้นตามแนวทาง Sui Generis ซึ่งผนวกให้การคุ้มครองพันธุ์พืชท้องถิ่นเข้าไปด้วย กรณาดูรายละเอียดเรื่องนี้ในบทที่ 3 และภาคผนวก

ชุมชนที่ได้รับการรักษาและสืบทอดการแพทย์พื้นบ้านมาอย่างยาวนาน และเป็นกลุ่มชุมชนที่มีศักยภาพมากที่สุดกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทในระบบการแพทย์พื้นบ้านของไทย ดังจะเห็นได้ว่ากลุ่มชุมชนพื้นเมืองเหล่านี้ได้กลายเป็นเป้าหมายสำคัญของโจรสลัดชีวภาพตลอดมาในช่วงหลายปีที่ผ่านมา

- กฎหมายฉบับนี้อาจเปิดช่องให้ธุรกิจเอกชนขนาดใหญ่เข้ามาใช้ประโยชน์โดยไม่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐ เช่นในการจัดทำพื้นที่อนุรักษ์สมุนไพร เป็นต้น

พ.ร.บ.คุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ.2542

- การได้มาของคณะกรรมการพันธุ์พืชซึ่งมาจากตัวแทนเกษตรกรซึ่งถูกกำหนดในกฎกระทรวงนั้น ได้ให้อำนาจข้าราชการของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เป็นผู้คัดเลือกจากตัวแทนเกษตรกรที่ได้รับการเสนอชื่อ แทนที่จะมีการเลือกตั้งโดยตรงจากเกษตรกร อย่างไรก็ตามจุดอ่อนสำคัญของกฎกระทรวงอยู่ที่การพิจารณาคุณสมบัติของเกษตรกรที่ควรจะได้รับเลือกตั้งนั้นควรกำหนดให้ชัดเจนว่า ต้องมาจากเกษตรกรที่มีบทบาทในการอนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์จากพันธุ์พืชจริงๆ
- สิทธิเกษตรกรในการนำพันธุ์พืชที่ได้มาเพื่อการเพาะปลูกต่อในพื้นที่ของตนในฤดูต่อไปไม่ควรถูกจำกัด⁸
- การกำหนดนิยามของชุมชนที่ยื่นขอจดทะเบียนซึ่งกำหนดไว้ว่าต้องมีสมาชิกอย่างน้อย 100 คนนั้น ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงที่มีชุมชนซึ่งมีสมาชิกในชุมชนน้อยกว่า 100 คน

ร่าง พ.ร.บ.ป่าชุมชน

- ร่าง พ.ร.บ.ป่าชุมชนควรให้สิทธิเกษตรกรและชุมชนในการดูแลป่าชุมชนไม่ว่าที่ตั้งของป่าชุมชนนั้นจะตั้งอยู่ในพื้นที่ในเขตอนุรักษ์ตามกฎหมายใดก็ตาม ทั้งนี้ถ้าหากพื้นที่ป่าชุมชนใดที่รัฐเห็นว่าเป็นพื้นที่ซึ่งควรได้รับการดูแลเป็นพิเศษก็อาจกำหนดมาตรการต่างๆในกฎกระทรวงเพื่อร่วมมือกับชุมชนมิให้การดำเนินกิจกรรมของชุมชนกระทบกระเทือนต่อความหลากหลายทางชีวภาพ
- ชุมชนพื้นเมืองที่ยังมิได้รับสัญชาติไทยควรได้รับการคุ้มครอง ทั้งนี้โดยอาจกำหนดมาตรการต่างๆ ร่วมกันกับชุมชนเพื่อเป็นหลักประกันว่าการให้สิทธิแก่ชุมชนดังกล่าวจะสร้างความมั่นคงทั้งทางสังคมและดำรงความหลากหลายของทรัพยากรชีวภาพ/ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้สามารถดำรงอยู่ได้ต่อไป

⁸ พันธุ์พืชบางชนิดนั้นคณะกรรมการพันธุ์พืชสามารถกำหนดให้เกษตรกรปลูกต่อได้ไม่เกินปริมาณ 3 เท่าของที่ได้

ร่าง พ.ร.บ.ยา

- พ.ร.บ.ยาละเลย ไม่ได้กล่าวถึง และมีได้ให้ความสำคัญ กับยาแผนโบราณยาพื้นบ้าน โดยที่การนำเอายาพื้นบ้าน/ยาแผนโบราณเข้าไปอยู่ในมาตรฐานเดียวกับยาแผนปัจจุบัน เป็นการจำกัดและกีดกันการพัฒนาหมอพื้นบ้าน
- เนื้อหาในร่างกฎหมายฉบับนี้เขียนไว้กว้างมาก โดยให้อำนาจฝ่ายบริหารในการตัดสินใจ และกำหนดนโยบายต่าง ๆ อย่างกว้างขวางมากเกินไป จนอาจทำให้มีการใช้อำนาจนี้ในทางไม่สุจริตได้ง่าย
- การมอบอำนาจให้ ครม.และคณะกรรมการในการพิจารณาต่าง ๆ
- หมอพื้นบ้านถูกจำกัดสิทธิในการสั่งยา / ให้สิทธิเฉพาะเภสัชกร / แพทย์หรือหมอที่มีใบประกอบโรคศิลป์ในการสั่งยาเท่านั้น

พระราชบัญญัติสุรา 2493

- ต้องแก้ไข พ.ร.บ.สุรา พ.ศ.2493 ให้ชาวบ้านสามารถแปรรูปไวน์ผลไม้และเหล้าท้องถิ่นได้ในระดับครอบครัว⁹ ทั้งนี้โดยในช่วงที่ยังมิได้มีการแก้ไขกฎหมายและกฎกระทรวงที่เกี่ยวข้องให้ออกให้ชาวบ้านสามารถผลิตเหล้าพื้นบ้านเพื่อการบริโภค และจำหน่ายไปพลางก่อนเพื่อเป็นการบรรเทาปัญหาครอบครัวในช่วงวิกฤตที่รัฐบาลไม่สามารถช่วยได้
- ควรให้อำนาจการจดทะเบียนผู้ขออนุญาต และควบคุมตรวจสอบมาตรฐาน ไปอยู่กับท้องถิ่น ส่วนในกรณีที่เกิดเพื่อส่งขายข้ามจังหวัด หรือส่งออกต่างประเทศ ให้ขออนุญาตจากกรมสรรพสามิต

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพ

- ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพ ร่างขึ้นโดยปราศจากการมีส่วนร่วมของประชาชน เนื้อหาในระเบียบฉบับนี้มีได้เคารพสิทธิ และมีได้ตระหนักในบทบาทของเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นแต่ประการใด
- การให้อำนาจศูนย์ความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งแยกตัวมาจากศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ ในการดูแลเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพและความ

⁹ พ.ร.บ.สุรา พ.ศ.2493 ลิดรอนสิทธิของเกษตรกรและชุมชนในการผลิตไวน์และสุราพื้นบ้าน แม้รัฐจะได้ผ่อนคลายนระดับหนึ่งตามมติ ครม.เมื่อวันที่ 15 กันยายน 2541 โดยเปิดให้มีการผลิตเหล้าขาวและเหล้าสี แต่ทั้งนี้ที่ต้องใช้ทุนจดทะเบียนสูง ถึง 2 ล้านบาท และมติ ครม.เมื่อวันที่ 7 พฤศจิกายน 2543 เลิกจำกัดวงเงินลงทุนและขนาดพื้นที่โรงงานแต่ต้องดำเนินการภายใต้รูปแบบสหกรณ์ ตามมาตรฐานผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมสุราที่กรมสรรพสามิตกำหนด และมาตรฐานการจัดตั้งโรงงานต้องเป็นไปตามพระราชบัญญัติโรงงาน

ปลอดภัยทางชีวภาพไม่น่าจะถูกต้องตามหลักการถ่วงดุลย์และการตรวจสอบในเชิงการบริหาร เนื่องจากผู้ที่เกี่ยวข้องในศูนย์ความหลากหลายทางชีวภาพล้วนเกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพ และเป็นนักพันธุวิศวกรรมซึ่งมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยและพัฒนาพืชและสิ่งมีชีวิตแปลงพันธุกรรม หน่วยงานที่ทำหน้าที่ควรเป็นหน่วยงานที่ทำหน้าที่ประสานงาน ที่มีบทบาทในด้านการอนุรักษ์ และร่วมมือกับเกษตรกรและชุมชน ตลอดจนองค์กรพัฒนาเอกชนได้

อย่างไรก็ตามโดยเหตุที่เป็นเพียงระเบียบการบริหารราชการ ระเบียบนี้จึงมิได้ให้อำนาจและกำหนดบทลงโทษแต่ประการใด ข้ออ่อนทั้งหลายที่กล่าวถึงจึงอาจไม่เกิดขึ้นมากนักในระยะสั้นๆ นี้

2) กฎหมายที่ต้องบัญญัติขึ้นเพิ่มเติม

กฎหมายเพื่อรับรองสิทธิในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพิ่มเติมจากกฎหมายที่มีอยู่

- กฎหมายว่าด้วยการคุ้มครองพันธุ์กรรมสัตว์และทรัพยากรชีวภาพอื่นๆ เช่นจุลินทรีย์ โดยอาจอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นกรมปศุสัตว์ กรมประมง หรือกรมวิชาการเกษตร เพื่อกำกับดูแลการเข้าถึงทรัพยากรพันธุ์กรรมสัตว์บก สัตว์ปีก สัตว์น้ำ ตลอดจนจุลินทรีย์ต่างๆ จนถึงระดับพันธุกรรม
- กฎหมายว่าด้วยการกำกับดูแลการเข้าถึงพันธุกรรมของมนุษย์ ทั้งในรูปแบบอย่างเลือกเซลล์ เนื้อเยื่อ หรืออวัยวะ ของบุคคลที่มีถิ่นฐานอยู่ในราชอาณาจักร โดยควรนำหลักการเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน สิทธิชุมชน และหลักจริยธรรมเข้ามาใช้ควบคู่กันไปด้วยเสมอ เพราะนี่คือเรื่องเกี่ยวกับชีวิต และมนุษย์ซึ่งหาใช่เป็นแค่เพียงทรัพยากรและวัตถุดิบในการวิจัยเท่านั้น
- กฎหมายคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นอื่นๆ ตัวอย่างเช่น การคุ้มครองสูตรอาหาร หัตถกรรมลายผ้า ชื่อทางภูมิศาสตร์ ชื่อทรัพยากรชีวภาพ ตลอดจนมรดกทางภาษา เป็นต้น

กฎหมายว่าด้วยความปลอดภัยทางชีวภาพ

ขณะนี้ประเทศไทยยังไม่มีกฎหมายที่ดูแลเกี่ยวกับความปลอดภัยทางชีวภาพอย่างแท้จริง มีเพียง พ.ร.บ.กักพืชปี 2507 แก้ไขปรับปรุง 2535 เท่านั้นที่ดูแลการนำเข้าพืชจีเอ็มโอเข้ามาภายในประเทศ กฎหมายที่มีอยู่จึงมีช่องโหว่หลายประการ เช่น การควบคุมการวิจัยพันธุวิศวกรรมที่เกิดขึ้นในประเทศ การควบคุมการนำเข้าผลิตภัณฑ์ที่ได้มาจากจีเอ็มโอ มาตรการในการลงโทษและการชดเชยความเสียหายที่เกิดขึ้น ความจำเป็นในการให้เกษตรกรได้รับทราบข้อมูลข่าวสารอย่างรอบด้าน และผู้บริโภคได้รับการคุ้มครองสิทธิจากมาตรการด้านฉลาก

เป็นต้น โดยหน่วยงานที่กำกับดูแลกฎหมายนี้ไม่ควรมีส่วนได้ส่วนเสียกับการวิจัยและพัฒนา
เรื่องจีเอ็มโอ

อย่างไรก็ตามหัวใจสำคัญของกฎหมายก็คือการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องต้องเข้ามามี
บทบาทตั้งแต่กระบวนการร่างกฎหมายตั้งแต่ต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เกษตรกร ชุมชนท้องถิ่น
ผู้บริโภค นักวิชาการอิสระ และองค์กรพัฒนาเอกชน ทั้งนี้โดยหากมีการกำหนดให้มีการคัดเลือก
ตัวแทนจากภาคประชาชนเข้ามาดูแลเป็นคณะกรรมการตามกฎหมายนั้น ควรให้องค์กรอิสระ
ตามรัฐธรรมนูญ เช่น คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ องค์กรอิสระคุ้มครองผู้บริโภค หรือ
สภาที่ปรึกษาด้านเศรษฐกิจสังคม ฯลฯ แล้วแต่กรณีเป็นผู้คัดเลือกหรือดูแลการเลือกตั้งคณะ
กรรมการที่มาจากประชาชนดังกล่าว

4. การนำกฎหมายจารีตประเพณีเพื่อรับรองสิทธิเกษตรกรและชุมชน

อย่างไรก็ตามแม้จะมีการผลักดันให้มีการออกกฎหมายเพื่อคุ้มครองสิทธิของเกษตรกร
และชุมชนจนมีกฎหมายออกมาบังคับใช้หลายฉบับ มีร่างกฎหมายที่กำลังอยู่ในการพิจารณา
และที่มีแผนจะร่างกฎหมายขึ้นใช้บังคับในอนาคตอีกหลายฉบับก็ตาม แต่การพัฒนาระบบ
นิติศาสตร์ไทยอย่างถึงรากถึงโคนนั้นจำเป็นต้องทำให้ยิ่งขึ้นไปกว่าปัจจุบันกล่าวคือ ต้องฟื้นฟู
และเสริมสร้างระบบกฎหมายจารีตประเพณีภาคประชาสังคมทั้งระบบควบคู่ไปกับระบบ
กฎหมายสมัยปัจจุบันแบบประมวลกฎหมาย อาทิเช่น ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ประเทศสยามเผชิญกับการคุกคามของการล่าอาณานิคม จำเป็นต้อง
ปฏิรูปประเทศครั้งใหญ่ในทุก ๆ ด้าน ให้ทันสมัยแบบอารยะประเทศ ในด้านการปฏิรูประบบ
กฎหมายไทยได้นำเอาระบบประมวลกฎหมายมาใช้บังคับโดยได้มีการร่างประมวลกฎหมาย
หลายฉบับ อาทิเช่น การร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ขึ้นใช้บังคับทั้งประเทศแก่ประชา
ชนคนไทยตั้งแต่เกิดเป็นบุคคลจนถึงแก่กรรมทิ้งมรดกไว้ให้ลูกหลาน

ผลการปฏิรูปกฎหมายที่เริ่มในครั้งก่อนดังกล่าวมีผลก่อให้เกิดระบบสิทธิของปัจเจกชน
ที่เข้มแข็ง แต่จารีตประเพณีท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นรากฐานของสิทธิของชุมชน และ
เกษตรกรอันมีมาแต่โบราณในทรัพยากรธรรมชาติกลับไม่ได้รับการรับรองหรือรับรู้ในระบบ
กฎหมายแบบประมวลกฎหมายสมัยใหม่และไม่มีผลใช้บังคับในทางกฎหมายสมัยใหม่ ระบบ
สิทธิของชุมชนและเกษตรกร ตามจารีตประเพณีเดิมจึงเสมือนสูญหายและไม่มีผลใช้บังคับใน
สายตาของระบบกฎหมายสมัยใหม่

ภารกิจของการฟื้นฟูสิทธิของชุมชนและเกษตรกรให้กลับคืนมามีผลใช้บังคับโดย
สมบูรณ์โดยเฉพาะในทางนิติบัญญัติจึงควรที่จะเป็นการฟื้นฟูระบบจารีตประเพณีภูมิปัญญาท้องถิ่น
และเสริมสร้างให้เป็นระบบกฎหมายจารีตประเพณีสำหรับสิทธิของเกษตรกรและชุมชนควบคู่อยู่

ร่วมไปกับระบบประมวลกฎหมายสมัยใหม่โดยทำให้เกิดการประสมประสานอย่างต่อเนื่องและกลมกลืน

ระบบกฎหมายจารีตประเพณีของชุมชนและเกษตรกร

ระบบกฎหมายจารีตประเพณีของชุมชนและเกษตรกรนั้นอาจแตกต่างค่อนข้างมาก กับระบบประมวลกฎหมายที่มีประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เป็นรากฐานในสาระสำคัญที่ว่าระบบกฎหมายจารีตประเพณีของชุมชนและเกษตรกรนี้จะไม่กำหนดด้วยบทกฎหมายไว้ล่วงหน้าเพื่อใช้บังคับแก่การอันหนึ่งอันใด แต่จะสร้างกฎหมายขึ้นมาอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยอาศัยการสะสมของคำวินิจฉัยของชุมชนท้องถิ่นในเรื่องต่างๆ คำวินิจฉัยของชุมชนท้องถิ่นในเรื่องราวอย่างหนึ่งอย่างใดย่อมจะเป็นบรรทัดฐานให้คำวินิจฉัยของชุมชนท้องถิ่นในเรื่องเดียวกันในคราวต่อไปได้ดำเนินไปตาม แต่ไม่ผูกพันว่าจะต้องดำเนินตามบรรทัดฐานก่อนเสมอไป ในกรณีเหตุการณ์ เหตุปัจจัยต่างๆเปลี่ยนแปลงไปคำวินิจฉัยก็ย่อมจะเปลี่ยนไปจากบรรทัดฐานเดิมได้ การพัฒนาระบบกฎหมายจารีต ประเพณี ของชุมชนและเกษตรกรแบบนี้ อาจคล้ายคลึงกับระบบกฎหมายจารีตประเพณีของอังกฤษ (Common Law) ซึ่งระบบกฎหมายดังกล่าวได้พัฒนาขึ้นจากจารีต ประเพณี และคำพิพากษาของศาล มีข้อที่น่าสนใจก็คือว่าในขณะที่ประเทศอังกฤษมีระบบกฎหมาย Common Law จากคำพิพากษาของศาลเป็นพื้นฐาน ก็ได้มีการออกพระราชบัญญัติเป็นกฎหมายลายลักษณ์อักษรเข้ามาเสริมเป็นจำนวนมาก ในขณะที่ประเทศไทยเป็นระบบกฎหมายแบบประมวลกฎหมายมีกฎหมายลายลักษณ์อักษร พระราชบัญญัติเป็นจำนวนมาก แต่มีผลใช้บังคับประสิทธิภาพน้อย จึงควรต้องพัฒนาระบบกฎหมายจารีตประเพณีชุมชนท้องถิ่นขึ้นมาเสริมในชุมชนและเกษตรกร เพื่อให้การคุ้มครองประชาชน เกษตรกร และชุมชนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพเต็มที่สมบูรณ์ ซึ่งดูเหมือนจะมีแนวทางที่สวนทางกับระบบกฎหมายของทางอังกฤษ แต่ก็น่าจะมีผลบังคับใช้กฎหมายของไทยมีผลสมบูรณ์คุ้มครองชุมชนเกษตรกรและประชาชนได้อย่างเต็มที่

แก่นแกนของกฎหมายจารีตประเพณีของชุมชนและเกษตรกรจำเป็นอย่างยิ่งต้องมีความเที่ยงธรรมและอยู่บนรากฐานของศีลธรรมและจริยธรรม ดังนั้นในการเสริมสร้าง ศีลธรรมและจริยธรรมให้เกิดขึ้นในสังคมจึงเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่สุดในการสร้างระบบกฎหมายจารีตประเพณีของชุมชนและเกษตรกรซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาทางสังคมและวัฒนธรรม

พร้อมๆกับการสร้างแก่นแกนของระบบกฎหมายจารีตประเพณีของชุมชนและเกษตรกรแนวทางรูปธรรมในการสร้างระบบกฎหมายจารีตประเพณีของชุมชนและเกษตรกรควรเริ่มไปตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. แก้ไขกฎหมายรัฐธรรมนูญให้มีบทบัญญัติรับรู้ และรับรองร่างคำวินิจฉัยของชุมชนในเรื่องหนึ่งเรื่องใด ให้ผลใช้บังคับเป็นกฎหมายสำหรับชุมชนนั้นได้ในลักษณะกฎหมายจารีตประเพณี
2. ในกรณีที่ความขัดแย้งระหว่างกฎหมายจารีตประเพณีกับพระราชบัญญัติ และกฎหมายลายลักษณ์อักษรในส่วนที่เกี่ยวกับชุมชนหรือในส่วนที่เกี่ยวกับนอกชุมชนนั้นจะให้กฎหมายส่วนใดมีผลใช้บังคับหรือไม่แค่ไหนอย่างไร ควรมีบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญ และหรือกฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญว่าจะให้มีผลเป็นอย่างไร โดยให้มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ประชาชน เกษตรกร และชุมชนได้รับความยุติธรรมสูงสุด โดยสอดคล้องกับหลักศีลธรรมและจริยธรรม
3. ในส่วนของกฎหมายพระราชบัญญัติก็ควรจะดำเนินการพัฒนาปรับปรุงให้ดียิ่งๆขึ้นไป ให้สร้างความเที่ยงธรรมโดยสอดคล้องกับศีลธรรม และจริยธรรมมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะพระราชบัญญัติหลายฉบับที่ได้กล่าวถึงข้างต้น โดยเรียนรู้และพัฒนาควบคู่ไปให้ประสมประสานสอดคล้องกับระบบกฎหมายจารีตประเพณีของชุมชนและเกษตรกรบนพื้นฐานของความเที่ยงธรรมที่สอดคล้องกับศีลธรรมและจริยธรรม

ภาคกรณีศึกษา

กรณีศึกษาสิทธิเกษตรกรและชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภาคเหนือ

โดย

วรลักษณ์ ไชยทัพ

บทที่ 1

ข้อมูลพื้นฐานพื้นที่ศึกษา

1. บ้านแม่ลานคำ หมู่ 6 ต.สะเมิงใต้ อ.สะเมิง จ.เชียงใหม่

พื้นที่บริเวณบ้านแม่ลานคำนี้เคยเป็นที่อยู่อาศัยของชาวลัวะมาก่อน ดูจากซากวัดเก่าและป่าช้าเก่าของชาวลัวะที่ยังคงหลงเหลือให้เห็นถึงปัจจุบันในบริเวณห่อมบ้านห้วยหญ้าไซร ห่อมบ้านสบลาน ห่อมบ้านห้วยเหี้ยะ กิวห้า ขุนวิน ป่าเมียง และบริเวณวัดหลวง หากประมาณระยะเวลาการตั้งถิ่นฐานของคนในบริเวณนี้ พบว่ามีอายุมากกว่า 700 ปี

หลังจากชาวลัวะได้ทิ้งถิ่นฐานออกไป ชาวปกากะญอ(กะเหรี่ยงสกอร์ว)จึงอพยพเข้ามาอยู่ในบริเวณนี้ จากหลักฐานที่เป็นซากหมู่บ้านเก่าหรือแดลอ (ร่องรอยซากหมู่บ้าน) คือ สถานที่ที่เคยเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านที่ปรากฏให้เห็นอยู่ ทำให้เห็นลักษณะการตั้งถิ่นฐานในอดีตของชาวบ้านแม่ลานคำว่าไม่นิยมตั้งหมู่บ้านใกล้แม่น้ำใหญ่ หมู่บ้านจะอยู่ใกล้ริมห้วยเล็กๆ ที่เป็นบริวารของแม่น้ำสายใหญ่คือน้ำแม่ลานคำ และมีการโยกย้ายหมู่บ้านอยู่เสมอ การโยกย้ายจะเห็นร่องรอยหมุ่นเวียนกลับมาที่เก่า มิใช่การย้ายแล้วย้ายเลย และร่องรอยการโยกย้ายที่ปรากฏจะเป็นที่ที่มีอาณาเขตชัดเจน แดลอส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ริมห้วยสายหลัก 4 ลำห้วยรวมทั้งหมด 28 แดลอ คือ ห้วยหวาคลีโก๊ะ มี 6 แดลอ ห้วยแม่ลานหลวงมี 5 แดลอ ห้วยแม่ลานคำ มี 10 แดลอ และห้วยเมียงมี 7 แดลอ

พะตีชว ได้เล่าให้ฟังว่าแดลอบางแห่งจะอยู่กันนานเป็นสิบปี-ยี่สิบปี แต่บางแห่งก็มีอายุแค่หนึ่งปีหรือไม่ถึงปีขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของคนในหมู่บ้าน และหากนำมาคิดเฉลี่ยแล้วจะพบว่าหมู่บ้านแม่ลานคำเกิดขึ้นมานานกว่า 150-200 ปีมาแล้ว จากแดลอที่เคยอาศัยโยกย้ายหมุ่นเวียนของชาวบ้านแม่ลานคำจากอดีตจนถึงปัจจุบันได้ก่อกำเนิดหมู่บ้านหลายห่อมบ้าน ซึ่งนอกจากจะเป็นหลักฐานสำคัญที่ทำให้เราทราบว่าชุมชนแม่ลานคำอาศัยอยู่บริเวณนี้มานานแล้ว ยังเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่าการโยกย้ายและการใช้ที่ดินของชนเผ่าปกากะญอมีการหมุ่นเวียนกลับมาใช้ในพื้นที่เดิม มิได้โยกย้ายถิ่นแบบไปเรื่อยๆ

สภาพพื้นที่ทางภูมิศาสตร์

พื้นที่บ้านแม่ลานคำ ตั้งอยู่ในบริเวณที่สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 500 - 1,424 เมตร มีภูเขาที่สำคัญล้อมรอบถึง 15 ดอย ตามชื่อที่ชาวบ้านเรียกคือ 1. ดอยกะจือโจ๊ะ 2. ดอยผาตาย 3. ดอยม่อนดอก 4. ดอยสามม่วง 5. ดอยป่าเฮลวะ 6. ห้วยหมี 7. ห้วยโป่ง 8. ดอยสันโป่ง 9. ดอยสามรง 10. ดอยผาแดง 11. ดอยสันช้าง 12. ดอยผาหลวง 13. ดอยสันก้อย 14. ดอยผาผึ้ง 15. ดอยสามเตา

ดอยเหล่านี้เป็นแหล่งกำเนิดแม่น้ำสำคัญ 3 สาย แม่ลานเงิน แม่ลานคำ แม่ลานหลวง ที่ไหลลงสู่แม่น้ำขาน-แม่ปิง-แม่น้ำเจ้าพระยา และเป็นแหล่งต้นกำเนิดลำห้วยขนาดเล็กภายในชุมชน 22 สาย

จำนวนครัวเรือนทั้งหมด 98 ครัวเรือน ประชากรจำนวน 426 คน แบ่งเป็น 5 หย่อมบ้าน

- 1) หย่อมบ้านแม่ลานคำมี 10 หลังคาเรือน 10 ครอบครัว
- 2) หย่อมบ้านห้วยเหี้ยะมี 12 หลังคาเรือน 12 ครอบครัว
- 3) หย่อมบ้านสบลานมี 18 หลังคาเรือน 19 ครอบครัว
- 4) หย่อมบ้านใหม่มี 29 หลังคาเรือน 30 ครอบครัว
- 5) หย่อมบ้านห้วยหญ้าไซมี 25 หลังคาเรือน 27 ครอบครัว

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานในอดีต

สมัยอดีตนั้นคนปกากะญออาศัยอยู่อย่างกระจัดกระจายแต่ละหย่อมบ้านไม่เกินสิบหลังคาเรือน และมีการอพยพโยกย้ายถิ่นอยู่เสมอ ซึ่งมีสาเหตุต่าง ๆ ดังนี้

1. การย้ายบ้านตามการทำไร่ ชาวปกากะญอเป็นผู้ที่ทำไร่ปลูกข้าว ผสมกับพืชผักล้มลุก โดยการทำไร่แต่ละปีนั้นจะไม่ทำซ้ำที่เก่า การเปลี่ยนที่ทำไร่แต่ละปีในอดีต (ซึ่งทำในพื้นที่กว้างมาก) จะทำให้ห่างไกลออกไปจากชุมชนเรื่อย ๆ ดังนั้นการขนย้ายผลผลิตกลับไปยังบ้านเป็นเรื่องที่ยากลำบากจึงได้ย้ายไปอยู่ในไร่ หรือไปหาทำเลที่ใกล้กับที่ทำไร่เพื่อสะดวกในการเก็บผลผลิต
2. ความเชื่อเรื่องถ้ามีคนในบ้านเจ็บป่วย ล้มตาย ต้องรื้อ-ย้ายบ้านใหม่ คนปกากะญอสมัยก่อนไม่ได้สร้างบ้านแบบถาวร ใช้ไม้ไผ่สร้างบ้านเป็นส่วนใหญ่ ความเชื่อของคนปกากะญอ ถ้าแม่บ้านได้ถึงแก่กรรมก็ต้องรื้อบ้านใหม่ ถ้าอยู่นานมีคนเจ็บป่วย ล้มตายลง ก็จะต้องมีการย้ายถิ่นใหม่
3. เมื่อชุมชนได้ตั้งอยู่ถาวร การเพิ่มจำนวนของสัตว์เลี้ยงเช่นวัว ควาย หมู สัตว์เลี้ยงก็จะเพิ่มมากขึ้นจะทำให้หมู่บ้านสกปรก ความเป็นอยู่ก็จะเริ่มแออัด สุขภาพร่างกายก็จะเริ่มอ่อนแอ โรคภัยไข้เจ็บก็จะเริ่มคุกคามมากขึ้นจึงจำเป็นต้องย้ายถิ่นฐานเพื่อหนีสิ่งเหล่านี้
4. ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องผี สถานที่บางแห่งเมื่อมีการตั้งหมู่บ้าน เมื่อมีการเจ็บป่วย(โรคระบาด) หรือการตายหรืออุบัติเหตุเกิดขึ้นต่อทรัพย์สินและชีวิต หรือสัตว์ที่ไม่พึงปรารถนาเข้าหมู่บ้าน

บ้าน เช่น ภูเหลิอม เสือ หรืออื่นๆ ที่เป็นของต้องห้ามก็จะย้ายไป และปรากฏการณ์เหล่านี้ก็จะแตกต่างจากปรากฏการณ์ธรรมดาทั่วไป ซึ่งคนปกากะญอถือว่าเป็นเรื่องของผีเจ้าที่เจ้าทางไม่ยอมให้อาศัยอยู่

5. เกิดจากความขัดแย้งกันเองภายในชุมชนรวมไปจนถึงความประพฤติปฏิบัติไม่ดีไม่เป็นไปตามกฎจารีตประเพณี

แต่หลังจากที่มีการสัมปทานไม้เมื่อ พ.ศ. 2470 และ 2515 ทำให้บ้านแม่ลานคำหยุดการโยกย้ายชุมชนและเริ่มตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรมาจนถึงทุกวันนี้

พัฒนาการด้านการผลิต

จากการหยุดโยกย้ายถิ่นฐานหลังจากป่าบริเวณหมู่บ้านถูกสัมปทาน นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต จากคำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่ว่า ในอดีตชาวบ้านแม่ลานคำจะทำไร่หมุนเวียนเป็นหลัก การทำไร่ในอดีตจะทำแบบหมุนเวียนไปไกล เพราะขนาดที่ดินในการทำไร่แต่ละผืนจะขนาดกว้างใหญ่มาก และหมุนเวียนระยะเวลาประมาณ 10-12 ปีถึงจะกลับมาทำที่เดิม แต่หลังจากที่ป่ารอบหมู่บ้านถูกสัมปทานไม้ จึงเริ่มลดขนาดพื้นที่และลดรอบเวลาในการหมุนเวียนลงจากเดิมเหลือ 5-7 ปี เดิมชาวบ้านจะทำไร่กว้างมากในแต่ละปี ครอบครัวยาวประมาณ 20-30 ไร่ ข้าวเชื้อ 20 กะบุง กิลดพื้นที่ลงเหลือครอบครัวยาวประมาณ 3-6 ไร่ ข้าวเชื้อ 3-6 ปีบ

พระตื้อและ บัวเสาวรส ได้เล่าถึงเหตุผลว่า "เนื่องจากสภาพป่าหลังจากการสัมปทานได้เปลี่ยนแปลงไปมาก ชาวบ้านเห็นว่าถ้าทำไร่ขนาดกว้างใหญ่และหมุนเวียนไปที่ไกล ๆ นาน ๆ เช่น เดิม จะทำให้พื้นที่ป่าที่ถูกทำลายจากการสัมปทานไม่มีโอกาสได้ฟื้นคืนมาอีก นอกจากนี้การทำไร่ในขนาดที่เล็กลงและเริ่มจัดการดูแลอย่างเต็มที่จะได้ผลผลิตดีกว่าเมื่อก่อน เพราะดูแลได้อย่างทั่วถึง อีกอย่างหนึ่ง สัตว์ป่าที่เคยเข้ามากินพืชผลของชาวบ้านก็ลดลงตามสภาพป่าที่เปลี่ยนไป เช่น พวกหมูป่า ก็เริ่มน้อยลงและไม่กล้าเข้ามาใกล้เพราะพวกเราดูแลไร่ได้ทั่วถึงมากขึ้น "

เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2520 การคมนาคมสะดวกขึ้นมีการตัดถนนเข้ามาในหมู่บ้าน และในปี 2526 หน่วยจัดการต้นน้ำและหน่วยปลูกป่า กรมป่าไม้ ได้เข้ามาอยู่ในหมู่บ้านได้ทำการส่งเสริมการปลูกไม้ผล เช่น ลิ้นจี่ มะม่วง ขนุน รวมทั้งการทำสวนล่อมั่วลวดหนามและที่สำคัญได้มีการส่งเสริมให้ปลูกต้นยูคาลิปตัส ในระยะนั้นเองที่ชาวบ้านแม่ลานคำได้รับผลกระทบจากการปลูกสวนป่าในที่ไร่ของชาวบ้าน

หลังจากที่หน่วยปลูกป่าเข้ามาตั้งอยู่ในหมู่บ้านได้ไม่นาน ก็มีโครงการไทย-นอร์เวย์เข้ามา โครงการนี้ได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกกาแฟ กล้วยาแฟ ถั่วดิน มะม่วง ถั่วมะแฮะ ลูกพลับ และได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านมีกองทุนปุ๋ยและธนาคารข้าว เมื่อโครงการไทย-นอร์เวย์ได้สิ้นสุดโครงการเมื่อปี พ.ศ. 2535 และได้ทำการมอบหมายให้กลุ่มสงเคราะห์ชาวไทยภูเขาดำเนินการต่อ โดยกลุ่มนี้ก็ได้ส่งเสริมให้มีการปลูกกล้วยาแฟ และปลูกไม้ผล เช่น ลิ้นจี่ ลำไย แต่ในที่สุดก็ยกเลิกไปเนื่องจากต้อง

ใช้ปุ๋ยมากและสภาพพื้นที่ไม่อำนวย ทำให้ไม่ได้ผลผลิตที่เพียงพอ และไม่มีการติดตามจากเจ้าหน้าที่ในด้านตลาด

ปัจจุบัน ชุมชนบ้านแม่ลานคำมีระบบการเกษตรหลักคือการทำไร่หมุนเวียน ระยะพัก 5-7 ปี และระบบอื่น ๆ ได้แก่ การทำนา สวนผลไม้ สวนผสมผสานไม้ป่า คือ สวนมะแขว่น สวนเมี่ยง

ตารางแสดงการใช้ที่ดินของชุมชนแม่ลานคำ (แบ่งตามหย่อมบ้าน)

การใช้ที่ดิน (ไร่)	รวม (ไร่)	บ้านใหม่	ห้วยหญ้า ไซ	ห้วยเหี้ยะ	แม่ลานคำ	สบลาน
1. ที่อยู่อาศัย	1,000			1,000		
2. ที่นา	771	302	168	92	105	104
3. ที่สวน	780	315	201	104	68	92
4. ไร่หมุนเวียน	1,447	334	145	277	348	353
5. ป่ายังชีพ	4,700			4,700		
6. ป่าอนุรักษ์	11,035			11,035		

2. ข้อมูลพื้นฐานบ้านป่าไผ่ หมู่ 13 ต.แม่วิน อ.แม่วาง จ.เชียงใหม่

ประวัติการตั้งถิ่นฐาน

บ้านป่าไผ่มีชื่อเรียกเดิมว่า “บ้านแม่เตียนม้ง” เป็นกลุ่มบ้านหนึ่งของบ้านแม่เตียนที่มีหลายกลุ่มบ้านทั้งแม่เตียนใน (ม้ง)แม่เตียนใน(กะเหรี่ยง) และแม่เตียนนอก ต่อมาจึงแยกบ้านโดยย้ายออกมาตั้งบ้านในบริเวณใกล้ที่ดินทำกินและเปลี่ยนชื่อมาเป็น “บ้านป่าไผ่” ตามสภาพป่ารอบๆ หมู่บ้านที่เป็นป่าไผ่

บรรพบุรุษของชุมชนม้งบ้านป่าไผ่และม่อนยะใต้ มีการอพยพย้ายถิ่นที่อยู่มานับ 10 ครั้ง นับตั้งแต่อพยพมาจากจีนสู่พม่า ก่อนที่จะย้ายเข้ามาในประเทศไทย โดยเมื่อครั้งแรกเข้ามาอาศัยอยู่ที่ จ.เชียงราย ก่อนที่จะย้ายไปที่ อ.แม่สะเรียง จ.แม่ฮ่องสอน และเริ่มมีการทำไร่ฝิ่น จากนั้นย้ายไปที่ห้วยโป่งสมิต ลุ่มน้ำแม่วาง , ขุนวาก อ.แม่แจ่ม ก่อนที่จะอพยพมาอยู่ที่บ้านขุนวาก ซึ่งได้เริ่มทำนา ด้วยการสร้างฝาย เพื่อเก็บกักน้ำใช้ในการทำนา ต่อมาได้ย้ายมาอยู่ที่ ต. แม่ศึก อ.แม่แจ่ม ตามคำชักชวนของญาติพี่น้อง แต่ก็พบว่าที่ ต.แม่ศึก ผลผลิตฝิ่นไม่ค่อยมีคุณภาพ และในที่สุดจึงอพยพมาอยู่ที่บ้านแม่ม่อนยะใต้ ต.แม่วิน อ.แม่วาง ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งในขณะนั้นเรียกว่า บ้านขุนเตียน แต่เนื่องจากบ้านม่อนยะใต้ ตั้งอยู่ในพื้นที่สูงประมาณ 1,200-1,300 เมตรจากระดับน้ำทะเล มีแหล่งน้ำธรรมชาติเพียงลำห้วยสายเล็กๆที่ไหลผ่านหมู่บ้าน ซึ่งไม่เพียงพอ

ความต้องการ ทำให้เกิดปัญหาขาดแคลนน้ำในหน้าแล้ง ทั้งสภาพดินก็ไม่เอื้อต่อการเพาะปลูก พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นดินปนหิน ดังนั้นกลุ่มคนในตระกูลแซ่ว่าง (ซึ่งแยกเป็น แซ่ว่าง เล่าว่าง และแซ่วะ) ประมาณ 3 หลังคาเรือน ภายใต้การนำของนายเซา (โซ) เล่าว่าง อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 13 และเป็นผู้นำธรรมชาติที่ชาวบ้านเคารพนับถือ จึงย้ายมาอยู่ที่บ้านไผ่ในปี 2531 และในปี 2532 คนแซ่เดียว กันจากบ้านม่อนยะใต้ได้ย้ายตามมาอีกประมาณ 14 หลังคาเรือน ทั้งนี้เพราะเห็นว่า พื้นที่แห่งนี้มีทั้งแหล่งน้ำและที่ทำกินเพียงพอ

ปัจจุบัน บ้านป่าไผ่เป็น 1 กลุ่มบ้านจาก 5 กลุ่มบ้าน (ม่อนยะเหนือ, ม่อนยะใต้, ม่อนยะกลาง, ม่อนยะใหม่) ในหมู่ที่ 13 ต.แม่วิน อ.แม่วาง จ.เชียงใหม่ มีประชากร 19 ครัวเรือน 28 ครอบครัว มีประชากรทั้งหมด 134 คน เป็นชาย 68 คน หญิง 66 คน

สภาพทั่วไป

บ้านป่าไผ่อยู่ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ 70 กิโลเมตร ไปตามเส้นทางเชียงใหม่-แม่วาง-ขุนวิน-แม่แอ้ ตั้งอยู่ที่ระดับความสูงประมาณ 1080 - 1200 เมตรจากระดับน้ำทะเล มีดอยล้อมรอบที่สำคัญ 5 ดอย ได้แก่ ดอยม่อนยะ ดอยกั่วไผ่ ดอยต้นน้ำ ดอยเสาหิน และดอยโป่งเกี้ยว

ที่ตั้งหมู่บ้านป่าไผ่ เป็นเนินเขาไม่สูงมากนัก ลาดเขาลงไปด้านขวาติดกับห้วยขุนแม่เตียน ซึ่งไหลจากป่าในเขตบ้านม่อนยะใต้ มีพื้นที่ตั้งชุมชน ประมาณ 27 ไร่ อยู่ในพื้นที่ตอนบนของลุ่มน้ำแม่เตียน ซึ่งเป็นลำน้ำสาขาที่ยาวที่สุดของน้ำแม่วางและเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญของบ้านป่าไผ่ ส่วนด้านซ้ายมีน้ำแม่เตียนซึ่งมีต้นกำเนิดจากป่าในเขตบ้านม่อนยะเหนือไหลผ่าน ถัดออกไปเป็นแนวเขาซึ่งเป็นเขตป่าชุมชนของหมู่บ้าน

ลักษณะป่าบริเวณรอบหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นป่าไผ่พื้นตัว ซึ่งเดิมเคยเป็นพื้นที่สำหรับทำไร่ข้าวมาก่อน บางส่วนเป็นป่าเต็งรัง ส่วนในพื้นที่ระดับสูงกว่า 1,200 เมตรจากระดับน้ำทะเลเป็นป่าดิบแล้งและดิบชื้น ส่วนหนึ่งเป็นป่าสนที่ปลูกโดยกองอนุรักษ์ต้นน้ำ กรมป่าไม้ เพื่อฟื้นฟูป่าในเขตที่มีการปลูกฝิ่นมาก่อน

พื้นที่ทำกินเดิมบางส่วนอยู่ในเขตบ้านม่อนยะใต้ พื้นที่ทำกินส่วนใหญ่ทั้งสวนและไร่ อยู่ห่างจากชุมชนระยะทางไม่เกิน 3-5 กม.

พัฒนาการพืชเศรษฐกิจ : จากฝิ่นบนยอดดอยถึงสวนไม้ผล

ช่วงที่ 1: ฝิ่น

ฝิ่น เป็นพืชที่ทำให้ชาวม้งและกลุ่มชนเผ่าอื่นๆ ถูกมองว่าเป็นตัวการสำคัญในการบุกรุกทำลายป่าต้นน้ำลำธาร โดยการทำไร่เลื่อนลอย เนื่องจากฝิ่นจะขึ้นได้ดีในพื้นที่ป่าดิบที่มีอากาศเย็น และพื้นที่อุดมสมบูรณ์ โดยทั่วไปจะมีการปลูกฝิ่นซ้ำในพื้นที่สลับกับข้าวโพดประมาณ 5-7 ปี เมื่อดิน

เสื่อมคุณภาพก็จะย้ายไปปลูกในพื้นที่ใหม่ ซึ่งพื้นที่เหล่านี้มักจะเป็นป่าต้นน้ำลำธารทั้งสิ้น แต่ละครอบครัวจะปลูกฝิ่นมากน้อยแค่ไหนขึ้นอยู่กับแรงงานในครอบครัว แต่โดยเฉลี่ยแล้วจะปลูกฝิ่นประมาณ 3-4 ไร่ต่อครอบครัว เศรษฐกิจที่ได้รับจากการสนับสนุนจากรัฐ โดยมีการเรียกเก็บภาษีฝิ่นประมาณ 1 ใน 3 ของรายได้หรือผลผลิต ทั้งที่เป็นตัวเงินและผลผลิตฝิ่นจากชาวบ้านที่ปลูกจนกระทั่งรัฐบาลไทยได้รับกดดันจากประเทศมหาอำนาจตะวันตก ฝิ่นจึงกลายเป็นพืชเสพติดที่ผิดกฎหมายและรัฐบาลไทยได้เริ่มดำเนินการเกี่ยวกับการปราบปรามและลดพืชเสพติดมาตั้งแต่ ปี 2498 โดยกองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน

ในปี 2508-2509 องค์การสหประชาชาติได้เข้ามาดำเนินการสำรวจพื้นที่ปลูกฝิ่น และจัดทำแผนดำเนินงานควบคุมการไถยาในทางที่ผิดในประเทศไทย โดยมีการลงนามร่วมกับรัฐบาลไทย ในปี 2514 และในปี 2525 มีมติ ครม. ให้ลดเลิกการปลูกฝิ่น มีการปราบปรามและทำลายพื้นที่ปลูกฝิ่น พร้อมกับการวิจัยและส่งเสริมให้มีการปลูกพืชทดแทน (ปิธิธรรม, 2537)

สำหรับหน่วยงานที่มีบทบาทสำคัญในการปราบปรามและส่งเสริมการปลูกพืชทดแทนฝิ่นในพื้นที่ต้นน้ำแม่ว่างและแม่น้ำแม่เตียนคือ กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน, กองอนุรักษ์ต้นน้ำกรมป่าไม้และโครงการหลวงพัฒนาชาวเขา โดยเฉพาะโครงการหลวงนั้นกล่าวได้ว่ามีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อระบบการเพาะปลูกในพื้นที่ต้นน้ำแถบนี้จนถึงปัจจุบัน

ปัจจุบันพื้นที่ที่เคยมีการปลูกฝิ่นบนดอยม่อนยะ ส่วนหนึ่งกลายเป็นป่าสน ซึ่งกองอนุรักษ์ต้นน้ำกรมป่าไม้ได้เข้ามาปลูกป่าทดแทนในปี 2529 – 2530 และป่าธรรมชาติทั้งป่าดิบและป่าเต็งรัง ส่วนหนึ่งก็ได้ฟื้นตัวขึ้นมาใหม่และถูกจำแนกเป็นพื้นที่ป่าชุมชนอนุรักษ์และป่าชุมชนใช้สอยของชาวบ้านหมู่ที่ 13

ช่วงที่ 2 : กะหล่ำปลี

กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดนมีเป้าหมายทั้งในด้านความมั่นคงและการปราบปรามพืชเสพติด ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการทำลายพื้นที่ปลูกฝิ่นในระยะแรกประมาณปี 2518 พร้อมกับมีโครงการหลวงเข้ามาในระยะแรกก็ยังส่งเสริมพืชชนิดนี้

การปลูกกะหล่ำปลีแม้จะมีการปลูกในระดับความสูงต่ำกว่าพื้นที่ปลูกฝิ่น แต่เนื่องจากการเพาะปลูกที่ใช้ที่ดินอย่างเข้มข้น สามารถปลูกได้ถึง 3-4 ครั้งต่อปี ทำให้เกิดสารเคมี ที่ถูกชะล้างลงแหล่งน้ำลำธาร

ปัญหาที่เกิดจากการปลูกกะหล่ำปลีแสดงให้เห็นถึงความผิดพลาดของการส่งเสริมพืชเศรษฐกิจโดยมิได้มีเป้าหมายในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนม้งอย่างแท้จริง แต่มีเป้าหมายหลักอยู่ที่การลดพื้นที่ปลูกฝิ่นเท่านั้น ภายหลังจึงมีหน่วยงานของรัฐอื่นๆ ศึกษาและส่งเสริมการเพาะปลูกพืชชนิดใหม่เพื่อทดแทนกะหล่ำปลีมากขึ้นนับตั้งแต่ปี 2521 เป็นต้นมา

ปัจจุบันในพื้นที่ 5 กลุ่มบ้าน หมู่ที่ 13 มีการปลูกกะหล่ำปลีอยู่ประมาณ 10 % และจะลดลงเรื่อยๆ เมื่อไม้ผลให้ผลผลิต ส่วนที่บ้านป่าไผ่ในขณะนี้ชาวบ้านได้เลิกปลูกกะหล่ำปลีแล้ว

ช่วงที่ 3 : ไม้ผลและพืชผักต่างๆ

โครงการหลวงมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการส่งเสริมพืชพาณิชย์จากต่างประเทศ ทั้งไม้ดอก ไม้ผลและพืชผักต่างๆ ได้แก่ บัวย สาลี่ พลับ ท้อ มะม่วง หอมญี่ปุ่น ผักกาดแก้ว ผักกาดหอม เป็นต้น

การเลิกปลูกกะหล่ำปลีในบ้านป่าไผ่ เนื่องจากชาวบ้านเห็นว่ากะหล่ำปลีสร้างปัญหาผลกระทบมากกว่าพืชชนิดอื่น ทั้งในด้านสุขภาพของผู้ปลูก ปัญหาคุณภาพดินและปัญหาสารเคมี ดังนั้นจึงเลือกปลูกไม้ผลมากขึ้นนับตั้งแต่ปี 2534-2535 เป็นต้นมา โดยจะปลูกไม้ผลหลายชนิดในแปลงเดียวกันในขณะที่ไม้ผลอยู่ระหว่างการเติบโตยังไม่ได้ผลผลิตก็สามารถเพาะปลูกพืชผักอื่นอีกหลากหลายชนิดในสวนแปลงนั้นได้ เพื่อใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างมีประสิทธิภาพและเพื่อป้องกันความเสี่ยงด้านรายได้ทั้งในเรื่องราคาและผลผลิต พืชผักที่ปลูกเหล่านี้ได้แก่ ผักกาดแก้ว ซึ่งไม่ต้องใช้ยากำจัดศัตรูพืช หรือข้าวบาร์เลย์ซึ่งไม่ได้ใช้สารเคมีเลย นอกจากนั้นยังมีผักและผลไม้อื่นๆ ที่ใช้บริโภคในครอบครัวอีกหลายชนิด ปัจจุบันบ้านป่าไผ่มีการทำสวนทั้งผักและผลไม้ประมาณ 94 % ของที่ดินทำกินในหมู่บ้านทั้งหมดโดยมีแนวโน้มว่าในอนาคตพื้นที่สวนผักจะลดลงเรื่อยๆ ในขณะที่สวนผลไม้จะเพิ่มขึ้นตาม ส่วนที่เหลืออีก 6% เป็นพื้นที่ไร่ข้าว

การเลือกปลูกไม้ผลมากขึ้นเรื่อย ๆ และมีลักษณะเป็นสวนผสมผสาน เมื่อเปรียบเทียบกับ การปลูกผักเพียงไม่กี่ชนิดแล้วถือว่าเป็นทางเลือกที่ยั่งยืนมากกว่า ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สภาพแวดล้อมและทรัพยากร กล่าวคือ ชาวบ้านมีรายได้มากขึ้น มีการรักษาหน้าดินมากขึ้น ใช้น้ำน้อยลง เนื่องจากไม้ผลส่วนใหญ่อาศัยน้ำฝนจากธรรมชาติ ในขณะที่การปลูกผักต้องใช้น้ำมากในหน้าแล้ง และการใช้ปุ๋ย สารเคมีปราบศัตรูพืชก็ลดลงด้วย

ส่วนการปลูกไม้ดอกมีอยู่น้อยมากในหมู่บ้านนี้ แต่จะมีการปลูกมากขึ้นสำหรับหมู่บ้านที่อยู่ลุ่มน้ำดอนล่าง ทั้งนี้เนื่องจากการปลูกดอกไม้เมืองหนาวต้องใช้น้ำมากกว่า ซึ่งที่ทำกินของบ้านป่าไผ่มีข้อจำกัดในเรื่องนี้ระดับหนึ่ง

พืชที่ปลูกในปัจจุบัน

1. ข้าว ในชุมชนจะปลูกข้าวไร่ทุกครอบครัว มีทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียว เฉลี่ยครอบครัวละ 3-4 ไร่ แต่จะปีละผลิตข้าวไร่เพียงพอบริโภคครอบครัว

2. พืชไร่ พืชที่ปลูกในไร่ จะมีมากกว่า 20 ชนิด ข้าวโพด แดง พักทอง พักเขี้ยว บวบ ถั่วต่างๆ ผักชี ผักกาด มะเขือ พริกขี้หนู มันเทศ มันแกว มันสำปะหลัง ดอกทานตะวัน มะละกอ กล้วยา น้ำเต้า .

3. ผักที่ปลูกไว้ขาย ปลูกผสมผสานในสวนไม้ผลเมืองหนาว

- ผักสลัดแก้ว จะปลูกทุกครอบครัว เพื่อขายจะมีพ่อค้ามารับซื้อในชุมชน และขายให้โครงการหลวงสามารถทำรายได้ให้แก่ชุมชนเฉลี่ยประมาณ 30,000 บาทต่อครอบครัวต่อปี
- ผักกาดขาว จะปลูก 5-6 ครอบครัว ขายให้แก่โครงการหลวง เหลือนำไปขายเองที่ตลาด มีรายได้เฉลี่ย ครอบครัวละ 30,000 บาทต่อปี (ปลูก 3 เดือน)
- พริกยักษ์ จะปลูก 3-4 ครอบครัว ขายให้แก่โครงการหลวง เหลือนำไปขายเองที่ตลาด
- หอมญี่ปุ่น จะปลูก 4 ครอบครัว มีพ่อค้ามารับซื้อในชุมชน รายได้เฉลี่ยครอบครัวละ 15,000 บาทต่อปี
- ผักสาเลห์ จะปลูก 10 ครอบครัว มีพ่อค้ามารับซื้อในชุมชน รายได้เฉลี่ยครอบครัวละ 20,000 ต่อปี

4. ไม้ผลเมืองหนาว จะปลูกทุกครอบครัว ทอยปลูกเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ประมาณ 90 กว่า% ของพื้นที่ทั้งหมด

- สาลี่ เฉลี่ยปลูกครอบครัวละ 2-4 ไร่ มี 6 ครอบครัว ที่มีผลผลิตขาย รายได้เฉลี่ยครอบครัวละ 5,000 ต่อปี
- บัวย เฉลี่ยปลูกครอบครัวละ 4 ไร่ ทุกครอบครัวมีผลผลิต นำไปส่งที่โรงงาน รายได้เฉลี่ยครอบครัวละ 3,000-5,000 บาทต่อปี
- พลับ เฉลี่ยปลูกครอบครัวละ 2 ไร่ มี 13 ครอบครัว ที่มีผลผลิตขาย โดยมีพ่อค้ามารับซื้อในชุมชน รายได้เฉลี่ยครอบครัวละ 30,000-50,000 บาทต่อปี
- ท้อ เฉลี่ยปลูกครอบครัวละ 2-3 ไร่ ส่วนใหญ่จะเอาบัวยและพลับมาเสียบยอดไม่มีผลผลิตในชุมชน
- พลับ เฉลี่ยปลูกครอบครัวละ 1 ไร่ มี 15 ครอบครัวที่มีผลผลิตขาย โดยพ่อค้าจะมาซื้อในชุมชน รายได้เฉลี่ยครอบครัวละ 3,000-10,000 บาท

ตารางแสดงการใช้ที่ดินของชุมชนบ้านป่าไผ่

การใช้ที่ดิน	จำนวนพื้นที่ (ไร่)
1. ที่อยู่อาศัย	154
2. ที่ทำกิน	1,487
3. ป่าใช้สอย	800
6. ป่าอนุรักษ์	2,112

3. ข้อมูลพื้นฐาน บ้านสันป่าตึง หมู่ 3 ต.สันป่าตึง อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่

ประวัติความเป็นมาและพัฒนาการด้านการเกษตร

ปี 2438 เข้ามาตั้งบ้านประมาณ 20 หลังคา โดยย้ายมาจากบ้านบ่อ อ.แม่แตง (ปัจจุบันเป็นวัดพระเจ้าตนหลวง) ในระยะแรกชาวบ้านพากันมาตั้งบ้านบริเวณแม่น้ำฮาว แต่เกิดเหตุน้ำท่วม 2 ครั้งทำให้ชาวบ้านชักชวนกันย้ายมาตั้งบริเวณบ้านสันป่าตึงในปัจจุบัน ชาวบ้านทำไร่หมุนเวียน ทำรวมกันในพื้นที่ติดต่อกันของชุมชน หมุนแปลงประมาณ 3-4 ปีจึงกลับคืนมาที่เดิม พืชที่ปลูกประกอบด้วย ข้าวไร่, แดง, แดงลาย, แดงกวา, ถั่ว, งา, พริก, ข้าวฟ่าง, ผักกาด, ถั่วปัส, ถั่วพู, เผือก, มัน, ข้าวโพด นอกเหนือจากนั้นมีการทำสวน ยาสูบ, หอมแดง, กระเทียม - ทำนา ปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมือง

ปี 2500 บริษัทพญาสิทธิคำไม้ เข้ามาสัมปทานป่า มีไม้กระยาเลย, ไม้แดง, สัก มีการตัดถนนเข้ามาเพื่อขนไม้

ปี 2512 เกษตรอำเภอลำปางเข้ามาส่งเสริมพันธุ์ถั่วเหลือง ได้แก่ สว.1,2

ปี 2520 - ชาวบ้านเริ่มตัดไม้/เลื่อยไม้ขายในหมู่บ้าน

ปี 2522 มีการใช้พันธุ์ถั่วเหลืองใหม่ ได้แก่ ขุนทอง, สว.4,5

ปี 2525 เริ่มมีการเลื่อยไม้ขายนายทุนภายนอกมารับซื้อ เริ่มรับจ้างภายนอก/เศรษฐกิจดี, มีโรงงานอุตสาหกรรม มีถนน, ไฟฟ้า และความเจริญเข้ามา ไม่สามารถทำไร่หมุนเวียนได้ เพราะสภาพป่าและดินเสื่อมโทรม ปลูกพืชไม้ได้ผล ชาวบ้านบางรายเปลี่ยนจากไร่หมุนเวียนไปทำสวนกล้วย, สวนไม้ผล

ปี 2537 เจ้าหน้าที่ป่าไม้เข้ามาสำรวจและปักเขต

ปี 2539-40 พื้นที่ป่าและที่ไร่หมุนเวียนถูกประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ สุเทพ-ดอยปุย

สภาพทั่วไป

หมู่บ้านสันป่าตึง อยู่ห่างจากอำเภอมแม่แตงประมาณ 20 กิโลเมตรตามถนนสายหลักสบเปิง-เหมืองฝ้า ตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มเชิงเขา รอบ ๆ พื้นที่ที่เป็นสันเขาที่มีป่าเต็ง หรือป่าตึงตามภาษาพื้นเมือง ซึ่งชื่อหมู่บ้านถูกเรียกตามสภาพพื้นที่ป่ารอบหมู่บ้าน

มีแหล่งน้ำธรรมชาติ 2 สายคือ น้ำแม่ฮาว และน้ำแม่ขี และมีอ่างเก็บน้ำหนองหล่มขนาด 28 ไร่ ใช้เพื่อการอุปโภคและการเกษตรและมีระบบเหมืองฝายในการจัดการน้ำของชุมชน ได้แก่ ฝ่ายศาลาและฝ่ายต้นจั่ว

ประชากรเป็นคนไทพื้นราบ(คนเมือง) ปัจจุบันมีประชากร 173 ครอบครัว 448 คน

พื้นที่การเกษตร ประกอบด้วย พื้นที่นา 400 ไร่ พื้นที่ไร่ 20 ไร่ และพื้นที่สวน 200 ไร่

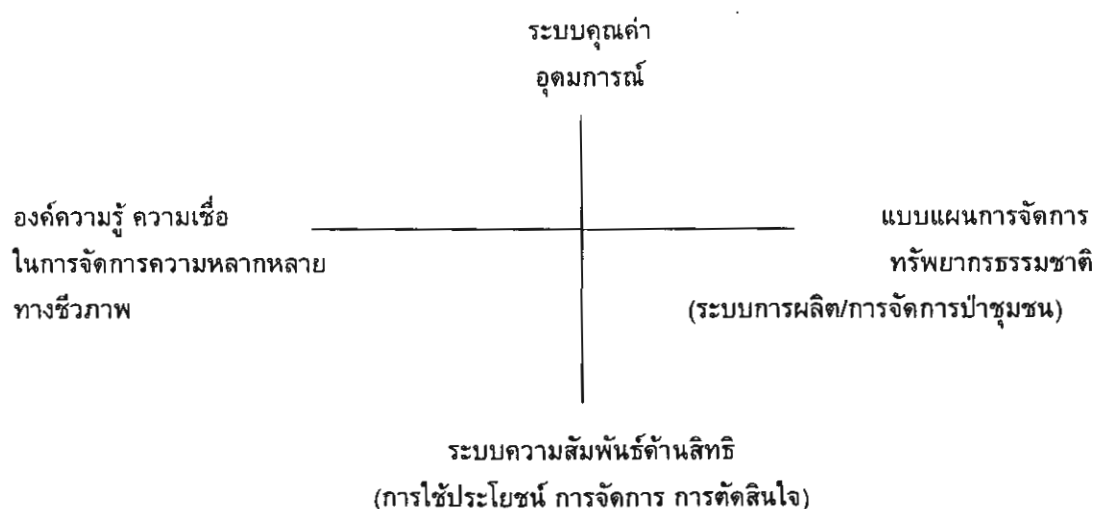
บทที่ 2

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน กับการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ

ชุมชนท้องถิ่นที่อาศัยผูกพันพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติอย่างใกล้ชิด โดยเฉพาะชุมชนในพื้นที่ป่านั้น ทรัพยากรธรรมชาติคือปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต ซึ่งแต่ละท้องถิ่นมีวัฒนธรรม วิถีชีวิตที่แตกต่างกันในการจัดความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติ ในการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจึงจำเป็นต้องศึกษาถึงระบบความสัมพันธ์ของชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติที่เชื่อมโยงกันทั้งระบบความคิด ความเชื่อ องค์ความรู้ วิธีการปฏิบัติในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เรียกกันว่าระบบกรรมสิทธิ์

การมองระบบนิเวศในลักษณะของเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม ส่งผลต่อแนวคิดในเรื่องสิทธิในการเข้าถึงและการจัดการทรัพยากรอย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือ สิ่งมีชีวิตที่อยู่อาศัยในระบบนิเวศชุดหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งมนุษย์มีพันธะรับผิดชอบในการทำความเข้าใจและรักษาคุณภาพหรือสายสัมพันธ์อันเหมาะสมระหว่างสรรพชีวิตทั้งหมดในระบบนิเวศชุดนั้น แนวคิดดังกล่าวข้างต้นนี้เอง ทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีพื้นฐานของแนวคิดเชิงศีลธรรมและเชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องสิทธิการใช้หรือสิทธิการเข้าถึงทรัพยากร ซึ่งหมายรวมถึงพันธะหน้าที่ในการดูแลจัดการระบบนิเวศไปพร้อมกัน สิทธิในการใช้ หมายถึง สิทธิร่วมเหนือทรัพย์สินหรือทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน (เสนห์และยศ 2536:165)

ในการศึกษาขั้นนี้ จึงจะกล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพในประเด็นที่เชื่อมโยงกัน ดังแผนภาพ

ระบบคุณค่า อุดมการณ์ทางความคิดของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

กลุ่มชาติพันธุ์และชุมชนท้องถิ่นที่อาศัยผูกพันและพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติมาช้านานย่อมผูกพันและเคารพต่อธรรมชาติที่ให้ชีวิตอยู่รอดสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน

ความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนปกากะญอบ้านแม่ลานคำ เชื่อว่า "ธรรมชาติและสรรพสิ่งในโลกมนุษย์มิได้เป็นเจ้าของ หากแต่มีเจ้าแห่งธรรมชาติเป็นเจ้าของ มนุษย์เป็นเพียงผู้มาขอใช้และคอยดูแลรักษา" และมีตำนานเป็นนิทานความเชื่อเล่าสู่กันฟังมาถึงลูกหลานว่า "ก๋อโซ่ เป็นเทพผู้ลงมาผู้สร้างโลก และก่อนที่ก๋อโซ่จะกลับไปได้มอบหมายให้ "หม้อคาเชล่อ" เป็นผู้ดูแลคุ้มครองสรรพสิ่งในโลก เทพหม้อคาเชล่อก็คือบรรพบุรุษที่ให้กำเนิดชีวิตมนุษย์ ผู้บรรพบุรุษเหล่านั้นก็กลับกลายมาเป็น เจ้าป่า(เส่เก่อจ่า) เจ้าเขา(เก่อเจ่อเก่อจ่า) เจ้าน้ำ(ทีเก่อจ่า) เจ้าดิน(ห่อโซ่เก่อจ่า)"

ซึ่งจากความเชื่อเหล่านี้เองที่ชาวบ้านต้องมีพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อเป็นการขออนุญาตจากเจ้าของธรรมชาติ โดยผ่านผู้นำด้านพิธีกรรมเรียกว่า "ฮีโซ่" เป็นผู้ประกอบพิธี ฮีโซ่จะเป็นผู้นำที่สืบทอดทางสายเลือด ผู้ที่เป็นฮีโซ่จะต้องสืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษที่เคยเป็นฮีโซ่คนแรกที่เริ่มตั้งหมู่บ้าน

ฮีโซ่จึงเป็นผู้นำทางสังคมที่ทำหน้าที่สำคัญในการกำหนดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ของชุมชน คือ เป็นผู้เลือกและกำหนดสถานที่ในการตั้งหมู่บ้านและการทำไร่หมุนเวียนในแต่ละปี เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ(ผู้ติดต่อกับเจ้าของธรรมชาติ) และเป็นผู้ดูแลควบคุมกฎระเบียบจารีตประเพณีของชุมชน

ในขณะที่ชุมชนม้งบ้านป่าไผ่สะท้อนถึงความเชื่อของชุมชนผ่านพิธีกรรมที่เรียกว่า "ดงแข่ง" โดยเชื่อว่า มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ การมีชีวิตต้องเคารพธรรมชาติซึ่งมีผีคอยดูแลรักษาที่อาศัยอยู่ในต้นไม้ที่ใหญ่ที่สุด ซึ่งต้องทำพิธีเลี้ยงผีดงแข่งทุกปี เพื่อขอให้ช่วยดูแลรักษาปกป้องชุมชน

อย่างไรก็ดี ระบบความเชื่อต่าง ๆ ได้เปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขและสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งระบบความสัมพันธ์เชิงทรัพยากรของชุมชนได้พัฒนาไปสู่การสร้างข้อตกลงร่วมใหม่ ๆ ตามสถานการณ์เงื่อนไข ระหว่างชุมชนต่อทรัพยากรของชุมชน

ตัวอย่างกรณีชุมชนปกากะญอบ้านแม่ลานคำนั้น การเจรจาข้อตกลงต่าง ๆ ยังคงถูกควบคุมภายใต้แนวความคิด ความเชื่อหรืออุดมการณ์ร่วมของชุมชน ซึ่งชุมชนให้ความเห็นร่วมกันว่า ระบบการจัดการทรัพยากรมีการปรับเปลี่ยนไปมาก แต่ชุมชนมีเป้าหมายเชิงอุดมการณ์เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร คือ

1) "ตาลอโจีละลอทอ" ความยั่งยืนยาวนานชั่วลูกชั่วหลาน หมายถึงความคงอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติ และการดำรงรักษาวัฒนธรรมความเป็นชนเผ่าให้ดำรงอยู่ชั่วลูกชั่วหลาน ซึ่ง

ชุมชนได้ให้คำนิยามเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติไว้ว่า ต้องมีองค์ประกอบดังนี้

- ผืนดินอุดมสมบูรณ์ ที่สามารถประกอบการผลิตและให้อาหารที่พอเพียงและปลอดภัยต่อชีวิตของคนในชุมชน
- ป่าอุดมสมบูรณ์ ที่มีความสมบูรณ์และหลากหลายของอาหาร(พืช,สัตว์,เห็ด)ของคนและสัตว์ ความหลากหลายของสัตว์ป่าและพรรณไม้ต่าง ๆ ที่เกื้อกูลกันในการรักษาความสมดุลของป่า เป็นแหล่งต้นน้ำ และเป็นแหล่งสมุนไพร ไม่ใช่สอยของชุมชน
- แหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์ ที่มีความสะอาดปราศจากสารพิษ มีน้ำไหลตลอดปีให้ชุมชนได้ใช้ ได้ดื่มกิน และเป็นแหล่งอาหารของชุมชน

2) "ตะสาเบล": สันติภาพ-อิสราฟ หมายถึง การดำรงอยู่ของชุมชนที่ไม่ถูกรุกรานกดขี่บีบบังคับ การเป็นตัวของตัวเองและหลุดพ้นจากการครอบงำ ชุมชนได้กล่าวถึงปัจจัยของการดำรงรักษาทรัพยากรธรรมชาติไว้ว่า ชุมชนจะสามารถดำรงรักษาความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติให้ยั่งยืนได้นั้นต้องมีปัจจัยต่าง ๆ คือ

- ชุมชนสามารถเข้าถึง ใช้ประโยชน์ จัดการ ดูแลรักษา ตัดสินใจ และสามารถปกป้องการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ
- ชุมชนสามารถวางแผน ออกกฎระเบียบในการใช้ประโยชน์ การจัดการและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต ภูมิปัญญา ความเชื่อ และวัฒนธรรมของชุมชน
- ชุมชนสามารถกำหนดทางเลือก และตัดสินใจในการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่เข้ามาภายในชุมชน เช่น โครงการพัฒนา การส่งเสริมการปลูกพืชต่าง ๆ เป็นต้น

จะเห็นว่าปัจจัยดังกล่าวสะท้อนวิถีคิดของชุมชนท้องถิ่นต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลักษณะความสัมพันธ์ด้านสิทธิ โดยชุมชนมองความสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากรธรรมชาติภายใต้สิทธิหรืออำนาจของชุมชนที่มีลักษณะเป็นสิทธิของส่วนรวมในการจัดการภายใต้แบบแผน ความรู้ และความเชื่อของชุมชน โดยชุมชน

การศึกษาถึงความสัมพันธ์ของชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติจึงเป็นแนวทางหนึ่งในการศึกษาถึงการรักษาความหลากหลายของทรัพยากรทางชีวภาพของชุมชน เนื่องจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนมีลักษณะเป็นองค์รวม มิได้แยกทรัพยากรชีวภาพออกจากทรัพยากรโดยรวมของชุมชน นอกจากนี้ความสัมพันธ์ดังกล่าวยังเชื่อมโยงถึงระบบการผลิตและการใช้ประโยชน์จากป่าในด้านอาหาร ยาสมุนไพรและไม้ใช้สอยที่สะท้อนถึงลักษณะความสัมพันธ์แบบพึ่งพาและดำรงรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ

นอกจากนี้แนวความคิดและระบบคุณค่าที่เน้นประโยชน์ส่วนรวมของชุมชนดังกล่าวได้สะท้อนถึงองค์ความรู้และวิถีการปฏิบัติในการจัดการทรัพยากรต่างๆ ซึ่งในด้านที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรชีวภาพนั้น การศึกษาชั้นนี้ได้แบ่งขอบเขตในการศึกษาทรัพยากรชีวภาพออกเป็น 2 ระบบใหญ่ คือ

1. ทรัพยากรชีวภาพในระบบการผลิตของชุมชน ซึ่งจะกล่าวถึงระบบการผลิตกับการรักษาความหลากหลายทางพันธุกรรมในแปลงเกษตร โดยเน้นที่พันธุกรรมพืชอาหารพื้นบ้านที่ปลูกในแปลงเกษตรของระบบการผลิตในรูปแบบต่าง ๆ
2. ทรัพยากรชีวภาพในป่าชุมชน ซึ่งในพื้นที่ศึกษา 2 ชุมชนที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์คือปกากะญอและม้งมีระบบการจัดการป่าชุมชนที่มีบทบาทต่อการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพของอาหารจากป่า พืชสมุนไพร และไม้ใช้สอย ส่วนพื้นที่ศึกษากันสลิ้นปี่ซึ่งเป็นคนพื้นราบนั้น เนื่องจากพื้นที่ป่าถูกประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติและเขตป่าสงวนแห่งชาติ การใช้ประโยชน์จากป่าของชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไป โดยชุมชนมองว่าป่าเป็นของรัฐ(กรมป่าไม้) และชุมชนใช้ป่าในลักษณะลักลอบใช้ โดยไม่มีองค์กรชุมชนและระบบการจัดการป่าของชุมชนเอง

ระบบการผลิตกับการรักษาความหลากหลายทางพันธุกรรมในแปลงเกษตร

รูปแบบการผลิตของชุมชนท้องถิ่นภาคเหนือตอนบนมีความแตกต่างกันไปตามปัจจัยเงื่อนไขต่าง ๆ ทั้งด้านวัฒนธรรม การตั้งถิ่นฐาน ลักษณะทางกายภาพของภูมิประเทศ และระบบนิเวศที่แตกต่างกัน

Kunstadter (1978) ได้แบ่งระบบการทำไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆในเขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ออกเป็น 4 ระบบ (ยศ สันตสมบัติ 2542:44) คือ

- 1) Short Cultivation - Short fallow เป็นการทำไร่ในระยะเวลาน้อยและทิ้งให้ป่าฟื้นตัวในเวลาอันสั้น ดังเช่นการทำไร่ของกลุ่มคนเมือง(คนไทยพื้นราบในภาคเหนือ-ผู้ศึกษา)
- 2) Short Cultivation - Long Fallow เป็นการทำไร่ในระยะเวลานานแต่ทิ้งป่าให้ฟื้นตัวยาวนานซึ่งเป็นระบบการทำไร่ของชาวลีซอและปกากะญอ
- 3) Long Cultivation - very long Fallow or Abandonment เป็นการทำไร่เพาะปลูกในที่หนึ่งเป็นเวลานาน และทิ้งป่าให้ฟื้นตัวยาวนานเช่นกัน ซึ่งทำกันในกลุ่มผู้ปลูกฝิ่น เช่น ม้ง เมี่ยน มูเซอร์ อาข่า
- 4) Permanent Field Tree Crops เป็นการทำสวนผสมไร่ของชาวไทยพื้นราบหรือคนเมือง เช่น สวนชา และสวนเมี่ยง เป็นต้น

จากการศึกษาเปรียบเทียบระบบการผลิตของ 3 ชุมชน ใน 3 กลุ่มชาติพันธุ์ พบว่าระบบการผลิตที่แตกต่างกันนั้นมีผลต่อปริมาณความหลากหลายของทรัพยากรชีวภาพ กล่าวคือ

ชุมชนปากเกอญอบ้านแม่ลานคำมีระบบการผลิตหลัก คือ ไร่หมุนเวียนแบบ Short Cultivation - Long Fallow คือทำไร่แต่ละแปลงใน 1 ปี แล้วพักทิ้งไว้ให้ฟื้นตัวเป็นเวลา 5-7 ปี รวมทั้งมีระบบผลิตอื่น ๆ ประกอบ ได้แก่ นา สวนผสมผสาน และวนเกษตรแบบสวนเมืองและสวนมะแขว่น จากการศึกษาพบว่าระบบไร่หมุนเวียนดังกล่าวนอกจากจะให้ผลผลิตพืชอาหารพื้นบ้านที่หลากหลายในแปลงที่ทำการผลิตแล้ว ในไร่ซากซึ่งเป็นแปลงที่มีการพักฟื้นของทุก ๆ ปีจะสร้างความหลากหลายของพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ที่เป็นทั้งอาหาร สมุนไพรและพืชใช้สอยอีกด้วย ดังตาราง

ตารางแสดงความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ไร่หมุนเวียนและไร่ซากที่พักทิ้งไว้(บ้านแม่ลานคำ)

พื้นที่ไร่ต่าง ๆ	ความหลากหลายทางชีวภาพ
ไร่ปีที่ 1	พืชอาหาร 30 ชนิด 167 สายพันธุ์ ข้าว 28 สายพันธุ์
ไร่ซากปีที่ 1-2	พืชที่ยังคงใช้เป็นอาหารได้ 16 ชนิด สัตว์ป่า 7 ชนิด สมุนไพร 13 ชนิด
ไร่ซากปีที่ 3-4	พบสัตว์ป่า 13 ชนิด สัตว์ปีก 12 ชนิด พืชใช้สอย 10 ชนิด ไม้ 4 ชนิด
ไร่ซากปีที่ 5-6	พืชที่เป็นทั้งอาหาร สมุนไพร ไม้ใช้สอย 75 ชนิด สัตว์ปีก 30 ชนิด สัตว์ป่า 12 ชนิด
ไร่ซากปีที่ 7	พบพืชอาหาร สมุนไพร ไม้ใช้ประโยชน์ 35 ชนิด พบสัตว์ป่าที่เข้ามาอาศัย 19 ชนิด

ระบบไร่หมุนเวียนของชาวปากเกอญอยังเปรียบเสมือนธนาคารพันธุกรรมพืชอาหารพื้นบ้าน จากการศึกษาถึงความหลากหลายของเมล็ดพันธุ์พืชอาหารพื้นบ้านของบ้านแม่ลานคำ พบว่ามีความหลากหลายทั้งชนิดและสายพันธุ์ (ดูตารางที่ 2)

ตารางแสดงความหลากหลายของพืชอาหารพื้นบ้านในไร่หมุนเวียน (บ้านแม่ลานคำ)

ชนิด	จำนวนสายพันธุ์	ชื่อพันธุ์
1. แดง(ตี)	13	1 ตีควา 2 ตีหมือ 3 ตีเก๋อวอติ 4 ตีฉิ 5 ตีคู 6 ตีแพละ 7 ตีโก่เก๊ะติ 8 ตีหมือซู 9 ตีหมือบอ 10 ตีพะลา 11 ตีเตอะเคาะ 12 ตีหมือกิ 13 ตีกิ(แดงโม)
2. พักทอง (หล่อเค)	12	1 หลื่อเคบอ 2 หลื่อเคกิ 3 หลื่อเคลา 4 หลื่อเคปอเฮอ 5 หลื่อเคโมโร 6 หลื่อเคหนาระ 7 หลื่อเคทูลู 8 หลื่อเคเตสี 9 หลื่อเคกะซอแม 10 หลื่อเคจุติ 11 หลื่อเคมีบอ 12 หลื่อเคพะทอ
3. พัก (หล่อล่า)	8	1 หลื่อปรี 2 หลื่อกิ 3 หลื่อบอ 4 หลื่อลา 5 หลื่อกะซอแม หลื่อกะซอเฮะ 7 หลื่อฉินอ 8 หลื่อพะทอ

ชนิด	จำนวนสายพันธุ์	ชื่อพันธุ์
4. ข้าวโพด (บือเค)	10	1 บือเคกิ 2 บือเคบอ 3 บือเคโซ 4 บือเคโพ 5 บือเคเจ้าระวา 6 บือเคเปอวิ 7 บือเคบิโซ 8 บือเคเป 9 บือเคเชอ 10 บือเคแซ
5. งา(หนีโซ)	4	1 หนีโซซู 2 หนีโซวา 3 หนีโซโซ 4 นอ (งาตำ)
6. มะระ (ชอคคา)	4	1 ชอคคาโพ 2 ชอคคาโคะ 3 ชอคคาพาทอ 4 ชอคคาโปะโหละ
7. ผักกาด (เสอะบะ)	4	1 เสอะบะเต๊ะ 2 เสอะบะกาวา 3 เสอะบะเคเจ 4 เสอะบะเจเบอร์
8. เมล็ดถั่ว (เสอเบสา)	*	* เรียกชื่อรวมกันทั้ง ถั่วแดง ถั่วเขียว ถั่วเหลือง ฯลฯ
9. ถั่ว (เบาะบะสา)	8	1 ถั่วแปบ(เบาะบะจือเนอ) 2 ถั่วพู(เบาะบะเปอวิ) 3 เบาะบะกาวา 4 เบาะบะยาหลอ 5 เบาะบะแลหน้า 6 เบาะบะนาที 7 เบาะบะโดกงอ 8 เบาะบะลา
10. ถั่วฝักยาว(เปอะ เทาะสา)	10	1 เปอะเทาะโซ 2 เปอะเทาะกาวอ 3 เปอะเทาะลา 4 เปอะเทาะทอ 5 เปอะ เทาะเบลอะ 6 เปอะเทาะกาวา 7 เปอะเทาะซู 8 เปอะเทาะเปาะอี 9 เปอะ เทาะบือโบ 10 เปอะเทาะหนอกี้
11. มัน (เหนยะ)	13	1 เหนยะวา 2 เหนยะสะเอ 3 เหนยะจันนี 4 เหนยะกกี 5 เหนยะสะกุ 6 เหนยะต่อเซ 7 เหนยะกะชอเคะลอ 8 เหนยะกอบะ 9 เหนยะโคะ 10 เหนยะจินเนอ 11 เหนยะซู 12 เหนยะบอบะ 13 เหนยะเฮะ
12. มันชนิดที่มีหัวที่ ตัน (คิปซู)	1	-
13. มันลำปะหลัง	5	1 เกโบ 2 โลโบ 3 เก่งงอ 4 เก่งงอ 5 เกลา
14. ผือก (ชื่อ)	11	1 ชื่อเคะเต๊ะ 2 ชื่อโก 3 ชื่อโกะวา 4 ชื่อหย่าเปาะ 5 ชื่อทอซู 6 ชื่อกงอ 7 ชื่อโซ 8 ชื่อกาวา 9 ชื่อซู 10 ชื่อทอวา 11 ชื่อคอชอ
15. มะนอย (ชิโพเค)	2	1 ชิโพเคพะทอ 2 ชิโพเคเปอะเลอะ
16. ข้าวฟ่าง(เป)	5	1 เปซู 2 เปวา 3 เปบือ 4 เปเซปะแก 5 เปเซอะหมา
17. บวบ (เตอโก)	5	1 เตอโกเกะระ 2 เตอโกเชอ 3 เตอโกกเกอ 4 เตอโกพะโคะ 5 เตอโกพะพะรี
18. บวบเหลี่ยม(เค เร)	1	
19. น้ำเต้า (ทีลูเชอ)	1	
20. ต้นหอม/ผักหอม (ตำเนอม)	5	1 ห่อวอ 2 ห่อพลี 3 ห่อพอแคะ 4 ห่อวอเซ 5 ห่อเตอเต๊ะ

ชนิด	จำนวนสายพันธุ์	ชื่อพันธุ์
21. มะเขือ (สะกอ)	10	1 สะกอสะเก๊ะ 2 สะกอกะวะ 3 สะกอสี่ 4 สะกอป้อเซอะ 5 สะกอมะติ 6 สะกอกชู 7 สะกอกฮอ 8 สะกอกวา 9 สะกอกเซอ 10 สะกอกานาระ
22. พริก (มีสำ)	8	1 มีสำวา 2 มีสำเบลอะ 3 มีสำโพ 4 มีสำพะโตะ 5 มีสำอะ 6 มีสำอะลา 7 มีสำกว่าทอหมื่อ 8 มีสำทอโคเม
23. ลูกเดือย (เบอะ)	4	1 เบอะซาเซ 2 เบอะเบที 3 เบอะพะทอ 4 เบอะยือแม
24. ฝ้าย (แบร์)	2	1 แบร์โพ 2 แบร์พะโตะ
25. กระเจี๊ยบ (แบมจี)	1	
26. ดอกไม้ (พอ)	11	1 พอกวอ 2 พอกู 3 พอบอ 4 พอกฮอ 5 พอกิแม 6 พอแจะแจะ 7 พอกะฮอแม 8 พอแจะ 9 พอแคะ 10 ชูกวอ 11 ชูปอ
27. ยาสูบ (ยาซ)	1	
28. อ้อย (เก๋อที)	6	1 เก๋อทีกวอ 2 เก๋อทีชู 3 เก๋อทีบือ 4 เก๋อทีเคาะ 5 เก๋อทีโป 6 เก๋อทีเคว
29. ชุย	1	
30. ข้าวเจ้า (บือ) ข้าวเหนียว (บืออี)	28	1 บือแคนวอ 2 บือวาไทยะโหละ 3 บือเกอชอแม 4 บือวาโพ 5 บือชอมี 6 บือทอโซ 7 บือบอโปะโหละ 8 บือคอง 9 บือหมื่อโพ 10 บือกิ 11 บือก งอ 12 บือหญ 13 บือปีมะ 14 บือโหม่ปกา 15 บืออิโซ 16 บือเกะวะ 17 บือกวา 18 บือคอแลโหละ 19 บือปูลุ 20 บือกวี 21 บือทอพลี 22 บือแควา 23 บือฝือบอ 24 บือแมแควะ 25 บืออิชู 26 บืออิโซ 27 บืออิบอ 28 บืออิเจ้าหว่า

ส่วนชุมชนม้งบ้านป่าไผ่นั้น ก่อนปี พ.ศ. 2527 ที่กลไกตลาดและนโยบายการส่งเสริมพืชพาณิชย์ของรัฐจะแทรกเข้ามานั้น มีระบบการผลิตหลัก 3 ระบบคือ ไร่ฝิ่น ไร่ฝิ่นผสมไร่ข้าวโพด และไร่ข้าว โดยพื้นที่ที่อยู่ยอดดอยสูงชันมาก ๆ นั้นจะทำไร่ฝิ่นซ้ำ ๆ กันหลายปีโดยไม่มีการสลับพืชหลักปลูกหรือพักทิ้งพื้นที่ จะทำซ้ำกันทุกปีจนกว่าดินจะจืดและผลผลิตไม่ดีแล้วจึงย้ายไปทำในพื้นที่ใหม่(ระยะเวลาปลูกซ้ำพื้นที่เดิมขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่นั้น ๆ อยู่ระยะเวลาระหว่าง 3 -10 ปี) ส่วนพื้นที่ ๆ อยู่ต่ำลงมาจากยอดดอย ที่เป็นสันเขาจะทำไร่ฝิ่นผสมกับไร่ข้าวโพดและสลับกับการทำไร่ข้าวทุกปี

กล่าวกันว่าข้าวที่ปลูกในพื้นที่หลังปลูกฝิ่นจะให้ผลผลิตงอกงามดีมาก แม้ว่าจะมีงานวิจัยหลายชิ้นที่กล่าวถึงการทำไร่ฝิ่นของชาวม้ง ว่าเป็นการทำลายการเติบโตและการฟื้นตัวของป่าตลอดจนปัญหาการพังทลายของหน้าดิน แต่เมื่อเปรียบเทียบกับระบบการผลิตแบบพืชเชิงเดี่ยวแล้วการทำไร่ฝิ่นยังมีคุณค่าในด้านความหลากหลายของพันธุ์พืชต่าง ๆ และไม่ต้องใช้สารเคมีอีกด้วย

จากการศึกษาความหลากหลายของพันธุ์พืชอาหารต่าง ๆ ที่ปลูกในไร่ฝิ่น/ ไร่ฝิ่นผสมข้าวโพด และไร่ข้าวของชุมชนม้งป่าไผ่ในอดีตและปัจจุบัน พบว่า ระบบการผลิตแบบดั้งเดิมนั้นเป็นแหล่งรวบรวมพันธุ์อาหารพื้นบ้านของม้งไว้ได้หลากหลาย ดังตาราง

ตารางแสดงความหลากหลายของชนิดพันธุ์พืชอาหาร
ในระบบการผลิตแบบต่าง ๆ ของชุมชนม้งป่าไผ่

รูปแบบการทำเกษตร	จำนวนชนิด	จำนวนสายพันธุ์
ไร่ฝิ่น	19	33
ไร่ฝิ่นผสมข้าวโพด	22	48
ไร่ข้าวในอดีต	24	51
ไร่ข้าวในปัจจุบัน	25	52

ตารางแสดงความหลากหลายของพันธุ์พืชอาหารพื้นบ้านในไร่ข้าวของชุมชนม้งป่าไผ่

ชนิด	จำนวนสายพันธุ์	ชื่อพันธุ์
1. ข้าวเจ้า(เบิ้ล)	2	1 เบิ้ลดำ(ข้าวเจ้าขาว) 2 เบิ้ลดำย(ข้าวเจ้าแดง)
2.ข้าวเหนียว(เบิ้ลโปละ)	2	1 เบิ้ลโปละเลี้ยะ(ข้าวเหนียวขาว) 2 เบิ้ลโปละชา(ข้าวเหนียวดำ)
3. แดง (คี่)	3	1 คี่กะหญ่า(แดงกวา) 2 คี่ยี่เต้(แดงเขียว) 3 คี่ป่า (แดงลาย)
4. ฟักทอง (โตะค่า)	1	
1. ฟักเขียว (โตะตื่อ)	1	
6. ข้าวโพดข้าวเจ้า (ป็อก กือจั่ว)	4	1 ป็อกกือจั่วดำ 2 ป็อกกือจั่วเตอะ(ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์) 3 ป็อกกือจั่วป่า 4 ป็อกกือกาหญี่(ข้าวโพดหวาน)
7. ข้าวโพดข้าวเหนียว (ป็อกกือโปล)	3	1 ป็อกกือโปลเตอะ (ขาว) 2 ป็อกกือโปลดำ (เหลือง) 3 ป็อกกือโปลตุ้ (ดำ)

ชนิด	จำนวนสายพันธุ์	ชื่อพันธุ์
8. ถั่วฝักยาว (โตนะฉ่อ)	2	1 โตนะฉ่อจั่ว(เขียว) 2 โตนะฉ่อซ่า(ม่วง)
9. บวบ (ซิกัว)	2	1 ซิกัวะ 2 คีเอี้ยนะ (บวบงู)
10. เมล็ดถั่ว (โต)	5	1 โตปั่วชะ(ถั่วเขียว) 2 โตตุ้ (ถั่วดำ) 3 โตเลี้ยะ (ถั่วแดง) 4 โตไค (ถั่วแปะยี-เหลือง) 5 โตปั่วเหยะ
11. ผักชี (โญ๊ะฉื่อ)	2	1 โญ๊ะฉื่อไก้ (ผักชีจีน) 2 โญ๊ะฉื่อหญ่(ผักชีใบเลื่อย-ผักชีฝรั่ง)
12. ผักกาด (โญ๊ะจั่ว)	1	โญ๊ะจั่วเกีย
13. หัวผักกาด (โล่มปือ)	1	โล่มปือเตอะ
14. ผักคะน้าม้ง (โญ๊ะฉ่อ)	1	
15. ผักหมู (โญ๊ะปั่วฮูเซะ)	1	
16. พริกขี้หนู (กั่วเจ๊ะ)	1	
17. มะเขือ (หลือ)	5	1 จีหลือมะ 2 นือหลือ 3 จีเปาะเอี้ยะ 4 หลือจั่ว 5 หลือเต๊ะ
18. มันสำปะหลัง (ก๋อดงตุ้)	2	1 ก๋อดงตุ้เลี้ยะ 2 ก๋อดงตุ้จั่ว
19. มันเทศ(ก๋อเลี้ยะ)	2	1 ก๋อเลี้ยะเตอะ 2 ก๋อเลี้ยะซ่า
20. มันแกว (โตตุ้)	1	
21. เผือก (กอโบล)	2	1 กอโบล เตอะ 2 กอโบลเลี้ยะ
22. น้ำเต้า (พลั่วโตะ)	5	1 พลั่วโตะจื่อ 2 พลั่วโตะเนาะ 3 พลั่วโตะเซาะ 4 พลั่วโตะติเต 5 พลั่วโตะติจ่ง
23. ดอกทานตะวัน (ป้าโน้งกลี่)	1	
24. กัญชง (นังหมา)	1	
25. มะละกอ (จีไต้ต่ง)	1	

ขณะที่คนไทยพื้นราบบ้านสันป่าตองนั้น ในอดีตก่อนปี 2500 ก่อนการสัมปทานป่า ชุมชนมีระบบการเกษตรที่หลากหลายทั้งการทำไร่แบบ Short Cultivation - Short fallow คือทำไร่ข้าว 1-2 ปีในที่เดิมแล้วพักทิ้งไว้ 3-4 ปี จึงหมุนกลับมาทำที่เดิม การทำสวน ยาสูบ หอมแดง กระเทียม ถั่ว

เหลืองและทำนา ซึ่งพืชที่ปลูกในระบบการผลิตแบบดั้งเดิมนั้นส่วนใหญ่เป็นพันธุ์พืชพื้นเมืองที่สืบทอดต่อกันมาโดยเฉพาะในไร่ข้าวและนา มีพันธุ์ข้าวพื้นเมืองหลากหลายพันธุ์

1) พันธุ์ข้าวในไร่ ได้แก่ ข้าวแพร่ดอ ข้าวชีว ข้าวแดงน้ำหมาก ข้าวเงี้ยวพอน ข้าวเปื่อย ข้าวกำ ข้าวเหลืองดอ ข้าวดอเฟื่อยไฮ ข้าวพางหางม้า ข้าวขาวควาย ข้าวผาเหล็ก ข้าวเม็ดแจ้น ในไร่ข้าวนั้นจะปลูกพืชอาหารต่าง ๆ ร่วมกับข้าวด้วย ได้แก่ แดง (แดงลาย แดงกวา) ถั่ว งา ข้าว พ่าง ผักกาด ถั่วพู ผือก มัน พริก ข้าวโพด ฟักทอง ฟักแก้ว ฟักเขียว ฟักหม่น

2) พันธุ์ข้าวในนา ได้แก่ ข้าวขาวหมุยหนอง ข้าวลายดอ ข้าวผาแดง ข้าวเจ้าเมือง แต่ในปัจจุบันรูปแบบการผลิตเปลี่ยนแปลงไปพื้นที่ทำข้าวไร่แบบในอดีต ถูกจำกัดพื้นที่โดยการประกาศเป็นเขตป่าสงวนและอุทยานแห่งชาติสุเทพ - ปุย และนโยบายการส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์ของทางราชการ ทำให้ปัจจุบันพันธุ์พืชพื้นเมืองต่าง ๆ สูญหายไปและถูกทดแทนด้วยพันธุ์พืชใหม่ ๆ เพียง 2-3 ชนิดเท่านั้นโดยการส่งเสริมให้ปลูกถั่วเหลือง และข้าวพันธุ์ใหม่ ๆ ได้แก่ ถั่วเหลือง สจ. 4,5 และพันธุ์เชียงใหม่ 60 ข้าวพันธุ์สันป่าตอง กข. 6 ,10 และข้าวหอมมะลิ

จะเห็นว่า หากพิจารณาถึงระบบการผลิตในด้านการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ เราพบว่า ระบบผลิตแบบดั้งเดิมซึ่งเป็นระบบเกษตรแบบเคลื่อนย้ายนั้นเป็นระบบที่สืบทอดรักษาพันธุ์พืชที่เป็นอาหารพื้นบ้านของชุมชนที่มีความหลากหลายทั้งชนิดและสายพันธุ์

ปัจจัยที่เอื้อให้มีการดำรงรักษาระบบผลิตดั้งเดิมของชุมชนไว้ในพื้นที่บ้านแม่ลานคำและมังป้าไผ่ คือ ความต้องการด้านอาหารพื้นบ้าน พืชที่เป็นอาหารดั้งเดิมของชุมชนมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากพืชอาหารทั่วไปที่ไม่สามารถหาซื้อได้จากที่ใดหากไม่ทำการผลิตเอง นอกจากนี้พืชอาหารในระบบเกษตรดั้งเดิมบางชนิดยังเป็นพืชที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ตามความเชื่อของชุมชนอีกด้วย เช่น งา(หนึ่โซ/นอ)ของชาวปกากะญอจะนำมาทำเป็นอาหารที่เรียกว่า “โหม่โตหลิ” ที่ใช้ในการมัดมือเรียกขวัญในพิธีกรรมต่าง ๆ น้ำเต้า(พลั่วโต๊ะ)ของชาวม้ง ที่ชาวม้งที่จะแต่งงานแยกเรือนใหม่ต้องไปเลือกผลน้ำเต้า(ชนิดเล็ก)มาทำพิธีเพื่อให้ผี(ขวัญ)ของตนเองมาอยู่ในผลน้ำเต้านั้น และต้องทำพิธีไหว้ผีทุกปีและเมื่อมีลูกเกิดใหม่ เป็นต้น

นอกจากนี้ ระบบผลิตดั้งเดิมอย่างไร้หมุ่นเวียนของปากกะญอยังช่วยสร้างความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ที่พักทิ้งไว้นั้นเป็นแหล่งสมุนไพรและไม่ใช้สอยของชุมชนอีกด้วย

ขณะที่ชุมชนคนไทยพื้นราบบ้านสันป่าตองนั้น ข้าวพันธุ์ใหม่ได้เข้ามาแทนที่ข้าวหรืออาหารพื้นบ้าน ซึ่งมีปัจจัยด้านความต้องการทางเศรษฐกิจเป็นแรงผลักดัน พืชพันธุ์ใหม่และระบบการผลิตแบบใหม่อย่างสวนถั่วเหลืองได้รับการส่งเสริมเพื่อการขายแทนการบริโภคในครอบครัว นอกจากนี้พื้นที่ที่เคยทำไร่ข้าวยังถูกประกาศเป็นเขตป่าสงวนและเขตอุทยานแห่งชาติ ทำให้ไม่สามารถเข้าทำประโยชน์ได้ ข้อจำกัดด้านจำนวนพื้นที่จึงเป็นอีกปัจจัยที่ทำให้มีการปรับเปลี่ยนระบบผลิตเป็นการทำนาและสวนถั่วเหลืองในพื้นที่เดียวกันที่เป็นระบบเกษตรแบบคงที่ ระบบเกษตรดังกล่าวนี้เองก็มีเงื่อนไขข้อจำกัดในการใช้พื้นที่ซ้ำกันทุกปีจึงต้องไถปุ๋ย ยากำจัดวัชพืช ทั้งพันธุ์พืชดั้งเดิมก็ไม่

สามารถปลูกได้ในระบบพื้นที่ถาวร พืชพันธุ์ใหม่จึงเข้ามาแทนที่และทำให้เกิดการทำลายความหลากหลายทางชีวภาพไปในที่สุด เช่นเดียวกับชุมชนมังป้าไผ่ที่ถูกระบบเกษตรพาณิชย์ เช่น กะหล่ำปลี ไม้ผลและพืชผักเมืองหนาวอย่างบ๊วย พลับ ท้อ สาลี่ ฯลฯ ที่เข้ามาทดแทนระบบไร่ฝิ่น ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญของการใช้สารเคมีในพื้นที่สูงอีกด้วย

องค์ความรู้ในการรักษาความหลากหลายทางพันธุกรรมพืชอาหารพื้นบ้าน

แม้ว่าระบบการผลิตที่แตกต่างกันจะส่งผลต่อการรักษาความหลากหลายของพันธุกรรมพืชอาหารในแปลงเกษตรดังที่ได้กล่าวแล้วนั้น ชุมชนดั้งเดิมอย่างชนเผ่าปกากะญอและชุมชนมังป้ายังสามารถรักษาความหลากหลายของพันธุ์พืชอาหารพื้นบ้านของชนเผ่าไว้ได้จำนวนมาก หากเปรียบเทียบกับชุมชนคนเมืองพื้นราบ ซึ่งปัจจุบันเมล็ดพันธุ์ที่ใช้ในการผลิตถูกทดแทนด้วยพันธุ์พืชใหม่ที่ต้องลงทุนซื้อทุกปี ทั้งพันธุ์ข้าวและถั่วเหลือง

ศักยภาพที่แตกต่างกันนั้นมีปัจจัยหลายด้านที่มีผลโดยตรงและโดยอ้อม ทั้งปัจจัยภายนอก ด้านนโยบายและระบบพาณิชย์ที่เข้ามา ปัจจัยภายในเองที่สำคัญ คือ ระบบความเชื่อ และองค์ความรู้ของชุมชนในการปรับตัวประยุกต์ระหว่างสิ่งใหม่กับของเก่าก็มีผลต่อการรักษาความหลากหลายของพันธุ์พืชไว้ได้เช่นกัน

องค์ความรู้ในการจัดการความหลากหลายของเมล็ดพันธุ์อาหารพื้นบ้าน

คนเผ่าปกากะญอเล่าว่า ในอดีตปกากะญอมีสายพันธุ์ข้าวมากกว่า 200 สายพันธุ์ แต่ปัจจุบัน ชุมชนปกากะญอบ้านแม่ลานคำสามารถดำรงรักษาพันธุ์ข้าวไว้ได้รวม 28 สายพันธุ์ และพันธุ์พืชอาหารพื้นเมืองได้ถึง 29 ชนิด 167 สายพันธุ์ การสืบทอดรักษาพันธุ์พืชดั้งเดิมนั้นนอกจากระบบการผลิตแบบไร่หมุนเวียนที่คอยเก็บรักษาพันธุ์พืชต่าง ๆ ไว้แล้ว การสืบทอดองค์ความรู้ในการจัดการเมล็ดพันธุ์ซึ่งมีแม่บ้านเป็นผู้ทำหน้าที่สืบทอด ถ่ายทอดและปฏิบัติต่อ ๆ กันมาก็เป็นปัจจัยสำคัญของการรักษาความหลากหลายของพันธุ์พืชอาหารเหล่านี้ไว้

กล่าวกันว่า “นาเป็นของผู้ชาย ไร่เป็นของผู้หญิง” ชาวปกากะญอ แบ่งบทบาทระหว่างชายหญิงด้วยความรู้ ความสามารถ และกำลังแรงงานเป็นหลัก ดังที่ พระดี(ลุง)ดำแยะ กล่าวว่า “การทำนาต้องใช้แรงมากในการไถและปลูกข้าวเพียงอย่างเดียว ส่วนการทำไร่ต้องปลูกพืชต่าง ๆ มากมาย มีรายละเอียดในการปลูกว่าจะปลูกอะไรตรงไหนบ้าง ผู้หญิงละเอียดกว่า การเก็บพันธุ์คัดเลือกพันธุ์มีรายละเอียดมากมายที่ผู้ชายไม่รู้ เพราะพืชแต่ละอย่างมีหลายพันธุ์หลายแบบ เราจำไม่ได้ ผู้หญิงจะเรียนจากแม่ และสืบทอดเอาเชื้อเมล็ดมาจากครอบครัว ซึ่งเมล็ดพันธุ์จะเก็บไว้ในครัวที่ผู้หญิงเท่านั้นที่รู้ดีกว่าผู้ชาย”

พันธุ์พืชที่หลากหลายในระบบไร่หมุนเวียนนั้นมีความแตกต่างกันแต่ก็อยู่ร่วมกันในระบบ ดังนั้นการทำไร่จำเป็นต้องเรียนรู้เข้าใจถึงธรรมชาติของพื้นที่และธรรมชาติของเมล็ดพันธุ์แต่ละชนิด

เป็นอย่างดี ซึ่งความเข้าใจดังกล่าวได้ผ่านการเรียนรู้และยกระดับเป็นองค์ความรู้ที่สืบทอดต่อกันมา องค์ความรู้ที่สำคัญในการจัดการเมล็ดพันธุ์ของผู้หญิงปกาเกอญอ จึงผสมผสานกันระหว่างการคัดเลือก การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ที่จะปลูก รวมทั้งในการนำไปปลูกก็ต้องมีองค์ความรู้ในการจัดระบบการปลูกพืชตามชนิดของดินในไร่ และการแบ่งชนิดของเมล็ดพันธุ์ตามลักษณะการปลูกอีกด้วย

การคัดเลือกและการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์พืช

ห้องครัวของชาวปกาเกอญอ นอกจากจะเป็นห้องทำอาหารแล้วยังเป็นห้องเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ และเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ อีกด้วย พวกเขาออกแบบห้องครัวอย่างชาญฉลาดทำให้พื้นที่ใช้สอยที่จำกัดมากด้วยคุณสมบัติและสอดคล้องกับวิถีชีวิตในเวลาเดียวกัน พื้นเตาไฟเป็นกระเบสังกะสีปูด้วยดินและซีเมนต์ ซึ่งฝังไว้ในร่องพื้นสีเหลี่ยมที่ตีเท่ากับขนาดของกระเบ หินก้อนใหญ่สามเส้าคือเตาชั้นดีสำหรับรองรับภาชนะหุงต้มและมีช่องว่างสำหรับเสียบไม้พิน เหนือเตาไฟขึ้นไปมีชั้นไม้ไผ่ถูกตีเป็นหิ้งสีเหลี่ยม 2-3 ชั้น หิ้งชั้นบนสุดที่อยู่ห่างเตามากจะเป็นที่เก็บอุปกรณ์เครื่องมือต่าง ๆ ที่สานขึ้นจากหวายและไม้ไผ่ เช่น เสือ ตะกร้า เสียมไม้ กระตัง ถ้วยไฟจากเตาจะคอยรมให้เครื่องมือเหล่านี้แห้ง ชื่นเงาดำ ปลอดภัยจากมอดแมลงที่กัดกินเนื้อไม้ได้เป็นอย่างดี

ถัดลงมาชั้นที่สองใช้วางตะกร้า เครื่องสานที่เพิ่งสานเสร็จใหม่ๆ และตะกร้าใส่เสื้อผ้าที่ห่อเมล็ดพันธุ์พืชต่าง ๆ ที่เป็นเชื้อพันธุ์ที่จะปลูกในไร่ ในสวน

ส่วนชั้นที่อยู่ใกล้เตาไฟจะวางสิ่งที่ต้องการความร้อนมาก จึงเป็นที่เก็บรักษาอาหารสด อาหารที่จะต้องปรุงในมือถัดไป ได้แก่ ตากแห้งเนื้อ ตากแห้งข้าวเปลือกที่จะตำในวันรุ่ง ถั่วเน่าเกลือ พริกแห้ง รวมทั้งวางเครื่องครัวต่าง ๆ ที่จะหยิบฉวยได้โดยง่าย

เมล็ดพันธุ์บางอย่างจะผูกห้อยไว้ตามเสาของหิ้งเตา และบางอย่างเสียบไว้ตามช่องหลังคาในครัว เมล็ดพันธุ์พืชแต่ละชนิดต้องการความร้อน ความชื้นที่แตกต่างกัน ความร้อนจากเตาไฟจะช่วยควบคุมความชื้นที่พอเหมาะกับพืชชนิดต่าง ๆ ส่วนควันไฟก็จะคอยรม-อบเพื่อป้องกันมอดแมลง หนู และเชื้อรา การวางการเก็บรักษาไว้ในบริเวณที่แตกต่างกันเป็นความรู้ของผู้หญิงที่ต้องเข้าใจธรรมชาติของพืชนั้น ๆ และสั่งสมถ่ายทอดกันมา

ความหลากหลายของเมล็ดพันธุ์อาหารในแต่ละครอบครัวยังเกิดจากการขอแบ่งปันหรือแลกเปลี่ยนกันระหว่างคนในชุมชนและต่างชุมชนอีกด้วย เราพบว่าเมล็ดพันธุ์พืชหลายชนิดที่ได้สายพันธุ์มาจากมัง เช่น ปืเอแค (ข้าวโพดม่วง) ฯลฯ นอกจากนี้เมล็ดพันธุ์บางชนิดยังมีที่มาจากการพบโดยบังเอิญ เช่น พันธุ์ข้าวชนิดหนึ่งที่เล่ากันว่ามีคนไปไถไถป่ามากิน พอเช็ดที่คอไถก็มีเมล็ดข้าวอยู่ที่คอไถ จึงลองเอามาปลูกและเรียกพันธุ์ดังกล่าวว่า “ข้าวไถป่า” (ปืเอซอมี)

การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์พืช ผู้หญิงปกาเกอญอหรือแม่บ้านนั้นมีความสำคัญมาก เพราะเมล็ดพันธุ์ต่าง ๆ ผู้หญิงจะเป็นคนเก็บรักษา ส่วนผู้ชายนั้นจะไม่ค่อยพิถีพิถันกับเรื่องเหล่านี้ ทำให้

ปฏิบัติสืบทอดกันมาจนกลายเป็นหน้าที่ของผู้หญิง ผู้หญิงปากเกอญอจึงมีความรู้เรื่องเมล็ดพันธุ์พืชต่าง ๆ เป็นอย่างดี การขอแบ่งปันหรือแลกเปลี่ยนกันระหว่างคนในชุมชนและต่างชุมชนก็เกิดขึ้นได้ หากแต่มีความเชื่อเกี่ยวกับขวัญ(จิตวิญญาณ) โฉลกหรือธาตุระหว่างเมล็ดพันธุ์กับมนุษย์ และระหว่างเมล็ดพันธุ์กับผืนดิน(ระบบนิเวศน์โดยรวมในพื้นที่นั้น) จะทำหน้าที่กลั่นกรองหรือเป็นระบบการคุ้มกันเมล็ดพันธุ์ดั้งเดิมของชุมชนได้เอง กล่าวคือ ชาวบ้านเชื่อว่าผู้ที่ถูกธาตุ ถูกโฉลกกับเมล็ดพันธุ์นั้นเท่านั้นจึงจะสามารถเพาะพันธุ์ขยายพันธุ์พืชนั้นให้เติบโตงอกงามและได้ผลดี เพราะเมล็ดพันธุ์ทุกเมล็ดมีขวัญ ผู้ที่รักษาเมล็ดพันธุ์นั้นไว้จะไม่นำเมล็ดพันธุ์ไปมอบให้ใครเองโดยเด็ดขาด เว้นแต่จะมีผู้มาขอเองที่บ้านและเจ้าของ(แม่บ้าน)จะเป็นผู้ตัดสินใจว่าจะมอบให้หรือไม่ โดยจะมอบเมล็ดพันธุ์ให้ผู้อื่นได้ไม่เกิน 3 ชนิดเท่านั้น

นอกจากนี้มีปัจจัยเงื่อนไขต่าง ๆ อีกมากมายที่เกี่ยวข้องต่อการดำรงอยู่ของเมล็ดพันธุ์พืชดั้งเดิมในชุมชน ได้แก่ ระบบนิเวศน์วิทยาของพื้นที่ปลูก ทั้งเรื่องสภาพอากาศ สภาพดิน สภาพป่า และการประกอบพิธีกรรมในการทำไร่ทำนา ตลอดจนเงื่อนไขภายนอก เช่น นโยบายรัฐในการประกาศเขตป่าอนุรักษ์ และมาตรการจำกัดพื้นที่ทำกิน การลดระยะเวลาการพักพื้นที่ดินและการเข้ามาส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ ล้วนมีผลต่อสภาพพื้นที่และการสูญหายไปของเมล็ดพันธุ์ดั้งเดิมหลายชนิด

ตารางแสดงการคัดเลือกและเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์พืชอาหารพื้นบ้าน (บ้านแม่ลานคำ)

ชนิด	การคัดเลือกพันธุ์และการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์
1.แตง (ดี)	เลือกผลใหญ่ ทั้งไว้จนผลแก่จัด ผลแก่กินเนื้อแล้วเก็บเมล็ดไว้ ใส่กระดัง ตากแห้งบนหลังคา แห้งแล้วห่อผ้าผูกไว้เหนือเตาไฟในห้องครัว
2.ฟักทอง (หลือเค)	ผลที่ใหญ่และงามดี นุ่มเหนียวร่อย เก็บเมล็ดตากแห้ง (3-4ผล) แห้งแล้วห่อผ้าผูกหรือใส่ตะกร้าผิงไว้เหนือเตาไฟในห้องครัว ปลูกหลุมละ 3 เมล็ด ได้ผลหลุมละประมาณ 10 กว่าผล
3.ฟัก (หลือสำ)	ผลที่ใหญ่และงามดี กินเนื้อแล้ว เก็บเมล็ดตากแห้ง (3-4ผล) แห้งแล้วห่อผ้าผูกหรือใส่ตะกร้าผิงไว้เหนือเตาไฟในห้องครัว ปลูกหลุมละ 3 เมล็ด ได้ผลหลุมละประมาณ 20 กว่าผล
4.ข้าวโพด (บือเคสำ)	ฝักที่กลิ่นหอม เหนียว เมล็ดใหญ่ เมื่อเมล็ดแก่จัดเปลือกแห้งแล้วมัดเป็นพวงบางชนิดต้องเอาเปลือกออก แขนงไว้ใกล้เตาไฟมากที่สุด เพราะแมลงชอบกิน
5.งา (หนี่โซ)	ปล่อยต้นงาม ๆ ให้แห้งแล้วเก็บเมล็ดแห้ง หรือตัดทั้งข้อสดมาตากแห้ง เก็บเมล็ดที่แห้งแล้วใส่ห่อผ้าผิงไว้เหนือเตาไฟในห้องครัว

ชนิด	การคัดเลือกพันธุ์และการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์
6. มะระ (ซอคำ)	เก็บเมล็ดตากแห้ง แห้งแล้วห่อผ้าผูกหรือวางผิงไว้เหนือเตาไฟในห้องครัว ได้ผลหลุมละประมาณ 40-50 ผล
7. ผักกาด (เสอะปะ)	ปล่อยต้นงาม ๆ ให้แห้ง 4-5 ต้นแล้วเก็บเมล็ดไว้
8. เมล็ดถั่ว (เสอะเบล่า)	เก็บเมล็ดไว้ในถุงผ้ามัดปากถุงให้แน่น วางไว้บนหิ้งเตาไฟ
9. ถั่ว (เบาะปะล่า)	เลือกที่มีเมล็ดใหญ่ ทิ้งไว้ให้แห้งจัด ตากแห้งแล้วห่อผ้าไว้หรือใส่ตะกร้า ผิงไว้บนหิ้งเหนือเตาไฟในครัว
10. ถั่วฝักยาว (เปอะเกาะล่า)	เลือกที่มีเมล็ดใหญ่ ทิ้งไว้ให้แห้งจัด ตากแห้งแล้วห่อผ้าไว้หรือใส่ตะกร้า ผิงไว้บนหิ้งเหนือเตาไฟในครัว
11. มัน (แห่นยะ)	เลือกหัวที่ใหญ่ที่สุด(หัวแม่) เก็บไว้ในกระท่อมที่ไร่ หรือในยุ้งฉางข้าวที่อากาศ ไม่อับชื้น ถ่ายเทสะดวก
12. มันชนิดที่มีหัวที่ตัน (คิปูซู)	เลือกหัวที่ใหญ่ที่สุด(หัวแม่) เก็บไว้ในกระท่อมที่ไร่ หรือในยุ้งฉางข้าว
13. มันสำปะหลัง	เลือกหัวที่ใหญ่ที่สุด(หัวแม่) เก็บไว้ในกระท่อมที่ไร่ หรือในยุ้งฉางข้าว
14. เผือก (ซื่อ)	ส่วนที่เป็นหัว(ไข่เส้)เก็บไว้ผิงในดินตอ หรือผ่าหัวเป็นชิ้นๆ แล้วคลุกขี้เถ้า เก็บ ไว้ที่ยุ้งฉางข้าว ที่อากาศ ไม่อับชื้น ถ่ายเทสะดวก
15. มะนอย (ซิโพเต)	เลือกผลโตเมล็ดสีแดง แกะเมล็ดตากแห้งแล้วห่อผ้าผิงไฟไว้เหนือเตาไฟในครัว
16. ข้าวฟ่าง(เป)	เลือกต้นที่สมบูรณ์แข็งแรง ตัดข้อที่เมล็ดแก่แล้ว เสียบไว้ตามหลังคาในห้องครัว
17. บวบ (เต๋อโก)	เลือกผลที่ใหญ่-ยาว ปล่อยให้แก่ ตากแดดให้แห้งทั้งผล แขวนไว้ตามเสาหิ้งไฟในครัว เมื่อถึงเวลาปลุกเจาะรูเขย่าให้เมล็ดที่แห้งแล้ว หลุดออกมา
18. บวบเหลี่ยม(เตเร)	เลือกผลที่ใหญ่-ยาว ปล่อยให้แก่ ตากแดดให้แห้งทั้งผล แขวนไว้ตามเสาหิ้งไฟในครัว เมื่อถึงเวลาปลุกเจาะรูเขย่า ให้เมล็ดที่แห้งแล้วหลุดออกมา
19. น้ำเต้า (ทีลูเซอ)	เลือกผลที่ใหญ่ สมบูรณ์ดี ปล่อยให้แก่/แห้ง หรือเลือกผลสุกมาเก็บไว้ในครัวจน แห้งแล้วจึงผ่าเอาเมล็ดออกมาห่อผ้าผิงไฟไว้เหนือเตาไฟในครัว
20. ต้นหอม/ผักเครื่อง เทศ(ตำเนอมู)	เลือกต้นที่ใหญ่สมบูรณ์ เก็บช่อดอกไว้ ห่อผ้าไว้ใส่ตะกร้าวางไว้เหนือหิ้งไฟใน ครัว ต้องให้อุณหภูมิเย็นพออยู่เสมอ อย่างน้อยวันละ 1-2 ครั้ง
21. มะเขือ (สะกอ)	ลูกที่แก่จัดแล้ว ใช้ดอก(ไม้ฝัดผ้าเส้นบาง)เสียบกลางลูกห้อยไว้ตามเสาหิ้งไฟใน ห้องครัว
22. พริก (มีล่า)	เม็ดที่แก่จัดแล้ว ใช้ดอก(ไม้ฝัดผ้าเส้นบาง)เสียบกลางเม็ดห้อยไว้ตามเสาหิ้งไฟ ในห้องครัว

ชนิด	การคัดเลือกพันธุ์และการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์
23. ลูกเคียบ (เบอะ)	เมื่อเมล็ดแก่จัดแล้ว ตัดลำต้นไปตากแห้ง แกะเอาเมล็ดห่อผ้าไว้ ใส่ตะกร้าวางผิงไว้บนหิ้งเหนือเตาไฟ
24. ฝ้าย (แบร์)	เมื่อเมล็ดแก่จนแตกออกเป็นฝ้ายสีขาว เก็บส่วนที่เป็นเมล็ดห่อผ้าไว้ใส่ตะกร้าวางบนหิ้งไฟในครัว
25. กระเจี๊ยบ(แบมจี)	ปล่อยให้ต้นงาม ๆ ให้แห้งแล้วเก็บเมล็ดแห้ง หรือตัดทั้งซ่อสดมาตากแห้ง เก็บเมล็ดที่แห้งแล้วใส่ห่อผ้าผิงไว้เหนือเตาไฟในห้องครัว
26. ดอกไม้(พอ)	เลือกต้นที่สูงแข็งแรง ตากแห้ง ใส่กระบอกไม้ไผ่ย่างไฟจนแห้ง แล้วห่อผ้าไว้ใส่ตะกร้าวางบนหิ้งไฟในครัว
27. ยาสูบ (ยาซู)	รอให้ลำต้นแห้งใส่กระบอกไม้ไผ่ย่างไฟจนแห้ง แล้วห่อผ้าไว้ใส่ตะกร้าวางบนหิ้งไฟในครัว
28. อ้อย (เก่อที)	ตัดยอดที่แข็งแรงสมบูรณ์ เอายอดเสียบในดินที่มีน้ำชุ่ม
29. ชูย	เลือกพวงที่แห้งยาว ห่อผ้าไว้ใส่ตะกร้าวางบนหิ้งไฟในครัว

ตารางแสดงตัวอย่างการคัดพันธุ์และการเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าว (บ้านแม่ลานคำ)

ลำดับ	พันธุ์ข้าว	ผลผลิต		การคัดเลือกพันธุ์/การเก็บเมล็ดพันธุ์
		ข้าวเชื้อ	ผลผลิต	
1.	บือโซ ข้าวเหนียวคอย	1 ปี๊บ	15-30 ปี๊บ	เลือกเมล็ดที่ยาว ๆ -ใส่กระสอบ/ก่วยไว้ในบ้านหรือหลองข้าว(4 เดือน)
2.	บือเกอชอแม	1 ปี๊บ	15-30 ปี๊บ	เลือกแต่เมล็ดยาวๆที่มีสีดำไม่เอา -ใส่กระสอบ/ก่วยไว้ในบ้านหรือหลองข้าว(4เดือน)
3.	บือกาวา	1 ปี๊บ	15-30 ปี๊บ	เลือกแต่เมล็ดยาว ๆ ที่ดำไม่เอา -ใส่กระสอบ/ก่วยไว้ในบ้านหรือหลองข้าว(4 เดือน)
4.	บือบอ (ข้าวไร่)	1 ปี๊บ	15-30 ปี๊บ	เลือกแต่เมล็ดขาว ๆ ยาว ๆ ที่ดำลิบไม่เอา -ใส่กระสอบ/ก่วยไว้ในบ้านหรือหลองข้าว(4 เดือน)
5.	บือชอมี	1 ปี๊บ	30-40 ปี๊บ	เลือกแต่เมล็ดเมล็ดที่ยาว ๆ ใส่กระสอบ/ก่วยไว้ในบ้านหรือหลองข้าว ประมาณ 6 เดือน
6.	บือแค	1 ปี๊บ	15-30 ปี๊บ	เลือกเมล็ดที่ยาว ๆ - ใส่กระสอบไว้ในบ้าน ประมาณ 4 เดือน
7.	บือปิะแม	1 ปี๊บ	15-30 ปี๊บ	เลือกเอาเมล็ดที่ยาว ๆ -ใส่กระสอบ/ก่วยไว้ในบ้านหรือหลองข้าว ประมาณ 4 เดือน
8.	บือกิพะโตะ	1 ปี๊บ	15-30 ปี๊บ	เลือกเอาเมล็ดที่ยาว ๆ

				-ใส่กระสอบหรือก่าย ไว้ในบ้านหรือหลองข้าว 4 เดือน
9.	บือก	1 ปี	15-30 ปี	เลือกเอาเมล็ดที่ยาว ๆ -ใส่กระสอบหรือก่ายไว้ในบ้านหรือหลองข้าว 4 เดือน
10.	บือกวอ	1 ปี	15-30 ปี	เลือกเอาเมล็ดที่แดง ๆ -ใส่กระสอบหรือก่ายไว้ในบ้านหรือหลองข้าว 4 เดือน
11.	บือบอ	1 ปี	15-30 ปี	เลือกเอาเมล็ดที่สีเข้ม ๆ แดง ๆ ยาว ๆ -ใส่กระสอบหรือก่ายไว้ในบ้านหรือหลองข้าว 4 เดือน

ส่วนชุมชนม้งบ้านป่าไผ่มีการเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ในห้องครัวเช่นกัน ความรู้ในการเก็บรักษา คัดเลือกพันธุ์พืชอาหารพื้นบ้านของม้งมีการสืบทอดต่อกันมา โดยการทำไร่ข้าวสลับกับพื้นที่ปลูก ผัก แม้ว่าหลายครอบครัวได้ปรับระบบการผลิตเป็นการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ไร่กะหล่ำปลี ผัก สลัดแก้ว สาลี่ ท้อ ลูกพลับ ฯลฯ ทำให้ชุมชนม้งยังคงรักษามลิตพันธุ์อาหารท้องถิ่นของชุมชนไว้ได้ ถึง 25 ชนิด 52 สายพันธุ์ ดังตาราง

ตารางแสดงการคัดเลือกและการเก็บเมล็ดพันธุ์พืชอาหารพื้นบ้าน (บ้านม้งป่าไผ่)

ชนิด	การคัดเลือกและการเก็บเมล็ดพันธุ์
<u>1. ข้าวเจ้า(เบิ้ล)</u> 1 เบิ้ลดำ(ข้าวเจ้าขาว) 2 เบิ้ลฉ่าย(ข้าวเจ้าแดง)	เลือกพันธุ์ที่ทนฝน ทนแล้ง อร่อย รวงใหญ่และยาว ต้องเป็นสายพันธุ์แท้ ดั้งเดิม ตากเมล็ดกลางแดดดีประมาณ 3 วัน เก็บใส่กระสอบ วางไว้ในที่อากาศ ถ่ายเท ไม่อับชื้น
<u>2.ข้าวเหนียว(เบิ้ลโปละ)</u> 1 เบิ้ลโปละเลี้ยะ(ข้าวเหนียวขาว) 2 เบิ้ลโปละชา(ข้าวเหนียวดำ)	เลือกพันธุ์ที่ทนฝน ทนแล้ง อร่อย รวงใหญ่และยาว ต้องเป็นสายพันธุ์แท้ ดั้งเดิม ตากเมล็ดกลางแดดดีประมาณ 3 วัน เก็บใส่กระสอบ วางไว้ในที่อากาศ ถ่ายเท ไม่อับชื้น
<u>3. แตง (ดี)</u> 1 ดีกะหญ้า(แตงกวา) 2 ดียั่วเต้(แตงเขียว) 3 ดีป่า (แตงลาย)	ผลแก่ผ่าซีกกินเนื้อแล้วเก็บเมล็ดไว้ครึ่งซีกที่เหลืออีกครึ่งซีกไม่เอาเมล็ด (เชื่อ ว่าถ้าเก็บทั้งลูกจะกลายพันธุ์) - ใส่กระดังฝังไว้เหนือเตาไฟในห้องครัว
<u>4. ฟักทอง (โตะดำ)</u>	ผลแก่ผ่าซีกกินเนื้อแล้วเก็บเมล็ดไว้ครึ่งซีกที่เหลืออีกครึ่งซีกไม่เอาเมล็ด (เชื่อ ว่าถ้าเก็บทั้งลูกจะกลายพันธุ์) - ใส่กระดังฝังไว้เหนือเตาไฟในห้องครัว
<u>5. ฟักเขียว (โตะต้อ)</u>	ผลแก่ผ่าซีกกินเนื้อแล้วเก็บเมล็ดไว้ครึ่งซีกที่เหลืออีกครึ่งซีกไม่เอาเมล็ด (เชื่อ ว่าถ้าเก็บทั้งลูกจะกลายพันธุ์) - ใส่กระดังฝังไว้เหนือเตาไฟในห้องครัว

ชนิด	การคัดเลือกและการเก็บเมล็ดพันธุ์
<u>6. ข้าวโพดข้าวเจ้า (ปอกกือจั่ว)</u> 1 ปอกกือจั่วดำ 2 ปอกกือจั่วเตอะ(ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์) 3 ปอกกือจั่วป่า 4 ปอกกือกาหญี่(ข้าวโพดหวาน)	เลือกฝักที่เรียงเมล็ดสวย เมล็ดใหญ่ หวานอร่อย เก็บฝักทั้งเปลือกมัดรวมกันเป็นพวงแขวนไว้เหนือเตาไฟในครัว เวลาจะนำมาปลูกให้แกะเมล็ดออกแช่น้ำ เมล็ดที่ถูกแมลงกินหรือเน่าเสียจะ ลอยน้ำขึ้นมา เลือกเฉพาะเมล็ดที่จมน้ำไปปลูก
<u>7. ข้าวโพดข้าวเหนียว(ปอกกือโบล)</u> 1 ปอกกือโบลเตอะ (ขาว) 2 ปอกกือโบลดำ (เหลือง) 3 ปอกกือโบลตุ้ (ดำ)	เลือกฝักที่เรียงเมล็ดสวย เมล็ดใหญ่ หวานอร่อย เก็บฝักทั้งเปลือกมัดรวมกันเป็นพวงแขวนไว้เหนือเตาไฟในครัว เวลาจะนำมาปลูกให้แกะเมล็ดออกแช่น้ำ เมล็ดที่ถูกแมลงกินหรือเน่าเสียจะ ลอยน้ำขึ้นมา เลือกเฉพาะเมล็ดที่จมน้ำไปปลูก
<u>8. ถั่วฝักยาว (โตนะฉ่อ)</u> 1 โตนะฉ่อจั่ว(เขียว) 2 โตนะฉ่อขำ(ม่วง)	เลือกฝักที่เมล็ดแก่เต็มที่ ฝักใหญ่ เอามาตากบนไฟ (ลนให้แห้ง) ให้โดนควัน ไฟ เมื่อถึงฤดูค่อยแกะเมล็ดมาปลูก
<u>9. บวบ (ซิกัว)</u> 1 ซิกัวะ 2 ดีเอี้ยนะ (บวบงู)	เลือกลูกใหญ่ เก็บมาตากแห้ง ถึงฤดูกาลค่อยแกะนำมาเมล็ดมาปลูก
<u>10. เมล็ดถั่ว (โต)</u> 1 โตปั๊วะ(ถั่วเขียว) 2 โตตุ้ (ถั่วดำ) 3 โตเลี้ยะ (ถั่วแดง) 4 โตโต (ถั่วแปะ ยี่-เหลือง) 5 โตปั๊วะเหยะ	เก็บฝักใหญ่ ลนไฟ เก็บไว้จนฤดูเพาะปลูก ถั่วเขียวใช้เมล็ดคลุกซีดำเก็บไว้
<u>11. ฝักชี่ (ไญ๊ะฉื่อ)</u> 1 ไญ๊ะฉื่อไก้ (ฝักชี่จีน) 2 ไญ๊ะฉื่อหญ่(ฝักชี่ใบเลื่อย-ฝักชี่ฝรั่ง)	นำเมล็ดพันธุ์จากต้นที่สมบูรณ์ไม่เป็นโรค เลือกเมล็ดโต ทากแดดให้แห้งแล้ว เก็บใส่ถุงไว้
<u>12. ฝักกาด (ไญ๊ะจั่ว)</u> 1 ไญ๊ะจั่วก้ายี้	นำเมล็ดพันธุ์จากต้นที่สมบูรณ์ไม่เป็นโรค เลือกเมล็ดโต ทากแดดให้แห้งแล้ว เก็บใส่ถุงไว้
<u>13. หัวฝักกาด (โล่มปือ)</u> 1 โล่มปือเตอะ	นำเมล็ดพันธุ์จากต้นที่สมบูรณ์ไม่เป็นโรค เลือกเมล็ดโต ทากแดดให้แห้งแล้ว เก็บใส่ถุงไว้
<u>14. ฝักคะน้ามัง (ไญ๊ะฉ่อ)</u>	นำเมล็ดพันธุ์จากต้นที่สมบูรณ์ไม่เป็นโรค เลือกเมล็ดโต ทากแดดให้แห้งแล้ว เก็บใส่ถุงไว้
<u>15. ฝักหมู (ไญ๊ะปั๋วอะ)</u>	นำเมล็ดพันธุ์จากต้นที่สมบูรณ์ไม่เป็นโรค เลือกเมล็ดโต ทากแดดให้แห้งแล้ว เก็บใส่ถุงไว้
<u>16. พริกขี้หนู (กัวเจาะ)</u>	คัดเลือกเม็ดพริกที่สมบูรณ์ แก่เต็มที่ ทากให้แห้ง แกะเมล็ดเมื่อถึงฤดูเพาะ ปลูก
<u>17. มะเขือ (หลื่อ)</u> 1 จีหลือมะ 2 นือหลือ 3 จีเปาะเอี้ยะ 4 หลือจั่ว 5 หลือเตาะ	เก็บลูกใหญ่ สีสด แก่เต็มที่ ผ่าเป็นซีก แล้วเอาลนไฟให้แห้ง บดนำเมล็ด ออก

18. มันสำปะหลัง (ก๋อคงคู้) 1 ก๋อคงคู้เลี้ยะ 2 ก๋อคงคู้จ๊ะ	เมื่อถึงฤดูเพาะปลูกใบจะร่วงหมด เลือกกิ่งขนาดใหญ่ สมบูรณ์ มีตามาก
19. มันเทศ(ก๋อเลี้ยะ) 1 ก๋อเลี้ยะเคือะ 2 ก๋อเลี้ยะซำ	เลือกเถาที่สมบูรณ์ไม่หงิกงอ ไม่เป็นโรค เมื่อขุดหัวมากินปล่อยให้เถาปักดินไว้ ถึงฤดูกาลจึงเลือกกิ่งที่สมบูรณ์ไปปลูก
20. มันแกว (โต๋ตุ๋)	เก็บฝักที่มีเมล็ดโต เก็บตากแดดฝักจะแตกเอง แล้วนำเมล็ดมาเก็บไว้
21. ผือก (กอบโปล) 1 กอบโปล เคือะ 2 กอบโปลเลี้ยะ	เลือกเฉพาะหัวใหญ่เก็บไปกิน หัวเล็ก ๆ ฝังดินไว้ ประมาณเดือน พ.ค.เมื่อฝนตกแล้วไปขุดมาแยกหัวสำหรับปลูกต่อไป
22. น้ำเต้า (พลั่วโตะ) 1 พลั่วโตะจื้อ 2 พลั่วโตะเนาะ 3 พลั่วโตะเซาะ 4 พลั่วโตะติเต้ 5 พลั่วโตะติะจ่ง	ผลแก่ผ่าซีกกินเนื้อแล้วเก็บเมล็ดไว้ครึ่งซีกที่เหลืออีกครึ่งซีกไม่เอาเมล็ด (เชื่อว่าถ้าเก็บทั้งลูกจะกลายเป็นพันธุ์) - ใส่กระดังฝังไว้เหนือเตาไฟในห้องครัว
23. ดอกทานตะวัน (ป้าโน่งกลี)	เก็บดอกแก่ที่มีเมล็ดตรงกลาง ผูกห้อยไว้เหนือเตาไฟ
24. กัญชง (นังหมา)	เวลาปล่อยให้แห้งจะมีตัวผู้ตัวเมีย ตัวผู้จะมีเมล็ดให้นำเมล็ดของตัวเมียมาคลุกขี้เถ้าเก็บไว้
25. มะละกอ (จืโต๋ต่ง)	เก็บลูกใหญ่ สมบูรณ์ ผ่าซีกเอาซีกหนึ่งเก็บเมล็ดไว้ อีกซีกหนึ่งทิ้ง (เชื่อว่าถ้าเก็บไว้ทั้งลูกจะกลายเป็นพันธุ์)

ที่มา : องค์ความรู้ในการจำแนกดินในไร่เพื่อการปลูกพืชที่เหมาะสม (วาราลักษณ์ 2541 : 28)

นอกจากความรู้ในธรรมชาติของเมล็ดพันธุ์แล้ว ผู้หญิงยังมีความรู้ในการเข้าใจลักษณะของธรรมชาติในไร่ที่สอดคล้องต่อการปลูกพืชเหล่านั้นให้ได้ผลดีอีกด้วย พันธุ์พืชมีความหลากหลายและชอบลักษณะทางธรรมชาติที่แตกต่างกัน ลักษณะของดินเป็นปัจจัยหนึ่งที่ต้องเรียนรู้ถึงความเหมาะสมกับพืชที่ปลูก ความรู้ในการจำแนกลักษณะของดินให้เหมาะสมกับพืชที่ปลูก ได้แก่

- 1) ไร่เบลละ หมายถึง ดินจอมปลวก เป็นดินที่เป็นจอมปลวกเก่า จะมีลักษณะหนุนขึ้นเป็นกองโต ๆ เจ้าของไร่ก็จะเก็บเศษไม้เศษหญ้าไปเผาที่ห่อไร่เบลละ ดินประเภทนี้เหมาะแก่การปลูกข้าวดอก (เบอะนาที เบอะเปอะเลอะ เบอะพะทอ เบอะเยื่อแม) มันเทศและพริก
- 2) ไร่ลอลคู้ หมายถึง ดินบริเวณที่ต่อไม้ถูกเผาลงลึกถึงรากจนบริเวณนี้เป็นหลุม ดินจะเป็นสีแดงอมชมพู ซึ่งดินลักษณะนี้เหมาะกับข้าวหรือเผือก
- 3) ไร่จื้อย หมายถึง ดินที่มีการเผาเศษไม้ กิ่งไม้ต่าง ๆ ซึ่งช่วงที่มีการรับไร่(แผ้วถางไร่) จะเก็บเศษไม้กิ่งไม้มากองไว้แล้วเผาอีกครั้งหนึ่ง ที่ดินนี้เหมาะแก่การปลูกพริก มะเขือ
- 4) ไร่ซอเซว หมายถึง ดินที่เปียกเป็นเม็ดๆ เมื่อเราเหยียบมันดินจะจมลงไป ลักษณะดินมีไพร่ซากอากาศอยู่ในดิน ดินลักษณะนี้ไม่เหมาะแก่การปลูกพืชใด ๆ ถ้าปลูกข้าวจะ

งอกงามในระยะแรกเมื่อต้นข้าวเติบโตได้ประมาณครึ่งฟุตก็จะเปลี่ยนสีเป็นสีเหลืองแล้วจะชางแห้งไม่สวยงามต่อไป

- 5) ห่อไขเหลือบอบเบะกลี หมายถึง ดินที่ผสมก้อนหินกรวด ทราย ซึ่งไม่เหมาะแก่การเพาะปลูกใดๆ แต่เพื่อให้ที่ดินต้องสูญเสียเปล่านั้นจะลงข้าวไว้ แม้ต้นข้าวก็จะไม่งอกงามมากนัก
- 6) ห่อไขชู หมายถึง ดินดำ ดินลักษณะนี้จะอยู่บริเวณรอบๆ ริมห้วย ดินชนิดนี้เหมาะแก่การปลูกพืชทุกชนิด แต่โดยส่วนใหญ่แล้วจะปลูกพืชจำพวก พริก มะเขือ ข้าวโพด ผักชี ห่อวอ เสือเกลื้อ มะเขือมีน
- 7) ห่อไขที่นิริ หมายถึง ดินที่อยู่ติดกับลำห้วย เหมาะสำหรับการปลูกอ้อย

องค์ความรู้ในการแบ่งพันธุ์พืชในไร่มุขเนยตามลักษณะการปลูก (วาราลักษณ์ :2541 : 29)

1. พืชที่ปลูกริมรั้ว ได้แก่ พักทอง พักเขี้ยว มัน น้ำเต้า เป็นพืชที่เลื้อยเกี่ยวพันตามไม้ จึงปลูกไว้ริมรั้วเพื่อไม่ให้เลื้อยพันอยู่ในไร่จะทำให้ยุ่งยากในตอนเก็บเกี่ยวข้าว

2. พืชที่ใช้เมล็ดพันธุ์ผสมกับเมล็ดพันธุ์ข้าวแล้วหยอดในหลุมพร้อมกัน ได้แก่ แตง ถั่วชนิดต่าง ๆ ชีโพเต (มะนอย) ซึ่งเป็นพืชที่เลื้อยตามดินจึงไม่พันเกี่ยวต้นไม้มาก่อนให้เกิดความยุ่งยากในตอนเกี่ยวข้าว โดยเฉพาะแตงจะช่วยบรรเทาความหิวกระหายในขณะที่เกี่ยวได้ด้วย

3. พืชที่ใช้เสียบเมล็ดพันธุ์ดอกไม้ในรูที่เจาะไว้ตรงตามเสียม เป็นเมล็ดพันธุ์ดอกไม้สีแดงสีเหลือง (พองอ พอบอ) ในขณะที่เสียบถูกกระทุ้งแทงหลุม เมล็ดพันธุ์ก็จะปลิวร่วงลงดิน ดอกไม้ก็จะงอกงามในยามที่เกี่ยวพืชผล เป็นการแต่งแต้มสีสันให้กับไร่ ทำให้สบายใจในยามทำงานในไร่

4. พืชที่ปลูกห่าง ๆ กันในไร่ ได้แก่ พริกข้าวฟ่าง เป็ฌอโปล์ เป็เลอแบร์ แบร์(ฝ้าย) ข้าวโพด เมอะ (ข้าวดอก) จะปลูกห่างกันในไร่เพราะพืชจำพวกนี้เป็นพืชที่ขึ้นง่าย ถ้าปลูกติดกันจะแย่งอาหารกันทำให้ไม่แข็งแรง และไม่สมดุล

5. พืชที่ปลูกโดยใช้เมล็ดหวานบริเวณใกล้ต้นไม้หรือเศษไม้ที่ถูกเผา หรือบริเวณใกล้จอมปลวกเก่า ได้แก่ มะเขือ พริก ผักกาด ห่อวอ นอร์ ยาสูบ หน่อไซ เพราะพืชจำพวกนี้จะงอกงามดีในดินที่มีชี้นี้เข้ามาก ๆ

6. พืชที่ปลูกให้เลื้อยพันตามต้นไม้ที่แห้งตายในไร่ ได้แก่ เต๋อโกะสา บอบะสา บอบะเปอวิ ต้นไม้ที่แห้งตายในไร่ ก็จะปล่อยให้ทิ้งไว้เพื่อให้พืชพันธุ์ไม้เลื้อยที่ชอบเลื้อยขึ้นตามไม้แห้งหรือที่เรียกว่า “เส้เคอร์” โดยจะหว่านเมล็ดพันธุ์เหล่านี้ไว้รอบ ๆ เส้เคอร์

ป่าชุมชน : แหล่งความหลากหลายของอาหาร พืชสมุนไพร และไม้ใช้สอย

การใช้ประโยชน์จากป่าของชุมชนที่อาศัยใกล้ชิดพึ่งพาป่าเป็นไปในลักษณะของการรักษาคุณภาพของระบบนิเวศ ซึ่งมีระบบความเชื่อ จารีตประเพณีและจิตสำนึกเป็นพื้นฐาน โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในภาคเหนือตอนบน ที่มีความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นเจ้าของธรรมชาติ คอยควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่าของคน เช่น ชาวปกากะญอที่เชื่อเรื่องผีป่าและมีป่าความเชื่อกำหนดไว้ในบริเวณพื้นที่ป่าลักษณะต่าง ๆ ส่วนชาวม้งมีป่าดงแซงที่เชื่อว่ามีต้นไม้ใหญ่ที่เป็นที่อาศัยของผีป่า ฯลฯ

อุดมการณ์ “ป่าชุมชน” ได้รับการศึกษาและเรียกชื่อจากประสบการณ์ ความรู้ และศักยภาพของชุมชนที่อยู่ใกล้ชิดป่าที่มีแนวทางการจัดการป่าในหลายรูปแบบผสมผสานกันตามเงื่อนไขวิถีชีวิต ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมและสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

งานวิจัยจำนวนมากได้ข้อสรุปตรงกันว่า แม้ว่าคำว่า “ป่าชุมชน” จะเป็นคำใหม่ที่เกิดขึ้นในช่วง 10 กว่าปีที่ผ่านมา แต่ก็หาใช่ความหมายใหม่ไม่ เพราะระบบการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นทั่วโลกก็มี “ระบบทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน” (Communal Property Resources) ตั้งแต่นานมาแล้ว ซึ่งในภาคเหนือก็มีระบบสิทธิหน้าหมู (กิงกร 2543:45)

ระบบความสัมพันธ์ของชุมชนกับป่า จึงมีฐานของจิตสำนึกเชิงศีลธรรมและความเป็นส่วนรวมเป็นสิ่งที่ควบคุม กำหนดแนวทางการใช้ประโยชน์จากป่ามายาวนานนับแต่อดีต อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ดังกล่าวมิได้หยุดนิ่งเหมือนเดิมแต่มีการปรับเปลี่ยนตามเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นแก่ชุมชน

ยศ สันตสมบัติ 2542 ได้จำแนกรูปแบบการจัดการป่าชุมชนออกเป็น 3 รูปแบบ คือ

- 1) รูปแบบการจัดการตามจารีตประเพณี เป็นการนำเอาอุดมการณ์ ความเชื่อ และวิถีคิดตามประเพณีมาใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกฎเกณฑ์ที่ใช้ในการจัดการทรัพยากรและที่ดินของหมู่บ้าน เช่น ความเชื่อในเรื่องผีและการยึดมั่นในวิถีคิดว่าด้วยสิทธิชุมชน สิทธิการใช้และสิทธิตามธรรมชาติ เป็นต้น มีการประกอบพิธีกรรมและการผลิตซ้ำอุดมการณ์ที่ผสมผสานไปกับวิถีชีวิต ระบบการผลิต และการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน
- 2) รูปแบบการจัดการแบบประยุกต์ ในพื้นที่บางแห่งที่สิทธิชุมชนไม่ได้รับการยอมรับหรือถูกละเมิดจบบ้าง เช่น มีความขัดแย้งและการแย่งชิงทรัพยากรจากภายนอกสูง หรือพื้นที่ที่มีพลังกดดันต่อป่าค่อนข้างมาก เช่น มีการลักลอบตัดไม้หรือในพื้นที่ที่ป่าเริ่มเสื่อมสภาพชาวบ้านอาจนำเอารูปแบบและวิธีการจัดการแบบอื่นมาประยุกต์ใช้ร่วมกับการจัดการตามจารีตประเพณี เช่น นิมนต์พระสงฆ์มาทำพิธีบวชต้นไม้ เป็นต้น ในบางพื้นที่อาจนำเอารูปแบบการจัดการแบบเป็นทางการมาประยุกต์ใช้ เช่น มีการประชุม

ปรึกษาหารือและร่างระเบียบข้อบังคับในการใช้พื้นที่ป่าเป็นลายลักษณ์อักษรโดยอาจให้องค์กรที่เป็นทางการ เช่น คณะกรรมการหมู่บ้าน และสภาตำบลให้การรับรอง เป็นต้น

- 3) รูปแบบการจัดการที่เป็นขบวนการต่อรองทางการเมือง ในบริบทของการแย่งชิงทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างชุมชนกับรัฐและนายทุน บางครั้งรูปแบบของการจัดการทรัพยากรถูกปรับเปลี่ยนให้กลายมาเป็นขบวนการต่อสู้เพื่อพิทักษ์สิทธิของชุมชนและต่อต้านนโยบายของรัฐ เช่น การต่อสู้กับสัมปทานไม้ การประกาศเขตอุทยาน เป็นต้น โดยมีการจัดกิจกรรมรวมกลุ่มเพื่อสร้างแผนงานในการจัดการทรัพยากรของชุมชนโดยชุมชนเอง เพื่อสร้างอำนาจการต่อรองทางการเมือง

การจัดการป่าในรูปแบบต่าง ๆ เป็นการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าให้เกิดความสมดุลและความยั่งยืน ที่มีการสะสมประสบการณ์ การเรียนรู้และการปรับตัว จนกลายเป็นระบบความรู้ ความเชื่อ และแบบแผนการใช้ประโยชน์จากป่า และการดูแลจัดการป่าของชุมชน

ในชุมชนปกากะญอแม่ลานคำ ระบบความรู้ดังกล่าวแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนในแบบแผนการจัดการป่าตามระบบความเชื่อ ได้แก่

ปก่า ตะเตโตะ เป็นป่าที่อยู่ในช่องเขา ถือกันว่าเป็นทางเดินของผี ห้ามถากถางตัดไม้เพื่อทำเป็นที่ทำกิน แต่ไม่ห้ามในการหาอาหาร, สมุนไพร

ปก่า เต หมือ เบอ เป็นป่าที่ขึ้นบนเนินลักษณะคล้ายหลังเต่า มีสายน้ำไหลล้อมหรือล้อมรอบมีลักษณะคล้ายเขียดแลวกกไข่ ถือว่ามีผีแรง จึงห้ามใช้ประโยชน์ในพื้นที่ดังกล่าวใด ๆ ทั้งสิ้น

ปก่าเซมอญ เป็นป่าน้ำซับมีต้นไม้ใหญ่ และมีน้ำขังในบริเวณนั้นตลอดปี ซึ่งจะไหลลงสู่ลำห้วยถือว่าเป็นที่อยู่ของผีน้ำ ห้ามกินน้ำในบริเวณนี้

ปก่า ทิหน้า จวะคี หรือ ปาขุนห้วย เชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สถิตย์อยู่ ห้ามการตัดฟันและใช้ประโยชน์

ปก่าปูที่เปือถ่อ เป็นป่าที่มีน้ำผุด เชื่อกันว่าผีน้ำดุมาก ห้ามรบกวนเด็ดขาด

ปก่าที่เปือถ่อ เป็นป่าที่มีน้ำซึมออกมาเป็นบริเวณกว้าง มีน้ำไหลตลอดปี เชื่อว่าเป็นที่อยู่ของผีน้ำสามารถใช้ประโยชน์ได้ในบริเวณที่ห่างออกจากน้ำซับ 9 - 10 เมตร เป็นอย่างน้อย

นอกจากนี้การจัดการป่าตามความรู้เกี่ยวกับลักษณะทางนิเวศและพรรณพืชในป่าประเภทต่าง ๆ ของชาวปกากะญอบ้านแม่ลานคำ ได้แก่

กะเหนือหมือ เป็นประเภทป่าดงดิบ ซึ่งอยู่สูงสุด มีความอุดมสมบูรณ์สูง เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร พื้นที่ป่าประเภทนี้ชุมชนจะกำหนดเป็นพื้นที่ห้ามตัดไม้ ห้ามล่าสัตว์ และห้ามแผ้วถางทำไร่

โดยเด็ดขาด ปัจจุบันแบบแผนการจัดการป่าแบบประยุกต์ของชุมชนกำหนดพื้นที่นี้เป็นประเภท “ป่าอนุรักษ์” ซึ่งพื้นที่ที่เป็นป่าตามความเชื่อข้างต้นส่วนใหญ่จะอยู่ในขอบเขตของพื้นที่ป่าประเภทนี้

กะเหน่พา เป็นป่าเบญจพรรณที่อยู่ต่ำลงมาจากป่าดงดิบ และมีความหลากหลายทางชีวภาพทั้งของพรรณพืชและสัตว์ ป่าประเภทนี้จะเป็นแหล่งอาหารและยาของชุมชน ซึ่งชุมชนกำหนดเรียกใหม่เป็นประเภท “ป่ายังชีพ” ซึ่งการเก็บหาอาหารและสมุนไพรของชุมชนถูกควบคุมโดยองค์ความรู้ ความเชื่อ และแบบแผนที่เป็นกฎระเบียบใหม่ที่สร้างขึ้นโดยชุมชน

แพะไซ มีลักษณะเป็นป่าแพะ ป่าไผ่ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีพืชพันธุ์ไม้ที่มีความจำเป็นในการใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เช่น หล้าเทอ หล้านิ เซล้า (เต็ง รัง ก่อ) หว้าบอ (ไม้ไผ่ข้าวหลาม) และไผ่ประเภทต่าง ๆ ขึ้นหนาแน่น พื้นที่ดังกล่าวจึงถูกกำหนดเป็นป่าใช้สอยและพื้นที่สำหรับถางไร่ อันเป็นแหล่งไม้ใช้สอยที่สำคัญของชุมชน

นอกจากนี้ ยังมีการประยุกต์ความเชื่อดั้งเดิมผสมผสานกับแบบแผนการจัดการป่าชุมชนที่ได้รับการส่งเสริมจากองค์กรพัฒนาเอกชน โดยแบ่งประเภทและขอบเขตของป่าออกเป็นป่าอนุรักษ์ ป่ายังชีพ ป่าใช้สอย มีการจัดทำแผนที่แสดงขอบเขตการจัดการป่าและออกกฎระเบียบโดยชุมชนเองในการใช้ประโยชน์และควบคุมการทำลายป่า รวมทั้งมีแผนการดูแลรักษาป่าร่วมกับชุมชนใกล้เคียงโดยรวมกันตั้งเป็น “เครือข่ายชุมชนรักษาป่าลุ่มน้ำขาน” มีแผนกิจกรรมด้านการรักษาป่า ได้แก่ การบวชป่า การจัดตั้งกองทุนชุมชนรักษาป่า(โดยการระดมเงินจากสมาชิกแต่ละครัวเรือนคนละ 1 บาทต่อเดือน) การทำแนวป้องกันไฟป่ารอบป่าชุมชน การตรวจป่า และดับไฟป่า เป็นต้น

ชุมชนม้งป่าไผ่ก็มีความเชื่อในเรื่องผีป่าที่คุ้มครองรักษาป่า เช่น ป่าดงเซ่งที่มีต้นไม้ใหญ่เป็นที่อาศัยของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องคุ้มครองทรัพยากรและลูกหลาน บริเวณป่าขุนห้วยหรือป่าดงดิบจะเป็นที่หวงห้ามไม่ให้เข้าไป หากเข้าไปจะเจ็บป่วยต้องทำพิธีขอขมาเลี้ยงผี บริเวณป่าที่มีแหล่งน้ำ มีห้วยหนอง ห้ามไม่ให้ตัดต้นไม้ ถางไร่ทำสวน เชื่อกันว่ามีผีป่าผีน้ำอาศัยอยู่ ซึ่งในอดีตจะมีหมอผีที่เรียกกันว่า“จิเน้ง” เป็นผู้ทำพิธีกรรมไหว้ผีเลี้ยงผีหรือเป็นผู้ติดต่อสื่อกลางระหว่างชุมชนกับผี

ปัจจุบัน ชุมชนม้งป่าไผ่ร่วมกับเครือข่ายชุมชนรักษาป่าลุ่มน้ำขานจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชน ซึ่งมีการจัดทำแผนที่การแบ่งขอบเขตป่าชุมชนออกเป็นป่าอนุรักษ์และป่าใช้สอย มีการออกกฎระเบียบของชุมชนและมีกิจกรรมการรักษาป่าเช่นเดียวกับบ้านแม่ลานคำ

แบบแผนการจัดการป่าตามความเชื่อ ตามลักษณะทางนิเวศ ตามการใช้ประโยชน์ รวมทั้งแผนการจัดการป่าในลักษณะประยุกต์ดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงรักษาความหลากหลายทางชีวภาพในป่าชุมชน แม้ว่าชุมชนที่อาศัยพึ่งพาป่าจะมีการใช้ประโยชน์จากป่าในหลายด้าน แต่การศึกษากลับพบว่าการใช้ประโยชน์ของชุมชนเป็นไปในลักษณะการพึ่งพาอาศัยอย่างมีสมดุลและสามารถดำรงรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ นอกจากนี้ลักษณะการใช้ประโยชน์ตามองค์ความ

รู้ท้องถิ่นและความเชื่อยังเอื้อต่อการเพิ่ม-สร้างความหลากหลายทางชีวภาพในป่าชุมชนอีกด้วย การศึกษาชั้นนี้จึงได้พยายามศึกษารวบรวมความหลากหลายของอาหารธรรมชาติ พืชสมุนไพร และไม้ใช้สอยในป่าชุมชน ตลอดจนองค์ความรู้และความเชื่อในการใช้ประโยชน์ในด้านอาหาร ยาและการใช้สอยของชุมชน ที่เป็นสิ่งควบคุมให้เกิดความสมดุลของนิเวศมากกว่าการทำลาย

ตารางแสดงปฏิทินอาหารจากป่าชุมชน บ้านแม่ลานคำ

ชนิด	ชื่อพันธุ์	ช่วงเวลาเก็บผลผลิต											
		ต่อเล	ทีแพะ	ทีตุ	ลา เซอ	เคญา	ลานุย	ลา เกาะ	ลาตุ	ซิมมื่อ	ซิง่า	ลานอ	ลา ปลือ
เห็ด (กือ) 25 ชนิด	1.กือบีนาวะ												
	2. กือลาแมะ												
	3. กือวา												
	4. กือเนอมู												
	5. กือนาคี												
	6. กือทอพลี												
	7. กือเสโค												
	8. กือโปทุพละ												
	9. กือเมที												
	10. กือแฉะ												
	11. กือเบลอะ												
	12. กือแบกลี												
	13. กือลือแมะ												
	14. กือแสวะละ												
	15. กือซอเลโซะ												
	16. กือลาเทอ												
	17. กือเสยอ												
	18. กือชุยวะ												
	19. กือล๊ะ												
	20. กือฉี												
	21. กือเตพอ												
	22. กือจู่วา												
	23. กือโมซอ												
	24. กือแยะหน้า												
	25. กือจเก๊ะ												
หน่อไม้ (เบะ) 5 ชนิด	1. เบะวาปรอ												
	2. เบะวากือ												
	3. เบะวามิ												
	4. เบะวาซี												
	5. เบะวาเกล๊ะ												
ผัก 23 ชนิด	1.ห่อเตอะเคาะมิ												
	2.ตะบู่เค												
	3.โพซุยเคาะ												
	4.เสอกอเจาะตะ (มะเขือป่า)												

ชนิด	ชื่อพันธุ์	ช่วงเวลาเก็บผลผลิต											
		เต๋อเล	ทีแพะ	ทีกู	ลา เซอ	เต๋ญา	ลานุย	ลา เคะ	ลากู	ซิหมือ	ซิฉ่า	ลานอ	ลา ปลือ
	5.เตะกะล่า (ลันฟ้า)												
	6.เพะปแก												
	7.ห่อคูโประ (ใบบัวบก)												
	8.จานอชวีเต๊ะ (ผักกาดดอง)												
	9.หน่อหวาย												
	10.เพะกอเต๊ะ												
	11.ผักกูด												
	12.เสก้อเคะ												
	13.หญ้าโพชเต๊ะ												
	14.ปูโปเต๊ะ												
	15.ชื้อลู่(บอน)												
	16.คำชะแอไซ												
	17.เบอะชะพริเต๊ะ												
	18.ล่าเลว้อเต๊ะ												
	19.เพะทออาพอ												
	20.พะอะดอ												
	21.จอป่าทึราเดอ												
	22.แอลอพอ												
	23.แซ่วพอ												
ผลไม้ ป่า 4 ชนิด	1. ลำไยป่า												
	2. สะพริล่า (มะม่วงป่า)												
	3. สะบิ้อ (มะไฟป่า)												
	4. มะม่วงป่า												
สัตว์ป่า 21 ชนิด	1. ไก่ป่า												
	2. เก้ง												
	3. หมูป่า												
	4. เห็น												
	5. หนู												
	6. ลิ่น (นางอาย)												
	7. อ้น, คูน												
	8. เค้า												
	9. แลง												

ชนิด	ชื่อพันธุ์	ช่วงเวลาเก็บผลผลิต											
		เตอเล	ทีแพะ	ทีตุ	ลา เชอ	เตญา	ลานุย	ลา เคาะ	ลา กุ	ชีหมือ	ชีฉ่า	ลานอ	ลา ปลือ
	10. บ้าง												
	11. เถาะฉี												
	12. กระด่าย												
	13. พลี												
	14. เม่น												
	15. ประเภทนก												
	16. ปลา												
	17. ปู												
	18. กบ, เขียด												
	19. ฮวก												
	20. ปลาไหล												
	21. กุ้ง												

ความเชื่อและวิธีการหาอาหารจากป่า

ปกากะญอจะมีความเชื่อที่เป็นข้อห้ามต่าง ๆ ที่สะท้อนถึงการหาอาหารจากป่าอย่างคำนึงถึง ความสมดุลของสภาพทางนิเวศ การเคารพต่อธรรมชาติ จะเห็นว่า ความเชื่อหลายประการที่ เปรียบเหมือนกุศโลบายในการควบคุมการใช้ประโยชน์ของคนไม่ให้เกิดการทำลายหรือใช้ประโยชน์ แบบดัดดวง เช่น

- การห้ามล่าสัตว์ป่าในฤดูผสมพันธุ์ - วางไข่ - ตั้งท้อง - เลี้ยงลูกอ่อน เชื่อว่า ถ้าเราใช้อาวุธ ใดๆทำการล่าสัตว์ในช่วงนั้นจะทำให้าวุสนั้นใช้งานไม่ได้อีก และเชื่อว่าจะทำให้ลูกหลาน เกิดมาไม่สมบูรณ์และแม่ผู้ให้กำเนิดเสียชีวิต เช่น จะไม่ล่าไก่ป่าในเดือนลาเชอ (ฤดูฟักไข่) ห้ามล่ากิ้งใน ช่วงเดือนที่กั้งตั้งท้อง(ซึ่งตรงกับช่วงฤดูแล้ง การใช้อาวุธจะทำให้เกิดประกาย ไฟและเกิดไฟไหม้ป่าได้) ห้ามล่าหมูป่าในเดือนทีแพะ-ลาเชอ ช่วงออกลูกและระหว่างเลี้ยง ลูกอ่อนเดือนเตญา-ลานุย ในช่วงเดือนลาเชอจะไม่การล่านกทุกชนิด รวมถึงไม่มีการตัด ไม้มาสร้างบ้านด้วย เพราะนกจะต้องทำรังบนต้นไม้ การตัดไม้จะทำให้ไข่นกเสียหาย ใน เดือนลานุย ปูบางชนิดจะวางไข่ ซึ่งถ้าจับได้จะปล่อยไป ฯลฯ
- ความเชื่อที่สะท้อนถึงความเคารพต่อธรรมชาติที่ช่วยควบคุมการใช้ประโยชน์แต่เพียงพอดี เช่น การห้ามล่าสัตว์ ห้ามเก็บเห็ด เก็บหน่อในวันศีลวันพระ และเมื่อมีคนในหมู่บ้านเสียชีวิต คนในครอบครัวนั้นห้ามตัดไม้และล่าสัตว์เป็นเวลา 1 เดือน และคนในหมู่บ้านห้ามล่า สัตว์เป็นเวลา 7 วัน (เชื่อว่าขวัญของผู้ตายกำลังจะไปอยู่ในธรรมชาติที่เป็นขวัญของมนุษย์

37 อย่าง),ห้ามล่าแก่งในวันที่มีพิธีกรรมไหว้ผี เชื่อว่าจะมีผลทำให้พิธีกรรมนั้นไม่ศักดิ์สิทธิ์ จะทำให้สัตว์เลื้อยหรือคนในหมู่บ้านเจ็บป่วยและจะทำให้ลมฟ้าฝนแปรปรวน , สัตว์ป่าทุกชนิดที่เข้ามาในหมู่บ้านจะไม่ล่าไม่กิน เชื่อว่าถ้ากินแล้วจะมีการบาดเจ็บล้มตาย เพราะสัตว์นั้นอาจเป็นผีแปลงมาและจะต้องทำพิธีส่งกลับเข้าป่าไป , ในการล่าสัตว์ ถ้าล่าแก่งได้แล้วห้ามไม่ให้ยิงนกขวานหรือนกขอน หรือในทางตรงข้ามถ้าได้นกขวานหรือนกขอนแล้วห้ามยิงแก่ง เพราะสัตว์ทั้งสองประเภทนี้ถ้ากินร่วมกันจะทำให้เกิดภัยพิบัติ ,ถ้าครอบครัวยิงนกขอนแล้วจะไม่กินแต่อกตลอดชีวิต, ผู้หญิงจะไม่กินนกกระปูดเพราะเชื่อว่าจะทำให้ไม่มีลูก หรือคลอดลูกยาก และห้ามล่านกกระปูด เพราะเชื่อว่าจะทำให้อาวุธที่ใช้ในการล่า นั้นไม่สามารถนำมาใช้ได้ (ตามธรรมชาติของนกกระปูดการวางไข่จะทำให้แม่กกสลับไปนานเป็นวัน), ในช่วงที่มีพิธีกรรมจะไม่กินกบ / เขียดที่มีลักษณะปลายลิ้นม้วนเข้าไปในปาก เพราะเชื่อว่าจะทำให้พิธีกรรมไม่ศักดิ์สิทธิ์ คนที่กินจะมีอาการเหนียวลำคอแน่นแรง ถ้าคนกินเป็นผู้หญิงจะทำให้ไม่มีลูก กบชนิดที่มีปลายลิ้นม้วนเข้าไปในปากนี้ถ้าอยู่บริเวณต้นน้ำห้ามจับเพราะเชื่อว่ากบนั้นมีศีล และเป็นตัวแทนแม่พระธรณี ซึ่งจะทำให้น้ำเหือดแห้งไปหมด

นอกจากนี้ วิธีการในการหาอาหารยังสะท้อนให้เห็นถึงการคำนึงถึงความยั่งยืนของธรรมชาติ และการเผื่อแผ่แบ่งปันให้พอกินแก่ผู้อื่น เช่น การหาหน่อไม้ ถ้าขึ้น 2-3 หน่อจะเลือกหน่อเดียวที่โตแล้ว เหลือหน่อเล็กไว้ให้โต ต้นไม้กอเดียว ถ้ามีหน่อขึ้นหน่อเดียวจะไม่เก็บ , การล่าสัตว์จะต้องล่าเพื่อเป็นอาหารหรือสัตว์นั้นเข้ามารบกวนพืชผลในไร่นาเท่านั้น และเมื่อล่าสัตว์ได้แล้วจะต้องมีการแบ่งปันแก่ครอบครัวอื่นทั้งหมู่บ้าน,จะไม่ล่าจิ้งเพื่อเป็นอาหาร แต่จะใช้ดีดมาทำเป็นยาแก้พิษ และจะล่าเมื่อพบโดยบังเอิญเท่านั้น , การจับปลาส่วนใหญ่จับด้วยมือเปล่า เบ็ด ไซ ลอบ และแม้ว่าจะสามารถจับปลาได้ทั้งปีแต่จะไม่มีการจับเกินความต้องการจะจับเพื่อเป็นอาหารเท่านั้น เครื่องมือจับปลาเป็นเครื่องมือดั้งเดิม ที่จะมีช่องห่างให้ปลาตัวเล็กลอดออกมาได้ ,ปลาไหลที่อาศัยอยู่ในนาจะไม่ถูกจับจนหมดนา เพราะเชื่อว่าจะทำให้น้ำแห้ง ไม่มีน้ำทำนา ฯลฯ

ความเชื่อและความรู้เกี่ยวกับยาสมุนไพร และความหลากหลายของพืชสมุนไพร

ชุมชนปกากะญอบ้านแม่ลานคำมีองค์ความรู้เกี่ยวกับการรักษาแบบพื้นบ้านจากพืชสมุนไพรตามธรรมชาติที่ยังความหลากหลาย ซึ่งการเก็บสมุนไพรของชาวบ้านนั้นยังคงมีความเชื่อข้อห้ามที่เป็นสิ่งที่สืบทอดต่อกันมา เป็นการควบคุมจัดการการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ที่ยั่งยืนโดยชุมชน

ความเชื่อเกี่ยวกับการเก็บสมุนไพรที่เกี่ยวกับการขอจากเจ้าธรรมชาติก็ไม่แตกต่างจากการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติในด้านอื่น ๆ กล่าวคือ ผู้เก็บต้องขอมาต่อเจ้าป่าเจ้าเขาก่อน บางครั้งจะต้องทำพิธีขอด้วยการวางยาสูบหรือเมี่ยง ไว้ใต้ต้นสมุนไพรนั้น นอกจากนี้ ข้อห้ามที่สำคัญอื่น ๆ

ได้แก่ การเลือกวันเก็บสมุนไพร ชาวปกาเกอญอจะไม่เก็บสมุนไพรในวันเสีย วันที่มีคนในหมู่บ้านตาย วันส่งผีหมู่บ้าน ฯลฯ วันที่นิยมนำสมุนไพรต้องเป็นวันข้างขึ้น เชื่อว่ายาจะแรง ส่วนคนที่ไม่ควรเก็บสมุนไพร ได้แก่ คนที่ป่วยไม่สบาย เด็กที่ยังอายุน้อย คนที่เป็นลูกคนรองและคนที่เกิดวันพุธ เชื่อกันว่าขวัญอ่อนจะทำให้ผีป่าเข้าสิงได้ ส่วนใหญ่บุตรคนโตเท่านั้นที่จะทำหน้าที่เก็บสมุนไพร ไม่จำกัดว่าเป็นชายหรือหญิง แต่ผู้หญิงที่มีประจำเดือนห้ามเก็บสมุนไพรเพราะเชื่อว่าเป็นวันที่หญิงมีไฟ ต้นสมุนไพรจะร้อนถูกเผาแห้งตาย

ยังมีข้อห้ามในการเก็บสมุนไพรที่ทำให้การใช้ประโยชน์จากสมุนไพรมีความยั่งยืน เช่น สมุนไพรที่เป็นเครือไม้ การเก็บสมุนไพรต้องไม่ตัดให้ขาดออกทั้งเครือ จะต้องผ่าเจียนออกไม่ให้เครือขาด ถ้าต้นสมุนไพรที่ขึ้นเป็นกอพุ่มจะต้องเก็บกอละเล็กน้อยไม่เก็บหมดครั้งเดียวทั้งกอ เป็นต้น

ตารางแสดงความหลากหลายของพืชสมุนไพร สรรพคุณ และสถานที่พบพืชสมุนไพร

บ้านแม่ลานคำ หมู่ 6 ต.สะเมิงใต้ อ.สะเมิง จ.เชียงใหม่

ลำดับ	ชื่อสมุนไพร (ภาษาปกาเกอญอ)	สรรพคุณ	ส่วนของพืชใช้ เป็นยา	สถานที่พบ
1.	เสยาส่า (มะขามป้อม)	แก้ไอ/แก้เจ็บคอ	ต้มเปลือก/กินผล	ป่าแพะ/ไร่ชาปีที่ 6-7
2.	เสโกะโพ	แก้ช้ำใน	ต้มเปลือก	ป่าแพะ/ไร่ชาปีที่ 6-7
3.	เสเพ	แก้ท้องเสีย	เปลือกแช่น้ำ/ต้ม	ป่าแพะ/ไร่ชาปีที่ 6-7
4.	ปู้ฮ่อแซ	แก้แผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก	ใบบด/กรีดยางที่ ต้น	ป่าแพะ/ไร่ชาปีที่ 6-7
5.	ตอปล่า	แก้ผื่นคัน	ตำใบ(หญ้า)	ป่าแพะ/ไร่ชาปีที่ 6-7
6.	เสชวิก	แก้ฝี	เปลือก	ป่าแพะ/ไร่ชาปีที่ 6-7
7.	เสลู่ไซ	แก้ท้องร่วง	ผล/เปลือก	ป่าแพะ/ไร่ชาปีที่ 6-7
8.	เสเฮ๊ะ	แก้ปวดฟัน	เคี้ยวเปลือกไม้	ป่าแพะ/ไร่ชาปีที่ 6-7
9.	เก่อฮี้	แก้โรคนิ่ว	ราก	ป่าแพะ/ไร่ชาปีที่ 6-7
10.	ตอหมื่อ	ห้ามเลือด	ตำใบ(หญ้า)	ป่าแพะ/ไร่ชาปีที่ 6-7
11.	เคงะหล่า	แก้สะอึก	หน่อ	ป่าแพะ/ไร่ชาปีที่ 6-7
12.	กิโกะเตอะ	รักษาแผล	ใบ	ป่าแพะ/ไร่ชาปีที่ 6-7
13.	เต่อเออหน้า	แก้หอบ(สำหรับเด็ก)	ใบที่น้ำค้างเกาะ	ป่าแพะ/ไร่ชาปีที่ 6-7
14.	เสอพิล่า	แก้ท้องผูก	ผล	ป่าแพะ/ไร่ชาปีที่ 6-7
15.	เก่อสีซ้อ	แก้เวียนหัว	เปลือก	ป่าแพะ/ไร่ชาปีที่ 6-7
16.	เสฉีล่า	ยาถ่าย แก้ลมวิงเวียน	ผล ผล	ป่าแพะ /ไร่ชาปีที่ 1 /ปีที่ 6-7

ลำดับ	ชื่อสมุนไพร (ภาษาปกาเกอญอ)	สรรพคุณ	ส่วนของพืชใช้ เป็นยา	สถานที่พบ
17.	โปแปลเต๊ะ	ยาระบาย	ใบ	ป่าแพะ/ไร่ซากปีที่6-7
18.	ค็ือซอปอด้วะ	แก้ปวดเอว/นิ้ว	เครือ	ป่าแพะ/ไร่ซากปีที่6-7
19.	หล่าคลื่อ	แก้เมา	ราก	ป่าแพะ/ไร่ซากปีที่6-7
20.	ตำเซอติ	แก้เด็กขาดอาหาร(ซาง)	ยอด	ไร่ซากปีที่1
21.	เส่หลู่ล่า	แก้ไอ	ดอก ผล ต้น ราก	ไร่ซากปีที่1
22.	เส่เกลอะ	แก้ไอ	ยอด เปลือก ผล	ไร่ซากปีที่1
23.	ห่อเบลอญอ	แก้ปวดเอว	ยอด เปลือกไม้	ไร่ซากปีที่1
24.	เปือะหน้าหมือทุ	แก้ปวดเอว	ต้มเปลือก	ไร่ซากปีที่1
25.	เส่เซาะยา	ห้ามเลือด	เปลือก	ไร่ซากปีที่1
26.	เตอส์เบอะ	แก้ท้องร่วง	ยอด	ไร่ซากปีที่1
27.	ห่อเตอเต๊ะ	แก้เด็กท้องร่วง	ยอด/ต้มราก	ไร่ซากปีที่1
28.	ห่อเกอฮะ	แก้เด็กท้องร่วง/ปวดท้อง	หัว	ไร่ซากปีที่1
29.	เตอส์กอไผ่	แก้ปวดฟัน	ราก	ไร่ซากปีที่1
30.	ยาลาเมอ	ยาถ่าย/ยาระบาย	หัว	ไร่ซากปีที่1/ลำห้วย
31.	เส่โกลิโอบ	แก้ปวดเอว	ต้มเปลือก	ลำห้วย
32.	เกือะสิโพล	แก้ไข้	ต้นหรือใบต้ม	ป่าดงดิบ(กะเนอหมือ)
33.	เดอะซิพะโคะ	ช่วยให้หายใจคล่อง	ต้มผล	ป่าแพะ
34.	ยาเก๊ะเครือ	แก้ปวดหลังปวดเอว ช่วยให้เจริญอาหาร	ต้มเครือ	ป่าดงดิบ(กะเนอหมือ) ลำห้วย
35.	จอซี	แก้ปวดหัวเข่า	เปลือก	ป่าชื้น/ลำห้วย
36.	สะกอซอหมือ	แก้ปวดเอว	ต้น	ลำห้วย
37.	เส่นูที	แก้หวัด แก้ไอ ปอดบวม เพิ่มน้ำนมให้แม่ลูกอ่อน	เปลือกแช่น้ำ/ต้ม	ป่าเบญจพรรณ(กะเนอพา)
38.	เพาะพะโคะ	แก้ไข้เด็ก	ดอก	ลำห้วย
39.	ฮ่อสะพายควาย	แก้ปวดเอว บำรุงกำลัง	ต้มเครือ/ดองเหล้า	ป่าดงดิบ
40.	หว่าบอ	แก้เบาหวาน	ต้มใบ	ไร่ /ลำห้วย
41.	เส่มิ	เจริญอาหาร	กินผลสด	ขุนน้ำ
42.	เส่แป๊ะ	เจริญอาหาร	กินยอดสด	ป่ารอบบ้าน
43.	เส่ฆ่าละ(สะเตาป่า)	บำรุงกำลัง	ใบอ่อนย่าง	ขุนห้วย
44.	สุลาเปล	แก้ปวดฟัน	กินผลสด	ริมห้วย
45.	เกียะ	เวียนศีรษะ	คมน้ำไม้	สันตอย

ความรู้เกี่ยวกับยาสมุนไพรของชุมชนม้ง พบว่าผู้หญิงหรือแม่บ้านมีความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรเป็นอย่างดี สมุนไพรพื้นบ้านหลายชนิดจะถูกเก็บมาจากป่าและนำมาปลูกไว้ใกล้บ้านสำหรับรักษาอาการเจ็บป่วยทั่วไปของคนในครอบครัว ทั้งนี้เครือญาติและเพื่อนบ้านใกล้เคียงยังสามารถมาขอยาและปรึกษาเกี่ยวกับอาการเจ็บป่วย ซึ่งเป็นการเรียนรู้แลกเปลี่ยนความรู้ในการรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้านระหว่างกันอีกด้วย สมุนไพรบางชนิดจึงได้มาจากการสอบถามสูตรยาตัวใหม่ การปรึกษาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน

กรณีการเจ็บป่วยที่เชื่อว่าผีทำ จำเป็นต้องพึ่งหมอยาที่เป็นหมอผี มีคาถาท่องผสมกับการให้ยาและการทำพิธีติดต่อกับผี ซึ่งมีลูกหลานเป็นผู้สืบทอดความรู้ดั้งเดิม หรือในกรณีที่มีการฝากตัวเป็นศิษย์เป็นครูกัน หมอยาบางคนยังได้ความรู้จากการเสาะแสวงหาวิชาจากหมู่บ้านอื่นอีกด้วย

ความรู้เกี่ยวกับโรคภัยไข้เจ็บมิได้เป็นสิ่งไกลตัวหรือถูกกระทำให้แปลกแยกไปจากประชาชน ความรู้และอำนาจในการตีความเกี่ยวกับโรคภัยไข้เจ็บมิได้ถูกผูกขาดครอบงำโดย “ผู้รู้” หรือหมอ แต่เพียงฝ่ายเดียว ในทางตรงข้าม ความรู้เป็นของชุมชนและบุคคลต่าง ๆ ที่รายรอบผู้ป่วยซึ่งมีบทบาทสำคัญในการตีความเกี่ยวกับการเจ็บป่วย (ยศ สันตสมบัติ 2542:101)

การเจ็บป่วยทั่วไปที่เกิดขึ้นแก่คนในครอบครัวและความรู้เกี่ยวกับการดูแลรักษาด้วยสมุนไพรจึงเป็นความรู้ที่เรียนรู้และถ่ายทอดกันในครอบครัว การเจ็บป่วยเล็กน้อยที่เกิดขึ้นแก่ตนเองและสมาชิกครอบครัวจึงสามารถเฝ้าวยารักษาตนเองได้ สมุนไพรทั่วไปที่ชาวม้งใช้รักษากันเองในชุมชนได้แก่

ตารางที่แสดงความหลากหลายของพืชสมุนไพร สรรพคุณและสถานที่พบ

บ้านม้งป่าไผ่ หมู่ 13 ต.แม่วิน อ.แม่วาง จ.เชียงใหม่

ลำดับ	ชื่อสมุนไพร	รักษาโรค	ส่วนที่ใช้เป็นยา	วิธีใช้	สถานที่พบ
1	ป้อเหย่เมียบ	แก้ไอ	ราก	ต้ม	ในป่า
2	จำด้า	ส่วนผสมรักษาโรคเกา	ราก	ต้ม	ในป่า
3	จีใจต้อเหนีย	ส่วนผสมรักษาโรคเกา	ราก	ต้ม	ในป่า
4	ซานจี	ท้องเสีย	ราก	ต้ม	ในป่า
5	ปล้าใจ	ท้องเสีย	ราก	ต้ม	ในป่า
6	เขียตุ้	จุกเสียด(กระเพาะ)	หัว	กินสด/ตากแห้ง	ปลูกบริเวณสวนใกล้บ้าน
7	ขอสี่	จุกเสียด	หัว	กินสด	ปลูกบริเวณสวนใกล้บ้าน
8	มันชา	ส่วนผสมรักษาโรคเกา	ใบ/ยอด	ต้ม	ปลูกบริเวณสวนใกล้บ้าน
9	ปะเต	จุกเสียด	ใบ/ยอด	สับละเอียดต้unkกับไข่ไก่	ปลูกบริเวณสวนใกล้บ้าน

ลำดับ	ชื่อสมุนไพร	รักษาโรค	ส่วนที่ใช้เป็นยา	วิธีใช้	สถานที่พบ
10	กล้วยน้ำว้าดิบ	ท้องเสีย	ลูกดิบ	ผ่านบาง ๆ ตากแห้ง/ บดใส่น้ำร้อน	ปลูกบริเวณสวนใกล้บ้าน
11	ขมิ้น	ปวดท้องกระเพาะ	หัว	ตากแห้งบดผสมน้ำผึ้ง	ปลูกบริเวณสวนใกล้บ้าน
12	โป้รี	ห้ามเลือด ใสแผลสด	ใบ	เคี้ยว/สับ แปะบริเวณ แผล	บริเวณสวนใกล้บ้าน/ไร่ เหล่า
13	โทะ๊ะตู	ห้ามเลือด ใสแผลสด	ใบ/ยอด	เคี้ยว/สับ แปะบริเวณ แผล	บริเวณสวนใกล้บ้าน/ไร่ เหล่า
14	ใจก่อ	ห้ามเลือด ใสแผลสด	ใบ/ยอด	เคี้ยว/สับ แปะบริเวณ แผล	บริเวณสวนใกล้บ้าน/ไร่ เหล่า
15	กือตุ	แก้ไข้ตัวร้อน	ใบ(เก็บสด)	ลวกน้ำร้อนจิบกิน	ปลูกบริเวณสวนใกล้บ้าน
16	ชู	แก้ไข้ตัวร้อน	ผ่าไม้เอาเนื้อ ในไม้	ผสมกับกือตุ	ปลูกบริเวณสวนใกล้บ้าน
17	หญี่จ๊ะ	แก้ไข้ตัวร้อน	ทั้งต้น	ผสมกับกือตุ/ชู	ในป่า
18	รางจืด	แก้เมา แก้พิษยา ถอน พิษ	ใบ	คั่วแห้ง/ชงกับน้ำร้อน/ ต้มน้ำอาบ	ทั้งปลูกและเก็บในป่า
19	ชว๊ะกู๋	แก้เมา แก้พิษยา ถอน พิษ	ราก	ต้มอาบ	เก็บในป่า
20	เมล็ดฟักทอง	ถ่ายพยาธิ	เมล็ด	คั่วแห้งกิน	ปลูก
21	โซ้วจื่อ	เคล็ดขัดยอก/ปวดแขน ขา	ใบ	ตำ/หมกไฟห่อประคบ ด้วยผ้าทั้งคืน	ปลูก
22	เยโก๋เคือ	ไอ/หอบหืด	กรีดเอาน้ำ ยาง	ผสมไข่เน่กิน	เก็บในป่า
23	หมาเจ๊ะ(โคนกล้วย เนา)	คุดผี	โคนกล้วยเนา	ห่อใบตอง หมกไฟให้ อุ่น เอามาประคบผี	ปลูก

ความเชื่อและการใช้ประโยชน์จากไม้ใช้สอยในป่า

การใช้ไม้ของชาวปกาเกอญอบ้านแม่ลานคำ เป็นการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน เช่น การใช้ไม้ฟืน ไม้ส่วนใหญ่ที่นำมาใช้เป็นกิ่งไม้ เป็นไม้ที่ตายเอง หมดยายุขัย และหากมีการตัดไม้ดิบมาทำฟืน

ต้องตัดให้สูงระดับเอวเพื่อให้เกิดการแตกหน่อเจริญเติบโตต่อไปได้ รวมทั้งการใช้ไม้สร้างบ้าน ต้องตัดในระดับหัวเข่าถึงเอว เพราะจะทำให้ต้นไม้สามารถแตกหน่อเจริญเติบโตเป็นต้นไม้ต่อไปได้

นอกจากนี้ยังมีกฎข้อห้ามที่เป็นความเชื่อในการตัดต้นไม้ ต้นไม้ที่ห้ามตัดทำลาย ได้แก่

- ต้นไม้ผูกสายสะตือ (เดंपื่อ - deipau) เมื่อแต่ละครอบครัวคลอดลูกใหม่ จะหาต้นไม้ใหญ่ใกล้ชุมชนเพื่อนำสายสะตือไปใส่กระบอกไม้ไผ่ไปผูกไว้ เชื่อกันว่าต้นไม้ต้นนั้นจะเป็นขวัญของเด็กคนนั้น ต้นไม้ที่มีสายสะตือผูก จึงห้ามรังควาญและทำลายเด็ดขาด เพราะจะส่งผลต่อชีวิตของคนนั้น
- ต้นไทรใหญ่ เชื่อกันว่าเป็นสิ่งสถิตยของเทพชื่อ"หมื่อ กา เขล่อ" ผู้กำหนดชะตาชีวิตของมนุษย์
- ต้นสะคอดี เป็นต้นไม้ในพิธีศพ(สำหรับผู้ตายที่ยังเป็นโสดไม่มีคู่จะใช้ไม้ทำเป็นรูปอวัยวะแสดงเพศเป็นสัญลักษณ์แทนคู่ให้ถ้าผู้เสียชีวิตเป็นชายจะทำเป็นอวัยวะเพศหญิง,ถ้าเป็นหญิงจะทำเป็นอวัยวะเพศชาย)
- ต้นไม้ที่ใช้ใบห่อข้าวให้คนตาย , ไม้แบกศพคนตาย
- "ไม้หางปลา" (ต้นที่มี2 ก้านแตกออกจากต้นเดียวกัน) และ"ไม้สองนาง"(ต้นที่ลำต้นขึ้นมาคู่กัน) ห้ามตัดไปใช้สร้างบ้าน จะทำให้คนในบ้านแตกแยกกัน
- ไม้ที่ขึ้นบนจอมปลวก
- ไม้ที่มีจอมปลวกขึ้นที่กิ่ง, ไม้ที่มีรังผึ้ง - ต้นไม้มีเจ้าของแล้ว
- ต้นไม้ที่มีกิ่งโน้มเข้าหากัน เมื่อลมพัดจะเสียดสีกัน – ครอบครัวจะไม่ถูกกับเพื่อนฝูง
- "ไม้เครือหวน" (ไม้ที่มีเถาวัลย์พันเกี่ยวหรือมีกาฝาก) จะนำงูเข้าบ้าน ครอบครัวจะเจ็บป่วยตลอด
- ต้นไม้ตะวันผ่างาม (แสงตะวันส่องลอดง่ามไม้เป็นทางยาว) ถือว่าเป็นทางเดินของตะวัน ทำให้ร้อนไม่เป็นสุข
- ต้นไม้ฟ้าผ่า - ไม้ใช้สร้างบ้าน ทำฟืน

ส่วนความเชื่อของชาวม้ง เกี่ยวกับต้นไม้ที่ไม่ใช้ไม้ตัด ได้แก่

- ต้นไม้ที่ยอดหัก
- ต้นไม้ขึ้นคู่
- ต้นไม้หางปลา
- ต้นไม้แห้งเป็นบางส่วน
- ต้นไม้มีเถาวัลย์ขึ้นพัน เชื่อว่างูจะเข้าบ้าน
- ต้นไม้ไทร เชื่อว่ามีผีอยู่
- ไม้ฮัก(เปลือกหนาแกนแดง) มีสารทำให้แพ้-บวม หายใจไม่ออก

- โต๊ะ(ไม้เขาคายแดง) ทำรั้ว/ไม่ทำบ้าน จะร้อนอยู่ไม่เป็นสุข
- กูดื่อ (ไม้เขาคาย) ทำรั้ว/ไม่ทำบ้าน จะร้อนอยู่ไม่เป็นสุข
- มะหุม(ทะเล) ไซ้ไล่ผี
- มะม่วงป่า เปลือกถูกคนแล้วทำให้คัน
- ดงโกะ ไซ้ทำโลงศพ
- ดงโละชะชี ไซ้ทำมีดดาบในพิธีการไล่ผี (กรณีเจ็บป่วยจากผีทำ)
- ไม้เถาว์/ไม้เครือ ไม่ใช้ทำไม้ฟัน

บทที่ 3

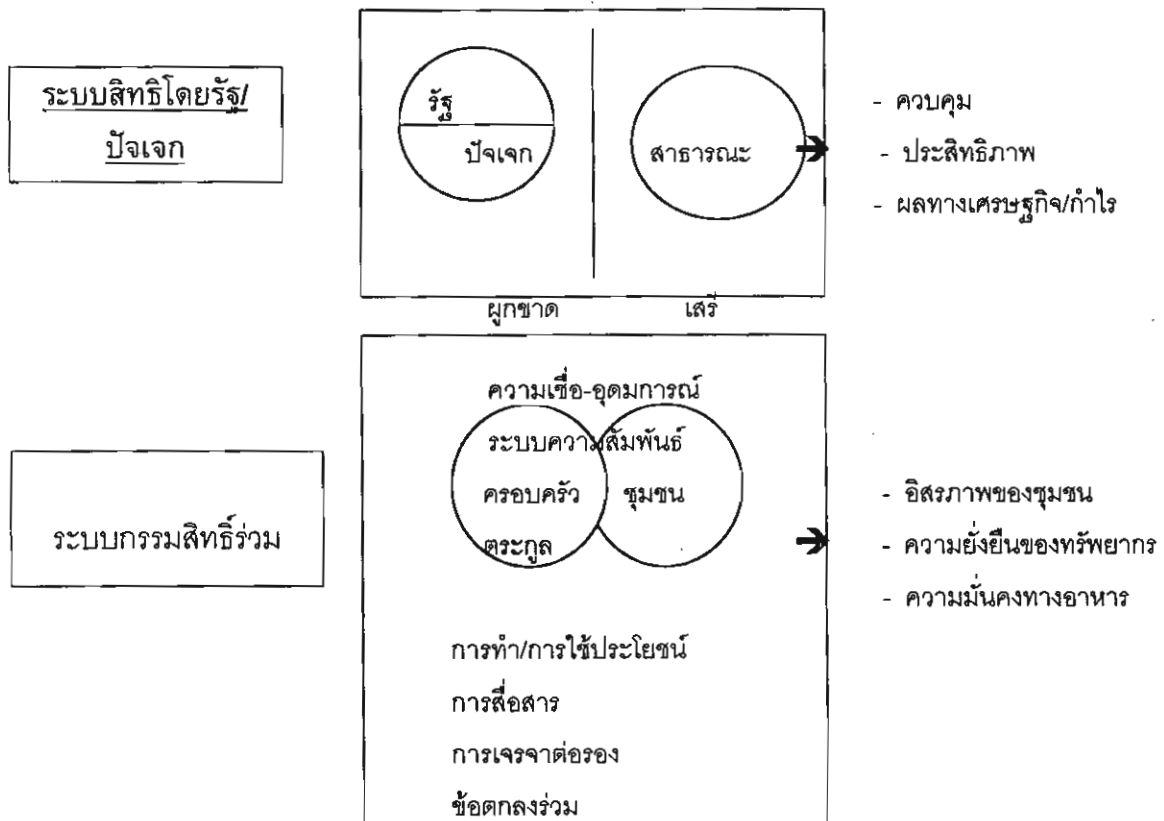
การจัดระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจ : สิทธิชุมชนในทรัพยากรธรรมชาติ

● ระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

การศึกษาถึงระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติในฐานะเป็นทรัพย์สิน ในลักษณะความสัมพันธ์เชิงกรรมสิทธิ์ จะเห็นว่า ระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนเป็นไปในลักษณะของ“กรรมสิทธิ์ร่วม” (Common Property) มาแต่อดีต ซึ่งปัจจุบันถูกระบบกรรมสิทธิ์โดยรัฐ(State Property)และระบบกรรมสิทธิ์เอกชน(Private Property)รุกรานเข้ามา การปรับตัวในการจัดการความสัมพันธ์ดังกล่าวของแต่ละชุมชนแตกต่างกันไปตามแต่เงื่อนไขต่างๆ อย่างไรก็ตามกระบวนคุณค่าและอุดมการณ์เกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนยังคงปรากฏให้เห็นในชุมชนที่ยังพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติอย่างใกล้ชิด

ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมในการจัดการทรัพยากรของชุมชนมีความแตกต่างกับระบบกรรมสิทธิ์โดยรัฐและระบบปัจเจกอย่างสิ้นเชิงทั้งแนวคิดอุดมการณ์ และระบบการจัดความสัมพันธ์

แผนภาพ เปรียบเทียบระบบความสัมพันธ์เชิงกรรมสิทธิ์โดยรัฐ/ปัจเจกกับระบบกรรมสิทธิ์ร่วม

● ระบบกรรมสิทธิ์ร่วม : การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

1. **ทรัพยากรป่าชุมชน** แม้ว่าชุมชนจะมีแผนการจัดการทรัพยากรป่าชุมชนเป็นลักษณะของการดูแลจัดการร่วมกัน มีกฎระเบียบร่วมกัน และมีองค์กรในการจัดการป่าชุมชนในลักษณะของคณะกรรมการป่าชุมชนซึ่งมาจากการเลือกตั้งของชุมชน แต่จากการศึกษาในรายละเอียดเรายังพบว่า ระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวของทรัพยากรป่าชุมชนยังมีลักษณะเชิงซ้อน ซึ่งไม่สามารถใช้แนวทางการศึกษาในลักษณะของอาณาเขต(territory) มาอธิบายได้เพียงลำพังด้านเดียว เนื่องจากในพื้นที่ที่ถูกจำแนกไว้เป็นป่าชุมชนที่มีขอบเขตเป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์และพื้นที่ป่ายังชีพนั้น หากศึกษาในลักษณะเชิงอำนาจและศักยภาพในการเข้าถึง(access)ทรัพยากรภายในป่าชุมชน อันได้แก่ สมุนไพร ไม้ใช้สอย ไม้สร้างบ้าน อาหารป่า ของป่า สัตว์ป่า ฯลฯ แล้วนั้น เราจะพบว่า มีรายละเอียดและความแตกต่างมากมายในด้านความเชื่อ ศักยภาพ และโครงสร้าง

อำนาจในชุมชนที่ทำให้คนในชุมชนที่แตกต่างกันทั้งด้านสถานะ เพศ และวัย เข้าถึงการใช้ประโยชน์ในทรัพย์สินต่าง ๆ ในป่าชุมชนในลักษณะที่แตกต่างกัน

สิ่งที่เป็ปัจจัยสำคัญในการกำหนดความสามารถในการเข้าถึงทรัพย์สินในป่าชุมชนได้แก่

- ความเชื่อในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร เช่น ความเชื่อในเรื่องของป่า ทั้งชาวปกากะญอและชาวม้งต่างมีความเชื่อกันว่าในป่าดงดิบมีผีแรง ผีดุ ซึ่งผู้หญิงจะไม่สามารถเข้าไปได้เลย(โดยเฉพาะหญิงที่ตั้งครรภ์) และความเชื่อที่ว่าหญิงที่มีประจำเดือนห้ามเก็บหาอาหารผักป่า ของป่า ในขณะที่ไม่มีข้อห้ามสำหรับผู้ชายในการเข้าไปเก็บหาของป่าและสมุนไพรในป่า(ยกเว้นในป่าความเชื่อ) ทำให้การเข้าถึงในการใช้ประโยชน์จากป่าดงดิบที่เป็นเขตป่าในพื้นที่สูงและอยู่ไกลจากหมู่บ้านมาก ๆ นั้น ผู้ชายจะสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้มากกว่าผู้หญิง ในขณะที่ป่าใกล้บ้านอย่างป่าเต็งรัง ป่าไผ่ ซึ่งเป็นเขตป่ายังชีพใช้สอยและพื้นที่ไร่ชากหรือป่าพื้นตัวจากการทำไร่ นั้น ผู้หญิงซึ่งเป็นแม่บ้านที่มีหน้าที่ในการดูแลคนในครอบครัว คอยหาอาหาร ทำอาหารเลี้ยงคนและสัตว์เลี้ยงในบ้านจะเป็นผู้ที่เข้าถึงใช้ประโยชน์ได้มากกว่าผู้ชาย ทั้งการเก็บหาอาหารจากป่า เก็บสมุนไพรและเก็บหาไม้ฟืนต่าง ๆ
- องค์ความรู้ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร จากปัจจัยข้างต้นทำให้ระบบความรู้ของคนในชุมชนมีความแตกต่างกันในด้านการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรจากป่า อาจกล่าวได้ว่า “ผู้ชายเข้าป่าเพื่อล่า ผู้หญิงเข้าป่าเพื่อเก็บหา” ความรู้เกี่ยวกับลักษณะทางธรรมชาติของป่าประเภทต่าง ๆ และความรู้เกี่ยวกับความหลากหลายของพันธุ์สัตว์ป่าจะเป็นความรู้ของกลุ่มผู้ชาย ผู้ชายจะบอกถึงลักษณะทางธรรมชาติของสภาพป่า ชนิดไม้ในป่า และสัตว์ต่าง ๆ ที่มีในป่าได้เป็นอย่างดี เพราะผู้ชายจะทำหน้าที่เดินป่าหาอาหาร ล่าสัตว์ป่าเป็นอาหาร ในขณะที่ผู้หญิงจะมีความรู้ในด้านผัก ผลไม้ อาหารจากป่าและพันธุ์พืชในไร่ นา สวน ตลอดจนความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรรักษาโรคทั่ว ๆ ไปที่เป็นพืชสมุนไพรที่หาเก็บได้จากพื้นที่ป่ารอบ ๆ หมู่บ้าน
- สถานะทางสังคม ความแตกต่างด้านสถานะทางสังคมก็ส่งผลต่อการเข้าถึงทรัพยากรที่แตกต่างกันระหว่างคนในชุมชน เราพบว่า ผู้ที่เป็นผู้นำทางด้านพิธีกรรมของชาวปกากะญอ คือ ฮีโซ่ และของชาวม้งคือจีเน่ง รวมทั้งผู้ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การเซ่นไหว้ผีป่า ผีน้ำ ผีดิน การทำพิธีมัดมือ ฯลฯ เป็นหน้าที่ของผู้ชาย ทั้งนี้จากทัศนะของชาวปกากะญอและชาวม้งที่ว่า ผู้หญิงเป็นใหญ่ในบ้าน ผู้ชายเป็นใหญ่นอกบ้าน ทำให้การเลือกตั้งผู้นำอย่างผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการป่าชุมชนจึงเป็นของฝ่ายชาย แต่อย่างไรก็ดี เราพบว่ากิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดูแลรักษาป่าชุมชนเป็นกิจกรรมที่ต้องเข้าร่วมทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน เช่น การทำแนวกันไฟป้องกันไฟป่า การดับไฟป่า (หากใคร

ไม่สามารถเข้าร่วมกิจกรรมได้ต้องสมทบเป็นข้าว อาหารหรืออุปกรณ์แทน) และการสมทบเงินเข้ากองทุนรักษาป่า (สมาชิกทุกคนในครัวเรือนสมทบเข้ากองทุนเดือนละ 1 บาทต่อคน) ฯลฯ

2. ที่ดินทำกินและทรัพย์สินในที่ดินทำกิน

ทรัพย์สินในที่ดินทำกิน ในที่นี้หมายถึง ผลผลิต อาหารธรรมชาติ แหล่งน้ำ สมุนไพร ไม้ใช้สอย ไม้ฟืน และสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นหรือมีอยู่ในที่ดินทำกินผืนนั้นๆ โดยทั่วไปในระบบกรรมสิทธิ์แบบปัจเจกที่เป็นแบบสิทธิเด็ดขาด เราคงไม่ต้องกล่าวถึงทรัพย์สินในที่ดินแยกออกจากที่ดินผืนนั้น แต่ในระบบความสัมพันธ์ของชุมชนมิได้แยกสิทธิขาดระหว่างการครอบครองและการใช้ประโยชน์ จากการศึกษาพบว่า โดยทั่วไปการใช้ประโยชน์จากทรัพย์สินในที่ดินทำกินยังเป็นระบบหน้าหมู่บ้าน(ชุมชนร่วมกัน) ยกเว้นผลผลิตที่ได้จากการปลูกหรือลงแรงทำ ดังคำพูดที่ว่า "ผู้ใดออกแรงผู้นั้นเป็นเจ้าของ" อย่างไรก็ตาม ระบบการแบ่งปันของกินของใช้ยังปรากฏอยู่ในวิถีชีวิตของชุมชน

2.1 ระบบไร่

- ไร่หมุนเวียน ในชุมชนปกากะญอบ้านแม่ลานคำ โดยทั่วไปผู้ที่ได้ใช้ประโยชน์จากที่ดินผืนหนึ่งต่อเนื่องกันมานานถึงลูกถึงหลานจะมีสิทธิในการครอบครองที่ดินผืนนั้น แต่ในระบบไร่หมุนเวียนนั้น แม้ดูเหมือนจะเป็นที่ยอมรับกันภายในชุมชนว่าตระกูลนี้ได้ทำไร่ในที่ดินผืนนั้นนั้นติดต่อกันมานาน แต่เมื่อครอบครัวอื่นประสบวิกฤติปัญหาในผืนดินของตนก็สามารถมาขอใช้ประโยชน์ในผืนดินแห่งนี้ได้ นอกจากนี้ กิจกรรมการทำไร่ เช่น การถางไร่ ทำแนวป้องกันไฟ การปลูกและการเก็บเกี่ยว ฯลฯ เป็นกิจกรรมการร่วมมือกันของทุกครอบครัวในลักษณะการเอามื้อเอารัน ดังนั้นพืชผักต่างๆ ในไร่จึงไม่เป็นที่หวงห้ามไว้เฉพาะเจ้าของไร่ ปีใดที่บางครอบครัวประสบปัญหาผลผลิตไม่เพียงพอสามารถขอแบ่งของกินจากครอบครัวเครือญาติที่ได้ผลผลิตดี กรณีไร่ซากหรือไร่เหล่าที่ถูกพักฟื้นไว้ตั้งแต่ 1-6 ปี ซึ่งมีระบบนิเวศน์ที่แตกต่างกันในแต่ละช่วงปีของการพักฟื้นอันจะประกอบด้วยทรัพย์สินที่เป็นทั้งพืชอาหาร สมุนไพร สัตว์ และไม้ใช้สอย ฯลฯ สมาชิกทุกคนในชุมชนสามารถเก็บหาและใช้ประโยชน์ร่วมกันได้

นอกจากนี้ การตัดสินใจเกี่ยวกับพื้นที่ไร่หมุนเวียนยังคงเป็นระบบการตัดสินใจของส่วนรวม เช่น หากครอบครัวใดในชุมชนต้องการปรับพื้นที่ทำไร่เป็นนา สวน และโดยเฉพาะการปลูกพืชเศรษฐกิจถาวร ต้องได้รับความยินยอมร่วมกันของชุมชนก่อน โดยต้องนำเรื่องเข้าปรึกษาและตัดสินใจในที่ประชุมของหมู่บ้าน ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าพื้นที่ไร่หมุนเวียนถูกจัดการในฐานะทรัพย์สินของชุมชน แต่ผลผลิตในไร่เป็นทรัพย์สินของครอบครัวและเครือญาติ

- ไร่ข้าว/ไร่ข้าวโพด ของชาวม้งป่าไฟ ที่ดินในการปลูกข้าว-ข้าวโพดเป็นที่ดินที่ได้รับการแบ่งสรรมรดกมาจากต้นตระกูล เป็นของครอบครัว แต่ผลผลิตข้าวของลูกหลานจะนำไปรวมกันไว้ที่ยังคงใหญ่ของตระกูล ซึ่งอยู่ที่บ้านของผู้เฒ่าผู้เฒ่าของตระกูลแซ่ ลูกหลานจะไปขอแบ่งข้าวมากินตามความต้องการของครอบครัว ครอบครัวที่มีสมาชิกมากก็ได้มาก ซึ่งถือเป็นการจัดสรรแบ่งปันกันในลักษณะของพี่น้องเครือญาติ การจัดสรรเช่นนี้ช่วยให้ระบบเครือญาติและความสัมพันธ์ระหว่างพี่น้องเหนียวแน่น ทั้งยังลดความเหลื่อมล้ำระหว่างครอบครัวที่มีมีที่ดินน้อยแต่ลูกหลานมากกับครอบครัวที่มีที่ดินมากแต่ลูกหลานน้อย อย่างไรก็ตามไร่ก็ดี การช่วยเหลือแรงงานกันระหว่างเครือญาติก็เป็นสิ่งที่สำคัญเช่นกัน นอกจากนี้ผลผลิตอาหารต่าง ๆ ในไร่ข้าวและไร่ข้าวโพดก็ถือเป็นของตระกูลเครือญาติ สามารถขอแบ่งปันเก็บกินด้วยกันได้

2.2 ระบบสวน

- การทำสวนของชาวปกากะญอบ้านแม่ลานคำ ได้แก่ สวนมะแขว่น สวนเมี่ยง สวนผลไม้ ผสมผสาน เจ้าของที่ดินที่เป็นผู้บุกเบิกและปลูกพืชสวนเองนั้นคือผู้ที่ได้รับการยอมรับร่วมจากชุมชนว่าเป็นครอบครัวที่มีสิทธิมากกว่าครอบครัวอื่น ๆ ในการใช้ประโยชน์จากผืนดินและทรัพย์สินในผืนดินนั้น แต่ยังมีใช้สิทธิในลักษณะการผูกขาด(exclusion) เช่นกัน โดยทั่วไปพืชที่เป็นพืชหลักในสวนนั้น ทั้งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติอย่างมะแขว่น เมี่ยง และทั้งที่ลงทุนลงแรงปลูกขึ้น เช่น กล้วย ส้มโอ ขนุน มะม่วง ฯลฯ อันถือเป็นพืชที่สามารถให้รายได้แก่ครอบครัวนั้น เจ้าของสวนจะเป็นผู้ครอบครอง และใช้ประโยชน์จากพืชชนิดนั้น อย่างไรก็ตาม ภายใต้เงื่อนไขบริบทที่แตกต่างกันไป ชุมชนยังสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการผืนดินแห่งนั้น ขึ้นกับข้อเจรจา กฎระเบียบและข้อตกลงร่วมภายในชุมชน

ยกตัวอย่าง กรณีครอบครัว พะดีแดง มีสวนมะแขว่น 2 แปลง เดิมทีสวนมะแขว่นเป็นพื้นที่ทำไร่ แต่สภาพพื้นที่ดังกล่าวอยู่ใกล้ลำห้วยและเป็นแหล่งที่มีระบบนิเวศน์เหมาะแก่ต้นมะแขว่นและหว่ายขึ้นชุกชุม ช่วงระยะ 4 -5 ปีที่ผ่านมาที่มะแขว่นได้กลายเป็นพืชเศรษฐกิจมีพ่อค้าจากในเมืองเข้ามาขอรับซื้อ พะดีแดงจึงเลิกถางไร่ในพื้นที่นั้นและปล่อยให้ต้นมะแขว่นขึ้น ปัจจุบัน พื้นที่สวนมะแขว่นจำนวนกว่า 5 ไร่ มีต้นมะแขว่นจำนวนถึง 60 กว่าต้น มีหว่าย 20 กว่าต้น และส้มโอ 5 ต้น คนในชุมชนจะเก็บมะแขว่น หว่าย และส้มโอโดยมิได้ขออนุญาตจากเจ้าของสวนก่อนไม่ได้ แต่สามารถหาขายสมุนไพรที่ขึ้นเองในสวน ได้แก่ ยาแทะหลวง-เจริญอาหาร, พล่อโซซู- แก้วปัดหลัง เต้าสี่ชะชะ-แก๊ไข และพืชผักสมุนไพรและสัตว์น้ำสำหรับเป็นอาหารได้

- สวนผัก/ผลไม้ ชาวม้งป่าไฟทำสวนผัก ได้แก่ ผักสลัดแก้ว กะหล่ำปลี ผักกาดขาว หอมญี่ปุ่น ผลไม้ ได้แก่ สาลี่ บัวลอย พลับ พลัม ท้อ ซึ่งพืชผักเหล่านี้เป็นพืชเศรษฐกิจที่

ปลูกขายให้แก่โครงการหลวงและพ่อค้าคนกลาง ดังนั้นที่ดินและผลผลิตในระบบสวนของชาวม้งจึงเป็นการครอบครองของครอบครัวที่ทำการผลิต อย่างไรก็ตาม การขอแบ่งปันกันกินเล็ก ๆ น้อย ๆ ในหมู่เครือญาติก็ยังคงปรากฏอยู่ในชุมชนนี้

- สวนถั่วเหลือง ชุมชนคนไทยพื้นราบบ้านสันป่าตึงทำสวนถั่วเหลืองในพื้นที่นาข้าว ซึ่งมีการถือครองที่ดินในลักษณะปัจเจกแต่ละครอบครัว ผลผลิตที่ได้นำไปขายเป็นหลัก

2.3 นาข้าว ในชุมชนบ้านแม่ลานคำมีการทำนาข้าว โดยมีลักษณะเช่นเดียวกับสวนคือ ผู้ไถบุกเบิก-ลงแรงสร้างผู้เป็นเจ้าของ แต่ทรัพย์สินในพื้นที่นาจะมีความหลากหลายเหมือนกับระบบการผลิตแบบไร่หมุนเวียนและสวน ผลผลิตข้าวในนาจึงเป็นผลผลิตของครอบครัวที่เป็นเจ้าของนา และมีการแบ่งปันกันกินระหว่างเครือญาติใกล้ชิด ส่วนพืชผักและสัตว์เล็ก ๆ ที่อยู่ในนา เช่น หนู กบ ปลา ปู กุ้ง หอย ฯลฯ คนในชุมชนสามารถเข้าเก็บหาได้โดยไม่ต้องขอจากเจ้าของนาก่อน

3. ทรัพย์สินในระดับครอบครัว ในที่นี้หมายถึงทรัพย์สินที่มีอยู่ในผืนดินที่ตั้งบ้านของแต่ละครอบครัว ซึ่งชุมชนจะหมายถึง บ้าน ที่ดินตั้งบ้าน สัตว์เลี้ยง เมล็ดพันธุ์อาหาร (โดยในที่นี้ไม่ได้ทำการศึกษาและให้ความสำคัญกับทรัพย์สินที่เป็นทรัพย์สินสมบัติ เช่น รถ เครื่องยนต์ เครื่องอำนวยความสะดวก เครื่องเงิน เงิน ทอง ฯลฯ) โดยทั่วไปชาวปกากะญอจะสืบตระกูลทางฝ่ายหญิง ผู้ชายจะแต่งงานเข้าบ้านฝ่ายหญิง พ่อแม่ก็จะแบ่งมรดกที่ดินให้แก่ลูกสาวและเมื่อครอบครัวใหม่ต้องการสร้างบ้านแยกครอบครัวออกมาใหม่จากครอบครัวพ่อแม่ ไม่ที่จะใช้สร้างบ้านต้องขออนุญาตจากคณะกรรมการป่าชุมชนก่อน ส่วนที่ตั้งบ้านถ้าอยู่ในบริเวณพื้นที่ของบ้านพ่อแม่สามารถสร้างได้โดยความยินยอมของคนในตระกูล แต่หากต้องการใช้ที่ดินที่ว่างเปล่าในบริเวณที่ตั้งหมู่บ้านต้องนำเรื่องเข้าที่ประชุมของหมู่บ้านเพื่อให้คนในชุมชนรับรองก่อน เมื่อสร้างบ้านแล้วจึงถือเป็นทรัพย์สินในความดูแลของครอบครัวนั้น อย่างไรก็ตาม ยังไม่สามารถถือได้ว่าเป็นการครอบครองแบบสิทธิผูกขาดซึ่งขึ้นกับสถานการณ์และข้อตกลงเจรจาของคนในชุมชน ตัวอย่างกรณีปัญหาที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านที่หญิงชาวบ้านคนหนึ่งแต่งงานกับชาวพื้นราบ และเมื่อพ่อแม่ของฝ่ายหญิงตายจึงยกมรดกบ้านให้และสามีจึงชักชวนให้ย้ายไปอยู่ที่บ้านสามีในเมือง โดยฝ่ายสามีได้ไปติดต่อขายที่ดินและบ้านให้กับคนเมืองรายหนึ่งโดยมิได้ปรึกษากับชุมชน ต่อมาคนภายนอกชุมชนจะเข้ามาซื้อบ้านและสร้างบ้านใหม่ ชาวบ้านจึงประชุมปรึกษากัน โดยในที่สุดทุกคนในชุมชนจึงร่วมใจกันให้แบ่งเงินกองทุนของชุมชนไปซื้อที่ดินและบ้านกลับมาเป็นของชุมชน

นอกจากนี้ทรัพย์สินที่เป็นเมล็ดพันธุ์อาหาร ซึ่งเป็นพันธุ์ดั้งเดิมของครอบครัว-ตระกูล จากการศึกษาพบว่า มีเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านถึง 28 สายพันธุ์ (ครอบครัวละ 2-4 สายพันธุ์) และเมล็ด

พันธุ์พืชดั้งเดิมที่เป็นอาหารทั้งชุมชน 30 ชนิด รวม 167 สายพันธุ์ (ครอบครัวละ 10-18 ชนิด 25-60 พันธุ์) โดยทั่วไปพบว่าทรัพย์สินในระดับครอบครัวดังกล่าวเป็นลักษณะสิทธิการครอบครองของครอบครัวนั้น โดยเฉพาะเมล็ดพันธุ์ของครอบครัว แม่บ้านจะเป็นผู้จัดการเก็บรักษา และตัดสินใจในการแบ่งปัน ไปขอ หรือแลกเปลี่ยนกับผู้อื่น แม้ว่าความเป็นเจ้าของจะขึ้นตรงกับแม่บ้านที่รับการสืบทอดเมล็ดพันธุ์และองค์ความรู้ในการเก็บรักษามาจากบรรพบุรุษ แต่ก็พบว่า การขอแบ่งปันหรือแลกเปลี่ยนกันระหว่างคนในชุมชนและต่างชุมชนก็เกิดขึ้นได้ หากแต่มีความเชื่อเกี่ยวกับขวัญ (จิตวิญญาณ) โฉลกหรือธาตุระหว่างเมล็ดพันธุ์กับมนุษย์ และระหว่างเมล็ดพันธุ์กับผืนดิน (ระบบนิเวศน์โดยรวมในพื้นที่นั้น) จะทำหน้าที่กลั่นกรองหรือเป็นระบบการคุ้มกันเมล็ดพันธุ์ดั้งเดิมของชุมชนได้เอง กล่าวคือ ชาวบ้านเชื่อว่าผู้ที่ถูกธาตุ ถูกโฉลกกับเมล็ดพันธุ์นั้นเท่านั้นจึงจะสามารถเพาะพันธุ์ขยายพันธุ์พืชนั้นให้เติบโตงอกงามและได้ผลดี เพราะเมล็ดพันธุ์ทุกเมล็ดมีขวัญ ผู้ที่รักษาเมล็ดพันธุ์นั้นไว้จะไม่นำเมล็ดพันธุ์ไปมอบให้ใครเองโดยเด็ดขาด เว้นแต่จะมีผู้มาขอเองที่บ้านและเจ้าของ (แม่บ้าน) จะเป็นผู้ตัดสินใจว่าจะมอบให้หรือไม่ โดยจะมอบเมล็ดพันธุ์ในบ้านให้ผู้อื่นได้ไม่เกิน 3 ชนิดเท่านั้น นอกจากนี้มีปัจจัยเงื่อนไขต่าง ๆ อีกมากมายที่เกี่ยวข้องต่อการดำรงอยู่ของเมล็ดพันธุ์พืชดั้งเดิมในชุมชน ได้แก่ระบบนิเวศน์วิทยาของพื้นที่ปลูก ทั้งเรื่องสภาพอากาศ สภาพดิน สภาพป่า และการประกอบพิธีกรรมในการทำนา ตลอดจนเงื่อนไขภายนอก เช่น นโยบายรัฐในการประกาศเขตป่าอนุรักษ์ และมาตรการจำกัดพื้นที่ทำกิน การลดระยะเวลาการพักพื้นที่ดินและการเข้ามาส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ ล้วนมีผลต่อสภาพพื้นที่และการสูญหายไปของเมล็ดพันธุ์ดั้งเดิมหลายชนิด

โดยสรุปแล้ว ระบบการจัดการทรัพย์สินของชุมชนแบ่งออกเป็น 3 ระดับ ซึ่งใน 3 ระดับนั้นมีลักษณะเชิงซ้อนไม่ได้แยกกันอย่างเด็ดขาด ได้แก่

(1.) **การจัดการทรัพย์สินในฐานะที่เป็นของชุมชน** โดยชุมชนปกาเกอญอบ้านแม่ลานคำยังปรากฏลักษณะการจัดการที่ดินในฐานะที่เป็นทรัพย์สินของชุมชน ซึ่งระดับของการจัดการนั้น พื้นที่ดินที่เป็นปายังคงมีความเข้มข้นของการครอบครอง การตัดสินใจ การดูแลจัดการ การใช้ประโยชน์แบบร่วมกันทั้งชุมชน ส่วนพื้นที่ไร่หมุนเวียน การครอบครอง การตัดสินใจยังคงเป็นไปโดยชุมชน ส่วนการดูแลจัดการเป็นของเครือญาติ และการใช้ประโยชน์เป็นของครอบครัว พื้นที่ที่มีระดับความเข้มข้นของการจัดการโดยชุมชนน้อยที่สุด คือพื้นที่สวน นา และที่ตั้งบ้าน แม้การครอบครอง การดูแลจัดการและการใช้ประโยชน์จะเป็นของเครือญาติและครอบครัวนั้น แต่การตัดสินใจยังคงเป็นไปโดยชุมชนอยู่ ส่วนชุมชนมังป่าไผ่มีพื้นที่ป่าที่ถือเป็นทรัพย์สินของชุมชน

(2.) **การจัดการทรัพย์สินในฐานะที่เป็นของตระกูล-เครือญาติ** การจัดการทรัพย์สินโดยตระกูลหรือเครือญาตินั้นส่วนใหญ่ใช้ในการจัดการแบ่งปันผลผลิต ซึ่งปรากฏให้เห็นทั้งในชุมชนมังและปกาเกอญอ แต่ในชุมชนปกาเกอญอยังมีการแบ่งปันการใช้ที่ดินในตระกูลเครือญาติกันด้วย

อย่างพื้นที่ไร่มุขเวียนที่สามารถขอใช้ประโยชน์ทำไร่ได้ถ้าพื้นที่ไร่บางแห่งของญาติพี่น้องต้องประสบปัญหา

(3.) การจัดการทรัพยากรในฐานที่เป็นของครอบครัว พื้นที่เกษตรที่มีความเข้มข้นของพืชที่ปลูกเพื่อขาย หรือพืชเศรษฐกิจมากเท่าไร ระบบการจัดการทรัพยากรในพื้นที่นั้น ๆ ก็จะเป็นของระดับครอบครัวหรือระดับปัจเจกมากขึ้นเท่านั้น อย่างเช่นสวนมะแขว่นของชาวปกากะญอที่เดิมเป็นไร่มุขเวียนและจัดการในฐานทรัพยากรของตระกูลผสมผสานกับของชุมชน แต่เมื่อมะแขว่นมีราคาและกลายเป็นพืชที่ขายได้ดี การจัดการในลักษณะปัจเจก-ครอบครัวจึงเกิดขึ้น นอกจากนี้ลักษณะการปลูกแบบที่เน้นการขาย เช่น ผัก ผลไม้ต่างๆ ที่เน้นพืชหลักเชิงเดี่ยวก็มีผลต่อการลดความหลากหลายของพืชในแปลงผลิต ทำให้การเข้าถึงในการใช้ประโยชน์ของผู้อื่นลดน้อยลงด้วย

- ระบบการให้คุณค่าของกรรมสิทธิ์ร่วม “สิทธิชุมชน”

1. เป้าหมายและอุดมการณ์ของกรรมสิทธิ์ร่วม “สิทธิชุมชน” เพื่ออิสรภาพ ความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและความมั่นคงทางอาหาร

ขณะที่ระบบกรรมสิทธิ์โดยรัฐและปัจเจกที่เป็นแนวคิดแบบตะวันตกขูระบบการครอบครองแบบปัจเจกในลักษณะผูกขาดเบ็ดเสร็จและมุ่งเป้าประสงค์ที่ประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ อุดมการณ์ทางความคิดของชุมชนที่เป็นกรรมสิทธิ์ร่วมกลับมีเป้าหมายที่อิสรภาพ ความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติ และความมั่นคงทางอาหาร การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากรต่างๆ ของชุมชนปกากะญอบ้านแม่ลานคำในลักษณะเป็นของส่วนรวมเป็นแนวทางที่ชุมชนเชื่อว่าจะสามารถปกป้อง รักษาทรัพยากรธรรมชาติให้มีความอุดมสมบูรณ์และยั่งยืนถึงลูกหลานได้

ซึ่งจะเห็นว่าเมื่อมีเป้าหมายความต้องการด้านเศรษฐกิจเข้ามา ระบบการจัดการทรัพยากรเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบกรรมสิทธิ์ปัจเจกมากขึ้น

2. “สิทธิชุมชน” เป็นระบบความสัมพันธ์ที่เน้นการมีส่วนร่วม โดยการสร้างข้อตกลงร่วม

อาจกล่าวได้ว่าระบบกรรมสิทธิ์ร่วมเป็นระบบความสัมพันธ์ในลักษณะของการหาข้อตกลงร่วมกัน โดยมีปัจจัยเงื่อนไขทั้งภายในและภายนอกที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงข้อตกลงร่วมของชุมชนเกี่ยวกับระบบความสัมพันธ์ดังกล่าว

3. “สิทธิชุมชน” เป็นระบบการจัดการสิทธิเชิงซ้อน

ระบบสิทธิระหว่างชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ใช่ลักษณะการครอบครองเป็นเจ้าของแบบผูกขาด (*exclusion*) ผู้ศึกษาพบว่าระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนกลับเป็นลักษณะของระบบความ

สัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับการจัดการกับทรัพยากรภายในชุมชน ทั้งที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ (ที่ดิน น้ำ ป่า) ทั้งที่เป็นทรัพยากรจากผลผลิตที่เป็นทั้งอาหาร สมุนไพร พืช ไม้ใช้สอย และรวมไปถึง ทรัพยากรทางปัญญาอย่างองค์ความรู้ พิธีกรรม บทกลอนคำสอน ฯลฯ

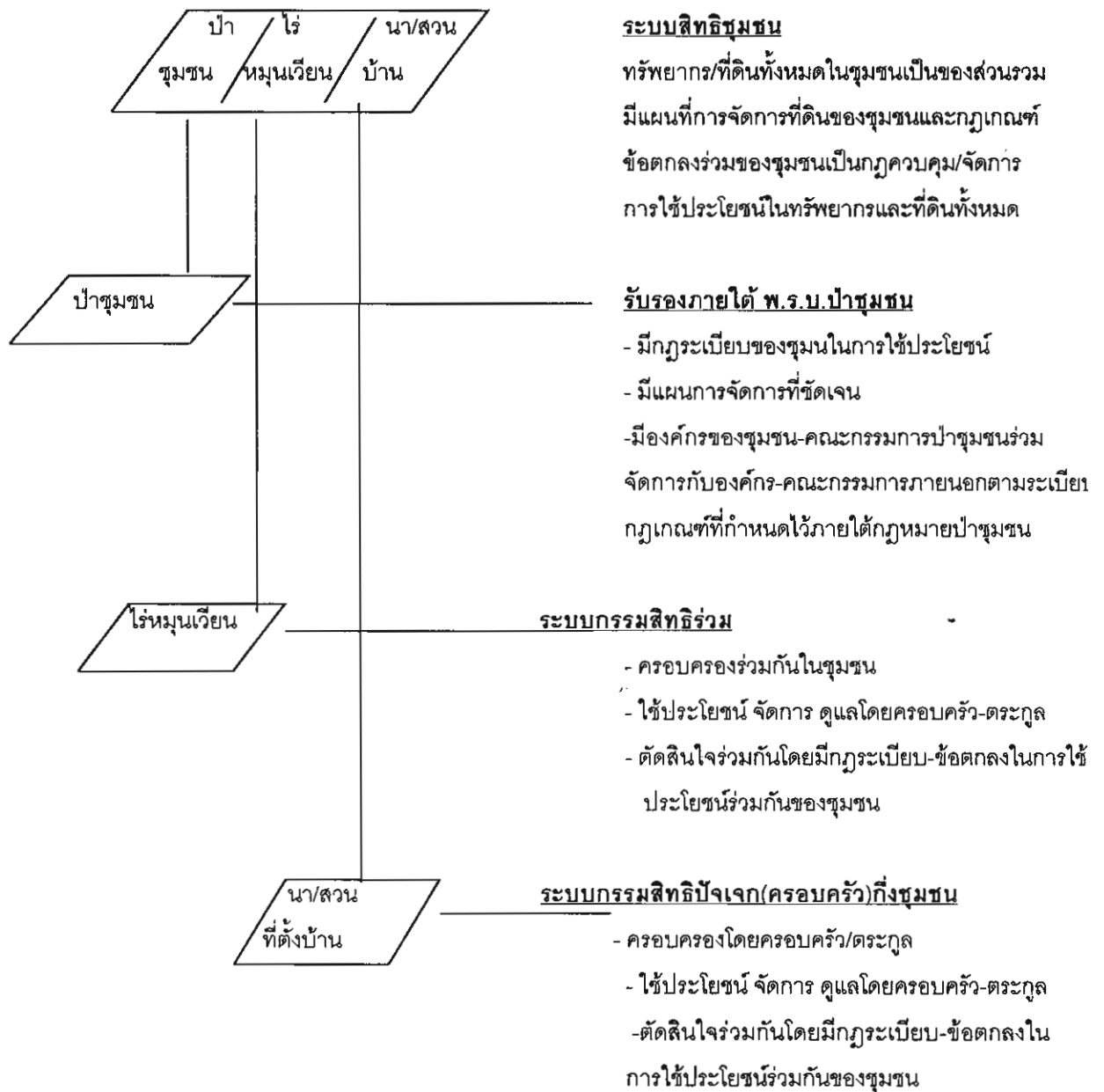
ระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นความสัมพันธ์ที่ซับซ้อน เป็นระบบความสัมพันธ์ในลักษณะ กึ่งชุมชน-กึ่งตระกูล ชุมชนมิได้แยก สิทธิการครอบครอง สิทธิการใช้ประโยชน์ การดูแลรักษาและการตัดสินใจ ออกจากกันอย่างเด็ดขาด

4. “สิทธิชุมชน” กับการจัดการด้านอาณาเขต

การจัดการระบบความสัมพันธ์ยังมีความแตกต่างกันระหว่างแนวความคิดสองด้าน แนวคิดแบบระบบสิทธิผูกขาดมองทรัพยากรในลักษณะของเขตแดน(territory)และใช้ระบบสิทธิครอบครองบนเขตแดนหนึ่งๆในลักษณะแบบเบ็ดเสร็จ กล่าวคือ ใครครอบครองเขตแดนนั้นก็จะมีสิทธิอำนาจความเป็นเจ้าของอย่างเบ็ดเสร็จในทุกอย่างที่อยู่ในเขตแดนนั้น ๆ หากแต่ระบบความสัมพันธ์ในแบบของชุมชน กลับเป็นลักษณะเชิงซ้อน โดยมีได้ใช้เกณฑ์ของเขตแดนเป็นหลัก ในเขตแดนหนึ่ง ๆ ยังมีระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากร ซึ่งรวมถึงทรัพยากรชีวภาพที่อยู่ในเขตแดนพื้นที่แห่งนั้น ที่แตกต่างซับซ้อนกันไปตามเงื่อนไขต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

• ข้อเสนอต่อระบบสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

- ข้อเสนอของชุมชนแม่ลานคำ ยังคงเป็นไปในลักษณะแบบองค์รวมไม่ได้แยกทรัพยากรชีวภาพจากทรัพยากรธรรมชาติโดยรวม ซึ่งสามารถสรุปเป็นแผนภาพได้ดังนี้

ข้อเสนอเกี่ยวกับกฎระเบียบข้อตกลงของชุมชน
ในการจัดการที่ดินและทรัพยากรในที่ดินของชุมชนแม่ลานคำ

ข้อห้าม	ข้อพึงปฏิบัติ
ห้ามขายที่ดินภายในชุมชนโดยเด็ดขาด	1. ต้องช่วยเหลือเกื้อกูล แบ่งปันและดูแลที่ดินร่วมกัน
ห้ามขายเมล็ดพันธุ์ดั้งเดิมของชุมชนโดยเด็ดขาด	2. พื้นที่ไร่มุมนเวียนควรสงวนไว้สำหรับทำไร่มุมนเวียนเท่านั้น
ห้ามใช้สารเคมีในพื้นที่ไร่มุมนเวียนโดยเด็ดขาด	3. ถ้าต้องการเปลี่ยนพื้นที่ไร่มุมนเวียนเป็นพื้นที่นา/ที่สวนต้องปรึกษาที่ประชุมหมู่บ้านและตัดสินใจร่วมกัน
ห้ามทำไร่ซ้ำในพื้นที่เดิมติดต่อกันเกิน 3 ปี	4. หากต้องการปลูกพืชพันธุ์ใหม่ต้องปรึกษาที่ประชุมหมู่บ้านพิจารณาตัดสินใจร่วมกัน
ห้ามปลูกพืชที่เป็นโทษ/ก่อผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม	

ข้อเสนอของชุมชนมังป่าไผ่

ชุมชนมังยังคงเห็นว่าระบบการจัดการทรัพยากรในฐานะทรัพย์สินอย่างที่เป็นอยู่มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรม แต่เห็นว่ารัฐต้องรับรองสิทธิในการทำกิน โดยออกเอกสารสิทธิในพื้นที่ที่มีการทำการถือครองทำกินมายาวนาน อย่างไรก็ตาม สมาชิกส่วนใหญ่ในชุมชนยังต้องการสิทธิปัจเจกที่ทำให้เกิดความมั่นคงในการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อขาย และสมาชิกบางส่วนที่เห็นว่าระบบการทำไร่ข้าวและไร่ข้าวโพดยังไม่ควรเปลี่ยนแปลงละทิ้ง เพราะปัญหาราคาผลผลิตไม่แน่นอนอาจทำให้ไม่สามารถซื้อข้าวเพียงพอเลี้ยงคนในครอบครัวได้ การทำไร่ข้าวและไร่ข้าวโพดคือฐานอาหารของครอบครัว ที่มีพืชพันธุ์อาหารที่ใช้บริโภคในครัวเรือนและข้าวโพดเลี้ยงหมูที่เป็นอาหารสำคัญและอาหารในพิธีกรรมต่าง ๆ อีกด้วย ซึ่งการจัดการในลักษณะตระกูลยังมีความสำคัญต่อชุมชนเช่นกันในการจัดการผลผลิตที่ลดความเหลื่อมล้ำระหว่างฐานะทางเศรษฐกิจของสมาชิกในชุมชน นอกจากนี้หลายคนยังเห็นว่าพันธุ์พืชที่ได้รับการส่งเสริมจากโครงการหลวงและหน่วยงานต่าง ๆ ยังยากต่อการควบคุมการจัดการที่ดิน โดยเฉพาะการใช้สารเคมีที่มีผลต่อดินและน้ำ ตลอดจนการถูกกล่าวหาจากสังคมที่เพ่งเล็งจนเฝ้าระวังว่าเป็นต้นเหตุของการทำลายทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่สูง ซึ่งเมื่อระบบการผลิตเปลี่ยนเป็นระบบพืชเศรษฐกิจมากขึ้น การจัดการควบคุมโดยองค์กรของชุมชนก็ทำได้ยากมากขึ้นเช่นกัน

ข้อเสนอของชุมชนคนไทยพื้นราบบ้านสันป่าตึง

ชุมชนบ้านสันป่าตึงปรับเปลี่ยนระบบเกษตรจากการทำไร่ข้าวหมุนเวียนและการทำนาข้าวพันธุ์พื้นเมืองมาเป็นระบบการทำนาข้าวสลับกับสวนถั่วเหลืองในพื้นที่นา ซึ่งเป็นการถือครองที่ดินแบบปัจเจก

การที่ต้องพึ่งพาพันธุ์พืชจากการส่งเสริมที่เป็นพันธุ์พืชใหม่ทดแทนพันธุ์พื้นเมืองที่เคยปลูกทำให้ไม่สามารถควบคุมจัดการที่ดินให้คงความสมบูรณ์ได้ ปัจจุบันชุมชนต้องเผชิญกับปัญหาการใช้ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง และยาฆ่าหญ้าที่ต้องใช้เพิ่มมากขึ้นและทำให้รายได้จากการขายถั่วเหลืองไม่คุ้มค่าต้นทุน จึงเกิดการรวมกลุ่มเป็นกลุ่มถั่วเหลืองปลอดสารขึ้น เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าวนอกจากนี้ การส่งเสริมพืชพันธุ์ใหม่โดยหน่วยงานเกษตรอำเภอที่ผ่านมาได้เคยมีการนำถั่วเหลืองพันธุ์ใหม่ที่อ้างว่าแมลงศัตรูพืชไม่สามารถมากินได้ แต่ไม่สามารถเก็บเมล็ดพันธุ์ได้และต้องซื้อพันธุ์ใหม่ทุก ๆ ปี ทำให้กลุ่มถั่วเหลืองปลอดสารเกรงว่าจะเป็นพืชตัดต่อยีนจึงไม่นำมาปลูก และเกิดการตื่นตัวต่อปัญหาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมมากขึ้น

กลุ่มถั่วเหลืองปลอดสาร(กลุ่มเกษตรอินทรีย์)ได้มีข้อเสนอต่อการส่งเสริมของรัฐว่าไม่ควรนำพืชตัดต่อยีนมาส่งเสริมแก่เกษตรกรเพราะจะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ทั้งยังทำให้ความสามารถในการจัดการระบบการผลิตของเกษตรกรลดน้อยลง ชุมชนไม่มีความรู้และความสามารถในการจัดการด้านเมล็ดพันธุ์ใหม่ๆ และต้องพึ่งพาทายนอกตลอดไปมากที่สุด

กรณีศึกษาสิทธิเกษตรกรและชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภาคอีสาน

โดย

สุวัฒน์ กุมพิทักษ์

กรณีศึกษาบ้านหนองโง้ง

ตำบลบ้านหวาย อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม

1. ประวัติความเป็นมา

บ้านหนองโง้ง เป็นหมู่บ้านที่ก่อตั้งขึ้น เมื่อประมาณ 150 ปีที่ผ่านมา โดยมีครอบครัวของหลวงจันทร์ (หลวง ภาษาลาว ซึ่งหมายถึง ผู้นำ ผู้นำพา ผู้มีสติปัญญา) เป็นครอบครัวแรก โดยอพยพมาจากบ้านดงใหญ่ ตำบลดงใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม เนื่องจากบ้านดงใหญ่นั้น เป็นชุมชนขนาดใหญ่เกินไปจนเกิดการขาดแคลนที่ทำกิน ประกอบกับการขาดแคลนความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ หลวงจันทร์จึงพาครอบครัวมาหาแหล่งที่ทำกินแหล่งใหม่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ โดยมีสภาพป่าไม้ที่หนาแน่น และอยู่ใกล้แหล่งน้ำ ชื่อว่า กุดโง้ง (กุด หมายถึง หนองน้ำ ที่มีเขตเชื่อมต่อกับลำห้วยใหญ่ได้, โง้ง ซึ่งหมายถึง การคดเคี้ยวของแม่น้ำ) ที่เป็นมาของชื่อหมู่บ้าน ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็น หนองโง้ง

ครั้งหนึ่งหมู่บ้านหนองโง้ง เกิดภาวะภัยแล้ง ซึ่งยาวนานกว่า 7 ปี ได้สร้างความเดือดร้อนให้แก่ชาวบ้านเป็นจำนวนมาก จึงเริ่มมีประชากรอพยพย้ายออกจากหมู่บ้านเรื่อย ๆ จนเหลือเพียงบางครอบครัว กระทั่งพ้นภาวะภัยแล้งนี้ จึงมีประชากรอพยพย้ายกลับมาทำกินที่แหล่งเดิม เนื่องจากบ้านหนองโง้ง มีสภาพที่มีความอุดมสมบูรณ์มากกว่าพื้นที่อื่น ๆ หลังจากนั้น พ.ศ. 2506 ชาวบ้านหนองโง้ง ได้ร่วมใจสร้างวัดใหม่สามัคคีธรรมขึ้น ให้เป็นวัดประจำหมู่บ้าน โดยมี พระอาจารย์พูนศรีครองพลชา เป็นเจ้าอาวาส

2. อาณาเขตติดต่อ

บ้านหนองโง้ง หมู่ที่ 10 ตำบลบ้านหวาย อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของตำบลบ้านหวาย อยู่ห่างจากตัวอำเภอวาปีปทุม 12 กิโลเมตร ห่างจากตัวจังหวัด 52 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับหมู่บ้านต่าง ๆ ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับบ้านดอนหัน ตำบลดงใหญ่ อำเภอวาปีปทุม
จังหวัดมหาสารคาม

ทิศใต้ ติดต่อกับบ้านหวาย ตำบลบ้านหวาย อำเภอวาปีปทุม

จังหวัดมหาสารคาม
ทิศตะวันตก ติดต่อกับบ้านเขวาสี ตำบลแคน อำเภอลำทะเมนชัย
จังหวัดมหาสารคาม
ทิศตะวันออก ติดต่อกับบ้านโสกยาง ตำบลหนองแสง อำเภอลำทะเมนชัย

2. ประชากร

บ้านหนองโ้ง มีประชากร ทั้งหมด 238 คน จำแนกเป็นชาย 103 คน เป็นหญิง 135 คน มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 39 ครัวเรือน มีนามสกุลจำนวน 31 สกุล

ลักษณะครอบครัวส่วนใหญ่ของบ้านหนองโ้ง เป็นครอบครัวเดี่ยว โดยเมื่อมีการสมรสแล้ว ฝ่ายชายจะแยกไปอยู่กับฝ่ายหญิง ปลุกบ้านอยู่ต่างหากในบริเวณใกล้เคียงกับบ้านของครอบครัว พ่อ-แม่ฝ่ายหญิง ฝ่ายหญิงส่วนใหญ่ในครอบครัวจะมีเพียง พ่อ แม่ และลูกประมาณ 4-5 คน ส่วนครอบครัวขยายในหมู่บ้านหนองโ้ง จะพบเห็นได้น้อย เป็นการอยู่รวมกันของคู่แต่งงานกับพ่อและแม่ฝ่ายหญิง ซึ่งบางครอบครัวจะมี ตา ยาย ปู่ ย่า อา น้า ป้า อาศัยอยู่ด้วย

มีการอพยพแรงงานไปทำงานที่อื่นเป็นการอพยพแบบไม่ถาวร ซึ่งนิยมไปทำงานในกรุงเทพฯ ในประเภทการทำงานในโรงงาน และตัดอ้อยในจังหวัดสระบุรี เป็นส่วนใหญ่ จำนวนผู้อพยพเคลื่อนย้ายแรงงาน จำนวนนี้ 15 คน แยกเป็นเพศหญิง 7 คน และเพศชาย 8 คน ส่วนใหญ่จะอยู่ช่วงอายุ 15 – 35 ปี

3. ทรัพยากรของชุมชน

ดิน สภาพและคุณภาพของดินพืชที่บ้านหนองโ้ง มีลักษณะเป็นดินร่วนปนทรายมีสีแดง มีความอุดมสมบูรณ์ระดับปานกลาง การระบายน้ำปานกลางถึงดี ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากที่ดินในการทำเกษตร เช่น ปลูกข้าว ปลูกผัก เลี้ยงสัตว์ เนื่องจากสภาพของดินมีลักษณะค่อนข้างสมบูรณ์ โดยเฉพาะเมื่อเทียบกับพื้นที่อื่น ไม่มีปัญหาเรื่องของดินเสื่อมคุณภาพในการบำรุงดิน ชาวบ้านบางคนยังใช้ปุ๋ยคอกในการบำรุงดิน เนื่องจากสะดวกและง่ายกว่า

น้ำสำหรับการบริโภค ชาวบ้านอาศัยน้ำฝนในการบริโภค โดยมีถังน้ำเก็บกักน้ำไว้ในทุกครัวเรือน ประมาณ 157 ใบ

น้ำสำหรับอุปโภค เนื่องจากสภาพที่ดินบ้านหนองโ้ง เป็นดินเค็ม ชาวบ้านจึงอาศัยแหล่งน้ำตามธรรมชาติ คือ หนองโ้ง สระแวงน้อย เป็นต้น ในการใช้อุปโภค นอกจากนี้ยังมีบ่อน้ำตื้นอีก 1 แห่ง ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของหมู่บ้าน บริเวณทุ่งนาชาวบ้านบางส่วนได้ใช้ประโยชน์จากน้ำในส่วนนี้

แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร ทางทิศใต้ของหมู่บ้านมีลำห้วยโสกคลองไหลผ่านหมู่บ้านเลียบไปทางทิศใต้ผ่านหมู่บ้านหนองโ้ง บ้านมะเขว แล้วจึงลงสู่ลำน้ำเสียว ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากลำห้วยนี้ เพื่อใช้ในการเกษตร นอกจากนี้ยังมีแหล่งน้ำอื่น คือ หนองบัว หนองโ้ง หนองแอ

ป่าไม้ บ้านหนองโ้ง มีป่าไม้สาธารณะอยู่ 2 แห่ง คือ

1. ป่าโคกใหญ่ ป่าสาธารณะ ครอบคลุมพื้นที่ 5 ตำบลใช้ประโยชน์ร่วมกัน

2. ดอนปู่ตา มีพื้นที่ 56 ไร่ ถือเป็นป่าสาธารณะ เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ภูมิปัญญาของคนโบราณ การตั้งบ้านจะต้องมีการสร้างภูมิคุ้มกันบ้าน สำหรับป้องกันผีจากภายนอกหมู่บ้าน ในอดีตชาวบ้านเคารพนับถือ และไม่กล้าบุกรุกทำลาย เพราะเป็นพื้นที่ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกปักรักษาคุ้มครองหมู่บ้าน จะมีการทำพิธีกรรมบวงสรวงใน การทำบุญเดือน 6 เลี้ยงเหล้าไหไก่ตัว (เดือน พฤษภาคม) เดือน 8 เลี้ยงพาข้าวเมื่อเข้าพรรษา และเดือนยี่ จะเลี้ยงเหล้าไหไก่ตัว โดยเลี้ยงยี่เลี้ยงเจียง เพื่อขอเก็บเกี่ยวผลผลิตในดอนปู่ตา

การใช้ประโยชน์ป่าไม้ในดอนปู่ตาไปใช้บ้างเช่น ทำศาลาวัด ฆ่าอาหารสามารถหาอยู่หา กินได้แต่ห้ามหาไปขาย การนำไม้ขนาดเล็ก เช่น ไม้โกทา ไม้คัตเต้า สำหรับทำไฟหุงข้าว เป็นต้น สภาพปัจจุบันได้มีการบุกรุกเข้าทำให้ดอนปู่ตาต้องแบ่ง เป็น 2 แปลงไม่ติดต่อกันเหมือนเดิม

4. การพัฒนาภายในหมู่บ้าน

1) ศูนย์สาธิตร้านค้าประจำหมู่บ้าน

จากการที่กรมเร่งรัดพัฒนาชนบท (ร.พ.ช.) ได้จัดให้หมู่บ้านต่าง ๆ ในเขตอำเภอมวกเหล็ก ไปอบรมเพื่อให้ความรู้ในการบริหารต่าง ๆ เพื่อให้ชุมชนต่าง ๆ ก่อตั้งร้านค้าประจำหมู่บ้านเมื่อปี พ.ศ. 2539 เพื่อให้สมาชิกในหมู่บ้านไม่ต้องถูกเอารัดเอาเปรียบจากร้านค้าภายในชุมชน และให้สมาชิกได้สั่งซื้อของราคาถูก มีสมาชิก 36 คน เงินทุนหมุนเวียน 18,500 บาท จากจำนวนหุ้น 185 หุ้นๆ ละ 100 บาท รายได้ประมาณเดือนละ 3,000 – 4,000 บาทต่อเดือน

2) กลุ่มออมทรัพย์

ในปี พ.ศ. 2539 องค์การนาชาชาติเพื่อร่วมกันพัฒนา (PLAN) เข้ามาส่งเสริมผลักดันให้มีการรวมกลุ่มของชาวบ้านหนองโ้ง โดยจัดตั้งคณะกรรมการขึ้นเพื่อให้ชาวบ้านตระหนักถึงประโยชน์ของการตั้งกลุ่มและให้ความรู้ในการบริหารโครงการ

3) คณะกรรมการป่าชุมชนโคกใหญ่

เมื่อปี พ.ศ. 2534 นายบุญเรือง ยางเกลือ ผู้ใหญ่บ้านหนองโ้ง ได้เห็นว่า ป่าชุมชนโคกใหญ่ มีความเสื่อมโทรมอันเนื่องจากการบุกรุกและการทำลายป่าไม้ จึงได้หาเครือข่ายจากหมู่บ้านต่าง ๆ จนครบ 14 หมู่บ้าน เพื่อตั้งคณะกรรมการ ดูแลป่าชุมชนโคกใหญ่ เมื่อ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2537 จึงเริ่มตั้งคณะกรรมการอย่างเป็นทางการเพื่อออกกฎหมายระเบียบ มีการรณรงค์และเผยแพร่ เพื่อให้ชาวบ้านในชุมชนต่าง ๆ ตระหนักและเห็นความสำคัญของป่า และร่วมกันเพื่อป้องกันการบุกรุกป่าจากบุคคลภายนอก ดำเนินอนุรักษ์ และฟื้นฟูสภาพป่าให้มีสภาพความอุดมสมบูรณ์ เพื่อควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่าให้มีความเหมาะสม

5. สภาพทางเศรษฐกิจ

ชาวบ้านหนองโ้ง ประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรม อาชีพหลักทำนา โดยอาศัยน้ำฝนที่ตกตามฤดูกาล พื้นที่ที่ชาวบ้านใช้ทำนา มีพื้นที่ประมาณ 900 ไร่ ที่นาเฉลี่ย 10 ไร่ต่อครอบครัว นิยมปลูกทั้งข้าวเจ้า และข้าวเหนียว การทำนาได้รับพันธุ์ข้าวส่งเสริม จากกรมส่งเสริมการเกษตร โดยผ่านอำเภอวาปีปทุม เช่น พันธุ์ข้าว กข.15 กข.16 หอมมะลิ เป็นต้น ผลผลิตข้าวเปลือก(ข้าวเหนียว) ผลผลิต 45 ถึง หรือ 450 กิโลกรัม ขายในราคา กิโลกรัมละ 4.70 บาท ซึ่งส่วนมากจะนำไปขายเองในตัวอำเภอส่วน รายได้เฉลี่ยประมาณ 14,000 บาทต่อครอบครัว อาชีพรอง คือ การเลี้ยงสัตว์ เช่น โค 15 ครอบครัว กระบือ 6 ครอบครัว สุกร 5 ครอบครัว การปลูกผักสวนครัว โดยส่วนมากจะเป็นการปลูกเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือน แต่มีชาวบ้านบางส่วนนำผักไปขายในตลาดเช้าที่ตัวอำเภอ

การทำผลิตภัณฑ์จากกลุ่มบ้านแม่บ้าน เป็นอาชีพที่เริ่มส่งเสริมได้ไม่กี่เดือนที่ผ่านมา จากองค์กรป่าชุมชนโคกใหญ่ ซึ่งทำผลิตภัณฑ์ที่ทำจำหน่าย เช่น ปลาرائبอง น้ำปลา ปลาร้า ปลาปั่น ขนมต่างๆชาวบ้านก็ยังมีการเลี้ยงสัตว์ เพื่อส่งเสริมรายได้ คือ อาชีพหลักของชาวบ้าน คือ การทำนา ส่วนใหญ่ปลูกต่อ 1 ไร่ และทำสวนปลูกผักสวนครัวมีพื้นที่ประมาณ 10 ไร่ โดยเฉลี่ย ส่วนการทำนาได้

การรับจ้างภายในหมู่บ้าน คือ รับจ้างเก็บเกี่ยว รับจ้างดำนา วันละ 110 – 130 บาท การทำผลิตภัณฑ์ เครื่องบริโภค เช่น การทำน้ำปลา ปลาร้า ทำขนม ส่วนในช่วงหลังฤดูเก็บเกี่ยวชาวบ้าน บางส่วนจะอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานภายนอกท้องถิ่น พบว่ามีชาวบ้านมีการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานในช่วงหลังฤดูเก็บเกี่ยว ช่วงอายุที่อพยพแรงงานจะอยู่ในช่วงวัยแรงงาน คือ 15 – 35 ปี มีครอบครัวที่มีสมาชิกไปทำงานต่างถิ่น จำนวน 9 ครัวเรือน ส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพในโรงงานอุตสาหกรรม ในจังหวัดกรุงเทพฯ และรับจ้างตัดอ้อยในจังหวัดสระบุรี เมื่อหมดการจ้างงานก็จะกลับบ้าน ส่วนการรับจ้างนอกท้องถิ่นแบบไปเช้าเย็นกลับ เช่น การรับจ้างก่อสร้าง นั้นไม่ปรากฏในหมู่บ้านหนองโ้ง

ชาวบ้านหนองโ้ง จะมีการกู้ยืมเงินจากแหล่งกู้ยืม 3 แห่ง คือ กลุ่มออมทรัพย์ในชุมชน ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร(ธกส.) และสหกรณ์ โดยจะกู้ยืมในวงเงินตั้งแต่ 5,000 บาท ไปจนถึง 30,000 บาท ซึ่งดอกเบี้ยจากทั้ง 2 แหล่ง จะเสียดอกเบี้ยร้อยละ 12 ต่อปี การกู้ยืมจาก 2 แห่งนี้ ส่วนใหญ่จะนำไปซื้อปุ๋ยวิทยาศาสตร์และเครื่องมือทำการเกษตรต่างๆ และสิ่งจำเป็นอื่นๆ ที่สำคัญในการดำรงชีวิต

6. วัฒนธรรมประเพณี

วัฒนธรรมและประเพณีของชาวบ้านหนองโ้ง มีลักษณะเช่นเดียวกับท้องถิ่นอื่น ในจังหวัดมหาสารคาม โดยเฉพาะฮีตสิบสอง คองสิบสี่ มีส่วนอนุรักษ์และส่งเสริมฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมอีสาน

ชาวบ้านหนองโ้ง มีความยึดมั่นเชื่อถือในพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการผสมผสานระหว่างศาสนาพุทธ พราหมณ์ และผี มีการปฏิบัติตามประเพณีและวัฒนธรรมอีสานดังนี้

- เดือนอ้าย เดิมเป็นบุญเข้ากรรม แต่ปัจจุบันนี้ไม่มีแล้ว
- เดือนยี่ บุญกุ่มข้าวใหญ่ ประเพณีบุญผ้าป่า(ช่วงตรุษจีน)
- เดือนสาม ประเพณีบุญข้าวจี โดยทำในวันเพ็ญ ขึ้น 15 ค่ำ ซึ่งเป็นวันมาฆบูชา ชาวบ้าน ใช้น้ำขี้เฒ่าหนึ่งขันเป็นก้อนจีแล้วนำไปปิ้งไฟ พอสุกเกรียมแล้วทาด้วยอ้อยและไข่ นำไปปิ้งต่อจนสุกดีแล้ว ในภาชนะถวายพระ
- เดือนสี่ ประเพณีทำบุญพระเวสสันดร เทศมหาชาติ
- เดือนห้า ประเพณีทำบุญสงกรานต์
- เดือนหก ประเพณีทำบุญวิสาขบูชา และบุญบั้งไฟ
- เดือนเจ็ด ประเพณีบุญเบิกบ้าน
- เดือนแปด ประเพณีเข้าพรรษา
- เดือนเก้า ประเพณีทำบุญข้าวประดับดิน ชาวบ้านนิยมทำในวันแรม 14 ค่ำ เดือนเก้า โดยชาวบ้านจำหน่ายข้าวปลาอาหารพร้อมหมากพลู ยาสูบ นำไปวางไว้ตามพื้นดิน
- เดือนสิบ ประเพณีบุญข้าวสาก(บุญข้าวกระยาสารท) ทำกันในวันเพ็ญเดือนสิบ
- เดือนสิบเอ็ด ประเพณีทำบุญออกพรรษา โดยมีการทำบุญตักบาตรในตอนเช้าและภาคกลางคืนมีงานบันเทิงต่าง ๆ
- เดือนสิบสอง ประเพณีทำบุญทอดกฐิน ทำกันตั้งแต่วันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 ไปจนถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12

พิธีกรรมที่ชาวบ้านยึดถือปฏิบัติร่วมกันทั้งหมู่บ้าน พิธีกรรมที่สำคัญ ๆ ดังนี้ คือ

1) การทำบุญสู่ขวัญข้าว ทำในช่วงวัน 3 ค่ำ เดือน 3 ก่อนจะมีการทำนา โดยชาวบ้านจะนำข้าวเปลือกมาวางไว้ในบ้านเรือนของแต่ละครัวเรือนแล้ว จึงนิมนต์พระเวียงทำพิธีในบ้านต่าง ๆ จนครบทุกบ้าน

2) การแต่งงาน ประเพณีการแต่งงานในบ้านหนองโ้ง จะเรียกว่า การกินตอง ซึ่งก่อนที่จะมีการกินตองฝ่ายชายจะต้องไปสู่ขอฝ่ายหญิง พ่อแม่ฝ่ายหญิงจะเป็นผู้เรียกสินสอดมาอย่างน้อยแล้ว แต่จะตกลงกัน จากนั้นก็จะกำหนดวันหมั้น นิยมกันทำในเดือนคู่ ในประเพณีมีการสู่ขวัญ กันประตู่เงิน ประตู่ทอง การผูกมือบ่าวสาว หลังจากนั้นจะมีการเลี้ยงฉลองกันอย่างครึกครื้นและเป็นที่สนุกสนาน

3) การจัดงานศพ ความเชื่อเรื่องผีที่เก็บศพ เชื่อว่าศพอยู่ที่ไหนจะไม่ไปทำกินที่นั่น เพราะมันเข็ดมันขวาง (มันเข็ด=ผีดุร้าย มันขวาง= ขัดขวาง ไม่เจริญรุ่งเรือง) เมื่อมีการตายในหมู่บ้าน จึงนำศพไปฝังหรือเผาที่ป่าช้า ซึ่งจะมีการบอกกล่าวให้คนในหมู่บ้านทราบ และปัจจุบันมีการแจก

การัดเชิญไปยังคนนอกหมู่บ้าน การจัดงานศพจะมีคนมาช่วยงานเป็นจำนวนมาก ส่วนการจัดการศพนั้น ส่วนมากจะเก็บศพไว้ไม่เกิน 3 วัน ถ้าต้องรอลูกหลานที่ไปทำงานต่างจังหวัด แต่โดยทั่วไปก็จะเก็บศพไว้เพียง 1 วัน หลังจากนั้นก็จะนำศพไปทำพิธีป่าณกิจศพที่วัด ส่วนกระตูกความเชื่อโบราณ จะไม่เอากระดูกพ่อแม่มาไว้ที่บ้านแต่จะเอาไว้ที่วัดรวมกัน หากเอามาอยู่ข้างนอกจะทำให้ลูกหลานกลัว และไม่เป็นมงคล หรือเชื่อว่า บิดามารดาแบ่งให้ตัวเราแล้วไม่ควรเอามาเก็บไว้อีกซึ่งหากพิจารณากันอย่างลึกซึ้งจะเห็นว่า คนโบราณนั้นฉลาดที่จะให้ลูกหลานได้ร่วมกันไปทำบุญที่วัดซึ่งจะนิยมทำในวันสำคัญ เช่น เข้าพรรษา ออกพรรษา สงกรานต์ เป็นต้น

7. การอนุรักษ์พันธุ์กรรมพืชพื้นบ้าน

บ้านหนองโ้ง เป็นหมู่บ้านที่มีการทำเกษตรกรรมยั่งยืนตั้งแต่ปี 2541 ทำให้ความสนใจและมีการคัดเลือกพันธุ์กรรมเอง

พันธุ์พืชอาหารที่ยังมีการเก็บเอง ได้แก่ หอม กระเทียม ผักกาด ขาว ผักชีลาว กระหล่ำปลี มะนาว มะกูด ขิงข่า ตะไคร้ สระแหน่ พักทอง บวบ พักเขียว น้ำเต้า มะพร้าว แตงไทย กระชาย เป็นต้น ส่วนที่ซื้อจากตลาด ได้แก่ กระหล่ำตอก ผักบุ้งจีน ข้าวโพด แตงโม แตงกวา ถั่วพักยาว ถั่วลิสง เป็นต้น

พันธุ์ข้าวที่ยังคงเหลืออยู่ ได้แก่ ข้าวเจ้าดอก ข้าวเจ้าแดง ข้าวซี่ตม ข้าวปลาชีวิต และข้าวก่ำ เป็นต้น

แนวคิดในการอนุรักษ์ เมล็ดพันธุ์ และข้าวพันธุ์พื้นบ้านให้คงอยู่ เป็นเรื่องที่ชาวบ้านได้พูดคุยกันมาหลายปี ซึ่งครอบครัวที่เป็นหลักอยู่เดิมมักจะเป็นครอบครัวที่มีการสะสมพันธุ์ได้มากกว่าครอบครัวที่ขยายใหม่

ผู้หญิงจะมีบทบาทสูงมากในการเก็บพันธุ์ หลายครอบครัวจะมอบอำนาจให้ผู้หญิง เป็นผู้จัดหา แม้ว่าผู้ชายจะมีส่วนร่วมในการตัดสินใจว่าควรจะเก็บพันธุ์อะไร แต่สุดท้ายแม่บ้านจะเป็นคนจัดเก็บและนำออกไปปลูก หรือแจกจ่ายกับญาติพี่น้อง เหตุผลที่ผู้หญิงมีบทบาทสูงกว่า เป็นเพราะฝ่ายชายไม่ค่อยได้อยู่กับบ้านและไม่ได้ดูแลทรัพย์สินภายในบ้าน

พันธุ์กรรมพื้นบ้านเหลือน้อยเต็มที ด้วยเหตุปัจจัยหลายอย่างได้แก่ สถานที่เก็บเปลี่ยนแปลง จากเดิมชาวบ้านมีคิงไฟ (คร้ว) และใช้ไม้พินทำให้เก็บพันธุ์ได้ดี ปัจจุบัน ใช้ถ่านหรือแก๊สทำให้มีปัญหาในการเก็บรักษา การงอกไม่ดี

8. การอนุรักษ์พันธุ์ข้าว

ในหมู่บ้านหนองโ้งมีครอบครัว ที่สามารถอนุรักษ์พันธุ์ข้าพื้นบ้านหลายครอบครัว ซึ่งแต่ละคน มีมุมมองที่แตกต่างกัน ดังนี้

พ่อบุญจันทร์ ประกอบสิม มีข้าวปลาชีว ซึ่งเป็นข้าวเหนียว เริ่มอนุรักษ์(เริ่มปลูก) เมื่อปี พ.ศ.2540 ได้มาเพราะเห็นว่าเหมาะกับสภาพพื้นที่นาของตนเอง ไปเอาจากบ้านพี่ชายเมื่อปีที่แล้ว ซึ่งเห็นว่าเหมาะกับสภาพพื้นที่นาดีเพราะที่นาติดกันเห็นว่าได้ผลผลิตดี เป็นข้าวเบาเก็บเกี่ยวเร็วกว่าพันธุ์ข้าวอื่นๆ และที่สำคัญมีความทนต่อสภาพพื้นที่แห้งแล้ง ทนโรคต่าง ๆ ได้ดี เหมาะกับการปลูกในภาคอีสานเป็นอย่างมาก เป็นพันธุ์ที่มีความต้องการน้ำน้อย

เหมาะกับที่นาเป็นทีดอน เป็นดินปนทรายเป็นส่วนใหญ่ ผลผลิตที่ได้ในปีนี้ประมาณ 90 ถังของพื้นที่ปลูกประมาณ 1 ไร่ เก็บไว้ทำพันธุ์ประมาณ 1 กระสอบ เป็นข้าวที่มีความชอบในการดำถั่ว เพราะเป็นข้าวที่แตกกอที่ค่อนข้างไม่ดีเท่าที่ควร แต่มีลักษณะของการจับของเมล็ดค่อนข้างดีมาก

ข้อเสีย เมล็ดค่อนข้างเบา และไม่เป็นที่นิยมในท้องตลาดเมื่อนำไปขาย มีโรคที่เกิด กอเน่า และหนอนกอเป็นส่วนใหญ่

พ่อเอี่ยม ขุนพิณ มีข้าวอีตมขาว พันธุ์ข้าวเหนียว เป็นข้าวโบราณมาก ได้มาจากสมัยพ่อ-แม่ จำไม่ได้ว่าเริ่มปลูกตั้งแต่เมื่อไหร่ เพราะตั้งแต่เกิดมาก็เห็นพ่อแม่ปลูกอยู่ ปัจจุบันก็ยังเก็บไว้ในยุ้ง (เล้า) อย่างดี ยังคงปลูกไว้เพราะกลัวมันสูญพันธุ์ไป มีการแยกข้าวปลูกกับข้าวกินอย่างชัดเจน

ลักษณะประจำพันธุ์ เป็นข้าวที่เกิดในดินทาม(ดินเหนียวในที่ลุ่ม)ได้ดี เปลือกเมล็ดจะบางและเมล็ดอ้วนดี ผลผลิตมีความสม่ำเสมอในการเก็บเกี่ยว ชาวบ้านชอบนำไปทำข้าวเม่าได้ดี ถ้านำไปทำเหล้าสาโทจะมีรสชาติดีมาก

การเพาะปลูกแบบดำ หรือหว่านก็ได้ ข้าวชนิดนี้มีความชอบปลูกแบบดินทาม จะมีปริมาณแตกกอที่ดี โดยเฉพาะมีตมเล็กน้อย พื้นที่ที่ใช้หว่านในปีนี้ ประมาณ 2 งาน ได้ข้าวในปริมาณ 15 ถัง เก็บไว้ทำพันธุ์ทั้งหมดเพราะมีการแยกและคัดพันธุ์ไว้เป็นอย่างดี

ข้อเสีย เป็นข้าวที่เกี่ยวค่อนข้างจะยาก เพราะเป็นข้าวเบาต้องรีบเกี่ยว โรคที่เกิดส่วนมากจะเป็นหนอนกอ แต่ไม่ถึงกับจะระบาดรุนแรง เพราะได้ผลผลิตในปริมาณที่ดีในทุก ปี และเป็นข้าวที่มีความทนต่อโรคด้วย

9. ชุมชนกับการรักษาป่าผืนสุดท้าย

ป่าโคกใหญ่ เริ่มถูกรุกรานเมื่อทางราชการประกาศให้ป่าโคกใหญ่เป็นพื้นที่สาธารณะ "เปิดป่า" ให้ชาวบ้านเข้าไปจับจองพื้นที่ปลูกพืชไร่ ปอ มันสำปะหลัง ตามนโยบายการส่งเสริมการปลูก "พืชพาณิชย์" ในปี พ.ศ. 2504 และ 2508 พื้นที่ป่า 3,588 ไร่ ถูกราษฎร 243 ครอบครัวหักล้างทางพงจับของพื้นที่ทำมาหากิน อีกทั้งนายทุนที่เข้ามากว้านซื้อที่ปลูกอ้อย ยูคาลิปตัส และสาเหตุสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้ผืนป่าโคกใหญ่ถูกบุกรุกทำลายเป็นบริเวณกว้างขวาง คือ การลักลอบตัดไม้เพื่อทำฟืนส่งโรงงานต้มเกลือสินเธาว์ในเขต อ.บรบือ อ. วาปีปทุม และ อ. นาหว้า ตั้งแต่ปี 2522

เป็นต้นมา ซึ่งผลของการทำเกลือทำให้เกิดการแพร่กระจายของเกลือสู่แนวข้าวเสียหายนับล้านไร่ ระบบนิเวศเสียถูกทำลาย

ในปี พ.ศ. 2532-2533 ชาวบ้านในอำเภอบรบือและอำเภอกุฉินารายณ์ จึงรวมตัวคัดค้านการทำเกลือ ชาวบ้านหนองโ้งเป็นหมู่บ้านหนึ่งที่เข้าร่วมเรียกร้องในครั้งนั้น จนในที่สุดรัฐบาลได้ประกาศยกเลิกให้ยุติการทำเกลือในเขตจังหวัดมหาสารคาม

ต่อมาพจนานุกรมเรื่อง ยางเคื่อ ซึ่งปัจจุบันเป็นประธานคณะกรรมการป่าโคกใหญ่ ก็ได้้นำการต่อสู้อีกครั้งหนึ่ง เพื่อขัดขวางการบุกรุกทำลายป่าโคกใหญ่ ของชาวบ้านและนายทุนที่ต้องการครอบครองที่ดินทำกิน จนกระทั่งถูกดำเนินคดีในข้อหาหมิ่นประมาท ในปี พ.ศ. 2534 ซึ่งพจนานุกรมเรื่อง ต้องต่อสู้ทั้งเรื่องคดีและการปกป้องทรัพยากรป่าชุมชน โดยมีชาวบ้านหนองโ้งและองค์กรพันธมิตรต่าง ๆ คอยหนุนเสริม จนกระทั่งศาลสั่งยกฟ้อง ความขัดแย้งครั้งนั้นกระตุ้นจิตสำนึกชาวบ้านให้เห็นความสำคัญของป่ามากขึ้น เข้าใจถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นหากผืนป่าถูกทำลาย ชาวบ้านบอกว่า "ป่าเป็นเหมือนพ่อแม่ของเรา เราต้องรักษาไว้ให้ลูกหลาน เหมือนที่บรรพบุรุษของเรารักษาไว้ให้เรา ถ้าเรารักษาไว้ไม่ได้ ก็เหมือนทรยศต่อบรรพบุรุษ ป่าเป็นชีวิตของชาวบ้าน ป่าเป็นตู้กับข้าวให้เราเปิดหาอาหารได้ทุกฤดู ถ้าขาดป่าเราก็ตาย"

การรวมตัวเริ่มชัดเจนจริงจังมากขึ้นในปี พ.ศ. 2535 มีการประชุมผู้นำ 14 หมู่บ้าน 5 ตำบลรอบผืนป่า ร่วมกันกำหนดกฎกติกาป่าชุมชนที่ไม่ขัดกับวัฒนธรรม ประเพณีในท้องถิ่น ตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนโคกใหญ่ ในปีเดียวกันนี้เองผู้นำชุมชนและชาวบ้านมีโอกาสดูงานการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ต่าง ๆ ความรู้ที่ได้รับถูกนำมาประยุกต์ใช้เป็นแนวทางการจัดการป่าชุมชนโคกใหญ่ มีการปรับปรุงการตั้งคณะกรรมการเครือข่ายอนุรักษ์ป่าชุมชนโคกใหญ่ ในปี พ.ศ. 2536 และปรับปรุงกฎระเบียบป่าชุมชนให้ชัดเจน พร้อมทั้งประกาศให้ชุมชน หน่วยงานราชการ ทราบโดยทั่วกันในปี พ.ศ. 2537 กระทั่งในปี พ.ศ. 2540 สามารถขยายเครือข่ายแผ่กว้างออกไปเป็น 20 หมู่บ้าน 5 ตำบลรอบผืนป่า ประกอบด้วยตำบลดลใหญ่ 3 หมู่บ้าน ตำบลหนองแสง 5 หมู่บ้าน ตำบลแคน 8 หมู่บ้าน ตำบลโคกสีทองกลาง 2 หมู่บ้าน และตำบลบ้านหวาย 2 หมู่บ้าน

จังหวัดมหาสารคาม เป็นจังหวัดที่มีภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบ ไม่มีภูเขา ทำให้เป็นจังหวัดที่มีป่าไม้น้อยที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีพื้นที่ป่าไม้เพียง 8,250 ไร่ ไม่ถึง 1 เปอร์เซ็นต์ (0.24%) ของพื้นที่รวมทั้งหมด (สำนักงานป่าไม้จังหวัดมหาสารคาม ปี พ.ศ. 2536) และผืนป่าสมบูรณ์ที่เหลืออยู่ราวครึ่งหนึ่งคือ "ป่าโคกใหญ่" ที่มีพื้นที่ถึง 4,266 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่ 5 ตำบล 20 หมู่บ้าน นับเป็นป่าสมบูรณ์ผืนใหญ่ผืนสุดท้ายของมหาสารคาม

10. ความเกื้อกูลของป่ากับวิถีชุมชนรอบป่า

ป่าเล็กป่าน้อยที่ร้อยเรียงถักทอเข้าด้วยกัน กลายเป็นป่าผืนใหญ่อยู่บนเนินสูง หรือ "โคก" เป็นที่มาของชื่อ "ป่าโคกใหญ่" เป็นป่าเต็งรังที่มีไม้เรือนยอด 3 ชั้น ตั้งแต่ไม้ขนาดใหญ่และขนาด

กลาง เช่น ไม้พลวง ไม้ชาด ไม้เต้ ไม้ประดู่ ไม้พอก ไม้ยาง ไม้ะราง จนถึงไม้คลุมดิน ซึ่งเป็นลูกไม้ของต้นไม้ต่าง ๆ รวมทั้งหญ้าและเครือไม้ เครือมันต่าง ๆ พืชพรรณที่ซ้อนทับเกาะเกี่ยวกันหลายชั้นสร้างให้ป่าโคกใหญ่อุดมสมบูรณ์เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่านานาชนิด กระแสน้ำจากผืนป่าไหลผ่านร่องน้ำ ลำห้วย หลายสาย ลงสู่ลำห้วยเสียว และท้องทุ่งนารอบ ๆ ประมาณ 8,800 ไร่ ช่วยลดการแพร่กระจายของดินเค็มนับหมื่นไร่ ตะกอนจากใบไม้ที่ร่วงหล่นทับถมกลายเป็นปุ๋ยธรรมชาติแหล่งใหญ่ ที่ถูกน้ำฝนชะล้างลงสู่ที่นาชาวบ้านทำให้ผืนนาอุดมสมบูรณ์ และไหลลงสู่แหล่งน้ำกลายเป็นแหล่งอาหารชั้นดีของสัตว์น้ำนานาชนิด ผืนป่าที่กว้างใหญ่เป็นที่อยู่อาศัยและแหล่งอาหารของแมลงศัตรูพืช ทำให้แมลงไม่มารบกวนพืชผลทางเกษตรของชาวบ้าน ป่าแห่งนี้จึงเป็นดังโรงกลั่นน้ำ โรงงานผลิตปุ๋ยของชุมชน

เหนืออื่นใด ป่าผืนนี้ คือ ป่าที่ให้ชีวิตแก่ชาวบ้าน 20 หมู่บ้านที่อยู่รอบผืนป่า เป็นคลังอาหารคลังยา ขนาดมหึมา ผลิตอาหารธรรมชาติ จากเห็ด มัน หน่อไม้ พืชผัก ผลไม้ สัตว์ต่าง ๆ แมลง นานาชนิด สมุนไพรรักษาโรค ไม้ใช้สอยสร้างบ้านเรือน ทำฟืน อุปกรณ์ เครื่องใช้ เปลือกไม้ย้อมสีเส้นไหม เส้นด้าย ฯลฯ ให้ผู้คนเข้ามาจับจ่ายใช้สอยตลอดทุกฤดูกาลโดยไม่ต้องเสียเงิน พื้นล่างป่าคือคอกปศุสัตว์ธรรมชาติที่มีหญ้าระบัดอ่อนนุ่มเป็นอาหารเลี้ยงวัว ควาย เป็นโรงเพาะชำพันธุ์กล้าไม้ธรรมชาติให้ชาวบ้านนำไปปลูกตามบ้านเรือน ฯลฯ พวกเขารู้ว่าคุณค่าของป่ามีมากมายเพียงใด หากเปรียบเทียบกับเป็นตัวแทนเงินคงมีจำนวนมหาศาล

คนเราต้องอาศัยป่าตลอดชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย ยามคลอดอาศัยต้นไม้ทำฟืนอยู่ไฟ สมุนไพรช่วยให้มีน้ำนมมากขึ้น เมื่อลูกเริ่มโต แม่ก็เข้าป่าเก็บผัก ผลไม้ หา สัตว์ แมลง ในป่ามาเลี้ยงลูก เมื่อลูกโตครบขวบต้องใช้ไม้ทำโรงเรือน ฟืนหุงต้มอาหาร แต่งงานก็ได้ไม้ล้มขอนนอนไพรจากป่าสร้างบ้านเรือน แก่ตัวลงเมื่อเจ็บไข้ได้สมุนไพรจากป่ารักษา เมื่อถึงวาระสุดท้ายของชีวิตได้อาศัยไม้จากป่าสร้างโรงเรือนจัดงาน ฟืนหุงอาหาร และเผาศพ จนกระทั่งสร้างเจดีย์เพื่อบรรจุกระดูก

11. ผืนป่ากับภูมิปัญญาเหล่าสาโท

พ่อประสงค์ อุทัยประดิษฐ์ บ้านโคกกลาง ตำบลแคน รองประธานคณะกรรมการป่าโคกใหญ่ บอกว่า ภูมิปัญญาอีสานที่มีอยู่และพึ่งพาทรัพยากรจากป่าหลายอย่าง รัฐเองมีส่วนอย่างมากที่ทำให้สูญหายไป กรณีการออก พรบ.สุราในปี 2480 ก็ได้ทำให้ เหล้าท้องถิ่น ทั้งเหล่าสาโท และเหล้ากลั่น ต้องกลายเป็น “เหล้าเถื่อน”

เหล้าท้องถิ่น เป็นภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนอีสาน และเป็นส่วนประกอบในประเพณี วัฒนธรรม ได้แก่ ฮีต 12 ครอง 14 และพิธีกรรมต่าง ๆ การทำบุญสู่ขวัญ เป็นต้น

พ่อประสงค์ บอกว่า ความจริงการทำเหล้าสาโท ไม่น่าจะผิดกฎหมายเพราะ แป้งเราก็ทำเอง ข้าวก็เราหาเอง และไม่ได้ทำขายหรือเป็นสินค้า การเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาการทำแป้งเหล้าสาโท ก็เรียนมาจากบรรพบุรุษ

ส่วนประกอบสำคัญของ “ลูกแป้ง” คือ สมุนไพรที่เป็นเครื่องสวน ซึ่งสามารถหาได้จากในป่า โดกใหญ่ จำนวน 16 ชนิด ได้แก่ รากหญ้านาง เถาพลู รากกันครก รากต้องแล้ง รากสมัดน้อย รากคิงไฟนกคุ้ม รากหมาน้อย รากนมสาว หัวก้อมก้อยลวดซอน หัวข่า หัวกระเทียม หัวทองสมุทร เปลือกนางหวาน เปลือกปีโป้แดง ต้นข่าไก่ดำ(ปีกไก่ดำ) เมล็ดพริกไทย นอกนั้นจะมีเครื่องโขยที่บดแล้ว หรือที่ร้านขายยาเรียกว่า ยาร้อน รวมทั้งการนำเหล้ากลั่นขวดแรกมาเป็นหัวเชื้อ โดยแป้งข้าวนั้นใช้ทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียวอย่างละเท่าๆกัน

ตารางแสดงองค์ประกอบของลูกแป้ง ของพ่อประสงค์ อุทัยประดิษฐ์

พืชที่ใช้	ธาตุ	คุณสมบัติ	วิธีการเตรียม
รากย่านาง	ดิน	พอกเลือด, ผิดสำแดง	สับเป็นชิ้นเล็กๆ
เถาพลู (พลูกินหมาก)	ดิน, ไฟ	-	" "
รากกันครก	ดิน, ลม	แก้ปวด	" "
รากต้องแล้ง	ดิน	แก้ปวดท้อง	" "
รากสมัดส่องฟ้า(สมัดน้อย)	ไฟ	โรคผู้หญิง	" "
รากขิงไฟนกคุ้ม(โตไม่รู้ล้ม)	ไฟ	บำรุงกำลัง	" "
รากหมาน้อย	ดิน	-	" "
รากนมสาว	ดิน	บำรุงเลือดบำรุงน้ำนม	" "
หัวก้อมก้อยลวดซอน	ลม	แก้วิงเวียน	" "
หัวข่า	ไฟ	บำรุงเลือด	ฝานเป็นชิ้นๆ
หัวกระเทียม	ไฟ	บำรุงหัวใจ	ทำให้ละเอียด
หัวทองสมุทร(ดอกไม้บูชา)	ลม	บำรุงกำลัง	บด , ทำให้ละเอียด
เปลือกนางหวาน(หรือแก่นก็ได้)	ดิน	บำรุงกำลัง	ฝานเป็นชิ้น
เปลือกปีโป้แดง	ไฟ	บำรุงเลือด	บด หรือตำ
ต้นปีกไก่ดำ หรือขาไก่ดำ	ดิน	-	บด หรือตำ
เมล็ดพริกไทย	ไฟ	บำรุงเลือด	บด หรือตำ

เมื่อเราผลิตลูกแป้ง ได้แล้ว ค่อยนำไปทำสาโท ข้าวเหนียว 5 ลิตร ทำสาโทได้ 1 ไห ใช้ลูกแป้ง 2 ก้อน หมักแป้งไว้ 3 คืนแล้วเติมน้ำไว้ 3 คืน ค่อยนำมาดื่ม หรือ นำไปกลั่น

พ่อประสงค์บอกว่า เหตุผลหลักที่คนโบราณต้องนำไปกลั่น เพราะเหล้ากลั่นสามารถ

เก็บไว้ได้นาน และนำไปทำพิธีกรรมต่าง ๆ มากมาย เช่น งานแต่งงาน ก็จะใช้เหล้า กำมิตฟาย(การประพรมด้วยน้ำเหล้า) ประเพณีบุญเบิกบ้าน (เดือน 6 วันพุธ ข้างขึ้น) จะมีการเลี้ยง “เหล้าไหไก่โต” (ไก่ที่เอาเครื่องในออกแล้วนำไปต้มทั้งตัว) หรือแม้กระทั่งการนำไปทำเป็น “ยาตองเหล้า” ดังนั้นเราจะต้องเร่งติดตามทวงถามเอาภูมิปัญญาเหล้าสาโทกลับมาให้ได้

พ่อบุญจันทร์ ประกอบสิม บ้านหนองโจ้ง ซึ่งชาวบ้านบอกว่าเป็นผู้ทำเหล้าสาโทร้อยที่สุกคนหนึ่ง กล่าวว่า ข้าวที่จะทำสาโทนั้น หากเป็นข้าวพื้นบ้านจะดีที่สุด เพราะจะมีความหอม ความหวานมากกว่า รสชาติจะดีทีเดียว เช่น ข้าวขี้ตมขาว ข้าวกำ เป็นต้น หากไม่มีจริง ๆ ก็สามารถใช้ข้าวพันธุ์ที่เกษตรกรส่งเสริมก็ได้ แต่ต้องเป็นข้าวเก่า(เก็บเกี่ยวแล้วอย่างน้อย 6 เดือนขึ้นไป)

12. กิจกรรมฟื้นฟูผืนป่า เพื่อฟื้นฟูคุณภาพชีวิตชุมชน

ความเข้าใจระบบนิเวศอย่างลึกซึ้งของชุมชนสะท้อนผ่านแนวทางการจัดการ “ป่า 3 ชั้น” สามารถจำแนกพื้นที่การใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสม กล่าวคือ ชั้นที่ 1 เป็นเขต “ป่าชุมชน” ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าสาธารณะด้านในสุดของผืนป่า มีสภาพเหมือน “ไข่ม้วน” วงใหญ่ มีเนื้อที่ 4,266 ไร่ ถัดจากเขตป่าชุมชน คือ “เขตป่ากันชน” หรือพื้นที่ป่าบริเวณหัวไร่ปลายนาของชาวบ้าน พื้นที่รวม 3,588 ไร่ สภาพป่ายังสมบูรณ์มีต้นไม้ขนาดกลางและขนาดเล็กอยู่มาก ถือเป็นแนวกันชนหรือ “ไข่ม้วนชั้นใน” ส่วนชั้นนอกสุด คือ “เขตพื้นที่นา” เป็นพื้นที่ที่อยู่รอบนอกสุด เป็น “ไข่ม้วนชั้นนอก” ที่แผ่กว้าง

คณะกรรมการเครือข่ายฯ จึงพยายามหาแนวทางอนุรักษ์ป่าไม้อย่างยั่งยืน ด้วยการส่งเสริมให้ชาวบ้านมีอาชีพเสริมเป็นทางเลือก เพื่อให้มีรายได้เพิ่มขึ้น ไม่ต้องบุกรุกป่า กิจกรรมเหล่านี้ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี จำนวน 5,463,162 บาท ในปี พ.ศ. 2539 และจากกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน (SIF) จำนวน 412,000 บาท ในปี พ.ศ. 2542 เงินทุนเหล่านี้ถูกนำมาสร้างกิจกรรมต่าง ๆ แก่ชุมชนในเครือข่ายทั้งการอนุรักษ์และฟื้นฟูสภาพป่า เช่น แปลงวิจัยการปลูกพันธุ์ไม้พื้นเมืองโดยชาวบ้านเป็นผู้เริ่มเก็บรวบรวมข้อมูล การปลูกป่าด้วยพันธุ์ไม้พื้นเมือง ปลูกไม้ใช้สอย ไม้ผลตามหัวไร่ปลายนา จัดผ้าป่าพันธุ์ไม้ กองทุนการส่งเสริมการทำวนเกษตร การจัดค่ายเยาวชนศึกษามรดกชาติ การบวชป่าและทำบุญสืบชะตาป่า การรณรงค์เผยแพร่สร้างความรู้ ความเข้าใจแก่ชุมชนที่อยู่รอบผืนป่า และหน่วยงานต่าง ๆ ผ่านสื่อต่าง ๆ เช่น หมอล่า เอกสารแผ่นพับ สิ่งพิมพ์ การเข้าร่วมนิทรรศการในงานสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ตลอดจนกิจกรรมฟื้นฟูคุณภาพชีวิตของชาวบ้านส่งเสริมให้ชาวบ้านมีอาชีพทางเลือก การทำระบบเกษตรที่มีประสิทธิภาพไม่ต้องใช้พื้นที่มาก เช่น การทำเกษตรผสมผสาน และปศุสัตว์ในพื้นที่ลุ่ม ส่วนพื้นที่ดอนหรือโคกส่งเสริมการทำวนเกษตรโดยพาชาวบ้านไปอบรม ศึกษาดูงานในพื้นที่ต่าง ๆ เพื่อเพิ่มพูนความรู้และประสบการณ์ โดยมีเงินทุนสนับสนุนจากกองทุนต่าง ๆ

ที่จัดขึ้น เช่น กองทุนออมทรัพย์ เป็นต้น คุณภาพชีวิตและจิตสำนึกของชาวบ้านมีมากขึ้น พร้อมกับ
ผืนป่าที่กำลังฟื้นตัวมากขึ้นจากความบอบช้ำในอดีต.....

13. ความสำเร็จและยั่งยืนของชุมชน

ในปัจจุบันบ้านหนองโง้ง นำโดยพ่อบุญเรือง ยางเครือ ได้ร่วมกับชุมชนอื่นๆเป็นเครือข่าย
ขนาดใหญ่รอบผืนป่า 20 หมู่บ้าน 5 ตำบล มีโครงสร้างองค์กรที่ชัดเจน มีแผนงานและการดำเนินกิจ
กรรมต่อเนื่องทั้งการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่า และพัฒนาสู่กิจกรรมส่งเสริมคุณภาพชีวิตชาวบ้านในชุมชน
เป็นแหล่งศึกษา ดูงาน ค้นคว้า วิจัย ของประชาชน ชุมชน และหน่วยงานทั้งในประเทศและนอก
ประเทศ

ชุมชนต่างๆที่อยู่รายรอบ มีการพึ่งตนเองด้วยการสร้างกิจกรรมที่มาจากความคิดริเริ่มสร้าง
สรรค์ เช่นการจัดค่ายเยาวชนศึกษาธรรมชาติ แปลงวิจัยพันธุ์ไม้ การทำเกษตรผสมผสานและวน
เกษตร คนทุกกลุ่มเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่า และแสดงความคิดเห็นสามารถป้องกัน
รักษาผืนป่า 4,266 ไร่ จนมีความอุดมสมบูรณ์ทั้งพืชพรรณ สัตว์ป่า สมุนไพร เป็นแหล่งอาหาร
แหล่งน้ำ สำคัญ และยังสร้างเครือข่าย ไปสู่พื้นที่ป่าใกล้เคียงทั้งในจังหวัดมหาสารคามเพิ่มอีก 3 ป่า
ได้แก่ ป่าดงใหญ่ ป่าโคกหินลาด และป่าโคกหินขาว ซึ่งเป็นงานท้าทายในการหนุนเสริมเพื่อนมิตร

กรณีศึกษา บ้านโป่งน้อย

ต.คอนสาย อ.ตระการพืชผล จ.อุบลราชธานี

1. ข้อมูลทั่วไปของชุมชน

ปัจจุบันชุมชนบ้านมีประชากรทั้งสิ้น 102 ครัวเรือน จำนวน 845 คน ประกอบด้วย ชาย จำนวน 429 คน หญิง จำนวน 416 คน วัยเด็ก จำนวน 107 คน เยาวชน จำนวน 180 คน และวัยชรา จำนวน 60 คน ส่วนใหญ่เป็นคนเกิดที่นี่และนับถือศาสนาพุทธ

การศึกษา แบ่งออกได้ 4 ระดับ คือ ระดับประถมศึกษา จำนวน 130 คน ระดับมัธยมศึกษา จำนวน 1 คน ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย จำนวน 5 คน ระดับอาชีวศึกษา จำนวน 1 คน

การถือครองที่ดิน มีที่ดินบ้านเรือน จำนวน 200 ไร่ เป็นที่สูง มีพื้นที่ทำการเกษตร จำนวน 2,400 ไร่ สภาพพื้นที่สูง และราบลุ่ม (ตามแต่ลักษณะของแปลงเกษตร) ดินเป็นดินร่วนปนทรายกว่า ร้อยละ 80 มีพื้นที่หัวไร่ปลายนาจำนวน 1,20 ไร่ เป็นที่ดอน มีสภาพป่าเต็งรัง และที่สาธารณประโยชน์ จำนวน 35 ไร่ ผู้ถือครองที่ดินต่ำสุดคือ 3-6 ไร่ จำนวน 2 คน และสูงสุดจำนวน 25-30 ไร่ จำนวน 50 คน โดยเฉลี่ยในชุมชนจะถือครองที่ดิน จำนวน 12-15 ไร่ และมีเอกสารสิทธิคือโฉนด 6 ครัวเรือน สปก. 100 ครัวเรือน ภบท.5 จำนวน 10 ครัวเรือน

การประกอบอาชีพ ได้แก่ คือ ทำนา จำนวน 102 ครัวเรือน ทำสวนผลไม้จำนวน 52 ทำผักสวนครัวจำนวน 50 ครัวเรือน และรับจ้างทั่วไปจำนวน 30 ครัวเรือน ฐานะทางเศรษฐกิจอยู่ในระดับปานกลางร้อยละ 90 ของจำนวนครัวเรือน ซึ่งมีรายได้เฉลี่ยจำนวน 10,000 บาท/ปี มีรายจ่ายจำนวน 10,000 บาท/ปี และเป็นหนี้กว่าร้อยละ 80 เฉลี่ยครอบครัวละ 20,000-30,000 บาท โดยกู้จากสหกรณ์การเกษตร และธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ในอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 11 บาท/ปี

ภายในหมู่บ้านมีปะปา บ่อน้ำบาดาล 3 บ่อ ชุมชนใช้ประโยชน์ในการอุปโภค และบริโภค แต่มีปัญหาคือไม่เพียงพอต่อความต้องการ และเครื่องชำรุดบ่อย

2. ป่าชุมชนและการจัดการป่าชุมชน

ป่าชุมชน เป็นป่าเต็งรัง มีเนื้อที่ 350 ไร่ ชาวบ้านสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ได้ โดยสมาชิกในชุมชนต้องเคารพกฎระเบียบที่ชุมชนเป็นผู้วางเอาไว้

กฎระเบียบป่าชุมชน

- 1.ห้ามบุกรุกแผ้วถางป่าชุมชน
- 2.ห้ามตัดไม้ทำลายป่าชุมชน
- 3.ห้ามจุดป่า เผาป่าชุมชน

4.ห้ามจับสัตว์ป่า ในเขตป่าชุมชน

5.หากผู้ใดฝ่าฝืนให้ดำเนินการคือ

- การบุกรุกแผ้วถาง มีโทษปรับตั้งแต่ 10,000 –30,000 บาท หรือทั้งปรับทั้งจำ
- ลักลอบตัดไม้ โทษปรับตามขนาดของไม้ ตั้งแต่ 3,000 –30,000 บาท หรือทั้งจำทั้งปรับ
- แผ้วถางป่าชุมชนมีโทษปรับ ตั้งแต่ 10,000 – 50,000 บาท
- จับสัตว์ในป่าชุมชนมีโทษปรับตั้งแต่ 1,000 – 5,000 บาท

6.หากใครพบเห็น การกระทำผิด ให้แจ้งต่อคณะกรรมการ จะได้รางวัลพอสมควร

การจัดการ / กิจกรรมในป่าชุมชน

นอกเหนือจากต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบแล้ว ชุมชนจะร่วมแรงร่วมใจกันจัดการและมีกิจกรรมที่ดำเนินการร่วมกันด้วย ดังนี้

- 1.จัดทำหลักแนวเขตป่าชุมชน
- 2.จัดทำป้ายแนวเขตป่าชุมชน และป้ายคำขวัญ
- 3.ปลูกป่าเสริม
- 4.จัดทำทางกันไฟ
- 4.จัดตั้งเวรยาม ตรวจ และดูแลรักษา

รับผิดชอบโดยคณะกรรมการป่าชุมชนโดยมี นายพรม มังพรมมา เป็นประธาน

3. องค์การและกิจกรรมในชุมชน

ชุมชนนี้มีการปกครองหมู่บ้าน ตามโครงสร้างการปกครองท้องถิ่น และมีบทบาทในการดูแลความสงบเรียบร้อยของชุมชน โดยมีนายสวาท สีหัมมา เป็นผู้ใหญ่บ้าน มีกิจกรรมดังนี้

1)กลุ่ม ธกส. : จัดตั้งเมื่อปี 2530 สนับสนุนการตั้งกลุ่มโดย ธกส. มีวัตถุประสงค์เพื่อจัดกลุ่มให้เป็นสมาชิก ปัจจุบันมีสมาชิกจำนวน 100 คน มีนายจวง พลแสน เป็นหัวหน้ากลุ่ม

2) กลุ่มสหกรณ์ : จัดตั้งเมื่อปี 2540 มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นแหล่งกู้เงินทุนหมุนเวียน ปัจจุบันมีสมาชิกจำนวน 20 คน มีนายพุทธา งามจันทร์ เป็นประธาน

3) กลุ่มเกษตรผสมผสาน : จัดตั้งเมื่อปี 2535 สนับสนุนการตั้งกลุ่มโดยเจ้าหน้าที่จากศูนย์วิจัย มีวัตถุประสงค์เพื่อหนุนเสริมอาชีพของเกษตรกร (การเลี้ยงปลา) ปัจจุบันมีสมาชิกจำนวน 33 คน มีนายเหลี่ยม พลแสน เป็นประธาน

4) กลุ่มป่าชุมชน : จัดตั้งกลุ่มเมื่อปี 2536 มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการจัดการป่าของชุมชน และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มีนายพรม มังพรมมา เป็นประธานกลุ่ม

5) กลุ่ม กขคจ. : จัดตั้งกลุ่มเมื่อปี 2540 เพื่อช่วยเหลือผู้ยากจนในหมู่บ้าน (สร้างแหล่งน้ำ) ปัจจุบันมีสมาชิก จำนวน 33 ราย มีมีนายพรหม มังพรมมา เป็นประธานกลุ่ม

4. ภูมิปัญญาพื้นบ้านกับการจัดการทรัพยากรชีวภาพของชุมชน

บรรพบุรุษอีสาน มีการเลือกทำเลที่มีความเหมาะสมของทรัพยากรธรรมชาติ แหล่งน้ำ ที่ดินทำกิน ที่ตั้งบ้านเรือน พื้นที่ป่าที่เอื้ออำนวยต่อการดำรงชีพอย่างพอเพียงของชุมชน สอดคล้องกับระบบนิเวศน์ และวัฒนธรรมดั้งเดิมของท้องถิ่น สามารถจำแนกการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างลงตัว ที่อยู่อาศัยและสวนหลังบ้านอยู่บนที่สูงหรือ "โนน" เพื่อป้องกันน้ำท่วมที่ลาดถดถลงไปสำหรับทำนา เพราะมีแหล่งน้ำธรรมชาติ ห้วย หนอง โคนหรือโนนต่อจากที่นา เป็นแหล่งไม้ใช้สอยและปลูกพืชสวนพืชไร่ไว้เป็นอาหารทำเครื่องใช้ไม้สอย เลี้ยงวัว ควาย ส่วนเขตป่าอยู่ห่างออกไป เป็นป่าส่วนกลางของชุมชนใช้สอยร่วมกัน มีป่าดอนปู่ตาเป็นป่าวัฒนธรรม เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับประกอบพิธีกรรมของชาวบ้าน สิ่งเหล่านี้ทำให้ชุมชนบ้านป่ามีชีวิตที่สงบสุขเรียบง่ายตลอดมา แต่เมื่อผืนป่าถูกทำลายจากผลของการพัฒนาประเทศชุมชนถูกริดรอนสิทธิในการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น การรวมตัวต่อสู้ คัดค้านจึงเกิดขึ้น โดยมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งทั้งหญิงและชายต่างมีหน้าที่ปกป้องรักษาผืนป่าไม่แตกต่างกัน

จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านบอกว่าหมู่บ้านโป่งน้อย เป็นชุมชนเก่าแก่กว่าร้อยปีอพยพมาจากบ้านคอนสาย ตั้งแต่หมู่บ้านอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2438 เมื่อเริ่มเข้ามาตั้งรกรากสภาพของผืนป่ากว้างใหญ่ที่ชื่อว่า "ป่าดงชุมคำ" แห่งนี้ เป็นป่าธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ ต้นไม้มีขนาดใหญ่สามคนโอบ มีทั้งไม้ยาง ไม้ตะเคียน ไม้จิก (เต็ง) ไม้ฮ้าง (รัง) ไม้พะยอม ไม้ปาก ไม้สะแบง ไม้ประดู่ ไม้แดง ไม้ชาด ฯลฯ ชาวบ้านไม่อดอยากมีอาหารจากป่าตลอดปี ทั้งพืชผัก ผลไม้ป่า สัตว์ป่า แมลงนานาชนิด ยามเจ็บไข้ก็หาสมุนไพรจากป่า

ผืนป่าแห่งนี้เป็น "ป่าชีวิต" ของชาวบ้าน มีความหลากหลายของพืชพรรณ สัตว์ป่า สร้างอาหารให้ชาวบ้านได้อยู่กิน สายน้ำที่ไหลผ่านลำห้วยที่ ลำห้วยชุมคำ คือแหล่งน้ำธรรมชาติที่ได้อาศัยดื่มกินและทำนา ส่วนไม้ใช้สอยก็ได้จากป่าตามหัวไร่ปลายนาที่สืบทอดกันมาด้วยภูมิปัญญาและจิตสำนึกของบรรพบุรุษกันพื้นที่ป่าตามหัวไร่ปลายนาไว้บ้านละ10-20ไร่ กลายเป็นป่าอุดมสมบูรณ์ที่ลูกหลานได้ใช้สอยสืบต่อกันมาโดยไม่ต้องตัดไม้ในป่าใหญ่ของชุมชน

แม่ฤทธิ์ บุญประกอบ อายุ 57 ปี เป็นผู้นำสำคัญในการปกป้องรักษาทรัพยากรที่เข้มแข็งที่สุดคนหนึ่งสามีคือ พ่อแดง บุญประกอบ มีลูกชายหญิงด้วยกันถึง 9 คน ต้องทำงานหนักทั้งงานบ้านและช่วยทำนา แต่แม่ฤทธิ์ ไม่เคยย่อท้อ แม่ฤทธิ์ย้อนรำลึกถึงชีวิตที่ผูกพันกับผืนป่าให้ฟังด้วยความสุข ตั้งแต่เกิด จนจำความได้ มองไปทางไหนก็เห็นแต่สีเขียวชะอุ่มของท้องนาและผืนป่ารอบ ๆ หมู่บ้าน แม้ว่าจะกำพร้าพ่อแม่ ได้เรียนหนังสือเพียงแค่ชั้น ป. 4 ก็ต้องออกมาช่วยตายายทำนา เก็บของป่าขาย แต่การอาศัยอยู่กับตากับยาย ทำให้แม่ฤทธิ์ได้รับความรู้มากมายเกี่ยวกับ

สมุนไพรของป่า ในขณะที่พ่อแดงผู้เป็นสามี ก็มีภูมิปัญญาด้านการรักษาและเรียนธรรม ที่สืบทอดมาจากปู่ รู้จักตัวยารักษาสมุนไพรที่นำมาทำเป็นยา เช่น แก้วผัดสำแดง บวม เป็นต้น

แม่คุณ ก่อนทอน อายุ 72 ปี เป็นหมอสองและเป็นหมอธรรม บอกว่าเรียนรู้อาชีพจากพี่ชาย คือพ่อใหญ่ผา วันทา ซึ่งการรักษาจะรักษาในส่วนความเชื่อ เช่น ผีมาทำให้เจ็บป่วย หรือ การส่องเพื่อหาของหาย เป็นต้น วิธีการก็คือจะยกครู ยกอธิษฐานก่อน โดยมีขันดอกไม้พร้อมรูปเทียน (ขันธ 5) ซึ่งจะต้องหลับตาทำพิธี ก็จะสามารถบอกสิ่งต่างๆที่เป็นปัญหาได้ มีสิ่งที่จะต้องชำระได้แก่ มังส 10

พ่อคำ หม้อแก้ว อายุ 60 ปี เป็นหมอยาสมุนไพรในหลายโรค เช่น ประดง ผิดสำแดง โรคติดเชื้ เป็นต้น ซึ่งเรียนจากพ่อใหญ่ทอง บ้านโพธิ์สนิม ต.ขามเปี้ย อ.ตระการพืชผล จ. อุบลราชธานี พ่อคำเล่าว่า การเก็บยาสมุนไพร ต้องเก็บวันอังคาร เมื่อมัดรวมกันแล้วจะทำการปลูก ยาให้ศักดิ์สิทธิ์อีกด้วย ยาหม้อใหญ่มีประมาณ 30 ชนิด ในปัจจุบันนี้ยังไม่มีผู้ใดมาเรียน คติคำสอนที่ยึดถือปฏิบัติ ได้แก่ การมีสัจจะ ไม่โอ้อวดสรรพคุณยา และมีคุณธรรมกับผู้ป่วย พ่อคำยืนยันว่าการรักษาของหมอพื้นบ้านยังได้รับความเชื่อมั่นสูงเช่นเดิม แต่ค่านิยมของชาวบ้านก็ต้องหาย หันใจ และไม่ยุ่งยาก จึงไปหาหมอแผนปัจจุบัน เมื่อไม่หายค่อยกลับมาหมอพื้นบ้าน

พ่อไสว โคตรภา อายุ 57 ปี เป็นหมอตำถ่อนและเล่าเรื่อง “คณะขอมันเท็งคิลปี” ตั้งแต่ช่วง 30 ปีที่ผ่านมาแล้วปัจจุบันไม่ได้ดำเนินการเพราะไม่มีทุน พ่อไสว บอกว่า คนโบราณสอนผ่านกลอนสำ โดยเฉพาะกลอนพุทธทำนาย(ทำนายอนาคต) และได้เกิดเป็นสิ่งที่เกิดจริงแล้วหลายเรื่อง เช่น “ม้าสีบงเขา เสาสีออกดอก” (บง=งอก) ม้าสีบงเขา นั่นคือ รถมอเตอร์ไซด์ เสาสีออกดอก หมายถึงเสาไฟฟ้า เป็นต้น ซึ่งมีอยู่จำนวนมากที่ยังไม่เกิดขึ้น แต่คนในปัจจุบันไม่ได้สนใจเรียนรู้และนำมาวิเคราะห์เชื่อมโยงกับปัญหาในยุคปัจจุบัน

พ่ออ้วน สำเกานง อายุ 67 ปี เป็นหมอมนต์ หมอเป่า ปัจจุบันยังคงรักษา พ่ออ้วนบอกว่าการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ ควรจะเรียนจากหนังสือร้อยสัณห์ ซึ่งเป็นใบลานมีย่อยตามวัดเก่า เช่น วัดศรีอุดร บ้านคอนสาย เป็นต้น

การเป็นหมู่บ้านที่มีภูมิปัญญา มีแกนนำสำคัญและมีทรัพยากรหลายด้าน ส่งผลให้ทั้งตัวผู้นำและหมู่บ้านไปงน้อย เป็นแม่แบบสำหรับ ในเรื่องสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากร ตำนานดงชุมคำ

หลุมทรงกลมมนขนาดใหญ่บนลานหิน ต่อกับป่าเต็งรังในบริเวณวัดขุนคำเป็นลักษณะภูมิประเทศหนึ่งบนแนวภูเขาหินทรายในป่าดงชุมคำ และเป็นต้นกำเนิดของตำนานแห่งชื่อ “ดงชุมคำ” ผ่านท้าวพัฒนามคนทุกข์ยากจากเมืองเป็นจาน (เมืองโคราช) เล่าต่อกันมาว่า เมื่อท้าวพัฒนามอายุ 7 ปี ได้เดินทางรอนแรมมากับมารดา เพื่อหาชุดมันแข่งในป่าใหญ่แห่งหนึ่ง เมื่อพบหลุมมันใหญ่จึงลงไปชุดแล้วมารดาอยู่ข้างบน ขณะนั้นนางยักษ์ขิณได้ออกมากินผ่านมาเห็นมารดาของท้าวพัฒนามก็หวังจะกินเป็นอาหาร มารดาของท้าวพัฒนามตกใจกลัวจนวนร้องให้น้ำตาไหลนองลงไปถึงหลุมมัน

เมื่อทำควมเห็นน้ำไหลนอง จึงแหงหน้าขึ้นจากหลุมเข้าต่อสู่ปราบนางยักษ์ขิณีได้ นางยักษ์ขอชีวิตไว้ โดยแลกกับการชื้อบขุมทองคำที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงทำควมจึงได้ขุดทองคำในขุมคำจนเต็มคู้ (ถัง) แล้วหาบไปจนสายคุชาด ในอำเภอดระกาลพิชผล จังหวัดอุบลราชธานี ส่วนผืนป่าแห่งนั้นจึงได้ชื่อว่า ป่าดงขุมคำตามเรื่องราวความเชื่อดังกล่าว

แม้จะไม่มีใครยืนยันได้ว่า หลุมมนทรงกลมนั้นเป็นขุมทองคำหรือไม่ แต่หลุมหลาย ๆ แห่งในเขตป่าดงขุมคำนี้ได้เคยมีคนพบทองคำ อย่างไรก็ตาม ความหลากหลายของสรรพสิ่งในผืนป่าแห่งนี้และตำนานแห่งการปกป้อง ดูแล จัดการทรัพยากรเครือข่ายคณะกรรมการป่าชุมชนดงขุนคำก็เสมือนเป็นตัวแทนของขุมทองคำที่ขุดไว้อย่างไม่มีวันหมดสิ้น

ช่วงเริ่มเข้ามาตั้งรกรากบริเวณบ้านโป่งน้อย ผู้เฒ่าของหมู่บ้านเล่าถึงสภาพของป่าดงขุมคำว่า เดิมเป็นป่าธรรมชาติอุดมสมบูรณ์มีดงเล็กดงน้อย ได้แก่ ดงผึ้ง ดงคำม่น ดงคานรี ดงคูณ ดงคำใหญ่และดงสามส้วมเต็มไปด้วยไม้ขนาดสามคนโอบ เป็นไม้ขนาดใหญ่ที่ชาวบ้านอาศัยหาหนามันยางมาใช้เป็นเชื้อเพลิง ไม้ตะเคียน ไม้จิก ไม้ฮ้าง ไม้พยอม ไม้บาก ไม้สะแบง ไม้ประดู่ ไม้แดง ไม้ชาด ไม้คู้ การอยู่การกินไม่อดอยาก ทั้งผลไม้ป่า เช่น มะไฟป่า หมากแวง หมากคายข้าว หมากผีผวน และสัตว์ป่าเช่น หมูป่า ลิง ฟาน (อีแก้ง) กระต่าย กระรอก หมี กระแต เต่า แล่นหรือแม้แต่เสือก็ชุกชุม กระทั่งตอนกลางคืนบ้านต้องผลัดเวรกันอยู่ยาม คอยตีเกราะเคาะไม้เพื่อไม่ให้เสือเข้าบ้าน ยามเจ็บยามไข้ก็หาสมุนไพรจากป่า

5. พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากร

ป่าไม้ถูกทำลายอย่างรวดเร็ว ช่วงปี พ.ศ. 2518 โดยมีนายทุนเข้ามาตัดต้นไม้ขนาดใหญ่ประเภทไม้ยาง ไม้บาก ไม้เต็ง ไม้แดง และไม้ตะเคียน โดยใช้เลื่อยยนต์ทันสมัยและหลอกชาวบ้านว่า เป็นการสัมปทานทำไม้กับทางราชการ เมื่อชาวบ้านเข้าขัดขวางก็โดนขู่ โดนยิง ชาวบ้านไม่สามารถสู้อิทธิพลของนายทุนได้ จึงร้องเรียนไปยังกรมป่าไม้ เจ้าหน้าที่ออกมาดำเนินการจับกุม ในที่สุดคนงานที่เข้ามาตัดไม้ต้องหลบหนีไป

เมื่อป่าเตียนลงชาวบ้านจึงเคลื่อนย้ายเข้ามาบุกเบิก จับจองที่ทำกินและทำไร่ข้าว ไร่ปอ ไร่มันสำปะหลัง เมื่อราคามันสำปะหลังตกต่ำ จึงเริ่มปล่อยพื้นที่ทิ้งร้าง คงไว้เพียงการทำนาในที่ราบลุ่ม ทำให้ป่าเริ่มฟื้นตัวขึ้นอีกครั้ง

ชุมชนเห็นประโยชน์จากป่าทั้งในยามนี้และในกาลข้างหน้า พื้นที่หลังปลูกมันสำปะหลังแม้โล่งเตียน แต่ชุมชนหรือคนอยู่กับป่าย่อมต้องรู้ดี “ไม่จำเป็นต้องปลูกสร้างอย่างใดๆเพียงไม่ถากถางทำลายภายในระยะเวลา 5- 10 ปี ก็จะมีสมาชิกใหม่ในป่า นั่นก็คือ ไม้เล็ก ๆ รุ่นใหม่จะขึ้นมาหนาแน่น ไม้ชามันก็คืนสู่สภาพป่าที่สมบูรณ์เหมือนเดิม”

เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2526 ชาวบ้านมาจากถิ่นอื่นเช่นเขื่อนสิรินธร อำเภวารินชำราบ อำเภอดะชดุม ได้เข้ามาทำไร่อ้อย ไร่มันสำปะหลัง เต็มพื้นที่ทำกินของชาวบ้านดงเจริญ ซึ่งพื้น

ที่เป็นผืนป่าใหญ่คือดงสามส้วม แต่ในปัจจุบันแปลงสภาพเป็นพื้นที่โล่งเตียน อันแสดงให้เห็นถึง การบุกรุกทำลายโดยมิได้มีความผูกพันกับแผ่นดินแม่เช่นชุมชนเดิม

ในปี พ.ศ. 2535 รัฐประกาศจำแนกการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ พื้นที่นี้จัด ให้อยู่ในเขตเกษตรกรรม ซึ่งสามารถออกเอกสารสิทธิ์ได้ เป็นที่กังขาของคนในชุมชนดั้งเดิมที่รักษา เอาไว้ แต่กลับไม่ได้รับสิทธิที่ทำกินตามกฎหมายจากรัฐนั่นคือ บ้านโป่งน้อย ซึ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ประมาณ 100 กว่าปีแล้ว โดยคนรุ่นปู่ย่า อพยพมาจากบ้านคอนสายเพื่อขยับขยายที่ทำกิน ตั้งหมู่บ้านอย่างเป็นทางการเมื่อ พ.ศ. 2438 หลังจากนั้นในช่วง 10 - 30 ปี ชาวบ้านเริ่มทยอยกันมาสร้างบ้านตามไร่นาและแยกเป็นหมู่บ้านต่างๆ เช่น บ้านสร้างโพน บ้านคำบักบอด (บ้านนาคำ) บ้านห้วยห้วย บ้านคอนม่วง บ้านห้วยที และบ้านป่าหอย

6. ความหลากหลายทางชีวภาพในป่าชุมชน

ชุมชนดั้งเดิมเหล่านี้จับจองถือครองที่ดินในที่ราบลุ่มเป็น ที่นา ทำไร่ข้าวที่ตอนสูงเป็นบางส่วน เหลือพื้นที่ป่าส่วนมากเคยผ่านการทำไร่ข้าว ไร่ป่อ และไร่มันสำปะหลัง หรือบริเวณริมห้วยบนลาดหินซึ่งไม่สามารถทำการเกษตรได้ไว้เป็นที่หาอยู่หากิน ในช่วงต้นปี ชาวบ้านจะเข้าไปเก็บขี้ตก (ยางไม้กึ่ง ไข่เป็นเชื้อเพลิงในครัวเรือน) หาหอยเตี๋ย (หอยชนิดหนึ่งมีมากในป่าดงชุมคำ) เก็บหวายมาตำ (ทอเสื่อหวาย) แหะไข่มดแดง เก็บผักป่าเช่น ผักหนาม ผักกูด ผักหวาน ยานาง ผักเม็ก ผักกระโดน ผักติ้ว ดอกกระเจียว ข่าป่า ย่างเข้าเดือน 4 ขุดแมงจูน หาน้ำผึ้ง เดือน 5 เป็นยาคี เห็ดบนเริ่มออกในเดือนนี้ถือว่าเป็นระลอกแรก ตามด้วยเห็ดชนิดต่างๆ เห็ดขอนขาว เห็ดละโรง เห็ดปลวก เห็ดเผาะ เห็ดโคลน เห็ดขอน เห็ดก่อ เห็ดดิน เห็ดน้ำผึ้งตีนเต่า เห็ดขานกยูง เห็ดผึ้งข้าวกล้า เห็ดผึ้งทาม (สีแดง) เห็ดผึ้งแย้ (มีรสขม) เห็ดผึ้งชาติ (สีเหลือง) เห็ดผึ้งฝ้าย (สีขาว) เห็ดผึ้งข้าวเจ้า เห็ดเกลือ (ผิวเป็นจุด เฝาะแล้วมีรสเค็ม)

พ่อจารึก สกิระบุตร อายุ 54 ปี ปัจจุบันเป็นครูสอนที่โรงเรียนบ้านห้วยที แต่เนื่องจากความสนใจในภูมิปัญญาการรักษาแบบพื้นบ้าน และความผูกพันที่มีมานานกับป่า จึงเรียนรู้จักการรักษาและสมุนไพรจำนวนมาก ในขณะนี้ประธานกลุ่มหมอพื้นบ้านปดงชุมคำที่มีพ่อหมอจากหมู่บ้านต่างๆรวมกันเป็นกลุ่มจำนวน 30 คน เพื่อร่วมกันแลกเปลี่ยนองค์ความรู้และอนุรักษ์ พื้นฟูป่าสมุนไพร เช่น การเพาะพันธุ์สมุนไพร เป็นต้น จากการสำรวจของ พ่อจารึกเอง พบว่ามีสมุนไพรที่สามารถพบและรู้จักชื่อแล้ว 350 ชนิด ซึ่งความเป็นจริงคงจะมีมากกว่านี้อีกหลายเท่า

ผลผลิตจากป่าแห่งนี้ มีมากมายพอที่จะสร้างรายได้เป็นกอบเป็นกำแก่ชาวบ้านที่ขยันหา และคนที่มาจากถิ่นอื่น จนถึงเดือนธันวาคมเห็ดบดจึงออกอีกครั้งหนึ่ง “ปีไหนฝนดี เห็ดก็ออกหลายหน่อไม่ก็มาก” สลับกับการปลูกไม้ในป่าตั้งแต่เดือนมีนาคมเป็นต้นไปเช่น หวดข่า มะไฟ หมากยาลูกลำดวน หมากแวง หมากลายขาว หมากผีสวน หมากเก้ง หมากก่อ หมากดินตังพุ่ม มีไปถึงเดือนพฤษภาคมเรียกได้ว่า มีของป่าเก็บตลอดปี นอกจากนี้ชาวบ้านยังเก็บไม้หัวไร่ปลายนาไว้ทำ

ฟืน เผาถ่าน ทำเสาบ้าน แหล่งอาหารและสมุนไพร ชาวบ้านมักจะบอกกล่าวให้ผู้ที่ถามถึงเสมอว่า ต้องการเก็บป่าผืนนี้ไว้เพื่อลูกหลานจะได้มีไม้ไว้ใช้สอย แม้แต่ในพื้นที่นาชาวบ้านก็ยังเก็บไม้หว้าไว้ ปลายนาไว้เป็นจำนวนมาก ขณะที่หมู่บ้านใหม่ บ้านดงเจริญ แม้แต่ไม้ในนาก็ไม่จะมีจะใช้ทำเชื้อเพลิง ส่วนการเก็บสมุนไพรนั้น สามารถเก็บได้ตลอดปี

7. การเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

ในปี พ.ศ. 2530 ป่าไม้ในเขตอุบลราชธานีมีโครงการปลูกป่าสวนดงเก่าต้น 5,000 ไร่ เพื่อเพิ่มพื้นที่ป่าของประเทศ โดยกำหนดปีละ 1,000 ไร่ ซึ่งปลูกไม้โตเร็วเพื่อป้อนโรงงานผลิตเนื้อเยื่อกระดาษ เป็นแบบแผนเดียวกันที่กระจายลงมาตามพื้นที่ต่างๆในภาคอีสาน โดยที่ชาวบ้านไม่ได้มีส่วนรับรู้ขบวนการดังกล่าว

โครงการปลูกสร้างสวนป่ายุคาลิปตัส ดังกล่าวไม่ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้าน พวกเขาเริ่มไม่พอใจเมื่อมีการตัดป่าเพื่อปลูกป่า จึงรวมกันคัดค้านโครงการโดยมีชาวบ้านจากหมู่บ้านหลัก คือ บ้านโป่งน้อย และอีก 5 หมู่บ้านคือ บ้านบ่าหอย บ้านห้วยหวาย บ้านห้วยทีเหนือ บ้านนาคำ และบ้านดงเจริญ ซึ่งมีพื้นที่ในเขตสวนป่า มีการจัดตั้งตัวแทนขึ้นมาเจรจากับหน่วยงานที่รับผิดชอบ สำนักงานสวนป่าตำบลคอนสายและที่ศาลากลางจังหวัดอุบลราชธานี ในช่วงปี พ.ศ. 2531 ขณะเดียวกันก็มีการศึกษาผลกระทบของ ยุคาลิปตัสไปด้วย

ชาวบ้านใช้เวลาการติดตามแก้ไขปัญหานี้ กระทั่งปี พ.ศ. 2534 ทางสวนป่าสามารถดำเนินการปลูกจริงได้เพียง 1,390 ไร่ มีความพยายามที่จะนำพันธุ์ไม้ชนิดอื่นมาปลูกเช่น ประดู่ มะนาว ไม้ แต่ชาวบ้านก็ยังยืนหยัด จนทางสวนป่าไม่สามารถดำเนินการได้กระทั่งล้มเลิกการดำเนินการไป

ในช่วงปี พ.ศ. 2534 -2535 เกิดโครงการจัดสรรที่ดินทำกินเพื่อราษฎรผู้ยากไร้ในเขตป่าสงวนเสื่อมโทรม(คจก.) พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติดงชุมคำเป็นพื้นที่หนึ่งในโครงการ ที่ราชการจะเข้ามาย้ายชุมชนออกจากป่าและจัดสรรที่ทำกินให้ใหม่โดยไม่คำนึงว่าชุมชนดำรงอยู่มาก่อนที่จะประกาศเป็นเขตป่าสงวน เมื่อเริ่มมีการสำรวจรายชื่อ ชาวบ้านที่ไม่เห็นด้วยได้เข้าร่วมขบวนการยุติคจก. กับเครือข่ายชาวบ้านทั่วภาคอีสานจนสามารถกดดันรัฐบาลยกเลิกโครงการ คจก. เป็นผลสำเร็จ

ความพยายามเพิ่มพื้นที่ของป่ารัฐ โดยตีกรอบกฎหมายและขีดลากเส้นอำนาจลงบนพื้นที่โบราณยังดำเนินไปไม่หยุดยั้ง ในการที่มีการยกเลิกโครงการ คจก. ได้มีมติคณะรัฐมนตรี วันที่ 10 และ 17 มีนาคม 2535 ในการจำแนกเขตการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ ป่าดงชุมคำเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่อยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ (ป่าโซน C) หลังจากการประกาศมติ ครม. เจ้าหน้าที่ป่าไม้เริ่มเข้ามาติดป้ายเขตอนุรักษ์ตั้งแต่ บ้านแสนสบาย บ้านโพนสร้าง บ้านหัวสะพาน ในช่วงปี พ.ศ. 2536 - 2537 ชาวบ้านกลายเป็นผู้ผิดกฎหมายและในอนาคตจะต้องถูกอพยพออก

เครือข่ายชาวบ้านคัดค้านสวนปายูคาลิปตัส จากเดิม 6 หมู่บ้าน ขยายเป็น 10 หมู่บ้าน 2 ตำบล นั่นคือตำบลคอนสาย ได้แก่ บ้านโป่งน้อย บ้านสร้างโพน บ้านหัวสะพาน บ้านคอนสาย บ้านดอนม่วง บ้านนาคำ และบ้านห้วยหวาย ตำบลถ้ำแซ้ ได้แก่ บ้านห้วยทีเหนือ บ้านห้วยทีใต้ และบ้านป่าหอย ได้หันหน้าเข้าปรึกษาหารือกันอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งมีการชุมนุมกันที่หน่วยป้องกันและรักษาป่า ที่ อบ. 16 (ป่าดงชุมคำ) เรียกร้องให้หน่วยงานที่รับผิดชอบสำรวจข้อเท็จจริงในเขตป่าและแก้ไขปัญหาการประกาศเขตอนุรักษ์ทับที่ทำกินของชาวบ้าน โดยให้รัฐคำนึงถึงสิทธิของราษฎรที่อาศัยอยู่ก่อนการประกาศเขตป่าสงวน ขอให้ทางราชการปรับพื้นที่จากเขตอนุรักษ์ โซน C เป็นเขตเศรษฐกิจ โซน E แล้วออกเอกสารสิทธิ์ที่ทำกินตามนโยบายปฏิรูปที่ดิน (สปก. 4-01) ส่วนพื้นที่เป็นป่าลาดชันเชิงเขากำหนดให้เห็นเป็นป่าอนุรักษ์ตามเดิม ในปี พ.ศ. 2539 ชาวบ้านจึงร่วมกับเครือข่ายชาวบ้านทั่วประเทศในนาม “สมัชชาคนจน” รวมพลังให้รัฐบาลตระหนักถึงปัญหาคนทุกข์คนยาก ที่หน้าทำเนียบรัฐบาลกระทั่งมีการเจรจา จนมีมติ ครม. 22 เมษายน 2539 ให้ตั้งคณะทำงาน 5 ฝ่าย เพื่อออกมาตรวจสอบพื้นที่ที่ชาวบ้านครอบครองทำกิน แต่เรื่องหายเงียบไปหลังจากมีการสรุปรายงานตรวจสอบพื้นที่ ชาวบ้านจึงร่วมกับสมัชชาคนจนอีกครั้งและได้รับมติคณะรัฐมนตรีเมื่อ วันที่ 22 ตุลาคม 2539 เห็นชอบให้ปรับลดแนวเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์โซน C ให้เป็นป่าเศรษฐกิจโซน E แต่มติรัฐมนตรีดังกล่าวยังมิได้ถูกดำเนินการ ก็เกิดการเปลี่ยนแปลงการทางการเมืองขึ้น

เมื่อรัฐบาลชุดใหม่ ชาวบ้านจึงร่วมชุมนุมเรียกร้องเพื่อให้มีการแก้ไขปัญหาอย่างจริงจัง ใช้เวลายาวนาน 99 วัน จนมีมติ ครม. วันที่ 14 มีนาคม 2540 ที่สุดการติดตามการแก้ไขปัญหาอย่างต่อเนื่องของชาวบ้านก็เริ่มเห็นผลเป็นรูปธรรม เมื่อเจ้าหน้าที่ดำเนินการปรับแนวเขตและส่งมอบพื้นที่ให้สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อออก สปก.4-01 ให้แก่ชาวบ้าน

ขณะที่มีการติดตามแก้ไขปัญหาสิทธิที่ทำกิน ชาวบ้านได้เสนอทางเลือกในการจัดการทรัพยากรป่าโดยมีชุมชนมีส่วนร่วม

ป่าชุมชน ในความหมายของชุมชนดั้งเดิมเป็นป่าวัฒนธรรม ป่าดอนปู่ตาป่าช้า ป่าหัวไร่ปลายนาที่ชุมชนดูแลและใช้ประโยชน์มาช้านาน ได้ถูกจัดตั้งเป็นรูปธรรมเพื่อชุมชนได้สร้างความตระหนักถึงสิทธิในการจัดการป่าชุมชน ซึ่งมีศักยภาพเพียงพอที่จะรักษาทรัพยากรธรรมชาติใกล้ตัวของพวกเขาได้

ป่าชุมชนแห่งแรก ถูกจัดตั้งขึ้นที่บ้านโป่งน้อย ในปี พ.ศ. 2535 มีชาวบ้านบริจาคที่ป่าหัวไร่ปลายนาารวมกับป่าช้าของชุมชน เพื่อกันไว้เป็นป่าชุมชน 350 ไร่ มีการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนของหมู่บ้านและร่วมกันวางกฎระเบียบป่าชุมชน ป้ายคำขวัญที่ติดรอบป่าชุมชน ทำแนวเขตแนวกันไฟ ฯลฯ จนกระทั่งเกิดเป็นรูปธรรมและรวมกันเป็นเครือข่ายคณะกรรมการป่าชุมชน 10 หมู่บ้าน มีโครงการสร้างการบริหารจัดการดังนี้

บ้านโป่งน้อยมีเนื้อที่ป่าชุมชน 350 ไร่ พื้นที่เฉลิมพระเกียรติ 500 ไร่

บ้านสร้างโพน มีเนื้อที่ป่าชุมชน 20 ไร่ ที่สาธารณะ 80 ไร่
 บ้านห้วยที่เหนือและบ้านหนองโจด(คุ่มของบ้านบำหอย)มีเนื้อที่ป่าชุมชน 600ไร่
 บ้านห้วยที่ใต้ มีเนื้อที่ป่าชุมชน 72 ไร่
 บ้านดอนม่วง มีเนื้อที่ป่าชุมชน 100 ไร่
 บ้านบำหอย มีเนื้อที่ป่าชุมชนเฉลิมพระเกียรติ 500 ไร่
 บ้านห้วยสะพาน มีเนื้อที่ป่าชุมชน 48 ไร่
 บ้านห้วยห้วย มีเนื้อที่ป่าชุมชน 60 ไร่
 บ้านคอนสาย มีเนื้อที่ป่าชุมชนสาธารณะ 47 ไร่
 บ้านนาคำ มีเนื้อที่ป่าชุมชน 35 ไร่
 บ้านหนองแฝก (คุ่มของบ้านสร้างโพน) มีเนื้อที่ป่าชุมชน 60 ไร่
 รวมเนื้อที่ป่าชุมชนทั้งหมด 2,437 ไร่

ระเบียบการดูแลป่าชุมชน

คณะกรรมการป่าชุมชน 10 หมู่บ้าน วางกฎระเบียบรักษาป่าชุมชนไว้ร่วมกันดังนี้

ข้อที่ 1 ระเบียบนี้เรียกว่า ระเบียบการรักษาป่าชุมชนในเครือข่าย 10 หมู่บ้าน

ข้อที่ 2 ระเบียบนี้ให้ใช้ตั้งแต่วันที่นี้เป็นต้นไป

ข้อที่ 3 ให้มีกรรมการรักษาป่าจำนวน 7 – 11 คน ของแต่ละหมู่บ้านเครือข่าย

ข้อที่ 4 คณะกรรมการรักษาป่าชุมชนให้อยู่ในตำแหน่งได้คราวละ 5 ปี และการสิ้นสุดภาพ

ของกรรมการคือ ลาออก

ข้อที่ 5 ให้ประธานกรรมการ เป็นผู้ออกหนังสือการประชุมและในการประชุม ถ้าประธานไม่อยู่ให้คณะกรรมการเลือกกรรมการคนใดคนหนึ่งเป็นประธานที่ประชุม ให้ถือเสียงส่วนมากเป็นเกณฑ์ตัดสินในการพิจารณา ถ้ามีคะแนนเท่ากันให้ประธานที่ประชุมออกเสียงได้อีกครั้งหนึ่ง

ข้อที่ 6 การนำไม้จากป่าชุมชนมาใช้ ต้องได้รับความเห็นชอบจากกรรมการเกินครึ่งหนึ่ง

ข้อที่ 7 ถ้ามีการตัดไม้ทำลายป่าในเขตป่าชุมชน ให้กรรมการรักษาป่าชุมชนเรียกปรับตั้งแต่

50 - 5,000 บาท

ข้อที่ 8 ถ้ามีการสำรวจตัดไม้ทำลายป่าในเขตป่าชุมชน ไม้ที่เส้นผ่าศูนย์กลางตั้งแต่ 20 – 25 เซนติเมตร ให้กรรมการเรียกค่าปรับตั้งแต่ 500 – 5,000 บาท ถ้าตัดต้นไม้ที่มีเส้นผ่าศูนย์กลางตั้งแต่ 26 เซนติเมตรขึ้นไป ให้เรียกปรับตั้งแต่ 1,000 – 5,000 บาท

ข้อที่ 9 การอนุญาตให้นำไม้จากป่าชุมชนมาใช้ ต้นไม้ที่เส้นผ่ากลาง ตั้งแต่ 20 – 25 เซนติเมตร อนุญาตตัดได้ไม่เกินครั้งละ 3 ต้น

ข้อที่ 10 การอนุญาตให้นำไม้จากป่าชุมชนมาใช้ ดันไม้ที่เส้นผ่านศูนย์กลางตั้งแต่ 26 เซนติเมตร ขึ้นไป อนุญาตให้ตัดได้ครั้งละไม่เกิน 1 ต้น และมีคะแนนเสียงของคณะกรรมการเป็นเอกฉันท์

ข้อที่ 11 การนำไม้มาจากป่าชุมชนมาใช้ประโยชน์ อนุญาตให้ใช้ได้เฉพาะชุมชนนั้นๆ

ข้อที่ 12 ให้คณะกรรมการรักษาป่าชุมชน 10 หมู่บ้านเครือข่ายเป็นผู้รักษาการตามระเบียบนี้

ประกาศ วันที่ 5 กันยายน พ.ศ. 2538

8. สิทธิครอบครองที่ดินและการรักษาป่าชุมชน

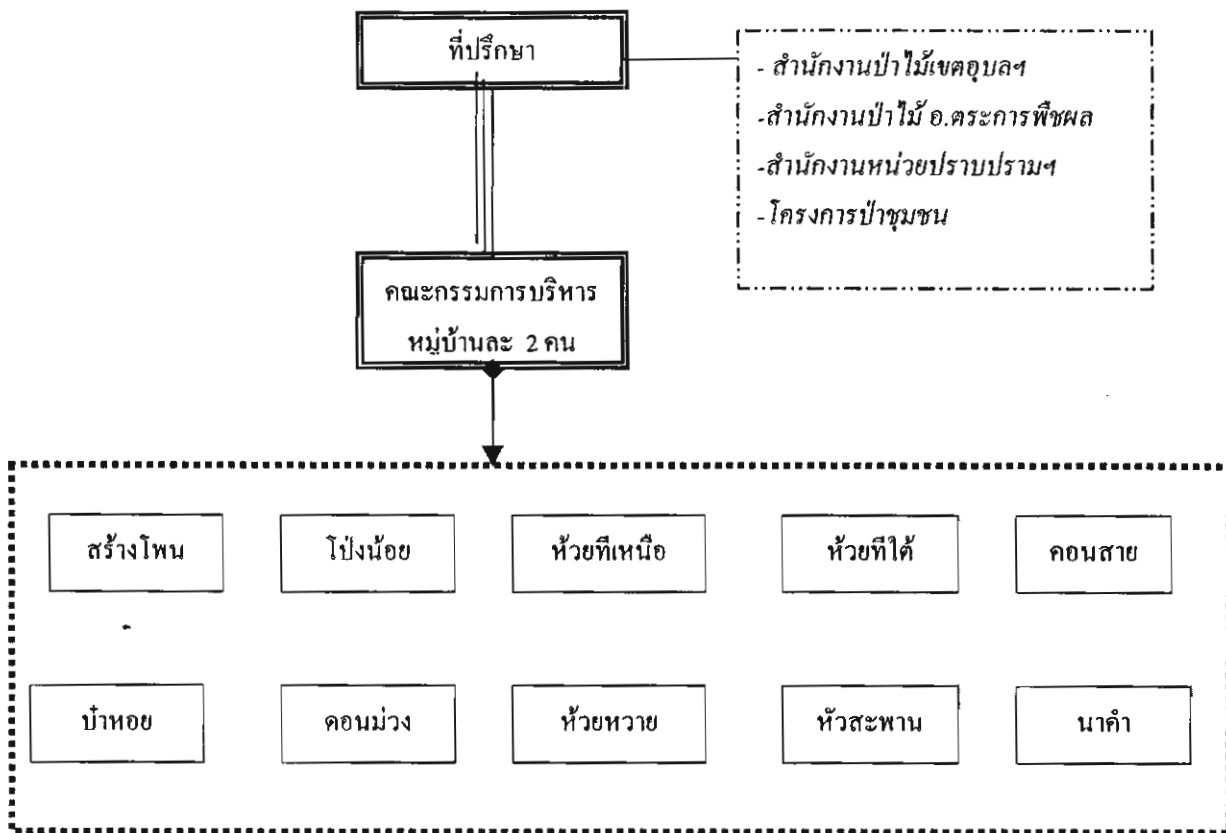
นับตั้งแต่อดีตกาลที่ชุมชนชาวดงชุมคำได้ใช้ทรัพยากรจากป่าชุมชนซึ่งเป็นสิทธิของคนทั้งชุมชนร่วมกัน ในขณะที่ก็มีระบบกรรมสิทธิ์แบบปัจเจกสำหรับทรัพยากรบางประเภทเช่น “ป่าหัวไร่ปลายนา” หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ป่าชุมชนส่วนบุคคล” ไปพร้อมกันไปด้วย ป่าหัวไร่ปลายนาเป็นป่าซึ่งแต่ละครอบครัวสามารถสืบทอดสิทธิสอย มีสมุนไพรและมีแหล่งอาหารให้หากินสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นของตน แต่ในขณะเดียวกันก็เอื้อประโยชน์ในแง่สิ่งแวดล้อมต่อชุมชนไปพร้อมๆกันด้วย

การเสนอทางเลือกให้ป่าหัวไร่ปลายนาเป็น “ป่าชุมชนส่วนบุคคล” อันเป็นแนวทางที่ยั่งยืนสำหรับชาวบ้าน ชาวบ้านแต่ละคนครอบครองที่ดินซึ่งมีพันธุ์ไม้หนาแน่นขึ้นปกคลุมไว้ตั้งแต่ 10-100 ไร่ โดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ใดๆทั้งสิ้น แม้ว่าป่าชุมชนส่วนบุคคลจะยังไม่ถูกจัดตั้งเป็นรูปแบบชัดเจน แต่ในชุมชนเองย่อมรู้ดีว่าชาวบ้านแต่ละคนที่เป็นเจ้าของและดูแลป่าไม้เป็นอย่างดี ไม่ให้ถากถาง หรือทำลายให้โล่งเตียนเพื่อปลูกพืชไร่ในปริมาณมากเหมือนในอดีต เพราะพวกเขามีความผูกพันกับการหาอยู่หากินในป่า

ในปัจจุบันชาวบ้านได้มีความพยายามที่จะรณรงค์ความสะอาดเข้าใจเรื่อง “ป่าชุมชนส่วนบุคคล” เพื่อพัฒนาให้เกิดคุณธรรมในชุมชน โดยการตั้งกฎระเบียบป่าชุมชนส่วนบุคคลมีความเข้าใจดังนี้ป่าหัวไร่ปลายนา แม่ฤทธิ์บอกว่า “ หากเจ้าของที่ครอบครองจะต้องการตัดไม้เพื่อใช้ประโยชน์ ก็ให้ขออนุญาตกับคณะกรรมการในแต่ละบ้าน” ถ้าผู้ใดไปรุกรานเขตครอบครองของผู้อื่นมีโทษ เช่น ไม้ทำถ่านและไม้อื่นๆถ้าหากพบเห็นและจับได้ปรับต้นละ 300 บาท ไม้แปรรูป 4 X 4 นิ้วขึ้นไปปรับต้นละ 3,000 บาท ไม้แปรรูป 4 นิ้ว ขึ้นไปปรับต้นละ 300 บาท ถ้าผู้ใดพบเห็นมาแจ้งคณะกรรมการรักษาป่ามีรางวัลต้นละ 100 บาท

ในการจัดการป่าชุมชนดงชุมคำ แม่ฤทธิ์ บุญประกอบเป็น ประธานเครือข่ายใน 10 หมู่บ้าน โดยมี ประดิษฐ์ สืบศรี ช่วยเหลือในการประสานงานด้านต่างๆอีกแรง เพื่อร่วมกันทำงานพิทักษ์ป่าดงชุมคำที่มีเนื้อที่กว่า 120,531.25 ไร่

โครงสร้างการบริหารจัดการป่าดงขุมคำ

9. อนาคตที่ทำลายพลังอำนาจของชุมชน

ในปัจจุบัน ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรได้ ถูกพลังชุมชนเข้ามาจัดการ ทำให้การบุกรุกที่ดินเพื่อการปลูกพืชไร่ยุบลงได้ในช่วงระยะที่ผ่านมา ส่วนหนึ่งมาจากความเคารพต่อคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนดงขุมคำ แต่ตลอดเวลาคณะกรรมการไม่มีอำนาจอย่างเต็มที่ในการจัดการ เพราะอำนาจเต็มอยู่ที่ป่าไม้ แต่มีสามารถดำเนินการได้อย่างเต็มที่

เมื่อต้นปี 2543 ได้เกิดการทำลายอำนาจของคณะกรรมการและเจ้าหน้าที่ นั่นคือ ชาวบ้านในหลายหมู่บ้าน เช่น บ้านดงเจริญ หรือแม้แต่บ้านโป่งน้อยเองก็ตาม ส่วนหนึ่งเป็นคนที่มาจากต่างถิ่นเข้ามาซื้อที่ดินบริเวณนี้ และบางส่วนมีเอกสารสิทธิ์ สปก.4-01 และแต่บางส่วนก็ยังไม่มียเอกสารใด ได้อ้างสิทธิของตนและใช้รถไถขนาดใหญ่ปรับพื้นที่และไถป่าให้โล่งเตียนเพื่อการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น มันสำปะหลังและอ้อย โดยไม่ได้เคารพข้อตกลงเดิมที่ร่วมกันต่อสู้เรียกร้องกันมา

คณะกรรมการเครือข่ายปาดงชุมคำ ก็ไม่ได้หยุดนิ่งในการสร้างให้ปาดงชุมคำแหล่งทองคำแห่งนี้สามารถขุดไปใช้ได้ตลอดกาล ได้พยายามหาแนวทางร่วมกันที่จะรณรงค์ เพื่อที่จะไม่ให้เกิดการขายออกไปสู่การทำลาย “ป่าหัวไร่ปลายนา” หรือ “ป่าชุมชนส่วนบุคคล” แม้ฤทธิ์ ประธานเครือข่ายปาดงชุมคำ กล่าวว่า การรักษาเป็นสิ่งที่ยากยิ่งกว่าการต่อสู้ได้มา เพราะคณะกรรมการไม่มีอำนาจในการลงโทษกับผู้ที่กระทำผิด หรือผู้ฝ่าฝืนระเบียบเหล่านั้นได้

ทางออกสำคัญที่ชุมชนที่ได้อนุรักษ์และใช้ประโยชน์ในปาดงชุมคำเห็นร่วมกันคือ การผลักดันให้รัฐบาลเร่งออก “พรบ.ป่าชุมชน” ซึ่งเป็นร่างกฎหมายที่เครือข่ายชุมชนต่างๆที่อนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนทั่วประเทศได้ผลักดันเมื่อกว่า 5 ปีที่ผ่านมา เพื่อเป็นเครื่องมือในการถ่ายโอนอำนาจให้ชุมชน เพื่อรับรองสิทธิของชุมชนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรชีวภาพ ให้มีความหลากหลายและยั่งยืนสืบไป

กรณีศึกษาบ้านศรีสงคราม

หมู่ที่ 12 ตำบลผาน้อย อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย

1. ข้อมูลทั่วไป

บ้านศรีสงคราม เป็นหมู่บ้านที่แยกออกจากบ้านกุดแก ซึ่งเป็นบ้านเดิมอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของบ้านศรีสงคราม เมื่อปี 2505 ปัจจุบันได้ขยายเป็น 209 หลัง มีประชากรทั้งสิ้น 972 คน ชาย 497 คน หญิง 475 คน มีพื้นที่ทั้งหมด 4,700 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่สำหรับเป็นที่อยู่อาศัย 500 ไร่ ที่ทำกิน 4,200 ไร่ (เป็นที่นา 1,500 ไร่ ที่ไร่และสวน 2,700 ไร่)

2. พื้นที่สาธารณะประโยชน์ของชุมชน

1) วัดป่าบ้านโนนกุดแก เดิมเป็นป่าช้าปัจจุบันการดูแลรักษาขึ้นอยู่กับคณะกรรมการหมู่บ้านซึ่งร่วมกับบ้านกุดแกซึ่งเป็นบ้านเดิม

2) ภูเขาจั่ว มีอาณาเขตติดต่อกัน 3 ตำบล ได้แก่ ตำบลผาน้อย ตำบลศรีสงคราม ตำบลหนองหญ้าปล้อง มีเนื้อที่ประมาณ 3,000 ไร่ เป็นแหล่งอาหารและสมุนไพร แต่การดูแลรักษา还没有มีแนวทางที่ชัดเจน

3) ห้วยเขารัว ความยาว 2 กิโลเมตร กว้าง 15 เมตร ต้นลำห้วยก่อสร้างอ่างเก็บน้ำภูเข็มโดยสำนักงานปฏิรูปที่ดิน

4) ถ้ำผาสูงเม่น ปัจจุบันได้ถูกบุกรุกครอบครองและล้อมรั้ว พร้อมประกาศเป็นเขตส่วนบุคคล

5) หนองศรีสงครามปัจจุบันได้ถมและทำเป็นร้านค้าชุมชน

6) ห้วยตงอาง (จูงอาง) 3 ไร่ ชาวบ้านใช้น้ำเพื่อปลูกพืชผักสวนครัว

3. กิจกรรมกลุ่มในชุมชน

1. กลุ่มออมทรัพย์ ก่อตั้งเมื่อปี 2541 ปัจจุบันมีสมาชิก 67 คน ปัจจุบันมีเงินออมฝากไว้ในธนาคารออมสิน 30,000 บาท ยังไม่ได้นำมาดำเนินกิจกรรมใดๆ เป้าหมายหลักต้องการให้เกิดการออมของชาวบ้าน

2. ร้านค้าชุมชน ก่อตั้งปี 2542 โดยเงินหุ้นๆละ 100 บาท เริ่มแรก 15,900 บาท และได้รับงบประมาณสนับสนุนจากอบจ.บึงกาฬ ในการสร้างอาคารและเงินหมุนเวียน จำนวน 50,000 บาท ปัจจุบันมีสมาชิก 276 คน มีเงินหุ้นรวม 38,900 บาท มีการปันผลครั้งแรก ได้กำไร 19,000 บาท (โดยจัดสรรกำไรให้กับกรรมการ 20 %, ค่าน้ำ, ไฟฟ้า 5 %, ผู้ขาย 30 %, เจลี่ยดิน 2 % และคืนหุ้น 43 %)

4. สิทธิชุมชนในอดีต

ที่ดินในหมู่บ้านศรีสงครามเดิมเป็นที่ป่าและที่รกร้างว่างเปล่า ใครต้องการทำบริเวณไหนสามารถจับจองเป็นเจ้าของและทำกิน โดยการทำไร่หมุนเวียน โดยมีรอบการหมุนเวียน 4 ปี กล่าวคือหลังจากทำไร่ในพื้นที่หนึ่งแล้ว ในปีต่อไปก็จะเปลี่ยนไปทำไร่ในพื้นที่อื่นแทน จนครบ 4 ปี จึงจะหวนกลับมาทำไร่ในพื้นที่เดิมอีก หลังจากสภาพดินในพื้นที่ไร่เดิมได้ฟื้นตัวจากการสะสมอาหารจากเศษใบไม้ต่างๆ เพื่อเป็นปุ๋ยธรรมชาติ และหญ้าและวัชพืชต่างๆ จะมีน้อย เนื่องจากถูกปกคลุมด้วยพันธุ์ไม้ระดับล่างที่ขึ้นคลุมดินและไม่ยื้นต้นขนาดใหญ่ ที่งอกงามขึ้นมาทดแทนหลังจากปล่อยทิ้งไว้ครบ 4 ปี

พ่อเทศ นามวงษา อายุ 61 ปี (หนึ่งในผู้นำชาวบ้านที่ร่วมต่อสู้กับครูประเวียร บุญหนัก ครูของชุมชนที่ได้เรียกร้องให้มีการยกเลิกสัมปทานโรงโม่หิน) เล่าว่า ในอดีตที่ดินและป่าไม้ยังมีมาก ในการจับจองเป็นเจ้าของ เพื่อทำไร่นานานาเท่านั้น โดยมีวิธีการที่ทำแบบง่ายๆ เพราะคนโบราณมีคุณธรรม นั่นคือ จะถากเปลือกไม้ แล้วใช้ไม้เสียบขวางเอาไว้ หรือทำเป็นกากบาทไว้ 4 มุมของที่ดินที่จับจอง พร้อมทั้งตัดไม้ทำแนวเขตเอาไว้ตลอด ซึ่งต้องมีการกำหนดวันดี เพื่อทำการไปแขก เอาไว้ (แขก หมายถึง การทำครั้งแรก เพื่อแสดงความเป็นเจ้าของในที่ดิน) ส่วนการแสดงสิทธิต่อทรัพยากรอื่นๆ ก็ทำโดยวิธีการคล้ายกัน เช่น ตันไม้สำหรับสร้างบ้าน ก็จะใช้ถากเปลือกเอาไว้ก่อน ซึ่งเมื่อคนอื่นมาเห็นก็จะทราบว่ามีเจ้าของแล้ว

พ่อหล้า บอกว่าการเลี้ยงวัว ควายก็เช่นเดียวกัน เมื่อทำนาเสร็จสิ้นแล้ว จะต้อนไปปล่อยตามป่าเขา ไม่มีการทำคอกแต่อย่างใด ซึ่งบริเวณที่ตั้งบ้านศรีสงครามในปัจจุบันนี้เป็นบริเวณที่เลี้ยงวัว ควาย เมื่อถึงฤดูทำนาชาวบ้านก็จะมาไล่ต้อนเอาควายของตนเอง ไม่มีการลักขโมยของกัน เจ้าของจะจดจำควายตัวเองเป็นหลัก และควายก็จะรู้จักและจำเจ้าของได้เช่นกัน

สิทธิในที่ดินทำกิน ไม่มีการแบ่งส่วนไว้เป็นของตระกูล แต่จะแบ่งให้ทุกคนในครอบครัว โดยผู้ที่เลี้ยงดูพ่อแม่ จะได้รับส่วนแบ่งมากกว่าคนอื่นๆ หรือบางครั้งครอบครัวก็จะนับพ่อแม่เป็นส่วนที่ต้องแบ่งปันด้วย โดยจะแบ่งให้ 1 ส่วนเท่ากัน หากใครที่ดูแลพ่อแม่ไปตลอดช่วงอายุของท่านก็จะได้รับมรดกส่วนนี้ไป

อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค ส่วนใหญ่มาจากป่าและภูเขา ซึ่งมีอยู่รายรอบภายในตำบลผาน้อยและตำบลใกล้เคียง โดยการแสดงสิทธิส่วนร่วมหรือของกลางนั้น ทุกคนจะรู้จักกัน และจะซื่อสัตย์ ยึดถือข้อตกลงอย่างเคร่งครัด เช่น บอกว่าขอหน่อไม้ ก็จะไม่เอาอย่างอื่น เป็นต้น

5. ระบบกรรมสิทธิในที่ดิน การให้สัมปทานบริษัทเอกชน และผลกระทบต่อชุมชน

เมื่อประมาณ 35 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ.2508) ทางราชการมีความต้องการให้ชาวบ้านตั้งหลักแหล่งอย่างถาวร และทำเกษตรกรรมในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งอย่างถาวร จึงได้มีการจัดสรรที่ดินทำกินให้ โดยเปิดให้มีการจับจองด้วยการจับสลากว่าใครจะได้รับแปลงใด สภาพที่ดินขณะนั้นส่วนใหญ่

เป็นป่าไผ่และป่าไม้เบญจพรรณ (ประดู่) มีข้อตกลงกันที่คนละ 25 ไร่ หากภายใน 3 ปีใครไม่แผ้วถางทำกินทางราชการจะยึดคืน ชาวบ้านที่ต้องการให้รัฐรับรองสิทธิจึงบุกเบิกแผ้วถางป่าไม้และป่าเบญจพรรณให้กลายเป็นไร่อย่างถาวร นี่เป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ป่าไม้ในถูกทำลายอย่างรวดเร็วในระยะเวลาดังกล่าว โดยขณะนี้ไม้ซึ่งมีขนาดพอที่จะใช้สำหรับสร้างบ้านได้นั้นได้หมดไปแล้วตั้งแต่เมื่อ 5 ปีที่ผ่านมา

การเปิดโอกาสให้ประชาชนจับจองที่ดินทำกิน การนำไปออกเอกสารสิทธิ เช่น รอยุ่ถ้าผาสูงเม่น ได้มีเอกชนออกเอกสารสิทธิ พร้อมทั้งล้อมรั้วและประกาศเป็นที่ส่วนบุคคล ทั้งๆที่บริเวณนี้เคยใช้ทำพิธีสงฆ์และเก็บดอกไม้ออกเพื่อใช้ทำพิธีกรรมในวันสงกรานต์ หรือกรณีราชการได้ออกใบประทวนบัตรแก่โรงไม้หิน ในบริเวณผากกกอก ตำบลผาน้อย ทำให้ชาวบ้านถูกจำกัดสิทธิเพราะไม่สามารถเข้าไปหาอาหารธรรมชาติ สมุนไพร ไม้ฟืน ไม้ใช้สอย ได้ดังเดิม ชุมชนจึงพึ่งตัวเองได้ลดลงและมีรายจ่ายเพิ่มมากขึ้น

แม้ชาวบ้านจะไม่เห็นด้วยกับกรณีโรงไม้หินได้ใช้สิทธิพลครอบครองทั้งที่ดินและทรัพยากรทุกอย่างในที่ดินบริเวณสัมปทาน แต่ชาวบ้านก็ไม่มีอำนาจในการจัดการ มีหน้าเข้าโรงไม้หินยังขยายพื้นที่ออกไปเรื่อยๆ โดยการกว้านซื้อที่ดิน หากชาวบ้านไม่ยอมขายก็จะใช้วิธีถมดินในที่ของตัวเองให้สูงและปิดทางน้ำของนาบริเวณดังกล่าว บีบให้ชาวบ้านทำนาในผืนดินของตนต่อไปไม่ได้ จนต้องขายไปในที่สุด ชุมชนที่นี้จึงยังคงอ่อนแอเพราะต้องอยู่ภายใต้สิทธิพลและการข่มขู่คุกคามจากนายทุนในพื้นที่

6. เกษตรกรรมพื้นบ้านกับการเปลี่ยนแปลง

ในอดีตชุมชนแห่งนี้ทำนาและทำไร่ โดยการปลูกพันธุ์ดั้งเดิม เช่น ข้าวฮ้าว ข้าวกำ (ซึ่งปัจจุบันไม่มีพันธุ์เหล่านั้นอีกแล้ว) เพื่อให้เพียงพอแก่การบริโภค ปลูกพริกเพื่อขายเป็นรายได้ และปลูกฝ้ายพื้นเมืองเพื่อเป็นวัตถุดิบที่ใช้ในชุมชนเอง ส่วนการทำสวนนั้นเริ่มทำกันเมื่อประมาณ 20 กว่าปีที่ผ่านมานี้เอง

พันธุ์ข้าวส่วนใหญ่สูญพันธุ์ไปเพราะโรงสีใหญ่ปรับการสีข้าวเป็นข้าวเมล็ดเล็ก หากข้าวเมล็ดใหญ่จะแตกหรือหัก ดังนั้นโรงสีไฟจึงไม่รับซื้อข้าวพันธุ์ดั้งเดิมซึ่งเป็นพันธุ์เมล็ดใหญ่ อย่างไรก็ตามชาวบ้านศรีสงครามส่วนใหญ่ยังเก็บรักษาพันธุ์พืชเอาไว้ได้เอง เช่น พืชประเภท พริก มะเขือ ถั่วแดง ถั่วฝักยาว พักทอง แดงไทย เป็นต้น ส่วนที่ต้องซื้อพันธุ์จากตลาด เช่น ฝ้าย ข้าวโพด มะเขือเทศ เป็นต้น เหตุผลหลักในการเปลี่ยนแปลงของที่นี่ เพราะการส่งเสริมของราชการที่จะเป็นผู้แนะนำว่าควรจะปลูกอะไรจึงจะได้ราคาดี จึงมีการนำเอาพันธุ์ดีมาส่งเสริมให้ชาวบ้าน รวมทั้งพ่อค้าก็มีส่วนกำหนดอย่างมาก โดยจะนำพันธุ์มาให้ปลูกและรับซื้อคืน

พืชที่ปลูกเป็นอาชีพในปัจจุบัน ได้แก่ พริก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพริกหยวก (ขนาดใหญ่) และพริกน้อย ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะเก็บพันธุ์เอง ปลูกมาก ประมาณ 200 ครัวเรือนทั้งกินและขาย

นอกจากนั้นก็มีถั่วเหลือง และการทำสวนผลไม้ เช่น สวนมะขาม ไม้ผลอื่นๆ แต่ในแปลงมีพืชเพียง 3 – 5 ชนิดเท่านั้น โดยเฉพาะมะขามนั้นปลูกมากที่สุดทำให้ผลผลิตล้นตลาด ราคาตกต่ำมาหลายปีแล้ว

7. ฝ้ายและฝั่วนวม

การทอผ้าฝ้าย นับเป็นหัตถกรรมสำคัญของชุมชนต่างๆในจังหวัดเลย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทอผ้าเพื่อทำเป็นผ้าขาวม้า เสื้อ ที่นอน และฝั่วนวม เป็นต้น อย่างไรก็ตามอาชีพดังกล่าวกำลังลดน้อยลงและกำลังจะหมดไป ด้วยสาเหตุหลายประการ เช่น การที่ต้องแข่งขันกับสิ่งทอจากโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ การขาดแคลนฝ้าย เป็นต้น ปัจจุบันชุมชนบ้านศรีสงครามเหลือครอบครัวที่ทอผ้าใช้เองประมาณ 30 ครอบครัว เท่านั้น

ปัจจุบันมีการปลูกฝ้ายในหมู่บ้าน เพียง 5 ครอบครัวเท่านั้น แต่ครอบครัวที่ยังมีการทอผ้าสำหรับใช้ประมาณ 30 หลังคา ส่วนใหญ่จะซื้อฝ้ายมาจากตลาด โดยมีพันธุ์ฝ้ายที่เคยปลูกในปัจจุบันมีอยู่ 3 ชนิด คือ

1) ฝ้ายใหญ่ มีลักษณะดอกสีขาว ปุยสีขาว ต้นสูงประมาณ 1.30 เมตร เกษตรอำเภอวังสะพุงนำเข้ามาส่งเสริม มีหลายพันธุ์ เช่น ศรีสำโรง 60 , ดากฟ้า เป็นต้น อย่างไรก็ตามเกษตรกรอำเภอดำเนินการส่งเสริมพันธุ์ฝ้ายของราชการมานานประมาณ 2 ปีแล้ว

2) ฝ้ายน้อย ลักษณะดอกแดงปุยสีขาว สูงประมาณ 1 เมตร

3) ฝ้ายอตุ้ย ลักษณะดอกแดง ปุยสีขาว ลำต้นน้อย สูงประมาณ 1.50 เมตร

จากคำบอกเล่าของพ่อเกิด น้อยอ่อนโพธิ์ อายุ 50 ปี ซึ่งเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล(อบต.) บอกว่าพันธุ์ฝ้ายพื้นบ้านเดิมจริง ๆ คือ “พันธุ์เขมร” แต่ปัจจุบันสูญพันธุ์แล้ว ประมาณ 25 ปี ลักษณะเด่น คือลำต้นใหญ่แข็งแรง(รอบต้น 4-5 ซม.) สีออกแดง ความสูงประมาณ 2 เมตร ดอกสีขาว นุ่นสีขาว ผลสีเขียว เป็นพันธุ์ที่ไม่ต้องใส่ปุ๋ย ไม่ฉีดยา ให้ผลผลิตสูง 400 กิโลกรัมต่อไร่ อายุยืนถึง 2 – 3 ปี

โดยเฉลี่ยประมาณ 1 กิโลกรัมต่อไร่ มีระยะเวลาในการเก็บเกี่ยว 130 – 150 วัน ซึ่งเมื่อเก็บเกี่ยวแล้วสามารถจะนำฝ้ายไปปั่น โดยจะได้ปุยฝ้าย 1 ใน 3 ของน้ำหนัก ส่วนเมล็ดจะนำไปทำน้ำมันพืช ซึ่งเมล็ด 1 ตันจะได้น้ำมัน 200 กิโลกรัม หลังจากทำน้ำมันแล้ว ยังสามารถนำไปเป็นอาหารสัตว์ มีโปรตีนประมาณ 28 เปอร์เซ็นต์

ปัญหาที่รุนแรงและทำให้การปลูกฝ้ายลดน้อยลงในปัจจุบัน คือ โรคและแมลงศัตรูฝ้าย ซึ่งทำให้ฝ้ายกลายเป็นพืชที่มีการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชมากที่สุด และต้นทุนสูง โดยศัตรูพืชที่ระบาดหนักจะมี 3 ช่วงดังนี้

1) ฝ้ายอายุ 15 – 30 วัน -แมลงปากดูด เช่นจ้าววกเพลี้ยจักจั่น เพลี้ยไฟ เพลี้ยอ่อน ซึ่งจะทำให้เกิดโรค ขอบใบแห้ง หักงอ

2) ฝ้ายอายุ 30- 60 วัน -เป็นช่วงที่ฝ้ายออกดอก ไปจนถึงดอกบาน

แมลงปากกัด เช่น หนอนเจาะสมออเมริกัน หนอนเจาะยอด

หนอนม้วนใบ หนอนกระทุ้ง ฯลฯ

3) ฝ้ายอายุ 60 วันขึ้นไปจนถึงแตกปุย

-หนอนกัดกินใบและหนอนสีชมพู หนอนเจาะโคนต้น มวนแดง มวนดำ แมงมุมแดง ซึ่ง
จะกินเกสร ใบ สมอและเมล็ดฝ้าย

นอกจากนั้นยังมีปัญหาต้นทุนต่อไร่ที่สูงมาก ได้แก่ ค่าเมล็ดพันธุ์ 1.5 กิโลกรัม เป็นเงิน
40 บาท ค่าไถไร่ 150 บาท ค่ายาซึ่งต้องฉีดประมาณ 10-12 ครั้งหรือสัปดาห์ละ 2 ครั้งเป็นเงิน
ประมาณ 1,500 บาท ค่าดายหญ้า 3 ครั้ง ละครึ่ง 120 บาท และค่าจัดการ ค่าเก็บฝ้ายเป็นต้น รวม
2,500 บาทต่อไร่ ส่วนผลผลิตจะอยู่ที่ 150 –200 กิโลกรัมต่อไร่ ราคาขาย ตั้งแต่ 13 – 14 บาทต่อ
กิโลกรัม ซึ่งไม่คุ้มค่า

กรณีชาวคราวเกี่ยวกับการปลูกฝ้ายติดต่อพันธุ์กรรมนั้น ชาวบ้านศรีสงครามพอทราบเรื่อง
อยู่บ้างแต่ไม่ทราบว่าเรื่องดังกล่าวเป็นที่ถกเถียงและขัดแย้งอยู่ในปัจจุบัน ผู้ใหญ่ศรีไพร กงภูธร
อายุ 42 ปี ซึ่งเลิกปลูกฝ้ายเมื่อ 2 ปีที่ผ่านมา กล่าวว่า “ในปัจจุบันชาวบ้านยังไม่มีทางเลือกในเรื่อง
พันธุ์ก็อาจจะนำเอาพันธุ์ใหม่ที่ตัดแต่งพันธุ์กรรมแล้วมาปลูกก็ได้” แต่อย่างไรก็ตามชาวบ้านส่วน
ใหญ่ยังไม่ทราบเกี่ยวกับการถกเถียงเกี่ยวกับเรื่องผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ปัญหาการผูกขาด และ
ราคาเมล็ดพันธุ์สูง เป็นต้นไม่ และขณะนี้ยังไม่พบว่ามีการนำมาปลูกในหมู่บ้านแต่อย่างใด

แม่ก้อน นามวงษา อายุ 60 ปี เป็นอีกผู้หนึ่งที่ทอผ้าโดยการซื้อฝ้ายมาจากผู้ช่วยผู้ใหญ่
บ้านที่มีการปลูกมาก ถึงแม้จะบอกว่า “ไม่อยากจะให้หลานสาวสืบทอดการทอผ้า เพราะว่าอาชีพนี้มัน
ทุกข์” แต่หลานสาววัย 9 ปี ก็ได้ฝึกฝนการทอผ้าให้หลานสาวอายุ 9 ปี จนสามารถทอผ้าได้ด้วยตัว
เองแล้ว

8. ภูมิปัญญาด้านการรักษาแบบพื้นบ้าน

ในอดีตการรักษาด้านร่างกาย จะกระทำควบคู่กับการรักษาทางจิตใจ ชาวบ้านจะมีศูนย์
รวมจิตใจ คือบ้านพ่อใหญ่จ้ำ หรือบ้านพ่อหมอธรรม เป็นต้น พ่อบุญ จุตตะโน อายุ 53 ปี ซึ่งเป็น
หมอน้ำมัน(รักษากระดูกและหมอเป่า(รักษาโรคผิวหนัง) ได้พูดถึงการถ่ายทอด การสืบทอดภูมิ
ปัญญาเหล่านี้เป็นเรื่องที่จำเป็นมาก ในอดีตความรู้บางอย่างขาดการสืบทอด เพราะมีข้อห้าม
กรณีของพ่อบุญเอง ไม่สามารถเรียนโดยตรงจากปู่(พ่อของพ่อบุญ) ซึ่งปู่จะถ่ายทอดให้กับน้าบ่าว
(น้องชายของแม่) ก่อนแล้วค่อยไปเรียนในภายหลัง เท่าที่คนเฒ่าคนแก่บอกเล่า ให้เหตุผลว่าที่ให้
โดยตรงไม่ได้เป็นเพราะ “เชื่อว่าจะไม่ศักดิ์สิทธิ์”

คำสอนที่พ่อหมอบุญ ยึดมั่นปฏิบัติมาตลอด คือ “อย่าเบียดเบียนกัน อย่าลักขโมย” โดยวิธีปฏิบัติ ได้แก่เมื่อเราออกเดินทางและเกิดหิวมาก ก็ให้เข้าไปขอกับเจ้าของ หากไม่เจอ เราต้องร้องบอกดังๆ เช่น “ขอมะม่วงหน้อยจะเอาไปกิน ไม่ได้เอาไปซื้อไปขายหรอก”

ยาสมุนไพรมันมีอยู่ตามภูเขา ปัจจุบันนี้ยังพอมิในภูใกล้ๆนี้ ได้แก่ ภูเขาจั่ว ภูผาหน้อย ภูผาล้อม ภูผากกกอก ภูผาฮวกและภูผาสูงเม่น เป็นต้น

พ่อหล้า น้อยอ่อนโพธิ์ อายุ 81 ปี ซึ่งเป็นหมอธรรม(ธรรมบรรล) ซึ่งจะบูชาเทวดาและนางธรรณี จะทำนํ้ามนต์ในทุกวันศีล (8 ค่ำและ 15 ค่ำ) ส่วนการรดนํ้ามนต์เนื่องในวันขึ้นปีใหม่แก่ลูกเฝ้าขวัญเทียน(หมายถึงลูกศิษย์) จะทำในวันอังคารข้างขึ้นเดือน 6 (พฤษภาคม) ของทุกปี

พ่อหล้าบอกว่าเรียนมาจากอาจารย์ ที่จังหวัดอุดรธานี สิ่งที่ต้องชะล่า(ข้อห้าม)ได้แก่ มังสั 10 อย่าง(เนื้อสัตว์ต้องห้าม เช่น เสือ คน งู เป็นต้น) การสืบทอดให้กับใครก็ได้แต่ตอนนี้ยังไม่มีใครมาเรียน

ซึ่งหลักคำสอนที่พ่อหล้า ได้ยึดถือปฏิบัติ ก็คือ ความซื่อสัตย์ เวลาออกไปหาผัก ปลา อาหาร หากไม่เจอเจ้าของ ก็จะใช้ดาขอ (ไม้ไผ่ที่มีตายาวประมาณ 20 เซนติเมตร) แขนงไว้ที่เถียงนา เป็นการบอกว่า “ขอ” ไม่ได้ลักขโมย

ในสภาพปัจจุบัน ความเชื่อและการรักษาลดความสำคัญลง ต้องพึ่งพาการรักษาของหมอแผนปัจจุบัน ทำให้เสียค่าใช้จ่ายมาก บางครอบครัวต้องมีหนี้สินเพราะการเจ็บป่วย ประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ ก็เปลี่ยนไปมา เช่น การทำบุญแจกข้าว(บุญอุทิศส่วนกุศลหาญาติที่เสียชีวิตไปแล้ว) จากในอดีตบอกกล่าวญาติพี่น้อง ทำอาหารข้าวหม้อแกงหม้อ แต่ปัจจุบัน ต้องมีมหรสพ มีเหล้า มีการฆ่าวัว หมู หรือซื้อจากตลาด ทำให้สิ้นเปลืองมากบางครอบครัวเป็นหนี้สินเพราะเรื่องเหล่านี้

9. การปกครองในชุมชน

หมู่บ้านศรีสงคราม จะมีศูนย์รวมจิตใจได้แก่ บ้านพ่อใหญ่จั่ว ทุกวันศีล(15 ค่ำ) จะมีการนำดอกไม้ขาว ธูป และเทียน มาบูชา หากวันสำคัญ เช่น วันเข้าพรรษา วันมาฆบูชา เป็นต้น ซึ่งการมีศูนย์รวมแบบนี้จะทำให้ชาวบ้านได้มีโอกาสมาพบปะแลกเปลี่ยนปัญหาความทุกข์ยาก รวมทั้งการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ด้านอื่นๆ หรือแม้แต่ความขัดแย้งในชุมชนก็สามารถนำมาพูดคุยกันได้ เช่น กรณีเกิดโจรผู้ร้าย ลักขโมยทรัพย์สินของใครก็สามารถติดตามทวงถามได้ง่าย และหากพ่อใหญ่จั่วตัดสินอย่างไรก็จะเป็นอันสิ้นสุด ซึ่งผู้นำในอดีตมีคุณธรรมสูงมาก

ในปัจจุบัน การปกครองโดยมีกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และองค์การบริหารส่วนตำบล(อบต.) ไม่สามารถเป็นที่พึ่งพาได้ในหลายปัญหา จึงเกิดกลุ่มปัญหาต่างๆโดยประชาชนรวมตัวกัน เพื่อก่อให้เกิดการแก้ปัญหาต่างๆ เช่น ป่าไม้ที่ดิน หนี้สิน ในหมู่บ้านศรี

สงครามมี 2 กลุ่ม ได้แก่ สมัชชาเกษตรกรอีสาน(สกอ.) และสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สกอ.อ.)

ความริบเร่งในการประกอบอาชีพในปัจจุบัน ทำให้ต่างคนต่างอยู่แม้ว่า จะมีการนัดดอกไม้ มาบูชา แต่ก็ทำให้การแลกเปลี่ยนลดลงไป ในชุมชนขาดการหารือและวิเคราะห์ปัญหาร่วมกัน ข้อ มูลข่าวสารส่วนใหญ่จะสื่อสารผ่านทางหอกระจายข่าวของชุมชน จึงทำให้การพัฒนาหมู่บ้านศรี สงครามเป็นไปแบบไม่มีทิศทางร่วมกัน

คนแก่ส่วนใหญ่ยังมีคติและความเชื่อว่า บ้านเมืองของพวกเราจะเข้าสู่ยุคพระศรีอาริยะ เมตตรัย ที่กล่าวไว้ว่ามนุษย์จะเหลือ 3 ร่มโพธิ์ศรี นั้นหมายถึง

ร่มที่ 1 หมายถึงพระพุทธ ผู้ที่นับถือศาสนาพุทธ นั่นคือต้องเป็นผู้ที่มีความพอดี พึ่งตนเองได้

ร่มที่ 2 หมายถึงพระธรรม หมายถึงผู้มีศีลมีธรรม (ศีล 5 และการกระทำแต่ความดี)

ร่มที่ 3 หมายถึง พระสงฆ์ หมายถึงการทนุบำรุงศาสนา และพระสงฆ์ เพื่อเป็นที่พึ่งคอย ให้คำปรึกษาเมื่อเกิดปัญหา

10. ขัดแย้งและการแย่งชิงทรัพยากรในชุมชน

ภายหลังการเปิดประเทศเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเพื่อการส่งออก นับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติ ฉบับที่ 1 (2504) ได้ส่งผลให้มีการจัดโครงสร้างทรัพยากรเพื่อให้รัฐเข้ามาเป็นเจ้าของ และควบคุม รวมทั้งดำเนินการถ่ายโอนไปสู่การครอบครองของเอกชนทั้งในรูปการสัมปทานและสิทธิในการครอบครองส่วน บุคคล ส่งผลให้มีการล้าหลังทรัพยากรชนิดที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน

ท่ามกลางการรุกรานของรัฐและเอกชนผู้มีสิทธิ ประชาชนผู้เป็นเจ้าของเดิมทนไม่ได้กับเหตุ การณ์เหล่านั้น จึงก่อเกิดการต่อต้านและคัดค้านอย่างรุนแรงในพื้นที่ ตำบลผาน้อย อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย โดยเฉพาะกรณีโรงโม่หิน ทำให้ครูประเวียน บุญหนัก ถูกสังหารอย่างโหดเหี้ยมหน้า สำนักงานเกษตรอำเภอวังสะพุงในวันที่ 11 กรกฎาคม 2538 หลังจากนั้นก็เป็นโอกาสของฝ่าย โรงโม่ที่เข้าดำเนินการระเบิดหินอย่างเต็มที่จนกระทั่งถึงปัจจุบัน มีจำนวน 5 โรง โดยที่หน่วยงาน ที่เกี่ยวข้อง และองค์การบริหารส่วนตำบลเองก็ไม่สามารถที่จะพิทักษ์ทรัพยากรเหล่านี้ไว้ได้ทั้ง หมด

หลังจากพวกเขาได้ต่อสู้ ให้บริษัทบรรจงจิตการคิลายกเลิกประทานบัตรในปี พ.ศ. 2542 จนเป็นผลสำเร็จ ขณะนี้ชาวบ้านศรีสงครามเหลือแค่เพียง “ภูผาฮวก” ซึ่งมีสภาพเว้าๆแหว่งๆไว้ให้ สัญลักษณ์แห่งความภาคภูมิใจแต่เพียงแห่งเดียวเท่านั้น

11. ความคิดการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน

อย่างไรก็ตามชาวบ้านในชุมชนได้ร่วมกันประชุมและวางแผนคิดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติไว้ดังนี้

1) ทรัพยากรส่วนรวม ควรเป็นของส่วนรวม หรือเป็นของกลาง โดยมีแนวเขตที่ชัดเจน เช่น ห่างจากภูเขาอย่างน้อย 50 เมตรเป็นต้น

- การจัดการให้ชุมชนเป็นคนดูแลรักษา
- มีคณะกรรมการกลางที่มาจากหลายฝ่ายดูแลรักษา ออกระเบียบต่างๆได้ตามความเหมาะสม

สม

2) ชาวบ้านต้องมีวิธีการผลิตที่พึ่งตนเอง เป็นการป้องกันทรัพยากรที่ดีที่สุดของคนในชุมชน

3) การแก้ปัญหากรณีของโรงโม่หิน ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาแก้ปัญหาไม่ได้เพราะโรงโม่ไม่ยอมมาพูดคุยด้วย ส่วนใหญ่เป็นผู้ไม่มีอำนาจมาพบ ซึ่งข้อเสนอของชุมชนก็ต้องยกเลิกประท้วงบัตรเพื่อยุติการระเบิดหิน เพื่อรักษาแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร ของชุมชนเอาไว้

4) กรณีการออกเอกสารสิทธิเหนือทรัพยากรส่วนกลาง การให้เอกสารสิทธิในที่ดินติดลำห้วยได้อ่างเก็บน้ำห้วยเขารัว ทั้ง 2 ผังทำให้เจ้าของที่ดินใช้ประโยชน์จากลำห้วย โดยการขุดบ่อเลี้ยงปลา และปลูกไม้ผลริมลำห้วย ทำให้ลำห้วยไม่สามารถให้ประโยชน์กับชาวบ้านอื่นๆได้ กรณีภูเขาสูงเม่นก็เช่นกัน เดิมเป็นที่สงวนน้ำพระพุทธรูป ปัจจุบันมีการล้อมรั้วและปลูกต้นไม้ทำเป็นสวน ซึ่งแม้ว่าไม่ได้ทำลายระบบนิเวศดังกล่าวแต่ก็ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ต้องสูญเสียประโยชน์ไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่ดังกล่าวได้อีกต่อไป

สิทธิเกษตรกรและชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคใต้

โดย

จิรวุฒิ เสนาคำ

สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

กรณีศึกษาชุมชนตลิ่งชัน ต. ตลิ่งชัน อ. จะนะ จ. สงขลา

1. บทนำ

บทความนี้ มุ่งกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนชาวประมงภาคใต้ที่มีต่อทรัพยากรพันธุกรรมทางทะเลและต่อระบบภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชน มุ่งอธิบายเงื่อนไขปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงระบบกรรมสิทธิ์ดังกล่าว โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 5 ส่วน คือ ส่วนที่หนึ่งกล่าวถึงกรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา ส่วนที่สองให้ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนที่ทำการศึกษา ส่วนที่สามกล่าวถึง การเปลี่ยนแปลงของระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนในการจัดการทรัพยากรพันธุกรรมและภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชน ส่วนที่สี่ ระบุปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชน และส่วนที่ห้า เป็นบทสรุปวิเคราะห์และนัยยะที่ได้จากการศึกษา

2. แนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้มี 2 แนวคิดหลักในการศึกษา คือ แนวคิดว่าด้วย ระบบสิทธิ์ชุมชนและแนวคิดว่าด้วยทรัพยากรพันธุกรรม

1. แนวคิดระบบสิทธิ์ชุมชน ระบบกรรมสิทธิ์ (property regime) คือ สถาบันหรือปทัสถานทางสังคม ที่กำหนดความสัมพันธ์กับมนุษย์ที่มีต่อทรัพยากรทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (Hanna, Folke and Maler 1995) จากนิยามข้างต้นระบบกรรมสิทธิ์จึงหมายถึงระบบความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มากกว่าระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมโดยตรง (Hann 1998)

การศึกษาและวิเคราะห์ว่าด้วย ระบบกรรมสิทธิ์ในแวดวงวิชาการตะวันตก เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ทศวรรษที่ 1950 และทวีความเข้มข้นมากขึ้นนับตั้งแต่ทศวรรษที่ 1980 เป็นต้นมา งานชิ้นสำคัญใน

¹ บทความนี้ เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่องสิทธิชุมชนในทรัพยากรพันธุกรรมและภูมิปัญญาชาวบ้าน ซึ่งเป็นโครงการย่อยที่ 9 ของชุดโครงการวิจัยสิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล การศึกษาครั้งนี้ดำเนินการระหว่างเดือนกันยายน 2542 - ตุลาคม 2543 โดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล 3 วิธี ได้แก่ การศึกษาเอกสารชั้นสอง การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยวิธีการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง การเข้าร่วมสังเกต และเข้าร่วมกิจกรรมที่ดำเนินการในชุมชน

เรื่องดังกล่าวได้แก่ Berkes (1989), Berkes and Folke (1998), Bromley (1992), Ciriacy-Wantrup (1975), Cordell (1990), Feeny (1990), Gordon (1954), Hardin (1968), Haviging (1996), Johannes (1978), MaCay and Acheson (1987), Ruddle and Akimichi (1984), Ruddle (1998), และ Scott (1955) เป็นต้น

แม้งานหลัก ๆ ที่กล่าวถึงระบบกรรมสิทธิ์ จะเริ่มมีมานับตั้งแต่ทศวรรษที่ 1950 แต่การศึกษาและวิาทะดังกล่าว ได้รับแรงกระตุ้นอย่างสำคัญจากบทความเรื่อง "Tragedy of the Commons" ของ Garrett Hardin (1968) โดยในบทความดังกล่าว Hardin กล่าวว่า ทรัพยากรที่เป็นสมบัติสาธารณะ (common property) ที่ทุกคนมีโอกาสเข้าถึง-เข้าไปใช้ประโยชน์ หายที่สุดจะนำไปสู่การล่มสลายของทรัพยากรนั้น ไม่ว่าทรัพยากรนั้นจะเป็นทรัพยากรทางทะเล ปลา ป่าไม้ พืชหญ้า เลี้ยงสัตว์หรือทรัพยากรอื่น การล่มสลายของทรัพยากรนี้ Hardin ถือว่าเป็นโศกนาฏกรรมสาธารณะ Hardin เสนอว่า โศกนาฏกรรมดังกล่าว ไม่อาจเยียวยาได้ด้วยเทคโนโลยีที่มนุษย์สร้างขึ้น หากแต่สามารถหลีกเลี่ยงได้ด้วยการแปรเปลี่ยนทรัพยากรสาธารณะไปเป็นทรัพยากรของรัฐ (state property) หรือไม่ก็เป็นทรัพยากรของปัจเจกชน (private property)

บทความของ Hardin ได้รับการตอบรับทั้งเห็นด้วยและคัดค้านจากนักวิชาการทั้งในสายวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ งานที่ได้แย้งบทความของ Hardin ขึ้นแรกได้แก่งานของ Ciriacy-Wantrup (1975) ซึ่งพยายามแยกระบบกรรมสิทธิ์ที่เปิดสำหรับทุกคน (open access property) ออกจากระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชน (common/ communal property) ระบบกรรมสิทธิ์ในแบบหลังเป็นระบบกรรมสิทธิ์ที่เป็นเจ้าของร่วมกันโดยคนในชุมชน ที่มีวางกฎเกณฑ์หรือปทัสถาน (norms) การใช้ทรัพยากรที่ชัดเจน ระบบดังกล่าวเป็นระบบที่คนทุกคนในชุมชนมีสิทธิในการใช้ทรัพยากรในชุมชนร่วมกันและเป็นระบบที่กันสิทธิของคนนอกชุมชนที่จะเข้ามาใช้ประโยชน์ ไม่ว่าทรัพยากรนั้นจะเป็นทรัพยากรทางทะเล ปลา ป่าไม้ หรือพืชหญ้าเลี้ยงสัตว์ Ciriacy-Wantrup (1975) มองว่า ระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนนี้เป็นระบบที่พบทั้งในยุโรปก่อนการเติบโตของระบบทุนนิยม ที่อิงอยู่กับระบบกรรมสิทธิ์ของปัจเจกชน และในประเทศโลกที่สาม ระบบสิทธิชุมชนเป็นระบบที่อิงอยู่กับความเท่าเทียมของคนในชุมชนในการเข้าถึงประชากร และเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนในชุมชนมีกินอย่างพอเพียง

งานของ S. V. Ciriacy-Wantrup (1975) มีอิทธิพลค่อนข้างสูงต่องานนักวิชาการชั้นหลัง ๆ ไม่ว่าจะเป็นงานของ Berkes (1989), Bromley (1992), Feeny (1990 และ 1996), MaCay and Acheson (1996), Ruddle and Akimichi (1984), และ Ruddle (1998) งานเหล่านี้ได้แยก ระบบกรรมสิทธิ์ที่เปิดสำหรับทุกคน (open access) ออกจากระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชน (common property) และแยกตัวแบบระบบกรรมสิทธิ์ออกเป็น 4 ประเภท คือ ระบบกรรมสิทธิ์ที่เปิดสำหรับทุกคน (open access property) ระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชน (common property) ระบบสิทธิของรัฐ (state property) และระบบกรรมสิทธิ์ส่วนปัจเจกชน (private property) ระบบกรรมสิทธิ์แต่ละระบบ

มีความหมายและลักษณะดังแสดงในตารางที่ 1. (Hanna, Folke and Maler 1995a: 5 และ Burger and Gochfeld 1998: 9)

ตาราง แสดงความหมายและลักษณะของระบบกรรมสิทธิ์ประเภทต่าง ๆ

ประเภท	ความหมาย	ผู้เป็นเจ้าของ	สิทธิ์ของเจ้าของ	หน้าที่ของเจ้าของ
ระบบกรรมสิทธิ์ปัจเจกชน (individual property)	ปัจเจกชนอ้างสิทธิการเป็นเจ้าของทรัพยากรและมีสิทธิในการกันคนอื่นออกจากการใช้หรือเช่าทรัพยากร	ปัจเจกชน	- ใช้ทรัพยากรได้ตามกฎเกณฑ์ที่ได้รับการยอมรับจากสังคม - ควบคุมการใช้ทรัพยากร	- หลีกเลี่ยงการใช้ทรัพยากรในลักษณะที่สังคมไม่ยอมรับ
ระบบกรรมสิทธิ์ของรัฐ (state property)	รัฐอ้างสิทธิการเป็นเจ้าของทรัพยากร และมีอำนาจในการใช้ กำหนดกฎเกณฑ์ บทลงโทษและมาตรการส่งเสริมการใช้ทรัพยากร	พลเมืองของรัฐ	- กำหนดและรักษากฎเกณฑ์การใช้ทรัพยากร	- ควบคุมการใช้ทรัพยากรให้เป็นไปตามเป้าหมายของสังคม
ระบบกรรมสิทธิ์เปิด (open access)	ไม่มีกฎเกณฑ์กำหนดการใช้ทรัพยากร คนทุกคนสามารถใช้และเข้าถึงทรัพยากร	ไม่มีใครเป็นเจ้าของ	- ใช้ทรัพยากร	- ไม่มี

งานวิชาการในระยะหลัง อาทิ Peter May (1992) มองว่า ระบบกรรมสิทธิ์ เป็นระบบทางสังคมและดำรงอยู่คู่กับสถาบันทางสังคม ที่ทำหน้าที่ปกป้องกรรมสิทธิ์ดังกล่าว ระบบกรรมสิทธิ์จะไร้ความหมายหากอยู่นอกบริบททางสังคม แต่ระบบกรรมสิทธิ์ ที่ได้รับความเชื่อถือจากรัฐบาลในประเทศโลกที่หนึ่งและประเทศโลกที่สาม ว่าสามารถเยียวยาโศกนาฏกรรมทรัพยากรสมบัติสาธารณะ (commons tragedy) ได้ คือ ระบบกรรมสิทธิ์ส่วนปัจเจกชน ซึ่งก็คือ การแปรเปลี่ยนทรัพยากรสมบัติสาธารณะให้เป็นทรัพยากรสมบัติเอกชน ตามที่ Hardin เสนอ อย่างไรก็ตาม May (1992) มองแย้งว่า โศกนาฏกรรมมิได้เกิดขึ้นเฉพาะกับทรัพยากรสมบัติสาธารณะเท่านั้น ในประเทศโลกที่หนึ่งและประเทศโลกที่สาม โศกนาฏกรรมที่เกิดขึ้นอย่างแพร่หลายคือ โศกนาฏกรรมของทรัพยากรที่มีใช้สาธารณะ (tragedy of non-commons property) โศกนาฏกรรมนี้เกิดขึ้นจากกระบวนการแปรเปลี่ยนทรัพยากรสมบัติของชุมชน (commons/communal property) ไปเป็นทรัพยากรสมบัติเอกชน ดังที่เกิดขึ้นใน

อังกฤษและฝรั่งเศสในช่วงศตวรรษที่ 17 – 19 ที่เจ้าของที่ดินขนาดใหญ่ปิดล้อม (enclosed) ที่ดินออกจากคนยากคนจน ที่เป็นเจ้าของที่ดินมาก่อน และทำให้คนพวกนี้ต้องประสบปัญหาความยากจนและต้องอพยพเข้าสู่ตัวเมือง ในประเทศโลกที่สาม โศกนาฏกรรมทรัพย์สินสมบัติที่มีใช้สาธารณะเกิดจากกระบวนการแปรเปลี่ยนทรัพย์สินสมบัติของชุมชนไปเป็นทรัพย์สินสมบัติเอกชนในรูปของการทำการเกษตรแบบ plantation การเปลี่ยนผืนป่าที่เป็นสมบัติของชุมชน ไปเป็นทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ และการแปรเปลี่ยนทะเลของชุมชนไปเป็นทะเลเปิดที่ปัจเจกชนทุกคนเข้าถึง คนเหล่านี้ถูกเบียดขับออกจากระบบนิเวศดั้งเดิมของตนและกลายเป็นผู้ลี้ภัยระบบนิเวศ (ecological refugees) เข้าไปอยู่ในระบบนิเวศใหม่ ที่มีความอ่อนไหวสูง (เพราะพื้นที่อื่นถูกยึดครองหมด) ซึ่งแม้คนเหล่านี้จะทำกิจกรรมการผลิตเพื่อยังชีพก็ส่งผลต่อการเกิดโศกนาฏกรรมของสิ่งแวดล้อม

งานของ Berkes (1989), Feeny (1990), MaCay and Acheson (1987), และ Hanna, Folke and Maler (1995) มองว่า ระบบกรรมสิทธิ์ทั้ง 4 แบบข้างต้นเป็นแค่ตัวแบบ ระบบกรรมสิทธิ์ในสังคมมนุษย์มิได้มีระบบใดระบบหนึ่งที่ชัดเจน หากแต่มีความซ้อนทับของระบบกรรมสิทธิ์ทั้ง 4 แบบในสังคมหรือชุมชนเดียวกัน และระบบกรรมสิทธิ์ทั้ง 4 แบบนี้อาจบอกได้ว่าระบบใดส่งผลต่อความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติมากกว่ากัน และทั้ง 4 ระบบสามารถนำไปสู่สภาพโศกนาฏกรรมได้เท่า ๆ กัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขและปัจจัยทั้งของระบบนิเวศ ระบบวัฒนธรรมและระบบสังคมมนุษย์ เพราะระบบกรรมสิทธิ์มิใช่ระบบที่ตั้งอยู่โดดเดี่ยวหากแต่เป็นระบบที่เกี่ยวข้องพัน (embedded) กับระบบอื่น (ดูคำอธิบายทำนองเดียวกันนี้ใน Hann 1998, MaCay and Jentoff 1998 และ Wilson and Jentoff 1999)

อย่างไรก็ตาม ข้อสรุปประการสำคัญประการหนึ่งของงานศึกษาช่วงหลังก็คือ ระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนจะเป็นระบบกรรมสิทธิ์ที่มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนได้นั้น ต้องมีเงื่อนไขที่สำคัญ คือ (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Steins and Edwards 1999)

1. มีอาณาเขต (territory) การอ้างสิทธิ์ของชุมชนอย่างชัดเจน
2. มีองค์กรหรือสถาบันทางสังคม ที่ทำหน้าที่ดูแล รักษาทรัพยากรดังกล่าว โดยองค์กรที่ว่า อาจจะเป็นกลุ่มเครือญาติ หัวหน้าสายตระกูล หมู่บ้าน สหกรณ์ หรือองค์กรชุมชนที่จัดตั้งขึ้นใหม่ก็ได้
3. มีกฎเกณฑ์ข้อห้ามและบทลงโทษเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากร
4. มีกลไกในการแก้ไขความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากร
5. มีระบบการประเมินติดตามการใช้ทรัพยากร
6. กลุ่มผู้ใช้ทรัพยากรมีความสามารถในการบังคับใช้กฎเกณฑ์การใช้ทรัพยากร
7. สิทธิการจัดการทรัพยากรของชุมชนไม่ถูกท้าทายจากอำนาจนอกชุมชน

ระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนภายใต้เงื่อนไข 7 ประการข้างต้นนี้ อาจจะสรุปได้ว่า เป็นระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนประเภทอาณาเขตและองค์กรทางสังคม ระบบดังกล่าวนี้ พบในทั่วทุกภูมิภาคของโลก (ดู Acheson and Wilson 1996, Berkes 1999, Berkes 1989, Berkes and Folke 1998, Bromley 1992, Cordell 1989, Hann 1998, Havinding 1996, Johannes 1978 และ 1992, Levieil and Orlove 1990, MaCay and Acheson 1987, Ruddle and Akimichi 1984, Ruddle 1998, South 1994, Spoehrer 1980 และ Thomas 1996) อย่างไรก็ตาม Andrea Bender (2000) จำแนกระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนออกเป็น 2 ระบบหลัก คือ ระบบกรรมสิทธิ์ชุมชนประเภทอาณาเขตและสถาบันทางสังคม กับระบบกรรมสิทธิ์ที่อิงอยู่กับปทัสถานของการแบ่งปันและการตอบแทนกันและกัน ระบบกรรมสิทธิ์ในแบบหลังนี้มิได้รับความสนใจศึกษามากนัก แต่เป็นระบบกรรมสิทธิ์ที่พบในหมู่เกาะในมหาสมุทรแปซิฟิกบางแห่ง ในช่องแคบทอเรส (อยู่ระหว่างปาปัวนิวกินีและออสเตรเลีย) และในประเทศไทย ระบบดังกล่าวนี้ มิได้มีอาณาเขตการอ้างสิทธิ์ของชุมชนเหนือทรัพยากรที่ชัดเจน และไม่มีองค์กรหรือสถาบันทางสังคมที่คอยจัดการดูแลอย่างชัดเจน แต่เป็นระบบที่อิงอยู่กับจริยธรรมแห่งการแลกเปลี่ยน จริยธรรมของการแบ่งปันอาหาร ระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนประเภทหลังนี้ Bender (2000) เรียกว่า ระบบกรรมสิทธิ์ทางอ้อม และเป็นระบบที่ส่งผลต่อความยั่งยืนของทรัพยากร เช่นเดียวกับระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนระบบแรก

Henrique Pereira (2000) ใช้แนวคิดเรื่องอาณาเขตของมนุษย์ (human territoriality) และแนวคิดเรื่องกฎเกณฑ์การเข้าถึง (access rules) กับปทัสถานการละเว้น (withdrawal norms) จำแนกระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนออกเป็น 4 ประเภท ดังแสดงในตาราง

ตาราง แสดงตัวแบบระบบสิทธิชุมชน

	กฎเกณฑ์การเข้าถึง	ปทัสถานการละเว้น	อาณาเขต
ประเภท 1.	ทุกคนมีสิทธิ์เข้าถึงทรัพยากร	ไม่ควบคุมปริมาณการใช้ทรัพยากรและประเภทเทคโนโลยี	ชาวประมงจากหลายชุมชนใช้พื้นที่ทำการประมงร่วมกัน
ประเภท 2.	กำหนดการเข้าถึงทรัพยากรของคนนอกชุมชนอย่างเข้มงวด	ไม่ควบคุมปริมาณการใช้ทรัพยากรและประเภทเทคโนโลยี	ชุมชนกำหนดเขตการใช้ทรัพยากรของชุมชนอย่างชัดเจน และไม่ใช้ร่วมกับชุมชนอื่น

ประเภท 3.	กำหนดการเข้าถึงทรัพยากร ของคนนอกชุมชนอย่าง เข้มงวด	ควบคุมปริมาณการใช้ ทรัพยากรและประเภท เทคโนโลยี	ชุมชนกำหนดเขตการใช้ ทรัพยากรของชุมชนอย่าง ชัดเจน และไม่ใช้ร่วมกับชุม ชนอื่น
ประเภท 4.	ทุกคนมีสิทธิ์เข้าถึงทรัพยากร	ควบคุมปริมาณการใช้ ทรัพยากรและประเภท เทคโนโลยี	ชาวประมงจากหลายชุมชนใช้ พื้นที่ทำการประมงร่วมกัน

Berkes and Folke (1998a) จำแนกแนวคิดที่ใช้ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมออกเป็น 3 ระบบ คือ แนวคิดแบบประโยชน์นิยม แนวคิดเชิงระบบและแนวคิดการปรับตัวของระบบนิเวศ แต่งานศึกษาระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนส่วนใหญ่มองว่า ระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนเป็นระบบที่สืบทอดต่อกันมาจากคนรุ่นก่อน ระบบสิทธิชุมชนมักพบในสังคมชนพื้นเมืองทั้งในหมู่กลุ่มคนที่จัดอยู่ในประเภทสังคมเก็บของป่าล่าสัตว์ สังคมทำไร่ และกลุ่มชนพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ตามหุบเขาและชายฝั่งที่ดำรงชีพด้วยการทำประมง อย่างไรก็ตาม การศึกษาระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนในหมู่เกาะมะลักกาของอินโดนีเซีย ที่เรียกว่า ระบบซาสี (Sasi) โดย Beda-Beckmann, Benda-Beckmann and Brouwer (1995) และ Zerner (1994) ชี้ให้เห็นว่า ระบบซาสีเป็นระบบที่มีการปรับตัวและมีการผสมผสานทั้งระบบความเชื่อดั้งเดิมของชนเผ่าและความเชื่อที่นำเข้าไปยังหมู่เกาะโดยหมอสอนศาสนาตะวันตก งานศึกษาของ Berkes (1999, 1989a, และ 1998a) ชี้ให้เห็นว่า ระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนของชนเผ่าครีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของแคนาดาปรับเปลี่ยนไปตามวัฏจักรของทรัพยากร เช่น ในช่วงที่ประชากรของกวางคาริบูและประชากรของตัวบีเวอร์มีมาก สัตว์เหล่านี้จะถูกปล่อยให้คนล่าอย่างไม่มี การควบคุม แต่เมื่อประชากรของสัตว์ดังกล่าวมีน้อยลงชุมชนเผ่าครีจะนำเอาระบบการอ้างสิทธิของชุมชนเหนือเขตล่า-อนุรักษ์กวางคาริบูและตัวบีเวอร์มาใช้

การศึกษาของ McGrath (1993), Pereira (2000), Pinedo (2000), และ Castro, McGrath, and Crossa (2000) พบว่า การทำประมงอย่างเข้มข้นโดยคนนอกชุมชน มิได้นำไปสู่การพังทลายของทรัพยากรการประมงในเขตลุ่มน้ำอเมซอนของบราซิล ในทางตรงข้าม สถานการณ์ดังกล่าวได้นำมาซึ่งการก่อเกิดระบบการอ้างสิทธิของชุมชนเหนือน่านน้ำในทะเลสาบและเกิดองค์กรทางสังคมขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ดูแลปกป้องทรัพยากรการประมงจากการบุกรุกของคนนอกชุมชน งานศึกษาของ Johnson (2000) พบว่า การทำประมงเพื่อการค้าอย่างเข้มข้นในทะเลชายฝั่งบริเวณเกาะภูเก็ตของไทย ส่งผลก่อเกิดระบบการอ้างสิทธิเหนือทะเลชายฝั่งของชุมชนมุสลิมบางชุมชน

กล่าวโดยรวมแล้ว งานศึกษาข้างต้นชี้ให้เห็นว่า ระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนเป็นระบบที่มีการปรับตัว โดยมีปัจจัยหลักมาจากความผันแปรของปริมาณทรัพยากรและปัจจัยผลักดันจากนอกชุมชน เช่น การรุกล้ำเข้ามาทำประมงอย่างเข้มข้นของคนนอกชุมชน

2. แนวคิดทรัพยากรพันธุกรรม ป่าและแปลงเกษตร สวน ในประเทศโลกที่สามเป็นแหล่งรวมของทรัพยากรพันธุกรรม (genetic resources) ที่ใหญ่ที่สุดของโลก พันธุกรรมดังกล่าวเกิดจากการรักษา พัฒนา ปรับปรุงด้วยเทคโนโลยี วัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชนเผ่า กลุ่มชน และชุมชนในประเทศโลกที่สาม (ดู วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ 2535, ยศ สันตสมบัติ และวิฑูรย์ ปัญญากุล 2536, Altieri 1993, และ Posey and Duffield 1996) การเก็บรักษาดังกล่าวดำเนินในลักษณะการรักษาทรัพยากรพันธุกรรมในถิ่นที่อยู่ของมัน (in situ conservation) พันธุกรรมเหล่านี้ เป็นที่มาสำคัญของการเติมโตของชุดเทคโนโลยีการปฏิวัติเขียว (Green Revolution) และการปฏิวัติยีน (Gene Revolution) ที่ปรากฏในรูปของเทคโนโลยีพันธุวิศวกรรม

ทรัพยากรพันธุกรรมได้กลายมาเป็นประเด็นทางสังคมและประเด็นทางวิชาการในช่วงประมาณ 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา โดยเฉพาะเมื่อมีการนำเสนอกฎหมายในระดับสากลว่าด้วยสิทธิทางภูมิปัญญา ประเด็นการถกเถียงหลัก คือ ใครควรได้สิทธิดังกล่าว ข้อถกเถียงดังกล่าวแยกเป็น 2 กระแส คือ กลุ่มหนึ่งถือว่า ทรัพยากรพันธุกรรม เป็นสมบัติสาธารณะแบบเปิด (open access) ที่ทุกคนมีสิทธิเข้าถึง อีกกลุ่มมองว่า ทรัพยากรพันธุกรรมเป็นสมบัติของชุมชน (common or communal property) ที่ได้รับการคัดเลือก พัฒนาและรักษาโดยชุมชน หรือกลุ่มคนพื้นเมือง เกษตรกรและชาวนาในโลกที่สาม การใช้ทรัพยากรเหล่านี้ผู้ใช้ต้องชดเชยหรือให้สิทธิกับเจ้าของทรัพยากรพันธุกรรม แต่ที่ผ่านมาระบบทรัพยากรพันธุกรรมและภูมิปัญญาชาวบ้านที่หล่อเลี้ยงการคงอยู่ของทรัพยากรพันธุกรรม มักถูกหีบฉวยไปใช้ประโยชน์ ทั้งทางด้านเกษตรกรรม อุตสาหกรรมและการแพทย์ โดยไม่ตระหนักถึงสิทธิหรือชดเชยให้กับผู้เป็นเจ้าของดั้งเดิม (ดู Brush 1996).

3. พื้นที่ศึกษา

การศึกษาดำเนินการในชุมชนตลิ่งชัน ซึ่งตั้งอยู่หมู่ที่ 2 ต. ตลิ่งชัน อ. จะนะ จ. สงขลา ตลิ่งชันประกอบด้วย 2 หย่อมบ้านหรือคุ้มบ้าน คือ หย่อมบ้านตลิ่งชัน และหย่อมบ้านใหม่โคกยูง ทั้งสองหย่อมบ้านตั้งอยู่ห่างกันประมาณ 3 กิโลเมตร บ้านตลิ่งชันตั้งอยู่ห่างจากตัวจังหวัดสงขลาประมาณ 42.3 กิโลเมตรและห่างจากอำเภอจะนะประมาณ 8.3 กิโลเมตร

ตลิ่งชันก่อตั้งเป็นชุมชนด้วยการอพยพโยกย้ายของกลุ่มคนจากปัตตานี บ้านนา (ชื่อเดิมของอำเภอจะนะ) บ้านนาทับ และบ้านสะกรอมเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากิน การอพยพของผู้คนเหล่านี้เริ่มขึ้นเมื่อไรไม่อาจบอกได้แน่ชัด คนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานส่วนใหญ่เป็นชาวมุสลิม ชุมชนเริ่มขยายตัวมากขึ้นเมื่อประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา ทั้งนี้เนื่องจากการอพยพเข้ามาสมทบของกลุ่มคนจากพัทลุงและสิงหนคร

ปัจจุบัน ชุมชนตลิ่งชันประกอบด้วยประชากร 2, 370 คน 430 ครัวเรือนประชากรร้อยละ 98 เป็นมุสลิมนับถือศาสนาอิสลาม ที่เหลือนับถือศาสนาพุทธ และประกอบด้วยคนไทยปักชำได้และคนเชื้อสายจีน ที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งและทำหน้าที่เป็นเจ้าแ่ก่ซื้อ-ขายปลา และรับราชการครูสอน

เด็กจากระดับอนุบาลถึงมัธยมต้น และหมอประจำสถานีนามัย

ตลิ่งชันเป็นชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานแบบกระจุกตัว โดยกลุ่มคนที่มาก่อนจะตั้งถิ่นฐานบริเวณชายทะเล ตามแนวตะวันออกสู่ตะวันตก การตั้งบ้านนิยมตั้งในกลุ่มเครือญาติ กล่าวคือ บิดา-มารดาและบุตรที่มีครอบครัวจะตั้งบ้านเรือนในบริเวณเดียวกัน โดยบ้านบิดามารดาจะอยู่ตรงกลาง ส่วนบ้านของลูกจะตั้งรอบบ้านของพ่อแม่ ทั้งนี้ตามคำอธิบายของคนในชุมชน การตั้งบ้านในลักษณะนี้เป็นการสร้างความอบอุ่นให้กับบิดาและมารดา

บ้านเรือนของคนในชุมชนส่วนใหญ่เป็นบ้านชั้นเดียว บ้านสร้างด้วยอิฐและปูน หลังคามุงกระเบื้องหรือสังกะสี บ้านหลายหลังสร้างในลักษณะของห้องแถว ซึ่งประกอบด้วยห้องนอน ห้องรับแขก ห้องน้ำและครัวในตัว ห้องที่อยู่ตรงกลางมักเป็นเรือนหลัก (เรือนบิดา-มารดาและบุตรที่ยังไม่แต่งงาน) รอบข้างทั้งสองด้านเป็นเรือนของบุตรที่แต่งงานแล้ว

มุสลิมบ้านตลิ่งชันนับญาติทั้งฝ่ายบิดาและมารดา โดยธรรมเนียม บุตรชายจะได้รับการให้ความสำคัญกว่าบุตรหญิง เห็นได้จากธรรมเนียมการแบ่งมรดก ซึ่งบุตรชายจะได้รับสองส่วน บุตรหญิงได้รับหนึ่งส่วน แต่ในทางปฏิบัติ ทั้งบุตรชายและหญิงจะได้รับส่วนแบ่งมรดกอย่างเท่าเทียมกัน นับแต่อดีตที่ผ่านมา คนในชุมชนสัมพันธ์กันอย่างกลมเกลียว โดยมีระบบเครือญาติ ระบบผู้อาวุโสและหลักศาสนาอิสลาม คอยยึดโยง

ก่อนปี พ.ศ. 2481 กระบวนการการศึกษาของคนในชุมชนเป็นกระบวนการศึกษาท่ามกลางการปฏิบัติ การถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ของคนในชุมชนเป็นการถ่ายทอดจากคนรุ่นบิดา-มารดา แต่หลังปี 2481 เป็นต้นมา การศึกษาของเด็กในชุมชนเป็นการศึกษาผ่านระบบโรงเรียน

ปัจจุบัน เศรษฐกิจของชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจที่อิงอยู่กับการทำประมงชายฝั่งเป็นหลัก โดยประชากรร้อยละ 80 ประกอบอาชีพการประมง ที่เหลือร้อยละ 20 ประกอบอาชีพค้าขาย รับราชการและเป็นแรงงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม

4. การเปลี่ยนแปลงของระบบสิทธิชุมชน

การประมงของชุมชนตลิ่งชัน เป็นการทำชายฝั่ง ทะเลใกล้ชุมชนมีลักษณะเป็นทะเลเปิดปราศจากเกาะแก่ง ภูเขาทะเล ป่าโกงกางและปะการัง ซึ่งส่งผลให้คนในชุมชนสัมพันธ์กับทะเลในลักษณะการพึ่งพาทะเลเฉพาะในด้านอาหารโดยผ่านระบบการทำประมง

ระบบสิทธิชุมชนของชุมชนตลิ่งชันแบ่งได้ 3 ระบบ คือ ระบบสิทธิชุมชนภายใต้จริยธรรมแบบแบ่งปัน ระบบสิทธิชุมชนที่ถูกแทรกจนกลายเป็นระบบเปิด และระบบสิทธิชุมชนแบบอาณาเขตและสถาบันทางสังคม

1. ระบบสิทธิชุมชนภายใต้จริยธรรมแบบแบ่งปัน ระบบกรรมสิทธิแบบแรกนี้เกิดขึ้นพร้อมกับยุคก่อตั้งชุมชน การทำประมง อาศัยเทคโนโลยีที่ผลิตและสร้างขึ้นเองภายในชุมชน คือ การใช้เรือแจวหรือเรือใบ ใช้อวนล้อมที่ทำขึ้นเองย้อมด้วยไข่ และเป็นยุคที่ปลาในทะเลมีอยู่อย่างอุดม

สมบูรณ์ คนในชุมชนมีจำนวนน้อย การทำประมงส่วนใหญ่เป็นการทำประมงในบริเวณริมตลิ่ง คนในชุมชนใช้อวนล้อมควบคุมไปกับการใช้แห ลอบ ไชร์ และเบ็ดปลาอินทรี

ความอุดมสมบูรณ์ของทะเลในยุคนี้ทำให้คนในชุมชนเลือกจับสัตว์ทะเลตามฤดู โดยคนในชุมชนจะจับกุ้งทะเลเฉพาะในช่วงเดือน 11 ถึงเดือน 3 ของปีถัดไป จับปูทะเลเฉพาะในช่วงเดือน 8 และ เดือน 9 จับปลาหมึกเฉพาะในช่วงเดือน 5 ถึงเดือน 11 ส่วนปลานอกฝั่งจะจับเฉพาะในช่วงเดือน 4 ถึงเดือน 11 (เดือน 11 เดือน 3 เป็นช่วงมรสุมเรือของคนในชุมชนไม่สามารถออกไกลฝั่ง) ซึ่งการทำประมงในลักษณะนี้เป็นการเปิดโอกาสให้กุ้ง ปู หมึกและปลามีโอกาสพักตัว

การประมงในยุคนี้ ชาวประมงจะทำการประมงเฉพาะจากบริเวณริมตลิ่งจนถึงเขตทะเลที่มีความลึกประมาณ 11 วา (ประมาณ 22 เมตร) ชาวประมงส่วนใหญ่มีเรือและเครื่องมือทำประมงของตนเอง และทำการประมงเพื่อยังชีพ และแลกเปลี่ยนสินค้ากับชุมชนที่ทำนาและชุมชนที่มีผลผลิตอื่น ปลาที่จับชาวประมงจับในยุคนี้มี อาทิ ปลาทุ ปลาหลังเขียว ปลาอีเห็ดและปลาในตระกูลปลาจรวด ปลาชนิดหลังเป็นปลาประเภทมีเสียง การจับปลาชนิดนี้กระทำโดยวิธีการดำน้ำฟังเสียงปลา การดำใช้วิธีการเกาะแคมเรือแล้วดำน้ำลงลึกประมาณ 1 เมตร เพื่อฟังเสียงปลา ผู้ที่มีประสบการณ์ดำน้ำฟังเสียงปลาเล่าว่า เสียงปลาลคล้ายเสียงรถยนต์ ปลาอยู่ใกล้เสียงจะดัง ปลาอยู่ไกลเสียงจะเบา ปลาอยู่ใต้เราเสียงปลาจะดังตรงหน้าอกคนดำ ในตอนกลางวันคนดำจะได้ยินเสียงปลาที่อยู่ในรัศมี 200 - 300 เมตร ส่วนตอนกลางคืนจะได้ยินเสียงปลาอยู่ในระยะ 8 - 9,000 เมตร

การดำปลาคนดำ จะล่องเรือร่วมกับเพื่อนบ้านประมาณ 10 คน เรือประมาณ 2 - 3 ลำ โดยการเอาเรือเล็กติดไปกับเรือใหญ่ที่ใช้หาปลา การดำปลาอาจจะเริ่มจากผู้จะดำเอาไม้ไผ่ต้นหนึ่ง หย่อนลงน้ำอีกต้นแบบหูฟังเสียงปลา เมื่อได้ยินเสียงผู้ดำน้ำจะออกเรือเล็กล่องจากเรือใหญ่เพื่อดำน้ำฟังเสียงปลา ดำครั้งแรกเพื่อฟังที่มาของเสียงปลาแล้วกระยะ และล่องเรือเข้าหาฝูงปลา หากปลาอยู่ห่างประมาณ 1 กิโลเมตร ผู้ดำน้ำอาจจะดำน้ำประมาณ 3 ครั้ง คือ ครั้งเริ่มต้น ดำอีกครั้งเมื่อล่องเรือไปได้ประมาณ 500 เมตร และดำอีกครั้งเมื่อเข้าใกล้ฝูงปลา เมื่อคนดำน้ำได้ยินเสียงปลาอยู่ตรงหน้าอก คนดำน้ำจะส่งสัญญาณโดยการใช้มือผกน้ำให้กระจาย 2-3 ครั้ง เพื่อนที่อยู่บนเรือใหญ่จะเริ่มวางอวน แล้วกระทุ้งน้ำให้ปลาเข้าหาอวน เวลาผ่านไปคนดำน้ำก็จะดำน้ำอีกครั้งเพื่อฟังดูว่าปลาติดอวนหรือยัง เมื่อปลาติด คนดำน้ำจะให้สัญญาณแก่คนบนเรือให้กู้อวน

ปลาที่ชาวบ้านดำน้ำฟังเสียงส่วนใหญ่เป็นปลาในตระกูลปลาจรวด ชาวบ้านผู้มีความชำนาญในการดำน้ำฟังเสียงปลาสามารถจำแนกความแตกต่างของปลาได้ไม่น้อยกว่า 15 ชนิด โดยปลาแต่ละชนิดมีเสียงปลีย่อยแตกต่างกันออกไป ผู้ที่มีความชำนาญมาก สามารถจำแนกความแตกต่างของเสียงปลาชนิดเดียวในช่วงก่อนและหลังติดอวน และสามารถจำแนกเสียงปลาชนิดเดียวกันในตำแหน่งระดับน้ำต่างกัน

การฟังเสียงปลาเป็น การแยกเสียงปลาก่อนและหลังติดอวนได้ และแยกเสียงปลาที่อยู่ในระดับต่างกันของท้องทะเลมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดต่อการดำรงวิถีชีวิตเยี่ยงชาวทะเล กล่าวคือ การฟังเสียง

ปลาเป็นทำให้ผู้ทำประมงรู้เป้าหมายหรือรู้แหล่งปลาคลายกับชาวประมงที่ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ (ชาวเดอร์/โซนาร์) ในการหาแหล่งปลา ทำให้การออกหาปลาไม่ดำเนินไปอย่างไร้เป้าหมาย การแยกเสียงปลาก่อนติดอวนและหลังติดอวน ทำให้ชาวประมงรู้ว่าเวลาไหนที่พวกเขาควรจะสาวอวนเพื่อเก็บปลา และแสวงหาแหล่งปลาและวางอวนอีกครั้งในเวลาใด ความสามารถในการจำแนกเสียงปลาที่อยู่ในระดับน้ำที่ต่างกัน ทำให้คนทำประมงรู้ว่าพวกเขาควรจะวางอวนหรือไม่ นั่นคือปลาที่จะติดอวนพวกเขาได้ต้องเป็นปลาที่อยู่ผิวหน้า เมื่อไรที่ปลาส่งเสียงอยู่กลางน้ำ หรือท้องทะเล ชาวประมงก็จะไม่วางอวนเพราะเป็นไปไม่ได้ที่ปลาในระดับน้ำดังกล่าวจะขึ้นมาติดอวน

ความรู้ในการดำน้ำฟังเสียงปลาเป็นความรู้ที่เรียนรู้ผ่านการบอกกล่าวและการปฏิบัติให้ประจักษ์ และการฝึกปฏิบัติของผู้เรียนรู้อย่างแท้จริง แม้การดำน้ำฟังเสียงปลาจะเป็นศาสตร์ที่ไม่มี ความสลับซับซ้อนมากนัก ใครก็เรียนรู้ได้ แต่ความรู้ดังกล่าวมักจะเป็นความรู้ที่ถ่ายทอดกันภายใน ตระกูล และส่วนใหญ่เป็นการถ่ายทอดจากพ่อสู่ลูก โดยพ่อจะพาลูกออกทะเล ในช่วงที่ลูกอายุ ประมาณ 10 ปี โดยพ่อจะสอนให้รู้ถึงการจำแนกปลาประเภทต่าง ๆ และจำแนกเสียงปลาที่จับมาได้ จากนั้นจะสอนวิธีการดำน้ำฟังเสียงปลา พร้อมกับการดำน้ำฟังเสียงปลาให้ลูกดู หลังจากนั้น ก็เป็นหน้าที่ของผู้ลูกที่จะเรียนรู้หาประสบการณ์เอาเอง ผู้เรียนอาจจะต้องใช้เวลาฝึกฝนประมาณ 3 - 4 ปี ก็สามารถจำแนกเสียงปลาแต่ละประเภทได้อย่างชัดเจน

คนดำน้ำฟังเสียงปลาคือบุคคลที่กล้าหาญและเป็นคนที่มีการเติบโตในชุมชนตลิ่งชันเมื่ออดีต แต่ในปัจจุบัน การดำน้ำฟังเสียงปลาเริ่มมีน้อยลง ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากการที่ปลามีเสียงในทะเลลด ปริมาณและชนิดลง ซึ่งไม่คุ้มกับการดำน้ำฟังเสียงปลาเพื่อหาปลาเยื้องในอดีต

ในระยะเริ่มแรกของการทำประมงนี้ นอกจากการดำน้ำฟังเสียงปลาแล้ว ชาวตลิ่งชันยังได้เรียนรู้และพัฒนาการจับปลาด้วยวิธีการต่าง ๆ อาทิ การทำซั้งให้ปลาเข้าอยู่อาศัย แล้วจับปลานั้น โดยการใช้อวนล้อมหรือตกเบ็ดในบริเวณซึ่งที่ตนเองทำได้ การสังเกตฝูงนกเพื่อเป็นหมายบอกถึงจุดที่มีปลาชุกชุม อาทิ การเฝ้าของนกนางแอ่นทะเล ซึ่งคนในชุมชนได้เรียนรู้ว่า ที่ใดที่มีนกนางแอ่นเฝ้าเี่ยวที่นั่นจะมีฝูงปลากะตัก ปลาหลังเขียว และปลาโอ การใช้ทางมะพร้าวล่อปลาคะระเม็ด โดยการวางทางมะพร้าวบนผิวน้ำ เมื่อเห็นทางมะพร้าวปลาจะเข้ามาเล่นและอาศัย ชาวบ้านใช้อวนล้อมจับ การเรียนรู้การจับปลาทรายโดยการวางอวนแล้วกระทุ้งน้ำให้ปลาทรายวิ่งติดอวน

ชาวประมงบางคนได้ทำการสังเกต บันทึกจุดที่พบปลามากในแต่ละช่วงของรอบปี การสังเกตบันทึกดังกล่าวอาศัยการคำนวณทางเรขาคณิต และดาราศาสตร์ การสังเกตบันทึกนี้เริ่มจากการหมายดาวและหมายควน (ที่สูงหรือที่ดอน)

การหมายดาวและหมายควน เป็นความรู้พื้นฐานของการทำอาชีพประมงในชุมชนตลิ่งชัน การหมายดาวหรือหมายควน เป็นเครื่องมือสำคัญที่บอกให้ชาวประมงรู้ว่า ตัวเองนำเรือออกจากชายฝั่งไปไกลแค่ไหน และจะกลับเข้าฝั่งในทิศใด รวมไปถึงการหมายจุดที่พบปลาชุกชุมเพื่อกลับมาจับปลาอีกครั้งในวันถัดไป

การหมายควนทำโดยการมองสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติในท้องทะเลและสิ่งธรรมชาติที่สังเกตได้ชัดบนบก การหมายควนในกรณีของชาวตลิ่งชันก็คือ การดูการชอนทับหรือทำมุมต่อกันของเกาะ ขามกับปลายไม้หรือยอดไม้ที่อยู่บนฝั่ง เพื่อบอกตำแหน่ง ความลึกของทะเล ความไกลหรือใกล้ของเรือที่กำลังแล่นไป

หมายดาวก็คือ การกำหนดตำแหน่งของดาว เช่น ดาวลูกไก่กับตำแหน่งกับจุดสังเกตที่มีอยู่บนท้องทะเล ประมวงที่มีความรู้หลายด้านอาจหมายแหล่งที่พบปลาทั้งการหมายควนและหมายดาว ผู้เชี่ยวชาญด้านการดำน้ำฟังเสียงปลาแล้วว่า ค้นหาปลารุ่นก่อนเคยบันทึกแหล่งพบปลาในแต่ละคืนที่ออกเรือในรอบหนึ่งปี พร้อมกับการหมายควนและหมายดาว ทำให้ประมวงคนดังกล่าวสามารถทราบได้ว่า ปลาชนิดใดจะมีมากที่จุดไหนในวันใดของเดือนใด การบันทึกและสังเกตนี้ผู้บันทึกได้ตรวจสอบหลายครั้งหลายหน จนแน่ใจว่าจุดใดจะมีปลาชนิดใดมากในวันและเดือนไหน และบันทึกข้อสรุปของตนไว้ บันทึกนี้ได้มีการทดสอบโดยคนรุ่นถัดมาว่ามีความแม่นยำตรงอย่างยิ่งยวด

การประมวงในยุคแรก ดำเนินการโดยคนในครอบครัวและเครือญาติ คราวเรือนส่วนใหญ่มีเครื่องมือทำการประมวง เช่น อวน ลอบ ไซร์ และเรือเป็นของตัวเอง การออกเรือชาวบ้านจะออกไปเป็นกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันและกันเมื่อคราวเกิดพายุ เรือลำหนึ่งจะใช้แรงงานในครอบครัวและเครือญาติ ได้ผลผลิตแบ่งส่วนกันกิน โดยเจ้าของเรือจะได้ส่วนแบ่งที่มากกว่าคนอื่น ๆ

การออกเรือวางอวน วางเบ็ดหรือการทำประมวงอื่น อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ที่ชาวประมวงด้วยกันเป็นคนกำหนด ข้อกำหนดดังกล่าวมีอาทิ

- คนหรือเรือที่ถึงแหล่งปลาก่อน จะวางอวนวางเบ็ดก่อน ผู้มาทีหลังไม่วางชอนทับ
- เมื่อพบปลาวาฬ ซึ่งเป็นเจ้าทะเล ห้ามส่งเสียงดัง
- ของที่ไม่กิน ไม่จับ ไม่ฆ่า เช่น เต่าทะเล กุ้ง แมงดา จระเข้ และสัตว์ประเภทสัตว์สองน้ำ
- ไข่เต่าเก็บได้แต่ต้องเหลือไว้ให้ฟักเป็นตัว และเติบโต
- ไม่ทำประมวงแบบล้างผลาญ คือ ไม่ใช้เครื่องมือทำลายล้าง เช่น ยาเบื่อ
- ไม่ใช้อวนตาถี่
- ไม่จับปลาตัวเล็ก
- จับสัตว์ทะเลต้องเว้นช่วงให้เติบโต เช่น ไม่จับปลาตลอดปี ไม่จับกุ้งตลอดปี ไม่จับปูตลอดปี เป็นต้น

กฎเกณฑ์ข้อห้ามนี้ มิได้มีการจารึกเป็นลายลักษณ์อักษรและไม่ได้ถูกกำหนดโดยอำนาจจากข้านอกชุมชน แต่มีบทลงโทษคู่เคียงกับกฎเกณฑ์อื่น โดยบทลงโทษนี้มีนับตั้งแต่นั้นการว่ากล่าวตักเตือน ไปจนถึงการถูกบังคับให้ออกนอกชุมชนในกรณีที่ทำผิดร้ายแรง เช่น การใช้วิธีการทำประมวงที่ล้างผลาญ อาทิ ใช้ระเบิดและยาเบื่อ

ชาวประมวงชุมชนตลิ่งชันมิได้กำหนดเขตทะเลเป็นอาณาเขตทำการประมวงเฉพาะคนในชุม

ชนของตน ทั้งนี้อาจสืบเนื่องมาจาก ประการแรก ในยุคนี้ปลาในทะเลมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ มากพอที่จะแบ่งปันให้กับทุกคน ไม่ว่าจะเป็นคนในหรือนอกชุมชน การที่ทรัพยากรทางทะเลที่มากพอ จึงไม่มีความจำเป็นประกาไคที่ต้องหวงห้ามมิให้คนอื่นเข้ามาใช้ประโยชน์

ประการที่สอง อาจสืบเนื่องมาจากหลักคำสอนทางศาสนาที่ว่า มุสลิมทั้งผองเป็นพี่น้องกัน และวัฒนธรรมการแบ่งปัน ที่ปฏิบัติทั่วไปในสังคมไทยในอดีต

เหตุผลสองประการข้างต้นจึงทำให้พื้นที่ทำการประมงรอบชุมชนตลิ่งชันเป็นเขตทำการประมงทั้งของคนในชุมชนและนอกชุมชน คนในชุมชนตลิ่งชันเองก็เคยเดินเรือไปทำมาหากินในเขตทะเลใกล้ชุมชนอื่น กระนั้นก็ตาม ทะเลรอบชุมชนตลิ่งชันมิใช่พื้นที่ที่เปิดสำหรับทุกคนโดยไม่มีกฎเกณฑ์ข้อห้าม (open access) การที่คนนอกเข้ามาทำมาหากิน คนนอกต้องใช้เครื่องมือทำมาหากินประเภทเดียวกับเครื่องมือของคนในชุมชน หากใช้เครื่องมือที่ต่างออกไป โดยเฉพาะเครื่องมือที่ทำลายล้างมักจะได้รับการขัดขืนหรือต่อต้านโดยคนในชุมชน

การประมงในยุคนี้ ไม่แยกห่างจากความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ เรือชื่อใหม่ก่อนลงเรือต้องทำพิธีเพื่อให้เป็นสิริมงคลในการทำมาหากินด้วยเรือลำใหม่ แต่ประเด็นสำคัญของการเชื่อมโยงระหว่างชุมชนกับทะเลคือ แนวคิดหลักที่มุสลิมในชุมชนยึดถือสืบทอดกันมา ซึ่งก็คือแนวคิดที่มองว่าทะเลเป็นสิ่งที่พระเจ้าให้มา มุสลิมทุกคนต้องช่วยกันรักษา สิ่งของในทะเลที่กินไม่ได้ ต้องไม่จับและไม่ทำลาย

นอกจากชาวประมงจากต่างชุมชนจะใช้พื้นที่ทำประมงร่วมกันเพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนแล้ว ชุมชนประมงตลิ่งชันยังทำการประมงเพื่อแลกเปลี่ยนข้าว ผลไม้ และสิ่งจำเป็นกับชุมชนอื่น โดยคนในชุมชนนำปลาแห้งไปแลกข้าวและสิ่งจำเป็นอื่นกับเกลอที่เป็นพวกเหนือในทัศนะของคนในชุมชน ที่ทุ่งระโนดและบ่อยาง หรือพวกเรือเหนือจากบ่อยางและทุ่งระโนดนำข้าวและสิ่งจำเป็นลงเรือมาแลกปลาแห้งและเคย กะปิ) จากคนในชุมชน การแลกเปลี่ยนเป็นการแลกเปลี่ยนของต่อของ หรือบางครั้งมีเงินโบราณเป็นสื่อกลาง อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี หลังปี 2473 ชุมชนตลิ่งชันได้ปรับเปลี่ยนฐานการดำรงชีพ จากการพึ่งพาทะเล การแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น มาสู่การพึ่งพาทะเล การแลกเปลี่ยน และการทำนาและทำสวนของคนในชุมชน

2. ระบบสิทธิชุมชนที่ถูกแทรก ระบบกรรมสิทธิ์ในลักษณะนี้เกิดขึ้นในยุคการทำประมงที่คนในชุมชนเรียกว่า ยุคการทำประมง “อวนลากและยุคอวนสามชั้น เรือท้ายตัด”

กล่าวโดยทั่วไป อวนลากเริ่มเข้ามามีบทบาทต่อชาวประมงไทยนับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา แต่อวนลากเริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่อชุมชนตลิ่งชันเมื่อประมาณ 20 – 30 ปีที่ผ่านมา ยุคนี้เป็นยุคที่ชุมชนเริ่มเปลี่ยนเรือและเครื่องมือการประมง คือเปลี่ยนจากเรือแจวและเรือใบเป็นเรือติดเครื่องยนต์ เปลี่ยนจากอวนเข็น อวนที่ทำเองโดยแรงงานในครอบครัว มาเป็นอวนด้ายและอวนในล่อนจากตลาด

แม้จะซื้อยุคอวนลาก แต่คนในชุมชนตลิ่งชันมิได้เปลี่ยนวิธีการทำประมงจากประมงขนาดเล็ก

เล็กไปเป็นประมงพาณิชย์หรือกึ่งพาณิชย์ โดยการนำเอาเรืออวนลากหรืออวนรุนมาใช้ในชุมชน ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการที่ชุมชนอยู่ในบริเวณทะเลเปิดไม่มีที่กำบังลมให้เรือ และอีกประการสืบเนื่องมาจากเรืออวนลากเป็นเรือขนาดใหญ่ที่ชาวประมงไม่สามารถลากขึ้นฝั่งเพื่อหลบกระแสคลื่นในช่วงมรสุม แต่เป็นยุคที่เรืออวนลากจากต่างถิ่นต่างหมู่บ้านเข้ามาทำประมงบริเวณทะเลใกล้ชุมชน

การเข้ามาของเรืออวนลากส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการทำประมงในชุมชนหลายด้าน ที่สำคัญได้แก่การเชื่อมระบบการตลาดเข้ากับชุมชน การเข้ามาของระบบเจ้าแม่เรือ และการลดน้อยถอยลงของปลาในทะเล ซึ่งส่งผลให้ชาวประมงในชุมชนเพิ่มขนาดของเครื่องมือทำการประมง เช่น เพิ่มความยาวของขนาดอวน ละทิ้งการเว้นช่วงการจับสัตว์น้ำ การเพิ่มขนาดของเรือให้สามารถออกจากฝั่งไปได้ไกล ซึ่งการลงทุนเพิ่มมากขึ้นนี้โดยหลักดันให้ชาวประมงต้องพึ่งพาระบบเจ้าแม่เรือยิ่งขึ้น

อวนสามชั้นหมายถึงอวนหนึ่งผืนที่มีตาข่ายซ้อนกัน 3 ชั้นเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการจับสัตว์น้ำ เรือท้ายตัด แต่คนในชุมชนนำมาตั้งเป็นชื่อยุคทำการประมงของพวกเขาในความหมายที่ต่างจากเดิม โดยอวนสามชั้นหมายถึงการติดหนึ่(จากการทำการประมง)เจ้าแม่ 3 ชั่วอายุคน คือ ติดตั้งแต่รุ่นปู่ถึงรุ่นหลาน ส่วนท้ายตัดคือ การตัดจากการประกอบอาชีพอื่น หันมาทำประมงแต่เพียงประการเดียว

การเปลี่ยนแปลงวิธีการทำการประมงดำเนินควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนหลากหลายด้าน ที่สำคัญได้แก่การเปลี่ยนความสัมพันธ์ภายในชุมชนและการเปลี่ยนแปลงขององค์ความรู้หรือภูมิปัญญาในการทำประมงของชุมชน

ในระดับกว้าง การเข้ามาของเรืออวนลากได้เข้ามาพร้อมกับตลาดผลผลิตการประมงภายในชุมชน ในยุคก่อนหน้า การทำการประมงแม้จะได้ล้นเกินจากความต้องการการบริโภคของคนในชุมชน แต่ผลผลิตที่ล้นเกินนี้ มิได้มีดอกผลทางเศรษฐกิจให้กับคนภายในชุมชนเท่าใดนัก สิ่งที่ชุมชนทำกับผลผลิตที่ล้นเกินนี้ได้แก่การแปรรูป เช่น การทำปลาแห้ง ทำเคย ทำกะปิ เพื่อบริโภค หรือนำไปแลกเปลี่ยนกับสินค้า ที่คนในชุมชนขาด เช่น การนำผลผลิตแปรรูปเหล่านี้ไปแลกเปลี่ยนข้าว ไม้ผล กับคนในแถบตัวเมืองสงขลา ระโนด และปากพนัง ในเขตจังหวัดนครศรีธรรมราช การค้าขายที่ไม่สะดวกเช่นนี้ เป็นเหตุผลประการสำคัญที่ทำให้คนในชุมชนไม่จับสัตว์ออกจากทะเลเกินกว่าความจำเป็นมากนัก และเป็นเหตุผลที่ทำให้ปลาในทะเลยังคงความอุดมสมบูรณ์อยู่ได้อย่างยาวนาน

การเข้ามาของเรืออวนลากเกิดขึ้นพร้อมกับการตลาดสัตว์น้ำในชุมชน ตลาดดังกล่าวได้แก่การเกิดระบบแม่ค้า-พ่อค้าปลาและระบบเจ้าแม่เรือในชุมชน แม่ค้า-พ่อปลาเป็นอาชีพที่ทำโดยคนในพื้นที่ บุคคลดังกล่าวทำหน้าที่รับซื้อปลาจากชาวประมงหลังจากนำเรือเข้าสู่ฝั่ง การรับซื้อส่วนใหญ่แม่ค้าพ่อค้าปลาจะทำกับภรรยาเจ้าของเรือ การคัดปลา การชั่งปลาส่วนใหญ่จะทำร่วมกันระหว่างผู้ซื้อและผู้ขายปลา การซื้อขายเป็นการซื้อขายที่ไม่ต้องจ่ายเงินโดยทันที ปกติแม่ค้า-พ่อค้าจะบันทึกจำนวนน้ำหนักปลา(แยกตามประเภทปลา)ที่รับซื้อจากผู้ขายปลาในแต่ละวัน เมื่อได้ปลา

เพียงพอ หรือรับซื้อปลาจากผู้ต้องการจะขายในชุมชนหมดสิ้น แม้คำจะนำปลาดังกล่าวเข้าสู่ตลาดในตัวเมือง และจะนำเงินมาจ่ายให้กับเจ้าของปลาในภายหลัง

ระบบเก่าแก่ปลาในชุมชนมีมานานในชุมชน โดยคนที่ริเริ่มเป็นชาวจีนที่เดินทางเข้ามาในชุมชนกว่า 60 ปีก่อน แต่เริ่มมีความสำคัญมากขึ้นเมื่อเรืออวนลากเริ่มเข้ามามีอิทธิพลในทะเลรอบชุมชน หรือเมื่อระบบการตลาดสัตว์น้ำเข้าถึงชุมชนมากขึ้น การเข้ามาของระบบเก่าแก่เรือนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ภายในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งส่งผลต่อการพึ่งพาของชาวประมงต่อพ่อค้า และความสัมพันธ์ระหว่างคนออกเรือร่วมกัน

ระบบเก่าแก่เรือ เป็นระบบความสัมพันธ์ระหว่างเก่าแก่ เจ้าของเรือและลูกเรือ โดยระบบดังกล่าวเป็นระบบที่เก่าแก่เรือออกเงินให้เจ้าของเรือเพื่อซื้อเรือและเครื่องมือทำการประมง โดยเจ้าของเรือไม่ต้องจ่ายดอกเบี้ย แต่มีข้อแม้ว่า เมื่อจับปลาได้เจ้าของเรือต้องนำปลา กุ้ง ปูที่หาได้มาขายให้กับเก่าแก่เรือในราคาที่เก่าแก่เรือกำหนด การออกเงินให้ก่อนเป็นค้ำประกันเปลี่ยนแปลงไปตามความมากน้อยของปลาที่หาได้ ในช่วงแรก ๆ ของการเกิดระบบเก่าแก่เรือนั้น เก่าแก่เรือจะออกเงินให้แก่เจ้าของเรือนับตั้งแต่เรือ เครื่องยนต์ และเครื่องมือทำการประมง แต่ในปัจจุบันเก่าแก่เรือจะออกเงินให้กับเจ้าของเรือเฉพาะค่าเรือเท่านั้น

การทำประมงโดยอาศัยระบบเก่าแก่ก่อนข้างจะแพร่หลายในชุมชน จากเรือทั้งหมดที่มีอยู่ประมาณ 228 ลำ กว่า 200 ลำเป็นเรือที่ขึ้นต่อเก่าแก่ ที่เหลือเป็นเรืออิสระ ที่เป็นเจ้าของโดยสมบูรณ์โดยชาวประมงในชุมชน ปัจจุบันเก่าแก่เรือที่มีอยู่ในชุมชนมีประมาณ 10 ราย โดยมีรายใหญ่ประมาณ 3 ราย (มีเรือตั้งแต่ 20 ลำขึ้นไป) โดยเก่าแก่เรือเป็นคนจีน หรือคนที่มีฐานะอื่น ๆ ในชุมชน

การทำประมงภายใต้ระบบเก่าแก่นี้ส่งผลกระทบต่อการจัดความสัมพันธ์ระหว่างลูกเรือกับเจ้าของเรือ โดยในอดีตคนที่ออกเรือร่วมกันจะแบ่งปันผลได้กันตามความต้องการและไม่มีการกำหนดสัดส่วนที่ชัดเจน คนที่ออกเรือร่วมกันส่วนใหญ่จะเป็นคนในเครือญาติและคนที่มีความสนิทสนมกันและกัน แต่ภายใต้ระบบเก่าแก่ทำเจ้าของเรือจำเป็นต้องกำหนดสัดส่วนการแบ่งผลตอบแทนกันอย่างชัดเจน และสัมพันธ์กับคนที่ออกเรือด้วยกันในรูปของนายจ้างและลูกจ้าง สัดส่วนการแบ่งผลประโยชน์นี้แตกต่างกันไปตามจำนวนและลักษณะของคนออกเรือ ดังแสดงในตาราง

ตารางแสดงสัดส่วนการแบ่งผลผลิตจากทะเลตามเงื่อนไขแบบต่าง ๆ

ประเภทและจำนวนคนที่ออกเรือ	สัดส่วนของการแบ่งเงิน (%)
คนออกเรือ 3 คน รวมเจ้าของเรือ	
- ค่าเรือและค่าอวนของเจ้าของเรือ	50
- ลูกเรือคนที่ 1 (เจ้าของเรือ)	16.67

- ลูกเรือคนที่ 2	16.67
- ลูกเรือคนที่ 3	16.67
คนออกเรือ 3 คน เจ้าของเรือไม่ออกเรือด้วย	
- คนถือท้ายเรือ	25
- ลูกเรือคนที่ 1	20
- ลูกเรือคนที่ 2	20
- เจ้าของเรือ	35
คนออกเรือ 2 คน รวมเจ้าของเรือ	
- เจ้าของเรือ	75
- ลูกเรือ	25
คนออกเรือ 2 คน รวมเจ้าของเรือ	
- เจ้าของเรือ	60
- ลูกเรือคนที่ 1	20
- ลูกเรือคนที่ 2	20

ระบบสิทธิชุมชนที่ถูกแทรกนี้ เกิดขึ้นเมื่อประมาณ 20 -30 ปีที่ผ่านมา เกิดขึ้นพร้อมกับการเข้ามาของเรืออวนลาก และดำรงเคียงคู่มากับเศรษฐกิจบนผืนดิน คือ การทำนาทำสวนของคนในชุมชน แต่นับตั้งแต่ราวปี พ.ศ. 2534/2535 เป็นต้นมา เศรษฐกิจของชุมชนอิงอยู่กับการทำประมงเป็นหลัก กล่าวคือ ในช่วงปี พ.ศ. 2534/2535 นั้น เป็นช่วงที่ชาติชาย ชุณหะวัณเป็นนายกรัฐมนตรี ซึ่งเป็นยุคที่เปลี่ยนสนามรบให้เป็นสนามการค้าและยุคเพิ่มคุณค่าให้กับที่ดิน ในระดับชุมชน ยุคนี้เป็นยุคที่ราคาที่ดินลอยตัวขึ้นสูง ชาวบ้านตัดสินใจตามกระแสด้วยการขายที่นาสร้างบ้าน ซื้อรถยนต์ จักรยานยนต์ และทีวีสี

ในยุคทำประมงคู่กับการทำนานั้น ชาวประมงเกือบทุกครอบครัวมีที่นาเป็นของตนเอง แต่ในปัจจุบันประมาณ 20 ครอบครัวจาก 430 ครอบครัวของคนในชุมชนเท่านั้นที่มีที่นา แต่ที่นาดังกล่าวมีขนาดเล็ก (ประมาณ 5 ไร่ต่อครอบครัว) และในช่วง 2 ปีที่ผ่านมาที่นาดังกล่าวมิได้ถูกใช้เพื่อการทำนา เนื่องจากหวนารบกวนและทำนาไม่คุ้มทุน ในปัจจุบันเศรษฐกิจของชุมชนจึงกลับมาอิงอยู่กับการทำประมงชายฝั่งเป็นหลัก แต่การประมงในยุคนี้ ไม่อุดมสมบูรณ์อย่างในอดีต ซึ่งส่งผลให้ชาวบ้านบางส่วน (ผู้หญิงประมาณ 40 คน) ต้องออกไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมนอกชุมชน เช่น โรงงานซีฮอส ใน ต. ท่งหวัง อ. เมือง จ. สงขลา บางครอบครัวประกอบอาชีพเลี้ยงไก่ขาย (ประมาณ 10 ครอบครัว) เป็นต้น

อย่างไรก็ดี ในยุคนี้ คนในชุมชนยังถือว่า ทะเลรอบชุมชนเป็นพื้นที่ทำกินของคนในชุมชน และเป็นพื้นที่ที่ชาวประมงจากชุมชนอื่น สามารถเข้ามาทำมาหากิน แต่มีข้อแม้ว่า คนที่เข้ามาทำมาหากินนั้น ต้องใช้เครื่องมือเดียวกันกับคนในชุมชนและต้องไม่เป็นเครื่องมือที่ทำลายล้าง อย่างไรก็ตาม ข้อกำหนดประการหลังนี้ มิได้รับการเคารพและยึดถือจากคนนอกชุมชน จากเมื่อประมาณ 20 - 30 ปีก่อน ทะเลรอบชุมชนได้แปรสภาพเป็นแหล่งทำมาหากินของเรืออวนลากของคนนอกชุมชน จากปี พ.ศ. 2539/39 ทะเลรอบชุมชนตลิ่งชันถูกรบกว่นโดยกองเรือปั่นไฟปลากะตักทั้งจากแดนไกล (ภาคตะวันออก) และเรือปั่นไฟปลากะตักจากชุมชนใกล้เคียง ปี 254/42 ทะเลรอบชุมชนตลิ่งชันถูกรบกว่นทั้งจากเรืออวนลาก กองทัพเรือปั่นไฟปลากะตัก และเรือคันถ่างหากุ้งจากจังหวัด นครศรีธรรมราช

กล่าวโดยรวม แล้วในยุคอวนลาก อวนสามชั้นนี้ ทะเลรอบชุมชน ได้เปลี่ยนแปลงจากระบบสิทธิชุมชนภายใต้จริยธรรมแบบแบ่งปัน สู่ระบบสิทธิชุมชนที่ถูกแทรก เป็นระบบที่เปิดให้กับทุกคน แทรกเข้ามาหาประโยชน์ ระบบสิทธิชุมชนที่ถูกแทรกนี้ ได้ก่อผลกระทบหลายด้านต่อชุมชน ที่สำคัญคือ ประการแรก ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชน ที่สัมพันธ์กันในลักษณะเพื่อเงินตรามากขึ้น ดังได้กล่าวไปแล้ว ประการที่สอง ก่อปัญหาการสูญไปของภูมิปัญญาการประมงดั้งเดิมของชุมชน อาทิ การหายไปขององค์ความรู้ด้านการดำน้ำฟังเสียงปลา การบันทึกแหล่งที่พบปลาในแต่ละแห่งในรอบปี ทั้งนี้ส่วนหนึ่งมาจากการหมดไปของปลามีเสียงในทะเล อีกส่วนเป็นเพราะเรืออวนลากเข้ามาทำลายหน้าดินตรงท้องทะเล ทำลายระบบนิเวศของท้องทะเล ทำให้วงจรชีวิตของสัตว์ในทะเลเปลี่ยนแปลงไป จนความรู้ที่บันทึกไว้ไม่สามารถนำมาใช้อย่างได้ผลได้อีก การเข้ามาของเรืออวนลาก อวนรุนและอวนสามชั้น มิได้เป็นเพียงพัฒนาการของเครื่องมือทำการประมง หากแต่เป็นพัฒนาการการพึ่งพาของชุมชนต่อกายนอกด้านภูมิปัญญาที่นับวันแต่จะเพิ่มขึ้น ประการที่สาม ก่อให้เกิดการทำลายกฎเกณฑ์การจับสัตว์น้ำตามช่วงฤดูกาลของคนในชุมชน กฎเกณฑ์ดังกล่าว เป็นแบบแผนปฏิบัติที่คนในชุมชนกระทำในช่วงที่ระบบสิทธิชุมชน ยังอิงอยู่กับจริยธรรมการแบ่งปัน แต่การเข้ามาของเรือต่างถิ่น ด้วยเครื่องมือที่ต่างออกไป ทำให้สัตว์น้ำมีไม่เพียงพอ คนในชุมชนจึงหันมาจับสัตว์น้ำในทุกฤดูกาล คือ จับกุ้ง ปู ปลา ตลอดปี แทนการเว้นช่วงจับอย่างที่เคยทำในอดีต ประการสุดท้าย คือ ก่อให้เกิดการลดลงของประชากรสัตว์น้ำและการสูญหายไปของปลาบางชนิด การลดลงของปริมาณปลาในทะเลนี้ ไม่มีตัวเลขทางสถิติยืนยัน แต่คนในชุมชนชี้ว่า เทียบกับ 40 -50 ปีก่อน ปลาที่พวกเขาจับได้นับวันแต่จะมีปริมาณน้อยลง แม้ว่าพวกเขาจะเพิ่มความยาวและประสิทธิภาพของเครื่องมือจับปลาแล้วก็ตาม ส่วนการหายไปของปลาบางประเภทเป็นสิ่งที่ทุกคนในชุมชนตระหนัก การหายไปที่ชัดเจนก็คือ ปลาที่อยู่ในตระกูลปลาจรวด

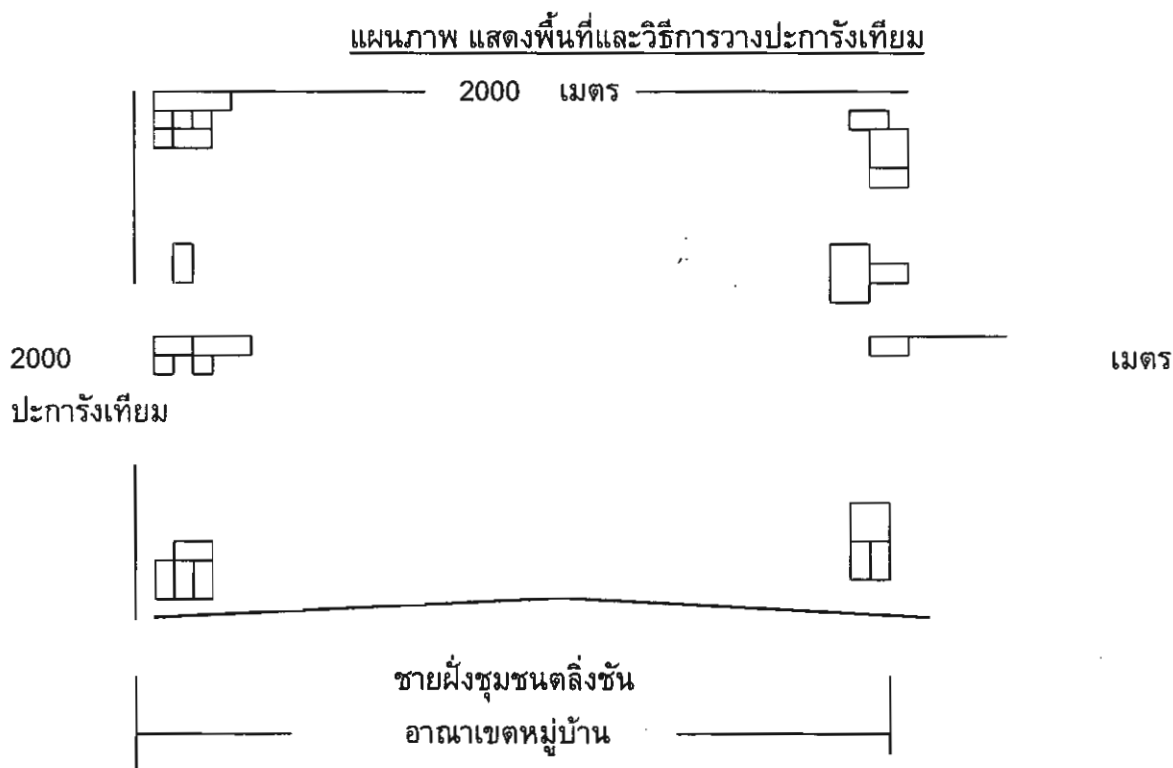
3. ระบบสิทธิชุมชนแบบอาณาเขตและสถาบันทางสังคม ระบบสิทธิชุมชนในลักษณะนี้เกิดขึ้นในชุมชนเมื่อไม่กี่ปีที่ผ่านมา โดยคนในชุมชนได้เริ่มคิดถึงปัญหาการลดลงของปลาในทะเล และปัญหาการบุกรุกทะเลรอบชุมชน เมื่อประมาณปี 2541 เป็นต้นมา การพูดคุยจบลงด้วยการเสนอ

แนวทางในการแก้ปัญหา โดยการจัดทำปะการังเทียมและการตั้งกลุ่มองค์กรขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหาของคนทำประมง โดยการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์

กลุ่มออมทรัพย์บ้านดิ่งชั้นขึ้นในปี 2542 มีสมาชิกรวม 95 คน และก่อตั้งขึ้นเพื่อระดมเงินเพื่อให้สมาชิกกู้ยืมในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ และเพื่อนำกำไรที่ได้มาใช้ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชุมชน เช่น สมทบทุนในการทำปะการังเทียม

การทำปะการังเทียม ได้รับแรงบันดาลใจส่วนหนึ่งมาจากประสบการณ์ที่คนในชุมชนเคยทำ ซึ่งเพื่อเป็นแหล่งพักพิงของปลาและเป็นจุดหาปลา (fishing sport) ของคนในชุมชน คนในชุมชนเรียนรู้ว่า ซึ่งเป็นแหล่งที่มีปลาชุกชุม การทำปะการังเทียมจึงน่าจะส่งผลเช่นเดียวกัน แต่ปะการังเทียมมีประโยชน์หลายด้าน คือ นอกจากจะเป็นแหล่งเพาะพันธุ์และที่หลบภัยของปลาแล้ว ปะการังเทียมยังเป็นปราการสำคัญในการป้องกันการทำลายท้องทะเลใกล้ชุมชนด้วยเรืออวนลาก

การทำปะการังเทียมของชุมชน เริ่มจากคนในชุมชนระดมเงินจากเรือทุกลำที่มีอยู่ในชุมชนลำละ 200 บาท เพื่อจัดซื้อท่อทำปะการังเทียม และในปี 2542 ผู้นำชุมชนได้ประสานงานกับชมรมค่ายอาสาและบำเพ็ญประโยชน์ เพื่อออกค่ายจัดทำปะการังเทียม ปะการังเทียมเกิดจากการมัดท่อระบายน้ำ 3 ชั้นเข้าด้วยกัน ท่อที่ถูกมัดนี้ถูกวางเป็นกองในท้องทะเลกินเนื้อที่ในทะเลประมาณ 4,000 ตารางเมตร ดังแสดงในแผนภาพ

การวางปะการังเทียม มีประเด็นที่น่าสนใจ คือ แม้นิเวศทะเลรอบชุมชนจะเป็นพื้นที่ ที่คนนอกชุมชนสามารถเข้ามาทำมาหากิน แต่การวางปะการังเทียมในบริเวณหรือในเขตที่เป็นอยู่สะท้อนให้เห็นว่า คนในชุมชนตระหนักในเรื่องอาณาเขตทางทะเลของชุมชน และอาณาเขตตามความยาวของชายทะเล มีขนาดเท่ากับความยาวของพื้นที่ตามชายหาดพอดี กลุ่มผู้นำชุมชนที่กำหนดเขตการวางปะการังเทียมสะท้อนว่า ที่ต้องวางในพื้นที่เท่าที่เป็นอยู่ ก็เพราะไม่ต้องการให้แนวปะการังเทียมไปทับกับพื้นที่ของหมู่บ้านอื่น โดยเฉพาะบ้านในไร้อยู่ด้านตะวันตกของชุมชน ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่แยกออกจากบ้านตลิ่งชัน และคนในชุมชนทำประมงอวนลากเล็ก

อย่างไรก็ดี แม้อาณาเขตทางทะเลของชุมชนนี้ อาจจะเป็นเขตที่ขยายมาจากอาณาเขตที่กำหนดโดยกระทรวงมหาดไทย (อาณาเขตหมู่บ้าน ที่แยกจากชุมชนข้างเคียง) แต่การวางปะการังเทียมก็เป็นการประกาศพื้นที่ทางทะเลของชุมชนอย่างชัดเจน การเกิดขึ้นของระบบสิทธิชุมชนแบบพื้นที่และองค์กรชุมชนนี้ เกิดขึ้นพร้อมกับแนวคิดที่สำคัญ 2 ประการคือ แนวคิดเรื่องทรัพยากรพันธุกรรมปลาและแนวคิดเรื่องปริมาตรของบรรพบุรุษ (ancestral domain)

5. ปัจจัยการปรับตัวของระบบกรรมสิทธิชุมชน

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าระบบสิทธิในทะเลของชุมชนได้ปรับเปลี่ยนจากระบบสิทธิชุมชนที่อิงอยู่กับจริยธรรมแบบยังชีพ สู่ระบบสิทธิชุมชนแบบเปิดและสู่ระบบสิทธิชุมชนแบบอาณาเขตและสถาบันทางสังคม การปรับเปลี่ยนทั้งสองช่วงมีปัจจัยสรุปได้ดังนี้

การเปลี่ยนแปลงในช่วงแรก เป็นผลมาจากนโยบายการพัฒนาประเทศของรัฐและความล้มเหลวของการบังคับใช้กฎหมายการประมงของรัฐ กล่าวคือ ในการปรับเปลี่ยนจากระบบสิทธิชุมชนที่อิงอยู่กับจริยธรรมการแบ่งปันสู่ระบบสิทธิชุมชนเปิด เป็นผลมาจากนโยบายการพัฒนาที่มุ่งเศรษฐกิจและการค้า ซึ่งเป็นนโยบายที่ตั้งอยู่บนฐานแนวคิดการจัดการหรือการใช้ประโยชน์จากทะเล ซึ่งต่างจากแนวคิดของชุมชนที่ตั้งอยู่บนชายฝั่งของประเทศไทยรวมถึงชุมชนตลิ่งชัน กล่าวคือ นโยบายดังกล่าว ตั้งอยู่บนฐานความคิดที่มองสิ่งแวดล้อมในฐานะที่เป็นทรัพยากร ที่มนุษย์สามารถแปรเปลี่ยนเป็นเงินตราและผลกำไร ตรงกันข้าม แนวคิดของชุมชนดั้งเดิมที่ตั้งอยู่บนชายฝั่ง ที่มองทะเลในฐานะแหล่งยังชีพ ทะเลมิได้เป็นเพียงทรัพยากร หากแต่เป็นแหล่งที่อยู่ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเป็นสิ่งที่พระเจ้าประทานมา คนที่ใช้ประโยชน์ต้องดูแลรักษา

นโยบายดังกล่าว ปรากฏรูปธรรมในหลายรูปแบบ ในกรณีการทำประมงนั้น นโยบายมุ่งพัฒนาการค้าและเศรษฐกิจ ปรากฏรูปธรรมที่ชัดเจนในรูปของการสนับสนุนการทำประมงเรืออวนลาก ซึ่งเริ่มปรากฏในน่านน้ำของไทยนับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ซึ่งส่งผลให้ปลาในทะเลถูกจับออกจากทะเลไปจำนวนมาก และส่งผลให้เรืออวนลากต้องเข้ามาจับสัตว์น้ำในบริเวณทะเลชายฝั่ง สถานการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นในทุกพื้นที่ รวมถึงทะเลใกล้ชุมชนของชุมชนตลิ่งชัน

การรुक้าเข้ามาใกล้ชายฝั่งของเรืออวนลาก ขัดต่อกฎหมายของรัฐ ที่ไม่อนุญาตให้เรืออวนลากเข้ามาทำการประมงในเขต 3000 เมตรจากชายฝั่ง แต่การรुक้าดังกล่าวเกิดขึ้นในทะเลรอบชุมชนตลิ่งชันนับแต่ ประมาณ 20 –30 ปีก่อนจวบปัจจุบัน โดยที่รัฐไม่สามารถจัดการได้ การเข้ามาของเรืออวนลาก คนในชุมชนตลิ่งชันมองว่า เป็นสาเหตุหลักของการลดลงของปลาในทะเล และเป็นสาเหตุที่ทำให้ระบบนิเวศท้องทะเลเปลี่ยนไป จนภูมิปัญญาการบันทึกแหล่งพบปลาในแต่ละช่วงฤดูกาลของบรรพบุรุษของชุมชนไม่สามารถนำมาใช้ในการทำประมงได้อีก การลดลงของปลา การหายไปของปลาบางชนิด และการทำลายระบบนิเวศท้องทะเลส่งผลให้ภูมิปัญญาการทำดั้งเดิมสูญหายไป และส่งผลให้กฎเกณฑ์การใช้ทะเลร่วมกันด้วยเครื่องมือชนิดเดียวกัน ที่ยึดถือโดยคนในชุมชนถูกละเมิด ทำลาย ทะเลรอบชุมชนจึงกลายเป็นทะเลเปิดที่ทุกคนสามารถเข้ามาทำมาหากิน ด้วยเครื่องมือประเภทใดก็ได้

การเปลี่ยนแปลงในช่วงหลังมีสาเหตุมาจาก การลดลงของปริมาณปลาในทะเลลดลงถึงขั้นวิกฤต ที่มีสาเหตุมาจากการล่่วงล้าท้องทะเลของชุมชนจากชาวประมงนอกพื้นที่ จนทำให้คนในชุมชนตระหนักถึงการอนุรักษ์ทะเลและอนุรักษ์พันธุ์กรรมปลา และเกิดจากปัจจัยเร่ง 2 ประการคือ การเข้ามาของเรือปั่นไฟปลากะตัก และการเข้ามาของโครงการท่อส่งก๊าซและแยกก๊าซไทย-มาเลเซีย

การลดลงของชนิดและปริมาณปลาในทะเล ไม่อาจบอกได้ด้วยค่าทางสถิติ แต่คนในชุมชนตระหนักว่า ในช่วงประมาณ 30 ปีที่ผ่านมา แม้ชาวประมงจะเพิ่มเครื่องมือการทำประมง แต่ปลาที่ชาวประมงจับได้มีแนวโน้มลดลงมาโดยตลอด การลดลงของปลา คนในชุมชนมองว่ามีสาเหตุหลักมาจากการทำประมงอวนลาก ซึ่งเป็นกิจกรรมการทำประมงที่มีมานาน และจากการทำเรือปั่นไฟปลากะตัก

การทำประมงปลากะตักมีมานานในหมู่ชาวประมงไทย แต่การทำประมงปลากะตักโดยชาวบ้านเป็นการทำประมงปลากะตักในเวลากลางวัน ในชุมชนตลิ่งชันนั้น การทำประมงปลากะตักมีมาไม่น้อยกว่า 80 ปี การทำประมงปลากะตักในเวลากลางคืนและใช้ไฟล่อ เริ่มมีมาตั้งแต่ประมาณปี 2526 โดยมีการเริ่มทำในภาคตะวันออกและภาคใต้ตอนบน แต่การทำในครั้งแรกเป็นการทำประมงปั่นไฟใช้อวนล้อม

การทำประมงปลากะตักปั่นไฟ-อวนล้อมนี้ เจ้าหน้าที่ของรัฐมองว่าเป็นการทำประมงที่ล้างผลาญและถูกยกเลิกไปในปี 2529 แต่นับตั้งแต่ปี 2538/39 เป็นต้นมา เรือปั่นไฟปลากะตักกลับสู่ทะเลอีกครั้ง โดยเปลี่ยนเครื่องมือจากการใช้อวนล้อมมาเป็นอวนครอบ เคลื่อนย้ายการทำประมงจากภาคตะวันออกสู่ภาคใต้ตอนบนและภาคใต้ตอนล่างตามลำดับ

การทำเรือปั่นไฟปลากะตักในรอบหลังนี้ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภาครัฐทั้งในส่วนกลางและท้องถิ่น รวมทั้งการสนับสนุนจากผู้นำในชุมชนบางคน เพราะคนทำเรือปั่นไฟปลากะตักในตอนหลังได้รับบทเรียนจากการต่อต้านของชาวประมงขนาดเล็กในช่วงที่ทำเรือปั่นไฟปลากะตักอวนล้อม ในยุคหลังเรือปั่นไฟปลากะตักจึงดำเนินกิจกรรมในลักษณะธุรกิจที่เสนอผลประโยชน์ให้กับผู้

นำในท้องถิ่น ผลประโยชน์ดังกล่าว อาจปรากฏทั้งในรูปของเงินเดือนหรือไม่ก็ทำหน้าที่เป็นนายหน้ารับต้มปลากะตัก

เรือปั่นไฟปลากะตักเข้ามาทำประมงในเขตจังหวัดสงขลาในปี 2538/2539 การเข้ามาของเรือปั่นไฟปลากะตักได้รับการต่อต้านจากชาวประมงพื้นบ้านในหลายรูปแบบ เริ่มตั้งแต่การที่กลุ่มชาวประมงพื้นบ้านเรียกร้องกับทางราชการมิให้เรือปั่นไฟปลากะตักเข้ามาจับปลาในเขต 3,000 เมตร การเรียกร้องให้ราชการประกาศห้ามการทำเรือปั่นไฟปลากะตักในเขตทะเลจังหวัดสงขลาเลยไปถึงการประท้วงปิดอ่าวสงขลาเมื่อข้อเรียกร้องของชาวประมงพื้นบ้าน การต่อต้านดังกล่าวเริ่มขึ้นในจังหวัดสงขลาตั้งแต่ปี 2538 โดยการเคลื่อนไหวต่อต้านเริ่มในเขตอำเภอสิงหนครอำเภอรโนดและอำเภอเมือง โดยชาวประมงพื้นบ้านในชุมชนดลิ่งชันเข้ามามีส่วนร่วมในการต่อต้านนับแต่ปี 2539 เป็นต้นมา

คนที่สนับสนุนการทำเรือปั่นไฟปลากะตักมองว่าปลากะตักเป็นปลานขนาดเล็กในทะเล ถ้าไม่จับมากินมาค้าก็เป็นการสูญเปล่าทางเศรษฐกิจ แต่คนในชุมชนดลิ่งชันมองว่า เรือปั่นไฟปลากะตักเป็นเรือที่ล้างผลาญทะเล เพราะจับปลาตัวเล็กในปริมาณมาก การจับปลานั้น เรือปั่นไฟปลากะตักมิได้จับเฉพาะปลากะตัก หากแต่รวมไปถึงลูกปลานชนิดอื่น เช่น ลูกปลาอินทรี ลูกปลาทู ซึ่งการจับปลานขนาดเล็ก (ลูกปลา) นั้นเป็นสิ่งที่คนในชุมชนไม่เคยกระทำ ปลากะตักในสายตาของคนในชุมชนเป็นตัวจักรสำคัญในห่วงโซ่อาหารของปลาใหญ่ เพราะปลากะตักเป็นปลาที่กินแพลงตอน เป็นปลาที่เปลี่ยนอาหารจากแพลงตอนให้เป็นอาหารของปลาใหญ่อื่นหลายชนิด เช่น ปลาทู ปลารัง ปลาอินทรี การจับปลากะตักจากทะเลเป็นจำนวนมาก โดยเรือปั่นไฟปลากะตัก จึงเป็นการตัดห่วงโซ่อาหารในทะเล เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ปลาในทะเลลดลง และทำให้รายได้ของชาวประมงในชุมชนลดลง กล่าวโดยรวมแล้ว การเข้ามาของเรือปั่นไฟปลากะตักทำให้คนในชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของพันธุ์กรรมปลา และตระหนักถึงความสำคัญและบทบาทของคนในชุมชนที่จะต้องอนุรักษ์พันธุ์กรรมปลา และส่งผลให้คนในชุมชนริเริ่มการวางแผนการัง เพื่อเป็นอาณาเขต เพาะพันธุ์และหลบภัยของปลา และก่อให้เกิดสำนึกอาณาเขตทางกายภาพของทะเลชุมชน

โครงการทอส่งก๊าซและโรงแยกก๊าซไทย-มาเลเซีย เป็นโครงการอภิมหาอมตะ มูลค่าการลงทุนมากกว่า 40,000,000,000 ล้านบาท โครงการนี้ เริ่มมีการร่วมขบคิดมายาวนานระหว่างรัฐบาลไทยและรัฐบาลมาเลเซีย นับตั้งแต่การค้นพบก๊าซธรรมชาติ ในทะเลที่มีการอ้างสิทธิร่วมกันระหว่างไทยกับมาเลเซียเมื่อปี 2522 โครงการทอส่งก๊าซและโรงแยกก๊าซไทย-มาเลนี้ เข้ามาเกี่ยวข้องกับชุมชนดลิ่งชันในแง่ที่ชุมชนดลิ่งชันจะเป็นพื้นที่ที่จะนำก๊าซธรรมชาติมาขึ้นและเป็นพื้นที่ที่จะใช้ในการก่อสร้างโรงแยกก๊าซ

โครงการทอส่งก๊าซและโรงแยกก๊าซไทย-มาเลนี้ ดำเนินการโดยการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย (ปตท.) ปตท. ได้เริ่มเข้าไปแนะนำโครงการกับคนในชุมชนเมื่อปี 2541 พร้อมกับการพาชาวบ้านไปศึกษาดูงานในพื้นที่ต่าง ๆ เพื่อให้คนในพื้นที่เห็นด้วยกับโครงการ ผลของการแนะนำโครง

การ ก่อเกิดทั้งความเห็นพ้องและการต่อต้านจากคนในชุมชน การต่อต้านของคนในชุมชนดำเนิน การในหลายรูปแบบ นับตั้งแต่การทำแผ่นป้ายติดตามเส้นทางเข้าหมู่บ้าน รวมไปถึงจนถึงการประท้วง กิจกรรมต่าง ๆ ที่ดำเนินการโดยผู้สนับสนุนโครงการ แม้ ปตท. รวมทั้งรัฐบาลจะมองว่า โครงการดังมี ประโยชน์ และนำความเจริญมาสู่ภาคใต้ แต่กลุ่มที่คัดค้านมองว่า คนที่ได้ประโยชน์จากโครงการมี อยู่เพียงจำนวนน้อย แต่พวกเขา กลับกลายเป็นผู้ได้รับผลกระทบหนัก คือ หากมีการก่อสร้างโครง การจริง ๆ พวกเขาต้องถูกอพยพออกจากพื้นที่ ออกจากที่ทำกินที่บรรพบุรุษของพวกเขา ฟานัก ทำมาหากินและปลูกปาล์ม

แม้ผู้สนับสนุนโครงการจะให้ข้อมูลแก่พวกเขาว่า การสร้างท่อก๊าซและโรงแยกก๊าซในพ ทขึ้นใหม่ของหมู่บ้าน จะไม่ก่ออันตรายให้กับคนในชุมชน คนในชุมชนจะยังคงทำมาหากิน และอาศัยอยู่ ในชุมชนได้อย่างปลอดภัยและจะไม่ถูกอพยพโยกย้ายจากที่อยู่อาศัย การสร้างโรงแยกก๊าซเป็นสิ่งที่ ดี และเป็นการเพิ่มงานให้กับคนในชุมชน อย่างไรก็ตาม จากประสบการณ์ในที่ต่าง ๆ ที่คนในชุมชนได้ รับรู้ทั้งจากสื่อวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์และการศึกษาดูงานที่ดำเนินการโดยปตท. ทำให้คนในชุม ชชนไม่ไว้วางใจในความสามารถในการจัดการของภาครัฐ ที่ในสายตาของคนในชุมชน การจัดการโดย ภาครัฐในกิจการต่าง ๆ เต็มไปด้วยความไร้ประสิทธิภาพ และคอร์รัปชัน ความล้มเหลวดังกล่าวชาว บ้านเรียนรู้ได้ ทั้งจากเรื่องไกลและใกล้ตัว เรื่องใกล้ตัวชาวบ้านเห็นได้จากข่าวทางทีวีและหนังสือ พิมพ์ เช่น ความล้มเหลวในการจัดการดูแลนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด เป็นต้น ส่วนเรื่องใกล้ตัว ชาวบ้านเห็นได้จากความไร้ประสิทธิภาพในการบังคับใช้กฎหมายทางทะเล

ความกลัว ความไม่ไว้วางใจนี้ ความไม่เชื่อใจ นี้ได้นำมาซึ่งการต่อต้าน และการอ้างสิทธิใน การจัดการทรัพยากรภายในชุมชนและการอ้างสิทธิในพื้นที่ที่เป็นอาณาเขตหรือปริมณฑลบรรพบุรุษ ของตน ซึ่งรวมถึงผืนดินผืนน้ำ ที่บรรพบุรุษของคนในชุมชนเคยอยู่ อาศัย และทำมาหากิน และคน ในชุมชนถือว่า เป็นภาระหน้าที่ที่จักต้องช่วยกันดูแลรักษา โดยอาณาเขตดังกล่าวหมายถึงที่ตั้ง บ้าน ที่ทำมาหากิน ทะเลชายหาด ที่คนในชุมชนและบรรพบุรุษของคนในชุมชนเคยใช้เคยรักษามา หลายชั่วอายุคน

6. บทสรุป-วิเคราะห์

ข้อสรุปสำคัญประการหนึ่งจากการทบทวนเอกสารที่ศึกษาเกี่ยวกับระบบสิทธิชุมชนในการ จัดการทรัพยากร ก็คือ ข้อสรุปที่ว่า การจัดการทรัพยากรทางธรรมชาติที่ยั่งยืนนั้น ระบบสิทธิชุมชน ต้องเป็นระบบที่มีการกำหนดเขตแบ่งการใช้ทรัพยากรกันอย่างชัดเจน และต้องมีองค์กรของชุมชน ที่ทำหน้าที่ในการจัดการดูแล อนุรักษ์ทรัพยากรนั้น ข้อสรุปดังกล่าวมีอิทธิพลอย่างสูงต่องานอนุรักษ์ สิ่งแวดล้อมในทั่วทุกภูมิภาคของโลก โดยได้รับการสนับสนุนจากองค์กรอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมสำคัญ ๆ ของโลก อย่างไรก็ตาม ข้อมูลจากการศึกษาพบว่า ระบบกรรมสิทธิของชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบันได้มี การปรับเปลี่ยนหลายครั้ง คือ การปรับเปลี่ยนจากระบบสิทธิชุมชนที่อิงอยู่กับหลักจริยธรรมแห่งการ

แบ่งปัน สูตรระบบสิทธิชุมชนแบบเปิด และกำลังเคลื่อนเข้าสู่ระบบสิทธิชุมชนแบบอาณาเขตและองค์กรชุมชน

ระบบสิทธิชุมชนที่อิงอยู่กับหลักจริยธรรมแห่งการแบ่งปัน เป็นระบบกรรมสิทธิที่ไม่มีระบบหรือองค์กรในการจัดการทรัพยากรการประมงโดยตรง ระบบสิทธิชุมชนในรูปแบบนี้จึงมักไม่ค่อยจะได้รับความสนใจศึกษามากนัก และมักถูกมองในแง่ลบจากนักวิชาการ ที่ศึกษาระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชน อย่างไรก็ตาม งานศึกษาของ Bender (2000) และ Bender, Kagi and Mohr (1998) ชี้ให้เห็นว่า ระบบกรรมสิทธิชุมชนภายใต้ระบบจริยธรรมการแบ่งปันนี้ เป็นระบบจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน แต่ความยั่งยืนดังกล่าวเกิดขึ้นบนเงื่อนไขที่ชุมชนนั้นเป็นชุมชนที่ทำการประมงเพื่อยังชีพและมีชนบทของการแบ่งปันอาหารต่อกันและกัน อันเป็นหลักประกันว่า คนในชุมชนทุกคนจะมีอาหารบริโภคอย่างเพียงพอ แม้จะไม่มีระบบและองค์กรจัดการด้านการประมงอย่างชัดเจน แต่การที่ชุมชนทำการประมงเพื่อยังชีพก็เป็นหลักประกันมิให้คนในชุมชนขูดรีดทรัพยากรการประมงจนเกินขนาด Bender (2000) ศึกษาเปรียบเทียบชุมชน 2 ชุมชนในหมู่เกาะ Tonga ชุมชนหนึ่งเป็นชุมชนที่ทำการประมงเพื่อการค้า และมีองค์กรชุมชนที่คอยจัดการการประมงของชุมชน คือ สหกรณ์การประมง อีกชุมชนเป็นชุมชนที่ทำการประมงเพื่อยังชีพ ไม่มีองค์กรชุมชนที่ทำหน้าที่จัดการการประมง แต่ชุมชนมีชนบทของการแบ่งปันอาหารที่สืบทอดกันมายาวนาน ผลการศึกษาพบว่าทรัพยากรการประมงของชุมชนแรกถูกขูดรีดจนเกินขนาด แต่ทรัพยากรการประมงของชุมชนหลังยังคงมีอยู่อย่างมั่งคั่ง

ระบบสิทธิชุมชนที่อิงอยู่กับระบบจริยธรรมการแบ่งปันของชุมชนดั่งชั้นตำราอยู่คู่ชุมชนมายาวนาน จากการสอบถามคนในชุมชนพบว่า ภายใต้ระบบดังกล่าวคนในชุมชนมีทรัพยากรในทะเลอย่างเพียงพอ และไม่เคยปรากฏปลาทะเลหมดทะเล อย่างที่กำลังเกิดขึ้นกับชุมชนในปัจจุบัน การทำการประมงของคนในชุมชนมีเป้าเพื่อยังชีพ ทั้งเพื่อบริโภคในครอบครัวและแลกเปลี่ยนข้าว และสิ่งจำเป็นอื่นกับชุมชนอื่น ชุมชนจึงดำรงอยู่ท่ามกลางความหลากหลายของปลา ทั้งด้านชนิดและปริมาณ

ระบบกรรมสิทธิชุมชนแบบเปิดของชุมชนดั่งชั้นพัฒนาขึ้นพร้อมกับการเข้ามาของเรืออวนลาก และระบบเก่าแก่เรือและตลาดปลาในชุมชน ระบบดังกล่าวเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขที่รัฐอ้างกรรมสิทธิเหนือทะเลของชุมชนและการสนับสนุนการทำประมงแบบเสรี ระบบกรรมสิทธิของรัฐเหนือทรัพยากรทางทะเลนี้ เป็นระบบที่นักวิชาการของรัฐถือว่า เป็นวิธีการสำคัญในการเยียวยาปัญหา “โศกนาฏกรรมทรัพยากรสมบัติสาธารณะ” (the tragedy of the commons) อย่างไรก็ตาม May (1992) ระบบกรรมสิทธิโดยรัฐเป็นกระบวนการปิดล้อม (enclosure movement) และเบียดขับชุมชนออกจากทรัพยากร ซึ่งกระบวนการดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างแพร่หลายทั้งในยุโรปและประเทศโลกที่สามในระยะเวลาที่ต่างกัน ซึ่งกระบวนการดังกล่าวนำไปสู่ปัญหาอีกประการ คือ ปัญหา “โศกนาฏกรรมทรัพยากรสมบัติที่มีใช้สาธารณะ” (the tragedy of the non-commons) หรือโศกนาฏกรรมทรัพยากรของ

ชุมชน โศกนาฏกรรมดังกล่าวเริ่มเกิดขึ้นกับชุมชนดลิ่งชันเมื่อประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา และทวีความรุนแรงมากขึ้นพร้อมกับการเข้ามาของเรือปั่นไฟปลากะตัก ภายใต้นโยบายการอยู่ร่วมกันของประมงพื้นบ้านและประมงพาณิชย์ของรัฐบาลชวน หลีกภัย

ระบบสิทธิชุมชนแบบอาณาเขตและองค์กรชุมชน เป็นระบบที่สืบทอดมายาวนานในบางชุมชนและเป็นระบบที่สร้างขึ้นใหม่ในบางชุมชน เช่น ชุมชนส่วนใหญ่ในหมู่เกาะในมหาสมุทรแปซิฟิกมีระบบกรรมสิทธิ์ในลักษณะนี้สืบทอดมายาวนาน (ดูบทความต่าง ๆ ใน Ruddle 1998) ระบบกรรมสิทธิ์ชุมชนแบบอาณาเขตและองค์กรในลาตินอเมริกาที่ศึกษาโดย McGrath (1993) และ Pereira (2000) เป็นระบบที่เกิดขึ้นใหม่ที่เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขและปัจจัยทางสังคม เช่น เกิดจากการลดลงของทรัพยากร และการแย่งชิงทรัพยากรโดยคนนอกชุมชน คนในชุมชนจึงตอบโต้ด้วยการสร้างระบบอาณาเขตและองค์กรชุมชนขึ้นมาจัดการทรัพยากรของชุมชน ซึ่งเห็นชัดจากกรณีศึกษาที่ McGrath (1993) และ Pereira (2000) ศึกษา ในกรณีชุมชนดลิ่งชันนั้นการเกิดขึ้นของระบบสิทธิชุมชนแบบอาณาเขตนี้เกิดขึ้นมาเพื่อตอบสนองต่อการแทรกเข้ามาของการทำประมงแบบล้างผลาญของคนจากนอกชุมชน เช่น การทำประมงอวนลากและเรือปั่นไฟปลากะตัก และการเข้ามาของโครงการท่อก๊าซไทย-มาเลเซีย การลดลงของชนิดและปริมาณปลาในทะเล และเกิดขึ้นพร้อมกับแนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรพันธุกรรมของสิ่งมีชีวิตในทะเล

คำถามประการสำคัญของการศึกษาระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนก็คือ ระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนเป็นระบบที่อนุรักษ์ทรัพยากรหรือไม่ และระบบดังกล่าวเป็นระบบที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของสำนักการอนุรักษ์ทรัพยากรของคนในชุมชนหรือไม่ คำตอบของประเด็นดังกล่าวแยกได้ 3 แนว คือ กลุ่มหนึ่งเห็นว่า ระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนเป็นระบบที่นำไปสู่โศกนาฏกรรมทรัพยากรสมบัติสาธารณะ (ดู Hardin 1968 และ Gordon 1954) กลุ่มที่สองมองว่า ระบบกรรมสิทธิ์ชุมชนเป็นระบบที่อนุรักษ์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมและดำเนินไปภายใต้สำนึกของคนในชุมชน แต่อีกกลุ่มเห็นว่าระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนเป็นระบบที่อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม แต่การอนุรักษ์ดังกล่าวดำเนินไปภายใต้วิถีชีวิตของคนในชุมชน ส่วนสำนึกเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่และเกิดขึ้นภายใต้กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ (identity) ใหม่ของชุมชนเพื่อทานกับอำนาจรัฐและทุนที่แทรกเข้าไปจัดการทรัพยากรของชุมชน (ดู Polunin 1984) จากข้อมูลข้างต้นจะเห็นได้ว่า สำนักด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรพันธุกรรมสัตว์ในทะเลเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ แต่ในยุคที่ระบบกรรมสิทธิ์ชุมชนที่อยู่ภายใต้จริยธรรมแห่งการแบ่งปัน เป็นระบบที่เปี่ยมด้วยทรัพยากรสัตว์น้ำมากมายหลายประเภท เฉพาะปลาตระกูลปลาจรวดเท่าที่คนในชุมชนยังคงจดจำได้ก็มีไม่น้อยกว่า 15 ชนิด การมีอยู่หลากหลายของพันธุกรรมปลานี้มีอยู่ในช่วงที่ชุมชนยังไม่มีแนวคิดเรื่องทรัพยากรพันธุกรรมปลา แนวคิดทรัพยากรพันธุกรรมและการอนุรักษ์พันธุกรรมปลาของชุมชนเกิดขึ้นในยุคที่พันธุกรรมปลาร่อยหรอลง ซึ่งสอดคล้องกับข้อค้นพบของงานวิจัยหลายชิ้นที่พบว่า ในช่วงที่ทรัพยากรมีอยู่ยากมั่งคั่งนั้น คนในชุมชนจะไม่อนุรักษ์มีสำนึกของการอนุรักษ์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อม สำนึกการอนุรักษ์และการดำเนิน

กิจกรรมเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจะเกิดขึ้นในยุคที่ทรัพยากรธรรมชาติอยู่ในขั้นวิกฤติ (ดูอาทิ Berkes 1998)

เอกสารอ้างอิง

- 1) ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี 2539, ภูมิปัญญานิเวศวิทยาชนพื้นเมือง. กรุงเทพฯ: โลกดูเลยภาพ.
- 2) ยศ สันตสมบัติ 2542, ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- 3) ยศ สันตสมบัติ และวิฑูรย์ ปัญญากุล 2536, ความหลากหลายทางชีวภาพ: มิติทางสังคมและนิเวศ. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา
- 4) วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ 2535, ไปให้พ้นการปฏิวัติเขียว. สุพรรณบุรี: ศูนย์เทคโนโลยีเพื่อสังคม
- 5) Acheson, James M. and James A. Wilson 1996, "Order out of Chaos: The case for parametric fisheries management," *American Anthropologist*. Vol. 98. No. 3. (September). Pp. 579-594.
- 6) Agrawal, Arun 1995, "Dismantling the Divide between Indigenous and Scientific Knowledge." *Development and Change*. Vol. 26. No. 3. Pp. 413-439.
- 7) Altieri, M. A. 1993, *An Agroecology Reader: A collection of selected papers*. Berkeley: University of California Press.
- 8) Beda-Beckmann, F. von, K. von Benda-Beckmann and A. Brouwer 1995, "Changing 'Indigenous Environmental Law' in the Central Moluccas: Communal Regulation and Privatization of Sas?" *Ekonesia: A Journal of Indonesian Human Ecology*. No. 2, pp. 1-39.
- 9) Bender, Andrea 2000, "Sharing Fishing Grounds and Sharing Food - How a Cultural Institution Helps to Protect an Open Access Resources." Paper Presented at the 8th Conference of the International Association for the Study of Common Property (IASCP), *Constituting the Commons: Crafting Sustainable Commons in the New Millennium*, 31 May -4 June, Bloomington, Indiana University, USA.
- 10) Bender, Andrea, Wolfram Kagi, and Ernest Mohr (1998), *Sustainable Open Access: Fishing and Informal Insurance in Ha'apai, Tonga*. St. Gallen: IWO-Discussion Paper No. 71.
- 11) Berkes, Fikret 1999, *Sacred Ecology: Traditional ecological knowledge and resource management*. Ann Arbor, MI: Taylor & Francis.

- 12) Berkes, Fikret 1998, "Indigenous Knowledge and Resource management systems in the Canadian subarctic," In *Linking Social and Ecological Systems: Management practices and social mechanisms for building resilience*. Edited by Berkes, Fikret and Carl Folke. Cambridge: Cambridge University Press, 98-128.
- 13) Berkes, Fikret 1989 (ed.), *Common Property Resources: Ecology and community-based sustainable development*. London: Belhaven Press.
- 14) Berkes, Fikret and Carl Folke 1998 (eds.), *Linking Social and Ecological Systems: Management practices and social mechanisms for building resilience*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 15) Berkes, Fikret and Carl Folke 1998a, "Linking Social and Ecological Systems for Resilience and Sustainability." In *Linking Social and Ecological Systems: Management practices and social mechanisms for building resilience*. Edited by Berkes, Fikret and Carl Folke. Cambridge: Cambridge University Press. Pp. 1-25.
- 16) Bromley, Daniel W. (ed.) 1992. *Making the Commons Work: Theory, Practice, and Policy*. San Francisco: Institute for Contemporary Studies.
- 17) Brush, Stephen B. et al. (eds.) 1996, *Valuing Local Knowledge: Indigenous People and Intellectual Property Rights*. Washington, DC.: Island Press.
- 18) Burger, Joanna and Michael Gochfeld 1998, "The tragedy of the Common: 30 years later," *Environment*. Vol. 40. No. 10. December. Pp. 4-13, 26-27.
- 19) Castro, Fabio de, David G. McGrath, and Marcelo Crossa 2000, "Adjusting to Change: The Crafting of Community Lake Management Systems in The Brazillian Amazon." Paper Presented at the 8th Conference of the International Association for the Study of Common Property (IASCP),), *Constituting the Commons: Crafting Sustainable Commons in the New Millennium*, 31 May -4 June, Bloomington, Indiana University, USA.
- 20) Ciriacy-Wantrup, S. V. and R. C. Bishop (1975), "Common Property as a Concept in Natural Resources Policy." *Natural Resources Journal*. Vol. 15. (October). Pp. 713-727.
- 21) Cordell, John C. (ed.) 1990. *A Sea of Small Boats: Customary Law and Territoriality in the World of Inshore Fishing*. Cambridge, MA.: Cultural Survival Report 26.
- 22) Feeny, David, Fikret Berkes, Bonnie J. MaCay, and James M. Acheson 1990, "The Tragedy of the Commons: Twenty-Two Years Later." *Human Ecology*. Vol. 18. No. 1, pp. 1-19.

- 23) Feeby, David, Susan Hanna, and Arthur F. McEvoy 1996. "Questioning the Assumptions of the 'Tragedy of the Commons' Model of Fisheries." *Land Economics*. Vol. 72. No. 2, pp.187-205.
- 24) Gordon, H. Scott (1954), "The Economic Theory of a Common-Property: The fisheries." *Journal of Political Economy*. Vol. 16 (April), pp. 124-142.
- 25) Hann, C. M. 1998 (ed.), *Property Relations: Renewing the anthropological traditions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 26) Hanna, Susan, Carl Folke, and Karl-Goran Maler 1995 (eds.) *Rights to Nature: Ecological, economic, cultural, and political principles of institutions for the environment*. Washington, D. C.: Island Press.
- 27) Hanna, Susan, Carl Folke, and Karl-Goran Maler 1995a "Property Rights and the Natural Environment." In *Rights to Nature: Ecological, economic, cultural, and political principles of institutions for the environment*. Edited by Hanna, Susan, Carl Folke, and Karl-Goran Maler Washington, D. C.: Island Press. pp. 1-10.
- 28) Hardin, Garrett 1968, "The Tragedy of the Commons." *Science* 162. pp. 1243-1248.
- 29) Haviding, Edvard 1996, *Guardians of Marovo Lagoon: Practice, Place, and Politics in Maritime Melanesia*. Honolulu: University of Hawaii.
- 30) Johannes, Robert E. 1978, "Traditional Marine Conservation Methods in Oceania and their Demise." *Annual Review of Ecology and Systematics*. Vol. 9. Pp, 349-364.
- 31) Johannes, Robert E.1992, *Words of the Lagoon: Fishing and marin lore in the Palau Distric of Micronesia*. Berkeley: University of California Press.
- 32) Johnson, Craig 2000, "Environment Stress, Economic Risk and Institutional Change: Inshore Fishing and Community-Based Management in Southern Thailand." Paper Presented at the 8th Conference of the International Association for the Study of Common Property (IASCP),), *Constituting the Commons: Crafting Sustainable Commons in the New Millennium*, 31 May -4 June, Bloomington, Indiana University, USA.
- 33) Kunstadter, Peter 1978 (ed.), *Farmer in the Forest: Economic Development and Marginal Agriculture in Northern Thailand*. Honolulu: The University Press of Hawaii.
- 34) Leveil, Dominique P. and Benjamin Orlove 1990, "Local Control of Aquatic Resources: Community and ecology in Lake Titicaca, Peru." *American Anthropologist*. Vol. 92. Pp, 362-382.

- 35) McCay, Bonnie J. and Acheson, James M. (eds.) 1996 [1987]. *Question of the Commons: the culture and ecology of communal resources*. Tucson: University of Arizona Press.
- 36) MaCay, Bonnie and Svein Jentoff 1998, "Market or Community Failure." *Human Organization*. Vol. 57. No. 1.(Spring). Pp, 21-29.
- 37) McGrath, David G. et al. 1993, "Fisheries and the Evolution of Resource Management on the Lower Amazon Floodplain." *Human Ecology*. Vol. 21. No. 2, pp.167-195.
- 38) May, Peter H. 1992, "Common Property Resources in the Neotropics: Theory, Management Progress, and an Action Agenda." In *Conservation of Neotropical Forests: Working from Traditional Resource Use*. Edited by Redford, Kent H. and Christine Padoch. New York: Columbia University Press. Pp, 359- 378.
- 39) Pereira, Henrique 2000, "The Emergence of Common-Property Regimes in Amazonian Fisheries." Paper Presented at the 8th Conference of the International Association for the Study of Common Property (IASCP), *Constituting the Commons: Crafting Sustainable Commons in the New Millennium*, 31 May -4 June, Bloomington, Indiana University, USA.
- 40) Pinedo, Danny et al. 2000, "Community-Based Natural Resource Management as a Non-Linear Process: A Case Study in the Peruvian Amazon Varzea." Paper Presented at the 8th Conference of the International Association for the Study of Common Property (IASCP), *Constituting the Commons: Crafting Sustainable Commons in the New Millennium*, 31 May -4 June, Bloomington, Indiana University, USA.
- 41) Polunin, Nicholas V. C. 1984, "Do traditional Marine 'Reserve' Conserve ?: A View of Indonesian and New Guinean Evidence," In *Maritime Institutions in the Western Pacific*. Edited by Ruddle, Kenneth and Tomoya Akimichi. Osaka: National Museum of Ethnology, pp. 267-283.
- 42) Posey, Darrell A. and Graham Dutfield 1996, *Beyond Intellectual Property: Toward Traditional Resource Rights for Indigenous Peoples and Local Communities*. Ottawa, Canada: International Development Research Centre.
- 43) Ruddle, Kenneth and Tomoya Akimichi 1984 (eds.) *Maritime Institutions in the Western Pacific*. Osaka: National Museum of Ethnology.
- 44) Ruddle, Kenneth 1998 (ed.), "A Modern Role for Traditional Coastal Marine Resource Management Systems in the Pacific Islands." *Ocean and Coastal Management*. Vol.

40. No. 2. (Special Issue)
- 45) Scott, Anthony D. 1955, "Fisheries: The Objectives of Sole Ownership." *Journal of Political Economy*. 63 (April), pp. 116-124.
- 46) South, G. Robin, Denis Goulet, Seremaia Tuqiri, and Marguerite Church 1994 (eds.), *Traditional Marine Tenure and Sustainable Management of Marine Resources in Asia and Pacific*. South Pacific: International Ocean Institute—South Pacific Marine Study Program, The University of the South Pacific.
- 47) Spoeher, Alexander 1980 (ed.), *Maritime Adaptations: Essays on contemporary fishing communities*. London: University of Pittsburgh Press.
- 48) Steins, Nathalie A. and Victoria M. Edwards 1999, "Platforms for collective action in multiple-use common-pool resources," *Agriculture and Human Values*. Vol. 16, No. 3 (September), pp. 241-255.
- 49) Thomas, David H. L. 1996, "Fisheries Tenure in an African Floodplain Village and the Implications for Management." *Human Ecology*. Vol. 24. No. 3, pp. 287-313.
- 50) Wilson, Douglas and Svein Jentoff 1999, "Structure, Agency and Embeddedness: Sociological Approaches to Fisheries Management Institutions." In *Alternative Management Systems for Fisheries*. Edited by David Symes. Oxford: Fishing News Books. Pp, 63-72.
- 51) Zerner, Charles 1994, "Through a Green Lens: The Construction of Customary Environmental Law and Community in Indonesia's Maluku Islands." *Law and Society Review*. Vol. 28. No. 5. Pp, 1079-1122

กรณีศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการสวนสมรมบ้านคีรีวง
ตำบลกำโลน อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช

1. ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับคีรีวง

ชุมชนคีรีวงตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลกำโลน อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช ประกอบด้วย 4 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 5 บ้านคีรีวง หมู่ที่ 6 บ้านคีรีทอง หมู่ที่ 9 บ้านขุนคีรีและหมู่ที่ 10 บ้านคีรีธรรม ทั้ง 4 หมู่บ้านแยกจากหมู่บ้านเดิมคือบ้านคีรีวง เมื่อปี พ.ศ. 2536 ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการจัดการการปกครอง อย่างไรก็ตาม คนใน 4 หมู่บ้านปกติถือว่าตนเองเป็นคนคีรีวง และมักจะบอกคนข้างนอกว่าตนเป็นคนคีรีวงมากกว่าจะบอกว่าตนเป็นคนหมู่บ้านนั้น บ้านนี้ตามที่แยกใหม่

คีรีวงเป็นชุมชนที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ หมู่บ้านตั้งอยู่บนที่ราบเชิงเขาและล้อมรอบด้วยภูเขาของเทือกเขานครศรีธรรมราช 4 ลูกคือ เตพล เขาหอยสังข์ เขารังโร และเขาหลวง อยู่ห่างจากตัวจังหวัดนครศรีธรรมราชประมาณ 23 กิโลเมตรตามเส้นทางหมายเลข 4015 และห่างจากตัวอำเภอลานสกาประมาณ 12 กิโลเมตร

ชาวคีรีวงตั้งบ้านเรือนในลักษณะชุมชนกระจุกตัว บ้านเรือนมีทั้งบ้านชั้นเดียวได้ถุนสูงและสองชั้นขนาดค่อนข้างใหญ่ แต่บ้านเรือนโดยส่วนใหญ่มักจะเป็นบ้านหลังเล็กๆ พออยู่อาศัยกันไม่กี่คน มักสร้างด้วยไม้หรือก่ออิฐถือปูน บ้านเรือนอยู่ใกล้ชิดติดกันเรื่อยไปตามสองฝั่งคลอง ถนนในหมู่บ้านเป็นทางดินลูกรังซึ่งเป็นหลุมเป็นบ่อและน้ำขังเป็นแห่งๆ มีหนทางลาดชันมากอยู่หลายแห่ง ถนนสายหลักในหมู่บ้านมี 3 สาย มีสะพาน 3 แห่ง ซึ่งทราบมาว่าทั้งถนนและสะพานเหล่านี้ชาวบ้านคีรีวงช่วยกันออกแรงและทำกันเอง โดยการนำของผู้นำหมู่บ้าน การสัญจรไปมาในหมู่บ้านชาวบ้านจะใช้วิธีการเดินเท้าหรืออาศัยรถมอเตอร์ไซด์รับจ้างหรือไม่ก็รถสองแถว

คีรีวงเป็นชุมชนเก่าแก่ ก่อตั้งในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ กลุ่มผู้ก่อตั้งประกอบด้วยคน 7 ตระกูลคือ ตระกูลตะลึงจิตร ตระกูลสุขไส ตระกูลจะระนิล ตระกูลประพัฒน์ ตระกูลธวัชกาญจน์ ตระกูลดลสิงเพชรและตระกูลสุขลจิตร ทั้ง 7 ตระกูลยังคงเป็นตระกูลใหญ่ของชุมชนในปัจจุบัน ปัจจุบันชุมชนคีรีวง (รวม 4 หมู่บ้าน) ประกอบด้วยประชากรรวม 2,488 คน แยกเป็นชาย 1,027 คน หญิง 1,411 คน ใน 607 ครอบครัว ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ โดยมีวัดประจำชุมชน 1 แห่งคือ วัดคีรีวง

ชาวคีรีวงส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำสวนสวนผลไม้ อาชีพดังกล่าวเป็นอาชีพที่สืบทอดกันมานับตั้งแต่การก่อตั้งชุมชน และเป็นอาชีพที่สร้างรายได้หลักของชุมชน ข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์ที่บังคับให้คนในชุมชนประกอบอาชีพหลักแต่เพียงการทำสวน ส่งผลให้ชุมชนคีรีวงเป็นชุมชนที่เปิดต่อโลกข้างนอกค่อนข้างมาก คือ คนในชุมชนต้องนำผลิตผลจากสวนของตนเองไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าประเภท ปลา ข้าวและอาหารกับคนพื้นราบ โดยการล่องเรือที่รู้จักกันในนามของเรือเหิน

อย่างไรก็ดี การเปิดตัวสู่โลกข้างนอกเริ่มทวีความเข้มข้นมากขึ้นนับตั้งแต่ปี 2504 เป็นต้นมา และขึ้นสู่จุดสูงสุดเมื่อรัฐเริ่มโครงการประกวดหมู่บ้านนับตั้งแต่ปี 2529 เป็นต้นมา ปัจจุบันคีรีวงเป็นแหล่งที่มีคนจากต่างถิ่นเข้าไปท่องเที่ยวและเยี่ยมเยือนไม่เว้นแม้แต่ละวัน

คีรีวงประกอบด้วยองค์การชุมชนหลากหลายองค์การ ทั้งองค์การที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ กลุ่มที่ไม่เป็นทางการและมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชน ได้แก่ กลุ่มแม่บ้านทุเรียนหวาน กลุ่มผ้ามัดย้อม กลุ่มออมทรัพย์บ้านคีรีวง กลุ่มบ้านสมุนไพร ชุมชมท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ กลุ่มโบไม้ เป็นต้น

2. พัฒนาการสวนสมรม

“สมรม” เป็นคำที่กลั่นมาจากคำว่า “สมรวม” ซึ่งหมายถึงการมีหลายสิ่งหลายอย่างมารวมกัน สวนสมรมเป็นสวนดั้งเดิมของภาคใต้ ซึ่งเป็นสวนที่ปลูกพืชหลากหลายชนิดในที่เดียวกัน ประวัติความเป็นมาของสวนสมรมในภาคใต้ไม่อาจทราบได้แน่ชัด ผู้รู้บางท่านบอกว่า สวนสมรมคงมีมาช้านานพร้อมกับการที่กลุ่มคนในภาคใต้เริ่มรู้จักทำการเกษตร

ในกรณีของชุมชนคีรีวงนั้น ตามประวัติการบอกเล่า กล่าวว่า สวนสมรม มีมาพร้อมการก่อตั้งชุมชนคีรีวง (เดิมชื่อบ้านขุนน้ำ) โดยในการอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งนั้น คนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานมิได้เป็นเพียงทหารหนีทัพ แต่เพียงประการเดียว หากแต่ประกอบด้วยผู้คนที่มีความรู้ความสามารถในการทำมาหากิน การทำสวนของชุมชนคีรีวงเริ่มจากการเข้ามาจับจองและแบ่งภูเขาลูกต่าง ๆ ออกเป็นช่องแต่ละตระกูล แล้วบุกเบิกทำกิน โดยในระยะแรกบรรพบุรุษของชาวคีรีวงเริ่มบุกเบิกพื้นที่ราบริมดง แล้วขยายไปสู่ที่สูงขึ้นไป การปลูกใช้วิธีการหยอดเมล็ดลงในที่ว่าง แซมต้นไม้ใหญ่เนื้อแข็งที่มีอยู่เดิม การทำสวนในลักษณะสวนสมรมของชุมชนนั้นได้ดำเนินสืบเนื่องเรื่อยมา จะมีการเปลี่ยนแปลงก็เฉพาะการเริ่มมีการนำพืชพันธุ์ใหม่เข้ามาผสมผสาน แต่ยังคงพื้นฐานเดิม นั่นคือ การคงไว้ซึ่งพืชพันธุ์เดิม พืชที่นำเข้ามาส่วนใหญ่จะปลูกแซมลงท่ามกลางพืชพันธุ์เดิม การต่อกิ่ง เสียบต้น ซึ่งการกระทำดังกล่าวเริ่มมาตั้งแต่เริ่มมีเกษตรกรกระดำบลเข้ามาทำงานในพื้นที่เมื่อ 40 – 50 ปีที่ผ่านมา

การเปลี่ยนสำคัญของสวนสมรมในคีรีวงประการถัดมา ก็คือ การเปลี่ยนแปลงจากการทำสวนสมรมเพื่อแลกเปลี่ยนอาหารมาสู่การทำสวนสมรมเพื่อการค้า การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเริ่มเกิดขึ้นนับตั้งแต่ต้นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 เป็นต้นมา

แต่การเปลี่ยนแปลงในสองประการข้างต้นมิได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงระบบการทำสวนของชาวคีรีวง การทำสวนสมรมยังปรากฏในพื้นที่กว่าร้อยละ 95 ของพื้นที่ทำการเกษตรทั้งหมดของชาวคีรีวง โดยสวนดังกล่าวพบตั้งแต่สวนข้างบ้านหรือสวนหลังบ้านไปจนถึงสวนที่อยู่ห่างไกลออกไปที่ยอดและสันเขา

3. ภูมิปัญญาการจัดการสวนสมรม

การปลูก

การปลูกพืชในสวนสมรม ชาวคีรีวงไม่นิยมปลูกไม้ผลเรียงกันเป็นแถวเป็นแนว หากแต่จะปลูกในลักษณะผสมผสานกันไป การปลูกในอดีตชาวคีรีวงจะเริ่มจากการปลูกแซมเมล็ดและต้นชำลงในพื้นที่ที่เป็นร่องว่างระหว่างต้นไม้ที่มีอยู่ก่อน การปลูกเริ่มจากการหว่านหญ้า ขุดหลุมและปลูกโดยการปลูกลงต้นไม้ผลแต่ละต้นชาวคีรีวงมักปลูกคู่กับต้นชบา โดยชาวคีรีวงให้เหตุผลว่า การปลูกคู่ต้นชบานี้ ต้นชบาจะมีดอกสีแดง ดอกสีแดงจะบอกรูปร่างที่ตรงนั้นมีต้นไม้อยู่ การหว่านหญ้าในบริเวณนั้นต้องระมัดระวัง หากไม่ปลูกต้นชบา ปีถัดไปหญ้าบริเวณที่ปลูกลงไม้จะสูงท่วมและคลุมต้นไม้ การหว่านหญ้าจะทำให้เราตัดต้นไม้ที่ปลูกนั้นไปด้วย

ปกติชาวคีรีวงจะปลูกลงไม้ทุกปี อายุของต้นไม้ที่ปลูกจะบอกรุ่นของคนปลูก คือในสวนของชาวคีรีวงจะมีต้นไม้ที่ปลูกตั้งแต่รุ่นของทวดของทวดจนถึงรุ่นปัจจุบัน การปลูกในลักษณะดังกล่าวคนคีรีวงให้เหตุผลว่า จะทำให้คนในแต่ละรุ่นมีความภาคภูมิใจในสวนหรือผลงานของตนเอง แต่เหตุผลอีกประการและเป็นประการสำคัญ ก็คือ การปลูกพืชเพื่อทดแทนต้นเดิมที่มีอายุมากขึ้นและแก่ตายไป

อย่างไรก็ดี ในปัจจุบัน การปลูกพืชของชาวคีรีวงเริ่มมีการผนวกความรู้ในการปลูกแบบดั้งเดิมคือ การปลูกด้วยเมล็ดและต้นชำเข้ากับการปลูกพืชด้วยเทคนิคสมัยใหม่ เช่น การเสียบยอดต่อกิ่ง เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่จะทำกับไม้ผลประเภททุเรียน เงาะ ลำไย แต่กระนั้นก็ตาม ชาวคีรีวงยังคงนิยมที่จะต่อยอดพืชสายพันธุ์ใหม่เข้ากับต้นที่เป็นสายพันธุ์ดั้งเดิม เพราะชาวบ้านเชื่อว่า ต้นพันธุ์ดั้งเดิมมีความต้านทานต่อโรคและสามารถขึ้นได้ดีในผืนดินของคีรีวงมากกว่าพืชสายพันธุ์ใหม่

ดังนั้น แม้สวนชาวคีรีวงจะมีพันธุ์ทุเรียนที่เป็นที่นิยมของตลาด เช่น หมอนทอง ก้านยาว ชันี แต่สวนของชาวคีรีวงยังคงเป็นสวนสมรมที่มีการปลูกพืชหลากหลายชนิดในแปลงเดียวกัน การปลูกพืชหลากหลายชนิดในแปลงเดียวกันที่สืบทอดมายาวนานในชุมชนคีรีวงนั้น มีเหตุผลอธิบายหลากหลายประการที่ให้อธิบายโดยคนในชุมชน เช่น

- การปลูกในรูปสวนสมรมนั้นเป็นสิ่งที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ จึงไม่ยากเปลี่ยนแปลง
- การปลูกพืชในลักษณะผสมผสานเป็นหลักการจัดการสวนที่ชาญฉลาดของบรรพบุรุษ เพราะพืชแต่ละชนิดกินอาหารไม่เหมือนกัน การปลูกพืชหลากหลายชนิดในที่เดียวกันเป็นการเพิ่มพูนปุ๋ยทางธรรมชาติให้กับต้นไม้โดยที่มนุษย์ไม่จำเป็นต้องเข้าไปจัดการ
- สวนสมรมเป็นแหล่งเพาะความหลากหลายทางธรรมชาติ ความหลากหลายทางธรรมชาติเป็นที่มาของความยั่งยืนของพืชผลจากการรบกวนของโรคแมลง
- คีรีวงเป็นแหล่งที่เสี่ยงภัยจากธรรมชาติ หินที่ประกอบเป็นเทือกเขาหลวงและที่ทำกินของคนในชุมชนเป็นหินที่ง่ายต่อการพังทลาย การปลูกพืชในลักษณะสวนสมรมเป็น

การยึดโยงหินและดินมิให้พังลงมาเป็นอันตรายต่อชีวิตและทรัพย์สินของคนในชุมชน ด้วยเหตุนี้สวนสมรมจึงคงอยู่คู่กับคนศรีวังมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

- สวนสมรมเป็นการจัดการแรงงานที่ชาญฉลาด เพราะพืชแต่ละชนิดออกผลในระยะเวลาที่ต่างกัน หากปลูกพืชชนิดเดียวกัน คนศรีวังก็ไม่สามารถจัดการแรงงานในครอบครัวได้อย่างเพียงพอ

การคัดเลือกพันธุ์

การคัดเลือกพันธุ์พืชถูกกำหนดด้วยปัจจัยหลากหลายประการ ในอดีตชาวศรีวังจะคัดเลือกพันธุ์พืชที่มีความแข็งแรง ผลดก รสชาติดี ผลโต มีคุณภาพ แต่ในบางกรณีพันธุ์พืชที่ชาวศรีวังอนุรักษ์ไว้ เป็นพันธุ์ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น ทุเรียน ที่มีลูกโตประมาณ 8 กิโลกรัมต่อลูก เป็นทุเรียนที่มีตามธรรมชาติ คนในศรีวังไปพบจึงนำมาเพาะและปลูกในสวนของตนเอง

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบัน ระบบตลาดได้เข้ามาเป็นปัจจัยหนึ่งในการกำหนดการคัดเลือกพันธุ์ในชุมชน โดยปัจจุบันจะพบว่า คนในชุมชนเริ่มปลูกพืชสนองความต้องการของตลาดมากขึ้น คือ มีการปลูกพืชสายพันธุ์ใหม่จากนอกชุมชน เช่น ทุเรียนหมอนทอง ชัน และลองกอง เป็นต้น

การกำจัดศัตรูพืช

การกำจัดศัตรูพืชในสวนสมรมของชาวศรีวังในปัจจุบันยังคงยึดตามแบบแผนที่คนรุ่นบรรพบุรุษเคยกระทำมา ศัตรูหลักของพืชในสวนของชาวศรีวังได้แก่ แมลงวันทอง หมี ค้างคาว และกระรอก เป็นต้น การป้องกันศัตรูพืชเหล่านี้กระทำในหลายวิธี คือ

- การทำ “แห้วรอก” เพื่อไล่กระรอก เป็นวิธีการที่ใช้แพร่หลายและยังคงพบเห็นในปัจจุบัน ทำด้วยวิธีการง่าย ๆ คือ ชาวสวนจะนำเอาเสื้อผ้าที่ใช้แล้วไปวางไว้ตามตอไม้หรือกิ่งไม้ เมื่อลมพัดเสื้อผ้าจะไหวไปมาคล้ายกับการเคลื่อนไหวของคน ทำให้กระรอกตื่นกลัวและหนีไป
- การ “ทำขาบ” ทำโดยการเจาะปี่ป่ ขวนตัวเหล็กหรือไม้ไว้ตรงกลาง แล้วต่อเชือกดึงให้มีเสียงไล่กระรอก
- การทำ “ดักไธ้แล้ว” ทำโดยการนำเอาไม้ไผ่และรวดมาสาน ทำเป็นบ่วงดักกระรอก
- การดักหลาว กันหมีขึ้นกินทุเรียน
- การเอาแหหรืออวนคลุมต้นกลางสาตเพื่อกันค้างคาว
- การทำรังจำปาตะ ซึ่งได้แก่การนำเอาใบมะพร้าวมาสานหุ้มจำปาตะที่ยังเล็ก เพื่อป้องกันแมลงวันทอง เป็นต้น

การบำรุงดินและการดูแลรักษา

การบำรุงดินในสวนสมรม เป็นกิจกรรมที่ไม่มีความสำคัญมากนัก จากการสอบถามไม่มีชาวสวนคนใดที่ต้องนำปุ๋ยวิทยาศาสตร์มาใช้ในการทำสวนสมรม สิ่งที่ชาวสวนทำคือ การหว่านหญ้าให้ให้กลายเป็นปุ๋ยของพืช ส่วนการให้น้ำในอดีตชาวสวนจะใช้ระบบปะป่าน้ำจากภูเขาโดยใช้ไม้ไผ่ทำเป็นร่องให้น้ำไหลมายังต้นพืช ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นท่อพีวีซี

3. สวนสมรมกับความหลากหลายทางชีวภาพ

งานศึกษานี้มิได้เจแนบหรือค้นหาดัชนีความหลากหลายทางชีวภาพของสวนสมรม อย่างไรก็ตามสวนสมรมเป็นแหล่งรวบรวมพันธุ์ไม้หลากหลายชนิด ทั้งความหลากหลายของพืชล้มลุก ไม้ผล ไม้ยืนต้น ที่มีความจำเป็นต่อการบริโภค การใช้สอยและเศรษฐกิจของชุมชน อย่างไรก็ตาม โดยทั่วไปสวนสมรมจะประกอบด้วยไม้/พืชหลัก ๆ คือ ทุเรียน สะตอ หมาก จำปาตะ ลองกอง กล้วย มะพร้าว มังคุด ลูกเนียง มะปราง มะปริง ไม้ตรง มะละกอ พริก ขิง ข่า ตะไคร้ ใบชพลู พลู ขนุน พืชสมุนไพร เป็นต้น สวนสมรมที่อยู่สูงขึ้นไปบนสันเขา พืชที่ปลูกข้างต้นจะผสมผสานไปกับไม้ยืนต้น หรือไม้ป่าอื่น ที่มีอยู่เดิม

นอกจากพืชพื้นเมืองข้างต้น สวนสมรมบางสวนยังประกอบด้วยพืชพันธุ์ใหม่นำเข้าอื่น ๆ ซึ่งเริ่มเข้ามามีบทบาทในชุมชนนับตั้งแต่ประมาณปี 2505 เป็นต้นมา เช่นทุเรียนหมอนทอง ชนึ ลองกองและยางพารา เป็นต้น ด้วยเหตุนี้คนในชุมชนบางคนจึงเรียกสวนสมรมว่าเป็นที่รวมของความหลากหลายทางชีวภาพอย่างครบครัน

สวนสมรมกับความหลากหลายของทุเรียน

สวนสมรมนอกจากจะเป็นที่รวมของความหลากหลายทางชีวภาพแล้ว ยังเป็นที่รวมของความหลากหลายของทุเรียน ในอดีตทุเรียนที่ปลูกในสวนสมรม ส่วนใหญ่ประกอบด้วยทุเรียนพันธุ์พื้นเมือง แต่ในปัจจุบันสวนสมรมส่วนใหญ่จะประกอบไปด้วยทุเรียนพื้นเมืองและทุเรียนพันธุ์ โดยทุเรียนพันธุ์นั้นถูกนำเข้ามาสูกเพื่อสนองความต้องการของตลาด

อย่างไรก็ตาม เปรียบเทียบระหว่างทุเรียนสองประเภท ทุเรียนพื้นเมืองจะมีความหลากหลายมากกว่า โดยทุเรียนในสวนสมรมแต่ละต้นจะมีความแตกต่างกันไป ไม่ว่าจะเป็น หนาม สีผิว รสชาติ เนื้อเยื่อ สีของเนื้อเยื่อ รูปทรง เป็นต้น ความแตกต่างในด้านดังกล่าวบวกกับแหล่งที่เกิดของทุเรียนต้นนั้น ๆ ทำให้คนในชุมชนตั้งชื่อทุเรียนของตนแตกต่างกันไป เช่น ทุเรียนในสวนของลุงสมปอง ขุนทน จะมีชื่อและลักษณะแตกต่างกันไปดังแสดงในตารางที่ 1 และแต่ละต้นจะแตกต่างไปจากทุเรียนในสวนของธีรพันธ์ จุฬากาจณ์ ดังแสดงในตาราง

ตารางแสดงความหลากหลายของทุเรียนในสวนลงสมปอง ขุนทน

ชื่อทุเรียน	ที่มาของชื่อ
1. ไอ้ประ	ขึ้นอยู่ใกล้ต้นประ
2. ไอ้สาหลอด	ขึ้นคล่อมทางเดิน
3. ไอ้ห้วย	ขึ้นอยู่ใกล้ห้วย
4. ไอ้ห้วยควน	ขึ้นอยู่หน้าควน (ที่สูง)
5. ไอ้กุด	ขึ้นอยู่ใกล้กุด
6. ไอ้หน้าหน้า	ขึ้นอยู่หน้าหน้า
7. ไอ้ขวันยาว	มีขวันยาว
8. ไอ้เขี้ยว	ลูกมีสีเขี้ยว
9. ไอ้กล้วย	สีเนื้อเหมือนกล้วย
10. ไอ้ตัวแปรบ	ลูกแบนเหมือนตัวแปรบ
11. ไอ้หน้าเต้า	ลูกคล้ายลูกน้ำเต้า
12. ไอ้หน้าถ้ำ	ขึ้นอยู่หน้าถ้ำ
13. ไอ้ท้ายห้วย	ขึ้นอยู่ท้ายห้วย
14. ไอ้สะตอ	ขึ้นอยู่ใกล้ต้นสะตอ
15. ไอ้เนียง	ขึ้นอยู่ใกล้ต้นลูกเนียง
16. ไอ้หน้าชา	เนื้อแห้งใช้กินกับน้ำชา
17. ไอ้ท่อน	ขึ้นอยู่ใกล้ต้นสะท่อน
18. ไอ้ห้วยป่า	ขึ้นอยู่ใกล้ป่า
19. ไอ้มดแดง	ต้นมีมดแดงมาก
20. ไอ้ท้ายต้อ	กันมีสีขำ
21. ไอ้รังตัง	ขึ้นอยู่ใกล้รังตัง
22. ไอ้พรวัว	ขึ้นอยู่ใกล้ต้นมะพร้าว
23. ไอ้ชาคิม	ต้นมี 2 ต้นติดกัน
24. ไอ้จอมหัก	ยอดของต้นหัก
25. ไอ้ขนุน	อยู่ใกล้ต้นขนุน
26. ไอ้ขวันสั้น	มีขวันสั้น
27. ไอ้เหม้น	มีหนามเหมือนหนามเหม้น
28. ไอ้ป่าง	ป่างชอบกิน
29. ไอ้เจ็ดหมุน	ต้มมีบรเพ็ดขึ้นคลุม
30. ไอ้เตี้ย	ต้นเตี้ย
31. ไอ้สาวสูง	มีต้นสูงมาก
32. ไอ้กำ	ขึ้นอยู่ใกล้ต้นระกำ

33. ไอ้เนื้อ	มีเนื้อมาก
34. ไอ้ขาว	ลูกมีสีขาว เปลือกบาง
35. ไอ้ปลัก	ต้นขึ้นอยู่ใกล้ปลัก ลูกหล่นลงปลัก
36. ไอ้หัวหนาน	ขึ้นอยู่ใกล้หนานหิน
37. ไอ้เรือ	ลูกยาวเหมือนเรือ
38. ไอ้ขี้ตุก	เมล็ดโต มีเนื้อน้อย
39. ไอ้น้ำตาล	มีรสหวานเหมือนน้ำตาล

ตารางแสดงความหลากหลายของทุเรียนในสวนธีรพันธ์ จุฬาลงกรณ์

ชื่อทุเรียน	ที่มาของชื่อ
1. ไอ้หน้าหนา	ขึ้นอยู่หน้าหนา
2. ไอ้ปากตู	ขึ้นอยู่หน้าประตูขนา
3. ไอ้เขี้ยว	ลูกมีสีเขี้ยว
4. ไอ้มุด	ขึ้นอยู่ใกล้ต้นละมุด
5. ไอ้คุด	ขึ้นอยู่ใกล้ต้นมังคุด
6. ไอ้ไม้ฝาก	ขึ้นอยู่ริมคลองไม้ฝาก
7. ไอ้หูหนาน	ขึ้นอยู่ริมห้วยใกล้หนานหิน
8. ไอ้ห้วย	ขึ้นอยู่ริมห้วย
9. ไอ้เนื้อ	เมล็ดเล็กมีเนื้อมาก
10. ไอ้เรือ	ลูกเหมือนเรือ
12. ไอ้หลิบ	หนามสั้น
13. ไอ้จาก	ขึ้นอยู่ใกล้ต้นจาก
14. ไอ้ขี้เลื่อย	ขึ้นอยู่ใกล้กองขี้เลื่อย
15. ไอ้ส้มแป้น	ขึ้นอยู่ใกล้ต้นส้มแป้น
16. ไอ้ขี้แตก	หล่นลงพื้นแล้วแตก
17. ไอ้เจ้าที่	ขึ้นอยู่ใกล้กับที่ตั้งเจ้าที่
18. ไอ้ปลัก	ขึ้นอยู่ใกล้ปลัก ลูกหล่นลงปลัก
19. ไอ้ขั้วยาว	มีขั้วยาว
20. ไอ้จอมหัก	ยอดของต้นหัก
21. ไอ้ประ	ขึ้นอยู่ใกล้ต้นประ
22. ไอ้หัวหิน	ต้นแทรกขึ้นบนก้อนหิน
23. ไอ้มดแดง	(ไม่ทราบที่มาของชื่อ)
24. ลูกไอ้มดแดง	(เอาเมล็ดของไอ้มดแดงมาปลูก)

จากตาราง จะเห็นได้ว่า ทุเรียนสองสวนมีชื่อซ้ำกันหลายชื่อ เช่น ไ้มัดแดง ไ้จอมหัก ไ้ปลัก ไ้ขั้วยาว ไ้เรือ ไ้ประ ไ้หน้าหนา อย่างไรก็ตาม แม้ชื่อจะซ้ำกัน แต่ไม่ได้หมายความว่า ไ้หน้าหนา หรือไ้ประของอีกสวนจะเหมือนกับไ้หน้าหนา ไ้ประของอีกสวน ความแตกต่างดังกล่าวนี้ คนในชุมชนให้เหตุผลว่าเกิดจากความแตกต่างของดิน แม้แต่เมล็ดที่เก็บมาจากต้นไปปลูกลงที่ใหม่ ทุเรียนต้นใหม่ก็มีลูกไม่เหมือนต้นเดิม เช่น ลูกไ้มัดแดง มีความแตกต่างอย่างเห็นได้ชัดจากไ้มัดแดง

4. การถ่ายทอดภูมิปัญญาสวนสมรม

ความแตกต่างของทุเรียนแต่ละต้นเป็นสิ่งที่เจ้าของสวนจะต้องจดจำ การจดจำทุเรียนเป็นภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดจากจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่น และเป็นคุณสมบัติของการเป็นชาวสวนของชาวศรีวังที่จะต้องจดจำทุเรียนแต่ละต้นของตนให้ได้ การจดจำนี้มีความแม่นยำถึงขนาดที่เมื่อนำทุเรียนจากหลายสวนมากองรวมกัน เจ้าของสวนก็สามารถแยกทุเรียนของตนออกจากทุเรียนของสวนอื่นได้ และกลายมาเป็นภูมิปัญญาในการป้องกันการลักขโมยที่มีประสิทธิภาพ

การจดจำลักษณะของทุเรียนนี้เป็นภูมิปัญญาที่คนรุ่นพ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยายถ่ายทอดให้กับคนที่เป็นลูกหลานตั้งแต่ในวัยเด็ก การถ่ายทอดดังกล่าวมิใช่การบอกลักษณะให้ลูกหลานจดจำ แต่เกิดจากการใช้ให้ทำ เช่น พ่อ/แม่บอกให้ลูกไปเก็บทุเรียนในสวน เก็บมาแล้วพ่อ/แม่จะถามว่า “มีงเก็บไ้หน้าหนามาหรือยัง” ถ้ายังไม่เก็บก็บอกให้ไปเก็บมา โดยที่ลูกไม่สามารถโกหกได้ว่าตนเก็บมาแล้ว เพราะพ่อ/แม่จะรู้ว่าไ้หน้าหนามีลักษณะอย่างไร การใช้ให้ไปเก็บ ถ้ามถึงทุเรียนที่หายไปจะทำให้เด็กจดจำลักษณะของทุเรียนแต่ละต้นนั้นได้

การใช้ให้ทำเป็นวิธีการหนึ่งของการถ่ายทอดภูมิปัญญา ที่ดำเนินควบคู่ไปกับการทำให้ดู นั่นคือ พ่อแม่จะพาลูกเข้าในสวน ถางหญ้า หวดหญ้า ขุดหลุม ปลูกต้นไม้ให้ลูกดูและบอกให้ลูกทำตาม การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำสวนจึงมิใช่การถ่ายทอดปากต่อปาก แต่เป็นการถ่ายทอดผ่านการปฏิบัติ การใช้ให้ทำ การถ่ายทอดปากต่อปากอาจเกิดขึ้นในกรณีที่เด็กสงสัยว่าปลูกขบาหรือต้นเล็บครุฑร่วมกับต้นไม้ที่ปลูกทำไม ในกรณีนี้ ในกรณีนี้พ่อและแม่อาจจะต้องอธิบายให้ลูกฟังว่าต้นขบาและเล็บครุฑเป็นพืชที่โตเร็ว หนึ่งปีผ่านไป ต้นขบาจะออกดอกเล็บครุฑจะโต สวนพืชที่ปลูกจะเล็กถูกหญ้าขึ้นคลุม ต้นขบาและเล็บครุฑจะเป็นตัวบอกให้เราว่า ตรงนั้นมีพืชที่เราปลูกขึ้นอยู่ การหวดหญ้าต้องระมัดระวัง อย่างให้มีดินไปโดนต้นไม้ที่ปลูกไว้

กล่าวโดยรวมแล้ว การถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทำสวนสมรมนั้น การถ่ายทอดปากต่อปากมิใช่วิธีการสำคัญ การถ่ายทอดผ่านการปฏิบัติ คือ การทำให้ดู และใช้ให้ทำ คือ วิธีการสำคัญที่ความรู้หรือภูมิปัญญาถ่ายทอดจากคนรุ่นพ่อแม่สู่รุ่นลูก ภูมิปัญญาในการทำสวนสมรมในขั้นตอนต่าง ๆ ในปัจจุบันเป็นภูมิปัญญาที่รู้ทั่วกันในชุมชน ภูมิปัญญาดังกล่าวจึงมิใช่ภูมิปัญญาของใครคนใดคนหนึ่งหากแต่เป็นภูมิปัญญาของคนทั้งชุมชน

5. ทูเรียน ภูมิปัญญา ครอบครัว เครือญาติและชุมชน

แม้คิริวงจะก่อตั้งมาก่อนกฎหมายป่าไม้ที่ดิน กฎหมายว่าด้วยอุทยานและเขตป่าอนุรักษ์ แต่พื้นที่ส่วนใหญ่ของชุมชนคิริวงในปัจจุบันอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ ที่คนในชุมชนมีสิทธิในที่ดินของตน เฉพาะสิทธิในการทำกิน ในระยะแรกที่บรรพบุรุษของคนในชุมชนคิริวงเข้ามาบุกเบิกที่ทำกินนั้นที่ดินของทั้งชุมชนนั้นเป็นของสายตระกูล ที่ดินของตระกูลนี้มีได้เกิดจากการซื้อขาย แต่มาจากการจับจองที่ดินในตระกูลต่าง ๆ ตกลงและรับรู้ร่วมกัน

อย่างไรก็ดี คิริวงในปัจจุบันเป็นคิริวงที่ผ่านมามากหลายชั่วคน ที่ดินจึงถูกตกทอดมาเป็นมรดกของครอบครัวมากกว่าที่ดินของสายตระกูล การแบ่งที่ดินนั้นส่วนใหญ่จะยึดหลักความรับผิดชอบและความเหมาะสมของลูกแต่ละคน เช่น ลูกคนหัวปีที่ต้องรับผิดชอบน้อง ๆ ในด้านต่าง ๆ รวมไปถึงการส่งน้องเล่าเรียน ในกรณีนี้บางครอบครัวจะแบ่งที่ดินให้กับลูกคนโตมากกว่าคนอื่น ๆ หรือได้ผืนดินที่มีความอุดมสมบูรณ์มากกว่าแปลงอื่น ๆ โดยที่ดินส่วนดังกล่าวจะถูกแยกจากที่ดินแปลงอื่นด้วยดอกแนวซบา

การที่ที่ดินเป็นของครอบครัวนั้น ทำให้คนในชุมชนยึดถือว่า ผลผลิตที่เกิดขึ้นในสวนเป็นสมบัติของเจ้าของสวน แต่มิได้เป็สมบัติโดยสิ้นเชิง หากแต่เป็นบัตที่เก็บกินได้และแบ่งปันกันได้ การแบ่งปันกันนี้เกิดขึ้นทั้งในกรณีที่ผลทุเรียนและพันธุ์ทุเรียน โดยผลที่เรียน แม้คนในชุมชนคิริวงในปัจจุบันจะถือว่า ทุเรียนเป็นพืชเศรษฐกิจ แต่ก็ขอกันกินและแบ่งกันกินได้ ทุเรียนพันธุ์ดี เช่น ไอเนื้อ ที่เจ้าของสวนมักมิได้ผูกขาดไว้เพียงคนเดียว คือ แต่สามารถแบ่งให้คนในชุมชนและนอกชุมชนไปปลูกได้ เพราะชาวคิริวงถือว่า

- แม้ให้คนอื่นไปแล้วทุเรียนของตน ทุเรียนที่ให้ไปแล้ว นำไปปลูกก็ไม่มีทางที่จะมีคุณสมบัติเหมือนต้นเดิมทุกประการ เพราะคุณภาพของทุเรียนขึ้นอยู่กับดินที่ปลูก
- ชุมชนคิริวง เป็นชุมชนที่ถูกกำหนดด้วยปัจจัยทางภูมิศาสตร์ ที่ส่งผลให้ชุมชนคิริวงไม่สามารถเป็นชุมชนที่เพียงพอในตัวเอง คือ ต้องพึ่งพาคนอื่น ทั้งคนอื่นในชุมชนและคนอื่นนอกชุมชน ดังนั้นการแบ่งปันจึงเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้ชุมชนคิริวงดำรงอยู่ได้ การแบ่งปันคนอื่น มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนาน นับแต่การตั้งชุมชน ที่คนในชุมชนต้องออกเรือเหินไปแลกเปลี่ยนสินค้ากับคนอื่นที่อยู่พื้นราบ รวมไปถึงการที่คนพื้นราบดอนวัวมาฝากให้คนในชุมชนเลี้ยง ดังนั้นคนในชุมชนคิริวงจึงยึดถือว่า สิ่งที่เขาถืออยู่เป็นสิ่งที่แบ่งปันคนอื่นได้ ซึ่งรวมไปถึงพันธุ์/เมล็ดพันธุ์พืชที่เขา

กล่าวในแง่นี้ พันธุ์ทุเรียนและไม้ผลอื่นในสวนสมรมจึงเป็นทั้งสมบัติของครอบครัว ชุมชนและสังคม แต่การเป็นสมบัติดังกล่าว มิได้เป็นสมบัติสากลที่คนจะหยิบฉวยได้ แต่เป็นสมบัติที่อยู่บนพื้นฐานของการแบ่งปัน และพึ่งพาอาศัยกันและกัน

ภาคผนวก

พระราชบัญญัติ
คุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย
พ.ศ. ๒๕๔๒

ภูมิพลอดุลยเดช ป.ร.
ให้ไว้ ณ วันที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๒
เป็นปีที่ ๕๔ ในรัชกาลปัจจุบัน

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศว่า

โดยที่เป็นการสมควรให้มีกฎหมายว่าด้วยการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

พระราชบัญญัตินี้ มีบทบัญญัติบางประการเป็นการจำกัดสิทธิและเสรีภาพของบุคคล ซึ่งมาตรา ๒๙ ประกอบกับมาตรา ๓๕ มาตรา ๔๘ และมาตรา ๕๐ ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย บัญญัติให้กระทำได้โดยอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมาย

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติขึ้นไว้โดยคำแนะนำและยินยอมของรัฐสภาดังต่อไปนี้

มาตรา ๑ พระราชบัญญัตินี้เรียกว่า “พระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ.”

มาตรา ๒ พระราชบัญญัตินี้ให้ใช้บังคับเมื่อพ้นกำหนดหนึ่งร้อยแปดสิบวันนับแต่วันประกาศในราชกิจจานุเบกษาเป็นต้นไป

มาตรา ๓ ในพระราชบัญญัตินี้

“ภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย” หมายความว่า พินิจความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการแพทย์แผนไทย

“การแพทย์แผนไทย” หมายความว่า กระบวนการทางการแพทย์เกี่ยวกับการตรวจ วินิจฉัย บำบัดรักษา หรือป้องกันโรค หรือการส่งเสริมและฟื้นฟูสุขภาพของมนุษย์หรือสัตว์ การผดุงครรภ์ การนวดไทย และให้หมายความรวมถึงการเตรียม การผลิตยาแผนไทย และการประดิษฐ์อุปกรณ์ และเครื่องมือทางการแพทย์ ทั้งนี้โดยอาศัยความรู้หรือตำราที่ได้ถ่ายทอดและพัฒนาสืบต่อกันมา

“ตำราการแพทย์แผนไทย” หมายความว่า หลักวิชาการต่างๆ เกี่ยวกับการแพทย์แผนไทย ทั้งที่ได้บันทึกไว้ในสมุดไทย โบราณ ศิลจารึกหรือวัสดุอื่นใด หรือที่ได้มีการบันทึกไว้แต่เป็นการเรียนรู้หรือถ่ายทอดสืบต่อกันมาไม่ว่าด้วยวิธีใด

“ยาแผนไทย” หมายความว่า ยาที่ได้จากสมุนไพรโดยตรงหรือที่ได้จากการผสมปรุง หรือแปรรูปสมุนไพร และให้หมายความรวมถึงยาแผนโบราณตามกฎหมายว่าด้วยยา

“ตำรับยาแผนไทย” หมายความว่า สูตรซึ่งระบุกรรมวิธีการผลิตและส่วนประกอบสิ่งปรุงที่มียาแผนไทยรวมอยู่ด้วยไม่ว่าสิ่งปรุงนั้นจะมีรูปลักษณะใด

“สมุนไพร” หมายความว่า พืช สัตว์ จุลชีพ ธาตุวัตถุ สารสกัดดั้งเดิมจากพืชหรือสัตว์ที่ใช้หรือแปรรูปหรือผสมหรือปรุงเป็นยาหรืออาหารเพื่อการตรวจ วินิจฉัย บำบัด รักษา หรือป้องกันโรคหรือส่งเสริมสุขภาพร่างกายของมนุษย์หรือสัตว์ และให้หมายความรวมถึงถิ่นกำเนิดหรือถิ่นที่อยู่ของสิ่งดังกล่าวด้วย

“สมุนไพรควบคุม” หมายความว่า สมุนไพรที่รัฐมนตรีประกาศกำหนดให้เป็นสมุนไพรควบคุม

“เขตอนุรักษ์” หมายความว่า เขตป่าสงวนแห่งชาติ เขตพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อม เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เขตห้ามล่าสัตว์ป่า เขตอุทยานแห่งชาติ และเขตพื้นที่คุ้มครองอย่างอื่นเพื่อสงวนและรักษาสภาพธรรมชาติตามที่มีกฎหมายกำหนด

“สารสกัดดั้งเดิม” หมายความว่า สารธรรมชาติที่ยังมิได้ปรุงแต่งหรือต่อเติมโมเลกุลตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์จนเกิดเป็นสารใหม่

“แปรรูปอย่างหยาบ” หมายความว่า การปรุงแต่งหรือเปลี่ยนแปลงสภาพหรือคุณสมบัติของสมุนไพรให้ได้สารสกัดแบบรวมด้วยกรรมวิธีแบบดั้งเดิม และแบบที่พัฒนาขึ้นโดยมิได้สกัดแยกสารบริสุทธิ์เป็นรายชนิดหรือรายตัว

“ผู้สืบทอดตำรายาแผนไทยหรือตำราการแพทย์แผนไทย” หมายความว่า บุคคลซึ่งได้รับการถ่ายทอดตำรับยาแผนไทยหรือตำราการแพทย์แผนไทยจากผู้คิดค้น ผู้ปรับปรุงหรือผู้พัฒนาสิ่งดังกล่าว หรือได้เล่าเรียนสืบต่อกันมาโดยไม่ทราบผู้คิดค้น ผู้ปรับปรุงหรือผู้พัฒนาสิ่งดังกล่าว หรือผู้ซึ่งได้รับมอบสิ่งดังกล่าวจากบุคคลอื่น

“ผู้ทรงสิทธิ” หมายความว่า บุคคลซึ่งได้จดทะเบียนสิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยตามพระราชบัญญัตินี้

“จำหน่าย” หมายความว่า ขาย จ่าย แจก หรือแลกเปลี่ยน และให้หมายความรวมถึงมิไว้เพื่อจำหน่ายด้วย

“ส่งออก” หมายความว่า นำหรือส่งออกนอกราชอาณาจักร

“แปรรูป” หมายความว่า การปรุงแต่งหรือการเปลี่ยนแปลงสภาพหรือคุณสมบัติของสมุนไพร

“คณะกรรมการ” หมายความว่า คณะกรรมการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

“กรรมการ” หมายความว่า กรรมการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

“ผู้อนุญาต” หมายความว่า ปลัดกระทรวงหรือผู้ซึ่งปลัดกระทรวงมอบหมาย

“นายทะเบียน” หมายความว่า นายทะเบียนกลางหรือนายทะเบียนจังหวัดแล้วแต่กรณี

“พนักงานเจ้าหน้าที่” หมายความว่า ผู้อนุญาต นายทะเบียน และผู้ซึ่งรัฐมนตรีแต่งตั้งให้ปฏิบัติการตามพระราชบัญญัตินี้

“ปลัดกระทรวง” หมายความว่า ปลัดกระทรวงสาธารณสุข

“รัฐมนตรี” หมายความว่า รัฐมนตรีผู้รักษาการตามพระราชบัญญัตินี้

มาตรา ๔ ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุขรักษาการตามพระราชบัญญัตินี้ และให้มีอำนาจแต่งตั้งพนักงานเจ้าหน้าที่ออกกฎกระทรวงกำหนดค่าธรรมเนียมไม่เกินอัตราท้ายพระราชบัญญัตินี้ และกำหนดกิจการอื่น รวมทั้งออกระเบียบและประกาศ ทั้งนี้เพื่อปฏิบัติการตามพระราชบัญญัตินี้

กฎกระทรวง ระเบียบและประกาศนั้น เมื่อได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้ว ให้ใช้บังคับได้

หมวด ๑

คณะกรรมการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

มาตรา ๕ ให้มีคณะกรรมการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ประกอบด้วยปลัดกระทรวงสาธารณสุขเป็นประธานกรรมการ อธิบดีกรมการแพทย์ อธิบดีกรมทรัพย์สินทางปัญญา อธิบดีกรมปศุสัตว์ อธิบดีกรมป่าไม้ อธิบดีกรมวิชาการเกษตร อธิบดีกรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ เลขาธิการคณะกรรมการอาหารและยา เลขาธิการสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม และผู้อำนวยการกองการประกอบโรคศิลปะ เป็นกรรมการโดยตำแหน่ง กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิจำนวนเท่ากับกรรมการโดยตำแหน่งซึ่งรัฐมนตรีแต่งตั้งโดยเลือกจากกลุ่มผู้ประกอบโรคศิลปะและจากกลุ่มผู้ซึ่งมีความรู้ความสามารถหรือประสบการณ์ทางด้านการแพทย์แผนไทย การ

ผลิตหรือจำหน่ายยาแผนไทยและการปลูกหรือแปรรูปสมุนไพร และผู้อำนวยการสถาบันแพทย์แผนไทยเป็นกรรมการและเลขานุการ

การเลือกกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิตามวรรคหนึ่ง ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๖ คณะกรรมการมีอำนาจและหน้าที่ดังต่อไปนี้

(๑) ให้คำแนะนำหรือคำปรึกษาแก่รัฐมนตรีในการออกกฎกระทรวง ระเบียบหรือประกาศ

ตามพระราชบัญญัตินี้

(๒) ส่งเสริมและพัฒนาการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยและสมุนไพร

(๓) กำหนดมาตรการเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงและประสานงานระหว่างส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจ ชุมชน และองค์กรเอกชนที่ดำเนินงานเกี่ยวกับการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยและสมุนไพร

(๔) ให้ความเห็นชอบในการสั่งเพิกถอนการจดทะเบียนสิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

ตามมาตรา ๓๙ วรรคสาม

(๕) พิจารณาวินิจฉัยอุทธรณ์คำสั่งหรือคำวินิจฉัยของนายทะเบียนหรือของผู้อนุญาตตามพระราชบัญญัตินี้

(๖) วางระเบียบเกี่ยวกับหลักเกณฑ์และวิธีการยื่นอุทธรณ์และวิธีพิจารณาอุทธรณ์ การจัดทำทะเบียนภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย การบริหาร การจัดหาผลประโยชน์และการใช้จ่ายเงินกองทุน และการดำเนินงานเกี่ยวกับการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยและสมุนไพร

(๗) ปฏิบัติการอื่นตามที่พระราชบัญญัตินี้หรือกฎหมายอื่นกำหนดให้เป็นอำนาจและหน้าที่ของคณะกรรมการ

(๘) ปฏิบัติการอื่นตามที่รัฐมนตรีมอบหมาย

มาตรา ๗ กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งรัฐมนตรีแต่งตั้งหรือมีวาระอยู่ในตำแหน่งคราวละสองปีนับแต่วันที่ได้รับแต่งตั้ง

ในกรณีที่กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิพ้นจากตำแหน่งก่อนครบวาระภายใต้บังคับมาตรา ๕ วรรคสอง รัฐมนตรีอาจแต่งตั้งผู้อื่นซึ่งมีคุณสมบัติเช่นเดียวกันเป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิแทนได้

และให้ผู้ที่ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งแทนอยู่ในตำแหน่งเท่ากับวาระที่เหลืออยู่ของกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิที่ตนแทน

กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งพ้นจากตำแหน่งตามวาระอาจได้รับการแต่งตั้งอีกได้

มาตรา ๘ นอกจากการพ้นจากตำแหน่งตามวาระตามมาตรา ๗ กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งรัฐมนตรีแต่งตั้งพ้นจากตำแหน่ง เมื่อ

(๑) ตาย

(๒) ลาออก

(๓) เป็นบุคคลล้มละลาย

(๔) เป็นคนไร้ความสามารถหรือคนเสมือนไร้ความสามารถ

(๕) รัฐมนตรีสั่งให้ออกเพราะบกพร่องหรือไม่สุจริตต่อหน้าที่ หรือมีความประพฤติเสื่อมเสีย

(๖) ต้องโทษจำคุกโดยคำพิพากษาถึงที่สุดให้จำคุก เว้นแต่เป็นโทษสำหรับความผิดที่ได้กระทำโดยประมาทหรือความผิดลหุโทษ

(๗) พ้นจากการเป็นผู้ประกอบโรคศิลปะ ในกรณีที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นกรรมการในฐานะนั้น

มาตรา ๙ การประชุมคณะกรรมการ ต้องมีกรรมการมาประชุมไม่น้อยกว่ากึ่งหนึ่งของจำนวนกรรมการทั้งหมด จึงจะเป็นองค์ประชุม

ในการประชุมครั้งใด ถ้าประธานกรรมการไม่มาประชุมหรือไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ ให้กรรมการที่มาประชุมเลือกกรรมการคนหนึ่งเป็นประธานในที่ประชุม

การวินิจฉัยชี้ขาดของที่ประชุมให้ถือเสียงข้างมาก กรรมการคนหนึ่งให้มีเสียงหนึ่งในการลงคะแนน ถ้าคะแนนเสียงเท่ากัน ให้ประธานในที่ประชุมออกเสียงอีกเสียงหนึ่งเป็นเสียงชี้ขาด

มาตรา ๑๐ คณะกรรมการมีอำนาจแต่งตั้งคณะอนุกรรมการเพื่อพิจารณาหรือปฏิบัติการอย่างหนึ่งอย่างใดตามที่คณะกรรมการมอบหมาย

ให้นำมาตรา ๙ มาใช้บังคับแก่การประชุมของคณะอนุกรรมการโดยอนุโลม

มาตรา ๑๑ ในการปฏิบัติหน้าที่ตามพระราชบัญญัตินี้ คณะกรรมการและคณะอนุกรรมการมีอำนาจสั่งให้บุคคลที่เกี่ยวข้องชี้แจงหรือนำพยานหลักฐานมาแสดงเพื่อประกอบการพิจารณา

มาตรา ๑๒ ให้มีสถาบันการแพทย์แผนไทยในสำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงสาธารณสุข มีอำนาจหน้าที่ดำเนินการต่าง ๆ เกี่ยวกับการคุ้มครองและส่งเสริมการศึกษาอบรม การศึกษาวิจัยและพัฒนาภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยและสมุนไพร และรับผิดชอบในงานธุรการและงานวิชาการของคณะกรรมการ

มาตรา ๑๓ ให้ผู้อำนวยการสถาบันการแพทย์แผนไทยเป็นนายทะเบียนกลาง และให้นายแพทย์สาธารณสุขจังหวัดเป็นนายทะเบียนจังหวัด

หมวด ๒

การคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

มาตรา ๑๔ สิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ที่จะได้รับการคุ้มครองตามพระราชบัญญัตินี้ ได้แก่ สิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยเกี่ยวกับตำรับยาแผนไทยและตำราการแพทย์แผนไทย

มาตรา ๑๕ ให้สถาบันการแพทย์แผนไทยมีหน้าที่รวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยเกี่ยวกับตำรับยาแผนไทยและตำราการแพทย์แผนไทยทั่วราชอาณาจักรเพื่อจัดทำทะเบียน

การจัดทำทะเบียนภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยเกี่ยวกับตำรับยาแผนไทยและตำราการแพทย์แผนไทยตามวรรคหนึ่ง ให้เป็นไปตามระเบียบที่คณะกรรมการกำหนด

มาตรา ๑๖ ภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย มีสามประเภท คือ

- (๑) ตำรับยาแผนไทยของชาติหรือตำราการแพทย์แผนไทยของชาติ
- (๒) ตำรับยาแผนไทยทั่วไปหรือตำราการแพทย์แผนไทยทั่วไป
- (๓) ตำรับยาแผนไทยส่วนบุคคลหรือตำราการแพทย์แผนไทยส่วนบุคคล

มาตรา ๑๗ ให้รัฐมนตรีมีอำนาจประกาศกำหนดตำรับยาแผนไทยหรือตำราการแพทย์แผนไทยที่มีประโยชน์หรือมีคุณค่าในทางการแพทย์หรือการสาธารณสุขเป็นพิเศษให้เป็นตำรับยาแผนไทยของชาติหรือตำราการแพทย์แผนไทยของชาติ แล้วแต่กรณี

การประกาศตามวรรคหนึ่งให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๑๘ ให้รัฐมนตรีมีอำนาจประกาศกำหนดตำรับยาแผนไทยหรือตำราการแพทย์แผนไทยที่มีการใช้ประโยชน์กันอย่างแพร่หลายหรือที่พ้นอายุการคุ้มครองสิทธิตามมาตรา ๓๓ ให้เป็นตำรับยาแผนไทยทั่วไปหรือตำราการแพทย์แผนไทยทั่วไป แล้วแต่กรณี

การประกาศตามวรรคหนึ่ง ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๑๙ ผู้ใดประสงค์จะนำตำรับยาแผนไทยของชาติไปขอขึ้นทะเบียนตำรับยาและขออนุญาตผลิตยาตามกฎหมายว่าด้วยยา หรือนำไปทำการศึกษาวิจัยเพื่อปรับปรุงหรือพัฒนาเป็นตำรับยาใหม่ เพื่อประโยชน์ในทางการค้า หรือประสงค์จะทำการศึกษาวิจัยตำราการแพทย์แผนไทยของชาติ เพื่อปรับปรุงหรือพัฒนาภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยขึ้นใหม่เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในทางการค้า ให้ยื่นคำขอรับอนุญาตใช้ประโยชน์และชำระค่าธรรมเนียมรวมทั้งค่าตอบแทนสำหรับการใช้ประโยชน์ต่อผู้อนุญาต

การขอรับอนุญาตและการอนุญาต ข้อจำกัดสิทธิ และค่าตอบแทนให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ วิธีการและเงื่อนไขที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๒๐ ตำรับยาแผนไทยส่วนบุคคลหรือตำราการแพทย์แผนไทยส่วนบุคคลตามมาตรา ๑๖(๓) อาจนำมาจดทะเบียนสิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย เพื่อขอรับการคุ้มครองและส่งเสริมตามที่กำหนดโดยบทแห่งพระราชบัญญัตินี้ได้ โดยยื่นคำขอต่อนายทะเบียน

การขอจดทะเบียนสิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยตามวรรคหนึ่งให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ วิธีการและเงื่อนไขที่กำหนดโดยกฎกระทรวง

มาตรา ๒๑ บุคคลซึ่งมีสิทธิจดทะเบียนสิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ตามมาตรา ๒๐ ต้องมีสัญชาติไทยและมีคุณสมบัติดังนี้

(๑) เป็นผู้คิดค้นตำรับยาแผนไทยหรือตำราการแพทย์แผนไทย

(๒) เป็นผู้ปรับปรุงหรือพัฒนาตำรับยาแผนไทยหรือตำราการแพทย์แผนไทย

(๓) เป็นผู้สืบทอดตำรับยาแผนไทยหรือตำราการแพทย์แผนไทย

มาตรา ๒๒ ห้ามมิให้รับจดทะเบียนสิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย เมื่อนายทะเบียนเห็นว่า

(๑) เป็นตำรับยาแผนไทยของชาติหรือตำราการแพทย์แผนไทยของชาติ หรือเป็นตำรับยาแผนไทยทั่วไปหรือตำราการแพทย์แผนไทยทั่วไป หรือ

(๒) เป็นตำรับยาแผนไทยส่วนบุคคลที่ปรุงโดยไม่ใช้หลักการแพทย์แผนไทย เช่น ใช้สารสกัดจากพืช สัตว์ หรือจุลินทรีย์ที่มีใช้สารสกัดดั้งเดิมตามธรรมชาติ หรือใช้วิธีการแปรรูปที่มีใช้การแปรรูปอย่างหายาบ

มาตรา ๒๓ การขอจดทะเบียนสิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย รายใดไม่ชอบด้วยหลักเกณฑ์ วิธีการหรือเงื่อนไขที่กำหนดในกฎกระทรวงตามมาตรา ๒๐ วรรคสอง ให้นายทะเบียนมีคำสั่งให้ผู้ขอจดทะเบียนรายนั้นแก้ไขเปลี่ยนแปลงให้ถูกต้องภายในสามสิบวันนับแต่วันที่ได้รับคำสั่งนั้น

ถ้าผู้ขอจดทะเบียนไม่ปฏิบัติตามคำสั่งของนายทะเบียนภายในกำหนดเวลาตามวรรคหนึ่ง ให้ยกเลิกคำขอจดทะเบียนนั้น

มาตรา ๒๔ เมื่อนายทะเบียนตรวจสอบคำขอจดทะเบียนแล้ว เห็นว่าผู้ขอจดทะเบียนเป็นผู้มีคุณสมบัติตามมาตรา ๒๑ และภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยที่ขอจดทะเบียนนั้นไม่มีลักษณะต้องห้ามตามมาตรา ๒๒ ให้นายทะเบียนประกาศโฆษณาคำขอจดทะเบียนนั้นโดยไม่ชักช้า ณ สำนักงานทะเบียนและที่ทำการขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทุกแห่ง

มาตรา ๒๕ ในกรณีที่มีผู้ยื่นคำขอจดทะเบียนสิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยร่วมกันหลายคน ให้นายทะเบียนกำหนดวันสอบสวนและแจ้งไปยังผู้ขอจดทะเบียนทุกคน

ในการสอบสวนตามวรรคหนึ่ง นายทะเบียนจะเรียกผู้ขอจดทะเบียนคนใดมาให้อธิบายคำชี้แจงหรือให้ส่งเอกสาร หรือสิ่งใดเพิ่มเติมก็ได้ เมื่อนายทะเบียนได้ดำเนินการสอบสวน และปลัดกระทรวงได้วินิจฉัยแล้ว ให้นายทะเบียนแจ้งคำวินิจฉัยไปยังผู้ขอจดทะเบียนทุกคน

การสอบสวนและการพิจารณาวินิจฉัย ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๒๖ ในกรณีที่มีผู้ขอจดทะเบียนสิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยอย่างเดียวกันหลายคนโดยไม่ได้ร่วมกัน ให้บุคคลซึ่งได้ยื่นคำขอจดทะเบียนไว้ก่อนเป็นผู้มีสิทธิจด

ทะเบียน ถ้ายื่นคำขอจดทะเบียนในวันและเวลาเดียวกัน ให้ทำความตกลงกันว่าจะให้บุคคลใดมีสิทธิแต่ผู้เดียวหรือให้มีสิทธิร่วมกัน ถ้าตกลงกันไม่ได้ภายในเวลาที่นายทะเบียนกำหนด ให้ผู้กรณีนำคดีไปสู่ศาลภายในกำหนดเก้าสิบวันนับแต่วันสิ้นระยะเวลาที่นายทะเบียนกำหนด ถ้าไม่นำคดีไปสู่ศาลภายในกำหนดเวลาดังกล่าว ให้ยกเลิกคำขอจดทะเบียนของบุคคลเหล่านั้น

มาตรา ๒๗ เมื่อนายทะเบียนตรวจสอบคำขอจดทะเบียนแล้วเห็นว่า ผู้ขอจดทะเบียนไม่ได้เป็นผู้มีคุณสมบัติตามมาตรา ๒๑ และภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยที่ขอจดทะเบียนนั้นมีลักษณะต้องห้ามตามมาตรา ๒๒ ให้นายทะเบียนมีคำสั่งยกคำขอจดทะเบียนนั้น และให้มีหนังสือแจ้งคำสั่งไปยังผู้ขอจดทะเบียนภายในสามสิบวันนับแต่วันที่ที่มีคำสั่งยกคำขอจดทะเบียนดังกล่าว

มาตรา ๒๘ ในกรณีที่ผู้ขอจดทะเบียนอุทธรณ์คำสั่งของนายทะเบียนตามมาตรา ๒๗ ถ้าคณะกรรมการมีคำวินิจฉัยอุทธรณ์ว่าคำสั่งของนายทะเบียนไม่ถูกต้อง ให้นายทะเบียนดำเนินการเกี่ยวกับคำขอจดทะเบียนรายนั้นต่อไป

มาตรา ๒๙ เมื่อได้ประกาศโฆษณาคำขอจดทะเบียนรายใดตามมาตรา ๒๔ แล้ว บุคคลใดเห็นว่าตนมีสิทธิจดทะเบียนสิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยนั้น จะยื่นคำคัดค้านต่อนายทะเบียนพร้อมทั้งแสดงหลักฐานก็ได้ แต่ต้องยื่นภายในหกสิบวันนับแต่วันประกาศโฆษณาตาม มาตรา ๒๔

มาตรา ๓๐ ก่อนที่จะมีคำวินิจฉัย นายทะเบียนต้องให้ผู้ขอจดทะเบียนและผู้คัดค้านชี้แจงหรือนำพยานหลักฐานมาแสดง เพื่อประกอบการพิจารณา

เมื่อนายทะเบียนได้มีคำวินิจฉัยแล้ว ให้มีหนังสือแจ้งคำวินิจฉัยพร้อมด้วยเหตุผลให้ผู้ขอจดทะเบียนและผู้คัดค้านทราบภายในสามสิบวันนับแต่วันที่ที่มีคำวินิจฉัยดังกล่าว

มาตรา ๓๑ ในกรณีที่ไม่มีผู้คัดค้านตามมาตรา ๒๙ หรือในกรณีที่ผู้คัดค้านและได้มีคำวินิจฉัยถึงที่สุดให้ผู้ขอจดทะเบียนเป็นผู้มีสิทธิจดทะเบียนหรือให้ผู้คัดค้านเป็นผู้มีสิทธิจดทะเบียนก็ดี ให้นายทะเบียนมีคำสั่งให้จดทะเบียนสิทธิภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยให้แก่ผู้ขอจดทะเบียนหรือผู้คัดค้านนั้นได้

เมื่อได้มีคำสั่งให้จดทะเบียนสิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยตามวรรคหนึ่งแล้ว ให้นายทะเบียนมีหนังสือแจ้งคำสั่งให้ผู้ขอจดทะเบียนหรือผู้คัดค้านทราบ และให้ชำระค่าธรรมเนียม

นิยมการจดทะเบียนภายในสามสิบวันนับแต่วันที่ได้รับหนังสือแจ้งคำสั่ง ถ้าผู้จดทะเบียนหรือผู้คัดค้านไม่ชำระค่าธรรมเนียมภายในกำหนดเวลาดังกล่าว ให้ยกเลิกคำขอจดทะเบียน

หนังสือสำคัญแสดงการจดทะเบียนสิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ให้เป็นไปตามแบบที่กำหนดโดยกฎกระทรวง

มาตรา ๓๒ ในกรณีที่ปลัดกระทรวงมีคำวินิจฉัยตามมาตรา ๒๕ วรรคสอง ว่ามีสิทธิได้รับการจดทะเบียนหลายคน หรือกรณีที่ผู้ยื่นคำขอจดทะเบียนอย่างเดียวกันหลายคนตกลงให้มีสิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยร่วมกันหรือศาลพิพากษาให้มีสิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยร่วมกัน ตามมาตรา ๒๖ ให้นำดุลเหล่านั้นมีสิทธิจดทะเบียนสิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยร่วมกันได้

การจดทะเบียนสิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยร่วมกัน ให้ผู้มีสิทธิร่วมกันนั้นจัดทำบันทึกข้อตกลงว่าจะใช้สิทธิร่วมกันอย่างไรมอบไว้กับนายทะเบียนพร้อมกับการจดทะเบียนด้วย

มาตรา ๓๓ สิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยตามพระราชบัญญัตินี้ ให้มีอายุตลอดอายุของผู้ทรงสิทธิ และมีอยู่ต่อไปอีกเป็นเวลาห้าสิบปีนับแต่วันที่ผู้ทรงสิทธิถึงแก่ความตาย

ในกรณีที่ผู้ทรงสิทธิร่วมตามมาตรา ๓๒ ให้สิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยดังกล่าวมีอยู่ตลอดอายุของผู้ทรงสิทธิร่วม และมีอยู่ต่อไปอีกเป็นเวลาห้าสิบปีนับแต่ผู้ทรงสิทธิร่วมคนสุดท้ายถึงแก่ความตาย

เมื่อพ้นระยะเวลาตามวรรคหนึ่งหรือวรรคสองแล้ว ให้รัฐมนตรีประกาศในราชกิจจานุเบกษากำหนดตำรับยาแผนไทยหรือตำราการแพทย์แผนไทยนั้น ให้เป็นตำรับยาแผนไทยทั่วไปหรือตำราการแพทย์แผนไทยทั่วไปตามมาตรา ๑๖(๒) แล้วแต่กรณี

มาตรา ๓๔ ผู้ทรงสิทธิเท่านั้นมีสิทธิในการผลิตยา และมีสิทธิในการใช้ ศึกษาวิจัย จำหน่าย ปรับปรุงหรือพัฒนาคำรับยาแผนไทยหรือภูมิปัญญาในตำราการแพทย์แผนไทยที่ได้จดทะเบียนไว้

ความในวรรคหนึ่งไม่ใช้บังคับแก่

(๑) การกระทำใดๆ เพื่อประโยชน์ในการศึกษา ค้นคว้า ทดลอง หรือวิจัยตามระเบียบที่รัฐมนตรีกำหนด หรือ

(๒) การเตรียมยาเฉพาะรายตามใบสั่งแพทย์โดยผู้ประกอบโรคศิลปะแผนไทย หรือ

(๓) การผลิตยาเพื่อยั้งชีพแบบพื้นบ้าน หรือการผลิตยาโดยสถานพยาบาลของรัฐ ส่วนราชการหรือหน่วยงานของรัฐเพื่อประโยชน์ในการรักษาพยาบาลในสถานพยาบาลของรัฐ หรือ

การใช้ตำราการแพทย์แผนไทยเพื่อประโยชน์ในการรักษาพยาบาลในสถานพยาบาลของรัฐ ทั้งนี้ ตามระเบียบที่รัฐมนตรีกำหนด

มาตรา ๓๕ สิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยตามพระราชบัญญัตินี้ไม่อาจโอนให้แก่ผู้อื่นได้ เว้นแต่เป็นการตกทอดทางมรดก

ผู้ที่ได้รับการตกทอดทางมรดกซึ่งสิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยตามวรรคหนึ่ง ต้องยื่นคำขอจดทะเบียนต่อนายทะเบียนภายในสองปีนับแต่วันที่ผู้ทรงสิทธิถึงแก่ความตาย

เมื่อไม่มีผู้ยื่นคำขอจดทะเบียนรับการตกทอดทางมรดกซึ่งสิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยภายในกำหนดเวลาตามวรรคสอง ให้ถือว่าสิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยที่จะได้รับการคุ้มครองตามพระราชบัญญัตินี้เป็นอันสิ้นสุดลง และให้นำมาตรา ๓๓ วรรคสาม มาใช้บังคับโดยอนุโลม

มาตรา ๓๖ ผู้ทรงสิทธิจะอนุญาตให้บุคคลใดใช้สิทธิของตนตามมาตรา ๓๕ ก็ได้ การอนุญาตให้ใช้สิทธิตามวรรคหนึ่ง ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ วิธีการและเงื่อนไขที่กำหนดโดยกฎกระทรวง

มาตรา ๓๗ นายทะเบียนมีอำนาจสั่งเพิกถอนการจดทะเบียนสิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยได้ในกรณีดังต่อไปนี้

- (๑) ผู้ทรงสิทธิได้ใช้สิทธินั้นโดยขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน
- (๒) ผู้ทรงสิทธิได้ฝ่าฝืนหรือมิได้ปฏิบัติตามเงื่อนไขหรือข้อจำกัดที่นายทะเบียนกำหนดในการรับจดทะเบียนสิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยนั้น
- (๓) ผู้ทรงสิทธิได้ใช้สิทธิอันอาจก่อให้เกิดความเสื่อมเสียอย่างร้ายแรงต่อภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยที่ได้จดทะเบียนไว้

มาตรา ๓๘ ผู้มีส่วนได้เสียหรือพนักงานอัยการอาจฟ้องต่อศาลขอให้เพิกถอนการจดทะเบียนสิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยที่ได้จดทะเบียนโดยไม่ชอบด้วยมาตรา ๒๑ หรือมาตรา ๒๒ ได้

มาตรา ๓๙ ก่อนที่จะสั่งเพิกถอนการจดทะเบียนสิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยตามมาตรา ๓๗ ให้นายทะเบียนทำการสอบสวนข้อเท็จจริงและแจ้งให้ผู้ทรงสิทธิทราบ เพื่อยื่นคำชี้แจงภายในสามสิบวันนับแต่วันที่ได้รับแจ้งดังกล่าว

ในการสอบสวนข้อเท็จจริงตามวรรคหนึ่ง นายทะเบียนจะให้บุคคลที่เกี่ยวข้องชี้แจง หรือนำพยานหลักฐานมาแสดงเพื่อประกอบการพิจารณาก็ได้

เมื่อนายทะเบียนได้ทำการสอบสวนข้อเท็จจริงแล้วเห็นว่ามีเหตุผลสมควรเพิกถอน การจดทะเบียนสิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ให้นายทะเบียนเสนอขอความเห็นชอบจาก คณะกรรมการ เมื่อคณะกรรมการให้ความเห็นชอบแล้วให้นายทะเบียนสั่งเพิกถอนการจดทะเบียน ในสิทธิภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยนั้นได้ และให้มีหนังสือแจ้งคำสั่งดังกล่าวพร้อมด้วยเหตุผลให้ผู้ ทรงสิทธินั้นทราบภายในสามสิบวันนับแต่วันที่มิคำสั่งเพิกถอนการจดทะเบียนดังกล่าว

มาตรา ๔๐ ผู้ทรงสิทธิที่ถูกเพิกถอนการจดทะเบียนตามมาตรา ๓๙ อาจขอจดทะเบียนใหม่ได้ตามมาตรา ๒๐ เมื่อพ้นกำหนดหนึ่งปีนับแต่วันที่นายทะเบียนมีคำสั่งเพิกถอนการ จดทะเบียนสิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยนั้น

มาตรา ๔๑ ในกรณีที่ผู้รับอนุญาตให้ใช้สิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยได้ใช้ สิทธินั้นโดยขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน หรือฝ่าฝืนหรือมิได้ปฏิบัติตาม เงื่อนไขที่กำหนดโดยกฎกระทรวงออกตามความในมาตรา ๓๖ วรรคสอง หรือใช้สิทธิอันอาจก่อ ให้เกิดความเสื่อมเสียอย่างร้ายแรงต่อภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยที่ได้จดทะเบียนไว้ นายทะเบียน มีอำนาจสั่งเพิกถอนการอนุญาตให้ใช้สิทธิภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยนั้นได้

การเพิกถอนการอนุญาตให้ใช้สิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยตามมาตรา ๔๑ ให้ เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดโดยกฎกระทรวง

มาตรา ๔๒ ก่อนที่จะสั่งเพิกถอนการอนุญาตให้ใช้สิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผน ไทยตามมาตรา ๔๑ ให้นายทะเบียนมีหนังสือแจ้งให้ผู้รับอนุญาตให้ใช้สิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์ แผนไทยนั้นทราบ เพื่อยื่นคำชี้แจงภายในสิบห้าวันนับแต่วันที่ได้รับหนังสือแจ้งจากนายทะเบียน และให้นำมาตรา ๓๙ วรรคสอง มาใช้บังคับโดยอนุโลม

เมื่อนายทะเบียนมีคำสั่งเพิกถอนการอนุญาตให้ใช้สิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผน ไทยแล้วให้มีหนังสือแจ้งคำสั่งพร้อมด้วยเหตุผลให้ผู้ทรงสิทธิและผู้รับอนุญาตให้ใช้สิทธิในภูมิปัญญา การแพทย์แผนไทยทราบภายในสามสิบวันนับแต่วันที่มิคำสั่งเพิกถอนการอนุญาตดังกล่าว

มาตรา ๔๓ บุคคลซึ่งมีสัญชาติของประเทศที่ยินยอมให้บุคคลสัญชาติไทยได้รับ การคุ้มครองสิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยในประเทศนั้นได้ อาจขอจดทะเบียนสิทธิในภูมิ ปัญญาการแพทย์พื้นเมืองของประเทศนั้นที่ได้จดทะเบียนไว้ในประเทศของตนเพื่อขอรับการคุ้ม ครองตามพระราชบัญญัตินี้ได้

การขอจดทะเบียน การออกหนังสือสำคัญแสดงการจดทะเบียน และการเพิกถอน การจดทะเบียนตามวรรคหนึ่ง ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ วิธีการและเงื่อนไขที่กำหนดโดยกฎกระทรวง

หมวด ๓ การคุ้มครองสมุนไพร

มาตรา ๔๔ เพื่อประโยชน์ในการคุ้มครองสมุนไพร ให้รัฐมนตรีโดยคำแนะนำของ คณะกรรมการมีอำนาจประกาศในราชกิจจานุเบกษา กำหนดประเภท ลักษณะ ชนิด และชื่อของ สมุนไพรที่มีค่าต่อการศึกษา หรือวิจัยหรือมีความสำคัญทางเศรษฐกิจ หรืออาจจะสูญพันธุ์ ให้เป็น สมุนไพรควบคุม

มาตรา ๔๕ เพื่อประโยชน์ในการคุ้มครองสมุนไพรควบคุม ให้รัฐมนตรีโดยคำแนะนำของคณะกรรมการมีอำนาจประกาศในราชกิจจานุเบกษา

(๑) กำหนดจำนวนหรือปริมาณของสมุนไพรควบคุมที่ครอบครอง ใช้ประโยชน์ ดูแล เก็บรักษา หรือขนย้าย ที่ต้องแจ้งแก่นายทะเบียน

(๒) กำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการและเงื่อนไขในการแจ้งตาม (๑)

(๓) กำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการและเงื่อนไขในการครอบครอง การใช้ประโยชน์ การดูแล การเก็บรักษา หรือการขนย้ายสมุนไพรควบคุม

(๔) กำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการและเงื่อนไขในการศึกษาวิจัยสมุนไพรควบคุม

(๕) กำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการและเงื่อนไขในการส่งออกสมุนไพรควบคุมเพื่อการค้าและที่มีใช้เพื่อการค้า หรือในการจำหน่าย หรือแปรรูปสมุนไพรควบคุมเพื่อการค้า

(๖) กำหนดการอื่นใดเพื่อคุ้มครอง ป้องกัน หรือระงับหรือบรรเทาอันตรายหรือ ความเสียหายที่อาจเกิดขึ้นแก่สมุนไพรควบคุม

มาตรา ๔๖ ห้ามมิให้ผู้ใดศึกษาวิจัยหรือส่งออกสมุนไพรควบคุม หรือจำหน่าย หรือแปรรูปสมุนไพรควบคุมเพื่อการค้า เว้นแต่จะได้รับใบอนุญาตจากผู้อนุญาต

การขอรับใบอนุญาตและการออกใบอนุญาตตามวรรคหนึ่ง ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ วิธีการและเงื่อนไขที่กำหนดในกฎกระทรวง

ใบอนุญาตที่ออกตามความในวรรคหนึ่ง ให้ใช้จนถึงวันที่ ๓๑ ธันวาคมของปีถัดมา นับแต่ปีที่ออกใบอนุญาต

มาตรา ๔๗ ใบอนุญาตที่ออกตามมาตรา ๔๖ ให้คุ้มกันถึงลูกจ้างหรือตัวแทนของผู้รับใบอนุญาตด้วย

ให้ถือว่าการกระทำของลูกจ้างหรือตัวแทนของผู้รับใบอนุญาตตามวรรคหนึ่ง เป็นการกระทำของผู้รับใบอนุญาตด้วย เว้นแต่ผู้รับใบอนุญาตจะพิสูจน์ได้ว่าการกระทำนั้นเป็นการสุดวิสัยที่ตนจะล่วงรู้หรือควบคุมได้

มาตรา ๔๘ บทบัญญัติมาตรา ๔๖ มิให้ใช้บังคับแก่การศึกษาวิจัยสมุนไพรรักษาโรค ซึ่งกระทำโดยหน่วยงานของรัฐ แต่ต้องแจ้งต่อนายทะเบียนและปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่รัฐมนตรีประกาศกำหนดตามมาตรา ๔๕(๔)

มาตรา ๔๙ การต่ออายุใบอนุญาตที่ออกตามมาตรา ๔๖ ผู้รับใบอนุญาตจะต้องยื่นขอก่อนใบอนุญาตสิ้นอายุ เมื่อได้ยื่นคำขอดังกล่าวแล้ว ให้ดำเนินกิจการต่อไปได้จนกว่าผู้อนุญาตจะสั่งไม่อนุญาตให้ต่ออายุใบอนุญาตนั้น

การขอต่ออายุใบอนุญาตและการอนุญาต ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๕๐ ในกรณีใบอนุญาตที่ออกตามมาตรา ๔๖ สูญหายหรือถูกทำลาย ให้ผู้รับใบอนุญาตยื่นคำขอรับใบแทนใบอนุญาตภายในสามสิบวันนับแต่วันที่ได้รับการประกาศสูญหายหรือถูกทำลายนั้น

การขอและการออกใบแทนใบอนุญาต ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๕๑ ให้ผู้มีไว้ในครอบครองซึ่งสมุนไพรรักษาโรคเกินกว่าจำนวนหรือปริมาณที่รัฐมนตรีประกาศกำหนดตามมาตรา ๔๕(๑) อยู่ในวันที่รัฐมนตรีประกาศในราชกิจจานุเบกษา กำหนดให้สมุนไพรมานั้นเป็นสมุนไพรรักษาโรค แจกการครอบครองสมุนไพรรักษาโรคนั้นต่อนายทะเบียนตามพระราชบัญญัตินี้ภายในระยะเวลาที่กำหนดไว้ในประกาศดังกล่าว

มาตรา ๕๒ เมื่อปรากฏว่า ผู้รับใบอนุญาตที่ออกตามมาตรา ๔๖ ผู้ใดไม่ปฏิบัติตามพระราชบัญญัตินี้ หรือกฎกระทรวง ระเบียบหรือประกาศที่ออกตามพระราชบัญญัตินี้ ผู้อนุญาตมีอำนาจสั่งพักใช้ใบอนุญาตมีกำหนดครั้งละไม่เกินเก้าสิบวัน

ผู้รับใบอนุญาตซึ่งถูกพักใช้ใบอนุญาตต้องหยุดประกอบกิจการตามใบอนุญาตนั้น และระหว่างถูกพักใช้ใบอนุญาตจะขอรับใบอนุญาตใดๆ ตามพระราชบัญญัตินี้อีกไม่ได้

มาตรา ๕๓ ผู้อนุญาตมีอำนาจสั่งถอนคำสั่งพักใช้ใบอนุญาตีก่อนกำหนดเวลาได้ เมื่อเป็นที่พอใจว่าผู้รับใบอนุญาตซึ่งถูกพักใช้ใบอนุญาตได้ปฏิบัติตามพระราชบัญญัตินี้ หรือกฎกระทรวง ระเบียบหรือประกาศที่ออกตามพระราชบัญญัตินี้แล้ว

มาตรา ๕๔ เมื่อปรากฏว่า ผู้รับใบอนุญาตที่ออกตามมาตรา ๔๖ ผู้ใดไม่ปฏิบัติตามพระราชบัญญัตินี้ หรือกฎกระทรวง ระเบียบหรือประกาศที่ออกตามพระราชบัญญัตินี้และเป็นการกระทำผิดที่ร้ายแรง ผู้อนุญาตมีอำนาจสั่งเพิกถอนใบอนุญาตได้

ผู้รับใบอนุญาตซึ่งถูกสั่งเพิกถอนใบอนุญาต ต้องหยุดประกอบกิจการตามใบอนุญาตนั้น และจะขอรับใบอนุญาตใดๆ ตามพระราชบัญญัตินี้อีกไม่ได้จนกว่าจะพ้นกำหนดสองปี นับแต่วันที่ถูกลงสั่งเพิกถอนใบอนุญาต และผู้อนุญาตจะออกใบอนุญาตให้หรือไม่ก็ได้สุดแต่จะพิจารณาเห็นสมควร

มาตรา ๕๕ คำสั่งพักใช้ใบอนุญาตตามมาตรา ๕๒ และคำสั่งเพิกถอนใบอนุญาตตามมาตรา ๕๔ ให้ทำเป็นหนังสือแจ้งให้ผู้รับใบอนุญาตทราบ ในกรณีที่ไม่พบตัวผู้รับใบอนุญาต หรือผู้รับใบอนุญาตไม่ยอมรับคำสั่งดังกล่าว ให้ปิดคำสั่งไว้ในที่เปิดเผยและเห็นได้ง่าย ณ สถานที่ที่ระบุไว้ในใบอนุญาต และให้ถือว่าผู้รับใบอนุญาตทราบคำสั่งนั้นแล้วตั้งแต่วันที่ปิดคำสั่ง

มาตรา ๕๖ ผู้รับใบอนุญาตซึ่งถูกสั่งเพิกถอนใบอนุญาตตามมาตรา ๕๔ จะจำหน่ายสมุนไพรรักษาของคนที่เหลืออยู่แก่ผู้รับใบอนุญาตอื่นหรือแก่ผู้ซึ่งผู้อนุญาตเห็นสมควรก็ได้ ภายในหกสิบวันนับแต่วันที่ทราบคำสั่งเพิกถอนใบอนุญาตหรือในกรณีที่มีการอุทธรณ์ให้นับตั้งแต่วันที่ทราบคำวินิจฉัยของคณะกรรมการ เว้นแต่ผู้อนุญาตจะผ่อนผันขยายเวลาให้อีกแต่ต้องไม่เกินหกสิบวัน

มาตรา ๕๗ เพื่อประโยชน์ในการคุ้มครองสมุนไพรรักษาและบริเวณถิ่นกำเนิดของสมุนไพรมะเขือเทศตามธรรมชาติหรือมีความหลากหลายทางชีวภาพหรืออาจได้รับผลกระทบกระเทือนจากการกระทำของมนุษย์ได้โดยง่ายในเขตพื้นที่ที่ได้มีการกำหนดให้เป็นเขตอนุรักษ์ ให้รัฐมนตรีโดยคำแนะนำของคณะกรรมการจัดทำแผนปฏิบัติการเรียกว่า “แผนจัดการเพื่อคุ้มครองสมุนไพรรักษา” เสนอขอความเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรี

แผนจัดการเพื่อคุ้มครองสมุนไพรมตามวรรคหนึ่ง อาจจัดทำเป็นแผนระยะสั้น ระยะกลาง หรือระยะยาวได้ตามความเหมาะสม และจะต้องประกอบด้วยแผนงานและแนวทางการดำเนินงานในเรื่อง ดังต่อไปนี้

(๑) การกำหนดเงื่อนไขในการอนุญาตให้บุคคลใดเข้าไปในเขตอนุรักษ์ตามกฎหมายว่าด้วยการนั้น ให้ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องถือปฏิบัติ เพื่อรักษาสภาพธรรมชาติหรือคุณค่าของสมุนไพรม หรือมิให้กระทบกระเทือนต่อระบบนิเวศน์ตามธรรมชาติหรือความหลากหลายทางชีวภาพในบริเวณที่เป็นถิ่นกำเนิดของสมุนไพรม

(๒) กำหนดวิธีการจัดการโดยเฉพาะสำหรับพื้นที่บริเวณที่เป็นถิ่นกำเนิดของสมุนไพรม รวมทั้งการกำหนดขอบเขตหน้าที่และความรับผิดชอบของส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง เพื่อประโยชน์ในการร่วมมือและประสานงานให้เกิดประสิทธิภาพในอันที่จะรักษาสภาพธรรมชาติ ระบบนิเวศน์ตามธรรมชาติ ความหลากหลายทางชีวภาพ และคุณค่าของสมุนไพรมในพื้นที่บริเวณนั้น

(๓) การสำรวจและศึกษาวิจัยสมุนไพรมและบริเวณถิ่นกำเนิดของสมุนไพรมเพื่อประโยชน์ในการกำหนดมาตรการเพื่อคุ้มครองสมุนไพรมและบริเวณถิ่นกำเนิดของสมุนไพรม

(๔) การตรวจสอบ ติดตาม และวิเคราะห์การเข้าไปในเขตอนุรักษ์ เพื่อประโยชน์ในการประเมินผลการดำเนินงานตามแผนและการบังคับใช้กฎหมายที่เกี่ยวข้อง

แผนจัดการเพื่อคุ้มครองสมุนไพรมตามวรรคหนึ่ง ให้ประกาศในราชกิจจานุเบกษา

มาตรา ๕๘ เพื่อประโยชน์ในการจัดทำแผนจัดการเพื่อคุ้มครองสมุนไพรมตาม มาตรา ๕๗ ให้พนักงานเจ้าหน้าที่มีอำนาจเข้าไปในพื้นที่ที่ได้มีการกำหนดให้เป็นเขตอนุรักษ์ใดๆ เพื่อทำการสำรวจและศึกษาวิจัยสมุนไพรมและถิ่นกำเนิดของสมุนไพรม ทั้งนี้โดยความร่วมมือและประสานงานของส่วนราชการที่เกี่ยวข้องตามระเบียบที่คณะรัฐมนตรีกำหนด

มาตรา ๕๙ เมื่อได้ประกาศใช้แผนจัดการเพื่อคุ้มครองสมุนไพรมตาม มาตรา ๕๗ แล้ว การคุ้มครองและจัดการพื้นที่ในเขตอนุรักษ์ให้เป็นไปตามแผนจัดการเพื่อคุ้มครองสมุนไพรมและตามกฎหมายว่าด้วยการนั้น

มาตรา ๖๐ ในพื้นที่เขตอนุรักษ์ใด ถ้าปรากฏว่ามีการจัดการพื้นที่โดยไม่ถูกต้อง หรือมีสภาพปัญหาการจัดการเพื่อคุ้มครองสมุนไพรมโดยไม่ถูกต้อง หรือมีการทำลายสมุนไพรม หรือถิ่นกำเนิดของสมุนไพรมอย่างรุนแรงเข้าขั้นวิกฤตซึ่งจะต้องได้รับการแก้ไขโดยทันที และส่วนราชการที่เกี่ยวข้องไม่มีอำนาจตามกฎหมายหรือไม่สามารถที่จะทำการแก้ไขปัญหาได้ให้รัฐมนตรีโดยคำแนะนำของคณะกรรมการเสนอขออนุมัติต่อคณะรัฐมนตรีให้กระทรวงสาธารณสุขเข้าดำเนินการเพื่อ

ใช้มาตรการคุ้มครองตามแผนจัดการเพื่อคุ้มครองสมุนไพรตามมาตรา ๕๗ เท่าที่จำเป็นและเหมาะสม เพื่อควบคุมและแก้ไขปัญหา

มาตรา ๖๑ ในกรณีที่พื้นที่ใดเป็นถิ่นกำเนิดของสมุนไพรที่มีระบบนิเวศน์ตามธรรมชาติ หรือมีความหลากหลายทางชีวภาพที่อาจถูกทำลายหรืออาจได้รับผลกระทบกระเทือนจากการกระทำของมนุษย์ได้โดยง่าย หรือการเข้าไปใช้ประโยชน์จากสมุนไพรอันมีลักษณะเป็นการเสี่ยงต่อการสูญพันธุ์หรือการลดลงของพันธุกรรม หรือทางราชการมีวัตถุประสงค์จะส่งเสริมให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการจัดการบริหาร การพัฒนา และการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรในพื้นที่นั้น และพื้นที่นั้นยังมิได้ถูกประกาศกำหนดให้เป็นเขตอนุรักษ์ ให้รัฐมนตรีโดยคำแนะนำของคณะกรรมการมีอำนาจออกกฎกระทรวงกำหนดให้พื้นที่นั้นเป็นเขตพื้นที่คุ้มครองสมุนไพร

ที่ดินในบริเวณพื้นที่ที่จะกำหนดให้เป็นพื้นที่คุ้มครองสมุนไพรตามวรรคหนึ่งนั้น ต้องไม่เป็นที่ดินที่อยู่ในกรรมสิทธิ์หรือสิทธิครอบครองตามประมวลกฎหมายที่ดินของบุคคลใดซึ่งมิใช่ทบวงการเมือง

กฎกระทรวงตามวรรคหนึ่งจะต้องมีแผนที่แสดงแนวเขตที่ดินที่กำหนดเป็นพื้นที่คุ้มครองสมุนไพรนั้นแนบท้ายกฎกระทรวงด้วย

มาตรา ๖๒ ในการออกกฎกระทรวงตามมาตรา ๖๑ ให้กำหนดมาตรการคุ้มครองอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่างดังต่อไปนี้ไว้ในกฎกระทรวงด้วย

(๑) การใช้ประโยชน์จากสมุนไพร เพื่อรักษาธรรมชาติหรือคุณค่าของสมุนไพร หรือมิให้กระทบกระเทือนต่อระบบนิเวศน์ตามธรรมชาติหรือความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่นั้น

(๒) ห้ามกระทำการใดๆ ที่อาจเป็นอันตรายหรือก่อให้เกิดผลกระทบในทางเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศน์ของพื้นที่นั้นจากลักษณะตามธรรมชาติ หรือความหลากหลายทางชีวภาพ หรือผลกระทบต่อคุณค่าของสมุนไพร

(๓) กำหนดวิธีการจัดการโดยเฉพาะสำหรับพื้นที่นั้น รวมทั้งการกำหนดขอบเขตหน้าที่และความรับผิดชอบของส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง เพื่อประโยชน์ในการร่วมมือและประสานงานให้เกิดประสิทธิภาพในการปฏิบัติงาน เพื่อรักษาสภาพธรรมชาติหรือคุณค่าของสมุนไพรหรือระบบนิเวศน์ตามธรรมชาติหรือความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่นั้น

(๔) กำหนดมาตรการคุ้มครองอื่นๆ ตามที่จำเป็นและเหมาะสมกับสภาพของพื้นที่นั้น

มาตรา ๖๓ ในพื้นที่คุ้มครองสมุนไพร ห้ามมิให้ผู้ใดยึดถือหรือครอบครองที่ดินหรือปลูกสร้างหรือก่อสร้างสิ่งหนึ่งสิ่งใด หรือตัด โคน แฉ่วถาง เผา หรือทำลายต้นไม้ หรือพืชมงคลอื่น

หรือทำลายความหลากหลายทางชีวภาพหรือระบบนิเวศน์ตามธรรมชาติ หรือขุดหาแร่ หิน ดิน หรือเปลี่ยนแปลงทางน้ำ หรือทำให้น้ำในลำน้ำ ลำห้วย หนอง บึง ท่วมทัน เหือดแห้ง เป็นพิษหรือเป็นอันตรายต่อสมุนไพรมิใช่ เว้นแต่การดำเนินการใดๆ เพื่อจัดการบริหารพื้นที่คุ้มครองสมุนไพรมิใช่หรือใช้ประโยชน์จากสมุนไพรมิใช่ที่ได้รับใบอนุญาตจากผู้อนุญาต

การขอรับใบอนุญาตและการออกใบอนุญาตตามวรรคหนึ่ง ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่กำหนดโดยกฎกระทรวง

ใบอนุญาตที่ออกตามความในวรรคหนึ่ง ให้ใช้ได้จนถึงวันที่ ๓๑ ธันวาคมของปีถัดไป นับแต่ปีที่ออกใบอนุญาต

ให้นำมาตรา ๔๙ มาตรา ๕๐ และมาตรา ๕๒ ถึงมาตรา ๕๕ มาใช้บังคับโดยอนุโลมกับการต่ออายุใบอนุญาต การขอใบแทนใบอนุญาต การพักใช้ใบอนุญาตและการเพิกถอนใบอนุญาตที่ออกตามความในวรรคหนึ่งโดยอนุโลม

มาตรา ๖๔ เพื่อสนับสนุนให้เอกชนมีส่วนร่วมในการคุ้มครอง ส่งเสริม และพัฒนาสมุนไพรมิใช่ เจ้าของหรือผู้ครอบครองที่ดินที่เป็นถิ่นกำเนิดของสมุนไพรมิใช่หรือที่ดินที่จะใช้ปลูกสมุนไพรมิใช่มีสิทธิหน้าที่ดินนั้นไปขอขึ้นทะเบียนต่อนายทะเบียน เพื่อขอรับความช่วยเหลือหรือขอรับการสนับสนุนตามพระราชบัญญัตินี้

การขอขึ้นทะเบียน การออกใบสำคัญการขึ้นทะเบียน และการเพิกถอนการขึ้นทะเบียน ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่กำหนดโดยกฎกระทรวง

มาตรา ๖๕ เจ้าของหรือผู้ครอบครองที่ดินที่ได้ขึ้นทะเบียนไว้แล้วตามมาตรา ๖๔ มีสิทธิได้รับความช่วยเหลือหรือได้รับการสนับสนุนตามระเบียบที่รัฐมนตรีประกาศกำหนด

หมวด ๔

การอุทธรณ์

มาตรา ๖๖ ในกรณีที่นายทะเบียนมีคำสั่งยกคำขอจดทะเบียนในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยตามมาตรา ๒๗ ผู้ขอจดทะเบียนมีสิทธิอุทธรณ์คำสั่งนั้นต่อคณะกรรมการภายในสามสิบวันนับแต่วันที่ได้รับหนังสือแจ้งคำสั่งของนายทะเบียน

มาตรา ๖๗ ในกรณีที่นายทะเบียนมีคำวินิจฉัยเกี่ยวกับผู้มีสิทธิจดทะเบียนสิทธิใน
ภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยตามมาตรา ๓๐ วรรคสอง ผู้ขอจดทะเบียนหรือผู้คัดค้าน แล้วแต่กรณี
มีสิทธิอุทธรณ์คำวินิจฉัยนั้นต่อคณะกรรมการภายในสามสิบวันนับแต่วันที่ได้รับหนังสือแจ้งคำ
วินิจฉัยของนายทะเบียน

มาตรา ๖๘ ในกรณีที่นายทะเบียนมีคำสั่งเพิกถอนการจดทะเบียนสิทธิในภูมิ
ปัญญาการแพทย์แผนไทยตามมาตรา ๓๙ วรรคสาม ผู้ทรงสิทธิมีสิทธิอุทธรณ์คำสั่งนั้นต่อรัฐมนตรี
ภายในสามสิบวันนับแต่วันที่ได้รับหนังสือแจ้งคำสั่งของนายทะเบียน

คำวินิจฉัยของรัฐมนตรีให้เป็นที่สุด

การอุทธรณ์ตามวรรคหนึ่ง ไม่เป็นการทุเลาการบังคับคำสั่งเพิกถอนการจดทะเบียน
สิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

มาตรา ๖๙ ในกรณีที่นายทะเบียนมีคำสั่งเพิกถอนการอนุญาตให้ใช้สิทธิในภูมิ
ปัญญาการแพทย์แผนไทยตามมาตรา ๔๑ ผู้รับอนุญาตให้ใช้สิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยมี
สิทธิอุทธรณ์คำสั่งนั้นต่อคณะกรรมการภายในสามสิบวันนับแต่วันที่ได้รับหนังสือแจ้งคำสั่งของนาย
ทะเบียน

การอุทธรณ์ตามวรรคหนึ่ง ไม่เป็นการทุเลาการบังคับคำสั่งเพิกถอนการอนุญาตให้
ใช้สิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

มาตรา ๗๐ ในกรณีที่ผู้อนุญาตมีคำสั่งพักใช้ใบอนุญาตตามมาตรา ๕๒ หรือมีคำสั่ง
เพิกถอนใบอนุญาตตามมาตรา ๕๔ ผู้รับใบอนุญาตซึ่งถูกสั่งพักใช้ใบอนุญาตหรือถูกสั่งเพิกถอนใบ
อนุญาตนั้น มีสิทธิอุทธรณ์คำสั่งนั้นต่อคณะกรรมการภายในสามสิบวันนับแต่วันที่ได้รับหนังสือแจ้ง
คำสั่งของนายทะเบียน

การอุทธรณ์ตามวรรคหนึ่ง ไม่เป็นการทุเลาการบังคับคำสั่งพักใช้ใบอนุญาตหรือคำ
สั่งเพิกถอนใบอนุญาต

มาตรา ๗๑ คำวินิจฉัยของคณะกรรมการตามมาตรา ๖๖ มาตรา ๖๗ มาตรา ๖๘
และมาตรา ๗๐ ให้เป็นที่สุด

มาตรา ๗๒ การยื่นอุทธรณ์ และวิธีพิจารณาอุทธรณ์ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ และ
วิธีการที่กำหนดโดยกฎกระทรวง

หมวด ๕
พนักงานเจ้าหน้าที่

มาตรา ๗๓ ในการปฏิบัติหน้าที่ ให้พนักงานเจ้าหน้าที่มีอำนาจ

(๑) เข้าไปในสถานที่ใดๆ ในระหว่างเวลาทำการเพื่อตรวจสอบ และควบคุมให้การเป็นไปตามพระราชบัญญัตินี้

(๒) ค้นสถานที่หรือยานพาหนะใดๆ ในระหว่างเวลาพระอาทิตย์ขึ้นถึงพระอาทิตย์ตก หรือในระหว่างเวลาทำการ ในกรณีที่มีเหตุอันควรสงสัยว่ามีการกระทำความผิดตามพระราชบัญญัตินี้ และกรณีมีเหตุอันควรเชื่อได้ว่าหากเน้นซ้ำกว่าจะเอาหมายค้นมาได้จะมีการยกย้าย ชุกซ่อน หรือทำลายเอกสารหรือสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับการกระทำความผิด และถ้าการค้นในเวลาดังกล่าวข้างต้นยังไม่แล้วเสร็จ จะกระทำต่อไปก็ได้

(๓) ยึดหรืออายัดบรรดาเอกสารหรือสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับการกระทำความผิดตามพระราชบัญญัตินี้ เพื่อเป็นหลักฐานในการดำเนินคดี

(๔) สั่งให้บุคคลใดๆ มาให้ถ้อยคำหรือส่งเอกสารหรือหลักฐาน ในกรณีที่มีเหตุอันควรเชื่อว่าถ้อยคำ เอกสาร หรือหลักฐานดังกล่าวมีประโยชน์แก่การค้นพบหรือใช้เป็นพยานหลักฐานในการพิสูจน์การกระทำความผิดตามพระราชบัญญัตินี้

(๕) สั่งให้บุคคลใดๆ ออกจากพื้นที่คุ้มครองสมุนไพรร หรือดเว้นการกระทำอันใดอันเป็นการฝ่าฝืนมาตรา ๖๓

ในการปฏิบัติหน้าที่ของพนักงานเจ้าหน้าที่ตามวรรคหนึ่ง ให้บุคคลซึ่งเกี่ยวข้องอำนวยความสะดวกแก่เจ้าหน้าที่ตามสมควร

มาตรา ๗๔ ในการปฏิบัติหน้าที่ พนักงานเจ้าหน้าที่ต้องแสดงบัตรประจำตัวพนักงานเจ้าหน้าที่ บัตรประจำตัวพนักงานเจ้าหน้าที่ให้เป็นไปตามที่รัฐมนตรีกำหนด โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา

มาตรา ๗๕ ในการปฏิบัติตามพระราชบัญญัตินี้ ให้พนักงานเจ้าหน้าที่เป็นเจ้าพนักงานตามประมวลกฎหมายอาญา

หมวด ๖
กองทุนภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

มาตรา ๗๖ ให้จัดตั้งกองทุนขึ้นกองทุนหนึ่ง เรียกว่า “กองทุนภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย” ในสำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงสาธารณสุข เพื่อเป็นทุนหมุนเวียนสำหรับใช้จ่ายเกี่ยวกับการดำเนินงานที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

กองทุนประกอบด้วยเงินและทรัพย์สินดังต่อไปนี้

(๑) เงินอุดหนุนจากรัฐบาล

(๒) เงินหรือทรัพย์สินที่ได้รับจากภาคเอกชนทั้งภายในและภายนอกประเทศ รัฐบาลต่างประเทศ หรือองค์การระหว่างประเทศ

- (๓) ดอกผลและผลประโยชน์ที่เกิดจากกองทุน

(๔) รายได้อื่นที่เกิดจากการดำเนินการกองทุน

รายได้ของกองทุนไม่เป็นรายได้ที่ต้องนำส่งกระทรวงการคลังตามกฎหมายว่าด้วยเงินคงคลังและกฎหมายว่าด้วยวิธีการงบประมาณ

ให้สำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงสาธารณสุข เก็บรักษาเงินและทรัพย์สินของกองทุน และดำเนินการเบิกจ่ายกองทุนตามพระราชบัญญัตินี้

การบริหาร การจัดหาผลประโยชน์ และการใช้จ่ายเงินกองทุน ให้เป็นไปตามระเบียบที่คณะกรรมการกำหนดโดยความเห็นชอบของกระทรวงการคลัง

หมวด ๗
บทกำหนดโทษ

มาตรา ๗๗ ผู้ใดไม่ปฏิบัติตามคำสั่งของคณะกรรมการหรือคณะกรรมการตาม มาตรา ๑๑ ประกอบมาตรา ๖(๕) หรือคำสั่งของนายทะเบียนตามมาตรา ๓๙ วรรคสอง หรือคำสั่งของพนักงานเจ้าหน้าที่ตามมาตรา ๗๓(๔) ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งเดือน หรือปรับไม่เกินสองพันบาทหรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา ๗๘ ผู้ใดฝ่าฝืนมาตรา ๑๙ มาตรา ๔๖ มาตรา ๕๒ วรรคสอง มาตรา ๕๔ วรรคสอง หรือมาตรา ๖๓ วรรคหนึ่ง หรือไม่ปฏิบัติตามคำสั่งของพนักงานเจ้าหน้าที่ตามมาตรา ๗๓ (๕) ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งปี หรือปรับไม่เกินสองหมื่นบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา ๗๙ ผู้ใดฝ่าฝืนมาตรา ๕๑ ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหกเดือนหรือปรับไม่เกินหนึ่งหมื่นบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา ๘๐ ผู้ใดฝ่าฝืนมาตรการการคุ้มครองตามข้อกำหนดในกฎกระทรวงที่ออกตามมาตรา ๖๒(๒) ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสองปี หรือปรับไม่เกินสี่หมื่นบาทหรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา ๘๑ ผู้ใดไม่อำนวยความสะดวกแก่พนักงานเจ้าหน้าที่ตามมาตรา ๗๓ วรรคสอง ต้องระวางโทษปรับไม่เกินสองพันบาท

มาตรา ๘๒ ในกรณีที่ผู้กระทำความผิดซึ่งต้องรับโทษตามพระราชบัญญัตินี้เป็นนิติบุคคล กรรมการผู้จัดการ ผู้จัดการ หรือผู้แทนของนิติบุคคลนั้นต้องรับโทษตามที่บัญญัติไว้สำหรับความผิดนั้นด้วย เว้นแต่จะพิสูจน์ได้ว่าการกระทำของนิติบุคคลนั้นได้กระทำโดยตนไม่รู้เห็นหรือไม่ยินยอมในการกระทำนั้น

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

ชวน หลีกภัย

นายกรัฐมนตรี

อัตราค่าธรรมเนียม

(๑) ใบอนุญาตให้ศึกษาวิจัยสมุนไพรควบคุม

และต่ออายุใบอนุญาตดังกล่าว

ฉบับละ

๑๐,๐๐๐ บาท

(๒) ใบอนุญาตให้จำหน่าย ส่งออก หรือ

แปรรูปสมุนไพรควบคุมเพื่อการค้า

และต่ออายุใบอนุญาตดังกล่าว

ฉบับละ

๒๐,๐๐๐ บาท

- (๓) ใบอนุญาตให้จัดการบริหารพื้นที่คุ้มครองสมุนไพรหรือใช้ประโยชน์จากสมุนไพร
ในพื้นที่คุ้มครองสมุนไพรเพื่อการค้าและต่ออายุใบอนุญาตดังกล่าว ฅบับละ
๑๐,๐๐๐ บาท
- (๔) ใบแทนใบอนุญาตตาม (๑) (๒) หรือ (๓) ฅบับละ
๑๐๐ บาท
- (๕) หนังสือสำคัญการขึ้นทะเบียนที่ดินที่เป็นถิ่นกำเนิดของสมุนไพร
ฅบับละ ๑,๐๐๐ บาท
- (๖) ใบแทนหนังสือสำคัญการขึ้นทะเบียนที่ดินที่เป็นถิ่นกำเนิดของสมุนไพร
ฅบับละ ๑๐๐ บาท
- (๗) ใบอนุญาตให้ใช้ประโยชน์จากตำรายาแผนไทยของชาติ
หรือตำราการแพทย์แผนไทยของชาติตามมาตรา ๑๙
ฅบับละ ๒๐,๐๐๐ บาท
- (๘) ค่าขอคัดค้านการจดทะเบียนสิทธิในภูมิปัญญา
การแพทย์แผนไทย ฅบับละ ๕
๐๐ บาท
- (๙) หนังสือสำคัญการจดทะเบียนสิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ฅบับละ
๑,๐๐๐ บาท (๑๐) ใบแทนหนังสือสำคัญการจดทะเบียนเป็นสิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย
ฅบับละ ๑๐๐ บาท
- (๑๑) ค่าขออนุญาต ค่าขอต่ออายุใบอนุญาตค่าขอขึ้นทะเบียน และค่าขอจดทะเบียน
ตามพระราชบัญญัตินี้ ฅบับละ
๕๐๐ บาท

หมายเหตุ

(๑) ประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษา เล่ม 116 ตอนที่ 120 ก วันที่ 29 พฤศจิกายน 2542 หน้า 49-70

(๒) เหตุผลในการประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้ คือ โดยที่ปัจจุบันประชาชนชาวไทยมีความสนใจและมีความจำเป็นต้องใช้การดูแลสุขภาพและบำบัดรักษาโรคด้วยการแพทย์แผนไทย ซึ่งประกอบด้วยการใช้สมุนไพร นวดไทย การดูแลสุขภาพกระดูกแบบดั้งเดิม การบำบัดทางจิต ตลอดจนวิถีธรรมชาติอื่นๆ เพื่อการพึ่งพาตนเองในระดับครอบครัว ชุมชน และระดับชาติ และกระทรวงสาธารณสุขมีนโยบายในการพัฒนาการแพทย์แผนไทย โดยนำความรู้มาประยุกต์ใช้ในงานสาธารณสุขมูลฐาน และผสมผสานให้บริการทางการแพทย์แผนไทยในสถานบริการสาธารณสุขของ

รัฐ พร้อมกับส่งเสริมและการวิจัยพัฒนายาจากสมุนไพรเพื่อผลทางเศรษฐกิจ ทำให้ประเทศไทยพึ่งตนเองด้านการผลิตยาได้มากขึ้น แต่ภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย อาทิ สมุนไพร สูตรยา อันมีประโยชน์ต่อการนำมาพัฒนาและใช้ประโยชน์ยังมิได้รับการคุ้มครอง ส่งเสริม อนุรักษ์และพัฒนาเพื่อใช้ประโยชน์ เห็นสมควรมีมาตรการคุ้มครองและส่งเสริมให้เอกชน ชุมชน และองค์กรเอกชน ตระหนักถึงคุณค่าของภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยและสมุนไพร และมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์พัฒนา และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน จึงจำเป็นต้องตราพระราชบัญญัตินี้

ร่าง
พระราชบัญญัติป่าชุมชน¹

โดยเป็นการสมควรให้มีกฎหมายว่าด้วยป่าชุมชน

มาตรา ๑ พระราชบัญญัตินี้เรียกว่า “พระราชบัญญัติป่าชุมชน พ.ศ.”

มาตรา ๒ พระราชบัญญัตินี้ให้ใช้บังคับตั้งแต่วันถัดจากวันประกาศในราชกิจจานุเบกษา

มาตรา ๓ พระราชบัญญัตินี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจับ คุ่มขัง และตรวจค้นตัวบุคคล ซึ่ง
มาตรา 31 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย บัญญัติให้กระทำได้โดยอาศัยอำนาจตามบท
บัญญัติแห่งกฎหมาย

มาตรา ๔ ในพระราชบัญญัตินี้

“ป่า” หมายความว่า ที่ดินที่ยังไม่มีบุคคลได้มาตามประมวลกฎหมายที่ดิน

“ป่าชุมชน” หมายความว่า ป่าที่ได้รับอนุมัติให้จัดตั้งเป็นป่าชุมชนโดยมีการจัดการตาม
พระราชบัญญัตินี้

“เขตอนุรักษ์” หมายความว่า เขตอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เขตห้ามล่าสัตว์
ป่า และเขตอื่นที่เป็นพื้นที่ต้นน้ำลำธาร หรือพื้นที่ที่มีคุณค่าของสิ่งแวดล้อมอันควรแก่การอนุรักษ์
ตามที่กำหนดในกฎกระทรวง

“ไม้” หมายความว่า ไม้ทุกชนิดทั้งที่เป็นต้น กอ หรือเถา ไม่ว่ายังยืนต้น หรือล้มลงและให้
ความหมายรวมถึง ราก ปุ่ม ดอก หน่อ กิ่ง ตา หัวเหง้า เศษ ปลาย หรือส่วนหนึ่งส่วนใดของไม้มิ่ว่า
จะถูกตัด ฟัน เลื่อย ผ่า ถาก ทอน ขุด หรือกระทำโดยวิธีการอื่นใด

¹ ฉบับที่ได้เข้าพิจารณาในคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 5 ตุลาคม 2542

“ทำไม้” หมายความว่า ตัด ฟัน กาน โคน ลิด เลื่อย ผ่า ถาก ทอน ขุด หรือชักลากไม้ที่มี อยู่ในป่า หรือนำไม้ที่มีอยู่ในป่าออกจากป่าด้วยประการใด ๆ

“ของป่า” หมายความว่า สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นหรือมีอยู่ในป่าธรรมชาติ ดังต่อไปนี้

(๑) ไม้ ฟืน ถ่าน เปลือกไม้ ใบไม้ ดอกไม้ เมล็ด ผลไม้ หน่อไม้ ชัน และยางไม้

(๒) หน้ำ อ้อ พง แคม ปรีอ คา กก กระจุต กล้วยไม้ กูด เห็ด และพืชอื่น

(๓) ครั่ง รังผึ้ง น้ำผึ้ง ขี้ผึ้ง และมูลค้างคาว

(๔) ดิน หิน กรวด และทราย

“ความหลากหลายทางชีวภาพ” หมายความว่า ความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตทั้งมวล และให้หมายความรวมถึงความหลากหลายทางพันธุกรรม ทางชนิดพันธุ์และระบบนิเวศ อันเป็นถิ่น กำเนิดของสิ่งมีชีวิตเหล่านั้น

“ผู้แทนชุมชน” หมายความว่า กลุ่มบุคคลจำนวนตั้งแต่สิบคนขึ้นไปซึ่งใช้ประโยชน์และ ดำเนินกิจกรรมสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ ตามมาตรา ๖ และได้รับความเห็นชอบจากสมาชิกชุมชน ซึ่งมีอายุไม่ต่ำกว่าสิบแปดปีบริบูรณ์ จำนวนเกินกว่ากึ่งหนึ่งของสมาชิกชุมชนนั้น ให้เป็นผู้แทนชุมชน

“สมาชิกป่าชุมชน” หมายความว่า ผู้ซึ่งอยู่ในชุมชนนั้นและได้รวมตัวกันเพื่อจัดการป่าชุมชน ตามพระราชบัญญัตินี้

“องค์กรเอกชน” หมายความว่า องค์กรที่ได้จดทะเบียนเป็นองค์กรเอกชนด้านการคุ้มครอง สิ่งแวดล้อมและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติตามกฎหมายว่าด้วยการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ

“ทรัพย์สินส่วนกลาง” หมายความว่า เงินและทรัพย์สินที่ได้มาเพื่อใช้ในการจัดการป่าชุมชน ไม้ที่สมาชิกป่าชุมชนร่วมกันปลูก หรือทรัพย์สินที่สมาชิกป่าชุมชนร่วมกันจัดทำในการจัดการป่าชุมชน

“เจ้าหน้าที่ป่าชุมชน” หมายความว่า ผู้ซึ่งคณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดแต่งตั้งจาก ข้าราชการสังกัดกรมป่าไม้ สมาชิกป่าชุมชน หรือบุคคลซึ่งได้รับการเสนอชื่อโดยองค์กรเอกชนเพื่อ ให้ปฏิบัติการตามพระราชบัญญัตินี้

“พนักงานเจ้าหน้าที่” หมายความว่า ผู้ซึ่งอธิบดีแต่งตั้งให้ปฏิบัติการตามพระราชบัญญัตินี้

“อธิบดี” หมายความว่า อธิบดีกรมป่าไม้

“รัฐมนตรี” หมายความว่า รัฐมนตรีผู้รักษาการตามพระราชบัญญัตินี้

มาตรา ๕ ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์รักษาการตามพระราชบัญญัตินี้ และให้มีอำนาจออกกฎกระทรวงเพื่อปฏิบัติการตามพระราชบัญญัตินี้

กฎกระทรวงนั้น เมื่อได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้วให้ใช้บังคับได้

หมวด ๑

บททั่วไป

มาตรา ๖ ป่าชุมชนที่จัดตั้งขึ้นต้องเป็นไปเพื่อวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

(๑) การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ สภาวะแวดล้อมและความหลากหลายทางชีวภาพ

(๒) การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

(๓) การส่งเสริมวัฒนธรรมประเพณีที่หลากหลายของชุมชนในการอนุรักษ์ การฟื้นฟู การพัฒนา การควบคุมดูแลและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในป่า

(๔) การเสริมสร้างความร่วมมือระหว่างรัฐและชุมชน

ป่าชุมชนที่จัดตั้งขึ้นต้องมีการจัดการที่สอดคล้องและไม่ขัดขวาง หรือเป็นอุปสรรคต่อวัตถุประสงค์ตามวรรคหนึ่ง

มาตรา ๗ พื้นที่ป่าที่มีการจัดตั้งเป็นป่าชุมชนแล้ว ให้คงอยู่ภายใต้บังคับของกฎหมายว่าด้วยป่าไม้ กฎหมายว่าด้วยป่าสงวนแห่งชาติ กฎหมายว่าด้วยอุทยานแห่งชาติ กฎหมายว่าด้วยการสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า หรือกฎหมายอื่นที่เกี่ยวข้องต่อไป เว้นแต่พระราชบัญญัตินี้จะได้บัญญัติไว้เป็นอย่างอื่น

หมวด ๒

คณะกรรมการนโยบายป่าชุมชน

มาตรา ๘ ให้มีคณะกรรมการนโยบายป่าชุมชน ประกอบด้วย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและ

สหกรณ์ป็นประธานกรรมการ ปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ปลัดกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม อธิบดีกรมที่ดิน และผู้ทรงคุณวุฒิอีกแปดคน ซึ่งในจำนวนนี้ต้องมีผู้แทนภาคเอกชนร่วมอยู่ด้วยกึ่งหนึ่ง

เป็นกรรมการ และอธิบดีกรมป่าไม้ เป็นกรรมการและเลขานุการ

ให้รัฐมนตรีแต่งตั้งกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิจากบัญชีรายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งคณะกรรมการสรรหาผู้ทรงคุณวุฒิเสนอตามมาตรา ๑๖

ให้อธิบดีแต่งตั้งผู้ช่วยเลขานุการคณะกรรมการได้ตามความจำเป็น

มาตรา ๙ ให้กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิมีวาระดำรงตำแหน่งคราวละสามปี กรรมการซึ่งพ้นจากตำแหน่งอาจได้รับแต่งตั้งอีกได้

ในกรณีที่กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิพ้นจากตำแหน่งตามวาระแต่ยังมิได้แต่งตั้งกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิขึ้นใหม่ ให้กรรมการผู้ทรงคุณวุฒินั้นปฏิบัติหน้าที่ต่อไปพลางก่อน จนกว่าจะได้แต่งตั้งกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิใหม่

บัญชีรายชื่อกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิในคณะกรรมการนโยบายป่าชุมชนให้นำเสนอต่อรัฐมนตรี และบัญชีรายชื่อคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิในคณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัด ให้นำเสนอต่อผู้ว่าราชการจังหวัด

หลักเกณฑ์และวิธีการสรรหาและการเสนอรายชื่อบุคคลผู้ทรงคุณวุฒิในคณะกรรมการนโยบายป่าชุมชนและในคณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดให้กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๑๐ นอกจากการพ้นจากตำแหน่งตามวาระตามมาตรา ๙ วรรคหนึ่ง กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิพ้นจากตำแหน่งเมื่อ

- (๑) ตาย
- (๒) ลาออก
- (๓) เป็นบุคคลล้มละลาย
- (๔) ถูกศาลสั่งให้เป็นคนไร้ความสามารถหรือคนเสมือนไร้ความสามารถ
- (๕) ได้รับโทษจำคุกโดยคำพิพากษาถึงที่สุดให้จำคุก เว้นแต่เป็นโทษสำหรับความผิดที่ได้กระทำโดยประมาท หรือความผิดลหุโทษ

ในกรณีที่กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิพ้นจากตำแหน่งก่อนวาระ ให้คณะรัฐมนตรีแต่งตั้งผู้อื่นเป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิแทน โดยให้นำความในมาตรา ๘ วรรคสอง และมาตรา ๑๖ วรรคหนึ่ง มาใช้บังคับโดยอนุโลม เว้นแต่วาระการดำรงตำแหน่งของกรรมการจะเหลือไม่ถึงเก้าสิบวัน รัฐมนตรีจะไม่แต่งตั้งก็ได้ และให้ผู้ได้รับแต่งตั้งอยู่ในตำแหน่งเท่ากับวาระที่เหลืออยู่ของกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งตนแทน

มาตรา ๑๑ คณะกรรมการนโยบายป่าชุมชนมีอำนาจหน้าที่ ดังต่อไปนี้

- (๑) เสนอความเห็นต่อคณะรัฐมนตรีเกี่ยวกับนโยบายในการจัดตั้งและจัดการป่าชุมชน และพิจารณาให้ความเห็นในเรื่องที่เกี่ยวกับป่าชุมชนตามที่คณะรัฐมนตรีหรือรัฐมนตรีมอบหมาย
- (๒) เสนอแนะในการออกกฎกระทรวงตามพระราชบัญญัตินี้
- (๓) กำหนดระเบียบเพื่อปฏิบัติการตามพระราชบัญญัตินี้
- (๔) กำหนดระเบียบเกี่ยวกับการเลือกและการแต่งตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนประจำ

จังหวัดตามมาตรา ๑๗

(๕) จัดทำบัญชีรายชื่อบุคคลซึ่งมีความรู้ ความเชี่ยวชาญ มีผลงานและประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับ

กิจกรรมที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ตามมาตรา ๖ เพื่อให้ผู้ว่าราชการจังหวัดแต่งตั้งเป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิในคณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัด

(๖) จัดทำรายงานเกี่ยวกับสภาพโดยรวมของป่าชุมชนทั่วประเทศพร้อมทั้งเสนอความเห็นต่อคณะ

รัฐมนตรีปีละหนึ่งครั้ง เพื่อเป็นแนวทางในการส่งเสริมการอนุรักษ์สภาพธรรมชาติในป่าชุมชน หรือการสนับสนุนการจัดการป่าชุมชน

(๗) ปฏิบัติการอื่นใดที่กฎหมายกำหนดให้เป็นหน้าที่ของคณะกรรมการนโยบายป่าชุมชน

ในการปฏิบัติหน้าที่ตามวรรคหนึ่ง คณะกรรมการนโยบายป่าชุมชนอาจมอบหมายให้กรมป่าไม้เป็นผู้ปฏิบัติการหรือเตรียมข้อเสนอมายังคณะกรรมการนโยบายป่าชุมชนเพื่อพิจารณาดำเนินการต่อไปก็ได้

มาตรา ๑๒ ให้คณะกรรมการนโยบายป่าชุมชนกำหนดระเบียบว่าด้วยการอนุรักษ์และฟื้นฟูการพัฒนา การควบคุมดูแลและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในป่าชุมชน

ระเบียบตามวรรคหนึ่งจะกำหนดเป็นแนวทางเพื่อให้คณะกรรมการจัดการป่าชุมชนไปดำเนินการออกข้อบังคับให้เหมาะสมกับสภาพของแต่ละป่าชุมชนก็ได้

มาตรา ๑๓ ให้คณะกรรมการนโยบายป่าชุมชนมีอำนาจแต่งตั้งคณะอนุกรรมการเพื่อพิจารณาหรือปฏิบัติการอย่างหนึ่งอย่างใดแทนคณะกรรมการนโยบายป่าชุมชนได้

มาตรา ๑๔ ในการปฏิบัติหน้าที่ตามพระราชบัญญัตินี้ ให้คณะกรรมการนโยบายป่าชุมชนและคณะอนุกรรมการตามมาตรา ๑๓ มีอำนาจมีหนังสือเรียกให้ส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจหน่วยงานของรัฐ หรือบุคคลใดมาให้ข้อเท็จจริงหรือให้ส่งเอกสารเพื่อประกอบการพิจารณาได้

มาตรา ๑๕ เพื่อประโยชน์ในการสรรหาบุคคลให้รัฐมนตรีแต่งตั้งเป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิในคณะกรรมการนโยบายป่าชุมชน ให้มีคณะกรรมการสรรหาผู้ทรงคุณวุฒิ ประกอบด้วยผู้แทนกระทรวงเกษตรและ

สหกรณ์ ผู้แทนกระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม ผู้แทนสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และกรรมการอื่นอีกสิบคน ซึ่งแต่งตั้งจากผู้แทนมหาวิทยาลัยที่มีคณะหรือสาขาวิชาเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ การอนุรักษ์ระบบนิเวศวิทยา หรือสังคมวิทยาเกี่ยวกับป่าชุมชนจำนวนสี่คน แต่งตั้งจากผู้แทนองค์กรเอกชนจำนวนห้าคน เป็นกรรมการ

การแต่งตั้งกรรมการสรรหาซึ่งเป็นผู้แทนมหาวิทยาลัย ให้อธิการบดีดำเนินการให้ อาจารย์ในคณะหรือสาขาวิชาดังกล่าวตามวรรคหนึ่งเป็นผู้คัดเลือกกันเอง และเสนอชื่อต่อรัฐมนตรี มหาวิทยาลัยละหนึ่งคน ส่วนการแต่งตั้งกรรมการสรรหาซึ่งเป็นผู้แทนองค์กรเอกชนให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม ดำเนินการให้องค์กรเอกชนเป็นผู้คัดเลือกกันเอง และเสนอชื่อต่อรัฐมนตรี ทั้งนี้ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดไว้ในระเบียบ

ให้คณะกรรมการสรรหาผู้ทรงคุณวุฒิเลือกกรรมการด้วยกัน เป็นประธานกรรมการคนหนึ่งและ เลขาธิการอีกคนหนึ่ง

ให้กรมป่าไม้ปฏิบัติหน้าที่ฝ่ายเลขานุการของคณะกรรมการสรรหาผู้ทรงคุณวุฒิ และให้นำมาตรา ๙ มาตรา ๑๐ มาใช้บังคับโดยอนุโลม

มาตรา ๑๖ ให้คณะกรรมการสรรหาผู้ทรงคุณวุฒิเสนอรายชื่อบุคคลซึ่งมีความรู้ ความเชี่ยวชาญ มีผลงานและประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ตามมาตรา ๖ ที่สมควรได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิในคณะกรรมการนโยบายป่าชุมชนต่อคณะรัฐมนตรีเป็นจำนวนสองเท่าของตำแหน่งกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิที่จะมีการแต่งตั้งหรือแต่งตั้งแทน

หลักเกณฑ์และวิธีการสรรหาและการเสนอรายชื่อบุคคลผู้ทรงคุณวุฒิในคณะกรรมการนโยบายป่าชุมชนให้กำหนดในกฎกระทรวง

หมวด ๓

คณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัด

มาตรา ๑๗ ให้มีคณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดประกอบด้วย ผู้ว่าราชการจังหวัด หรือรองผู้ว่าราชการจังหวัดซึ่งได้รับมอบหมายเป็นประธาน ผู้ซึ่งผู้ว่าราชการจังหวัดแต่งตั้งจากข้าราชการ ผู้บริหารองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น สมาชิกสภาท้องถิ่น หรือพนักงานเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานอื่นของรัฐซึ่งปฏิบัติหน้าที่อยู่ในจังหวัดนั้นจำนวนห้าคน และผู้ทรงคุณวุฒิจำนวนสี่คน เป็นกรรมการ

ให้ข้าราชการกรมป่าไม้ซึ่งอธิบดีมอบหมายคนหนึ่งเป็นกรรมการและเลขานุการ

ให้สำนักงานป่าไม้จังหวัดปฏิบัติหน้าที่ฝ่ายเลขานุการของคณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัด
หลักเกณฑ์การแต่งตั้งกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดตามวรรคหนึ่ง ให้เป็นไปตามระเบียบที่คณะกรรมการนโยบายป่าชุมชนแห่งชาติกำหนดตามมาตรา ๑๑(๔)

การแต่งตั้งกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิตามวรรคหนึ่ง ให้ผู้ว่าราชการจังหวัดพิจารณาแต่งตั้งจากบัญชีรายชื่อที่คณะกรรมการนโยบายป่าชุมชนจัดทำขึ้นตามมาตรา ๑๑(๕) และให้นำมาตรา ๙ มาตรา ๑๐ มาตรา ๑๓ และมาตรา ๑๔ มาใช้บังคับโดยอนุโลม

มาตรา ๑๘ คณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดมีอำนาจหน้าที่ ดังต่อไปนี้

(๑) พิจารณาคำขอและดำเนินการตรวจสอบเกี่ยวกับรายละเอียดที่ระบุในคำขอจัดตั้งเป็นป่าชุมชน

(๒) ประกาศคำขอให้จัดตั้งป่าชุมชนและพิจารณาคำคัดค้าน

(๓) ถอดถอนกรรมการจัดการป่าชุมชน

(๔) แต่งตั้งและถอดถอนเจ้าหน้าที่ป่าชุมชน

(๕) พิจารณาให้ความเห็นชอบแผนการจัดการป่าชุมชน และข้อบังคับของคณะกรรมการจัดการป่าชุมชน

(๖) ให้คำแนะนำปรึกษาต่อคณะกรรมการจัดการป่าชุมชนในการจัดการป่าชุมชน

(๗) ควบคุม ดูแล การจัดการป่าชุมชนของคณะกรรมการป่าชุมชนให้เป็นไปตามกฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับ และแผนการจัดการป่าชุมชน

(๘) ตรวจสอบ ติดตาม และประเมินผลการจัดการป่าชุมชนในจังหวัด แล้วจัดทำรายงานเสนอคณะกรรมการนโยบายป่าชุมชนอย่างน้อยทุกกระยะสามปี

(๙) ปฏิบัติการอื่นใดตามที่คณะรัฐมนตรี รัฐมนตรีหรือคณะกรรมการนโยบายป่าชุมชนมอบหมาย

หมวด ๔

การจัดตั้งป่าชุมชน

มาตรา ๑๙ ชุมชนในท้องที่ใดที่มีพื้นที่ป่าอยู่ใกล้และอยู่ในสภาพที่จะดูแลรักษาป่าได้ หากประสงค์จะจัดตั้งป่าชุมชนในท้องที่นั้น ให้ผู้แทนชุมชนยื่นคำขอเป็นหนังสือต่อคณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดแห่งท้องที่ที่ป่านั้นตั้งอยู่ เพื่อให้จัดตั้งป่าชุมชนได้

คำขอต้องมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) วัตถุประสงค์ของป่าชุมชน

(๒) รายชื่อและประวัติโดยสังเขปของผู้แทนชุมชนท้องถิ่น

(๓) สภาพพื้นที่ที่ขอจัดตั้งป่าชุมชน พร้อมทั้งแผนที่สังเขปแสดงอาณาเขตและเขตติด

ต่อ

(๔) แผนจัดการป่าชุมชน โดยแสดงให้เห็นการอนุรักษ์ การฟื้นฟู การพัฒนา หรือ การควบคุมดูแลสภาวะแวดล้อมและความหลากหลายทางชีวภาพ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ทางธรรมชาติในป่าชุมชน วิธีดำเนินการ และรายการอื่นที่คณะกรรมการนโยบายป่าชุมชนกำหนด

ในพื้นที่ป่าชุมชนจะต้องกำหนดบริเวณเพื่อการอนุรักษ์และการใช้สอย ให้สอดคล้องกับ สภาพความเป็นอยู่และวัตถุประสงค์ของป่าชุมชน

การขอจัดตั้งป่าชุมชนในเขตอนุรักษ์ให้กระทำได้เฉพาะกรณีที่ชุมชนนั้นเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมและได้ดูแลรักษาป่าที่ขอกำหนดเป็นป่าชุมชนมาแล้วไม่น้อยกว่าห้าปีก่อนวันที่พระราช บัญญัตินี้ใช้บังคับ และยังได้ดูแลรักษาป่าอย่างต่อเนื่องจนถึงวันที่ขอจัดตั้งป่าชุมชน อีกทั้งมีพฤติ กรรมที่แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมแห่งการอยู่อาศัยที่เกื้อกูลต่อการดูแลรักษาป่า

หลักเกณฑ์และวิธีการในการยื่นคำขอและการอนุมัติให้จัดตั้งป่าชุมชน ให้กำหนดในกฎ กระทรวง

มาตรา ๒๐ เมื่อได้คำขอจัดตั้งป่าชุมชนแล้ว ให้คณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัด แต่งตั้งเจ้าหน้าที่ป่าชุมชนทำการตรวจสอบข้อเท็จจริงเกี่ยวกับรายละเอียดที่ระบุในคำขอและให้รายงานผลการตรวจสอบภายในหกสิบวันนับแต่วันที่ได้รับคำขอ

การตรวจสอบและรายงานตามวรรคหนึ่ง ให้เป็นไปตามระเบียบที่คณะกรรมการนโยบาย ป่าชุมชนกำหนด และให้เจ้าหน้าที่ป่าชุมชนเสนอความเห็นว่างสภาพพื้นที่ตามคำขอนั้นควรจัดตั้ง เป็นป่าชุมชนหรือไม่ และควรเป็นป่าชุมชนที่มีวัตถุประสงค์อย่างไร หรือมีข้อสังเกตประการใดเกี่ยว กับคำขอจัดตั้งป่าชุมชน

มาตรา ๒๑ เมื่อได้รับรายงานผลการตรวจสอบตามมาตรา ๒๐ ให้คณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดประกาศคำขอและรายงานผลการตรวจสอบโดยสรุปไว้ในที่เปิดเผย ณ ที่ทำการ อำเภอหรือกิ่งอำเภอท้องที่ ที่ทำการกำนันท้องที่ และที่เปิดเผยเห็นได้ง่ายในหมู่บ้านพื้นที่นั้นเป็น เวลาหกสิบวัน โดยให้ลงวันที่ที่ปิดประกาศในใบประกาศนี้ด้วย

ให้หน่วยงานของรัฐและบุคคลใดไม่ว่าจะอยู่ในท้องที่นั้นหรือไม่ มีสิทธิทำหนังสือแสดง ข้อคัดค้านหรือความเห็นเกี่ยวกับการจัดตั้งป่าชุมชนได้ภายในสามสิบวัน นับแต่วันครบกำหนด เวลาตามวรรคหนึ่ง

มาตรา ๒๒ ในการพิจารณาคำขอและรายงานการตรวจสอบ คณะกรรมการป่าชุมชน ประจำจังหวัดจะมีหนังสือเรียกให้หน่วยงานของรัฐที่รับผิดชอบดูแลพื้นที่ ตัวแทนองค์กรเอกชนใน พื้นที่ หรือผู้มีหนังสือคัดค้านหรือแสดงความเห็น มาให้ข้อเท็จจริงหรือความเห็นเพื่อประกอบการ พิจารณาเกี่ยวกับการจัดตั้งป่าชุมชนก็ได้

ถ้าคณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดเห็นว่ารายละเอียดในคำขอดังกล่าวไม่ถูกต้องหรือไม่เหมาะสม คณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดมีอำนาจสั่งให้ผู้ขอจัดตั้งป่าชุมชนแก้ไขได้

ถ้าผู้ขอจัดตั้งป่าชุมชนมิได้แก้ไขหรือดำเนินการตามคำสั่งของคณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดภายในเวลาที่กำหนด ให้คณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดมีอำนาจพิจารณาคำขอนั้นตามที่เห็นควรต่อไป

มาตรา ๒๓ ในกรณีที่คณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดมีมติไม่ให้จัดตั้งป่าชุมชน ให้จัดตั้งป่าชุมชนตามคำขอ หรือให้จัดตั้งป่าชุมชนเพียงบางส่วนหรือโดยกำหนดเงื่อนไข ให้คณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดแจ้งมติดังกล่าวให้ผู้ขอจัดตั้งป่าชุมชนและผู้มีหนังสือคัดค้านหรือแสดงความเห็นทราบ

ผู้ขอจัดตั้งป่าชุมชน หรือผู้มีหนังสือคัดค้านมีสิทธิอุทธรณ์มติของคณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดตามวรรคหนึ่งต่อรัฐมนตรีภายในหกสิบวันนับแต่วันที่ได้รับหนังสือแจ้ง

มาตรา ๒๔ ให้รัฐมนตรีพิจารณาอุทธรณ์ให้แล้วเสร็จภายในหกสิบวัน นับแต่วันที่ได้รับอุทธรณ์ คำวินิจฉัยของรัฐมนตรีให้เป็นที่สุด และให้คณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดปฏิบัติให้เป็นไปตามคำวินิจฉัยดังกล่าว

มาตรา ๒๕ หนังสือแจ้งของคณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัด คำอุทธรณ์ของผู้ยื่นคำขอหรือผู้มีหนังสือคัดค้าน และคำวินิจฉัยของรัฐมนตรีต้องแสดงเหตุผลและรายละเอียดโดยชัดแจ้ง

มาตรา ๒๖ ในกรณีที่คณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดมีมติให้จัดตั้งป่าชุมชนได้ และปรากฏว่าไม่มีการอุทธรณ์จนพ้นกำหนดระยะเวลาอุทธรณ์แล้ว ให้รายงานอธิบดีประกาศการอนุมัติจัดตั้งป่าชุมชน ในราชกิจจานุเบกษา โดยมีสาระสำคัญตามกำหนดในระเบียบของคณะกรรมการนโยบายป่าชุมชน

การจัดตั้งป่าชุมชนมีผลเมื่อได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้ว

ในกรณีเป็นการจัดตั้งป่าชุมชนในเขตอุทยานแห่งชาติตามกฎหมายว่าด้วยอุทยานแห่งชาติหรือในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าตามกฎหมายว่าด้วยการสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า ให้ดำเนินการตราพระราชกฤษฎีกาเพิกถอนพื้นที่บริเวณเขตป่าชุมชนออกจากอุทยานแห่งชาติหรือเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าตามกฎหมายดังกล่าวแล้วแต่กรณี

หมวด ๕ การจัดการป่าชุมชน

มาตรา ๒๗ เมื่อได้มีประกาศการจัดตั้งป่าชุมชนแล้ว ให้จัดทำบัญชีรายชื่อสมาชิกของชุมชนนั้นที่ประสงค์จะจัดการป่าชุมชนเป็นสมาชิกป่าชุมชน

การแก้ไขเปลี่ยนแปลงสมาชิกป่าชุมชนตามวรรคหนึ่ง ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๒๘ สมาชิกป่าชุมชนมีหน้าที่ในการดูแลรักษาป่าชุมชน ดังนี้

(๑) ปฏิบัติตามระเบียบของคณะกรรมการนโยบายป่าชุมชน ข้อบังคับของคณะกรรมการจัดการป่าชุมชน และแผนจัดการป่าชุมชน

(๒) ช่วยเหลือทางราชการในการดูแลป่าชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติในป่าชุมชน สมาชิกป่าชุมชนที่ฝ่าฝืนหรือไม่ปฏิบัติหน้าที่ตามพระราชบัญญัตินี้ คณะกรรมการป่าชุมชนอาจมีมติให้สมาชิกป่าชุมชนผู้นั้นพ้นจากการเป็นสมาชิกป่าชุมชนได้

มาตรา ๒๙ ให้สมาชิกป่าชุมชนที่มีอายุตั้งแต่สิบแปดปีบริบูรณ์ขึ้นไป เลือกตั้งคณะกรรมการจัดการป่าชุมชนภายในเก้าสิบวันนับแต่วันจัดตั้งป่าชุมชน

หลักเกณฑ์และวิธีการเลือกตั้ง คุณสมบัติ การดำรงตำแหน่งและจำนวนกรรมการจัดการป่าชุมชน ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๓๐ ให้คณะกรรมการป่าชุมชนมีอำนาจหน้าที่จัดการป่าชุมชนให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของป่าชุมชนและแผนจัดการป่าชุมชนที่คณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดอนุมัติ และมีหน้าที่ดังต่อไปนี้

(๑) ร่วมมือกับพนักงานเจ้าหน้าที่ในการจัดให้มีหลักเขต ป้าย หรือเครื่องหมายอื่นตาม

มาตรา ๓๓

(๒) ออกข้อบังคับเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน และการจัดการทรัพยากรสินส่วนกลางของป่าชุมชน ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของป่าชุมชน และไม่ขัดแย้งกับระเบียบของคณะกรรมการนโยบายป่าชุมชน

(๓) ดูแลรักษาทรัพยากรสินส่วนกลางของป่าชุมชน

(๔) ดูแลให้สมาชิกป่าชุมชนปฏิบัติหน้าที่ที่กำหนดตามพระราชบัญญัตินี้

(๕) สั่งให้ผู้หนึ่งผู้ใดออกจากป่าชุมชน หรือให้กระทำการหรืองดเว้นกระทำการใดๆ ใน

เขตป่าชุมชน เพื่อให้เป็นไปตามข้อบังคับตาม (๒) หรือพระราชบัญญัตินี้

(๖) โกล่เกลี่ยหรือประนีประนอม เมื่อสมาชิกป่าชุมชนเกิดความขัดแย้งในการจัดการป่าชุมชน

(๗) ช่วยเหลือพนักงานเจ้าหน้าที่ในกรณีที่มีการจับกุมปราบปรามผู้กระทำความผิดตามพระราชบัญญัตินี้

(๘) มีมติให้รับบุคคลเป็นสมาชิกป่าชุมชนหรือให้สมาชิกป่าชุมชนพ้นจากการเป็นสมาชิกป่าชุมชน

(๙) ดำเนินการตามที่ได้เห็นสมควร เพื่อป้องกันหรือบรรเทาความเสียหายแก่ป่าชุมชน

(๑๐) ปฏิบัติการอื่นใดตามที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัตินี้ หรือตามที่คณะกรรมการนโยบายป่า

ชุมชน หรือคณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัด กำหนดให้เป็นหน้าที่ของคณะกรรมการจัดการป่าชุมชน

การออกข้อบังคับตามวรรคหนึ่ง (๒) และการรับบุคคลเป็นสมาชิกป่าชุมชนจะต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดก่อน

มาตรา ๓๑ แผนการจัดการป่าชุมชนที่คณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดอนุมัติแล้วให้ใช้บังคับได้ในเวลาสามปี

ให้คณะกรรมการจัดการป่าชุมชนเสนอแผนแผนจัดการป่าชุมชนต่อคณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดก่อนแผนจัดการป่าชุมชนเต็มหมวดอายุไม่น้อยกว่าหกเดือน และให้คณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดพิจารณาให้แล้วเสร็จภายในหกสิบวัน เมื่อคณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดอนุมัติแผนจัดการป่าชุมชนแล้ว ให้นำมาใช้บังคับถัดจากวันที่แผนจัดการป่าชุมชนเต็มหมวดอายุลงหรือในวันที่คณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดกำหนด แล้วแต่กรณี และให้นำมาตรา ๒๓ มาใช้บังคับโดยอนุโลม

ในระหว่างที่แผนจัดการป่าชุมชนเต็มหมวดอายุลง ถ้าคณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดยังไม่อนุมัติแผนจัดการป่าชุมชนใหม่ ให้นำแผนจัดการป่าชุมชนเดิมมาใช้ต่อไปจนกว่าจะมีการอนุมัติแผนจัดการป่าชุมชนใหม่

มาตรา ๓๒ ในกรณีที่มีเหตุอันสมควร คณะกรรมการป่าชุมชนอาจขอเปลี่ยนแปลงเขตป่าชุมชน ปรับปรุงแผนจัดการป่าชุมชน หรือขอให้เพิกถอนป่าชุมชนทั้งแปลงหรือบางส่วนได้ แต่ต้อง

แสดงเหตุผลและรายละเอียดโดยชัดแจ้งและให้นำมาตรา ๑๙ มาตรา ๒๐ มาตรา ๒๑ มาตรา ๒๒ มาตรา ๒๓ มาตรา ๒๔ มาตรา ๒๕ มาตรา ๒๖ มาใช้บังคับโดยอนุโลม

มาตรา ๓๓ พนักงานเจ้าหน้าที่ต้องจัดให้มีหลักเขต ป้าย หรือเครื่องหมายอื่นแสดงแนวเขตป่าชุมชนไว้ตามสมควร เพื่อให้ประชาชนเห็นได้ว่าเป็นเขตป่าชุมชน และคณะกรรมการจัดการป่าชุมชน และสมาชิกป่าชุมชนต้องให้ความร่วมมือในการดำเนินการนี้ด้วย

มาตรา ๓๔ ห้ามมิให้ทำไม้ที่มีอยู่ตามธรรมชาติในบริเวณพื้นที่อนุรักษ์ในเขตป่าชุมชน

การทำไม้ที่มีอยู่ตามธรรมชาตินอกบริเวณที่กำหนดในวรรคหนึ่ง หรือการทำไม้ที่สมาชิกป่าชุมชนปลูกขึ้นเองในเขตป่าชุมชนให้ทำได้ตามความจำเป็นเพียงเฉพาะเพื่อใช้สอยในครัวเรือนของสมาชิกป่าชุมชน หรือใช้ในกิจการสาธารณะของชุมชนนั้น ทั้งนี้ ให้เป็นไปตามระเบียบของคณะกรรมการนโยบายป่าชุมชน

การทำไม้ที่สมาชิกป่าชุมชนปลูกขึ้นในบริเวณนอกพื้นที่อนุรักษ์ในป่าชุมชนเพื่อการค้า ให้กระทำได้โดยต้องปฏิบัติให้เป็นไปตามกฎหมายว่าด้วยป่าไม้หรือกฎหมายว่าด้วยป่าสงวนแห่งชาติแล้วแต่กรณี

การเก็บหาของป่าในเขตป่าชุมชนให้เป็นไปตามระเบียบของคณะกรรมการนโยบายป่าชุมชน

บรรดาไม้และของป่าที่ได้จากป่าชุมชนที่ทำโดยถูกต้องตามข้อบังคับของคณะกรรมการป่าชุมชนและแผนจัดการป่าชุมชนตามพระราชบัญญัตินี้ ให้ได้รับยกเว้นไม่ต้องปฏิบัติตามกฎหมายว่าด้วยป่าไม้ในการแปรรูปไม้ การมีไม้หรือของป่าในครอบครอง การนำไม้หรือของป่าเคลื่อนที่และการผ่านด่านป่าไม้ การเสียค่าธรรมเนียม ค่าภาคหลวง หรือค่าใช้จ่ายในการบำรุงป่าหรือปลูกสร้างสวนป่าตามกฎหมายว่าด้วยป่าไม้และกฎหมายว่าด้วยป่าสงวนแห่งชาติ เว้นแต่การทำไม้ที่สมาชิกป่าชุมชนปลูกขึ้นเพื่อการค้า ให้เป็นไปตามที่กำหนดไว้ในวรรคสาม

มาตรา ๓๕ ให้คณะกรรมการจัดการป่าชุมชนมีอำนาจทำนิติกรรมใดๆ ผูกพันทรัพย์สินส่วนกลางของป่าชุมชนและดำเนินคดีเกี่ยวกับทรัพย์สินส่วนกลางของป่าชุมชนได้

มาตรา ๓๖ ในกรณีที่มีผู้ฝ่าฝืนพระราชบัญญัตินี้ หรือระเบียบ หรือข้อบังคับที่ออกตามพระราชบัญญัตินี้ และก่อให้เกิดความเสียหายแก่สัตว์ พืช ทรัพยากรธรรมชาติ หรือสิ่งแวดล้อมในป่าชุมชน ให้กรมป่าไม้หรือคณะกรรมการป่าชุมชนมีอำนาจฟ้องเรียกค่าสินไหมทดแทนดังต่อไปนี้

(๑) ค่าใช้จ่ายที่รัฐได้จ่ายไปในการเคลื่อนย้ายสิ่งทีก่อให้เกิดความเสียหาย หรือกระทำให้สิ่งนั้นหมดสภาพความเป็นอันตราย หรือความเป็นพืช ตลอดจนการนำเอาของนั้นมาเก็บ กัก หรือรักษาไว้

(๒) ค่าใช้จ่ายที่รัฐได้จ่ายไปในการทำให้ทรัพยากรธรรมชาติกลับคืนมาสู่สภาพเดิม

(๓) ค่าใช้จ่ายที่รัฐได้จ่ายไปในการช่วยเหลือบุคคล หรือทรัพย์สินของบุคคลอื่นเนื่อง
ใน
ความเสียหายนั้น

(๔) ค่าดำเนินงานต่างๆของรัฐในการประเมินความเสียหายและประเมินค่าใช้จ่ายใน
การ

เยียวยาผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และสุขภาพของบุคคล

(๕) ค่าใช้จ่ายต่างๆที่รัฐได้จ่ายในการดำเนินการใดๆเพื่อให้ได้รับค่าสินไหมทดแทน
ตามกฎหมาย

เช่น ค่าใช้จ่ายที่รัฐจ่ายเป็นค่าทำงานของเจ้าหน้าที่ของรัฐ ค่าใช้จ่ายในการรวบรวมพยานหลักฐาน
และการดำเนินคดีในศาล และค่าธรรมเนียมในศาล

(๖) มูลค่าของทรัพยากรธรรมชาติที่ต้องเสียหาย

ในการกำหนดค่าสินไหมทดแทนนอกจากดอกเบี้ยผิดนัดที่ต้องได้รับแล้ว ให้คำนึงถึงการ
เปลี่ยนแปลง

มูลค่าของเงินตราตั้งแต่เวลาที่ละเมิดจนถึงเวลาที่ชำระค่าสินไหมทดแทนประกอบด้วย

มาตรา ๓๗ ในการดำเนินคดีตามมาตรา ๓๕ และมาตรา ๓๖ คณะกรรมการป่าชุมชนอาจ
ขอให้พนักงานอัยการดำเนินคดีให้ก็ได้ และให้ได้รับช้อยกเว้นค่าฤชาธรรมเนียมตามที่กำหนดในกฎ
กระทรวง

มาตรา ๓๘ กรณีเกิดความเสียหายแก่ทรัพย์สินส่วนกลางของป่าชุมชน และคณะกรรมการ
ป่าชุมชนมิได้ดำเนินการฟ้องร้อง ให้อธิบดีมีอำนาจส่งเรื่องให้พนักงานอัยการฟ้องร้องคดีดังกล่าว
เพื่อเรียกร้องค่าเสียหายเพื่อจ่ายให้เป็นทรัพย์สินส่วนกลางของป่าชุมชนนั้นได้

มาตรา ๓๙ บทบัญญัติในมาตรา ๓๖ ไม่เป็นการลบล้างหรือจำกัดหน้าที่และความรับผิดชอบ
ทางแพ่งที่บุคคลมีอยู่ตามบทบัญญัติของบทกฎหมายอื่น และไม่เป็นการตัดอำนาจของผู้มีอำนาจ
หน้าที่ตามกฎหมายอื่นที่จะดำเนินการตามอำนาจหน้าที่ของตน

หมวด ๖

การควบคุมดูแลป่าชุมชน

มาตรา ๔๐ ป่าชุมชนที่ได้รับอนุมัติให้จัดตั้งขึ้นในจังหวัดใด ให้คณะกรรมการป่าชุมชน
ประจำจังหวัดนั้นมีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับป่าชุมชนนั้นตามพระราชบัญญัตินี้

มาตรา ๔๑ เพื่อประโยชน์ในการศึกษา การวิจัย ตลอดจนเพื่อติดตามผลการปฏิบัติการตามพระราชบัญญัตินี้ ให้เจ้าหน้าที่ป่าชุมชน และพนักงานเจ้าหน้าที่หรือผู้ซึ่งพนักงานเจ้าหน้าที่มอบหมาย มีอำนาจเข้าไปในป่าชุมชนในส่วนที่ไม่ใช่เขตสถาน เพื่อดำเนินการดังกล่าวได้

ในการปฏิบัติหน้าที่ตามวรรคหนึ่ง ให้บุคคลดังกล่าวแสดงบัตรประจำตัวหรือหนังสือแสดงการได้รับมอบหมาย แล้วแต่กรณี เมื่อบุคคลซึ่งเกี่ยวข้องร้องขอ

มาตรา ๔๒ องค์กรเอกชนอาจขออนุญาตคณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดเพื่อให้ตัวแทนของตนเข้าไปสอดส่องดูแลการปฏิบัติการตามพระราชบัญญัตินี้ของคณะกรรมการจัดการป่าชุมชนแห่งใดก็ได้ ในกรณีที่ได้รับอนุญาตแล้วให้ตัวแทนขององค์กรเอกชนนั้น มีอำนาจหน้าที่ตามมาตรา ๔๑ โดยอนุโลม และในการปฏิบัติหน้าที่ให้ถือว่าเป็นเจ้าพนักงานตามประมวลกฎหมายอาญา

มาตรา ๔๓ เจ้าหน้าที่ป่าชุมชนมีอำนาจและหน้าที่ดังต่อไปนี้

(๑) ตรวจสอบพื้นที่และตรวจตราดูแลการดำเนินการและกิจการต่างๆในป่าชุมชน

(๒) แนะนำ ส่งเสริม และสนับสนุนการดำเนินงานของคณะกรรมการจัดการป่าชุมชนให้

เป็นไปตามพระราชบัญญัตินี้

(๓) ในกรณีที่ไมอาจเรียกประชุมคณะกรรมการป่าชุมชนได้ทัน ให้มีอำนาจสั่งให้ผู้หนึ่งผู้

ใดออกจากป่าชุมชนหรือให้กระทำการหรืองดเว้นการกระทำใดๆในป่าชุมชน ในกรณีกระทำการฝ่าฝืนหรือไม่ปฏิบัติตามพระราชบัญญัตินี้ หรือระเบียบของคณะกรรมการนโยบายป่าชุมชน หรือข้อบังคับของคณะกรรมการจัดการป่าชุมชน และให้รายงานคณะกรรมการป่าชุมชนทราบ

(๔) ดำเนินการตามที่เห็นสมควรเพื่อป้องกันหรือบรรเทาความเสียหายแก่ป่าชุมชน

(๕) รายงานคณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดเมื่อปรากฏว่ามีกรณีจะต้องเพิกถอนป่าชุมชนทั้งแปลงหรือบางส่วน

มาตรา ๔๔ ในเขตป่าชุมชนห้ามมิให้บุคคลใดเข้ายึดถือครอบครอง ทำประโยชน์หรืออยู่อาศัยในที่ดิน

ก่อสร้าง แผ้วถาง เผาป่า ทำไม้ เก็บหาของป่า หรือกระทำความผิดประการใด อันเป็นการเสื่อมเสียแก่สภาพป่าชุมชน เว้นแต่ในกรณีที่พระราชบัญญัตินี้หรือกฎหมายอื่นบัญญัติให้กระทำได้

มาตรา ๔๕ เมื่อปรากฏว่ามีการกระทำหรือมีเหตุอันควรสงสัยว่ามีการกระทำความผิดตามพระราชบัญญัตินี้ คณะกรรมการป่าชุมชน เจ้าหน้าที่ป่าชุมชน และพนักงานเจ้าหน้าที่ที่มีอำนาจทำการหรือสั่งให้ทำการเฉพาะหน้าที่จำเป็น ดังต่อไปนี้

(๑) ตรวจค้นบุคคลหรือยานพาหนะ

(๒) จับและควบคุมตัวผู้กระทำความผิด

(๓) ยึดสิ่งของที่มีไว้เป็นความผิด หรือใช้หรือจะใช้ในการกระทำความผิด หรือได้มาจากการกระทำความผิด

ให้ส่งตัวผู้กระทำความผิดพร้อมด้วยสิ่งของที่ยึดไว้ให้แก่พนักงานสอบสวนที่มีเขตอำนาจโดยไม่ชักช้า

มาตรา ๔๖ ในการปฏิบัติหน้าที่ตามพระราชบัญญัตินี้ที่เกี่ยวกับความผิดอาญาให้คณะกรรมการจัดการป่าชุมชน เจ้าหน้าที่ป่าชุมชน และพนักงานเจ้าหน้าที่ เป็นพนักงานฝ่ายปกครองหรือตำรวจตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา

มาตรา ๔๗ ในกรณีที่คณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดพบว่า คณะกรรมการจัดการป่าชุมชน กรรมการจัดการป่าชุมชน หรือสมาชิกป่าชุมชน กระทำการฝ่าฝืนหรือไม่ปฏิบัติตามพระราชบัญญัตินี้ ระเบียบของคณะกรรมการนโยบายป่าชุมชน หรือข้อบังคับของคณะกรรมการป่าชุมชน คณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดมีอำนาจสั่งการให้คณะกรรมการจัดการป่าชุมชน กรรมการจัดการป่าชุมชน หรือสมาชิกป่าชุมชนดังกล่าวกระทำการหรืองดเว้นการกระทำนั้นได้

ผู้ได้รับคำสั่งของคณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดตามวรรคหนึ่ง ต้องปฏิบัติตามคำสั่งดังกล่าวภายในระยะเวลาที่คณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดกำหนด

ในกรณีที่ผู้ได้รับคำสั่งของคณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดตามวรรคหนึ่งไม่เห็นด้วยกับคำสั่งดังกล่าว ให้ยื่นอุทธรณ์ต่อรัฐมนตรีภายในสิบห้าวันนับแต่วันได้รับคำสั่งและให้นำมาตรา ๒๔ มาใช้บังคับโดยอนุโลม

การอุทธรณ์ไม่เป็นเหตุให้ทุเลาการที่ต้องปฏิบัติตามคำสั่งของคณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัด เว้นแต่คณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดหรือรัฐมนตรีจะสั่งเป็นอย่างอื่น

มาตรา ๔๘ อธิบดีมีอำนาจหน้าที่ติดตามดูแลการดำเนินงานของคณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัด และอาจสั่งให้กรรมการและเลขานุการของคณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดชี้แจงข้อเท็จจริงหรือแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการปฏิบัติงานของคณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดได้

มาตรา ๔๙ อธิบดีอาจขอให้คณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดกระทำการหรือยับยั้งกระทำการใดๆเพื่อให้เป็นไปตามกฎหมาย นโยบายหรือมติของคณะรัฐมนตรี และระเบียบของคณะกรรมการนโยบายป่าชุมชน

เมื่อคณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดได้รับแจ้งจากอธิบดีตามวรรคหนึ่งให้คณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดพิจารณาคำขอและแจ้งผลให้อธิบดีทราบภายในสามสิบวันนับแต่วันที่ได้รับแจ้งคำขอ

ในกรณีที่อธิบดีไม่เห็นชอบด้วยกับความเห็นของคณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดที่แจ้งตามวรรคสอง ให้อธิบดีนำเสนอรัฐมนตรีพิจารณา และให้นำมาตรา ๒๕ มาใช้บังคับโดยอนุโลม

มาตรา ๕๐ ในการปฏิบัติตามพระราชบัญญัตินี้ให้คณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัด คณะกรรมการจัดการป่าชุมชน เจ้าหน้าที่ป่าชุมชนและพนักงานเจ้าหน้าที่ เป็นเจ้าพนักงานตามประมวลกฎหมายอาญา

หมวด ๗

การเพิกถอนป่าชุมชน

มาตรา ๕๑ อธิบดีมีอำนาจสั่งเพิกถอนป่าชุมชนทั้งแปลงหรือแต่บางส่วนได้เมื่อมีกรณี ดังต่อไปนี้

- (๑) คณะกรรมการจัดการป่าชุมชนขอให้เพิกถอนป่าชุมชนตามมาตรา ๓๒
- (๒) คณะกรรมการจัดการป่าชุมชนทอดทิ้งไม่จัดการฟื้นฟูป่าชุมชนนั้นต่อไป
- (๓) คณะกรรมการจัดการป่าชุมชนไม่ปฏิบัติตามพระราชบัญญัตินี้ หรือระเบียบ

หรือข้อ

บังคับที่ออกตามพระราชบัญญัตินี้ อันจะเป็นเหตุให้ป่าชุมชนได้รับความเสียหายหรือมีเหตุไม่ควรไว้ใจให้จัดการป่าชุมชนต่อไป

ทั้งนี้ให้นำมาตรา ๒๓ และมาตรา ๒๔ มาใช้บังคับโดยอนุโลม

การเพิกถอนป่าชุมชนให้มีผลเมื่อได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้ว ในกรณีที่มิใช่การเพิกถอนป่าชุมชนทั้งแปลง ให้มีแผนที่แสดงแนวเขตที่เปลี่ยนแปลงแนบท้ายประกาศด้วย

มาตรา ๕๒ ทรัพย์สินส่วนกลางของป่าชุมชนที่ถูกเพิกถอน ถ้าเป็นสังหาริมทรัพย์ให้ตกเป็นทรัพย์สินของป่าชุมชนแห่งอื่นตามที่คณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัดกำหนด ส่วนที่เป็นอสังหาริมทรัพย์ให้ตกเป็นของแผ่นดิน

มาตรา ๕๓ ป่าชุมชนที่ถูกเพิกถอนตามมาตรา ๕๑ อาจมีการขอจัดตั้งป่าชุมชนใหม่อีกก็ได้ เว้นแต่ป่าชุมชนในเขตอนุรักษ์ การขอจัดตั้งป่าชุมชนใหม่ให้ปฏิบัติตามบทบัญญัติในหมวด ๔

หมวด ๘
บทกำหนดโทษ

มาตรา ๕๔ ผู้ใดฝ่าฝืนหรือไม่ปฏิบัติตามระเบียบของคณะกรรมการนโยบายป่าชุมชน ตามมาตรา ๑๒ ถ้าการกระทำนั้นไม่เป็นความผิดตามกฎหมายอื่น ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสาม เดือน หรือปรับไม่เกินห้าพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา ๕๕ ผู้ใดทำให้เสียหาย ทำลาย หรือเคลื่อนย้ายหลักเขต ป้าย หรือเครื่องหมายอื่นใดที่จัดให้มีขึ้นตามมาตรา ๓๓ ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสามเดือน หรือปรับไม่เกินห้าพันบาท หรือ ทั้งจำ ทั้งปรับ

มาตรา ๕๖ ผู้ใดขัดคำสั่งเจ้าหน้าที่ป่าชุมชนที่สั่งตามมาตรา ๔๓(๓) ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหกเดือน หรือปรับไม่เกินหนึ่งหมื่นบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา ๖๔ ผู้ใดเข้ายึดถือครอบครอง ทำประโยชน์หรืออยู่อาศัยในที่ดิน ก่นสร้าง แผ้วถาง เผาป่า ทำไม้ เก็บหาของป่า หรือกระทำด้วยประการใดๆ อันเป็นการฝ่าฝืนมาตรา ๔๔ ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินห้าปี หรือปรับไม่เกินหนึ่งแสนบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

ถ้าการกระทำดังกล่าวในวรรคหนึ่ง ได้กระทำในบริเวณพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์ของป่าชุมชน ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสิบห้าปี หรือปรับไม่เกินสามแสนบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

บทเฉพาะกาล

มาตรา ๕๘ การแต่งตั้งผู้ทรงคุณวุฒิเป็นกรรมการนโยบายป่าชุมชนในวาระเริ่มแรก มิให้นำบทบัญญัติมาตรา ๑๖ วรรคสอง มาใช้บังคับ และให้ดำเนินการให้แล้วเสร็จภายใน ๙๐ วัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

.....

นายกรัฐมนตรี

"สารพันธุกรรม" หมายความว่า สารเคมีที่ทำหน้าที่กำหนดลักษณะเฉพาะของสิ่งมีชีวิต โดยสามารถเป็นต้นแบบในการจำลองตนเองและถ่ายทอดไปยังรุ่นต่อไปได้

"การติดต่อสารพันธุกรรม" หมายความว่า กระบวนการในการนำสารพันธุกรรมที่มีต้นกำเนิดจากสิ่งมีชีวิตทั้งเป็นสารพันธุกรรมธรรมชาติ สารพันธุกรรมที่ดัดแปลงจากธรรมชาติ หรือสารพันธุกรรมที่สังเคราะห์ขึ้น ถ่ายเข้าไปรวมหรือร่วมอย่างถาวรกับสารพันธุกรรมเดิมของพืชทำให้มีลักษณะที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนตามธรรมชาติ

"สภาพทางพันธุกรรม" หมายความว่า องค์ประกอบโดยรวมของข้อมูลพันธุกรรมที่กำหนดการแสดงออกซึ่งลักษณะต่าง ๆ ของสิ่งมีชีวิตร่วมกันสภาพแวดล้อม

"ส่วนขยายพันธุ์" หมายความว่า พืชหรือส่วนหนึ่งส่วนใดของพืชที่สามารถทำให้เกิดพืชต้นใหม่ได้โดยวิธีปกติทางเกษตรกรรม

"นักปรับปรุงพันธุ์พืช" หมายความว่า ผู้ซึ่งทำการปรับปรุงพันธุ์ หรือพัฒนาพันธุ์จนได้พันธุ์พืชใหม่

"ชุมชน" หมายความว่า กลุ่มของประชาชนที่ตั้งถิ่นฐานและสืบทอดระบบวัฒนธรรมร่วมกันมาโดยต่อเนื่อง และได้ขึ้นทะเบียนตามพระราชบัญญัตินี้

"คณะกรรมการ" หมายความว่า คณะกรรมการคุ้มครองพันธุ์พืช

"พนักงานเจ้าหน้าที่" หมายความว่า ผู้ซึ่งรัฐมนตรีประกาศแต่งตั้งให้ปฏิบัติการตามพระราชบัญญัตินี้

"อธิบดี" หมายความว่า อธิบดีกรมวิชาการเกษตร

"รัฐมนตรี" หมายความว่า รัฐมนตรีผู้รักษาการตามพระราชบัญญัตินี้

มาตรา ๔ ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์รักษาการตามพระราชบัญญัตินี้ และให้มีอำนาจแต่งตั้งพนักงานเจ้าหน้าที่ กับออกกฎกระทรวงกำหนดค่าธรรมเนียมไม่เกิน อัตราท้ายพระราชบัญญัตินี้ และกำหนดกิจการอื่นและออกประกาศเพื่อปฏิบัติการตามพระราชบัญญัตินี้

กฎกระทรวงและประกาศนั้น เมื่อได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้วให้ใช้บังคับได้

หมวด ๑

คณะกรรมการคุ้มครองพันธุ์พืช

มาตรา ๕ ให้มีคณะกรรมการคุ้มครองพันธุ์พืช ประกอบด้วยปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นประธานกรรมการ เลขาธิการคณะกรรมการคุ้มครองผู้บริโภค อธิบดีกรมการค้าภายใน อธิบดีกรมทรัพย์สินทางปัญญา อธิบดีกรมประมง อธิบดีกรมป่าไม้ อธิบดีกรมส่งเสริมการเกษตร ผู้อำนวยการศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ ผู้อำนวยการสถาบันการแพทย์แผนไทย ผู้อำนวยการองค์การสวนพฤกษศาสตร์ และกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ

ซึ่งคณะรัฐมนตรีแต่งตั้งสิบสองคน ในจำนวนนี้จะต้องแต่งตั้งจากเกษตรกรหรือนักวิชาการ
ด้านปรับปรุงพันธุ์พืชจากสถาบันการศึกษาหนึ่งคน นักวิชาการด้านอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
จากสถาบันการศึกษาหนึ่งคน ผู้แทนองค์การพัฒนาเอกชนที่ไม่แสวงหากำไรที่มีกิจ
กรรมเกี่ยวกับการเกษตร และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติสองคน ผู้แทนสมาคมที่มีวัตถุประสงค์
เกี่ยวกับการปรับปรุงพันธุ์และขยายพันธุ์พืช หรือเกี่ยวกับเมล็ดพันธุ์พืชสองคนเป็น
กรรมการ และอธิบดีกรมวิชาการเกษตรเป็นกรรมการและเลขานุการ

กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งเป็นเกษตรกร ต้องเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ด้านการอนุรักษ์
พัฒนาหรือใช้ประโยชน์จากพันธุ์พืช โดยให้คัดเลือกจากการเสนอชื่อของกลุ่ม ชมรม สมาคม
กลุ่มเกษตรกร หรือสหกรณ์การเกษตรของทุกภูมิภาคโดยต้องมีกรรมการจากภูมิภาคละอย่าง
น้อยหนึ่งคน

กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิจากองค์การพัฒนาเอกชนที่ไม่แสวงหากำไรที่มีกิจกรรมเกี่ยวกับ
การเกษตรและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติตามวรรคหนึ่งให้คัดเลือกจากรายชื่อที่เสนอโดย
องค์การพัฒนาเอกชนดังกล่าว

การคัดเลือกกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการ ที่กำหนดใน
กฎกระทรวง

มาตรา ๖ ให้คณะกรรมการมีอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้

- (๑) เสนอแนะรัฐมนตรีในการออกกฎกระทรวงและประกาศตามพระราชบัญญัติ
- (๒) พิจารณา วินิจฉัยอุทธรณ์คำสั่งของอธิบดีตามมาตรา ๒๕ และมาตรา ๒๖
- (๓) ให้ความเห็นหรือคำแนะนำแก่รัฐมนตรีเกี่ยวกับการปฏิบัติการตามพระราชบัญญัตินี้
- (๔) วางระเบียบเกี่ยวกับการศึกษา ทดลอง วิจัย และปรับปรุงหรือพัฒนาพันธุ์พืชจาก
พันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่น พันธุ์พืชพื้นเมืองทั่วไป และพันธุ์พืชป่าหรือส่วนหนึ่งส่วนใด ของ
พันธุ์พืชดังกล่าว
- (๕) วางระเบียบเกี่ยวกับการบริหารกองทุนคุ้มครองพันธุ์พืช
- (๖) กำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการในการให้บำเหน็จพิเศษแก่ลูกจ้างหรือเจ้าหน้าที่ของ
รัฐซึ่งปรับปรุงพันธุ์พืชใหม่ให้แก่หน่วยงานต้นสังกัด
- (๗) กำหนดหน่วยงานหรือสถาบันให้มีอำนาจหน้าที่ตรวจสอบประเมินผลกระทบด้าน
ความปลอดภัยทางชีวภาพและสิ่งแวดล้อม
- (๘) ปฏิบัติการอื่นตามที่กฎหมายบัญญัติให้เป็นหน้าที่ของคณะกรรมการ

มาตรา ๗ กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิมีวาระการดำรงตำแหน่งคราวละสองปี

กรรมการซึ่งพ้นจากตำแหน่งอาจได้รับการแต่งตั้งอีกได้ แต่จำดำรงตำแหน่งเกินสอง
วาระติดต่อกันไม่ได้

มาตรา ๘ นอกจากการพ้นจากตำแหน่งตามวาระตามมาตรา ๗ กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิพ้นจากตำแหน่ง เมื่อ

(๑) ตาย

(๒) ลาออก

(๓) เป็นบุคคลล้มละลาย

(๔) เป็นคนไร้ความสามารถหรือคนเสมือนไร้ความสามารถ

(๕) ได้รับโทษจำคุกโดยคำพิพากษาถึงที่สุดให้จำคุก เว้นแต่เป็นโทษสำหรับความผิดที่กระทำโดยประมาท หรือความผิดลหุโทษ

ในกรณีที่กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิพ้นจากตำแหน่งก่อนวาระ ให้คณะรัฐมนตรีแต่งตั้งบุคคลซึ่งได้รับการคัดเลือกตามมาตรา ๕ เป็นกรรมการแทนเว้นแต่วาระการดำรงตำแหน่งของกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิเหลือไม่ถึงเก้าสิบวันจะไม่แต่งตั้งก็ได้ และให้ผู้ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งแทนอยู่ในตำแหน่งเท่ากับวาระที่เหลืออยู่ของผู้ซึ่งตนแทน

มาตรา ๙ การประชุมของคณะกรรมการต้องมีกรรมการมาประชุมไม่น้อยกว่ากึ่งหนึ่งของจำนวนกรรมการทั้งหมดจึงจะเป็นองค์ประชุม

ถ้าประธานกรรมการไม่อยู่ในที่ประชุม หรือไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ให้กรรมการซึ่งมาประชุมเลือกกรรมการคนหนึ่งขึ้นทำหน้าที่แทน

การวินิจฉัยชี้ขาดของที่ประชุมให้ถือเสียงข้างมาก กรรมการคนหนึ่งมีเสียงหนึ่งในการลงคะแนน ถ้าคะแนนเสียงเท่ากัน ให้ประธานในที่ประชุมออกเสียงเพิ่มขึ้นอีกเสียงหนึ่งเป็นเสียงชี้ขาด

ในกรณีที่กรรมการเป็นผู้มีส่วนได้เสียไม่ว่าโดยตรงหรือโดยอ้อมในเรื่องใดห้ามมิให้กรรมการผู้นั้นเข้าร่วมประชุม

มาตรา ๑๐ ในการปฏิบัติหน้าที่ตามพระราชบัญญัตินี้ คณะกรรมการมีอำนาจแต่งตั้งคณะอนุกรรมการ เพื่อปฏิบัติการตามที่คณะกรรมการมอบหมายได้

คณะอนุกรรมการตามวรรคหนึ่งมีอำนาจหน้าที่ตามที่คณะกรรมการมอบหมาย

ให้นำมาตรา ๙ มาใช้บังคับแก่การประชุมของคณะอนุกรรมการโดยอนุโลม

หมวด ๒

พันธุ์พืช

มาตรา ๑๑ พันธุ์พืชตามพระราชบัญญัตินี้ต้องประกอบด้วยลักษณะดังต่อไปนี้

(๑) มีความสม่ำเสมอของลักษณะประจำพันธุ์ทางด้านสัณฐานวิทยา สรีรวิทยาหรือคุณสมบัติอื่นที่เป็นผลเนื่องจากการแสดงออกของสภาพทางพันธุกรรมที่จำเพาะต่อพันธุ์พืชนั้น

(๒) มีความคงตัวของลักษณะประจำพันธุ์ที่สามารถแสดงลักษณะประจำพันธุ์ได้ในทุก
ครั้งของการผลิตส่วนขยายพันธุ์พืชนั้น เมื่อขยายพันธุ์ด้วยวิธีทั่วไปสำหรับพืชนั้น

(๓) มีลักษณะประจำพันธุ์แตกต่างจากพันธุ์อื่นอย่างเด่นชัด ทางสัณฐานวิทยา สรีรวิ
ทยา หรือมีคุณสมบัติอย่างหนึ่งอย่างใด ซึ่งเป็นผลเนื่องจากการแสดงออกของสภาพทางพันธุ
กรรมที่แตกต่างจากพันธุ์พืชอื่น

ลักษณะของพันธุ์พืชตาม (๑) ไม่ใช่บังคับกับพันธุ์พืชป่า

หมวด ๓

การคุ้มครองพันธุ์พืชใหม่

มาตรา ๑๒ พันธุ์พืชที่จะขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ตามพระราชบัญญัตินี้ ต้องมีองค์
ประกอบดังต่อไปนี้

(๑) เป็นพันธุ์พืชที่ไม่มีการนำส่วนขยายพันธุ์มาใช้ประโยชน์ไม่ว่าจะเป็นการขายหรือ
จำหน่ายด้วยประการใด ทั้งในหรือนอกราชอาณาจักรโดนนักปรับปรุงพันธุ์ หรือด้วยความยิน
ยอมของนักปรับปรุงพันธุ์เกินกว่าหนึ่งปีก่อนวันยื่นขอจดทะเบียน

(๒) มีความแตกต่างจากพันธุ์พืชอื่นที่ปรากฏอยู่ในวันยื่นขอจดทะเบียนโดยความแตก
ต่างนั้นเกี่ยวข้องกับลักษณะที่เป็นประโยชน์ต่อการเพาะปลูก การบริโภค เกษตรกรรม การผลิต
หรือการแปรรูป และให้หมายความรวมถึงมีความแตกต่างจากพันธุ์พืชดังต่อไปนี้ด้วย

(ก) พันธุ์พืชที่ได้รับการจดทะเบียนคุ้มครองไว้แล้ว ไม่ว่าในหรือนอกราชอาณาจักร ก่อน
วันยื่นขอจดทะเบียน

(ข) พันธุ์พืชที่มีการยื่นขอจดทะเบียนในราชอาณาจักรไว้แล้วและได้รับการจดทะเบียน
ในเวลาต่อมา

มาตรา ๑๓ พันธุ์พืชใหม่ที่มีผลกระทบอย่างรุนแรงในทางตรงหรือทางอ้อมต่อสิ่งแวดล้อม
สุขภาพ หรือสวัสดิภาพของประชาชน ห้ามมิให้จดทะเบียนตามพระราชบัญญัตินี้

พันธุ์พืชใหม่ที่ได้จากการตัดต่อสารพันธุกรรมจะจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ได้ ต่อเมื่อผ่าน
การประเมินผลกระทบทางด้านความปลอดภัยต่อสิ่งแวดล้อม สุขภาพ หรือสวัสดิภาพของ
ประชาชนจากกรมวิชาการเกษตรหรือหน่วยงานหรือสถาบันอื่นที่คณะกรรมการกำหนด ตาม
หลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๑๔ ให้รัฐมนตรีโดยความเห็นชอบของคณะกรรมการ มีอำนาจประกาศในราช
กิจจานุเบกษากำหนดพืชชนิดใดให้เป็นพันธุ์พืชใหม่ที่จะได้รับการคุ้มครองและพืชชนิดใดที่มี
ความสำคัญต่อความมั่นคงของประเทศ

มาตรา ๑๕ ผู้ขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ ต้องเป็นนักปรับปรุงพันธุ์พืชและมีคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่งดังต่อไปนี้

- (๑) มีสัญชาติไทย หรือเป็นนิติบุคคลที่มีสำนักงานใหญ่ตั้งอยู่ในประเทศ
- (๒) มีสัญชาติของประเทศที่ยินยอมให้บุคคลสัญชาติไทย หรือนิติบุคคลที่มีสำนักงานใหญ่ตั้งอยู่ในประเทศไทย ขอรับการคุ้มครองในประเทศนั้นได้
- (๓) มีสัญชาติของประเทศที่เป็นภาคีแห่งอนุสัญญาหรือความตกลงระหว่างประเทศ เกี่ยวกับการคุ้มครองพันธุ์พืชที่ประเทศไทยเป็นภาคีอยู่ด้วย
- (๔) มีภูมิสำเนา หรือประกอบอุตสาหกรรมหรือพาณิชย์กรรมอย่างจริงจังในประเทศ ไทยหรือประเทศที่เป็นภาคีแห่งอนุสัญญาหรือความตกลงระหว่างประเทศเกี่ยวกับการคุ้มครองพันธุ์พืชที่ประเทศไทยเป็นภาคีอยู่ด้วย

มาตรา ๑๖ สิทธิขอรับความคุ้มครองพันธุ์พืชใหม่สำหรับการปรับปรุงพันธุ์พืชซึ่งลูกจ้าง หรือผู้รับจ้างได้กระทำขึ้นโดยการทำงานตามสัญญาจ้าง หรือโดยสัญญาจ้างที่มีวัตถุประสงค์ให้ ทำการปรับปรุงพันธุ์พืชใหม่ ย่อมตกเป็นของนายจ้างหรือผู้ว่าจ้างแล้วแต่กรณี เว้นแต่สัญญา จ้างระบุไว้เป็นอย่างอื่น ทั้งนี้ ในการจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่นายจ้างหรือผู้ว่าจ้างต้องมี คุณสมบัติตาม (๑) (๒) (๓) หรือ (๔) ของมาตรา ๑๕ ด้วย

สิทธิขอรับความคุ้มครองพันธุ์พืชใหม่สำหรับการปรับปรุงพันธุ์พืชซึ่งเจ้าหน้าที่ของรัฐได้ กระทำการตามหน้าที่ตกเป็นของหน่วยงานของรัฐต้นสังกัดของเจ้าหน้าที่ผู้นั้น

ถ้านายจ้าง ผู้ว่าจ้าง หรือหน่วยงานของรัฐต้นสังกัดของเจ้าหน้าที่ของรัฐได้รับผล ประโยชน์จากการปรับปรุงพันธุ์พืชใหม่ ให้ลูกจ้าง ผู้รับจ้าง หรือเจ้าหน้าที่ของรัฐผู้นั้นได้รับ บำเหน็จพิเศษนอกเหนือจากค่าจ้างหรือเงินเดือนตามปกติแล้วแต่กรณี

การได้รับบำเหน็จพิเศษตามวรรคสาม ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่คณะ กรรมการกำหนด

มาตรา ๑๗ ถ้ามีบุคคลหลายคนทำการปรับปรุงพันธุ์ หรือทำการพัฒนาพันธุ์พืชใหม่ ร่วมกัน บุคคลเหล่านั้นมีสิทธิขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ร่วมกัน

ในกรณีที่นักปรับปรุงพันธุ์พืชร่วมรายใดไม่ยอมรับร่วมขอจดทะเบียนหรือติดต่อไม่ได้หรือ ขาดคุณสมบัติตามมาตรา ๑๕ นักปรับปรุงพันธุ์พืชร่วมรายอื่นจะขอจดทะเบียนสำหรับพันธุ์พืช ใหม่ที่ได้ทำร่วมกันนั้นในนามของตนเองก็ได้

นักปรับปรุงพันธุ์พืชร่วมซึ่งไม่ได้ร่วมขอจดทะเบียน จะขอเข้าเป็นผู้ร่วมขอจดทะเบียน เมื่อใดก็ได้ก่อนมีการออกหนังสือสำคัญแสดงการจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ เมื่อได้รับคำขอแล้วให้ พนักงานเจ้าหน้าที่ตรวจสอบข้อเท็จจริงว่าผู้ร่วมขอจดทะเบียนมีสิทธิขอจดทะเบียนหรือไม่ ใน การนี้ ให้พนักงานเจ้าหน้าที่แจ้งกำหนดวันตรวจสอบและส่งสำเนาคำขอไปยังผู้จดทะเบียนและผู้ร่วมขอจดทะเบียนด้วย

ในการตรวจสอบตามวรรคสาม พนักงานเจ้าหน้าที่จะเรียกผู้จดทะเบียนและผู้ร่วมขอจดทะเบียนมาให้ถ้อยคำ ชี้แจง หรือให้ส่งเอกสารหลักฐานเพื่อประกอบการพิจารณาก็ได้ เมื่อพนักงานเจ้าหน้าที่ได้ดำเนินการตรวจสอบแล้วให้เสนอความเห็นต่ออธิบดี เมื่ออธิบดีได้วินิจฉัยแล้ว ให้แจ้งคำวินิจฉัยไปยังผู้จดทะเบียนและผู้ร่วมขอจดทะเบียน

มาตรา ๑๘ ในกรณีที่นักปรับปรุงพันธุ์พืชหลายรายต่างทำการปรับปรุงพันธุ์หรือพัฒนาพันธุ์ใหม่ที่เป็นพันธุ์พืชเดียวกันโดยมิได้ร่วมกัน ให้ผู้ที่ยื่นคำขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ไว้ก่อนเป็นผู้มีสิทธิดีกว่า

ถ้าการขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ตามวรรคหนึ่งได้กระทำในวันเดียวกันให้ผู้ยื่นคำขอตกลงกันว่าจะให้ผู้ยื่นคำขอตกลงกันว่าจะให้ผู้ใดมีสิทธิแต่ผู้เดียวหรือให้มีสิทธิร่วมกัน ถ้าตกลงกันไม่ได้ภายในเวลาที่อธิบดีกำหนด ให้ผู้กรณีแรกดีไปสู่ศาลภายในกำหนดเก้าสิบวันนับแต่วันสิ้นระยะเวลาที่อธิบดีกำหนด ถ้าไม่นำคดีไปสู่ศาลภายในกำหนดเวลาดังกล่าว ให้ถือว่าบุคคลเหล่านั้นละทิ้งคำขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่

มาตรา ๑๙ การขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง

คำขอจดทะเบียนต้องมีรายการดังต่อไปนี้

- (๑) ชื่อพันธุ์พืชใหม่ และรายละเอียดที่เป็นลักษณะสำคัญของพันธุ์พืชใหม่
- (๒) ชื่อนักปรับปรุงพันธุ์พืชซึ่งมีส่วนร่วมในการปรับปรุงพันธุ์ หรือพัฒนาพันธุ์พืชใหม่
- (๓) รายละเอียดแสดงที่มาของพันธุ์พืชใหม่ หรือสารพันธุกรรมที่ใช้ในการปรับปรุงพันธุ์ หรือพัฒนาพันธุ์พืชใหม่ ตลอดจนกรรมวิธีในการปรับปรุงพันธุ์พืช โดยต้องมีรายละเอียดที่ทำให้สามารถเข้าใจกรรมวิธีดังกล่าวได้อย่างชัดเจน

(๔) คำรับรองว่าจะส่งมอบส่วนขยายพันธุ์ของพันธุ์พืชใหม่ที่ขอจดทะเบียนและสารพันธุกรรมที่ใช้ในการปรับปรุงพันธุ์หรือพัฒนาพันธุ์พืชใหม่ตาม (๓) ให้แก่พนักงานเจ้าหน้าที่เพื่อทำการตรวจสอบ ตามเวลาที่พนักงานเจ้าหน้าที่กำหนด

(๕) ข้อตกลงแบ่งปันผลประโยชน์ในกรณีที่มีการใช้พันธุ์พืชพื้นเมืองทั่วไปหรือพันธุ์พืชป่าหรือส่วนหนึ่งส่วนใดของพันธุ์พืชดังกล่าวในการปรับปรุงพันธุ์สำหรับใช้ประโยชน์ในทางการค้า

(๖) รายการอื่นตามที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๒๐ ผู้ซึ่งได้ยื่นคำขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ไว้นอกราชอาณาจักร ถ้ายื่นคำจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่นั้นในราชอาณาจักรภายในหนึ่งปีนับแต่วันที่ได้ยื่นคำขอจดทะเบียนนอกราชอาณาจักรเป็นครั้งแรก ผู้นั้นจะขอให้ระบุวันที่ได้ยื่นคำขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่นอกราชอาณาจักรเป็นครั้งแรกเป็นวันที่ได้ยื่นคำขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ในราชอาณาจักรก็

ได้ หากประเทศที่ขอจดทะเบียนเป็นครั้งแรก และผู้จดทะเบียนมีสัญชาติของประเทศที่ให้ สิทธิทำนองเดียวกันกับบุคคลสัญชาติไทย

พนักงานเจ้าหน้าที่อาจสั่งให้ผู้ยื่นคำขอตามวรรคหนึ่งส่งสำเนาคำขอจดทะเบียนพันธุ์พืช ใหม่ที่ได้ยื่นไว้ในต่างประเทศพร้อมคำแปลเป็นภาษาไทยหรือหลักฐานอื่นภายในเวลาที่กำหนด ซึ่งจะต้องไม่น้อยกว่าเก้าสิบวัน

มาตรา ๒๑ ในการพิจารณาคำขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ให้พนักงานเจ้าหน้าที่ทำการ ตรวจสอบ ดังนี้

(๑) ตรวจสอบคำขอจดทะเบียนให้ถูกต้องตามมาตรา ๑๙

(๒) ตรวจสอบว่ามีลักษณะเป็นพันธุ์พืชตามมาตรา ๑๑ เป็นพันธุ์พืชใหม่ที่มีคุณสมบัติ ตามมาตรา ๑๒ ไม่ต้องห้ามมิให้จดทะเบียนตามมาตรา ๑๓ วรรคหนึ่ง และผ่านการประเมินตาม มาตรา ๑๓ วรรคสอง

ทั้งนี้ ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง

ถ้ามีค่าใช้จ่ายในการตรวจสอบพันธุ์พืชนั้น ให้ผู้ขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ชำระค่าใช้จ่าย เท่าจำนวนที่จ่ายจริงต่อพนักงานเจ้าหน้าที่ภายในหกสิบวันนับแต่วันที่ได้รับแจ้งจาก พนักงานเจ้าหน้าที่ ถ้าผู้ขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ไม่ชำระภายในระยะเวลาที่กำหนดไว้ให้ถือว่า ละทิ้งคำขอจดทะเบียน

มาตรา ๒๒ เมื่อพนักงานเจ้าหน้าที่ได้ตรวจสอบตามมาตรา ๒๑ แล้วให้พนักงานเจ้า หน้าที่ทำรายงานการตรวจสอบเสนอต่ออธิบดี

เมื่ออธิบดีพิจารณารายงานการตรวจสอบของพนักงานเจ้าหน้าที่ตามวรรคหนึ่งแล้ว เห็น ว่าคำขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ถูกต้องตามมาตรา ๑๙ ให้อธิบดีมีคำสั่งให้ประกาศโฆษณาคำขอ จดทะเบียนดังกล่าวภายในสามสิบวันนับแต่วันที่ได้รับรายงาน โดยให้ผู้ขอจดทะเบียนเป็นผู้ออก ค่าใช้จ่ายในการประกาศโฆษณาตามจำนวนที่จ่ายจริง ตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่ กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๒๓ ผู้ใดเห็นว่าตนมีสิทธิในพันธุ์พืชใหม่ดีกว่าผู้ขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่หรือ เห็นว่าคำขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ใดไม่ชอบด้วยมาตรา ๑๒ มาตรา ๑๓ มาตรา ๑๔ มาตรา ๑๖ หรือมาตรา ๒๐ ผู้นั้นจะยื่นคำคัดค้านก็ได้โดยให้ยื่นต่อพนักงานเจ้าหน้าที่ภายในเก้าสิบวัน นับแต่วันเริ่มประกาศโฆษณาตามมาตรา ๒๒

เมื่อพนักงานเจ้าหน้าที่ได้รับคำคัดค้านตามวรรคหนึ่ง ให้ส่งสำเนาคำคัดค้านไปยังผู้ขอ จดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ ให้ผู้ขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ยื่นคำโต้แย้งภายในเก้าสิบวันนับแต่วัน ที่ได้รับสำเนาคำคัดค้าน ถ้าผู้ขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ไม่ยื่นคำโต้แย้งภายในกำหนดเวลาดัง กล่าว ให้ถือว่าละทิ้งคำขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่นั้น

คำคัดค้านและคำโต้แย้งให้ยื่นพร้อมหลักฐานประกอบ

มาตรา ๒๔ ในการพิจารณาคำคัดค้านและคำโต้แย้ง ผู้คัดค้านหรือผู้โต้แย้งจะนำพยานหลักฐานมาแสดงหรือแถลงเพิ่มเติมก็ได้ ทั้งนี้ ตามระเบียบที่อธิบดีกำหนด

ให้อธิบดีวินิจฉัยคำคัดค้านและคำโต้แย้งตามวรรคหนึ่งให้เสร็จสิ้นภายในหกสิบวันนับแต่วันที่ได้รับคำคัดค้านหรือคำโต้แย้ง

มาตรา ๒๕ ในกรณีที่อธิบดีได้วินิจฉัยว่าผู้คัดค้านเป็นผู้มีสิทธิในพันธุ์พืชใหม่ดีกว่าผู้ขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ ให้อธิบดีส่งยกคำขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ ผู้ขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ที่มีสิทธิอุทธรณ์คำสั่งของอธิบดีต่อคณะกรรมการภายในเก้าสิบวันนับแต่วันที่รับแจ้งคำสั่งของอธิบดี

ในกรณีที่ผู้ขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่มีได้อุทธรณ์คำสั่งของอธิบดีหรือได้อุทธรณ์แต่คณะกรรมการได้วินิจฉัยยืนตามคำสั่งของอธิบดี ถ้าผู้คัดค้านได้ยื่นคำขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ภายในหนึ่งร้อยแปดสิบวันนับแต่วันที่รับแจ้งคำสั่งของอธิบดีหรือคำวินิจฉัยของคณะกรรมการ แล้วแต่กรณี ให้ถือว่าผู้คัดค้านได้ยื่นคำขอจดทะเบียนในวันเดียวกับวันที่ผู้ขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ยื่นคำขอจดทะเบียน และให้ถือว่าการประกาศโฆษณาคำขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ของผู้นั้นคำขอเดิมเป็นการประกาศโฆษณาคำขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ของผู้คัดค้านด้วย

มาตรา ๒๖ ในกรณีที่อธิบดีได้วินิจฉัยว่าผู้คัดค้านเป็นผู้ไม่มีสิทธิในพันธุ์พืชใหม่ให้อธิบดีส่งยกคำคัดค้านนั้น

ผู้คัดค้านมีสิทธิอุทธรณ์คำสั่งของอธิบดีต่อคณะกรรมการภายในเก้าสิบวันนับแต่วันที่รับแจ้งคำสั่งของอธิบดี

ให้คณะกรรมการวินิจฉัยอุทธรณ์ให้เสร็จสิ้นภายในเก้าสิบวันนับแต่วันที่รับคำอุทธรณ์

มาตรา ๒๗ เมื่อคณะกรรมการได้วินิจฉัยตามมาตรา ๒๕ หรือมาตรา ๒๖ แล้ว ถ้าผู้ขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่หรือผู้คัดค้าน แล้วแต่กรณี ไม่เห็นด้วยกับคำวินิจฉัยของคณะกรรมการให้มีสิทธินำคดีไปสู่ศาลได้ภายในหกสิบวันนับแต่วันที่รับแจ้งคำวินิจฉัย ถ้าไม่ดำเนินคดีภายในกำหนดเวลาดังกล่าว ให้ถือว่าคำวินิจฉัยของคณะกรรมการเป็นที่สุด

ในกรณีที่ศาลได้มีคำสั่งหรือคำพิพากษาถึงที่สุดให้ผู้คัดค้านเป็นผู้มีสิทธิในพันธุ์พืชใหม่ให้นำความในมาตรา ๒๕ วรรคสอง มาใช้บังคับโดยอนุโลม

มาตรา ๒๘ ถ้าปรากฏว่าคำขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ไม่ชอบด้วย มาตรา ๑๒ มาตรา ๑๓ มาตรา ๑๔ มาตรา ๑๖ มาตรา ๑๙ หรือมาตรา ๒๐ ให้อธิบดีสั่งยกคำขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ และให้พนักงานเจ้าหน้าที่แจ้งคำสั่งไปยังผู้ขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ รวมทั้งผู้คัดค้าน ในกรณีที่มีการคัดค้านตามมาตรา ๒๓

ถ้าการยกคำขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ได้กระทำภายหลังจากการประกาศโฆษณาตาม มาตรา ๒๒ ให้ประกาศโฆษณาคำสั่งยกคำขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ โดยให้นำความในมาตรา ๒๒ มาใช้บังคับโดยอนุโลม

มาตรา ๒๙ เมื่ออธิบดีพิจารณารายงานผลการตรวจสอบของพนักงานเจ้าหน้าที่และ กระบวนการขอจดทะเบียนโดยตลอดแล้วเห็นว่าไม่มีเหตุขัดข้องในการรับจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ ให้อธิบดีมีคำสั่งให้รับจดทะเบียน

ให้ผู้ขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ชำระค่าธรรมเนียมการออกหนังสือสำคัญแสดงการจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ภายในหกสิบวันนับแต่วันที่ได้รับแจ้งถ้าผู้ขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ไม่ชำระค่าธรรมเนียมภายในเวลาที่กำหนด ให้ถือว่าละทิ้งคำขอ

เมื่อผู้ขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ได้ชำระค่าธรรมเนียมตามวรรคสองแล้วให้พนักงานเจ้าหน้าที่จดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่และออกหนังสือสำคัญแสดงการจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ให้แก่ผู้ขอจดทะเบียนภายในเจ็ดวันนับแต่วันที่ได้รับชำระค่าธรรมเนียม

หนังสือสำคัญแสดงการจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ ให้เป็นไปตามแบบที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๓๐ ให้อธิบดีประกาศชื่อพันธุ์พืชใหม่ที่ได้รับการจดทะเบียนตามพระราชบัญญัตินี้ในราชกิจจานุเบกษา

มาตรา ๓๑ หนังสือสำคัญแสดงการจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ ให้มีอายุดังต่อไปนี้

(๑) พืชที่ให้ผลผลิตตามลักษณะประจำพันธุ์ได้หลังจากปลูกจากส่วนขยายพันธุ์ภายในเวลาไม่เกินสองปี ให้มีอายุสิบสองปี

(๒) พืชที่ให้ผลผลิตตามลักษณะประจำพันธุ์ได้หลังจากปลูกจากส่วนขยายพันธุ์ในเวลาเกินกว่าสองปี ให้มีอายุสิบเจ็ดปี

(๓) พืชที่ใช้ประโยชน์จากเนื้อไม้ที่ให้ผลผลิตตามลักษณะประจำพันธุ์ได้หลังจากปลูกจากส่วนขยายพันธุ์ในเวลาเกินกว่าสองปี ให้มีอายุยี่สิบเจ็ดปี

อายุหนังสือสำคัญแสดงการจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ตามวรรคหนึ่ง ให้นับตั้งแต่วันที่ออกหนังสือสำคัญแสดงการจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่

มาตรา ๓๒ ให้ผู้ได้รับหนังสือสำคัญแสดงการจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่เป็นผู้ทรงสิทธิในพันธุ์พืชใหม่นั้น

ผู้ทรงสิทธิในพันธุ์พืชใหม่จะอนุญาตให้บุคคลใดใช้สิทธิในพันธุ์พืชใหม่ของตนหรือจะโอนสิทธิในพันธุ์พืชใหม่ให้แก่บุคคลอื่นก็ได้

ในกรณีที่บุคคลหลายคนเป็นผู้ทรงสิทธิร่วมกัน การโอนสิทธิหรือการอนุญาตให้บุคคลอื่นใช้สิทธิ จะกระทำได้อีกแต่ด้วยความยินยอมของผู้ทรงสิทธิทุกคน

การโอนสิทธิหรือการอนุญาตให้บุคคลอื่นใช้สิทธิตามวรรคสอง ต้องทำเป็นหนังสือและจดทะเบียนต่อพนักงานเจ้าหน้าที่ตามหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๓๓ ผู้ทรงสิทธิในพันธุ์พืชใหม่มีสิทธิแต่เพียงผู้เดียวในการผลิตขายหรือจำหน่ายด้วยประการใด นำเข้ามาในราชอาณาจักร ส่งออกนอกราชอาณาจักร หรือมีไว้เพื่อกระทำการอย่างหนึ่งอย่างใดดังกล่าวซึ่งส่วนขยายพันธุ์ของพันธุ์พืชใหม่

ความในวรรคหนึ่งไม่ใช้บังคับแก่กรณีดังต่อไปนี้

(๑) การกระทำเกี่ยวกับพันธุ์พืชใหม่ที่ได้รับการคุ้มครอง โดยไม่มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นส่วนขยายพันธุ์

(๒) การศึกษา ค้นคว้า ทดลอง หรือวิจัยเกี่ยวกับพันธุ์พืชใหม่ที่ได้รับการคุ้มครองเพื่อปรับปรุงพันธุ์หรือพัฒนาพันธุ์พืช

(๓) การกระทำเกี่ยวกับพันธุ์พืชใหม่ที่ได้รับการคุ้มครองซึ่งกระทำโดยสุจริต

(๔) การเพาะปลูกหรือขยายพันธุ์สำหรับพันธุ์พืชใหม่ที่ได้รับการคุ้มครองโดยเกษตรกรด้วยการใช้ส่วนขยายพันธุ์ที่ตนเองเป็นผู้ผลิต แต่ในกรณีที่รัฐมนตรีโดยความเห็นชอบของคณะกรรมการประกาศให้พันธุ์พืชใหม่นั้นเป็นพันธุ์พืชที่ควรส่งเสริมการปรับปรุงพันธุ์ให้เกษตรกรสามารถเพาะปลูกหรือขยายพันธุ์ได้ไม่เกินสามเท่าของปริมาณที่ได้มา

(๕) การกระทำเกี่ยวกับพันธุ์พืชใหม่ที่ได้รับการคุ้มครอง โดยไม่มีวัตถุประสงค์เพื่อการค้า

(๖) การขายหรือจำหน่ายด้วยประการใด นำเข้ามาในราชอาณาจักรส่งออกนอกราชอาณาจักร หรือมีไว้เพื่อกระทำการอย่างหนึ่งอย่างใดดังกล่าว ซึ่งส่วนขยายพันธุ์ของพันธุ์พืชใหม่ที่ได้รับการคุ้มครอง ซึ่งถูกนำออกจำหน่ายโดยผู้ทรงสิทธิหรือด้วยความยินยอมของผู้ทรงสิทธิ

มาตรา ๓๔ ในการขายหรือจำหน่ายด้วยประการใด ซึ่งส่วนขยายพันธุ์ของพันธุ์พืชใหม่ ผู้ทรงสิทธิในพันธุ์พืชใหม่ต้องแสดงเครื่องหมายให้ปรากฏที่ส่วนขยายพันธุ์ของพันธุ์พืชใหม่ ภาชนะบรรจุ หรือหีบห่อของส่วนขยายพันธุ์ของพันธุ์พืชใหม่

เครื่องหมายตามวรรคหนึ่ง ให้เป็นไปตามแบบที่อธิบดีกำหนด

มาตรา ๓๕ การจดทะเบียนการรับโอนสิทธิในพันธุ์พืชใหม่โดยทางมรดก ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๓๖ เมื่อมีความจำเป็นในการป้องกันรักษาโรคและส่งเสริมสุขภาพ การรักษาสุขภาพของประชาชน การรักษาและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและความหลากหลายทางชีวภาพ หรือเพื่อประโยชน์สาธารณะอย่างอื่น รัฐมนตรีโดยความเห็นชอบของคณะกรรมการมีอำนาจประกาศห้ามมิให้ผลิต ขาย หรือจำหน่ายด้วยประการใด นำเข้ามาในราชอาณาจักรหรือส่งออกนอกราชอาณาจักรซึ่งพันธุ์พืชใหม่ เป็นระยะเวลาตามที่กำหนดไว้ในประกาศได้

เพื่อประโยชน์ต่อความมั่นคงของประเทศ ในการรักษาความมั่นคงทางอาหาร การป้องกันการผูกขาดทางการค้า หรือเพื่อประโยชน์สาธารณะอย่างอื่น รัฐมนตรีโดยความเห็นชอบของคณะกรรมการมีอำนาจออกประกาศอนุญาตให้บุคคลทั่วไปให้กระทำการตามมาตรา ๓๓ วรรคหนึ่งได้ โดยต้องเสียค่าตอบแทนที่เหมาะสมแก่ผู้ทรงสิทธิในพันธุ์พืชใหม่ ประกาศดังกล่าวจะต้องกำหนดระยะเวลาอนุญาตให้กระทำการและกำหนดอัตราค่าตอบแทนไว้ด้วย

หลังจากที่ได้ดำเนินการตามความในวรรคสองแล้ว แต่ยังปรากฏว่าไม่สามารถป้องกันหรือบรรเทาเหตุตามวรรคสองได้อย่างมีประสิทธิภาพ รัฐมนตรีโดยความเห็นชอบของคณะกรรมการอาจมีคำสั่งเพิกถอนหนังสือสำคัญแสดงการจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่นั้นได้

มาตรา ๓๗ เมื่อพ้นกำหนดสามปีนับแต่วันจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่บุคคลอื่นจะยื่นคำขอใช้สิทธิตามมาตรา ๓๓ วรรคหนึ่ง ต่ออธิบดีก็ได้ ถ้าปรากฏว่าในขณะที่ยื่นคำขอดังกล่าวไม่มีการขายส่วนขยายพันธุ์ของพันธุ์พืชใหม่หรือมีการขายส่วนขยายพันธุ์ดังกล่าวในปริมาณที่ไม่เพียงพอต่อความต้องการของประชาชนภายในราชอาณาจักร หรือขายในราคาสูงเกินควร เว้นแต่ผู้ทรงสิทธิในพันธุ์พืชใหม่จะพิสูจน์ได้ว่า การนั้นเกิดขึ้นจากพฤติการณ์ที่ตนไม่สามารถควบคุมได้หรือพันธุ์พืชใหม่นั้นเป็นสารพันธุ์สำหรับใช้ประโยชน์เพื่อการผลิตเมล็ดพันธุ์ลูกผสม ซึ่งมีการผลิตเมล็ดพันธุ์ลูกผสมในปริมาณที่เพียงพอต่อความต้องการของประชาชนภายในราชอาณาจักรและขายในราคาที่ไม่สูงเกินควร

อธิบดีโดยความเห็นชอบของคณะกรรมการมีอำนาจอนุญาตให้มีการใช้สิทธิตามมาตรา ๓๓ วรรคหนึ่งได้ โดยให้ผู้ขอใช้สิทธิจ่ายค่าตอบแทนตามสมควรแก่ผู้ทรงสิทธิในพันธุ์พืชใหม่

การขอใช้สิทธิในพันธุ์พืชใหม่ การกำหนดค่าตอบแทน และระยะเวลาการใช้สิทธิ ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๓๘ อธิบดีโดยความเห็นชอบของคณะกรรมการมีอำนาจเพิกถอนหนังสือสำคัญแสดงการจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ได้ในกรณีดังต่อไปนี้

(๑) พันธุ์พืชนั้นไม่มีลักษณะตามมาตรา ๑๑ และมาตรา ๑๒

(๒) หนังสือสำคัญแสดงการจดทะเบียนคุ้มครองพันธุ์พืชใหม่ ออกไปโดยไม่ชอบด้วย มาตรา ๑๓ มาตรา ๑๕ มาตรา ๑๖ มาตรา ๑๗ มาตรา ๑๙ และมาตรา ๒๐

(๓) รายละเอียดในคำขอจดทะเบียนที่ยื่นต่อพนักงานเจ้าหน้าที่ตามมาตรา ๑๙ เป็นเท็จ ในกรณีที่มีเหตุตาม (๑) (๒) หรือ (๓) บุคคลใดจะกล่าวอ้างหรือยื่นฟ้องต่อศาลขอให้ มีคำสั่งเพิกถอนหนังสือสำคัญแสดงการจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ก็ได้

มาตรา ๓๙ ผู้ทรงสิทธิในพันธุ์พืชใหม่ต้องชำระค่าธรรมเนียมรายปีตามอัตราและวิธีการ ที่กำหนดในกฎกระทรวง และต้องชำระภายในเก้าสิบวันนับแต่วันที่ได้รับหนังสือสำคัญแสดง การจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ และของทุก ๆ ปีถัดไป

มาตรา ๔๐ ถ้าผู้ทรงสิทธิในพันธุ์พืชใหม่ไม่ชำระค่าธรรมเนียมรายปีตามมาตรา ๓๙ ต้องชำระค่าธรรมเนียมรายปีที่ค้างชำระ

ถ้าผู้ทรงสิทธิในพันธุ์พืชใหม่ไม่ชำระค่าธรรมเนียมรายปีและค่าธรรมเนียมเพิ่มภายใน เก้าสิบวันนับแต่วันสิ้นกำหนดชำระค่าธรรมเนียมรายปีตามมาตรา ๓๙ ให้อธิบดีโดยความเห็น ชอบของคณะกรรมการมีอำนาจสั่งเพิกถอนหนังสือสำคัญแสดงการจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่นั้น

มาตรา ๔๑ คำขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ คำคัดค้านการขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ หนังสือสำคัญแสดงการจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ คำขอจดทะเบียนใหม่ คำขอจดทะเบียนการ อนุญาตให้ใช้สิทธิตามหนังสือสำคัญแสดงการจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ คำขอจดทะเบียน การโอนสิทธิตามหนังสือสำคัญแสดงการจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ไปแทนหนังสือสำคัญแสดงการ จดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ ให้เสียค่าธรรมเนียมตามที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๔๒ ในกรณีที่หนังสือสำคัญแสดงการจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ชำรุดหรือสูญหาย ให้ผู้ทรงสิทธิในพันธุ์พืชใหม่ขอรับไปแทนหนังสือสำคัญแสดงการจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ได้ตาม หลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง

หมวด ๔

การคุ้มครองพันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่น

มาตรา ๔๓ พันธุ์พืชที่จะขอจดทะเบียนเป็นพันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่นตามพระราช บัญญัตินี้ ต้องประกอบด้วยลักษณะดังต่อไปนี้

- (๑) เป็นพันธุ์พืชที่มีอยู่เฉพาะในท้องที่ใดท้องที่หนึ่งภายในราชอาณาจักรเท่านั้น
- (๒) เป็นพันธุ์พืชที่ไม่เคยจดทะเบียนเป็นพันธุ์พืชใหม่

มาตรา ๔๔ บุคคลซึ่งบรรลุนิติภาวะแล้วที่ตั้งถิ่นฐานและสืบทอดระบบวัฒนธรรมร่วมกันมาโดยต่อเนื่อง ซึ่งได้ร่วมกันอนุรักษ์ หรือพัฒนาพันธุ์พืชที่เข้าลักษณะที่กำหนดไว้ตามมาตรา ๔๓ อาจขอขึ้นทะเบียนเป็นชุมชนตามพระราชบัญญัตินี้ โดยตั้งตัวแทนยื่นคำขอเป็นหนังสือ ต่อผู้ว่าราชการจังหวัดแห่งท้องที่

คำขอยังอย่างน้อยต้องมีรายการดังต่อไปนี้

(๑) พันธุ์พืชที่ร่วมกันอนุรักษ์ หรือพัฒนา และวิธีดำเนินการในการอนุรักษ์หรือพัฒนาพันธุ์พืชนั้น

(๒) รายชื่อของผู้เป็นสมาชิกชุมชน

(๓) สภาพพื้นที่พร้อมทั้งแผนที่สังเขปแสดงเขตพื้นที่ชุมชนและเขตติดต่อ

การยื่นคำขอและการพิจารณาอนุมัติขึ้นทะเบียนชุมชนให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๔๕ พันธุ์พืชที่มีอยู่เฉพาะในท้องที่ใดและชุมชนเป็นผู้อนุรักษ์หรือพัฒนาพันธุ์พืชดังกล่าวแต่ผู้เดียว ให้ชุมชนนั้นมีสิทธิยื่นคำร้องต่อองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นที่ชุมชนนั้นตั้งอยู่ในเขตปกครองให้ดำเนินการยื่นคำขอจดทะเบียนพันธุ์พืชเมืองเฉพาะถิ่นแทนชุมชนดังกล่าวได้ -

เมื่อได้รับคำร้องจากชุมชนตามวรรคหนึ่ง ให้องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นดำเนินการขอจดทะเบียนพันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่นต่อคณะกรรมการนับแต่วันที่ได้รับเอกสารและข้อมูลที่จำเป็นในการขอจดทะเบียนครบถ้วน

ในกรณีที่ชุมชนตามวรรคหนึ่งรวมตัวกันจัดตั้งเป็นกลุ่มเกษตรกร หรือสหกรณ์ตามกฎหมายว่าด้วยสหกรณ์ ให้กลุ่มเกษตรกรหรือสหกรณ์นั้นมีสิทธิขอจดทะเบียนคุ้มครองพันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่นแทนชุมชนได้

มาตรา ๔๖ การขอจดทะเบียน การพิจารณาคำขอจดทะเบียน และการออกหนังสือสำคัญแสดงการจดทะเบียนพันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่น ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๔๗ เมื่อได้จดทะเบียนคุ้มครองพันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่นของชุมชนใดแล้วให้ชุมชนนั้นมีสิทธิแต่ผู้เดียวในการปรับปรุงพันธุ์ ศึกษา ค้นคว้า ทดลอง วิจัย ผลิต ขาย ส่งออก นอกราชอาณาจักร หรือจำหน่ายด้วยประการใดซึ่งส่วนขยายพันธุ์ของพันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่น ทั้งนี้ ให้องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น กลุ่มเกษตรกรหรือสหกรณ์ที่ได้รับหนังสือสำคัญแสดงการจดทะเบียนพันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่นเป็นผู้ทรงสิทธิในพันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่นนั้น แทนชุมชนดังกล่าว

ความในวรรคหนึ่งไม่ใช้บังคับแก่กรณีดังต่อไปนี้

(๑) การกระทำเกี่ยวกับพันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่นที่ได้รับความคุ้มครอง โดยไม่มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นส่วนขยายพันธุ์

(๒) การกระทำเกี่ยวกับพันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่นที่ได้รับความคุ้มครองซึ่งกระทำโดยสุจริต

(๓) การเพาะปลูกหรือขยายพันธุ์สำหรับพันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่นที่ได้รับความคุ้มครองโดยเกษตรกรด้วยการใช้ส่วนขยายพันธุ์ที่ตนเองเป็นผู้ผลิตแต่ในกรณีที่รัฐมนตรีโดยความเห็นชอบของคณะกรรมการประกาศให้พันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่นนั้นเป็นพันธุ์พืชที่ควรส่งเสริมการปรับปรุงพันธุ์ให้เกษตรกรสามารถเพาะปลูกหรือขยายพันธุ์ได้ไม่เกินสามเท่าของปริมาณที่ได้มา

(๔) การกระทำเกี่ยวกับพันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่นที่ได้รับความคุ้มครองโดยไม่มีวัตถุประสงค์เพื่อการค้า

มาตรา ๔๘ ผู้ใดเก็บ จัดหา หรือรวบรวมพันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่นหรือส่วนหนึ่งส่วนใดของพันธุ์พืชดังกล่าว เพื่อการปรับปรุงพันธุ์ ศึกษา ทดลอง หรือวิจัยเพื่อประโยชน์ในทางการค้า จะต้องทำข้อตกลงแบ่งปันผลประโยชน์ที่ได้รับจากการใช้พันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่นนั้น

ในการอนุญาตให้ผู้ใดกระทำการตามวรรคหนึ่ง และการทำข้อตกลงแบ่งปันผลประโยชน์ให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กลุ่มเกษตรกร หรือสหกรณ์ที่ได้รับหนังสือสำคัญแสดงการจดทะเบียนพันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่นเป็นผู้ทำนิติกรรมแทนชุมชน ทั้งนี้ จะต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการก่อน

มาตรา ๔๙ ผลประโยชน์ที่ได้รับจากการอนุญาตให้ผู้อื่นใช้สิทธิในพันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่นในจัดสรรแก่ผู้ซึ่งอนุรักษ์หรือพัฒนาพันธุ์พืชนั้นร้อยละยี่สิบเป็นรายได้ร่วมกันของชุมชนร้อยละหกสิบ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกลุ่มเกษตรกรหรือสหกรณ์ที่เป็นผู้ทำนิติกรรมร้อยละยี่สิบ

การแบ่งผลประโยชน์ในระหว่างผู้ซึ่งอนุรักษ์หรือพัฒนาพันธุ์พืชให้เป็นไปตามระเบียบที่คณะกรรมการกำหนด

ในกรณีที่มีข้อโต้แย้งใด ๆ เกี่ยวกับการจัดสรรผลประโยชน์ตามวรรคหนึ่งให้คณะกรรมการเป็นผู้วินิจฉัยชี้ขาด

มาตรา ๕๐ ให้นำบทบัญญัติในมาตรา ๓๑ มาใช้บังคับแก่อายุของหนังสือสำคัญแสดงการจดทะเบียนพันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่นโดยอนุโลม

อายุของหนังสือสำคัญแสดงการจดทะเบียนพันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่นตามวรรคหนึ่งอาจขยายเวลาต่อได้คราวละสิบปี หากอธิบดีเห็นว่าพันธุ์พืชนั้นยังประกอบด้วยลักษณะตามมาตรา ๔๓ และชุมชนนั้นยังคงมีคุณสมบัติตามมาตรา ๔๔ และมาตรา ๔๕

การขยายอายุสิทธิและการอนุญาตให้ขยายอายุสิทธิให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ และวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๕๑ ให้นำบทบัญญัติในมาตรา ๓๖ และมาตรา ๓๗ มาใช้บังคับกับพันธู์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่นโดยอนุโลม

หมวด ๕

การคุ้มครองพันธู์พืชพื้นเมืองทั่วไปและพันธู์พืชป่า

มาตรา ๕๒ ผู้ใดเก็บ จัดหา หรือรวบรวมพันธู์พืชพื้นเมืองทั่วไป พันธู์พืชป่า หรือส่วนหนึ่งส่วนใดของพันธู์พืชดังกล่าว เพื่อการปรับปรุงพันธุ์ ศึกษาทดลอง หรือวิจัยเพื่อประโยชน์ในทางการค้า จะต้องได้รับอนุญาตจากพนักงานเจ้าหน้าที่ และทำข้อตกลงแบ่งปันผลประโยชน์ โดยให้นำเงินรายได้ตามข้อตกลงแบ่งปันผลประโยชน์ส่งเข้ากองทุนคุ้มครองพันธู์พืช ทั้งนี้ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์วิธีการ และเงื่อนไขที่กำหนดในกฎกระทรวง

ข้อตกลงแบ่งปันผลประโยชน์อย่างน้อยต้องมีรายการดังต่อไปนี้

- (๑) วัตถุประสงค์ของการเก็บหรือรวบรวมพันธู์พืช
- (๒) จำนวนหรือปริมาณของตัวอย่างพันธู์พืชที่ต้องการ
- (๓) ข้อมูลพันของผู้ได้รับอนุญาต
- (๔) การกำหนดความเป็นเจ้าของทรัพย์สินทางปัญญาในผลงานการปรับปรุงพันธุ์ ศึกษา ทดลอง หรือวิจัยที่ได้มาจากการใช้พันธู์พืชในข้อตกลง
- (๕) การกำหนดจำนวน อัตรา และระยะเวลาการแบ่งปันผลประโยชน์ตามข้อตกลงแบ่งปันผลประโยชน์ในผลิตภัณฑ์ที่ได้มาจากการใช้พันธู์พืชในข้อตกลง
- (๖) อายุของข้อตกลง
- (๗) การยกเลิกข้อตกลง
- (๘) การกำหนดวิธีการระงับข้อพิพาท
- (๙) รายการอื่นตามที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๕๓ ผู้ใดทำการศึกษา ทดลอง หรือวิจัยพันธู์พืชพื้นเมืองทั่วไป พันธู์พืชป่าหรือส่วนหนึ่งส่วนใดของพันธู์พืชดังกล่าวที่มีวัตถุประสงค์เพื่อประโยชน์ในทางการค้าให้ปฏิบัติตามระเบียบที่คณะกรรมการกำหนด

หมวด ๖
กองทุนคุ้มครองพันธุ์พืช

มาตรา ๕๔ ให้จัดตั้งกองทุนขึ้นกองทุนหนึ่งเรียกว่า "กองทุนคุ้มครองพันธุ์พืช" ในกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เพื่อเป็นทุนใช้จ่ายในการช่วยเหลือและอุดหนุนกิจการที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ การวิจัย และการพัฒนาพันธุ์พืชประกอบด้วยเงินและทรัพย์สินดังต่อไปนี้

- (๑) เงินรายได้จากข้อตกลงแบ่งปันผลประโยชน์ตามมาตรา ๕๒
 - (๒) เงินหรือทรัพย์สินที่ได้รับจากการจดทะเบียนคุ้มครองพันธุ์พืช
 - (๓) เงินอุดหนุนจากรัฐบาล
 - (๔) เงินหรือทรัพย์สินที่มีผู้ทูลให้
 - (๕) ดอกผลและผลประโยชน์อื่นใดที่เกิดจากกองทุน
- เงินและทรัพย์สินอื่นตามวรรคหนึ่งให้ส่งเข้ากองทุนโดยไม่ต้องนำส่งคลังเป็นรายได้แผ่นดิน

ดิน

มาตรา ๕๕ เงินกองทุนให้ใช้จ่ายเพื่อกิจการดังต่อไปนี้

(๑) ช่วยเหลือและอุดหนุนกิจการใด ๆ ของชุมชนที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ การวิจัยและการพัฒนาพันธุ์พืช

(๒) ให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นใช้เพื่ออุดหนุนการอนุรักษ์ การวิจัยและการพัฒนาพันธุ์พืชของชุมชน

(๓) เป็นค่าใช้จ่ายในการบริหารกองทุน

การบริหารกองทุนและการควบคุมการใช้จ่ายเงินกองทุน ให้เป็นไปตามระเบียบที่คณะกรรมการกำหนดโดยความเห็นชอบของกระทรวงการคลัง

มาตรา ๕๖ ให้มีคณะกรรมการกองทุนคณะหนึ่ง ประกอบด้วยปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นประธานกรรมการ และบุคคลอื่นซึ่งคณะกรรมการแต่งตั้งไม่เกินเจ็ดคนเป็นกรรมการ และอธิบดีกรมวิชาการเกษตรเป็นกรรมการและเลขานุการ

มาตรา ๕๗ ให้คณะกรรมการกองทุนมีอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้

(๑) เสนอแนวทาง หลักเกณฑ์ เงื่อนไข และลำดับความสำคัญของการใช้จ่ายเงินกองทุนตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ในมาตรา ๕๔ ต่อคณะกรรมการ

(๒) กำหนดระเบียบเกี่ยวกับหลักเกณฑ์และวิธีการขอจัดสรร ขอเงินช่วยเหลือหรือขอเงินอุดหนุนจากกองทุน

(๓) พิจารณาจัดสรรเงินกองทุนเพื่อใช้ตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ในมาตรา ๕๔ ทั้งนี้ ตามแนวทาง หลักเกณฑ์ เงื่อนไข และลำดับความสำคัญที่คณะกรรมการกำหนด

- (๔) พิจารณานุมัติคำขอรับการส่งเสริมและช่วยเหลือตามมาตรา ๕๕
(๕) ปฏิบัติการอื่นใดตามที่คณะกรรมการมอบหมาย

มาตรา ๕๘ ให้นำความในมาตรา ๗ และมาตรา ๘ มาใช้บังคับแก่วาระ การดำรงตำแหน่งและการพ้นจากตำแหน่งของคณะกรรมการกองทุนโดยอนุโลม
ให้นำความในมาตรา ๙ มาใช้บังคับแก่การประชุมของคณะกรรมการกองทุนโดยอนุโลม

มาตรา ๕๙ ให้จัดสรรเงินจากกองทุนคุ้มครองพันธุ์พืชในส่วนที่ได้รับจากการใช้ประโยชน์พันธุ์พืชพื้นเมืองทั่วไปตามข้อตกลงแบ่งปันผลประโยชน์ตามมาตรา ๕๒ ให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เป็นแหล่งที่นำพันธุ์พืชพื้นเมืองทั่วไปมาใช้ประโยชน์ตามหลักเกณฑ์ วิธีการ และอัตราที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๖๐ ภายในหนึ่งร้อยยี่สิบวันนับแต่วันสิ้นปีปฏิทิน ให้คณะกรรมการกองทุนเสนองบดุลและรายงานการรับจ่ายเงินกองทุนในปีที่ล่วงมาแล้วต่อสำนักงานการตรวจเงินแผ่นดินเพื่อตรวจสอบรับรองและเสนอต่อคณะกรรมการ

งบดุลและรายงานการรับจ่ายเงินดังกล่าว ให้คณะกรรมการเสนอต่อรัฐมนตรีและให้รัฐมนตรีเสนอต่อคณะรัฐมนตรีเพื่อทราบและจัดให้มีการประกาศในราชกิจจานุเบกษา

หมวด ๗

การคุ้มครองสิทธิของผู้ทรงสิทธิในพันธุ์พืช

มาตรา ๖๑ ในกรณีที่มีการฝ่าฝืนสิทธิของผู้ทรงสิทธิในพันธุ์พืชใหม่หรือผู้ทรงสิทธิในพันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่นตามมาตรา ๓๓ หรือมาตรา ๔๗ แล้วแต่กรณี ศาลมีอำนาจสั่งให้ฝ่าฝืนชดเชยค่าเสียหายแก่ผู้ทรงสิทธิตามจำนวนที่ศาลเห็นสมควร โดยคำนึงถึงความร้ายแรงของความเสียหาย รวมทั้งการสูญเสียผลประโยชน์และค่าใช้จ่ายอันจำเป็นในการบังคับตามสิทธิของผู้ทรงสิทธิด้วย

มาตรา ๖๒ บรรดาพันธุ์พืชหรือสิ่งที่อยู่ในความครอบครองของผู้กระทำการอันเป็นการฝ่าฝืนสิทธิของผู้ทรงสิทธิในพันธุ์พืชใหม่หรือผู้ทรงสิทธิในพันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่นตามมาตรา ๓๓ หรือมาตรา ๔๗ แล้วแต่กรณี ให้ศาลสั่งริบเสียทั้งสิ้น

บรรดาสิ่งที่ศาลสั่งริบ ให้ตกเป็นของแผ่นดิน และให้กรมวิชาการเกษตรนำไปดำเนินการตามระเบียบที่อธิบดีกำหนด โดยความเห็นชอบของคณะกรรมการ

หมวด ๘ บทกำหนดโทษ

มาตรา ๖๓ พนักงานเจ้าหน้าที่ผู้ใดซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวกับการจดทะเบียนคุ้มครองพันธุ์พืชใหม่เปิดเผยข้อมูลเกี่ยวกับกรรมวิธีในการปรับปรุงพันธุ์พืชตามมาตรา ๑๙ (๓) ไซ้ ยินยอมให้ผู้อื่นไซ้ หรือให้แก่ผู้อื่นซึ่งสว่นขยายพันธุ์ของพันธุ์พืชใหม่ หรือสารพันธุกรรมที่ส่งมอบให้แก่ตน ตามคำรับรองตามมาตรา ๑๙ (๔) โดยมีชอบด้วยกฎหมายหรือมิได้รับความยินยอมจากผู้จดทะเบียน ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสองปี หรือปรับไม่เกินสี่แสนบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา ๖๔ ผู้ใดกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งตามมาตรา ๓๓ หรือ มาตรา ๔๗ โดยไม่ได้รับอนุญาตจากผู้ทรงสิทธิในพันธุ์พืชนั้น ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสองปีหรือปรับไม่เกินสี่แสนบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา ๖๕ ผู้ทรงสิทธิในพันธุ์พืชใหม่ผู้ใดไม่ปฏิบัติตามมาตรา ๓๔ ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งเดือน หรือปรับไม่เกินสองหมื่นบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา ๖๖ ผู้ใดไม่ปฏิบัติตามมาตรา ๔๘ หรือมาตรา ๕๒ ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสองปี หรือปรับไม่เกินสี่แสนบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา ๖๗ ผู้ใดปลอมแปลง หรือใช้เครื่องหมายเลียนแบบ หรือกระทำการใด ๆ เพื่อให้บุคคลอื่นหลงเข้าใจผิดว่า พันธุ์พืชนั้นเป็นพันธุ์พืชที่ได้รับความคุ้มครองตามพระราชบัญญัตินี้ ต้องระวางโทษจำคุกตั้งแต่หกเดือนถึงห้าปีและปรับตั้งแต่สองหมื่นถึงสองแสนบาท

มาตรา ๖๘ ผู้ใดขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่หรือพันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่นโดยการแสดงข้อความอันเป็นเท็จแก่พนักงานเจ้าหน้าที่เพื่อให้ได้หนังสือสำคัญแสดงการจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่ หรือหนังสือสำคัญแสดงการจดทะเบียนพันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่น แล้วแต่กรณี ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสองปี หรือปรับไม่เกินสี่แสนบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

มาตรา ๖๙ ในกรณีที่ผู้กระทำความผิดซึ่งต้องรับโทษตามพระราชบัญญัตินี้เป็นนิติบุคคล ผู้แทนของนิติบุคคล ผู้แทนของนิติบุคคลนั้น ต้องรับโทษตามที่กฎหมายกำหนดไว้สำหรับความผิดนั้น ๆ ด้วย เว้นแต่จะพิสูจน์ได้ว่าการกระทำของนิติบุคคลนั้นได้กระทำโดยตนมิได้รู้เห็นหรือยินยอมด้วย

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

ชวน หลีกภัย

นายกรัฐมนตรี

(ประกาศในราชกิจจานุเบกษา ฉบับกฤษฎีกา เล่ม ๑๑๖ ตอนที่ ๑๑๘ ก ลงวันที่ ๒๕
พฤศจิกายน ๒๕๔๒)

อัตราค่าธรรมเนียม

๑. ค่าขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่	ฉบับละ ๑,๐๐๐
บาท	
๒. ค่าคัดค้านการขอจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่	ฉบับละ ๑,๐๐๐ บาท
๓. หนังสือสำคัญแสดงการจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่	ฉบับละ ๑,๐๐๐ บาท
๔. ค่าธรรมเนียมรายปีสำหรับการคุ้มครองพันธุ์พืชใหม่	ฉบับละ ๑,๐๐๐ บาท
๕. ค่าขอจดทะเบียนการอนุญาตให้ใช้สิทธิตามหนังสือ สำคัญแสดงการจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่	ฉบับละ ๕๐๐ บาท
๖. ค่าขอจดทะเบียนการโอนสิทธิตามหนังสือสำคัญ แสดงการจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่	ฉบับละ ๕๐๐
บาท	
๗. ใบแทนหนังสือสำคัญแสดงการจดทะเบียนพันธุ์พืชใหม่	ฉบับละ ๕๐๐ บาท

**ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี
ว่าด้วยการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพ**

พ.ศ. ๒๕๔๓

เพื่อให้การกำหนดนโยบาย แนวทาง มาตรการ แผนงาน โครงการ และทำที่ของประเทศ ไทยเกี่ยวกับการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรชีวภาพในรูปแบบ ต่างๆ ของหน่วยงานของรัฐหรือองค์กรต่างๆ ทั้งในและต่างประเทศ ดำเนินไปอย่างเป็นระบบและมีประ สิทธิภาพ รวมทั้งให้การแบ่งปันผลประโยชน์ในการใช้ทรัพยากรชีวภาพดังกล่าวเป็นไปอย่างยุติธรรม และเท่าเทียมกัน และเป็นการเตรียมการเพื่อรองรับหลักการในเรื่องการเข้าถึงทรัพยากรพันธุกรรม ความปลอดภัยทางชีวภาพ และการถ่ายทอดเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องอย่างเหมาะสม ดังที่ปรากฏตามหลัก การและวัตถุประสงค์ในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ

อาศัยอำนาจตามความ มาตรา ๑๑ (๘) แห่งพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๕๓๔ นายกรัฐมนตรี โดยความเห็นชอบของคณะรัฐมนตรีจึงวางระเบียบไว้ ดังต่อไปนี้

ข้อ ๑ ระเบียบนี้เรียกว่า “ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความ หลากหลายทางชีวภาพ พ.ศ. ๒๕๔๓”

ข้อ ๒ ระเบียบนี้ให้ใช้บังคับตั้งแต่วันถัดจากวันประกาศในราชกิจจานุเบกษาเป็นต้นไป

ข้อ ๓ ในระเบียบนี้

“หน่วยงานของรัฐ” หมายความว่า ราชการส่วนกลาง ราชการส่วนภูมิภาค ราชการส่วนท้อง ถิ่น รัฐวิสาหกิจ และหน่วยงานอื่นของรัฐ บรรดาที่มีการดำเนินงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์และใช้ ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพ

“ความหลากหลายทางชีวภาพ” หมายความว่า ความแตกต่างของสิ่งมีชีวิตจากทุกแหล่ง ซึ่ง หมายความว่ารวมถึงระบบนิเวศทางบก ระบบนิเวศทางทะเล และระบบนิเวศทางน้ำอื่น ตลอดจนความ ซับซ้อนทางนิเวศของระบบนั้น ทั้งนี้ ไม่ว่าจะเป็นความหลากหลายของพันธุกรรม ความหลากหลาย ของชนิดพันธุ์ และความหลากหลายของระบบนิเวศ

“ทรัพยากรชีวภาพ” หมายความว่ารวมถึงทรัพยากรพันธุกรรม สิ่งมีชีวิต หรือส่วนใดๆ ของสิ่งมี ชีวิต กลุ่มของสิ่งมีชีวิตพันธุ์เดียวกัน หรือองค์ประกอบที่มีสิ่งมีชีวิตของระบบนิเวศ ซึ่งมีประโยชน์ หรือ คุณค่าตามความเป็นจริงหรือตามศักยภาพต่อมนุษยชาติ

“ความปลอดภัยทางชีวภาพ” หมายถึง ความปลอดภัยต่อสุขภาพมนุษย์ และต่อความหลาก หลายทางชีวภาพอันอาจเกิดในการวิจัยและพัฒนา การเคลื่อนย้าย การจัดการ และการใช้ประโยชน์ สิ่งมีชีวิตที่ได้รับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงพันธุ์โดยใช้เทคโนโลยีพันธุวิศวกรรม

“การเข้าถึง” หมายความว่า การได้พบ การได้เห็น การได้ข้อมูล หรือนำไปใช้ประโยชน์
“คสช.” หมายความว่า ศูนย์ความหลากหลายทางชีวภาพ

ข้อ ๔ ให้นายกรัฐมนตรีรักษาการตามระเบียบนี้

หมวด ๑

คณะกรรมการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพแห่งชาติ

ข้อ ๕ ให้มีคณะกรรมการเรียกว่า “คณะกรรมการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพแห่งชาติ” เรียกโดยย่อว่า “กอช.” ประกอบด้วยรองนายกรัฐมนตรีที่นายกรัฐมนตรีมอบหมายให้เป็นรองประธานกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ เป็นประธานกรรมการ ปลัดกระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อมเป็นรองประธานกรรมการคนหนึ่ง ปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นรองประธานกรรมการคนที่สอง ผู้อำนวยการสำนักงานงบประมาณ คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เลขาธิการคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ เลขาธิการสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม เลขาธิการสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร อธิบดีกรมประมง อธิบดีกรมปศุสัตว์ อธิบดีกรมป่าไม้ อธิบดีกรมพัฒนาที่ดิน อธิบดีกรมวิชาการเกษตร ผู้อำนวยการสำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ ผู้แทนกระทรวงต่างประเทศ ผู้แทนกระทรวงศึกษาธิการ ผู้แทนกระทรวงสาธารณสุข ผู้แทนทบวงมหาวิทยาลัย และผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งนายกรัฐมนตรีแต่งตั้งไม่เกินห้าคน เป็นกรรมการ

ให้ผู้อำนวยการศูนย์ความหลากหลายทางชีวภาพเป็นกรรมการและเลขานุการ ผู้อำนวยการกองประสานการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม และผู้แทนกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เป็นกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ และให้ประธานกรรมการแต่งตั้งบุคคลใดเป็นผู้ช่วยเลขานุการได้ตามความจำเป็น

ข้อ ๖ กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิมีวาระอยู่ในตำแหน่งคราวละสามปี นับแต่วันที่ได้รับการแต่งตั้ง
ในกรณีที่กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิพ้นจากตำแหน่งก่อนวาระ หรือในกรณีที่มีการแต่งตั้งกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิเพิ่มขึ้นในระหว่างที่กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งแต่งตั้งไว้แล้วยังมีวาระอยู่ในตำแหน่งให้ผู้ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งแทน หรือเป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิเพิ่มขึ้นอยู่ในตำแหน่งเท่ากับวาระที่เหลืออยู่ของกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งได้รับการแต่งตั้งไว้แล้ว

เมื่อครบกำหนดตามวาระดังกล่าวในวาระหนึ่ง หากยังมีได้มีการแต่งตั้งกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิใหม่ ให้กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งพ้นจากตำแหน่งตามวาระนั้นอยู่ในตำแหน่ง เพื่อดำเนินการต่อไปจนกว่ากรรมการผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งได้รับแต่งตั้งใหม่เข้ารับหน้าที่

กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งพ้นจากตำแหน่งตามวาระอาจได้รับแต่งตั้งอีกได้

ข้อ ๗ นอกจากกรพ้นจากตำแหน่งตามวาระ ตามข้อ ๖ กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิจะพ้นจากตำแหน่งเมื่อ

- (๑) ตาย
- (๒) ลาออก
- (๓) เป็นบุคคลล้มละลาย
- (๔) เป็นคนไร้ความสามารถหรือคนเสมือนไร้ความสามารถ
- (๕) นายกรัฐมนตรีสั่งให้ออกเพราะบกพร่อง ไม่สุจริตต่อหน้าที่ มีความประพฤติดีเสื่อมเสีย หรือหย่อนความสามารถ
- (๖) ต้องโทษจำคุกตามคำพิพากษาถึงที่สุดให้จำคุก เว้นแต่เป็นโทษสำหรับความผิดที่ได้กระทำโดยประมาท หรือความผิดลหุโทษ

ข้อ ๘ ระเบียบการประชุม ให้เป็นไปตามที่ กอช.กำหนด

ข้อ ๙ ในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพให้ กอช. มีอำนาจและหน้าที่ดังต่อไปนี้

- (๑) เสนอแนวทางและนโยบาย มาตรการ และแผนงานการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพของประเทศต่อคณะรัฐมนตรี
- (๒) ให้ความเห็นแก่คณะรัฐมนตรีเกี่ยวกับแผนงาน หรือโครงการที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพ
- (๓) ประสานงานโครงการความช่วยเหลือจากต่างประเทศเพื่อดำเนินการตามแผนงานการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพ
- (๔) ออกระเบียบ กำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการ ในการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพ การได้รับผลประโยชน์ตอบแทน ความปลอดภัยทางชีวภาพและการถ่ายทอดเทคโนโลยี
- (๕) ให้คำปรึกษาและพิจารณาปัญหาเกี่ยวกับนโยบายและมาตรการ เพื่อการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพแก่คณะรัฐมนตรี
- (๖) ดำเนินการด้านนโยบาย ด้านบริหาร หรือด้านกฎหมาย เพื่อให้ประเทศไทยอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพ โดยสอดคล้องกับหลักการและวัตถุประสงค์ของอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ
- (๗) เป็นศูนย์กลางประสานงานระหว่างหน่วยงานของรัฐหรือคณะกรรมการอื่น ที่ตั้งขึ้นตามกฎหมายหรือตามมติคณะรัฐมนตรีที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพกับหน่วยงานหรือองค์กรต่างๆ ของต่างประเทศและองค์กรระหว่างประเทศ
- (๘) ประสานความร่วมมือกับหน่วยงานของรัฐหรือภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องเพื่อสนับสนุน เร่งรัด ติดตาม ประเมินผล และแก้ไขปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงานตามแนวทางและนโยบาย มาตรการ หรือแผนงานการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพ

(๙) ประสานการปฏิบัติงานของหน่วยงานของรัฐ เพื่อให้เป็นไปตามแนวทางและนโยบาย มาตรการ หรือแผนงานการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพในส่วนที่คณะรัฐมนตรี อนุมัติแล้ว

(๑๐) แต่งตั้งคณะกรรมการหรือคณะทำงานเพื่อให้ปฏิบัติงานตามที่ กอช.มอบหมาย

(๑๑) เสนอชื่อบุคคลต่อคณะรัฐมนตรีหรือหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องแล้วแต่กรณี เพื่อแต่งตั้งเป็น ผู้แทนหรือคณะผู้แทนร่วมในการประชุมเจรจาด้านการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีว ภาพระหว่างประเทศกับรัฐบาล หน่วยงาน หรือองค์กรต่างๆ ของต่างประเทศ และองค์กรระหว่าง ประเทศ

(๑๒) ดำเนินการอื่นใดที่จำเป็นที่ได้รับมอบหมายจากคณะรัฐมนตรี เพื่อให้การอนุรักษ์และการ ใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพประสบความสำเร็จ

ระเบียบตาม (๔) ต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรี และให้หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง ยึดถือปฏิบัติ หรือออกกฎหมายลำดับรองเพื่ออนุวัติให้เป็นไปตามระเบียบดังกล่าว

ข้อ ๑๐ ในการดำเนินการตามระเบียบ ให้พิจารณาประสานงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อม แห่งชาติได้ตามความจำเป็นและเห็นว่าเหมาะสม

หมวด ๒

ศูนย์ความหลากหลายทางชีวภาพ

ข้อ ๑๑ ให้ศูนย์ความหลากหลายทางชีวภาพ สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แห่งชาติ ทำหน้าที่เป็นสำนักงานเลขานุการของ กอช. และมีอำนาจหน้าที่ ดังต่อไปนี้

(๑) ประสานงานกับหน่วยงานของรัฐในการจัดเตรียมแนวทางและนโยบาย มาตรการ หรือ แผนงานการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพ

(๒) ประสานงานกับหน่วยงานของรัฐในด้านการศึกษา วิเคราะห์และวิจัยปัญหาและอุปสรรคที่ เกิดขึ้นในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพ

(๓) ประสานงานและดำเนินการร่วมกับหน่วยงานของรัฐ ในการเจรจาเพื่อต่อรองเงื่อนไขใน การเข้าถึงทรัพยากร การได้ผลประโยชน์ตอบแทนและการถ่ายทอดเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องกับหน่วย งานหรือองค์กรของต่างประเทศ และองค์กรระหว่างประเทศให้เป็นไปอย่างยุติธรรมและเหมาะสม

(๔) สนับสนุนและให้ความช่วยเหลือแก่การวิจัยและพัฒนาที่เกี่ยวกับอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ ความหลากหลายทางชีวภาพของภาครัฐ ภาคเอกชน และสถาบันการศึกษา

(๕) สำรวจ รวบรวมและให้บริการข้อมูลพื้นฐานและข้อมูลสารสนเทศเกี่ยวกับความหลากหลาย ทางชีวภาพของประเทศและต่างประเทศ

(๖) ติดตาม ประเมินผล และจัดทำรายงานสรุปผลการปฏิบัติงานตามแนวทางและนโยบาย มาตรการ หรือแผนงานอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพ ความต้องการใช้ ประโยชน์ทรัพยากรชีวภาพในรูปแบบต่างๆ และความสามารถในการสนองความต้องการดังกล่าว รวมทั้งประเมินผลกระทบที่จะเกิดขึ้นในปัจจุบันและอนาคตเพื่อเสนอต่อ กอช.

(๗) ปฏิบัติงานหรือร่วมดำเนินการด้านประชาสัมพันธ์การอนุรักษ์ และการใช้ประโยชน์ความ หลากหลายทางชีวภาพ

(๘) เชิญบุคคลของหน่วยงานของรัฐมาชี้แจงหรือส่งข้อมูลหรือสถิติต่างๆ ตลอดจนขอความร่วมมือในการยืมตัวบุคคล พืช อุปรกรณ์ และครุภัณฑ์ต่างๆ จากหน่วยงานของรัฐได้ตามความจำเป็น

(๙) ประสานงานกำกับดูแลด้านความปลอดภัยทางชีวภาพให้เป็นไปตามแนวปฏิบัติสากล และติดตามตรวจสอบให้คำแนะนำด้านวิชาการ จัดทำกฎเกณฑ์ มาตรฐาน หรือแนวปฏิบัติ เพื่อ ประเมินและจัดการเกี่ยวกับปัญหาความปลอดภัยทางชีวภาพ

(๑๐) ปฏิบัติงานหรือดำเนินการอื่นใดตามที่สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่ง ชาติ หรือ กอช. มอบหมาย

ข้อ ๑๒ ถ้าการดำเนินการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพในเรื่องใด ไม่เป็นไปตามที่กำหนดหรือไม่สอดคล้องกับนโยบาย แนวทาง มาตรการ แผนงาน โครงการ หรือวิธี ดำเนินกิจการที่กำหนดตามระเบียบนี้ ให้ ศลช. รายงานปัญหาหรืออุปสรรคที่เกิดขึ้นต่อคณะ กรรมการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ เพื่อทราบต่อ กอช. เพื่อนำเสนอนายกรัฐมนตรี วินิจฉัยสั่งการตามที่เห็นสมควรต่อไป

ข้อ ๑๓ ค่าใช้จ่ายสำหรับ กอช. คณะอนุกรรมการและคณะทำงานที่ตั้งโดย กอช. เจ้าหน้าที่ ที่มาปฏิบัติงานใน ศลช. และสถาบันหรือบุคคลใดที่มาช่วยปฏิบัติงาน ศลช. รวมทั้งค่าใช้จ่ายที่จำเป็น อย่างอื่น ให้จ่ายจากค่าใช้จ่ายที่สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติจัดไว้สำหรับการ ดำเนินงานของ ศลช.

ประกาศ ณ วันที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๓

(นายชวน หลีกภัย)

นายกรัฐมนตรี

มาตราที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ
รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐

มาตรา ๕๕

บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการรวมกันเป็นสมาคม สหภาพ สหพันธ์ สหกรณ์ กลุ่ม เกษตรกร องค์กรเอกชน หรือหมู่คณะอื่น การจำกัดเสรีภาพตามวรรคหนึ่งจะกระทำมิได้ เว้น แต่โดยอาศัยอำนาจตามบัญญัติแห่งกฎหมายเฉพาะ เพื่อคุ้มครองประโยชน์ส่วนรวมของประชาชน เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน หรือเพื่อป้องกันมิให้มีการผูกขาดตัดตอนในทางเศรษฐกิจ

มาตรา ๕๖

บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล และยั่งยืน ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ

มาตรา ๕๖ สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการบำรุงรักษาและการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และความหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครอง ส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่อง ในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ หรือคุณภาพชีวิตของตน ย่อมได้รับความคุ้มครอง ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ การดำเนินโครงการหรือกิจกรรมที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบอย่างรุนแรง ต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม จะกระทำมิได้ เว้นแต่จะได้ศึกษาและประเมินผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม รวมทั้งได้ให้องค์การอิสระซึ่งประกอบด้วยผู้แทนองค์กรเอกชนด้านสิ่งแวดล้อม และผู้แทนสถาบันอุดมศึกษาที่จัดการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อม ให้ความเห็นประกอบก่อนมีการดำเนินการดังกล่าว ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ สิทธิของบุคคลที่จะฟ้องหน่วยงานราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ ราชการส่วนท้องถิ่น หรือองค์กรอื่นของรัฐ เพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่ตามที่บัญญัติไว้ในกฎหมายตามวรรคหนึ่งและวรรคสอง ย่อมได้รับความคุ้มครอง

มาตรา ๗๔

รัฐต้องส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการสงวน บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุล รวมทั้งมีส่วนร่วมในการส่งเสริม บำรุงรักษา และคุ้มครองคุณภาพสิ่งแวดล้อมตามหลักการการพัฒนาที่ยั่งยืน ตลอดจนควบคุมและกำจัดการสะสมพิษที่มีผลต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ และคุณภาพชีวิตของประชาชน

มาตรา ๒๐๙

เพื่อส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นย่อมมีอำนาจหน้าที่ตามที่กฎหมายบัญญัติ กฎหมายตามวรรคหนึ่งอย่างน้อยต้องมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้ (๑) การจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่อยู่ในเขตพื้นที่ (๒) การเข้าไปมีส่วนในการบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อยู่นอกเขตพื้นที่ เฉพาะในกรณีที่มีผลกระทบต่อดำรงชีวิตของประชาชนในพื้นที่ของตน (๓) การมีส่วนร่วมในการพิจารณาเพื่อริเริ่มโครงการหรือกิจกรรมใดนอกเขตพื้นที่ ซึ่งอาจมีผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม หรือสุขอนามัยของประชาชนในพื้นที่

**Official developing country proposals for the review or renegotiation of TRIPS
as regards biodiversity and associated knowledge (1999)**

Stakeholder	Patenting (life forms & biological processes)	<i>Sui generis</i> (plant varieties)
Kenya ⁱ	- Need five-year extension of transition period - Harmonise TRIPS with CBD	- Need five-year extension of transition period - Increase scope of 27.3(b) to include protection of indigenous knowledge and farmers' rights - Harmonise TRIPS with CBD
Venezuela ⁱⁱ	In 2000, introduce mandatory system of IPR protection for traditional knowledge of indigenous and local communities, based on the need to recognise collective rights	
Africa Group ⁱⁱⁱ	- Review should be extended + additional five year transition after that - Review should clarify that plants, animals, microorganisms, their parts and natural processes cannot be patented	- Review should be extended + additional five year transition after that - <i>Sui generis</i> laws should allow for protection of community rights, continuation of farmers' practices and prevention of anti-competitive practices which threaten food sovereignty - Harmonise TRIPS with CBD and FAO
LDC Group ^{iv}	- There should be a formal clarification that naturally occurring plants and animals, as well as their parts (gene sequences), plus essentially biological processes, are not patentable. - Incorporate provision that patents must not be granted without prior informed consent of country of origin - Patents inconsistent with CBD Art 15 (access) should not be granted - Need for extended transition period	- <i>Sui generis</i> provisions must be flexible enough to suit each country's seed supply system - Need for extended transition period
Jamaica, Sri Lanka, Tanzania, Uganda, Zambia ^v	No patenting plants without prior informed consent of government and communities in country of origin	
SAARC ^{vi}	There is a need to prevent piracy of traditional knowledge built around biodiversity and to seek the harmonization of the TRIPS Agreements with the UN Convention on Biological Diversity so as to ensure appropriate returns to traditional communities.	
SADC ^{vii}	- The transitional period for implementation of 27.3(b) should be extended and the 2000 review should be delayed. - The review of 27.3(b) should harmonise TRIPS with CBD. - The exclusion of essentially biological processes from patentability should extend to microbiological processes.	- The transitional period for implementation of 27.3(b) should be extended and the 2000 review should be delayed. - The review of 27.3(b) should retain the <i>sui generis</i> option.
G77 ^{viii}	Future negotiations must make operational the provisions relating to the transfer of technology, to the mutual advantage of producers and users of technological knowledge and seek mechanisms for a balanced protection of biological resources and disciplines to protect traditional knowledge	

Stakeholder	Patenting (life forms & biological processes)	<i>Sui generis</i> (plant varieties)
Bolivia, Colombia, Ecuador, Nicaragua, and Perú ^{ix}	The Seattle Ministerial Conference should adopt a mandate to: (a) carry out studies in order to make recommendations on the most appropriate means of recognizing and protecting traditional knowledge (TK) as the subject matter of IPR; (b) initiate negotiations with a view to establishing a multilateral legal framework that will grant effective protection to the expressions and manifestations of TK; (c) complete the legal framework envisaged in paragraph (b) above in time for it to be included as part of the results of the new round of trade negotiations.	

ⁱ WT/GCM/23 of 5 July 1999

ⁱⁱ WT/GCM/282 of 6 August 1999

ⁱⁱⁱ WT/GCM/302 of 6 August 1999

^{iv} WT/GCM/251 of 13 July 1999

^v <http://www.foe.org/international/wto/govt.html> of 2 September 1999

^{vi} WT/L/326 of 22 October 1999

^{vii} WT/L/317 of 1 October 1999.

^{viii} WT/MIN(99)/3 of 2 November 1999

^{ix} WT/GCM/362 of 12 October 1999

ACRONYMS

CBD	United Nations Convention on Biological Diversity
EU	European Union
FAO	United Nations Food and Agriculture Organisation
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade
G77	Group of 77 developing countries at the United Nations
IPR	intellectual property right(s)
LDC	least-developed country
NAFTA	North America Free Trade Agreement
SAARC	South Asia Association for Regional Cooperation
SADC	Southern Africa Development Cooperation
TK	traditional knowledge
TRIPS	Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights
UPOV	Union for the Protection of New Varieties of Plants
WTO	World Trade Organisation

FOR A FULL REVIEW OF TRIPS 27.3(b), GRAIN, March 2000

FOR FURTHER INFORMATION

GRAIN

Girona 25, pral.

08010 Barcelona Spain

Tel: (34-93) 301 13 81 | Fax: (34-93) 301 16 27

Email: grain@bcn.servicom.es | Web: <http://www.grain.org>

URL: <http://www.grain.org/publications/reports/tripsfeb00.htm>

Translations into French and Spanish are forthcoming.

OAU Model Law

AFRICAN MODEL LEGISLATION FOR THE PROTECTION OF THE RIGHT OF LOCAL COMMUNITIES, FARMERS AND BREEDERS, AND FOR THE REGULATION OF ACCESS TO BIOLOGICAL RESOURCES

Whereas, the State and its people exercise sovereign and inalienable rights over their biological resources;

Whereas, the rights of local communities over their biological resources, knowledge and technologies that represent the very nature of their livelihood systems and that have evolved over generations of human history, are of a collective nature and, therefore, are a priori rights which take precedence over rights based on private interests;

Whereas, the vital role that women play in the generation, conservation, and sustainable use of biological diversity and associated knowledge and technologies is self evident, and it thus becomes essential to make it possible for their full participation at all levels of policy-making and implementation in relation to biological diversity, and associated knowledge and technologies;

Whereas, it is necessary to protect and encourage cultural diversity, giving due value to the knowledge, technologies, innovations and practices of local communities with respect to the conservation, management and use of biological resources;

Whereas, it is the duty of the State and its people to regulate access to biological resources and to community knowledge and technologies;

Whereas, the State recognizes the necessity of providing adequate mechanisms for guaranteeing the just, equitable and effective participation of its citizens in the protection of their collective and individual rights and in making decisions which affect its biological and intellectual resources as well as the activities and benefits derived from their utilization;

Whereas, there is the need to promote and support traditional and indigenous technologies for in the conservation and sustainable use of biological resources and to complement them by appropriately developed modern technologies;

Whereas, there is the need to implement the relevant provisions of the Convention on Biological Diversity, in particular Article 15 on access to genetic resources, and Article 8(j) on the preservation and maintenance of knowledge, innovations and practices of indigenous and local communities;

Whereas, all forms of life are the basis for human survival, and, therefore, the patenting of life, or the exclusive appropriation of any life form or part or derivative thereof violates the fundamental human right to life;

Now, therefore, it is hereby legislated as follows:

PART I OBJECTIVES

The main aim of this legislation shall be to ensure the conservation, evaluation and sustainable use of biological resources, including agricultural genetic resources, and knowledge and technologies in order to maintain and improve their diversity as a means of sustaining all life support systems.

The specific objectives of this legislation shall be to:

- a) recognize, protect and support the inalienable rights of local communities including farming communities over their biological resources, knowledge and technologies;
- b) recognize and protect the rights of breeders;
- c) provide an appropriate system of access to biological resources, community knowledge and technologies subject to the prior informed consent of the State and the concerned local communities;
- d) promote appropriate mechanisms for a fair and equitable sharing of benefits arising from the use of biological resources, knowledge and technologies;
- e) ensure the effective participation of concerned communities, with a particular focus on women, in making decisions as regards the distribution of benefits which may derive from the use of their biological resources, knowledge and technologies;
- f) promote and encourage the building of national and grassroots scientific and technological capacity relevant to the conservation and sustainable use of biological resources;
- g) provide appropriate institutional mechanisms for the effective implementation and enforcement of the rights of local communities, including farming communities and breeders, and the conditions of access to biological resources, community knowledge and technologies;
- h) promote the conservation, evaluation and sustainable utilisation of biological resources with a particular focus on the major role women play;
- i) promote improvements in the productivity, profitability, stability and sustainability of major production systems through yield enhancement and maintenance of biological diversity;
- j) promote the supply of good quality seed/planting material to farmers; and
- k) ensure that biological resources are utilised in an effective and equitable manner in order to strengthen the food security of the nation.

PART II DEFINITIONS AND SCOPE

Definitions 1. The use of the following terms shall take the meanings in this legislation, as defined below: Access is the acquisition of biological resources, their derivatives, community knowledge, innovations,

technologies or practices as authorised by the National Competent Authority. Benefit Sharing is the sharing of whatever accrues from the utilisation of biological resources, community knowledge, technologies, innovations or practices. Biological resource includes genetic resources, organisms or parts thereof, populations, or any other component of ecosystems, including ecosystems themselves, with actual or potential use or value for humanity. Collector is any natural or legal person, entity or agent obtaining access to biological resources, local practices, innovations, knowledge or technologies under authority given by the National Competent Authority. Community Intellectual Rights are those rights held by local communities over their biological resources or parts or derivatives thereof, and over their practices, innovations, knowledge and technologies. Community Knowledge or indigenous knowledge is the accumulated knowledge that is vital for conservation and sustainable use of biological resources and/or which is of socio-economic value, and which has been developed over the years in indigenous/local communities. Derivative is a product developed or extracted from a biological resource; a derivative may include such products as plant varieties, oils, resins, gums, proteins etc. Ex Situ Condition is the condition in which a biological resource is found outside its natural habitat. Under the present law, any lineage that is cultivated within its country of origin is not considered to be in an ex situ condition. Innovation is any generation of a new, or an improvement of an existing, collective and/or cumulative knowledge or technology through alteration or modification, or the use of the properties, values or processes of any biological material or any part thereof, whether documented, recorded, oral, written or in whatever manner otherwise existing. In Situ Condition is the condition in which a biological resource is found in its ecosystem or natural habitat. In the case of a domesticated or cultivated variety, its condition is in situ when that variety is found in the cultural context in which its specific properties have been developed. Local Community is a human population in a distinct geographical area, with ownership over its biological resources, innovations, practices, knowledge, and technologies governed partially or completely by its own customs, traditions or laws. National Competent Authority is the entity authorised by the State to supervise and watch over the implementation of one or more of the components of the present law. Prior Informed Consent (PIC) is the giving by a collector of complete and accurate information, and, based on that information, the prior acceptance of that collector by the government and the concerned local community or communities to collect biological resources, or indigenous knowledge, or technologies.

Scope 2. 1) This legislation applies to: i) Biological resources in both in situ and ex situ conditions; ii) The derivatives of the biological resources; iii) Community knowledge and technologies; iv) Local and indigenous communities; and v) Plant breeders 2) This legislation shall not affect the following: i) The traditional systems of access, use or exchange of biological resources; ii) Access, use and exchange of knowledge and technologies by and between local communities; 3) The sharing of benefits based upon the customary practices of the concerned local communities, provided that the provisions of paragraph 2 shall not be taken to apply to any person or persons not living in the traditional and customary way of life relevant to the conservation and sustainable use of biological resources.

PART III ACCESS TO BIOLOGICAL RESOURCES

Application for access to biological resources and to the knowledge and technologies of local communities 3. 1) Any access to any biological resources and knowledge or technologies of local communities in any part of the country shall be subject to an application for the necessary prior informed consent and written permit. 2) Any access to any biological resource in a protected area shall be subject to an application for the necessary prior informed consent and written permit. 3) All applications for the necessary consent and written permit to access any

biological resource, community knowledge or technology, shall be directed to the National Competent Authority unless otherwise explicitly provided for by law.

4. 1) In making an application for access as provided in article 3 above, the following information shall be provided by the applicant: i) the identity of the applicant and the documents that testify to her/his legal capacity to contract, including, where appropriate, the identity of all partners with the contracting party; ii) the resources to which access is sought, including the sites from which it will be collected, its present and potential uses, its sustainability and the risks which may arise from access to it; iii) whether any collection of the resource endangers any component of biological diversity and the risks which may arise from the access; iv) the purpose for which access to the resource is requested including the type and extent of research, teaching or commercial use expected to be derived from it; v) description of the manner and extent of local and national collaboration in the research and development of the biological resource concerned; vi) the identification of the national institution or institutions which will participate in the research and be in charge of the monitoring process; vii) the identity of the location where the research and development will be carried out; viii) the primary destination of the resource and its probable subsequent destination(s); ix) the economic, social, technical, biotechnological, scientific, environmental or any other benefits that are intended, or may be likely to, accrue to the country and local communities providing the biological resource as well as the collector and the country or countries where he/she operates; x) the proposed mechanisms and arrangements for benefit sharing; xi) description of the innovation, practice, knowledge or technology associated with the biological resource; and xii) an environmental and socio-economic impact assessment covering at least the coming three generations, in cases where the collection is in large quantities. 2) Nothing in paragraph (1) shall prevent the National Competent Authority requesting for any other information which it may deem necessary for the effective implementation of this legislation.

Requirement of Consultation and Prior Informed Consent (PIC) 5. 1) Any access to biological resources, knowledge and or technologies of local communities shall be subject to the written prior informed consent of: i) the National Competent Authority; as well as that of ii) the concerned local communities, ensuring that women are also involved in decision making. 2) Any access carried out without the prior informed consent of the State and the concerned local community or communities shall be deemed to be invalid and shall be subject to the penalties provided in this legislation or any other legislation that deals with access to biological resources. 3) The National Competent Authority shall consult with the local community or communities in order to ascertain that its/their consent is sought and granted. Any access granted without consultation with the concerned community or communities shall be deemed to be invalid and in violation of the principle and requirement for prior informed consent as required under this Article.

Placement of Completed Application Form in Public Registry 6. 1) Upon completion of the application, the National Competent Authority shall place or cause to be placed, the said application in a public registry or gazette, or cause it to be published in a newspaper that is reasonably accessible to the public for a period of x days. 2) Any person may consult the public registry and comment on the application. 3) The National Competent Authority shall cause the wide and effective dissemination of the relevant information to the communities concerned and to other interested parties.

Granting of Access 7. 1) The granting of an access permit shall be carried out by the National Competent Authority or any person duly authorised to do so under the provisions of this legislation within a specified time limit. 2) Any access permit shall be granted through a signed written agreement, between the National Competent Authority and/or the concerned local

community or communities on the one hand where applicable, and, the applicant or collector on the other hand. 3) The access permit shall only be valid if there is a written prior informed consent.

Contents of the Agreement 8. 1) The agreement referred to in article 7 shall contain commitments undertaken or to be undertaken by the collector, as follows. i) to adhere to a limit set by the National Competent Authority on the quantity and specification of the quality of the biological resource that the collector may obtain and/or export; ii) to guarantee to deposit duplicates of, with complete field information on, each specimen of the biological resource or the records of community innovation, practice, knowledge or technology collected with the duly designated governmental agencies and, if so required, with local community organizations; iii) to inform immediately the National Competent Authority and the concerned local community or communities of all findings from research and development on the resource; iv) not to transfer the biological resource or any of its derivatives or the community innovation, practice, knowledge or technology to any third party without the authorization of the National Competent Authority and the concerned local community or communities; v) not to apply for any form of intellectual property protection over the biological resource or parts or derivatives thereof and not to apply for intellectual property rights protection over a community innovation, practice, knowledge or technology without the prior informed consent of the original providers; vi) to provide for the sharing of benefits; vii) access shall be conditioned upon a commitment to contribute economically to the efforts of the State and concerned local community or communities in the regeneration and conservation of the biological resource, and the maintenance of the innovation, practice, knowledge or technology to which access is sought; viii) submit to the National Competent Authority a regular status report of research and development on the resource concerned and where the biological resource is to be collected in large quantities on the ecological state of the area; and ix) abide by the relevant laws of the country particularly those regarding sanitary control, biosafety and the protection of the environment as well as by the cultural practices, traditional values and customs of the local communities. 2) All efforts should be made for the research to be done in the country and in a manner that facilitates the participation of actors in the country of the provider of the biological resource.

Patents over Life Forms and Biological Processes 9. 1) Patents over life forms and biological processes are not recognized and cannot be applied for. 2) The collector shall, therefore, not apply for patents over life forms and biological processes under this legislation or under any other legislation relevant to the regulation of access and use of a biological resource, community innovation, practice, knowledge and technology, and the protection of rights therein.

Approval of Granting of Access 10. The National Competent Authority shall approve the granting of access to the biological resource or the community innovation, practice, knowledge or technology in question with any conditions it may deem necessary. In granting access the National Competent Authority shall ensure that all the requirements under this legislation have been fulfilled.

Conditions Pertaining to Academic and Research Institutions, Public Agencies and Inter-governmental Institutions 11. 1) The National Competent Authority shall subject all applications for access to a biological resource, a community innovation, practice, knowledge or technology to the prior informed consent of the concerned community or communities. 2) The National Competent Authority shall determine the appropriate conditions to be met under the written agreement referred to in Article 8, by academic and research institutions, public agencies and inter-governmental institutions. 3) The application for access for research purposes shall clearly

state the objective of the research and the relation of the applicant to industry. Neither the sample nor the associated information shall be transferred without a material transfer agreement reserving the prior rights of the State and/or community or communities. 4) Where the institutions referred to in this Article change their activities to be predominantly the commercialisation of a biological resource, the National Competent Authority shall cause the conditions and terms to be varied accordingly.

Benefit Sharing 12 1. The access permit should be subject to the payment, made before commencement of collection, of a fee the sum of which will depend on whether or not the collection is to be used for commercial purposes, and the number of samples, the area of collecting, the duration of collection and whether or not the collector is granted exclusive rights. 2. The State and the community or communities shall be entitled to a share of the earning derived from when any biological resource and/or knowledge collected generates, directly or indirectly, a product used in a production process.

Types of Permit to be Granted for Access 13. 1) Having ascertained that the conditions set by the prior informed consent procedure have been fulfilled, the National Competent Authority shall grant the applicant/collector the appropriate permit for access. This may be an academic research permit, commercial research permit, or a commercial exploitation permit. 2) No person shall be in possession of and use two types of permit at the same time for the same resource unless granted written permission to do so. 3) Nothing in this Article shall be deemed to limit the National Competent Authority's power to issue any other type of access permit.

Revocation of Access Permit 14. 1) The National Competent Authority may unilaterally withdraw consent and repossess the written permit under the following conditions: i) when there is evidence that the collector has violated any of the provisions of this legislation; ii) when there is evidence that the collector has failed to comply with the agreed terms; and iii) when there is failure to meet any of the conditions of access; iv) for reasons of overriding public interest; or v) for the protection of the environment and biological diversity. 2) Any termination or withdrawal of consent shall be done in consultation with the concerned local community or communities.

Restrictions on Activities Related to Access or Introduction of Biological Resources 15. The National Competent Authority should establish restrictions to or prohibitions on those activities which are directly or indirectly related to access to or introduction of a biological resource, particularly in cases of: i) endangered taxa; ii) endemism or rarity; iii) adverse effects upon human health or upon the quality of life or the cultural values of local communities; iv) environmental impacts which are undesirable or difficult to control; v) danger of genetic erosion or loss of ecosystems, their resources or their components, which arise from undue or uncontrolled collection of biological resources; vi) non-compliance with rules on biosafety or food security; and vii) use of resources for purposes contrary to national interest and to relevant international agreements entered into by the country.

PART IV COMMUNITY RIGHTS

Recognition of the Rights of Local and Indigenous Communities 16. The State recognizes the rights of communities over the following: i) their biological resources; ii) the right to collectively benefit from the use of their biological resources; iii) their innovations, practices, knowledge and technologies acquired through generations; iv) the right to collectively benefit from the utilisation of their innovations, practices, knowledge and technologies; v) their rights to use their innovations,

practices, knowledge and technologies in the conservation and sustainable use of biological diversity; vi) the exercise of collective rights as legitimate custodians and users of their biological resources;

Application of the Law on Community Rights 17. The State recognizes and protects the community rights that are specified in Article 16 as they are enshrined and protected under the norms, practices and customary law found in, and recognized by, the concerned local and indigenous communities, whether such law is written or not.

Prior Informed Consent (PIC) of Local Communities 18. Any access to a biological resource, innovation, practice, knowledge or technology, shall be subject to the prior informed consent (pic) of the concerned community or communities ensuring that women fully and equally participate in decision making.

Right to Refuse Consent and Access 19. Local communities have the right to refuse access to their biological resources, innovations, practices, knowledge and technologies where such access will be detrimental to the integrity of their natural or cultural heritage.

Right to Withdraw or Place Restrictions on Consent and Access 20. Local communities shall have the right to withdraw consent or place restrictions on the activities relating to access where such activities are likely to be detrimental to their socio-economic life, or their natural or cultural heritage.

Right to Traditional Access, Use and Exchange 21. 1) Local communities shall exercise their inalienable right to access, use, exchange or share their biological resources in sustaining their livelihood systems as regulated by their customary practices and laws. 2) No legal barriers shall be placed on the traditional exchange system of the local communities in the exercise of their rights as provided for in paragraph (1) above and in other rights that may be provided by the customary practices and laws of the concerned local communities.

Right to Benefit 22. 1) The State shall ensure that at least fifty per cent of benefits provided for in Article 12.2 shall be channeled to the concerned local community or communities in a manner which treats men and women equitably. 2) The sharing the benefits in paragraph 1) above shall involve the full participation and approval of the concerned local community or communities.

Recognition of Community Intellectual Rights 23. 1) The Community Intellectual Rights of the local communities, including traditional professional groups, particularly traditional practitioners, shall at all times remain inalienable, and shall be further protected under the mechanism established by this legislation. 2) An item of community innovation, practice, knowledge or technology, or a particular use of a biological or any other natural resource shall be identified, interpreted and ascertained by the local communities concerned themselves under their customary practice and law, whether such law is written or not. 3) Non-registration of any community innovations, practices, knowledge or technologies, is not to mean that these are not protected by Community Intellectual Rights. 4) The publication of a written or oral description of a biological resource and its associated knowledge and information, or the presence of these resources in a genebank or any other collection, or its local use, shall not preclude the local community from exercising its community intellectual rights in relation to those resources.

PART V FARMERS' RIGHTS

Recognition of Farmers' Rights 24. 1) Farmers' Rights are recognized as stemming from the enormous contributions that local farming communities, especially their women members, of all regions of the world, particularly those in the centres of origin or diversity of crops and other agro-biodiversity, have made in the conservation, development and sustainable use of plant and animal genetic resources that constitute the basis of breeding for food and agriculture production; and 2) For farmers to continue making these achievements, therefore, Farmers' Rights have to be recognized and protected.

Application of the Law on Farmers' Varieties 25. 1) Farmers' varieties and breeds are recognized and shall be protected under the rules of practice as found in, and recognized by, the customary practices and laws of the concerned local farming communities, whether such laws are written or not. 2) A variety with specific attributes identified by a community shall be granted intellectual protection through a variety certificate which does not have to meet the criteria of distinction, uniformity and stability. This variety certificate entitles the community to have the exclusive rights to multiply, cultivate, use or sell the variety, or to license its use without prejudice to the Farmers' Rights set out in this law.

Farmers' Rights 26. 1) Farmers' Rights shall, with due regard for gender equity, include the right to: a) the protection of their traditional knowledge relevant to plant and animal genetic resources; b) obtain an equitable share of benefits arising from the use of plant and animal genetic resources; c) participate in making decisions, including at the national level, on matters related to the conservation and sustainable use of plant and animal genetic resources; d) save, use, exchange and sell farm-saved seed/propagating material of farmers' varieties; e) use a new breeders' variety protected under this law to develop farmers' varieties, including material obtained from genebanks or plant genetic resource centres; and f) collectively save, use, multiply and process farm-saved seed of protected varieties. 2) Notwithstanding subparagraphs c) and d), the farmer shall not sell farm-saved seed/propagating material of a breeders' protected variety in the seed industry on a commercial scale. 3) Breeders' Rights on a new variety shall be subject to restriction with the objective of protecting food security, health, biological diversity and any other requirements of the farming community for propagation material of a particular variety.

Certification of Farmers' Varieties 27 1. Any product derived from the sustainable use a biological resource shall be granted a certificate or label of recognition. 2 A certificate of fair trade shall be granted to a product derived from a biological resource or knowledge or technology, when a significant part of the benefits derived from the product go back to the local community.

PART VI PLANT BREEDERS' RIGHTS

Recognition of Plant Breeders' Rights 28. Plant Breeders' Rights stem from the efforts and investments made by persons/institutions for the development of new varieties of plants, as defined in Article 41, being the basis for providing recognition and economic reward.

Characteristics of New Varieties 29. A variety will be considered new if it: a) is, by reason of one or more identifiable characteristics, clearly distinguishable from all varieties the existence of which is a matter of common knowledge at the effective date of application for the grant of a

plant Breeders' Rights. b) is stable in its essential characteristics, in that after repeated reproduction or propagation or, where the applicant has defined a particular cycle of reproduction or multiplication, at the end of each cycle, remains true to its description; c) is, having regard to its particular features of sexual reproduction or vegetative propagation, a sufficiently homogenous variety or is a well-defined multiline.

Rights of Plant Breeders 30. 1) A Plant Breeders' Rights, in respect of a new variety, is: a) the exclusive right to sell, including the right to license other persons to sell plants or propagating material of that variety; b) the exclusive right to produce, including the right to license other persons to produce, propagating material of that variety for sale; 2) A Plant Breeders' Rights in respect of a plant variety is subject to the conditions provided in Part V, the Farmers' Rights Part of this Act.

Exemptions to the Rights of Breeders 31. 1) Notwithstanding the existences of Plant Breeders' Rights in respect of a plant variety, any person or farmers' community may: a) propagate, grow and use plants of that variety for purposes other than commerce; b) sell plants or propagating material of that variety as food or for another use that does not involve the growing of the plants or the propagation of that variety; c) sell within a farm or any other place at which plants of that variety are grown any plants or propagating material of that variety at that place. d) use plants or propagating material of the variety as an initial source of variation for the purpose of developing another new plant variety except where the person makes repeated use of plants or propagating material of the first mentioned variety for the commercial production of another variety. e) sprout the protected variety as food for home consumption or for the market. f) use the protected variety in further breeding, research or teaching. g) obtain, with the conditions of utilization, such a protected variety from genebanks or plant genetic resources centres. 2) Farmers will be free to save, exchange and use part of the seed from the first crop of plants which they have grown for sowing in their own farms to produce a second and subsequent crops subject to conditions specified in Part V, the Farmers' Rights Part of this Act.

Application of Breeders' Rights 32. 1) Subject to this Act, a breeder of a new plant variety may make an application to the National Competent Authority for a Plant Breeders' Rights in respect of the variety. 2) A breeder of a new variety, or his successor, has the right to make an application for a Plant Breeders' Rights in respect of that variety, whether or not the breeder is a citizen or foreigner, or is resident or not and whether the variety was bred locally or abroad. 3) Where two or more persons are entitled to make an application for a Plant Breeders' Rights in respect of a new variety, whether by reason that they bred the plant variety jointly or independently or otherwise, those persons or some of those persons may make a joint application for those rights. 4) Where two or more persons breed a new plant variety jointly, one of those breeders or a successor of one of those breeders shall not make an application for a Plant Breeders' Rights in respect of that variety otherwise than jointly with, or with the consent in writing of, the other person, or each other person, entitled to make an application for those Rights. 5) In the case of both public-financed and private institutions, the application can be made in the name of the institution.

Restrictions to Plant Breeders' Rights 33. 1) Where the Government considers it necessary, in the public interest, the Plant Breeders' Rights in respect of a new variety shall be subject to conditions restricting the realization of those rights. These restrictions may be imposed, inter alia: a) where problems with competitive practices of the Rights holder are identified; b) where food security or nutritional or health needs are adversely affected; c) where a high proportion of the plant variety offered for sale is being imported; d) where the requirements of the farming community for propagating material of a particular variety are not met; and e) where it is considered important to promote public interest for socio-economic reasons and for developing

indigenous and other technologies; 2) Where restrictions are imposed on a Plant Breeders' Rights: a) the grantee shall be given a copy of the instrument setting out the conditions of the restriction; b) a public notice shall be given; c) the compensation to be awarded to the holder of the Rights shall be specified; d) the Rights-holder may appeal against the compensation award. 3) In particular, and without prejudice to the generality of the foregoing provisions, the relevant Government authority shall have the right to convert the exclusive Plant Breeders' Rights granted under this Act to non-exclusive Plant Breeders' Rights (compulsory licence of right).

Duration of Plant Breeders' Rights 34. Subject to this Act, a Plant Breeders' Rights in respect of a plant variety shall exist for a period of 20 years in the case of annual crops and 25 years in the case of trees, vines and other perennials commencing on the day on which the successful application for a Plant Breeders' Rights in respect of the plant variety was accepted.

Dispute Settlement 35. Where conflicts arise on whether a plant variety qualifies as a new plant variety under the Act, they will be handled administratively through the National Competent Authority, an ad hoc tribunal and finally through the court of law.

Infringements of Plant Breeders' Rights 36. 1) An action or proceedings for an infringement of a Plant Breeders' Rights may be instituted in writing in a court or, if agreeable to both parties, it may be submitted to a binding arbitration: 2) A defendant in an action or proceeding for an infringement of a Plant Breeders' Rights in respect of a variety may apply by way of counter-claim for the revocation of that Plant Breeders' Rights: a) on the grounds that the variety was not a new plant variety; b) on the grounds that facts exist which, if known to the National Competent Authority before the grant of that Plant Breeders' Rights, would have resulted in the refusal of the grant. 3) If, in an action or proceedings for an infringement of a Plant Breeders' Rights in respect of a plant variety in which a defendant has applied by way of counter-claim for the revocation on the grounds referred to in paragraph 2)a) or b), the court is satisfied that the grounds exist, the court may revoke that Plant Breeders' Rights. 4) Where, in an action or proceedings for an infringement of a Plant Breeders' Rights, the court, on an application by the defendant by way of counter-claim, revokes the Plant Breeders' Rights, the court shall order the defendant to serve on the National Competent Authority a copy of the order revoking that Plant Breeders' Rights.

National Competent Authority 37. The State shall designate or establish a National Competent Authority which shall implement and enforce the provisions on Plant Breeders' Rights in this Act.

Registration of Plant Breeders' Rights 38. The National Competent Authority shall: a) receive and examine applications for the registration of Plant Breeders' Rights; b) carry out the required trials for testing the applicant's variety; c) register and issue certificates for Plant Breeders' Rights; d) publish applications for Plant Breeders' Rights in the Official Gazette; e) hear opposition on the registration of any Plant Breeders' Rights; f) maintain the Register for Plant Breeders' Rights.

Register of Plant Breeders' Rights 39. The National Competent Authority shall keep a National Register of Plant Breeders' Rights in which shall be entered particulars required by this Act or regulations.

Plant Genetic Resources Centres 40. The Government shall declare or gazette specified plant genetic resources centre(s), as suitable centre(s) for storage and maintenance of germplasm material for the purpose of this Act.

Filing of Applications 41. 1) Where an application is filed in respect of a Plant Breeders' Rights: a) the application is accepted if the National Competent Authority is satisfied that: i) the application complies with the requirements of Article 29; and ii) the specified fees have been paid; or b) the application is rejected if the National Competent Authority is satisfied that it does not fulfil the prescribed requirements. 2) Where the National Competent Authority accepts an application it shall, within 30 days after accepting the application, give written notice to the applicant stating that the application has been accepted and it shall give public notice of the application. 3) Where the National Competent Authority rejects an application, it shall, within 30 days after rejecting the application, give written notice to the applicant stating that the application has been rejected and stating the grounds for rejection.

Uniform Testing and Assessment Procedures 42. 1) On the acceptance of an application, the National Competent Authority shall stipulate the quantity of seed/planting material that should be made available by the applicant for trials and testing. 2) The National Competent Authority shall arrange to get statistically valid trials conducted to evaluate the suitability of the variety for national release. 3) The assessment criteria shall include important economic, physiological, ecological and nutritive quality attributes. 4) The fees with respect to a Plant Breeders' Rights shall be fixed on the basis of the administrative and examination costs incurred.

Characteristics of Plant Varieties Originating from Outside the Country 43. For the purpose of this Act, where a plant variety in respect of which an application has been accepted has originated from outside the country, the variety shall not be taken to have a particular characteristic unless: a) statistically valid, multi-locational, variety trials carried out in the country for at least three growing seasons have demonstrated that the variety has the specific characteristic as claimed by the applicant; or b) an exceptional crisis in food production so requires and the National Competent Authority is satisfied that: i) statistically valid trials on the variety carried out outside the country have demonstrated that the variety has that specified characteristic; and ii) the natural environment outside the country under which the statistically valid trials were carried is similar to the environment in the country.

Plant Varieties Trials 44. 1) Where, in dealing with an application in respect of a plant variety, the National Competent Authority considers it necessary that there should be a statistically valid trial or a further statistically valid trial of the variety, trials shall be carried out: a) for the purpose of determining whether the plant variety is distinct, homogenous or stable; b) for the purpose of determining whether the variety will, if grown in the country, exhibit the claimed distinctiveness, homogeneity and stability; c) requiring the applicant to supply sufficient seed or propagation material of the variety, as the case requires, and with any necessary information, to enable the variety to be test grown for the purpose so specified. 2) After the completion of the trials on a plant variety, any plants or propagation material of plants used in, or resulting from, the trials that are capable of being transported shall be removed by the applicant for a Plant Breeders' Rights in respect of that plant variety.

Withdrawal of Application 45. 1) An application may be withdrawn by the applicant at any time before the publication of the application. 2) Where an application is withdrawn after its publication in the Official Gazette, but before the granting of a Plant Breeders' Rights, the National Competent Authority shall forthwith publicise that withdrawal.

Provisional Protection 46. 1) Where an application for a Plant Breeders' Rights in respect of a plant variety has been accepted, the applicant shall be deemed to be the owner of a Plant Breeders' Rights in respect of that plant variety during the period commencing on the date of filing of the application and ending on whichever of the dates specified in a) and b) occurs first: a) when the application is disposed of; or b) where the National Competent Authority has given

the applicant a notice at the expiration of the prescribed period, after the notice is given. 2) Steps to protect genetic materials of new varieties under testing will be taken, so as to prevent their use for non-research purposes.

Opposition to Grant of Plant Breeders' Rights 47. 1) Where official gazette of an application for a Plant Breeders' Rights in respect of a plant variety or of the variation of such a variety is given, any person who considers that: a) commercial or public interests would be negatively affected by the grant of those rights to the applicant; b) the application in relation to that variety does not fulfil the prescribed criteria for granting a Plant Breeders' Rights; may within 6 months after publication of the application, or any further time before the application is disposed of, lodge with the National Competent Authority a written objection to the granting of the Rights setting out the particulars of the objection. 2) Where an opposition to the grant of a Plant Breeders' Rights is lodged under paragraph 1), the National Competent Authority shall cause a copy of that opposition to be given to the applicant for that Plant Breeders' Rights. 3) Any person may inspect an application, or an opposition lodged, at any reasonable time and is entitled, upon payment of such fee as is prescribed, to be given a copy of the application or of the opposition.

Grant of Plant Breeders' Rights 48. 1) Subject to this Article, an application for a Plant Breeders' Rights in respect of a plant variety is granted if the National Competent Authority is satisfied that: i) there is such a plant variety; ii) the plant variety is a new plant variety; iii) the applicant is entitled to the application; iv) the grant of those rights to the applicant is not prohibited by this Act; v) those rights have not been granted to another person; vi) there has been no earlier application for those rights that has not been withdrawn or otherwise disposed of; and vii) all fees payable under this Act in relation to the application have been paid; 2) If the National Competent Authority is not satisfied that the conditions in paragraph 1) above have been fulfilled, the National Competent Authority shall refuse to grant that Plant Breeders' Rights to the applicant. 3) The National Competent Authority shall not grant, or refuse to grant, a Plant Breeders' Rights in respect of a plant variety unless a period of six (6) months has elapsed since the publication of the application in the official gazette, or, if the application has been varied in a manner that the National Competent Authority considers to be significant, a period of 6 months has elapsed since the publication of particulars of the variation, or of the last such variation, as the case requires. 4) The National Competent Authority shall not refuse to grant a Plant Breeders' Rights unless it has given the applicant for that Plant Breeders' Rights a reasonable opportunity to make a written submission in relation to the application. 5) Where an opposition to the grant of a Plant Breeders' Rights has been lodged, the National Competent Authority shall not grant the Plant Breeders' Rights unless it has given the person who lodged the opposition a reasonable opportunity to make a written submission in relation to the objection. 6) A Plant Breeders' Rights shall be granted and issued by the National Competent Authority to the applicant in the form specified in its regulations. 7) Where a Plant Breeders' Rights over one variety is granted to persons, that Plant Breeders' Rights shall be granted to those persons jointly. 8) Where a Plant Breeders' Rights is granted to a public or private institution, it shall accrue to the institution represented by the designated person or persons. 9) Where the National Competent Authority refuses to grant a Plant Breeders' Rights in respect of a plant variety, the National Competent Authority shall, within 30 days after refusing, give written notice of the refusal to the applicant clearly setting out the grounds for the refusal.

Entry of Plant Breeders' Rights in the Register 49. 1) When the National Competent Authority grants a Plant Breeders' Rights in respect of a plant variety, it shall enter in the Register: a) a description, or a description and photograph, of the plant variety; b) the name of the variety; c) the pedigree of the variety (where possible); d) the name of the grantee; e) the name and address of the breeder; f) the address for the service of documents on the grantee for the

purpose of this Act, which is shown on the application for the Rights; g) the date on which the Plant Breeders' Rights was granted; h) a description of the communities/localities in the country entitled to Farmers' Rights in relation to the variety; i) such other particulars relating to the grant as the National Competent Authority considers appropriate.

Publication of Grant of Plant Breeders' Rights 50. Where a Plant Breeders' Rights has been granted, the National Competent Authority shall, within 30 days after granting, publish that Plant Breeders' Rights in the official gazette. The publication will also make reference to the entitlements under Farmers' Rights.

Effect of Grant on Certain Persons 51. 1) Where a Plant Breeders' Rights in respect of a plant variety has been granted to a person, another person who was entitled to make an application for that Plant Breeders' Rights, whether or not a person who developed that variety independently of the breeder, or the successor of such another person, is not entitled to any interest in that Plant Breeders' Rights because of the entitlement to make the application or because of the grounds of the entitlement, but nothing in this Article prevents a person from applying to the National Competent Authority for the revocation of that Plant Breeders' Rights or from instituting proceedings before a court in respect of that Plant Breeders' Rights. 2) Where: a) a Plant Breeders' Rights in respect of a new plant variety has been granted to a person, and b) another person (in this paragraph referred to as the 'eligible person') was entitled, at a law or in equity to have the right to make an application for that Plant Breeders' Rights assigned to the eligible person, then the eligible person is entitled to have that Plant Breeders' Rights assigned to her/him.

Nature of Plant Breeders' Rights 52. 1) A Plant Breeders' Rights is personal property and, subject to any conditions imposed under other paragraphs, is capable of assignment or of transmission by will or by operation of law. 2) An assignment of a Plant Breeders' Rights does not have effect unless it is in writing, signed by or on behalf of the assignor.

Assignment of Plant Breeders' Rights 53. 1) Where a Plant Breeders' Rights is assigned or transmitted to a person, that person shall, within 30 days after acquiring it, inform the National Competent Authority in writing that the person has acquired that Plant Breeders' Rights, giving particulars of the manner in which it was acquired, and the National Competent Authority, if satisfied that the Plant Breeders' Rights has been so assigned or transmitted, shall enter the name of that person on the Register as the grantee of that Plant Breeders' Rights. 2) Where in accordance with paragraph 1), the National Competent Authority enters on the Register as the grantee of a Plant Breeders' Rights the name of a person who claims to have acquired that Plant Breeders' Rights, it shall, within 30 days after entering the name in the Register, give written notice to the person newly entered and to the person who was the grantee before the new entry was made stating that the entry has been made. 3) Where the National Competent Authority is not satisfied that a Plant Breeders' Rights has been assigned or transmitted to a person who has informed the National Competent Authority in accordance with paragraph 1) that that Plant Breeders' Rights has been thus assigned or transmitted to the claimant, the National Competent Authority shall forthwith: a) give written notice to the claimant: i) stating that the National Competent Authority is not satisfied; and ii) setting out the grounds on which the National Competent Authority is not so satisfied; and b) give written notice to the grantee of those rights: i) setting out particulars of the information given by the claimant; ii) stating that the National Competent Authority is not satisfied; and iii) setting out the grounds on which it is not so satisfied. 4) A person who informs the National Competent Authority in accordance with paragraph 1) that a Plant Breeders' Rights has been assigned or transmitted to her/him shall give written notice to the National Competent Authority of an address in the country for the service of documents in accordance with this Act; and a) where the National Competent

Authority enters the name of that person on the Register in accordance with paragraph 1) and that address is different from the address already entered in the Register, it shall amend the Register so that the address so given is entered in the Register as the address for service of documents on the grantee for the purpose of this Act; or b) where the National Competent Authority is not satisfied that those rights have been assigned or transmitted to that person, the notice to that person under paragraph 3)a) shall be given by being posted.

Supply of Propagating Material 54. 1) A Plant Breeders' Rights in respect of a plant variety is subject to the condition that the grantee of the Rights shall comply with any notice given to her/him by the National Competent Authority. 2) Where a Plant Breeders' Rights are granted in respect of a plant variety, the National Competent Authority may give the grantee of the Plant Breeders' Rights written notice requiring the grantee, within 14 days of the giving of the notice or any other time that is allowed, to cause a specified quantity of propagating material of that variety to be delivered, at the expense of the grantee, to a specified plant genetic resources centre and a herbarium. 3) The quantity of the propagating material of a variety specified in a notice under paragraph 2) shall be the quantity that the National Competent Authority considers would be sufficient to enable that variety to be kept in existence if there were no other propagating material of that variety. 4) Where the propagating material is delivered to a plant genetic resources centre in accordance with the conditions imposed on Plant Breeders' Rights by paragraph 1), the National Competent Authority shall, subject to paragraph 6), cause that material to be stored at a specified plant genetic resources centre. 5) The delivery and storing of the propagating material in accordance with this paragraph does not affect the ownership of the material but that the material shall not be dealt with otherwise than for the purposes of this Act. 6) The propagating material stored at a plant genetic resources centre may be used by the National Competent Authority for the purposes set out in this Act. 7) Without limiting paragraphs 5) and 6), where, the propagating material is stored at a plant genetic resources centre as gazetted by the Government according to Article 39 of this Act, the material shall not form part of the national collection, and shall not be used for the purposes of that collection, until a decision on the application for a Plant Breeders' Rights is taken. Once the variety is accorded recognition, the propagating material can be provided for purposes of further research and breeding under the intimation of the depositor of the material.

Revocation of Plant Breeders' Rights 55. 1) The National Competent Authority shall revoke a Plant Breeders' Rights in respect of a plant variety if: a) it is satisfied that the plant variety was not new or that acts exist which, if known before the grant of that Plant Breeders' Rights, would have resulted in the refusal of the grant; or b) the grantee has failed to pay a prescribed fee payable in respect of that Plant Breeders' within 90 days after having been notified that the prescribed fee was due for payment. 2) The National Competent Authority may revoke a Plant Breeders' Rights if it is satisfied that: a) the grantee has failed to comply, in relation to that Plant Breeders' Rights, with the prescribed conditions; or b) a person to whom that Plant Breeders' Rights has been assigned or transmitted has failed to comply with the provisions of this Act. 3) Where the National Competent Authority revokes a Plant Breeders' Rights in respect of a plant variety in accordance with this Article, it shall, within 7 days after the decision is taken, give written notice of the revocation to the grantee setting out the grounds for the revocation. 4) The National Competent Authority shall not revoke a Plant Breeders' Rights in accordance with this Article unless and until it has given the grantee and any person to whom it believes that Plant Breeders' Rights has been assigned or transmitted, particulars of the grounds for the proposed revocation and given the grantee and any such person a reasonable opportunity to make a written submission in relation to the proposed revocation. 5) The revocation of a Plant Breeders' Rights in respect of a plant variety in accordance with this Article takes effect: a) subject to paragraph 4), at the expiration of the period within which an application may be made to a court for a review of the revocation; or b) if such an application is made to the court, at the time when

the application is withdrawn or finally determined by a court. 6) Nothing in this Article shall be taken to affect the powers or the legal system. 7) Any person whose interests are affected by the granting of a Plant Breeders' Rights in respect of a plant variety may apply to the National Competent Authority for the revocation of that Plant Breeders' Rights in accordance with this section. 8) The National Competent Authority shall consider any application under paragraph 7) for the revocation of a Plant Breeders' Rights. The decision of the National Competent Authority not to revoke the Plant Breeders' Rights shall be communicated to the applicant by a written notice within 7 days after the decision is taken, setting out the grounds for the decision.

Surrender of Plant Breeders' Rights 56. 1) Subject to paragraph 2) of Article 34, a grantee of a Plant Breeders' Rights may at any time, by giving notice to National Competent Authority, offer to surrender that Plant Breeders' Rights: the National Competent Authority, after giving public notice of the offer and giving all interested parties an opportunity to make a written submission in relation to the offer, may, if it finds fit, accept the offer and revoke those rights. 2) Where an action or proceeding in respect of a Plant Breeders' Rights is pending in a court, the National Competent Authority shall not accept an offer for the surrender of, or revoke, that Plant Breeders' Rights, except by leave of the court or by consent of the parties to the action or proceeding.

PART VII INSTITUTIONAL ARRANGEMENTS

Establishment of the National Competent Authority 57. The State shall designate or establish a National Competent Authority which shall implement and enforce the provisions of this legislation. Its duties shall include those set out in Article 29.

Duties of the National Competent Authority 58. The duties of the National Competent Authority are, while ensuring gender equity, to: i) create and operate a regulatory mechanism that will ensure effective protection of Community Intellectual Rights and Farmers' Rights, and the regulation of access to biological resources; ii) carry out the process of consultation and participation of local communities, including farming communities, in the identification of their rights as provided for under the customary practices and laws of the communities; iii) identify types of Community Intellectual Rights and Farmers' Rights; iv) identify and define the requirements and procedures necessary for the recognition of Community Intellectual Rights and Farmers' Rights; v) develop criteria and mechanisms to standardise procedures; vi) develop a system of registration of items protected by Community Intellectual Rights and Farmers' Rights according to their customary practices and law; vii) issue licenses for the exploitation and commercialisation of biological resources, including protected species, varieties or lineages, and community innovations, practices, knowledge and technologies; viii) identify relevant technical institutions that will assist local communities, including farming communities, in the categorisation and characterisation of their biological resources, innovations, practices, knowledge and technologies.

Establishment of National Inter-Sectoral Co-ordination Body 59. A National Inter-Sectoral Co-ordination Body at the highest level, composed of representatives from relevant public sectors, scientific and professional organizations, non-governmental and local community organizations, shall be created as a body to co-ordinate and follow-up the proper implementation of this legislation by the National Competent Authority.

Functions of the National Inter-Sectoral Co-ordination Body 60. The functions of the National Inter-Sectoral Co-ordination Body shall be to: i) ensure that the minimum conditions for agreements with collectors are strictly observed and complied with; ii) ensure that the rights of local communities, including farming communities, are protected, with due regard for gender equity, wherever the activities relating to the accessing, collection or research on biological resources, community innovations, practices, knowledge and technologies are conducted, including verifying that the requirements of prior informed consent by the local communities are complied with; iii) recommend policies and laws on the sustainable use of biological resources including new laws on intellectual property rights, Community Intellectual Rights and Farmers' Rights over their biological resources, innovations, practices, knowledge and technologies; and iv) perform such other functions as may be necessary for the effective implementation of this legislation.

Composition of the National Inter-Sectoral Co-ordination Body 61. The National Inter-Sectoral Co-ordination Body shall be composed of the following persons: Here the functional composition of the body can be outlined, the qualifications, fields of expertise or specialisation, public interest qualities, industry, community based organizations and persons from relevant areas and fields with due regard for gender equity. This section seeks to fulfil the requirements set out in Article 29 above.

Appointment of Technical Advisory Body 62. It is hereby appointed a body to be known as the Technical Advisory Body to support the work of the National Inter-Sectoral Co-ordination Body.

Functions of the Technical Advisory Body 63. The functions of the Technical Advisory Body shall be to: i) formulate policy options that promote the protection of Community Intellectual Rights, Farmers' Rights, gender equity and the regulation of access to biological resources; ii) prepare lists of taxa threatened by deterioration and/or extinction and of the places threatened by serious loss of biological diversity; iii) monitor and evaluate, at regular intervals, the implementation of this legislation or actual or potential threats to biological diversity and the likely impacts on the pursuit towards sustainable development; iv) develop and recommend a mechanism to enable the identification and dissemination of information regarding threats to biological resources; and v) perform such other functions as may be necessary to implement this legislation.

Establishment of a National Information System 64. 1) It is hereby established that there shall be a National Information System with regard to biological resources, which includes the activities set out in the following Article. 2) Local communities may also establish databases on their biological resources together with their components and derivatives, and the knowledge and technologies of those communities. 3) Access to information in the National Information System and databases shall be regulated by a charter setting out the rights of the owners of the data.

Activities of the National Information System 65. The activities of the National Information System shall include inter alia the following: i) the compilation and documentation of information on Community Intellectual Rights, Farmers' Rights, gender equity and access to biological resources, community innovations, practices, knowledge and technologies; ii) the maintenance of an up-to-date system of information about research and development activities on biological resources and community innovations, practices, knowledge and technologies; and iii) the compilation of information on piracy of biological resources, community innovations, practices, knowledge and technologies, and the disseminating of this information to all relevant and concerned bodies.

Establishment of a Community Gene Fund 66. 1) The Community Gene Fund shall be established as an autonomous Trust. A Director shall be appointed to administer the Fund. The Director shall report to the National Competent Authority. 2) There shall be an autonomous Trust to administer a Community Gene Fund deriving its funds from the shares due to local farming communities under Article 27.1(b) in Part V on Farmers' Rights. The Fund, which will be exempted from income tax, can receive contributions from national and international bodies and others interested in strengthening genetic conservation by local communities. 3) A royalty to be fixed by the National Competent Authority based on the gross value of the Breeders' Rights protected seeds sold shall be credited to the Community Gene Fund for the benefit of farming communities whose farmers' varieties have been the basis for the breeding of breeders' varieties. 4) The gene fund shall be used to finance projects developed by the farming communities, ensuring equity for women, with or without the participation of experts to help them, aimed at solving their felt problems, including, but not restricted to, the development, conservation and sustainable use of agricultural genetic resources. 5) All salaries and administrative expenses relating to the establishment and administration of the Community Gene Fund will be met by the Government, in order to ensure that the entire proceeds of the Fund go to the farming local communities. 6) The Community Gene Fund will have a Fund Management Committee, comprising representatives of farming local communities, professionals, non-governmental organizations, and the public and private sector.

PART VIII ENABLING PROVISIONS

Sanctions and Penalties 67. 1) Without prejudice to the existing agencies and authorities, the State shall establish appropriate agencies with the power to ensure compliance with the provisions of this law. 2) Without prejudice to the exercise of civil and penal actions which may arise from violations of the provisions of this legislation and subsequent regulations, sanctions and penalties to be provided may include: i) written warning; ii) fines; iii) automatic cancellation / revocation of the permission for access; iv) confiscation of collected biological specimens and equipment; v) permanent ban from access to biological resources, community knowledge and technologies in the country. 3) The violation committed shall be publicized in the national and international media and shall be reported by the National Competent Authority to the secretariats of relevant international agreements and regional bodies. 4) When the collector conducts his/her operations outside of national jurisdiction, any alleged violations by such a collector may be prosecuted through the cooperation of the government under whose jurisdiction the collector operates based on the guarantee that the latter has provided.

Appeals 68. Decisions on approval, disapproval or cancellation of agreements regarding access to biological resources, community knowledge or technologies may be appealed through appropriate administrative channels. Recourse to the courts shall be allowed after exhaustion of all administrative remedies.

INTERNATIONAL UNDERTAKING ON PLANT GENETIC RESOURCES¹

I. GENERAL

Article 1 - Objective

1. The objective of this Undertaking is to ensure that plant genetic resources of economic and/or social interest, particularly for agriculture, will be explored, preserved, evaluated and made available for plant breeding and scientific purposes. This Undertaking is based on the universally accepted principle that plant genetic resources are a heritage of mankind and consequently should be available without restriction.

Article 2 - Definitions and Scope

2.1 In this Undertaking:

- (a) "plant genetic resources" means the reproductive or vegetative propagating material of the following categories of plants:
 - i. cultivated varieties (cultivars) in current use and newly developed varieties;
 - ii. obsolete cultivars;
 - iii. primitive cultivars (land races);
 - iv. wild and weed species, near relatives of cultivated varieties;
 - v. special genetic stocks (including elite and current breeders' line and mutants);
- (b) "base collection of plant genetic resources" means a collection of seed stock or vegetative propagating material (ranging from tissue cultures to whole plants) held for long-term security in order to preserve the genetic variation for scientific purposes and as a basis for plant breeding;
- (c) "active collection" means a collection which complements a base collection, and is a collection from which seed samples are drawn for distribution, exchange and other purposes such as multiplication and evaluation;
- (d) "institution" means an entity established at the international or national level, with or without legal

¹ Extracted from Resolution 8/83 of the Twenty-second Session of the FAO Conference. Rome, 5-23 November 1983.

personality, for purposes related to the exploration, collection, conservation, maintenance, evaluation or exchange of plant genetic resources;

(e) "centre" means an institution holding a base or active collection of plant genetic resources, as described in Article 7.

2.2 This Undertaking relates to the plant genetic resources described in para. 2.1 (a), of all species of economic and/or social interest, particularly for agriculture at present or in the future, and has particular reference to food crops.

Article 3 - Exploration of Plant Genetic Resources

3.1 Governments adhering to this Undertaking will organize or arrange for missions of exploration, conducted in accordance with recognized scientific standards, to identify potentially valuable plant genetic resources that are in danger of becoming extinct in the country concerned, as well as other plant genetic resources in the country which may be useful for development but whose existence or essential characteristics are at present unknown, in particular:

(a) known land races or cultivars in danger of becoming extinct due to their abandonment in favour of the cultivation of new cultivars;

(b) the wild relatives of cultivated plants in areas identified as centres of genetic diversity or natural distribution;

(c) species which are not actually cultivated but may be used for the benefit of mankind as a source of food or raw materials (such as fibres, chemical compounds, medicine or timber).

3.2 Special efforts will be made, in the context of Article 3.1, where the danger of extinction of plant species is certain, or is likely, having regard to circumstances such as the clearance of vegetation from tropical rain forests and semi-arid lands with a view to the expansion of cultivated areas.

Article 4 - Preservation, Evaluation and Documentation of Plant Genetic Resources

4.1 Appropriate legislative and other measures will be

maintained and, where necessary, developed and adopted to protect and preserve the plant genetic resources of plants growing in areas of their natural habitat in the major centres of genetic diversity.

4.2 Measures will be taken, if necessary through international cooperation, to ensure the scientific collection and safeguarding of material in areas where important plant genetic resources are in danger of becoming extinct on account of agricultural or other development.

4.3 Appropriate measures will also be taken with respect to plant genetic resources held, outside their natural habitats,

in gene banks or living collections of plants. Governments and institutions adhering to this Undertaking will, in particular, ensure that the said resources are conserved and maintained in such a way as to preserve their valuable characteristics for use in scientific research and plant breeding, and are also evaluated and fully documented.

Article 5 - Availability of Plant Genetic Resources

5. It will be the policy of adhering Governments and institutions having plant genetic resources under their control to allow access to samples of such resources, and to permit their export, where the resources have been requested for the purposes of scientific research, plant breeding or genetic resource conservation. The samples will be made available free of charge, on the basis of mutual exchange or on mutually agreed terms.

II. INTERNATIONAL COOPERATION

Article 6 - General

6. International cooperation will, in particular, be directed to:

(a) establishing or strengthening the capabilities of developing countries, where appropriate on a national or sub-regional basis, with respect to plant genetic resources activities, including plant survey and identification, plant breeding and seed multiplication and distribution, with the aim of enabling all countries to make full use of plant genetic resources for the benefit of their agricultural development;

- (b) intensifying international activities in preservation, evaluation, documentation, exchange of plant genetic resources, plant breeding, germplasm maintenance, and seed multiplication. This would include activities carried out by FAO and other concerned agencies in the UN System, it would also include activities of other institutions, including those supported by the CGIAR. The aim would be to progressively cover all plant species that are important for agriculture and other sectors of the economy, in the present and for the future;
- (c) supporting the arrangements outlined in Article 7, including the participation in such arrangements of governments and institutions, where appropriate and feasible;
- (d) considering measures, such as the strengthening or establishment of funding mechanisms, to finance activities relating to plant genetic resources.

Article 7 - International Arrangements

7.1 The present international arrangements, being carried out under the auspices of FAO and other organizations in the United Nations System, by national and regional institutions and institutions supported by the CGIAR, in particular the IBPGR, for the exploration, collection, conservation, maintenance, evaluation, documentation, exchange and use of plant genetic resources will be further developed and, where necessary, complemented in order to develop a global system so as to ensure that:

- (a) there develops an internationally coordinated network of national, regional and international centres, including an international network of base collections in gene banks, under the auspices or the jurisdiction of FAO, that have assumed the responsibility to hold, for the benefit of the international community and on the principle of unrestricted exchange, base or active collections of the plant genetic resources of particular plant species;
- (b) the number of such centres will be progressively increased so as to achieve as complete a coverage as necessary, in terms of species and geographical distribution, account also being taken of the need for duplication, of the resources to be safeguarded and preserved;
- (c) the activities of the centres that are related to the

exploration, collection, conservation, maintenance, rejuvenation, evaluation and exchange of plant genetic resources will be carried out with due account being taken of scientific standards;

(d) sufficient support in funds and facilities will be provided, at the national and international levels, to enable the centres to carry out their tasks;

(e) a global information system, under the coordination of FAO, relating to plant genetic resources maintained in the afore-mentioned collections, and linked to systems established at the national, sub-regional and regional levels, will be developed on the basis of relevant arrangements that already exist;

(f) early warning will be given to FAO, or to any institution designated by FAO, of any hazards that threaten the efficient maintenance and operation of a centre, with a view to prompt international action to safeguard the material maintained by the centre;

(g) the IBPGR pursues and develops its present activities, within its terms of reference, in liaison with FAO;

(h) i. the general expansion and improvement of related professional and institutional capability within developing countries, including training within appropriate institutions in both developed and developing countries, is adequately funded; and ii. the overall activity within the Undertaking ultimately ensures a significant improvement in the capacity of developing countries for the production and distribution of improved crop varieties, as required to support major increases in agricultural production, especially in developing countries.

7.2 Within the context of the global system any Governments or institutions that agree to participate in the Undertaking, may, furthermore, notify the Director-General of FAO that they wish the base collection or collections for which they are responsible to be recognized as part of the international network of base collections in gene banks, under the auspices or the jurisdiction of FAO. The centre concerned will, whenever requested by FAO, make material in the base collection available to participants in the Undertaking, for purposes of scientific research, plant breeding or genetic resource conservation, free of charge, on the basis of mutual exchange or on mutually agreed terms.

Article 8 - Financial Security

8.1 Adhering Governments, and financing agencies, will, individually and collectively, consider adopting measures that would place activities relevant to the objective of this Undertaking on a firmer financial basis, with special consideration for the need of developing countries to strengthen their capabilities in genetic resource activities, plant breeding and seed multiplication.

8.2 Adhering Governments, and financing agencies, will, in particular, explore the possibility of establishing mechanisms which would guarantee the availability of funds that could be immediately mobilized to meet situations of the kind referred to in Article 7.1 (f).

8.3 Adhering Governments and institutions, and financing agencies, will give special consideration to requests from FAO for extra-budgetary funds, equipment or services needed to meet situations of the kind referred to in Article 7.1 (f).

8.4 The funding of the establishment and operation of the international network, insofar as it imposes additional costs on FAO, in the main will be funded from extra-budgetary resources.

Article 9 - Monitoring of Activities and Related Action by FAO

9.1 FAO will keep under continuous review the international situation concerning the exploration, collection, conservation, documentation, exchange and use of plant genetic resources.

9.2 FAO will, in particular, establish an intergovernmental body to monitor the operation of the arrangements referred to in Article 7, and to take or recommend measures that are necessary or desirable in order to ensure the comprehensiveness of the global system and the efficiency of its operations in line with the Undertaking.

9.3 In the performance of its responsibilities outlined in Part II of this Undertaking, FAO will act in consultation with those Governments that have indicated to FAO their intention to support the arrangements referred to in Article 7.

III. OTHER PROVISIONS

Article 10 - Phytosanitary Measures

10. This Undertaking is without prejudice to any measures taken by Governments -in line with the provisions of the International Plant Protection Convention, adopted in Rome on 6 December 1951 - to regulate the entry of plant genetic resources with the aim of preventing the introduction or spread of plant pests.

Article 11 - Information on the Implementation of this Undertaking

11. At the time of adhering, Governments and institutions will advise the Director-General of FAO of the extent to which they are in a position to give effect to the principles contained in the Undertaking. At yearly intervals, they will provide the Director-General of FAO with information on the measures that they have taken or propose to take to achieve the objective of this Undertaking.

ANNEX²

Resolution 4/89

AGREED INTERPRETATION OF THE INTERNATIONAL UNDERTAKING

THE CONFERENCE,

Recognizing that:

plant genetic resources are a common heritage of mankind to be preserved, and to be freely available for use, for the benefit of present and future generations,

Further recognizing that:

(a) the International Undertaking on Plant Genetic Resources constitutes a formal framework aimed at ensuring conservation, use and availability of plant genetic resources,

(b) some countries have not adhered to the Undertaking and others have adhered with reservation because of possible conflict of certain provisions of the Undertaking with their international obligations and existing national regulations,

² Extract of the Twenty-fifth Session of the FAO Conference. Rome, 11-29 November 1989.

(c) these reservations and constraints may be overcome through an agreed interpretation of the Undertaking which recognizes Plant Breeders' Rights and Farmers' Rights, Endorses the agreed interpretation set forth hereinafter which is intended to lay the basis for an equitable and, therefore solid and lasting, global system and thereby to facilitate the withdrawal of reservations which countries have made with regard to the International Undertaking, and to secure the adherence of others:

AGREED INTERPRETATION³

1. Plant Breeders' Rights, as provided for under UPOV (International Union for the Protection of New Varieties of Plant) are not incompatible with the International Undertaking;
2. a state may impose only such minimum restrictions on the free exchange of materials covered by Article 2.1 (a) of the International Undertaking as are necessary for it to conform to its national and international obligations;
3. states adhering to the Undertaking recognize the enormous contribution that farmers of all regions have made to the conservation and development of plant genetic resources, which constitute the basis of plant production throughout the world, and which form the basis for the concept of Farmers' Rights;
4. the adhering states consider that the best way to implement the concept of Farmers' Rights is to ensure the conservation, management and use of plant genetic resources, for the benefit of present and future generations of farmers. This could be achieved through appropriate means, monitored by the Commission on Plant Genetic Resources, including in particular the International Fund for Plant Genetic Resources, already established by FAO. To reflect the responsibility of those countries which have benefitted most from the use of germplasm, the Fund would benefit from being supplemented by further contributions from adhering governments, on a basis to be agreed upon, in order to ensure for the Fund a sound and recurring basis. The International Fund should be used to support plant genetic conservation, management and utilization programmes, particularly within developing countries, and

³ Extract of the Twenty-fifth Session of the FAO Conference, Rome, 11-29 November 1989.

those which are important sources of plant genetic material. Special priority should be placed on intensified educational programmes for biotechnology specialists, and strengthening the capabilities of developing countries in genetic resource conservation and management, as well as the improvement of plant breeding and seed production.

5. It is understood that:

(a) the term "free access" does not mean free of charge, and

(b) the benefits to be derived under the International Undertaking are part of a reciprocal system, and should be limited to countries adhering to the International Undertaking.

(Adopted on 29 November 1989)

ANNEX⁴

Resolution 5/89

FARMERS' RIGHTS

THE CONFERENCE,

Recognizing that:

(a) plant genetic resources are a common heritage of mankind to be preserved, and to be freely available for use, for the benefit of present and future generations,

(b) full advantage can be derived from plant genetic resources through an effective programme of plant breeding, and that, while most such resources, in the form of wild plants and old landraces, are to be found in developing countries, training and facilities for plant survey and identification, and plant breeding, are insufficient, or even not available in many of those countries,

(c) plant genetic resources are indispensable for the genetic improvement of cultivated plants, but have been insufficiently explored, and in danger of erosion and loss,

Considering that:

(a) in the history of mankind, unnumbered generations of farmers have conserved, improved and made available plant genetic resources,

(b) the majority of these plant genetic resources come from

⁴ Extract of the Twenty-fifth Session of the FAO Conference. Rome, 11-29 November 1989.

developing countries, the contribution of whose farmers has not been sufficiently recognized or rewarded,

(c) the farmers, especially those in developing countries, should benefit fully from the improved and increased use of the natural resources they have preserved,

(d) there is a need to continue the conservation (in situ and ex situ), development and use of the plant genetic resources in all countries, and to strengthen the capabilities of developing countries in these areas,

Endorses the concept of Farmers' Rights (Farmers' Rights mean rights arising from the past, present and future contributions of farmers in conserving, improving, and making available plant genetic resources, particularly those in the centres of origin/diversity. These rights are vested in the International Community, as trustee for present and future generations of farmers, for the purpose of ensuring full benefits to farmers, and supporting the continuation of their contributions, as well as the attainment of the overall purposes of the International Undertaking) in order to:

(a) ensure that the need for conservation is globally recognized and that sufficient funds for these purposes will be available;

(b) assist farmers and farming communities, in all regions of the world, but especially in the areas of origin/diversity of plant genetic resources, in the protection and conservation of their plant genetic resources, and of the natural biosphere;

(c) allow farmers, their communities, and countries in all regions, to participate fully in the benefits derived, at present and in the future, from the improved use of plant genetic resources, through plant breeding and other scientific methods.

(Adopted on 29 November 1989)

ANNEX III⁵

Resolution 3/91

THE CONFERENCE,

Recognizing that:

(a) the concept of mankind's heritage, as applied in the

⁵ Extract of the Twenty-sixth Session of the FAO Conference. Rome, 9-27 November 1991.

International Undertaking on Plant Genetic Resources, is subject to the sovereignty of the states over their plant genetic resources,

(b) the availability of plant genetic resources and the information, technologies and funds necessary to conserve and utilize them, are complementary and of equal importance,

(c) all nations can be contributors and beneficiaries of plant genetic resources, information, technologies and funds,

(d) conditions of access to plant genetic resources need further clarification;

Considering that:

(a) the best way to guarantee the maintenance of plant genetic resources is to ensure their effective and beneficial utilization in all countries,

(b) the farmers of the world have, over the millennia, domesticated, conserved, nurtured, improved and made available plant genetic resources, and continue to do so today,

(c) advanced technologies and local rural technologies are both important and complementary in the conservation and utilization of plant genetic resources,

(d) in situ and ex situ conservation are important and complementary strategies for maintaining genetic diversity;

Endorses the following points:

1. that nations have sovereign rights over their plant genetic resources;

2. that breeders' lines and farmers' breeding material should only be available at the discretion of their developers during the period of development;

3. that Farmers' Rights will be implemented through an international fund on plant genetic resources which will support plant genetic conservation and utilization programmes, particularly, but not exclusively, in the developing countries;

4. that the effective conservation and sustainable utilization of plant genetic resources is a pressing and permanent need, and, therefore, the resources for the international fund as well as for other funding mechanisms should be substantial, sustainable and based on the principles of equity and transparency;

5. that through the Commission on Plant Genetic Resources,

the donors of genetic resources, funds and technology will determine and oversee the policies, programmes and priorities of the fund and other funding mechanisms, with the advice of the appropriate bodies.
(Adopted on 25 November 1991)

PVP in the South: the flow toward UPOV

GRAIN • February 2001 • estimate only

Country	PVP in force	PVP in draft form*	UPOV member	Accession to UPOV in motion	Seeking compliance with UPOV
Afghanistan					
Algeria					
Angola					
Antigua					
Argentina					
Bahrain					
Bangladesh					
Barbados					
Belize					
Benin					
Bolivia					
Botswana					
Brazil					
Burkina Faso					
Burma					
Cambodia					
Cameroon					
Cent. Afr. Rep.					
Chad					
Chile					
China					
Colombia					
Congo					
Costa Rica					
Cote d'Ivoire					
Cuba					
Dominica					
Ecuador					
Egypt					
El Salvador					
Eq. Guinea					
Ethiopia					
Fiji					
Gabon					
Ghana					
Grenada					
Guatemala					
Guinea					
Guinea-Bissau					
Guyana					
Honduras					
Hong Kong					
India					
Indonesia					
Iran					
Iraq					
Jamaica					
Kenya					
Korea, North					
Korea, South					
Kuwait					
Laos					
Lebanon					
Lesotho					
Liberia					
Libya					

Country	PVP in force	PVP in draft form*	UPOV member	Accession to UPOV in motion	Seeking compliance with UPOV
Madagascar					
Malawi					
Malaysia					
Mali					
Mauritania					
Mexico					
Mongolia					
Morocco					
Namibia					
Nepal					
Nicaragua					
Niger					
Nigeria					
Oman					
Pakistan					
Panama					
Papua N.G.					
Paraguay					
Peru					
Philippines					
Qatar					
Rwanda					
Saudi Arabia					
Senegal					
Sierra Leone					
Singapore					
South Africa					
Sri Lanka					
St K, N., A.					
St Lucia					
St V. & Gren.					
Sudan					
Suriname					
Syria					
Taiwan ROC					
Tanzania					
Thailand					
Togo					
Trin. & Tob.					
Tunisia					
UAE					
Uganda					
Uruguay					
Venezuela					
Viet Nam					
Yemen					
Zambia					
Zimbabwe					

* This column is very incomplete. Most developing country members of WTO should be in process of drafting.

เอกสารอ้างอิง

ACGA press release September 20, 1999"Midwest Farmers Lose Faith They Had in Biotech Crops" โดย Scott Kilmanใน Wall Street Journal, October 21, 1999 & "Corn Growers Forecast Dramatic Drop in GMO Planted Corn Acres Next Year"

Acheson, James M. and James A. Wilson,1996. "Order out of Chaos: The case for parametric fisheries management," American Anthropologist. Vol. 98. No. 3. (September). Pp. 579-594.

Agrawal, Arun, 1995. "Dismantling the Divide between Indigenous and Scientific Knowledge." Development and Change. Vol. 26. No. 3. Pp, 413-439.

Altieri, M. A. ,1993. An Agroecology Reader: A collection of selected papers. Berkeley: University of California Press.

Baumann, Miges et.al., 1996. The Life Industry : Biodiversity, People and Profit. Intermediat Technology Publication, UK.

Beda-Beckmann, F. von, K. von Benda-Beckmann and A. Brouwer,1995. "Changing 'Indigenous Environmental Law' in the Central Moluccas: Communal Regulation and Privatization of Sasi" Ekonesia: A Journal of Indonesian Human Ecology. No. 2, pp. 1-39

Bender, Andrea , 2000. "Sharing Fishing Grounds and Sharing Food - How a Cultural Institution Helps to Protect an Open Access Resources." Paper Presented at the 8th Conference of the International Association for the Study of Common Property (IASCP), Constituting the Commons: Crafting Sustainable Commons in the New Millennium, 31 May -4 June, Bloomington, Indiana University, USA.

Bender, Andrea, Wolfram Kagi, and Ernest Mohr ,1998. Sustainable Open Access: Fishing and Informal Insurance in Ha'apai, Tonga. St. Gallen: IWO-Discussion Paper No. 71.

Berkes, Fikret (ed.),1989. *Common Property Resources: Ecology and community-based sustainable development*. London: Belhaven Press.

Berkes, Fikret ,1998. "Indigenous Knowledge and Resource management systems in the Canadian subarctic," In *Linking Social and Ecological Systems: Management practices and social mechanisms for building resilience*. Edited by Berkes, Fikret and Carl Folke. Cambridge: Cambridge University Press, 98-128.

Berkes, Fikret ,1999. *Sacred Ecology: Traditional ecological knowledge and resource management*. Ann Arbor, MI: Taylor & Francis.

Berkes, Fikret and Carl Folke (ed), 1998. *Linking Social and Ecological Systems: Management practices and social mechanisms for building resilience*. Cambridge: Cambridge University Press.

Berkes, Fikret and Carl Folke ,1998a. "Linking Social and Ecological Systems for Resilience and Sustainability." In *Linking Social and Ecological Systems: Management practices and social mechanisms for building resilience*. Edited by Berkes, Fikret and Carl Folke. Cambridge: Cambridge University Press. Pp. 1-25.

Bromley, Daniel W. (ed.) ,1992. *Making the Commons Work: Theory, Practice, and Policy*. San Francisco: Institute for Contemporary Studies.

Brush, Stephen B. et al. (ed.) 1996, *Valuing Local Knowledge: Indigenous People and Intellectual Property Rights*. Washington, DC.: Island Press.

Burger, Joanna and Michael Gochfeld .1998. "The tragedy of the Common: 30 years later," *Environment*. Vol. 40. No. 10. December. Pp. 4-13, 26-27.

Castro, Fabio de, David G. McGrath, and Marcelo Crossa ,2000. "Adjusting to Change: The Crafting of Community Lake Management Systems in The Brazillian Amazon." Paper Presented at the 8th Conference of the International Association for the Study of Common Property (IASCP),), *Constituting the Commons: Crafting Sustainable*

Commons in the New Millennium, 31 May -4 June, Bloomington, Indiana University, USA

Ciriacy-Wantrup, S. V. and R. C. Bishop ,1975. "Common Property as a Concept in Natural Resources Policy." *Natural Resources Journal*. Vol. 15. (October). Pp. 713-727

Cordell, John C. (ed.) ,1990. *A Sea of Small Boats: Customary Law and Territoriality in the World of Inshore Fishing*. Cambridge, MA.: Cultural Survival Report 26.

Edward O. Wilson,1992. *Biological Diversity*,

Feeby, David, Susan Hanna, and Arthur F. McEvoy ,1996. "Questioning the Assumptions of the 'Tragedy of the Commons' Model of Fisheries." *Land Economics*. Vol. 72. No. 2, pp.187-205.

Feeny, David, Fikret Berkes, Bonnie J. MaCay, and James M. Acheson ,1990. "The Tragedy of the Commons: Twenty-Two Years Later." *Human Ecology*. Vol. 18. No. 1, pp. 1-19.

Girsberger, A. Martin, 1999. *Biodiversity and the Concept of Farmer's Right in International Law*", Peter Lang Ag, European Academic Publishers, Berne Switzerland.
Gordon, H. Scott , 1954. "The Economic Theory of a Common-Property: The fishries." *Journal of Political Economy*. Vol. 16 (April), pp. 124-142.

GRAIN & BIOTHA, 1997. *Signposts to Sui Generis Right : Back Ground Discussion Paper for the International Seminar on Sui Generis Rights*. Bangkok.

GRAIN, 2000. *For a Full Review of TRIPS 27.3(b)*. Barcelona Spain.

Hann, C. M. (ed.), 1998. *Property Relations: Renewing the anthropological traditions*. Cambridge: Cambridge University Press

Hanna, Susan, Carl Folke, and Karl-Goran Maler ,1995a. "Property Rights and the Natural Environmant." In *Rights to Nature: Ecological, economic, cultural, and political*

principles of institutions for the environment. Edited by Hanna, Susan, Carl Folke, and Karl-Goran Maler Washington, D. C.: Island Press. pp. 1-10

Hanna, Susan, Carl Folke, and Karl-Goran Maler(ed.) ,1995. Rights to Nature: Ecological, economic, cultural, and political principles of institutions for the environment. Washington, D. C.: Island Press.

Hardin, Garrett ,1968. "The Tragedy of the Commons." Science 162. pp. 1243-1248

Havinding, Edvard 1996, Guardians of Marovo Lagoon: Practice, Place, and Politics in Maritime Melanesia. Honolulu: University of Hawaii.

Ho, Mae Wan, 1998. Genetic Engineering : Dream or Nightmare ? Third World Net work, Penang Malaysia.

Hobellink, Henk, 1991. Biotechnology and the Future of World Agriculture. Zed Books Ltd., New Jersey, USA.

IRRI Hotline, Vol. 1. No 3, September 1991.

Johannes, Robert E, 1978, "Traditional Marine Conservation Methods in Oceania and their Demise." Annual Review of Ecology and Systematics. Vol. 9. Pp, 349-364

Johannes, Robert E.,1992. Words of the Lagoon: Fishing and marin lore in the Palau Distric of Micronesia. Berkeley: University of California Press.

John E. Losey, Linda S. Rayor, Maureen E. Carter, 1999. Nature,May 20, 1999

Johnson, Craig ,2000. "Environment Stress, Economic Risk and Institutional Change: Inshore Fishing and Community-Based Management in Southern Thailand." Paper Presented at the 8th Conference of the International Association for the Study of Common Property (IASCP),), Constituting the Commons: Crafting Sustainable Commons in the New Millennium, 31 May -4 June, Bloomington, Indiana University, USA.

Kunstadter, Peter (ed.), 1978 . Farmer in the Forest: Economic Development and Marginal Agriculture in Northern Thailand. Honolulu: The University Press of Hawaii.

Levieil, Dominique P. and Benjamin Orlove ,1990, "Local Control of Aquatic Resources: Community and ecology in Lake Titicaca, Peru." American Anthropologist. Vol. 92. Pp, 362-382.

MaCay, Bonnie and Svein Jentoff ,1998. "Market or Community Failure." Human Organization. Vol. 57. No. 1.(Spring). Pp, 21-29.

May, Peter H. ,1992. "Common Property Resources in the Neotropics: Theory, Management Progress, and an Action Agenda." In Conservation of Neotropical Forests: Working from Traditional Resource Use. Edited by Redford, Kent H. and Christine Padoch. New York: Columbia University Press. Pp, 359- 378

McCay, Bonnie J. and Acheson, James M. (ed.) 1996 [1987]. Question of the Commons: the culture and ecology of communal resources. Tucson: University of Arizona Press.

McGrath, David G. et al.,1993. "Fisheries and the Evolution of Resource Management on the Lower Amazon Floodplain." Human Ecology. Vol. 21. No. 2, pp.167-195.

Mooney, Pat Roy. "The Law of the Seed" Development Dialogue, 1983 : 1-2

Pereira, Henrique, 2000. "The Emergence of Common-Property Regimes in Amazonian Fisheries." Paper Presented at the 8th Conference of the International Association for the Study of Common Property (IASCP), Constituting the Commons: Crafting Sustainable Commons in the New Millennium, 31 May -4 June, Bloomington, Indiana University, USA.

Perlas, Nicarnor and Vellve, Renee, 1997. "Oryza Nirvana? : An NGOs Review of the International Rice Research Institute in Southeast Asia. SEARICE Publication, Philippines.

Pinedo, Danny et al.,2000. "Community-Based Natural Resource Management as a Non-Linear Process: A Case Study in the Peruvian Amazon Varzea." Paper Presented at the 8th Conference of the International Association for the Study of Common Property (IASCP), Constituting the Commons: Crafting Sustainable Commons in the New Millennium, 31 May -4 June, Bloomington, Indiana University, USA.

Polunin, Nicholas V. C. ,1984. "Do traditional Marine 'Reserve' Conserve ?: A View of Indonesian and New Guinean Evidence," In Maritime Institutions in the Western Pacific. Edited by Ruddle, Kenneth and Tomoya Akimichi. Osaka: National Museum of Ethnology, pp. 267-283.

Posey, A. Darrell , 1996.Traditional Resources Rights : International Instrument for Protection and Compensation for Indigenous Peoples and Local Communities. IUCN, Switzerland.

Posey, Darrell A. and Graham Dutfield ,1996. Beyond Intellectual Property: Toward Traditional Resource Rights for Indigenous Peoples and Local Communities. Ottawa, Canada: International Development Research Centre.

RAFI & IPBN, 1994

RAFI, 1997. Human Nature : Agricultural Biodiversity and Farm-Base Food Security. RAFI Publication, Canada.

RAFI, 1998. Enclosure of the Mind : Intellectual Monopolies" RAFI Publication for the Community Biodiversity Development and Conservation Program, Canada.

RAFI, 1999. Seed Industry Consolidation: Who Owns Whom? <http://www.rafi.org>

Ruddle, Kenneth (eds.), 1998. "A Modern Role for Traditional Coastal Marine Resource Management Systems in the Pacific Islands." Ocean and Coastal Management. Vol. 40. No. 2. (Special Issue)

Ruddle, Kenneth and Tomoya Akimichi (eds.), 1984.Maritime Institutions in the Western Pacific. Osaka: National Museum of Ethnology.

Scott, Anthony D., 1955. "Fisheries: The Objectives of Sole Ownership." *Journal of Political Economy*. 63 (April), pp. 116-124.

Shiva, Vandana, 1995. *Captive Mind Captive Lives*. Research Foundation for Science} Technology and Natural Resources Policy, Dehra Dun, India.

Smitinand & Lasen, 1970-1993

South, G. Robin, Denis Goulet, Seremaia Tuqiri, and Marguerite Church (eds.), 1994. *Traditional Marine Tenure and Sustainable Management of Marine Resources in Asia and Pacific*. South Pacific: International Ocean Institute-South Pacific Marine Study Program, The University of the South Pacific.

Spoehrer, Alexander (ed.), 1980. *Maritime Adaptations: Essays on contemporary fishing communities*. London: University of Pittsburgh Press.

Steins, Nathalie A. and Victoria M. Edwards ,1999. "Platforms for collective action in multiple-use common-pool resources," *Agriculture and Human Values*. Vol. 16, No. 3 (September), pp. 241-255.

Tansey, Geoff, 1999. *Trade, Intellectual Property, Food and Biodiversity*. Quaker Peace & Service, London.

The Crucible Group, 1994. *People, Plants and Patent*, IDRC, Canada.

The Economist Vol 314, 10 February 1990

Thomas, David H. L. ,1996, "Fisheries Tenure in an African Floodplain Village and the Implications for Management." *Human Ecology*. Vol. 24. No. 3, pp. 287-313.

TRIPs Council, 1999. *Official developing country proposals for the review or renegotiation of TRIPS as regards biodiversity and associated knowledge*, Geneva, Switzerland.

Wilson, Douglas and Svein Jentoff ,1999. "Structure, Agency and Embeddedness: Sociological Approachs to Fisheries Management Institutions." In Alternative Management Systems for Fisheries. Edited by David Symes. Oxford: Fishing New Books. Pp, 63-72.

WIPO, 2000. Information Document by the World Intellectual Property Organization (WIPO) for the Expert Meeting on Systems and National Experiences for Protecting Traditional Knowledge, Innovations and Practices organized by the United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) Geneva, October 30 to November 2, 2000

Zerner, Charles ,1994. "Through a Green Lens: The Construction of Customary Environmental Law and Community in Indonesia's Maluku Islands." Law and Society Review. Vol. 28. No. 5. Pp, 1079-1122

กัตัญญ เลิศล้ำ และคณะ, 2543. ผลการศึกษาเรื่องเหล้าพื้นบ้านไทย-ลาว , คณะมนุษยศาสตร์ ภาควิชาพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

กป.อพช.ภาคเหนือ, 2542. ผลการสำรวจป่าชุมชน เอกสารประกอบการสัมมนา สมัชชาป่าชุมชนครั้งที่ 2 ณ ป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว อ.เมือง จ.ลำพูน 14-15 มีนาคม 2542

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2535. ประวัติกระทรวงเกษตรฯ หน้า 366

กรุงเทพธุรกิจ , 31 ตุลาคม 2537

กรุงเทพธุรกิจ วันที่ 21 ตุลาคม 2542

กฤษฎา บุญชัย, 2540. พลวัตรชุมชนล้านนาในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ, วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล ม.ธรรมศาสตร์

กลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ, 2542. เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องแนวนโยบายแก้ไขปัญหาที่ดินทำกินในอุทยานแห่งชาติ 2 มีนาคม 2542 ห้องประชุมชั้น 4 อาคารปฏิบัติการทางสังคม คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

กอบกุล ราชะนาคร. ประเทศไทยกับอนุสัญญาความหลากหลายทางชีวภาพ, เอกสารวิชาการ สถาบันวิจัยการพัฒนาแห่งประเทศไทย ไม่ระบุปีที่พิมพ์
กัญจนา ดีวิเศษ, 2542.

กำธร ชีรคุปต์, 2533. "ความหลากหลายทางชีวภาพในป่าธรรมชาติ", เอกสารประกอบการ
สัมมนาสิ่งแวดล้อม 33

ข่าว Farmers are turning away from genetically engineered crops รายงานโดย Philip
Brasher สำนักข่าว The Associated Press/ Reuters, March 31, 2000

คณะกรรมการนโยบายกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคและท้องถิ่น, 2539. "ร่างพระราชบัญญัติ
ป่าชุมชน พ.ศ..... 2539.

คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน (กป.อพช.), 2539. "พัฒนาการแนวความคิด
และการเคลื่อนไหวกรณีร่างกฎหมายป่าชุมชน". (เอกสารอัดสำเนา).

เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ, 2542. ลำดับสถานการณ์และข้อเท็จจริงกรณีการจับกุมนาย
มงคล รักยิ่งประเสริฐ แห่งลุ่มน้ำวาง, เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องแนวนโยบายแก้ไข
ปัญหาที่ดินทำกินในอุทยานแห่งชาติ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2 มีนาคม
2542

เครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือ, 2542. ผลการสำรวจป่าชุมชน เอกสารประกอบการสัมมนา
สมัชชาป่าชุมชนครั้งที่ 2 ณ ป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว อ.เมือง จ.ลำพูน 14-15 มีนาคม 2542

เครือข่ายสุราษฎร์ธานีภาคอีสาน. ____."น้ำภูมิปัญญาไทย 4 ภูมิภาค"

จารุวรรณ ธรรมวัตร, _____, "คติชาวบ้าน" สำนักพิมพ์อักษรวัฒนา

จำลอง เพ็งคล้าย, 2532.

ฉลาดชาย รติมานนท์, 2536, "ความหลากหลายทางชีวภาพ: ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนา"
ใน สิทธิชุมชน-การกระจายอำนาจจัดการทรัพยากร วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์ บรรณาธิการ
กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2536. "วัฒนธรรมกับความหลากหลายทางชีวภาพ" ใน "ความหลากหลายทางชีวภาพกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน" สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, กรุงเทพฯ.
ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ ฮายะโอะ ฟูกุยะ. 1998. ญี่ปุ่น ไทย อูซาคเนย์. มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

ชูพินิจ เกษมณี, 2539. "เกษตรกรรมทางเลือก: การศึกษาตัวอย่างการปรับตัวของเกษตรกรพื้นบ้านไทย ภาคเหนือ" กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

จิรัฐติ เสนาคำ, 2540. "ภูมิปัญญาพื้นบ้าน : กรอบแนวคิดและการศึกษา" เอกสารโรเนียว, สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา, มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์.

จิรัฐติ เสนาคำ และ พรพนา ก้วยเจริญ, 2537. พันธุกรรมข้าว, เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก สำนักพิมพ์โลกดูลยภาพ

เตชา ศิริภัทร, 2532. เกษตรกรรมสำนึก, สำนักพิมพ์โกมล คีมทอง

ธวัช ปุณโณทก, 2531 "ภูมิปัญญาชาวบ้านอีสาน : ทศนะของอาจารย์ปรีชา พิณทอง" ในทิศทางหมู่บ้านไทย, เสรี พงศ์พิศ บรรณาธิการ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์หมู่บ้าน

นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2544. "โรบินฮู้ดข้างถนน" มติชนรายวัน 16 กุมภาพันธ์ 2544

นิรมล ยวนบุญ, 2543 "ข้าวจีเอ็มโอ : เพื่อไทยหรือเพื่อใคร", เครือข่ายสิทธิภูมิปัญญาไทย

บัณฑิต เศรษฐศิริโรตม์ และ อำพน กิตติอำพน, 2542. "จีเอ็มโอ : ความหวังสำหรับศตวรรษที่ 21 ?" โดย สถาบันทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

ประดิษฐ์ คุรุวัฒนา, 2541. แนวโน้มการผลิตไวน์ในประเทศไทย, เอกสารประกอบการสัมมนา "เศรษฐกิจชุมชน ปัญหาและอุปสรรคการแปรรูปไวน์ผลไม้ สาโท และกระแช่" 15 พฤษภาคม 2541 ณ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น จัดโดยเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคอีสาน

ประเวศ วะสี, 2536. "การศึกษาของชาติกับภูมิปัญญาท้องถิ่น" ใน ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท, เสรี พงศ์พิศ (บก.) กรุงเทพฯ: มูลนิธิหมู่บ้านและมูลนิธิภูมิปัญญา

ปริศนา พรหมา, 2542. การจัดการป่าอย่างยั่งยืน ข้อเท็จจริงที่ถูกมองข้าม, ปริศนา พรหมา
โครงการพัฒนาลุ่มน้ำภาคเหนือโดยองค์กรชุมชน เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องแนว
นโยบายแก้ไขปัญหาที่ดินทำกินในอุทยานแห่งชาติ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
2 มีนาคม 2542

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2539. ภูมิปัญญาในเวศวิทยาชนพื้นเมือง, สำนักพิมพ์โลกดูลยภาพ
ผการัตน รัฐเขตต์. 2542. "นิเวศดินเขตร้อน", ภาควิชาปฐพีศาสตร์ คณะเกษตรศาสตร์ ม.
ขอนแก่น

ผู้จัดการรายวัน วันเสาร์ที่ 27 มกราคม 2544

ผู้จัดการ วันที่ 1 ธันวาคม 2542

ผู้จัดการรายวัน วันศุกร์ที่ 9 กุมภาพันธ์ 2544 หัวข้อข่าว "เปิดปุมหลังธุรกิจเหล้าที่สรรพสามิต
เมาตลอด"

ฝ่ายเลขานุการคณะกรรมการรัฐมนตรีว่าด้วยนโยบายเศรษฐกิจ (ที่ นร. 0202 (คศก)/7/ท วันที่
11 มกราคม 2543)

มติชนรายวัน, 31 ตุลาคม 2537

มติชน ฉบับวันอังคารที่ 14 กันยายน 2544

ยศ สันตสมบัติ และวิฑูรย์ ปัญญากุล 2536, ความหลากหลายทางชีวภาพ: มิติทางสังคมและ
นิเวศ. กรุงเทพฯ ฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

ยศ สันตสมบัติ. 2542, ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่
ยั่งยืน. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

รันจิต เทพราช ใน กรุงเทพธุรกิจ 25 ตุลาคม 2542 "สิทธิบัตรแกงกะหรี่ควรเป็นของใคร"

ราเจส โนเอล, 2541. "โจรสลัดชีวภาพการปล้นสดมภ์ประเทศโลกที่สามโดยประเทศอุตสาหกรรม" ใน สารัตถะแห่งสิทธิชุมชน, เครือข่ายสิทธิภูมิปัญญาไทย, กรุงเทพฯ

รายงานสรุปของ คณะทำงานตรวจสอบความปลอดภัยทางชีวภาพภาคสนาม กรมวิชาการ
เกษตร, กุมภาพันธ์ 2541

โลกสีเขียว พฤษภาคม-มิถุนายน 2541

วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ , 2541. "การเรียกร้องสิทธิชุมชนท้องถิ่นในระดับสากล" ในหนังสือ "สารัตถะ
แห่งสิทธิชุมชน", เครือข่ายสิทธิภูมิปัญญาไทย

วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2535. ไปให้พ้นยุคปฏิวัติเขียว, สำนักพิมพ์กลุ่มพืชพันธุ์

วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2541. โจรสลัดชีวภาพ, เอกสารวิจัยนโยบาย สถาบันการแพทย์แผนไทย
กระทรวงสาธารณสุข

วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2543. "มายาคติ 10 ประการเกี่ยวกับเรื่องจีเอ็มโอ", ปรากฏสาร

วิภูษิต มั่นทะจิต, 2539. "ความหลากหลายทางชีวภาพในประเทศไทย

วิสุทธิ ไบไม้, 2532. ความหลากหลายทางชีวภาพในประเทศไทย, ม.มหิดล

วิสุทธิ ไบไม้, 2536. ทรัพย์สินทางชีวภาพของชาติ: ทางเลือกใหม่ในการพัฒนาแบบยั่งยืน ใน "ความ
หลากหลายทางชีวภาพกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน" สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, กรุงเทพฯ.
ศยามล ไกรยูรวงศ์ และ กฤษฎา บุญชัย, 2540. ใน พัฒนาการการต่อสู้เรียกร้องภูมิปัญญาท้องถิ่น
ในประเทศไทย จากหนังสือ สารัตถะแห่งสิทธิชุมชน, เครือข่ายสิทธิภูมิปัญญาไทย.

สถาบันทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ , 2543 . เอกสารเผยแพร่เรื่องการ
ทบทวน TRIPs

สมนึก ไร่เทียมวงศ์, 2536

สมศักดิ์ สุขวงศ์, 2536. "ความหลากหลายทางชีวภาพกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน" ใน "ความ
หลากหลายทางชีวภาพกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน" สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, กรุงเทพฯ.
สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, 2539.
ความหลากหลายทางชีวภาพของประเทศไทย

สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, 2539.
คำอธิบายเบื้องต้น อนุญาตว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ

สุริวงศ์ พงษ์ไพบูลย์ ,2540. "ภูมิปัญญาชาวบ้านภาคใต้" วารสารทักษิณคดี 4 (3) กพ.-กค.
สุภา ไยเมือง และวิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2540. "เกษตรกรรมทางเลือก : จากปัจเจกเกษตรกร สู่
ขบวนการทางสังคม" รายงานนำเสนอการสรุปประสบการณ์องค์กรพัฒนาเอกชน, คณะ
กรรมการประสานงานองค์กรเอกชนเพื่อการพัฒนา

เสน่ห์ จามริก และ ยศ สันตสมบัติ ,2536 "ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา" เล่ม
1,สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

เสน่ห์ จามริก, 2541. เศรษฐกิจพอเพียงในกระแสโลกาภิวัตน์ เอกสารโรเนียว 44 หน้า เผยแพร่
เมื่อ พฤศจิกายน 2541

โสภณ ทองปานและคณะ

อนันต์ ตาโลดม, 2542. เอกสารประกอบการสัมมนาการประชุมระดมข้อคิดเห็นนโยบาย
GMOs ในประเทศไทย 27 กันยายน 2542

อรรธรณ คูหเจริญ.2533, ป่าเขตร้อน, โครงการจัดพิมพ์คบไฟ

อร่าม คุ่มกลาง และคณะ. 2541.

อัจฉรา รักยุติธรรม, 2542. "บทเรียนจากการดำเนินคดีพะตึงมกล รัฐธรรมนูญให้สิทธิชุมชน
ได้หรือ?", มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องแนวนโยบายแก้ไขปัญหา
ที่ดินทำกินในอุทยานแห่งชาติ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2 มีนาคม 2542

อัมมาร์ สยามวาลา,"ความหลากหลายของพันธุ์พืช : แง่คิดทางเศรษฐกิจ" เอกสารวิชาการ 42
หน้า, สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, ไม่ระบุปีที่พิมพ์

อานันท์ กาญจนพันธุ์ และมิ่งสรรพ ขาวสะอาด ,2539.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. "สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร : สถานภาพการศึกษาเกี่ยวกับวิธีคิด".
เอกสารอัดสำเนา สำหรับนักศึกษาปริญญาโท ภาควิชาสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา คณะ
สังคมศาสตร์ ม.เชียงใหม่

อุทิศ กุญอินทร์, 2539. "การสำรวจทางชีววิทยาและเทคนิคการติดตามผล เอกสารประกอบการ
ฝึกอบรมหลักสูตรการเป็นวิทยากรด้านการอนุรักษ์การจัดการพื้นที่อนุรักษ์" ศูนย์วิจัยป่าไม้
คณะวนศาสตร์ กองการฝึกอบรม กรมป่าไม้ และ Danish Cooperative for Environment and
Development

เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2540. ภูมิปัญญาชาวบ้านสู่ภูมิภาค:วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาว
บ้านไทย, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

เอี่ยม ทองดี , 2539 "ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการปลูกฝังพฤติกรรมทางจริยธรรม" วารสารภาษา
และวัฒนธรรม 15 (1) ม.ค.-มิ.ย. 2539

ภาคกิจกรรมและบทความ

กิจกรรมที่เกี่ยวข้อง

ในโครงการวิจัยสิทธิชุมชนและสิทธิเกษตรกรในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

กิจกรรม/เวลา/สถานที่	วัตถุประสงค์	ผลที่ได้รับ
- การประชุม “ยุทธศาสตร์และการวางแผนรณรงค์ประเด็นทรัพยากรชีวภาพ” 13-14/9/2542 - ฟาร์มเท่น ตรี รีสอร์ท จ.นครราชสีมา	- ระดมข้อมูลเพื่อวิเคราะห์สถานการณ์ เกี่ยวกับปัญหาเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพ - เพื่อกำหนดยุทธศาสตร์ บทบาทและหน้าที่ขององค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรประชาชนเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพ	- ผู้เข้าร่วม 30 คน ได้รับข้อมูลทั้งจากระดับท้องถิ่น ระดับประเทศ และระหว่างประเทศ - ทำความเข้าใจยุทธศาสตร์และแบ่งบทบาทหน้าที่ในการทำงานเกี่ยวกับประเด็นความหลากหลายทางชีวภาพร่วมกัน
- เวทีสาธารณะเรื่อง “ข้อเสนอภาคประชาสังคมต่อกรณีจีเอ็มโอ” 27/1/2543 - คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	- เพื่อสรุปสถานการณ์และสถานะปัญหาจีเอ็มโอ ของเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชน เครือข่ายองค์กรเกษตรกร และเครือข่ายกลุ่มผู้บริโภค - เพื่อระดมข้อคิดเห็นจากสื่อมวลชน นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน และเกษตรกร เพื่อกำหนดท่าที แนวทางในการรณรงค์ และข้อเสนอต่อสาธารณะกรณีจีเอ็มโอ	- ได้ระดมความเห็นจากประชาชนทุกฝ่าย 80 คน เกี่ยวกับปัญหาและทางออกเรื่องจีเอ็มโอ - หนังสือพิมพ์สองฉบับนำบทความและเอกสารประกอบการประชุมไปตีพิมพ์โดยไม่ตัดทอนใดๆ
- เวทีสัมมนา “เทคโนโลยีชีวภาพกับผลกระทบต่อสิทธิมนุษยชนและเกษตรกร” 1/6/2543 - คณะนิติศาสตร์ ม.ธรรมศาสตร์	- เพื่อวิเคราะห์ผลกระทบของเทคโนโลยีชีวภาพในบริบทด้านสิทธิมนุษยชน ศีลธรรม และจริยธรรม - เพื่อวิเคราะห์ผลกระทบของเทคโนโลยีชีวภาพที่มีต่อระเบียบโครงสร้างทางสังคมและกฎหมาย - แสวงหาความเป็นไปได้ในการพัฒนาหลักการและข้อเสนอทางกฎหมายเพื่อคุ้มครองสิทธิของชุมชนและเกษตรกร	- ผู้ที่เข้าร่วมประชุมซึ่งประกอบไปด้วยนักวิชาการด้านเทคโนโลยีชีวภาพ นักวิชาการสาขาต่างๆ นักพัฒนา เกษตรกร และผู้บริโภค ประมาณ 40 คน ได้ร่วมกันแลกเปลี่ยน ถกเถียงอย่างกว้างขวาง - ได้เค้าโครงเกี่ยวกับหลักการและข้อเสนอเพื่อนำมาใช้ในรายงานการวิจัย
- ประชุม “ทรัพยากรพันธุกรรมชีวภาพกับปัญหาจีเอ็มโอ” 27-29/7/2543 - หอประชุมอำเภอสุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด	- เพื่อนำเสนอสถานการณ์การและผลกระทบแย่งชิงพันธุกรรมข้าวหอมมะลิ และจีเอ็มโอ - ร่วมวิเคราะห์กับเกษตรกรเพื่อหาทางออกในการแก้ปัญหา	- เกษตรกรให้ความสนใจมากโดยเข้าร่วมประชุมประมาณ 100 คน - เกษตรกรได้เสนอแนวทางการรับมือกับปัญหาเรื่องจีเอ็มโอหลายๆวิธีการ
- ประชุม “ฝ้ายจีเอ็มโอ” 5 /8/2543 - หอประชุมอำเภอภูหลวง จ.เลย	- เพื่อนำเสนอข้อมูลและผลกระทบของ ฝ้ายบีที และพืชจีเอ็มโออื่นๆ - ร่วมวิเคราะห์กับเกษตรกรเพื่อหาทางออกในการแก้ปัญหา	- เกษตรกรให้ความสนใจมาก โดยเข้าร่วมกว่า 100 คน - เกษตรกรประสงค์จะเข้าร่วมเคลื่อนไหวเรื่องจีเอ็มโอต่อไป

กิจกรรม	วัตถุประสงค์และผลที่ได้รับ	ผลที่ได้รับ
- ประชุม “ฝ่ายและพีชจีเอ็มโอ” 6/8/2543 - หอประชุมอำเภอปากชม จ.เลย	- เพื่อนำเสนอสถานการณ์และผลกระทบของจีเอ็มโอ - ร่วมวิเคราะห์กับเกษตรกรเพื่อหาทางออกในการแก้ปัญหา	- เกษตรกรให้ความสนใจมาก โดยเข้าร่วมกว่า 100 คน - เกษตรกรประสงค์จะเข้าร่วมแสดงความคิดเห็นและเคลื่อนไหวเรื่องฝ่ายจีเอ็มโอต่อ
- เวทีวิชาการเรื่อง “อนาคตข้าวไทย: เพื่อไทหรือเพื่อใคร?” 15/8/43 - สำนักพิมพ์วิวัฒนาการและวัฒนธรรมการเกษตร ม.เกษตรศาสตร์	- เพื่อให้ประชาชนได้รับรู้ข้อมูลและความสำคัญของข้าว และการปรับปรุงพันธุ์ข้าว ที่มีต่อระบบเกษตรกรรมไทยและสังคมไทย - เพื่อให้ประชาชนได้รับรู้ข้อมูลสถานการณ์ปัญหา และผลกระทบที่มีต่อพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับการใช้พันธุ์วิศวกรรมในการพัฒนาพันธุ์ข้าว และการใช้กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาเพื่อครอบครองตลาดและเทคโนโลยีเกี่ยวกับข้าว - เพื่อระดมความคิดและข้อเสนอทั้งระดับปฏิบัติและระดับนโยบายในการปกป้องพันธุ์ พันธุกรรมพื้นบ้านของไทย	- มีเกษตรกรและผู้สนใจเข้าร่วมกว่า 300 คน - รายการโทรทัศน์ “เนชั่นนิวส์ ทอล์ค” เชิญวิทยากรในเวทีไปบันทึกเทปออกรายการ และเผยแพร่รายการนี้ 2 ตอน - สถาบันวิจัยข้าวรับปากว่าจะไม่มีการวิจัยเรื่องข้าวจีเอ็มโอต่อ เพราะการท้วงติงของเกษตรกรและองค์กรพัฒนาเอกชน
- โครงการรณรงค์สัญจร ปกป้องพันธุกรรมพื้นเมือง 6 – 16/9/ 2543 - กรุงเทพ-สงขลา-เพชรบุรี-ร้อยเอ็ด-เลย-เชียงใหม่	- เผยแพร่ความรู้ให้ประชาชนทั่วประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนในท้องถิ่นได้รับรู้ถึงบทบาทและความสำคัญของมรดกทรัพยากรพันธุกรรมของไทย - นำข้อมูลสถานการณ์และปัญหาผลกระทบของพันธุวิศวกรรม และระบบสิทธิบัตรสิ่งมีชีวิต ให้ประชาชนได้รับทราบอย่างครอบคลุมและรอบด้าน การผูกขาด รวมทั้งด้านที่เกี่ยวข้องกับด้านสิ่งแวดล้อม เกษตรกรรม และการบริโภค - ประสานพลังประชาชนในชาติ เพื่อฟื้นฟูและรักษามรดกพันธุกรรมพื้นเมืองของไทยให้เป็นฐานการพึ่งตนเอง และการกอบกู้ความเป็นไททางเศรษฐกิจของประเทศ	- มีเกษตรกรเข้าร่วมประมาณ 2,000 คน องค์กรพัฒนาเอกชนประมาณ 80 องค์กร และสถาบันการศึกษา 4 แห่ง และตัวแทนเกษตรกรและองค์กรพัฒนาเอกชนต่างประเทศ 10 คน เข้าร่วมจัดกิจกรรมรณรงค์นี้ - สื่อมวลชนไทยอย่างน้อย 6 ฉบับ ทั้งภาษาไทยและอังกฤษรายงานข่าวมากกว่า 50 ชิ้น และผลิตสารคดีขนาดยาวประมาณ 4 ครั้ง เกี่ยวกับการรณรงค์ - เป็นการนำประเด็นเกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพลงไปสู่ระดับท้องถิ่น และทำให้เกษตรกรและประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมกับนโยบายเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพมากยิ่งขึ้น

กิจกรรม	วัตถุประสงค์และผลที่ได้รับ	ผลที่ได้รับ
- ประชุมการคัดเลือกตัวแทนเกษตรกรและองค์กรพัฒนาเอกชนใน พ.ร.บ.คุ้มครองพันธุ์พืช 2542 8,14,16,26/2/2544	- เพื่อให้ผู้นำเกษตรกรและนักพัฒนาได้ทราบถึงที่มา และความสำคัญของ พ.ร.บ.คุ้มครองพันธุ์พืช - เกษตรกรและองค์กรพัฒนาเอกชนทราบขั้นตอนการคัดเลือกตัวแทน	- ผู้เข้าร่วมเห็นความสำคัญของการใช้ พ.ร.บ.คุ้มครองพันธุ์พืชมากขึ้น - ตัวแทนองค์กรพัฒนาเอกชน 2 องค์กรได้รับคัดเลือกเป็นกรรมการคุ้มครองพันธุ์พืช - ได้ตัวแทนเกษตรกรที่มีความเข้าใจต่อปัญหาพันธุ์พืชพอสมควร
- ประชุมเพื่อเผยแพร่ "หลักการและสาระสำคัญของกฎหมายเกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพ และเทคโนโลยีชีวภาพสำหรับสังคมไทย" 21/6/2544 - สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา	- นำเสนอรายงานและผลการวิจัยของโครงการวิจัยกฎหมายสิทธิมนุษยชนกับเทคโนโลยีชีวภาพ และโครงการวิจัย สิทธิชุมชนและสิทธิเกษตรกรในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น - นำเสนอประเด็นหลักการและสาระสำคัญของกฎหมายที่เกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพและเทคโนโลยีชีวภาพเพื่อนำเสนอต่อคณะกรรมการร่างกฎหมายว่าด้วยความปลอดภัยทางชีวภาพ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง - ระดมความเห็นจากนักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญ และประชาชนที่สนใจเพื่อให้มีการพัฒนากฎหมายและนโยบายที่เกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพและเทคโนโลยีชีวภาพของชาติ	- นักวิชาการด้านกฎหมาย การแพทย์ การเกษตร และเทคโนโลยีชีวภาพเข้าร่วมประชุมประมาณ 20 คน เข้าร่วมแลกเปลี่ยนอย่างกว้างขวาง - ข้อเสนอจากการประชุมจะนำไปใช้เป็นส่วนหนึ่งของการยกร่างกฎหมายว่าด้วยความปลอดภัยทางชีวภาพ ซึ่งรัฐบาลได้แต่งตั้งหัวหน้าโครงการวิจัย และนักวิจัยที่เกี่ยวข้องบางท่านเป็นกรรมการยกร่างกฎหมายด้วย
- โครงการประชุมแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของเกษตรกรและชุมชนเรื่อง "ปลูกความหลากหลายให้องค์กร" 29-30/6/ 2544 - ศูนย์ฝึกอบรมสมาคมส่งเสริมสถานภาพสตรี ดอนเมือง กรุงเทพฯ	- เพื่อนำเสนองานศึกษาศักยภาพในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพของเกษตรกรและชุมชน จากภูมิโนเวตต่างๆ ทั่วประเทศ - สนับสนุนเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างให้เกษตรกร นักวิชาการ หน่วยงานต่างๆ ของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อนำไปสู่การแสวงหาทางออกร่วมกันในการปรับปรุงและพัฒนาพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์และการฟื้นฟูความหลากหลายทางชีวภาพ - เพื่อรณรงค์ต่อสาธารณะได้เข้าใจและตระหนักในศักยภาพ บทบาท และสิทธิของเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นความหลากหลายทางชีวภาพ	- เกษตรกรทั่วประเทศประมาณ 100 คน องค์กรเอกชน 12 องค์กร และผู้สนใจ 20 คน เข้าร่วมกิจกรรม - เกษตรกรได้รับความรู้จากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกันและได้ข้อคิดจากวิทยากรที่เป็นประโยชน์ - เกิดเป็นเครือข่ายหลวมๆ ของเกษตรกรที่สนใจอนุรักษ์ และพัฒนาเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพให้องค์กรยั่งยืน

สิทธิชุมชนและสิทธิเกษตรกรในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ และคณะ¹

ทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญและเป็นหลักประกันความอยู่รอดของประเทศกำลังพัฒนาทุกประเทศในโลก เนื่องทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องคือฐานรากของระบบเกษตรกรรม การผลิตอาหาร และยารักษาโรคซึ่งเป็นปัจจัยหลักในการดำรงชีวิตของมนุษย์ในทุกวัฒนธรรม

อย่างไรก็ตามภายใต้การพัฒนาของเทคโนโลยีชีวภาพและการเติบโตของอุตสาหกรรมชีวภาพในปัจจุบัน ทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นในประเทศโลกที่สามได้มีบทบาทมากยิ่งขึ้นในฐานะที่เป็นวัตถุดิบและเป็นฐานสำหรับการวิจัยและพัฒนาในอุตสาหกรรมชีวภาพด้านเกษตรกรรม อาหาร และยา สำหรับบริษัทข้ามชาติและประเทศอุตสาหกรรมไปพร้อม ๆ กันด้วย

รายงานวิจัยชิ้นหนึ่งของ RAFI/UNDP ระบุว่า 1 ใน 3 ของยานั้นได้มาจากพืชสมุนไพรซึ่งมียอดขายสูงถึง 43,000 ล้านดอลลาร์ต่อปี(ข้อมูลเมื่อปี 1990)²เฉพาะในสหรัฐอเมริกาประเทศเดียว ในขณะที่งานวิจัยอีกชิ้นหนึ่งของธนาคารโลกประเมินว่ามูลค่าทางเศรษฐกิจของยาซึ่งได้มาจากพืชนั้นสูงถึง 68,000 ล้านดอลลาร์ต่อปีเฉพาะสหรัฐอเมริกา³ โดยที่นอกเหนือจากการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพในรูปของยาแล้ว สหรัฐอเมริกายังได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพที่ได้มาจากประเทศต่างๆในการเกษตรของตนเป็นจำนวนมาก ตัวอย่างเช่น จากการศึกษาของ RAFI พบว่าพืชเกษตรสี่ชนิดสำคัญคือ ข้าวสาลี ข้าว ข้าวโพด และข้าวบาร์เลย์ ซึ่งพัฒนามาจากฐานพันธุกรรมที่ได้มาจากประเทศกำลังพัฒนานั้น ทำให้สหรัฐอเมริกาได้รับผลตอบแทนทางเศรษฐกิจสูงถึง 40,000 ล้านดอลลาร์ต่อปี⁴ ดังนั้นหากคำนวณเฉพาะอุตสาหกรรมยาและการเกษตรสองอย่าง สหรัฐอเมริกาได้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจคิดเป็นมูลค่าสูงถึง 100,000 ล้านดอลลาร์ต่อปี

หากคำนวณผลประโยชน์ที่ประเทศอุตสาหกรรมได้ทรัพยากรชีวภาพจากประเทศโลกที่สามไปใช้ในอุตสาหกรรมยา อาหาร เกษตร และเทคโนโลยีชีวภาพสาขาอื่นๆ มูลค่ารวมกันไม่น่าจะต่ำกว่า 300,000 ล้านดอลลาร์ต่อปี⁵

¹ คณะผู้เขียนประกอบด้วย นายวิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ นายธเนศ เปเรรา นายสุริวุฒิ เสนาคำ นางสาวอาภา หวังเกียรติ นายสุพัฒน์ กุมพิทักษ์ และ นางวรลักษณ์ ไชยทัพ

² Conserving Indigenous Knowledge : Integating Two System of Innovation, RAFI/UNDP} 1994.

³ Srivastava, Jitendra, et al. "Medicine Plants: An Expanding Role in Development" World Bank Technical Paper No. 320, 1996, p.14-15.

⁴ Enclosure of the Mind: Intellectual Monopolies, Rural Advancement Foundation Program, 1998.

⁵ วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, เอกสารการวิจัยเรื่องโจรสลัดชีวภาพ, สถาบันการแพทย์แผนไทย กระทรวงสาธารณสุข, 2541.

ชุมชนท้องถิ่นกับความหลากหลายทางชีวภาพ

ทรัพยากรชีวภาพส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมดนั้นอยู่ในประเทศโลกที่สาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศเขตร้อน และในบริเวณป่าฝน จากการประมาณการของนักวิทยาศาสตร์พบว่า พื้นที่ป่าฝนเขตร้อนของโลกซึ่งมีเนื้อที่ประมาณ 7 เพอร์เซ็นต์ของผืนแผ่นดินบนโลกทั้งหมดนั้น แต่กลับมีจำนวนพันธุ์พืชและสัตว์ไม่น้อยกว่า 3 ล้านชนิดจากจำนวนสิ่งมีชีวิตทั้งหมดที่คาดว่าจะมีอยู่ในโลกทั้งหมดประมาณ 5 ล้านชนิดหรือมากกว่านั้น⁶ พื้นที่ป่าฝนเขตร้อนเพียงไม่ถึง 100 ไร่มีจำนวนชนิดของพันธุ์ไม้มากกว่าสหรัฐอเมริกาทั้งประเทศ⁷

ในกรณีประเทศไทยนั้น แม้เรามีพื้นที่เพียง 0.36 ของผืนแผ่นดินของโลกแต่เรากลับมีความหลากหลายของพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์นับตั้งแต่ 2.6 - 10 % ของโลก โดยที่ความหลากหลายของทรัพยากรชีวภาพนั้นนอกจากปรากฏในระบบนิเวศตามธรรมชาติแล้วยังเกิดขึ้นในไร่นาและป่าเขาที่เกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นได้เข้าไปอนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์ด้วย

ในขณะที่ระบบเกษตรกรรมแผนใหม่และพื้นที่เกษตรกรรมส่วนใหญ่ของประเทศเปลี่ยนเป็นการผลิตตามแนวทางการปฏิบัติเชิงพาณิชย์ทำให้เกิดการสูญหายของทรัพยากรพันธุกรรมไปอย่างรวดเร็ว แต่เกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ กลับรักษาความหลากหลายทางชีวภาพเอาไว้ได้

ในขณะที่พื้นที่ 50 % ของประเทศปลูกข้าวเพียง 5 สายพันธุ์ และพื้นที่ 90 % ของประเทศปลูกข้าวเพียง 15 สายพันธุ์⁸ แต่ชุมชนท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ กลับทำเกษตรกรรมที่รักษาความหลากหลายของข้าวและพันธุ์พืชไว้ได้เป็นจำนวนมาก เช่น งานศึกษาของกฤษฎา ที่บ้านน้ำจ๋า อ.เมือง จ.น่าน ที่พบว่าชาวบ้านน้ำจ๋าสามารถจำแนกชื่อข้าวนาสายพันธุ์พื้นบ้านได้ไม่น้อยกว่า 28 สายพันธุ์ และยังคงเก็บรักษาสายพันธุ์ข้าวไร่ไว้ไม่น้อยกว่า 26 สายพันธุ์⁹ ในขณะที่งานศึกษาของยศ ในกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในภาคเหนือพบว่ามีการรักษาความหลากหลายเอาไว้ได้ในระดับสูง เช่นเดียวกับชุมชนเกษตรกรรมในพื้นที่ราบ¹⁰ และแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงเพราะการเข้ามาของระบบตลาดจากภายนอกแต่กลุ่มชาติพันธุ์จำนวนมากยังคงมีบทบาทในการรักษาและสืบทอดพันธุ์พืชต่าง ๆ เอาไว้ได้¹¹

⁶ วิสุทธิ ไบไม้, 2532. "ความหลากหลายทางชีวภาพ" ความหลากหลายทางชีวภาพในประเทศไทย

⁷ RAFI, 1993. Who is Who in Biodiversity. Ottawa.

⁸ วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2535. "ไปให้พันธุ์ปฏิบัติเชิงพาณิชย์".

⁹ กฤษฎา บุญชัย, 2540. "พลวัตชุมชนล้านนาในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ" วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

¹⁰ ยศ สันตสมบัติ, 2542. "ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน" คณะสังคมศาสตร์ ม.เชียงใหม่

¹¹ ชูศรี ไพธอน และปริทรรศน์ ไพธอน, 2542. การศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชนกลุ่มน้อยเผ่าต่าง ๆ บนดอยแม่สลอง. รายงานผลการวิจัยด้านความหลากหลายทางชีวภาพในประเทศไทย โครงการพัฒนาองค์ความรู้และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทย.

การศึกษาพหุศาสตรพื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ 5 เผ่า คือ จีนยูนนาน, ลีซอ, เมี่ยน, ลาหู่, และอาข่า บนดอยแม่สะลอง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ของชูศรี และปริทรรศน์ พบว่าแม่จะมีวิถีการดำรงชีวิตจะเปลี่ยนไปเพราะการเข้ามาของระบบตลาด มีสิ่งอำนวยความสะดวก และผลิตภัณฑ์ต่างๆจากภายนอกเข้ามาในหมู่บ้าน แต่กลุ่มชาติพันธุ์ดังกล่าวยังคงรักษาและสืบทอดการใช้ประโยชน์จากพันธุ์พืชต่างๆอยู่ได้ ดังตารางข้างล่าง

จำนวนชนิดของพืชแบ่งกลุ่มตามการใช้ประโยชน์

ศึกษาจากกลุ่มชาติพันธุ์ 5 เผ่า คือ จีนยูนนาน, ลีซอ, เมี่ยน, ลาหู่, และอาข่า

ดอยแม่สะลอง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย

การใช้ประโยชน์	จำนวนชนิดของพืช
อาหาร เครื่องดื่ม เครื่องเทศ	189
สมุนไพร	215
เครื่องนุ่งห่ม เครื่องใช้ทำที่อยู่อาศัย	25
สีย้อม และเครื่องประดับ	9
พิธีกรรม และความเชื่อ	12
พืชพิษ และพืชใช้ประโยชน์อื่นๆ	23

ที่มา : ชูศรี ไพรสนธิ และปริทรรศน์ ไพรสนธิ, 2542.

"การศึกษาพหุศาสตรพื้นบ้านของชนกลุ่มน้อยเผ่าต่างๆบนดอยแม่สะลอง"

บทบาทของชุมชนท้องถิ่นซึ่งได้ทำหน้าที่ในการอนุรักษ์ พัฒนา และสืบทอดความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเอง ที่ทำให้เกิดกระแสเรียกร้องให้สังคมโลกและสังคมไทยยอมรับสิทธิของพวกเขาที่เกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อทั้งเกษตรกรชุมชนและสังคมโดยรวม

บริบทของปัญหาทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

หลักการของสิทธิเกษตรกรและชุมชนในทรัพยากรชีวภาพนี้ นั้น ถูกเสนอขึ้นภายใต้บริบทของปัญหาหลัก 4 ประการคือ

ประการแรก รัฐและระบบทุนได้เข้ามาแย่งยึดสิทธิของชุมชนและเกษตรกรที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร(ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ และทรัพยากรชีวภาพ)และเกษตรกรรมซึ่งแต่เดิมเคยอยู่ภายใต้อำนาจการตัดสินใจของชุมชนออกไปจากมือของเกษตรกรและชุมชน ความขัดแย้งระหว่างเกษตรกรและชุมชนฝ่ายหนึ่งกับรัฐและนักลงทุนฝ่ายหนึ่งจะรุนแรงมากยิ่งขึ้นเป็นลำดับ

ประการที่สอง บรรษัทข้ามชาติและสถาบันวิจัยจากประเทศอุตสาหกรรมได้เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นจากประเทศโลกที่สามมากยิ่งขึ้น

ขึ้น และโดยวิธีการที่ซับซ้อนเพื่อรองรับการเติบโตของเทคโนโลยีชีวภาพและอุตสาหกรรมชีวภาพ

ประการที่สาม องค์การการค้าโลกและองค์การระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับการวางกฎเกณฑ์และกติกายที่เกี่ยวข้องกับการค้าและอุตสาหกรรมเช่น WIPO (World Intellectual Property Organization) และ UPOV (Union for the Protection of New Varieties of Plants) เป็นต้น ได้เข้ามาผลักดันให้ประเทศไทยและประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายต้องสร้างระบบทรัพย์สินทางปัญญาที่วางอยู่บนรากฐานวิธีคิดแบบพหุวัฒนธรรม และเน้นส่งเสริมผลประโยชน์ของบรรษัทขนาดใหญ่ ยิ่งกว่าจะเคารพความคิดของชุมชนท้องถิ่น เกษตรกร และประชาชนส่วนใหญ่ในโลก

ประการที่สี่ คือการเข้ามาของสิ่งมีชีวิตแปลงพันธุกรรมและผลิตภัณฑ์แปลงพันธุกรรมจากประเทศอุตสาหกรรมเข้ามาภายในประเทศอย่างรวดเร็วจนยากที่เราจะรับมือได้ทัน การหลั่งไหลเข้ามาของผลผลิตจากเทคโนโลยีชีวภาพดังกล่าวจะสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นกับระบบเกษตรกรรม การผลิตอาหาร รวมทั้งยารักษาโรคต่างๆ อย่างขนานใหญ่อย่างที่เร

ความขัดแย้งเกี่ยวกับสิทธิของชุมชนท้องถิ่นในเรื่องดังกล่าวมีอยู่ในหลากหลายระดับ ทั้งได้แก่การขัดแย้งระหว่างสิทธิในการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นกับรัฐซึ่งรวมศูนย์อำนาจการบริหารจัดการเอาไว้มาอย่างยาวนาน และความขัดแย้งระหว่างชุมชนท้องถิ่นโดยรวมกับบรรษัทขนาดใหญ่และประเทศอุตสาหกรรมซึ่งต้องการเข้าถึงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งนี้โดยจะเห็นภาพสะท้อนในเรื่องดังกล่าวทั้งในระดับประเทศและระดับระหว่างประเทศ

ความเคลื่อนไหวและการเรียกร้องสิทธิเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่น ในระดับระหว่างประเทศ

ข้อตกลงระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับเรื่องสิทธิเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นนั้นเกิดขึ้นในเวทีขององค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ(FAO) และในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพซึ่งเริ่มต้นมาจากโครงการว่าด้วยสิ่งแวดล้อมของสหประชาชาติ (UNEP)

อย่างไรก็ตามก่อนข้อตกลงหลักสองข้อตกลงนั้นได้มีความเคลื่อนไหวในการเรียกร้องสิทธิของชุมชนท้องถิ่นในเวทีอื่นๆ ภายใต้องค์การสหประชาชาติด้วย เช่น คำประกาศว่าด้วยสิทธิชนพื้นเมือง ใน คณะทำงานว่าด้วยพลเมืองที่เป็นชนพื้นเมือง (Working Group on Indigenous Populations) ซึ่งเริ่มต้นขึ้นเมื่อปี 1982 โดยสภาเศรษฐกิจและสังคมแห่งสหประชาชาติ (ECOSOC) คำประกาศว่าด้วยสิทธิชนพื้นเมืองซึ่งใช้เวลาจัดทำมานานร่วมทศวรรษได้เสร็จเมื่อปี 1993 โดยมีสาระสำคัญครอบคลุมในประเด็นต่างๆ ที่สำคัญหลายประการ เช่น สิทธิในการควบคุมการเข้าถึง และการเป็นเจ้าของในพืช สัตว์ และแร่ธาตุ ที่เกี่ยวกับข้อกกับการดำเนินชีวิต ตลอดจนการสืบสานวิถีแห่งวัฒนธรรมของตนเอง, สิทธิในการเป็นเจ้าของ

พัฒนา และควบคุมการใช้ประโยชน์จากที่ดิน ดินแดน อากาศ น้ำ ชายฝั่ง พรรณพฤษชาติ พรรณสัตว์ชาติ และทรัพยากรอื่นที่ได้ครอบครองหรือใช้ประโยชน์, สิทธิที่จะได้รับการคุ้มครองในเรื่องที่เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี พันธุ์พืช การรักษาสุขภาพ ศิลปะ การขับร้อง การแสดง ลายผ้า ลายเขียน หัตถกรรม และอื่นๆ, สิทธิในการได้รับการแจ้งให้ทราบล่วงหน้า เป็นต้น¹²

สิทธิเกษตรกร ใน สัตยابันระหว่างประเทศว่าด้วยทรัพยากรพันธุกรรม ภายใต้ต้องการอาหาร และเกษตรแห่งสหประชาชาติ

ช่วงปลายทศวรรษ 1970 ประเทศลาตินอเมริกาหลายประเทศ เช่น เม็กซิโก และคิวบา เป็นต้น ได้เรียกร้องให้มีการจัดระเบียบและให้มีข้อตกลงเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนทรัพยากรพันธุกรรมขึ้น¹³ ข้อเสนอของประเทศในลาตินอเมริกาดังกล่าวทำให้ประเทศเกษตรกรรมทั้งหลายได้หันมาพิจารณาปัญหาเรื่องพันธุกรรมอย่างจริงจังเป็นครั้งแรก จนในที่สุดองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ ได้หยิบยกเรื่องนี้ขึ้นมาพิจารณาเมื่อปี 1983 และได้จัดให้มีการประชุมดังกล่าวติดต่อกันเรื่อยมาในทุกๆ 2 ปี ภายใต้ชื่อ "คณะกรรมการว่าด้วยทรัพยากรพันธุกรรมพืช (Comission on Plant Genetic Resources)"

หลังจากประชุมกันหลายครั้ง ในที่สุด CPGR ได้บรรลุข้อตกลง โดยประเทศต่างๆที่เป็นสมาชิกส่วนใหญ่ได้ตกลงลงนามรับรองใน "สัตยابันระหว่างประเทศว่าด้วยทรัพยากรพันธุกรรม" (International Undertaking on Plant Genetic Resources : IUPGR) เมื่อปี 1989 ทั้งนี้โดยครอบคลุมหลักการเรื่อง "สิทธิเกษตรกร" เพื่อให้ทุกฝ่ายได้ตระหนักและยอมรับต่อบทบาทของเกษตรกรที่มีต่อการอนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรพันธุกรรม ทั้งนี้โดยมีการลงนามของประเทศต่างๆ มากกว่าหนึ่งร้อยประเทศทั่วโลก

สิทธิเกษตรกรในความหมายของ FAO คือ "สิทธินับตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน และอนาคตของเกษตรกรซึ่งได้อนุรักษ์ ปรับปรุง และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรพันธุกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรซึ่งได้อาศัยอยู่ในศูนย์กลางแหล่งกำเนิด¹⁴ และศูนย์กลางการกระจายพันธุ์¹⁵" โดย

¹² Posey, A. Darrell, 1996. "Traditional Resource Rights: International Instruments for Protection and Compensation for Indigenous Peoples and Local Commuinties", IUCN.

¹³ อ่านรายละเอียดในเรื่องนี้ได้จาก Development Dialogue ฉบับ Law of the Seed

¹⁴ ประเทศที่เป็นศูนย์กลางแหล่งกำเนิด (country of origin) หมายถึง ประเทศที่เป็นผู้ครอบครองทรัพยากรพันธุกรรมที่ถูกเก็บรักษาไว้ในสภาพตามธรรมชาติ (in situ conservation) ในทางประวัติศาสตร์หมายถึงประเทศที่เป็นต้นตอแหล่งกำเนิดของของทรัพยากรพันธุกรรมนั้นๆ อย่างไรก็ตามตามกฎหมายแล้วประเทศที่เป็นศูนย์กลางแหล่งกำเนิดไม่จำเป็นต้องหมายถึงประเทศที่ต้นกำเนิดเท่านั้นแต่ยังหมายถึงประเทศที่มีความหลากหลายของพันธุกรรมนั้นๆในปัจจุบันได้ด้วย (Martin A. Girsberger, 1999)

¹⁵ ศูนย์กลางการกระจายพันธุ์ (Centers of Diversity) หรือที่เรียกกันว่า Vavilov Centers เป็นบริเวณที่มีความหลากหลายทางชีวภาพปรากฏอยู่ในระดับสูง โดยทั่วไปแล้วหมายถึงบริเวณทางภูมิศาสตร์เมื่อเกษตรกรในยุค

เพื่อให้ข้อตกลงดังกล่าวดำเนินไปได้ ได้มีการเสนอให้มีการจัดตั้งสิ่งที่เรียกว่า "กองทุนพันธุ์พืช" เพื่อสนับสนุนบทบาทของเกษตรกรในการอนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์จากพันธุ์พืช อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติ องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติไม่อาจบรรลุเจตนาดังกล่าวได้ เนื่องจากขาดการสร้างกลไกต่างๆ เพื่อดำเนินการให้มีการตอบแทนต่อเกษตรกร และขาดการสนับสนุนเงินทุนจากผู้ที่เกี่ยวข้อง¹⁶

อย่างไรก็ตามข้ออ่อนสำคัญของข้อตกลงนี้คือการบรรจุหลักการที่ว่า ทรัพยากรชีวภาพเป็น "สมบัติร่วมของมวลมนุษยชาติ (Common Heritance of Mankind)" รวมเอาไว้ด้วย ทำให้ข้อตกลงนี้ไม่ได้รับการขานรับเท่าที่ควรในหมู่ประเทศกำลังพัฒนาและในปีเดียวกับที่อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพเริ่มบังคับใช้ (ปี 2536) ได้มีความเคลื่อนไหวขององค์กรพัฒนาเอกชน และประเทศโลกที่สามให้มีการแก้ไขสัตยาบันระหว่างประเทศว่าด้วยทรัพยากรพันธุกรรม ซึ่งเป็นข้อตกลงไม่ผูกพัน (non-binding) โดยให้แก้ไขหลักการที่ว่า ทรัพยากรพันธุกรรมเป็นสมบัติร่วมของมวลมนุษยชาติเสียใหม่โดยให้สอดคล้องกับหลักอธิปไตยของแต่ละประเทศซึ่งวางเอาไว้ในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ทำให้ความหมายของคำว่า "เกษตรกร" ซึ่งปรากฏในข้อตกลงครอบคลุมกว้างขวางมากขึ้น โดยควรครอบคลุมถึง ชาวประมงพื้นบ้าน กลุ่มชนพื้นเมืองในรูปแบบต่างๆ ดังที่อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพได้ให้ความหมายครอบคลุมกว้างขวางกว่า โดยใช้คำว่า "สิทธิชนพื้นเมือง และชุมชนท้องถิ่น" เป็นต้น โดยขณะนี้กระบวนการต่อรองและแลกเปลี่ยนในเวทีขององค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติยังคงดำเนินต่อไป โดยมีการเปลี่ยนชื่อคณะกรรมการว่าด้วยทรัพยากรพันธุกรรมพืช เป็น คณะกรรมการว่าด้วยทรัพยากรพันธุกรรมเกี่ยวกับอาหารและการเกษตร (The Commission on Genetic Resources for Food and Agriculture) ทั้งนี้เพื่อให้กรอบการตกลงระหว่างประเทศในเรื่องนี้ครอบคลุมเรื่องพันธุ์พืช สัตว์ และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ด้วย

สิทธิชนพื้นเมือง และชุมชนท้องถิ่น ในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ (Convention on Biological Diversity)

อนุสัญญานี้มีผลบังคับใช้แล้วเมื่อวันที่ 29 มิถุนายน 2536 ภายหลังจากที่มีประเทศต่างๆ ให้สัตยาบัน ครบ 30 ประเทศ¹⁷ เนื้อหาในอนุสัญญานี้มิได้เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์เท่านั้น หากแต่ได้กล่าวถึงการใช้ประโยชน์ไปพร้อมๆ กันด้วยสาระสำคัญของอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพคือ อนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ, เอื้ออำนวยให้มีการเข้าถึงและ

Neolithic ได้คัดเลือกพืชเกษตรต่างๆ เพื่อเพาะปลูกในยุคนั้น อย่างน้อยมี 40 ประเทศที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นศูนย์กลางการกระจายพันธุ์ดังกล่าว (Edward O. Wilson, 1992)

¹⁶ อ่าน Enclosure of the Mind หน้า 50

¹⁷ ขณะนี้ประเทศไทยยังไม่ได้ให้สัตยาบัน เนื่องจากคำคัดค้านขององค์กรพัฒนาเอกชนและนักวิชาการบางส่วนที่ต้องการให้การให้สัตยาบันนั้นผ่านการพิจารณาของรัฐสภา และต้องการให้มีกฎหมายภายในเพื่อคุ้มครองทรัพยากรชีวภาพเสียก่อน

ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพ และให้มีการแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเท่าเทียมระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และผู้ใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสิทธิในทรัพยากรชีวภาพนั้น อนุสัญญาได้ให้ความสำคัญแก่ชุมชนท้องถิ่นระดับหนึ่ง โดยในมาตราที่ 8 จ ในอนุสัญญาดังกล่าวได้ระบุว่า

1) ให้ประเทศภาคี เคารพ สงวน และสร้างไว้ซึ่งภูมิปัญญา ประดิษฐ์กรรม และการปฏิบัติของชุมชนท้องถิ่นพื้นเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันอันสัมพันธ์กับการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพอย่างยั่งยืน

2) ให้ประเทศภาคีสันนิษฐานให้มีการเผยแพร่ภูมิปัญญา ประดิษฐ์กรรมและการปฏิบัติดังกล่าวไปอย่างกว้างขวาง โดยได้รับความเห็นชอบของผู้ทรงสิทธิในภูมิปัญญาดังกล่าว

3) ให้ประเทศภาคีส่งเสริมการแบ่งปันผลประโยชน์ที่ได้จากการใช้ภูมิปัญญา ประดิษฐ์กรรม และการปฏิบัติอื่น ๆ อย่างเท่าเทียมกัน¹⁸

ด้วยเหตุที่อนุสัญญาที่สร้างขึ้นเพื่อประนีประนอมระหว่างประเทศโลกที่สามซึ่งเป็นเจ้าของทรัพยากร และประเทศอุตสาหกรรมซึ่งเป็นเจ้าของเทคโนโลยีชีวภาพ ทำให้เนื้อหาของอนุสัญญาประกอบไปด้วยข้อความที่ต้องอาศัยการตีความ มีทั้งส่วนที่ยอมรับสิทธิของชุมชนท้องถิ่นและส่วนที่ยอมรับสิทธิทางปัญญาของประเทศอุตสาหกรรม¹⁹ และส่งผลให้เกิดการเจรจาต่อรองใน "พิธีสาร" ซึ่งเกี่ยวข้องกับบางประเด็นเป็นการเฉพาะด้วย เช่น พิธีสารว่าด้วยความปลอดภัยทางชีวภาพ (Biosafety Protocol) และรวมทำให้เกิดการเคลื่อนไหวในเรื่องอื่นๆที่เกี่ยวข้องเป็นการเฉพาะด้วย²⁰

อย่างไรก็ตามบรรยากาศการถกเถียงและการเจรจาต่อรองระหว่างกลุ่มต่างๆในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ได้ส่งผลให้เกิดการอภิปรายในเรื่องดังกล่าวภายในประเทศไทยอย่างกว้างขวางด้วย และนี่อาจเป็นส่วนที่ดีที่สุดที่อนุสัญญาดังกล่าวนี้นี้มีคุณค่าต่อกระบวนการให้การรับรองสิทธิเกษตรกรและชุมชนในประเทศไทย

¹⁸ สำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, 2539. คำอธิบายเบื้องต้น อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ : คติระดับโลกและทำในระดับประเทศ

¹⁹ กอบกุล ราชะนาคร, ไม่ระบุพ.ศ.ที่พิมพ์. ประเทศไทยกับอนุสัญญาความหลากหลายทางชีวภาพ, เอกสารทางวิชาการของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI)

²⁰ เช่นขณะนี้ UNCTAD ได้พยายามผลักดันให้มีการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยได้จัดให้มีการประชุมระหว่างประเทศ เชิญองค์กรต่างๆที่เกี่ยวข้องเช่น WIPO, CBD, UPOV, WHO และตัวแทนจากประเทศต่างๆเข้าร่วมโดยประชุมผู้เชี่ยวชาญเรื่อง " Systems and National Experiences for Protecting Traditional Knowledge, Innovations and Practices เมื่อ 30 ตุลาคม - 2 พฤศจิกายน 2000 ที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์

สิทธิในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นในสังคมไทย

เท่าที่ผ่านมาประเด็นเกี่ยวกับสิทธิในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นประเด็นที่ยังมิได้ถูกหยิบยกมาพิจารณาอย่างจริงจังในสังคมไทย

แม้เมื่อรัฐได้รวบอำนาจการจัดการป่าไม้และที่ดินเข้ามาอยู่ในมือของรัฐในสมัยการปฏิรูปและวางโครงสร้างการบริหารแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5 แต่จนถึงปัจจุบัน สิทธิในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาของท้องถิ่นก็หาได้อยู่ในมือของรัฐไม่ รัฐอาจอ้างกรรมสิทธิ์เหนือไม้สักและไม้มีค่าต่างๆ แต่รัฐมิได้อ้างสิทธิเหนือ "พันธุ์กรรม" ของไม้สัก กระทั่งเมื่อมีการออกกฎหมายป่าไม้หลายฉบับ เช่น พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งอ้างสิทธิในป่าสงวนทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นต้นไม้ สัตว์ป่า ดิน หิน และแร่ธาตุทั้งหมดที่อยู่ในเขตป่าสงวน แต่รัฐก็หาได้อ้างสิทธิเหนือพันธุ์กรรมของสิ่งมีชีวิตในป่านั้นไม่ ทั้งนี้เนื่องจากการอ้างสิทธิเหนือพันธุ์กรรมหมายถึงการอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของเหนือ "ความสามารถในการถ่ายทอดและกำหนดลักษณะต่างๆ ของสิ่งมีชีวิต" ยกตัวอย่างเช่น ชาวบ้านที่เข้าไปจับหรือล่าไก่ป่าในเขตป่าสงวนแห่งชาติย่อมมีความผิด แต่หากชาวบ้านเอาไก่บ้านเข้าไปผสมพันธุ์กับไก่ป่าในป่าสงวน แล้วได้ไก่พันธุ์ใหม่ที่หากินได้เองและบินได้เหมือนนก รัฐก็มิได้อ้างสิทธิเหนือความสามารถในการถ่ายทอดและกำหนดลักษณะของไก่ป่าแต่อย่างใด

สาเหตุสำคัญที่ให้ประเทศกำลังพัฒนาต่างๆ ได้ให้ความสนใจเกี่ยวกับการพัฒนาและรับรองสิทธินั้น จึงเกิดขึ้นจากการที่บริษัทข้ามชาติและประเทศอุตสาหกรรมได้เข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นจากประเทศกำลังพัฒนา และพร้อมๆ กันนั้นได้ผลักดันระบบกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาเป็นเครื่องมือในการผูกขาดทรัพยากรพันธุ์กรรมที่อยู่ในความครอบครองของตน นั่นเอง

หลักการที่ว่า "ทรัพยากรชีวภาพเป็นสมบัติของมวลมนุษยชาติ" จึงถูกตั้งคำถาม และเป็นที่มาของความพยายามของหลายฝ่ายที่จะพัฒนากฎเกณฑ์และกฎหมายเพื่อรับรองสิทธิของเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นเกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพ เพื่อถ่วงดุลย์กับการผลักดันสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาของบรรดาอุตสาหกรรมทั้งหลาย

ผู้ถือสิทธิในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

หากพิจารณาบริบทของปัญหาและเจตนารมณ์ในการพัฒนาหลักการเกี่ยวกับสิทธิเกษตรกรและชุมชนดังกล่าวข้างต้น "ผู้ถือสิทธิ" ในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นครอบคลุมความหมายของเกษตรกรและชุมชนดังนี้

1. ชุมชนท้องถิ่น (Local community)

ความหมายของ "ชุมชนท้องถิ่น" ครอบคลุมถึงชุมชนท้องถิ่นทั้งหมดที่มีวิถีชีวิต²¹ เกี่ยวข้องกับความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญา ซึ่งต้องหมายความรวมถึงชุมชนพื้นเมืองหรือกลุ่มชาติพันธุ์ (Indigenous Peoples) ต่าง ๆ ด้วย

การให้สิทธิแก่ชุมชนท้องถิ่นทั้งที่เป็นชุมชนท้องถิ่นทั่วไปและกลุ่มชาติพันธุ์เป็นไปโดยเหตุผลเชิงประจักษ์ที่ชุมชนท้องถิ่นเหล่านี้ได้มีบทบาทสำคัญยิ่งกว่ากลุ่มชนอื่น ๆ ในสังคมในการอนุรักษ์ พัฒนา และสืบทอดการใช้ประโยชน์ทรัพยากรชีวภาพ และการดำเนินการเช่นนี้เป็นกระแสที่เกิดขึ้นพร้อมกันทั่วโลกด้วย

ในบริบทของสังคมไทย การยอมรับสิทธิของเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นดูเหมือนไม่มีปัญหามากนัก เนื่องจากหลายฝ่ายตระหนักดีถึงบทบาทของชุมชนเกษตรกรไทยในอดีตได้อนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์พืชสำคัญ ๆ เช่น ข้าวหอมมะลิทุเรียนหมอนทอง เป็นต้น แต่เมื่อต้องการขยายการคุ้มครองสิทธินั้นไปสู่กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่อาศัยร่วมอยู่ในผืนแผ่นดินไทยมายาวนานนั้นมักมีข้อโต้แย้งจากบางฝ่าย

ตัวอย่างของวิวาทะซึ่งเกิดขึ้นระหว่างปี 2539-2541 คือกรณีการผลักดันกฎหมายป่าชุมชนและกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ.2542²² โดยรัฐมนตรีที่มีบทบาทในการดูแลกฎหมายนี้ไม่เห็นด้วยที่จะรวมเกษตรกร ชุมชนและกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีได้มีสัญชาติไทยตามกฎหมายให้มีสิทธิในการดูแลบริหารจัดการป่าชุมชน และได้รับสิทธิตามกฎหมายพันธุ์พืช²³ ทั้งนี้โดยอ้างว่ากฎหมายควรให้สิทธิเฉพาะคนที่มีสัญชาติไทยเท่านั้นเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของพลเมืองไทย แม้ว่าเกษตรกรหรือชุมชนนั้นได้อาศัยอยู่ในแผ่นดินไทยมายาวนานแล้วก็ตาม

ทัศนะเช่นนั้นเกิดขึ้นจากกรอบความคิดความเชื่อแบบชาตินิยมล้าหลังที่เกรงว่าการดำเนินการดังกล่าวจะทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับความมั่นคงของชาติภายในอนาคต

แท้ที่จริงเราควรคิดเรื่องนี้ในแง่บวกกลับกัน กล่าวคือควรพิจารณาว่า การรับรองสิทธิให้กับชุมชนซึ่งได้รับความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นจะเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติและสร้างความมั่นคงในระยะยาวให้แก่แผ่นดิน โดยการรับรองสิทธินั้นยิ่งจะทำให้ชุมชนต่าง ๆ มีแรงจูงใจและแรงกระตุ้นที่จะอนุรักษ์ และพัฒนาทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่นและความหลากหลายทางชีวภาพเอาไว้ สังคมไทยและกลุ่มอื่น ๆ จะได้ประโยชน์จากการรับรองสิทธินี้ด้วย

เราควรคิดเรื่องนี้ตามมาตรฐานและแบบแผนเดียวกับการที่รัฐได้ให้สิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาให้แก่บรรษัทข้ามชาติและชาวต่างประเทศ ทั้งที่คนเหล่านั้นหาได้เป็นพลเมืองไทยไม่ แต่

²¹ การกำหนดความหมายของชุมชนเพื่อให้สามารถแยกแยะระหว่างชุมชนแบบใหม่กับชุมชนที่เกี่ยวข้องกับความหลากหลายทางชีวภาพโปรดดูตัวอย่างจากกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ.2542

²² โดยขณะนี้มีเพียงกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชเท่านั้นที่มีผลบังคับใช้แล้ว

²³ ผู้เขียนบทความนี้เป็นกรรมการระดับชาติในการร่างกฎหมายพันธุ์พืชและเป็นที่ปรึกษาคณะกรรมการสิทธิการสภาพัฒนาเศรษฐกิจในการพิจารณากฎหมายดังกล่าวทำให้ทราบบรรยากาศและข้อถกเถียง

รัฐไทยได้ให้สิทธิผูกขาดทางการค้าแก่กลุ่มดังกล่าวเพื่อหวังผล ๑ แล้ง ๑ ว่าการให้ทรัพย์สินทางปัญญาจะเป็นหนทางในการถ่ายทอดเทคโนโลยีให้แก่ประเทศ

2. เกษตรกร

การรับรองสิทธิของเกษตรกรในที่นี้หมายถึงชุมชนเกษตรกรรม(Farming Communities) หรือเกษตรกรในความหมายรวมซึ่งหมายถึงเกษตรกรทั้งประเทศ มิได้หมายถึงเกษตรกรแต่ละราย (Individual Farmer) ทั้งนี้เนื่องจากในความเป็นจริงความหลากหลายทางชีวภาพหาได้เกิดขึ้นจากความสามารถของปัจเจกเกษตรกรรายใด แต่เกิดขึ้นจากความสามารถและการทำงาน ของชุมชนเกษตรกรรมทั้งหมด

ตัวอย่างเช่นความหลากหลายของพันธุ์ข้าวทั้งหมดนั้นย่อมเกิดขึ้นจากชาวนาทั่วประเทศ และแม้กระทั่งข้าวพันธุ์ดีบางสายพันธุ์เช่น ข้าวหอมมะลิ ก็มาจากชุมชนชาวนาทั้งชุมชน(หรือ หลายชุมชน)เกี่ยวข้องกัน

อาจมีข้อโต้แย้งว่าเกษตรกรบางรายอาจเป็นผู้คัดเลือกหรือได้อนุรักษ์พันธุ์พืชหรือสัตว์บางสายพันธุ์เอาไว้ โดยพันธุ์ดังกล่าวหาได้ปรากฏอยู่ในสมาชิกคนอื่นในชุมชนอื่นไม่ ในแง่นี้สิทธิในพันธุ์พืชควรจะเป็นของเกษตรกรรายนั้นหาควรให้สิทธิแก่ทั้งชุมชนไม่ ? เรื่องนี้อธิบายได้ว่า แท้ที่จริงแล้วหากมาพิจารณาโดยละเอียด การเกิดขึ้นของพันธุ์พืชใหม่ๆของชุมชนนั้น 1) ส่วนใหญ่ ได้มาจากการคัดเลือกตามธรรมชาติ นั้นหมายความว่าเกษตรกรรายดังกล่าวได้ใช้ความสามารถของตนส่วนหนึ่ง แต่ผลงานส่วนใหญ่ได้มาจากกระบวนการตามธรรมชาติ เช่น การปรับตัวของพืชให้เข้ากับสภาวะอากาศที่เลวร้าย การกลายพันธุ์ของพืช เป็นต้น 2) หากสืบสาวที่มาของพันธุ์พืชที่ปลูกเพื่อคัดเลือกก็จะพบว่าพันธุ์พืชนั้นได้มาจากเกษตรกรคนอื่นจากภายในชุมชนซึ่งได้คัดเลือก ดูแลรักษากันมาโดยคนรุ่นแล้วรุ่นเล่า เกี่ยวข้องกับคนเป็นจำนวนมากภายในชุมชน(หรือนอกชุมชน) การคุ้มครองสิทธิจึงควรคุ้มครองไปถึงชุมชนทั้งหมด²⁴

พระราชบัญญัติพันธุ์พืช พ.ศ.2542 ได้ใช้หลักการนี้ในการวางกฎเกณฑ์และแนวทางในการให้การคุ้มครองสิทธิดังกล่าวได้อย่างน่าสนใจ กล่าวคือ 1) หากพบว่าพันธุ์พืชใดมีอยู่เฉพาะในชุมชนใดชุมชนหนึ่งให้ชุมชนนั้นเป็นผู้ได้ประโยชน์ แต่ก็หาได้กีดกันชุมชนอื่นในการใช้ประโยชน์ไม่ 2) พันธุ์พืชที่พบได้ทั่วไปหรือพบในมากกว่าชุมชนให้เกษตรกรทั้งหมดได้ประโยชน์ โดยให้ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นไปจัดตั้งเป็นกองทุนพันธุ์พืชเพื่อให้เกษตรกรทั่วประเทศได้ประโยชน์ และ 3) ในกรณีที่มีเกษตรกรเพียงรายเดียวเป็นผู้ดูแลรักษาสืบทอดสายพันธุ์พืชสายพันธุ์ใดสายพันธุ์

²⁴ ผู้ที่ศึกษาเฉพาะกรอบกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาแบบตะวันตกอาจโต้แย้งว่าการกำหนดเช่นนี้ขัดกับกฎหมายที่คุ้มครองสิทธินักปรับปรุงพันธุ์เนื่องจากการให้สิทธินักปรับปรุงพันธุ์นั้น ได้ให้สิทธิผูกขาดแก่ผู้พัฒนาพันธุ์พืชใหม่โดยไม่ได้สนใจกับที่มาของสายพันธุ์ที่ใช้เป็นพ่อแม่พันธุ์ แต่งานวิจัยนี้หาได้เห็นว่าหลักเกณฑ์และการให้คุณค่าแก่นักปรับปรุงพันธุ์พืช ตามแบบกฎหมายตะวันตกเช่นนั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้องไม่ การที่เราวางหลักเกณฑ์ทางกฎหมายที่มีพื้นฐานจากเกณฑ์คุณค่าของเราเอง ย่อมทำให้เราเห็นความบกพร่องและความจำเป็น ต้องแก้ไขระเบียบและกฎหมายต่างๆที่มาจากประเทศอุตสาหกรรมได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

หนึ่งไว้แต่ผู้เดียว ก็ยังคงให้ชุมชนที่เกษตรกรผู้นั้นเป็นสมาชิกอยู่ได้ประโยชน์ แต่ต้องแบ่งปันประโยชน์นั้นส่วนหนึ่ง (20 %) ให้กับเกษตรกรรายนั้น เป็นต้น²⁵

สำหรับขอบเขตของความหมายของ "สิทธิเกษตรกร" หมายความว่า "ชุมชนเกษตรกรรม (Farmer Community)" หรือหมายถึง เกษตรกรที่มีความหมายทั่วไปนั้น พิจารณาได้จากความสัมพันธ์และการแสดงออกของสิทธิๆ เป็นกรณีๆ ไป เช่น สายพันธุ์พืชบางชนิดที่มีชุมชนเกษตรกรรมชุมชนใดชุมชนหนึ่งเกี่ยวข้อง ผู้ถือสิทธิในกรณีนี้คือชุมชนเกษตรกรรมนั้นๆ หากได้หมายถึงเกษตรกรทั่วไปไม่ แต่ในกรณีที่หมายถึงพันธุ์พืชทั่วไปอื่น ๆ เช่น พันธุ์ข้าวหอมมะลิ หรือพันธุ์ทุเรียนหมอนทองนั้น ผู้ถือสิทธิคือเกษตรกรทั่วประเทศ หรือในกรณีที่มีการกล่าวถึงสิทธิเกษตรกรที่ควรสามารถนำพันธุ์พืชที่ได้มาไปปลูกต่อในฤดูกาลผลิตต่อไปนั้น การใช้ความหมายในกรณีนี้หมายถึงสิทธิของเกษตรกรโดยรวม เป็นต้น

ความหมายของคำว่า "สิทธิเกษตรกร" นั้น มีการตั้งคำถามและอภิปรายกันกว้างขวางในระดับระหว่างประเทศ²⁶ แต่คำถามหลายอย่างเป็นคำถามซึ่งเกิดขึ้นเนื่องจากที่ไม่ได้มีการนำเอาหลักการเรื่องเหล่านี้ไปพัฒนาเป็นกฎหมายภายในประเทศและกฎหมายระหว่างประเทศอย่างจริงจังมากนัก ทั้งนี้ไม่นับการตีความของประเทศอุตสาหกรรมบางประเทศที่ต้องการให้รวมความหมายของสิทธิเกษตรกรให้ครอบคลุมถึงเกษตรกรรายใหญ่ในประเทศเหล่านั้น ทั้งๆ ที่เป็นที่ยอมรับว่าเกษตรกรรายใหญ่ในประเทศอุตสาหกรรมหลายประเทศนั้นหาใช่เกษตรกรที่รักษาความหลากหลายทางชีวภาพเช่นเดียวกับเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ในประเทศโลกที่สามไม่

องค์ประกอบของสิทธิในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

สิทธิของเกษตรกรและชุมชนเกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นควรครอบคลุมประเด็นดังต่อไปนี้

1. สิทธิที่จะได้รับทราบข้อมูลข่าวสารจากการเข้าถึงเพื่อใช้ประโยชน์ และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรมใดๆ จากภายนอกที่มีผลกระทบต่อทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ในทางปฏิบัติการได้รับทราบข้อมูลข่าวสารอย่างรอบด้านนั้นอาจแบ่งออกได้เป็นสองประการสำคัญคือ

1) สิทธิที่จะต้องได้รับความยินยอมก่อนล่วงหน้าก่อนการเข้าถึงเพื่อใช้ประโยชน์จากภายนอก ทั้งนี้โดยเกษตรกรและชุมชนจะต้องได้รับการบอกข้อมูลอย่างครบถ้วนก่อนการตัดสินใจ

²⁵ โปรดดูมาตรา 49 ใน พระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ.2542

²⁶ โปรดดู Martin A.Girsberger ใน Biodiversity and the Concept of Farmer's Right in International Law" หน้า 221-224

(Prior Informed Consent) สิทธิข้อนี้อาจระบุไว้ในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ และเป็นเงื่อนไขสำคัญสำหรับการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นจากภายนอก

การที่บุคคลภายนอกจะเข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาของชุมชนเป็นการแสดงออกซึ่งพื้นฐานที่สำคัญที่สุดของการแสดงออกถึงการยอมรับในสิทธิของเกษตรกรและชุมชน

อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติ การที่ชุมชนจะได้รับข้อมูลครบถ้วนหรือไม่นั้น รัฐ หรือองค์กรอื่นๆอาจเข้ามาให้ข้อมูลเพิ่มเติมหรือช่วยวิเคราะห์เพื่อการตัดสินใจ เพราะในหลายกรณีนั้นชุมชนมิได้สัมพันธ์กับคนภายนอกทั่วไป แต่ต้องเผชิญกับองค์กรจากต่างประเทศที่ต้องการเข้ามาแสวงหาประโยชน์จากชุมชน ดังกรณีตัวอย่างที่นักล่าพันธุ์กรรมที่เข้ามาในนามมูลนิธิชีววิทยาชาติพันธุ์ ได้ให้ชุมชนปะกาเกอญอที่ภาคเหนือเซ็นสัญญายินยอมก่อนการเข้าสำรวจความรู้สมุนไพรของชุมชน²⁷

ทั้งนี้โดยหากเห็นว่าข้อตกลงหรือข้อมูลที่ได้รับไม่ครบถ้วนหรือไม่เป็นที่พอใจ ชุมชนมีสิทธิปฏิเสธการเข้าถึงเพื่อใช้ประโยชน์ดังกล่าวได้ (Right to Say No)

2) สิทธิที่จะได้รับทราบข้อมูลล่วงหน้าก่อนการนำสิ่งมีชีวิตต่างถิ่น(alien species) และสิ่งมีชีวิตแปลงพันธุกรรมเข้ามาภายในพื้นที่เกษตรกรรมของชุมชน

นับตั้งแต่เริ่มต้นยุคปฏิวัติเขียวที่ผ่านมา สถาบันวิจัยการเกษตรทั้งในประเทศและระหว่างประเทศ รวมทั้งบริษัทเมล็ดพันธุ์ขนาดใหญ่ได้นำพันธุ์พืชใหม่เข้ามาส่งเสริมให้เกษตรกรปลูก โดยส่วนใหญ่การส่งเสริมพันธุ์พืชใหม่ดังกล่าว เกษตรกรจะได้รับข้อมูลเพียงด้านเดียวจากเจ้าหน้าที่ของรัฐและบริษัทเอกชน เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่ทราบผลกระทบด้านลบจากพืชพันธุ์ใหม่ทั้งจากรัฐและบริษัทเมล็ดพันธุ์ เช่นต้นทุนที่เพิ่มขึ้น ความอ่อนแอต่อโรคแมลง และการเข้ามาแทนที่พันธุกรรมพื้นเมือง เป็นต้น

ภายใต้ยุคเทคโนโลยีชีวภาพ การเข้ามาของพันธุ์พืชแปลงพันธุกรรมแม้เพียงต้นเดียวก็อาจทำให้เกิดการปนเปื้อนทางพันธุกรรม และอาจทำให้พันธุ์พืชพื้นเมืองต้องเปลี่ยนแปลงพันธุ์หรืออาจสูญหายไปอย่างรวดเร็ว หรือทำให้เกิดปัญหาอื่นๆ เช่น ผลต่อสิ่งแวดล้อม ผลต่อสุขภาพ และผลกระทบทางเศรษฐกิจ

ดังนั้นเกษตรกรและชุมชนจะต้องได้รับทราบข้อมูลที่รอบด้านเพื่อการตัดสินใจ โดยรัฐจำเป็นต้องสร้างกลไกต่างๆขึ้นมาเพื่อเป็นหลักประกันว่าเกษตรกรและชุมชนจะต้องได้รับทราบข้อมูล และบริษัทเมล็ดพันธุ์หรือหน่วยงานของรัฐเองจะต้องเป็นผู้รับผิดชอบหากการตัดสินใจปลูกพันธุ์พืชใหม่ๆของเกษตรกรนั้นเกิดขึ้นจากการไม่เปิดเผยข้อมูลที่รอบด้านของผู้ที่เกี่ยวข้อง

กรณีการผลักดันให้มีการปลูกฝ้ายบีบีของบริษัทข้ามชาติจากต่างประเทศ เป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัดว่า บริษัทข้ามชาติได้ปิดบังข้อมูลปัญหาและความล้มเหลวของการปลูกฝ้ายดังกล่าว

²⁷ ไพรดตุ วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ เรื่อง โจรสลัดชีวภาพ อ้างแล้ว

ในต่างประเทศ เช่น ผลผลิตที่ไม่ได้ตามที่ต้องการ ปัญหาต่อสิ่งแวดล้อม พื้นที่ปลูกที่ลดลง การระบาดของแมลงบางชนิด เป็นต้น²⁸ ในขณะที่หน่วยงานของรัฐเอง เช่น กรมวิชาการเกษตร และศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ ก็ได้ทำหน้าที่ในการเผยแพร่ข้อมูลที่รอบด้านแก่สาธารณะ

2. สิทธิในการได้รับการแบ่งปันผลประโยชน์จากการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

เกษตรกรและชุมชนควรจะเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์จากการนำทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในเชิงพาณิชย์ อย่างไรก็ตามการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกษตรกรและชุมชนจะได้รับนั้นอาจอยู่ในรูปแบบต่างๆ เช่น

1) การได้รับผลตอบแทนหรือส่วนแบ่งโดยตรงจากผู้ให้นำเอาพันธุ์พืชหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ประโยชน์ทางพาณิชย์ เช่น ในกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชระบุให้ผู้ที่พัฒนาพันธุ์พืชใหม่ที่ต้องรับการคุ้มครองต้องทำสัญญาส่วนแบ่งผลประโยชน์กับชุมชนซึ่งเป็นเจ้าของพันธุ์พืชเฉพาะท้องถิ่น หรือกับคณะกรรมการพันธุ์พืชในกรณีเป็นพันธุ์พืชทั่วไปและพันธุ์พืชป่า

การกำหนดให้มีการทำสัญญาแบ่งปันผลประโยชน์ เป็นกลไกสำคัญในการถ่วงดุลระหว่างสิทธิของนักปรับปรุงพันธุ์หรือบริษัทเมล็ดพันธุ์กับสิทธิของเกษตรกรและชุมชน

2) การจัดตั้งกลไกการตอบแทนผลประโยชน์แก่เกษตรกรและชุมชนในระดับประเทศและระดับระหว่างประเทศ

การตั้งกลไกการตอบแทนผลประโยชน์ต่างๆ เช่น กองทุนคุ้มครองพันธุ์พืช ในกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช เกิดขึ้นจากการยอมรับว่าพันธุ์พืชส่วนใหญ่เป็นพันธุ์พืชที่ได้อนุรักษ์และพัฒนาโดยชุมชนมากกว่าหนึ่งชุมชน ดังนั้นผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการแบ่งปันผลประโยชน์ควรถูกตอบแทนไปสู่เกษตรกรและชุมชนที่เกี่ยวข้องทั้งหมด

ในทำนองเดียวกัน ทรัพยากรชีวภาพหลายอย่างเป็นมรดกทางภูมิปัญญาของประเทศหลายประเทศ ตัวอย่างเช่น มะระขี้นก ซึ่งจดสิทธิบัตรโดยบริษัทและสถาบันในสหรัฐอเมริกา เป็นพืชที่พบได้ทั่วไปในประเทศเอเชียอาคเนย์ รวมไปถึงตอนใต้ของจีน²⁹ เช่นเดียวกับงานศึกษาของ RAFI และเครือข่ายชนพื้นเมืองที่สำรวจการใช้พืชสมุนไพรกว่า 1,000 ชนิด และพบว่า 35 % ของสมุนไพรที่ทำการศึกษาได้มีการใช้มากกว่าหนึ่งประเทศ³⁰

²⁸ ตัวอย่างรายงานข่าวดังกล่าว เช่น บทความชื่อ US study shows GM crops 'no better' Patrick Barkham , 1999 Guardian Newspapers Thursday July 8, 1999 และบทความ Major Drop in GE Crops for Next Year ที่เขียนโดย Scott Kilman ใน The Wall Street Journal, November 19, 1999 และบทความของ Yong-Biao Liu, Bruce E. Tabashnik, Timothy J. Dennehy, Amanda L. Patin, Alan C. Bartlett ชื่อ

"Development time and resistance to Bt crops" ในวารสาร Nature, September 5, 1999 เป็นต้น

²⁹ วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ โจรสลัดชีวภาพ อ้างแล้ว

³⁰ RAFI & IPBN, 1994

3. สิทธิในการเลือกแบบแผนการผลิตที่รักษาความหลากหลายทางชีวภาพเอาไว้

ขณะนี้แนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงภาคเกษตรกรรมก็คือเปลี่ยนแปลงจากระบบการเกษตรแบบดั้งเดิมมาสู่ระบบการเกษตรแบบการปฏิวัติเขียวซึ่งเน้นที่การใช้พันธุ์พืชใหม่ๆ ไม่กี่ชนิดที่ตอบสนองต่อปุ๋ยเคมีและเพิ่มปริมาณการใช้สารเคมีปราบศัตรูพืช และการเปลี่ยนแปลงพันธุ์พืชจากพันธุ์พืชที่ผสมโดยวิธีปกติไปเป็นการใช้พันธุ์พืชที่ได้มาจากการตัดต่อพันธุกรรม

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้นโดยการผลักดันของบรรษัทข้ามชาติ การสนับสนุนจากรัฐบาลของประเทศอุตสาหกรรม และความร่วมมือจากรัฐบาลของเราเอง ดังที่กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้มีบทบาทเป็นอย่างสูงในการผลักดันการปฏิวัติเขียวเมื่อ 3-4 ทศวรรษที่ผ่านมา

ความเชื่อที่ว่าเกษตรกรรมแบบปฏิวัติเขียวและการใช้พืชจีเอ็มโอจะนำไปสู่การแก้ปัญหาความอดอยากยากจน และการเพิ่มพูนผลผลิตต่อไร่ ทำให้หน่วยงานของรัฐได้ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการเกษตรที่เป็นอยู่ให้เป็นไปตามแนวทางที่รัฐปรารถนาและสอดคล้องกับผลประโยชน์ของบรรษัทขนาดใหญ่

การผลักดันและกดดันให้ชุมชนในพื้นที่สูงยุติการทำไร่หมุนเวียน เป็นตัวอย่างหนึ่งของนโยบายดังกล่าว ทั้งๆที่ระบบการทำไร่หมุนเวียนหาได้ทำลายระบบนิเวศเมื่อเปรียบเทียบกับระบบการผลิตแบบการปฏิวัติเขียว ทั้งนี้โดยไม่ต้องกล่าวถึงผลประโยชน์ที่มากกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับประเด็นความหลากหลายทางชีวภาพ และความมั่นคงทางอาหาร

สิทธิในการเลือกแบบแผนการผลิตทางการเกษตรแบบดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่นจึงเป็นสิทธิขั้นต้นของการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

4. สิทธิในการวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีชีวภาพและระบบการเกษตรที่เหมาะสม

นับตั้งแต่เริ่มต้นยุคปฏิวัติเขียวซึ่งเริ่มต้นพร้อมๆกับการเริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรกเป็นต้นมานั้น การวิจัยและพัฒนาด้านการเกษตรของไทยก็ขึ้นอยู่กับสถาบันวิจัยการเกษตรระหว่างประเทศมากยิ่งขึ้นทุกที กรณีการพัฒนาพันธุ์ข้าวให้ผลผลิตสูงของไทยดูจะเป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นความเป็นจริงดังกล่าวได้อย่างชัดเจน กล่าวคือการวิจัยข้าวพันธุ์ที่ให้ผลผลิตสูงของไทยล้วนแล้วแต่ผสมข้าม (cross breeding) กับพันธุ์ข้าวของสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติแทบทั้งสิ้น การวิจัยเทคโนโลยีการเกษตรของไทยจึงไม่เป็นอิสระและขึ้นอยู่กับนานาชาติเองอย่างแท้จริง

การผูกติดกับสถาบันวิจัยการเกษตรระหว่างประเทศดังกล่าว ทำให้สถาบันวิจัยการเกษตรของเราไม่อาจปรับตัวสนองตอบต่อความต้องการของเกษตรกรและชุมชนได้ ดังกรณีเมื่อแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ได้กำหนดเป้าหมายการเพิ่มพื้นที่เกษตรกรรมที่ยั่งยืนให้ได้อย่างน้อย 20 เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่ประเทศ แต่สถาบันวิจัยการเกษตรที่เราไม่อาจ

สนองตอบต่อเป้าหมายการพัฒนาประเทศดังกล่าวได้ สถาบันวิจัยการเกษตรของไทยยังคงให้ความสำคัญกับการวิจัยการเกษตรที่ต้องพึ่งพาปุ๋ยและการใช้สารเคมีอยู่เช่นเดิม

การที่เกษตรกรและชุมชนถูกตัดขาดออกจากกระบวนการวิจัยและพัฒนา เป็นต้นเหตุสำคัญที่ทำให้บรรษัทข้ามชาติเข้ามามีบทบาทครอบงำภาคเกษตรกรรมของไทย การสร้างความมั่นคงของภาคเกษตรกรรมจึงละเลยบทบาทในการวิจัยการเกษตรของเกษตรกรไปมิได้

ในช่วงหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมาได้มีการเสนอแนวความคิด "การวิจัยพัฒนาที่เกษตรกรมีส่วนร่วม (Participatory Technology Development)" เพื่อปฏิรูประบบการวิจัยของสถาบันวิจัยการเกษตรระหว่างประเทศ(IARCs : International Agricultural Research Centers) และสถาบันวิจัยการเกษตรในประเทศ (NARS : National Agricultural Research System)แต่ในทางปฏิบัติไม่มีอะไรที่ชี้ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของสถาบันวิจัยดังกล่าว ทั้งนี้เนื่องจากโครงสร้างของสถาบันวิจัยดังกล่าวอยู่ภายใต้การชี้นำของธนาคารโลกและระบบที่ธนาคารโลกวางไว้

แนวความคิดใหม่ในการวิจัยและพัฒนาการเกษตรที่ได้รับการยอมรับมากขึ้นทุกทีคือ การวิจัยและพัฒนาภายใต้การควบคุมของเกษตรกร(Farmer Controlled Research) หรือการวิจัยที่เกษตรกรเป็นนักวิจัยเอง (Farmer as Researcher) นี่คือนโยบายการวิจัยซึ่งสร้างหลักประกันที่เกษตรกรจะเป็นผู้ที่กำหนดประเด็นการวิจัย เป็นผู้วิจัย และได้รับผลจากการวิจัยโดยตรงโดยไม่ต้องผ่านกระบวนการส่งเสริมและเผยแพร่เหมือนดังในระบบวิจัยแบบเดิม แนวความคิดและกระบวนการวิจัยเช่นนี้กำลังได้รับการตอบรับอย่างจากเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นต่างๆทั่วโลกเพื่อฟื้นคืนวิถีเกษตรกรรมที่ยืนยมนำมาของตนเองและชุมชนให้ได้อีกครั้งหนึ่ง ขณะนี้ขบวนการของชาวนาและนักวิทยาศาสตร์ MASIPAG ที่ฟิลิปปินส์ และเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกในประเทศไทย ได้ประกาศจะใช้แนวทางและหลักการนี้ในการสร้างความเข้มแข็งให้กับเกษตรกร

5. สิทธิในการปกป้องและรักษาไว้ซึ่งพันธุกรรมพื้นเมือง

พื้นที่ที่มีการปลดปล่อยพืชแปลงพันธุกรรมเข้ามาภายในประเทศ สิ่งที่เกิดขึ้นและยากยิ่งที่จะควบคุมได้คือการปนเปื้อนทางพันธุกรรม (genetic contamination) หรือมลภาวะทางพันธุกรรม (genetic pollution) นั่นคือการที่พันธุกรรมจากพืชแปลงพันธุกรรมจะกระจายไปผสมกับพันธุ์พืชดั้งเดิมโดยผ่านกระบวนการผสมข้ามตามธรรมชาติ(cross breeding) และการถ่ายทอดยีนตามแนวนอน (horizontal gene transfer) ดังตัวอย่างการที่ยีนซึ่งเป็นตัวกำหนดให้เกษตรกรต้องฉีดสารเคมีปราบศัตรูพืชไกลโฟเสทเท่านั้นจากข้าวโพดราวต์อีพีเรตดีจะแพร่กระจายไปได้อย่างรวดเร็วไปยังข้าวโพดพันธุ์พื้นเมือง ซึ่งทำให้เกษตรกรที่ปลูกข้าวโพดต้องใช้สารเคมียี่ห้อราวต์อีพีของบริษัทยอนซานโต้เท่านั้นในการควบคุมวัชพืช

ตัวอย่างที่ปรากฏขึ้นแล้วจริงๆในต่างประเทศก็คือ เกสรจากพืชแปลงพันธุกรรมจากแปลงข้างเคียงปลิวมาผสมกับพืชที่ปลูกโดยวิธีเกษตรกรรมอินทรีย์(organic farming) และผสมกับพืชที่ปลูกโดยวิธีปกติ (conventional farming) ทำให้เกษตรกรไม่สามารถขายผลผลิตการเกษตรใน

ตลาดที่ตนเองเคยขายได้ จนนำมาสู่การฟ้องร้องหลายกรณีทั้งในประเทศสหรัฐอเมริกา และแคนาดา³¹

ในกรณีประเทศไทย ปัญหาผลดังกล่าวยังรุนแรงมากยิ่งขึ้นกว่าผลซึ่งเกิดขึ้นในประเทศอุตสาหกรรมเสียอีก เนื่องจากประเทศไทยเป็นประเทศที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง และเป็นศูนย์กลางความหลากหลายทางชีวภาพของพืชหลายชนิด เช่นข้าว และกล้วย เป็นต้น การปลูกพืชแปลงพันธุกรรมจะทำลายฐานพันธุกรรมดังกล่าว นี้อย่อมเป็นการละเมิดสิทธิของเกษตรกรและชุมชน และทำลายความมั่นคงทางพันธุกรรมและอาหารของประเทศโดยรวมในที่สุด

การที่สถาบันวิจัยของรัฐร่วมมือกับบริษัทข้ามชาติเอาพืชแปลงพันธุกรรมมาปลูกในพื้นที่ที่เกษตรกรปลูกพืชพันธุ์ทั่วไปหรือพันธุ์พืชดั้งเดิม (conventional & traditional seed) โดยอ้างว่าเป็นการทดสอบหรือการวิจัยก็ดีย่อมถือเป็นการรุกรานและคุกคามเกษตรกร

ในช่วง 4-5 ปีที่ผ่านมา ได้มีกรณีเกษตรกรและนักสิ่งแวดล้อมในหลายประเทศทั่วโลก ทั้งในยุโรป อเมริกา และเอเชีย เข้าไปทำลายแปลงปลูกพืชแปลงพันธุกรรม ในหลายกรณี เช่นในอังกฤษเมื่อวันที่ 19 เมษายน 2542 ที่ผ่านมา คณะลูกขุนจาก Norwich Crown Court ได้ตัดสินให้กลุ่มนักสิ่งแวดล้อมจำนวน 28 คนที่ถูกเข้าไปทำลายแปลงปลูกพืชพันธุ์กรรมเพื่อการทดลองให้ไม่มีความผิด³²

สำหรับกรณีประเทศไทย เกษตรกรได้เรียกร้องให้กรมวิชาการเกษตรทำลายเมล็ดข้าวจีเอ็มโอต้านทานโรคขอบใบแห้ง 123 เมล็ดซึ่งได้จากการตัดแต่งพันธุกรรมจากห้องปฏิบัติการในอเมริกาทิ้งเสีย พวกเขาประกาศว่าจะบุกเข้าไปทำลายเมล็ดพันธุ์ดังกล่าวโดยตนเองหากเจ้าหน้าที่รัฐละเลยไม่ฟังความเห็นของเกษตรกร รัฐบาลไทยและระบบนิติศาสตร์ไทยจะปรับตัวและรองรับการเรียกร้องสิทธิของเกษตรกรและชุมชนเช่นไร ศาลจะตัดสินให้เกษตรกรที่บุกเข้าเอาเมล็ดพันธุ์ข้าวตกแต่งพันธุกรรมมาเผาทำลายด้วยข้อหาทำลายทรัพย์สินของราชการ ? หรือตัดสินให้เกษตรกรไม่มีความผิดเพราะถือว่าเป็นสิทธิในการปกป้องตนเองและชุมชน ? มีระบบอะไรที่สังคมนี้ต้องสร้างขึ้นเพื่อรองรับความขัดแย้งและการเรียกร้องสิทธิของเกษตรกรและชุมชน ?

การแปรหลักการแห่งสิทธิชุมชนไปสู่วิถีปฏิบัติ

ขณะนี้หลักการเรื่องสิทธิชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ถูกนำไปใช้แล้วบางส่วนในกฎหมายบางฉบับ เช่น กฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช และกฎหมายคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย เป็นต้น

³¹ โปรดดูบทความของ Graeme Wilson ชื่อ FARMERS TOLD THERE IS NO ESCAPE FROM GM POLLEN ใน UK Daily Mail, 19 Jan 2000

³² BBC News / Wednesday, 19 April, 2000

อย่างไรก็ตามกฎหมายทั้งสองฉบับยังมีข้อบกพร่องอยู่มาก อีกทั้งการพยายามแปรเจตนารมณ์ของกฎหมายไปสู่การบังคับใช้นั้นยังเพิ่งเริ่มต้นและยังไม่อาจคาดว่าหลักการแห่งสิทธิดังกล่าวจะสามารถดำเนินการได้จริงในทางปฏิบัติ เกษตรกรและชุมชนจะยังคงต้องเป็นผู้ที่มีบทบาทหลักในการขับเคลื่อนให้ให้เจตนารมณ์ของกฎหมายได้รับการตอบสนอง ทั้งนี้ไม่นับกฎหมายและนโยบายของรัฐอีกหลายเรื่องที่จะต้องผลักดันให้มีขึ้นหรือต้องแก้ไขให้เป็นไปตามหลักการเรื่องสิทธิของชุมชน อาทิเช่น เรื่อง ป่าชุมชน ความปลอดภัยทางชีวภาพ กฎหมายยาสูบและสุราท้องถิ่น เป็นต้น

ภาระกิจของเกษตรกรและชุมชนจะไม่หนักหนามากนักหากสังคมไทยตระหนักว่าการให้การรับรองสิทธิของเกษตรกรและชุมชนในเรื่องทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ในที่สุดแล้วจะนำความมั่นคงและความยั่งยืนทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมให้กับสังคมโดยรวมด้วย

พันธูวิศกรรมกับสิทธิชุมชนและเกษตรกร

โดย วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ

เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปแล้วว่าพันธูวิศกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพสาขาต่างๆจะเข้ามา มีบทบาทในสังคมไทยและสังคมโลกมากยิ่งขึ้นทุกที หลายคนถึงกับเชื่อว่าการเข้ามา มีบทบาท ของเทคโนโลยีดังกล่าวจะทำให้โฉมหน้าของโลกเปลี่ยนแปลงไปโดยสิ้นเชิง หากมองดูความเป็น จจริงเราคงต้องยอมรับว่ากระแสการเปลี่ยนแปลงและการไหลบ่าเข้ามาของเทคโนโลยีชีวภาพดัง ก่ล่าวก็เหมือน ๆกับการเข้ามาของเทคโนโลยีอื่นๆที่เคยเข้ามาในอดีตนั่นเอง นั่นคือมาจากการ ผลักดันของประเทศอุตสาหกรรม

หากมองดูในรายละเอียด การเข้ามาของพันธูวิศกรรมคล้ายคลึงอย่างยิ่งกับการเข้ามา ของกระแสการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีที่เรียกว่า "การปฏิวัติเขียว" ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อสี่ทศวรรษ ที่ผ่านมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งอย่างยิ่งคากล่าวอ้างที่ว่า พันธูวิศกรรมจะสามารถนำพา มนุษยชาติให้หลุดพ้นจากความหิวโหยและยากจน ตัวละครที่เกี่ยวข้องกับการผลักดันกระแส การปฏิวัติเขียวก็แทบจะเป็นตัวละครเดียวกันกับผู้ที่เล่นบทผลักดันพันธูวิศกรรมนั่นคือมูลนิธิ และสถาบันวิจัยการเกษตรขนาดใหญ่ระหว่างประเทศ ความแตกต่างเล็กน้อย ๆคงเป็นเพียง ประเด็นบทบาทของบริษัทข้ามชาตินาใหญ่ซึ่งเมื่อสี่ทศวรรษที่แล้วบทบาทของบริษัทเหล่านี้ เคยอยู่ข้างหลัง แต่บัดนี้กลับแสดงบทบาทนำเคียงคู่กับสถาบันวิจัยการเกษตรระหว่างประเทศ

ความพยายามในการผลักดันข้าวจีเอ็มโอ โดยการผลักดันของมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ และ การสนับสนุนอย่างแข็งขันของบริษัทข้ามชาตินาใหญ่ เช่น เอสตราเซนเก้า และมอนซานโต้ ถูกตั้งคำถามว่าเหตุผลแท้จริงของการผลักดันพันธูวิศกรรมและพีชจีเอ็มโอเข้ามาในประเทศ โลกที่สามนั้นเป็นเหตุผลทางมนุษยธรรมจริงหรือ ? หรือที่แท้เป็นเพียงเปิดทางให้บริษัทข้าม ชาติและประเทศอุตสาหกรรมเข้ามายึดครองภาคเกษตรกรรมในประเทศโลกที่สามอย่าง เบ็ดเสร็จ หลังจากพวกเขาได้ใช้การปฏิวัติเขียวเป็นเครื่องมือในการเปิดตลาดค้าขายปุ๋ยเคมี และสารเคมีกำจัดศัตรูพืชการเกษตร ในประเทศโลกที่สาม

ประเด็นสำคัญอีกประเด็นหนึ่งเกี่ยวกับการเข้ามาของเทคโนโลยีใหม่ๆในประเทศโลกที่ สามก็คือการผลักดันดังกล่าวมิได้เป็นเพียงการผลักดันโดยลำพังจากต่างชาติ หากแต่เป็นไป โดยความร่วมมือกับสถาบันวิจัย ข้าราชการ และนักวิชาการจากภายในประเทศด้วย

ในกรณีประเทศไทย ผู้บริหารระดับสูงในกรมวิชาการเกษตร และศูนย์พันธูวิศกรรม และเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ นอกเหนือจากได้แสดงทัศนะว่าพวกเขาสนับสนุนการใช้พันธู วิศกรรมเพื่อพัฒนาภาคเกษตรกรรมแล้ว กรมวิชาการเกษตรและศูนย์พันธูวิศกรรมและ เทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติยังมีความร่วมมือกับบริษัทข้ามชาติและสถาบันวิจัยระหว่างประเทศ อย่างแนบแน่นเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวด้วย

ไม่ว่าจะเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยก็ตาม ขณะนี้สถาบันวิจัยของรัฐได้ร่วมมือกับสถาบันวิจัยระหว่างประเทศและบริษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ได้นำ เทคโนโลยีชีวภาพ พันธุวิศวกรรม และพืชพันธุ์จีเอ็มโอเข้าประเทศมาแล้ว

โดยเหตุที่เทคโนโลยีชีวภาพและพันธุวิศวกรรมจะสร้างการเปลี่ยนแปลงอย่างขนานใหญ่ให้กับเกษตรกรรมและภาคเกษตรกรรมทั้งหมด เกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นซึ่งเกี่ยวข้องกับ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพจึงต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ บทเรียนความล้มเหลวทั้งหมดเกี่ยวกับการปฏิบัติเกี่ยวข้องต้องถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือให้กับเกษตรกรและชุมชนได้เรียนรู้เพื่อเผชิญกระแสของเทคโนโลยีดังกล่าว

1. ใครคือคนตัดสินใจว่าประเทศนี้จะเอาหรือไม่เอาพันธุวิศวกรรมและพืชจีเอ็มโอ ?

มีคนไม่มากนักที่ตั้งคำถามว่าประเทศนี้จะเอาหรือไม่เอาพันธุวิศวกรรม ? และมีคนน้อยยิ่งกว่าที่ตั้งคำถามลึกไปกว่านั้นว่าควรจะมีกฎของเกษตรกรและภาคเกษตรกรรมโดยใช้เทคโนโลยีแบบใด ? เพราะดูเหมือนว่าคนในสังคมนี้ส่วนใหญ่ยอมรับให้รัฐและสถาบันวิจัยของรัฐเป็นผู้ทำหน้าที่เลือกและตัดสินใจ ที่แย่งชิงไปกว่านั้นก็คือกระบวนการตัดสินใจว่าประเทศไทยจะเอาหรือไม่เอาจีเอ็มโอ เป็นการตัดสินใจที่มาจากประชาคมนักวิทยาศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยและจีเอ็มโอนั่นเอง

ผู้ที่มีอำนาจในการอนุญาตให้นำพืชจีเอ็มโอเข้าประเทศได้หรือไม่คืออธิบดีกรมวิชาการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ นั่นหมายความว่าเรายกอำนาจในการตัดสินใจเรื่องสำคัญของชาติให้กับข้าราชการเพียงคนเดียว ทั้งๆที่การตัดสินใจนี้นั้นเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงภาคเกษตรกรรมและการผลิตอาหารซึ่งเกี่ยวข้องกับเกษตรกรและคนทั้งประเทศ โครงสร้างการตัดสินใจเช่นนี้อาจนำไปสู่การฉ้อราษฎร์บังหลวง และเป็นเหตุผลว่าทำไมบริษัทข้ามชาติขนาดใหญ่จึงให้ความสำคัญกับการสร้างความสัมพันธ์ส่วนตัวกับผู้บริหารหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรของไทย

การวิจัยข้าวจีเอ็มโอโดยกรมวิชาการเกษตร และการวิจัยฝ้าย และพืชล้มลุกจีเอ็มโอของศูนย์พันธุวิศวกรรมฯ ดำเนินการและตัดสินใจโดยผู้บริหารของหน่วยงาน แทนที่การตัดสินใจในเรื่องสำคัญเช่นนี้ควรจะมาจากผู้ที่เกี่ยวข้องจากหลายภาคส่วน ก่อนหน้าที่เราจะกระโจนไปสู่การตัดสินใจเลือกใช้เทคโนโลยีดังกล่าว บางทีเราอาจพบว่าพันธุกรรมนั้นไม่คุ้มค่า เสีย และก่อให้เกิดผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อมยิ่งกว่าเทคโนโลยีอื่น ในช่วงหลายปีที่ผ่านมามีบริษัทข้ามชาติการเกษตรได้ตั้งสถาบันเพื่อการฝึกอบรม ดูนาน และสนับสนุนการวิจัย ให้แก่นักวิจัยของไทยเป็นจำนวนมาก ดังนั้นเราจึงมักพบว่านักวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเข้าร่วมกิจกรรมอบรม ดูนาน หรือได้รับทุนสนับสนุนดังกล่าวจะโน้มเอียงในการตัดสินใจเรื่องที่เป็นประโยชน์ต่อบริษัทข้ามชาติ นี่ย่อมเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่เราไม่อาจปล่อยให้การตัดสินใจที่สำคัญไว้กับองค์กรเหล่านี้เพียงลำพังได้

มิใช่เฉพาะการตัดสินใจเฉพาะเรื่องการวิจัยเท่านั้น แต่การหนดยุทธศาสตร์ของประเทศทั้งหมดที่เกี่ยวกับพันธวิศกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพก็ควรกำหนดมาจากเกษตรกรและคนส่วนใหญ่ด้วย ที่ผ่านมากการตัดสินใจสุดท้ายของประเทศเกี่ยวกับเรื่องจีเอ็มโอถูกตัดสินใจโดย "คณะกรรมการนโยบายเศรษฐกิจระหว่างประเทศ (กนศ.)" โดยคณะกรรมการดังกล่าวได้แต่งตั้งคณะกรรมการนโยบายสินค้าเทคโนโลยีชีวภาพซึ่งมีปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นประธาน เป็นผู้กำหนดท่าทีของไทยต่อเรื่องจีเอ็มโอและเสนอแนะนโยบายแห่งชาติและยุทธศาสตร์เกี่ยวกับสินค้าจีเอ็มโอ นำแปลกที่คณะกรรมการที่ตัดสินใจเรื่องนี้มีตัวแทนจากข้าราชการกระทรวงต่าง ๆ กับภาคธุรกิจการส่งออกที่มีหอการค้า และสมาคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย เท่านั้นเป็นผู้ตัดสินใจ ในขณะที่เกษตรกร และผู้บริโภคถูกกีดกันออกไปจากกระบวนการกำหนดนโยบาย

สิทธิชุมชนและสิทธิเกษตรกรข้อแรกเกี่ยวกับพันธวิศกรรมคือ เกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นต้องมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางของประเทศในการวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยี

พันธวิศกรรมนั้นถูกวิจารณ์ว่าจะนำไปสู่การเพิ่มบทบาทมากยิ่งขึ้นของบรรษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ กระแสการถกเถียงเรื่องพันธวิศกรรมในประเทศอุตสาหกรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุโรปได้ทำให้มีการเสนอทางเลือกของการเกษตรกรรมอื่น ๆ ขึ้นไปพร้อม ๆ กันด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรรมแบบอินทรีย์ แต่หากการตัดสินใจเกี่ยวกับทิศทางการพัฒนาเทคโนโลยีประเทศมีแต่อุตสาหกรรมปุ๋ยเคมีและอุตสาหกรรมเกษตรขนาดใหญ่เข้าร่วม แนวทางเกษตรกรรมแบบอินทรีย์หรือเกษตรกรรมแบบยั่งยืนมีหรือจะได้รับการสนับสนุนให้เป็นทางเลือกของประเทศ ?

2. เกษตรกรและชุมชนต้องมีสิทธิในการกำหนดและมีส่วนร่วมในการวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีการเกษตร

นับตั้งแต่เริ่มต้นยุคปฏิวัติเขียวซึ่งเริ่มต้นพร้อม ๆ กับการเริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรกเป็นต้นมานั้น การวิจัยและพัฒนาด้านการเกษตรของไทยก็ขึ้นอยู่กับสถาบันวิจัยการเกษตรระหว่างประเทศมากยิ่งขึ้นทุกที กรณีการพัฒนาพันธุ์ข้าวให้ผลผลิตสูงของไทยดูจะเป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นความเป็นจริงดังกล่าวได้อย่างชัดเจน กล่าวคือการวิจัยข้าวพันธุ์ที่ให้ผลผลิตสูงของไทยล้วนแล้วแต่ผสมข้าม (cross breeding) กับพันธุ์ข้าวของสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติแทบทั้งสิ้น การวิจัยเทคโนโลยีการเกษตรของไทยจึงไม่เป็นอิสระและยืนอยู่บนขาของตัวเองอย่างแท้จริง

การผูกติดกับสถาบันวิจัยการเกษตรระหว่างประเทศดังกล่าว ทำให้สถาบันวิจัยการเกษตรของเราไม่อาจปรับตัวสนองตอบต่อความต้องการของเกษตรกรและชุมชนได้ ดังกรณีเมื่อแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ได้กำหนดเป้าหมายการเพิ่มพื้นที่เกษตรกรรมยั่งยืนให้ได้อย่างน้อย 20 เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่ประเทศ แต่สถาบันวิจัยการเกษตรที่เราไม่มี

อาจสนองตอบต่อเป้าหมายการพัฒนาประเทศดังกล่าวได้ สถาบันวิจัยการเกษตรของไทยยังคงให้ความสำคัญกับการวิจัยการเกษตรที่ต้องพึ่งพาปุ๋ยและการใช้สารเคมีอยู่เช่นเดิม

การที่เกษตรกรและชุมชนถูกตัดขาดออกจากกระบวนการวิจัยและพัฒนา เป็นต้นเหตุสำคัญที่ทำให้บรรษัทข้ามชาติเข้ามามีบทบาทครอบงำภาคเกษตรกรรมของไทย การสร้างความมั่นคงของภาคเกษตรกรรมจึงจะเลียบบทบาทในการวิจัยการเกษตรของเกษตรกรไปมิได้

ในช่วงหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมาได้มีการเสนอแนวความคิด "การวิจัยพัฒนาที่เกษตรกรมีส่วนร่วม (Participatory Technology Development)" เพื่อปฏิรูประบบการวิจัยของสถาบันวิจัยการเกษตรระหว่างประเทศ(IARCs : International Agricultural Research Centers) และสถาบันวิจัยการเกษตรในประเทศ (NARS : National Agricultural Research System)แต่ในทางปฏิบัติไม่มีอะไรที่ชี้ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของสถาบันวิจัยดังกล่าว ทั้งนี้เนื่องจากโครงสร้างของสถาบันวิจัยดังกล่าวอยู่ภายใต้การชี้นำของธนาคารโลกและระบบที่ธนาคารโลกวางไว้

แนวความคิดใหม่ในการวิจัยและพัฒนาการเกษตรที่ได้รับการยอมรับมากขึ้นทุกทีคือการวิจัยและพัฒนาภายใต้การควบคุมของเกษตรกร(Farmer Controled Research) หรือการวิจัยที่เกษตรกรเป็นนักวิจัยเอง (Farmer as Researcher) นี่คือนโยบายการวิจัยซึ่งสร้างหลักประกันที่เกษตรกรจะเป็นผู้ที่กำหนดประเด็นการวิจัย เป็นผู้วิจัย และได้รับผลจากการวิจัยโดยตรงโดยไม่ต้องผ่านกระบวนการส่งเสริมและเผยแพร่เหมือนดังในระบบวิจัยแบบเดิม แนวความคิดและกระบวนการวิจัยเช่นนี้กำลังได้รับการตอบรับอย่างจากเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นต่างๆทั่วโลกเพื่อฟื้นคืนวิถีเกษตรกรรมที่ยืนยมนานาชาติของตนเองและชุมชนให้ได้อีกครั้งหนึ่ง ขณะนี้ขบวนการของชาวนาและนักวิทยาศาสตร์ MASIPAG ที่ฟิลิปปินส์ และเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกในประเทศไทย ได้ประกาศจะใช้แนวทางและหลักการนี้ในการสร้างความเข้มแข็งให้กับเกษตรกร

3. เกษตรกรและชุมชนต้องเรียกร้องสิทธิในการปกป้องพันธุกรรมพื้นเมือง

ทันทีที่มีการปลดปล่อยพืชแปลงพันธุกรรมเข้ามาภายในประเทศ สิ่งที่เกิดขึ้นและยากยิ่งที่จะควบคุมได้คือการปนเปื้อนทางพันธุกรรม (gene contamination) หรือมลภาวะทางพันธุกรรม (genetic pollution) นั่นคือการที่พันธุกรรมจากพืชแปลงพันธุกรรมจะกระจายไปผสมกับพันธุ์พืชดั้งเดิมโดยผ่านกระบวนการผสมข้ามตามธรรมชาติ(cross breeding) และการถ่ายทอดยีนตามแนวระนาบ (horizon gene transfer) ดังตัวอย่างการที่ยีนซึ่งเป็นตัวกำหนดให้เกษตรกรต้องฉีดสารเคมีปราบศัตรูพืชไกลโฟเสทเท่านั้นจากข้าวโพดราดอีพเรตต์จะแพร่กระจายไปได้อย่างรวดเร็วไปยังข้าวโพดพันธุ์พื้นเมือง ซึ่งทำให้เกษตรกรที่ปลูกข้าวโพดต้องใช้สารเคมียี่ห้อราดอีพของบรรษัทมอนซานโต้เท่านั้นในการควบคุมวัชพืช

ตัวอย่างที่ปรากฏขึ้นแล้วจริงๆในต่างประเทศก็คือ เกสรจากพืชแปลงพันธุกรรมจากแปลงข้างเคียงปลิวมาผสมกับพืชที่ปลูกโดยวิธีเกษตรกรรมอินทรีย์(organic farming) และผสมกับพืชที่ปลูกโดยวิธีปกติ (conventional farming) ทำให้เกษตรกรไม่สามารถขายผลผลิตการ

เกษตรกรในตลาดที่ตนเองเคยขายได้ จนนำมาสู่การฟ้องร้องหลายกรณีทั้งในประเทศสหรัฐอเมริกา และแคนาดา

ในกรณีประเทศไทย ปัญหาผลดังกล่าวยิ่งรุนแรงมากยิ่งขึ้นกว่าผลซึ่งเกิดขึ้นในประเทศอุตสาหกรรมเสียอีก เนื่องจากประเทศไทยเป็นประเทศที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง และเป็นศูนย์กลางความหลากหลายทางชีวภาพของพืชหลายชนิด เช่นข้าว และกล้วย เป็นต้น การปลูกพืชแปลงพันธุกรรมจะทำลายฐานพันธุกรรมดังกล่าว นี้อยู่เป็นการละเมิดสิทธิของเกษตรกรและชุมชน และทำลายความมั่นคงทางพันธุกรรมและอาหารของประเทศโดยรวมในที่สุด

การที่สถาบันวิจัยของรัฐร่วมมือกับบริษัทข้ามชาติเอาพืชแปลงพันธุกรรมมาปลูกในพื้นที่ที่เกษตรกรปลูกพืชพันธุ์ทั่วไปหรือพันธุ์พืชดั้งเดิม (conventional & traditional seed) โดยอ้างว่าเป็นการทดสอบหรือการวิจัยก็ตีความถือเป็นการรุกรานและคุกคามเกษตรกร

ในช่วง 4-5 ปีที่ผ่านมา ได้มีการณเกษตรกรและนักสิ่งแวดล้อมในหลายประเทศทั่วโลก ทั้งในยุโรป อเมริกา และเอเชีย เข้าไปทำลายแปลงปลูกพืชแปลงพันธุกรรม ในหลายกรณี เช่น ในอังกฤษ ศาลได้พิพากษาให้ผู้ไปทำลายแปลงปลูกพืชพันธุ์กรรมเพื่อการทดลองให้ไม่มีความผิด

สำหรับกรณีประเทศไทย เกษตรกรได้เรียกร้องให้กรมวิชาการเกษตรทำลายเมล็ดข้าวจีเอ็มโอต้านทานโรคขอบใบแห้ง 123 เมล็ดซึ่งได้จากการตัดแต่งพันธุกรรมจากห้องปฏิบัติการในอเมริกาทิ้งเสีย พวกเขาประกาศว่าจะบุกเข้าไปทำลายเมล็ดพันธุ์ดังกล่าวโดยตนเองหากเจ้าหน้าที่รัฐละเลยไม่ฟังความเห็นของเกษตรกร รัฐบาลไทยและระบบนิติศาสตร์ไทยจะปรับตัวและรองรับการเรียกร้องสิทธิของเกษตรกรและชุมชนเช่นไร ศาลจะตัดสินให้เกษตรกรที่บุกเข้าเอาเมล็ดพันธุ์ข้าวตกแต่งพันธุกรรมมาเผาทำลายด้วยข้อหาทำลายทรัพย์สินของราชการ ? หรือตัดสินให้เกษตรกรไม่มีความผิดเพราะถือว่าเป็นสิทธิในการปกป้องตนเองและชุมชน ? มีระบบอะไรที่สังคมนี้ต้องสร้างขึ้นเพื่อรองรับความขัดแย้งและการเรียกร้องสิทธิของเกษตรกรและชุมชน ?

4. สิทธิในภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับพันธุกรรมพื้นเมือง

ระบบกฎหมายเกี่ยวกับทรัพย์สินทางปัญญาของเราถูกรอบงำจากระบบกฎหมายของประเทศอุตสาหกรรมที่ผลักดันผ่านข้อตกลงทรัพย์สินทางปัญญาที่เกี่ยวกับการค้า (TRIPs : Trade Related to aspect of Intellectual Property) กรมทรัพย์สินทางปัญญาของไทยก็ตั้งขึ้นโดยเหตุผลเพื่อรองรับการปกป้องทรัพย์สินทางปัญญาตามระบบความคิดและระบบกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาของประเทศอุตสาหกรรม ย้อนอดีตไป 10-20 ปีที่ผ่านมาเราจึงมองเห็นแต่กระแสการผลักดันของประเทศอุตสาหกรรมและบริษัทข้ามชาติที่บีบบังคับให้ประเทศไทยแก้ไขและยกร่างกฎหมายตามแบบแผนที่ตอบสนองประโยชน์ของพวกเขา ตัวอย่างเช่นการผลักดันให้ประเทศไทยต้องแก้ไขกฎหมายเพื่อให้รองรับสิทธิบัตรผลิตภัณฑ์ยา เป็นต้น

การลงทุนด้านเทคโนโลยีชีวภาพของประเทศอุตสาหกรรมสำคัญ(สหรัฐอเมริกา ยุโรป และญี่ปุ่น)ซึ่งสูงถึง 3,700 ล้านดอลลาร์ต่อปี ทำให้ประเทศอุตสาหกรรมผลักดันระบบกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาที่คุ้มครองผลประโยชน์ทางการค้าของตนในประเทศต่าง ๆ เช่น การผลักดันให้ประเทศกำลังพัฒนาออกกฎหมายเพื่อคุ้มครองพันธุ์พืชใหม่ภายในปี 2543 การผลักดันให้ออกกฎหมายสิทธิบัตรที่ครอบคลุมสิ่งมีชีวิต (patenting on life forms) เป็นต้น ประเทศโลกที่สามบางประเทศ (เช่น อินโดนีเซีย เป็นต้น) จำต้องยอมรับระบบกฎหมายดังกล่าว ทั้งที่ระบบกฎหมายนั้นละเมิดสิทธิประโยชน์ของเกษตรกรและชุมชน ละเมิดสิทธิมนุษยชน ขัดต่อหลักจริยธรรม และแปลกแยกต่อระบบวิถีชีวิตและความเชื่อของประชาชนส่วนใหญ่ในประเทศของตน

ในขณะที่เจ้าข้าราชการระดับสูงในกระทรวงเกษตรของไทยยอมรับว่าพันธุ์พืชพันธุ์ดีส่วนใหญ่ของเรามาจากการปรับปรุงและพัฒนาพันธุ์โดยเกษตรกร แต่แม่แบบในการร่างกฎหมายเพื่อคุ้มครองพันธุ์พืชกลับคัดลอกมาจากระบบการคุ้มครองพันธุ์พืชของประเทศอุตสาหกรรม นี่เองที่ทำให้เกิดกระแสคัดค้านขึ้นอย่างกว้างขวาง จนในที่สุดรัฐบาลต้องประนีประนอมยอมรับหลักการคุ้มครองพันธุ์พืชพื้นเมืองและรับรองสิทธิของเกษตรกรควบคู่ไปกับการรับรองสิทธิของนักปรับปรุงพันธุ์ในพระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช 2542

ท่ามกลางการแข่งขันด้านพันธุวิศวกรรมของบรรดาบริษัทข้ามชาตินั้นสังคมไทยจะถูกกดดันให้แก้ไขกฎหมายหรือออกมาตรการต่าง ๆ เพื่อให้สิ่งมีชีวิต(life form) พันธุ์พืชและสัตว์ (plant & animal variety) เนื้อเยื่อ(tissue) และหน่วยพันธุกรรม(gene) ให้กลายเป็นทรัพย์สิน และกลายเป็นสิ่งที่สามารถจดสิทธิบัตรและครอบครองได้ โดยปัจจุบันการจดสิทธิบัตรในพันธุ์พืชและสัตว์ และการจดสิทธิบัตรในยีนนั้นเป็นที่ยอมรับแล้วในกฎหมายของประเทศอุตสาหกรรม

การประกาศความสำเร็จในการศึกษาชุดพันธุกรรมในข้าว(rice genome) และมนุษย์(human genome) คือเหตุการณ์หนึ่งซึ่งบ่งชี้ว่าบรรดาบริษัทขนาดใหญ่และประเทศอุตสาหกรรมจะนำผลการศึกษาที่สามารถนำไปใช้ได้ทางอุตสาหกรรมเพื่อนำไปจดสิทธิบัตร นักวิจัยจากประเทศกำลังพัฒนาซึ่งเข้าร่วมในกระบวนการศึกษาดังกล่าวจะอธิบายกับประชาชนในประเทศของตนอย่างไรดี ถ้าการเข้าไปมีส่วนร่วมในการวิจัยนั้นในที่สุดนำมาสู่การทำร้ายประชาชนในประเทศของตน ? จะทำอย่างไรถ้ายีนซึ่งควบคุมความหอมของข้าวหอมมะลิถูกจดสิทธิบัตรไป เช่นเดียวกับที่นักวิทยาศาสตร์และมหาวิทยาลัยแห่งแคลิฟอร์เนียจดสิทธิบัตรยีน Xa21 ยีนจากข้าวป่าแอฟริกาจากประเทศมาลีซึ่งสามารถต้านทานโรคขอบใบแห้ง

ในฐานะหนึ่งในประเทศที่มีความอุดมสมบูรณ์ของความหลากหลายทางชีวภาพและความหลากหลายทางวัฒนธรรม เราสามารถออกกฎหมายเพื่อปกป้องคุ้มครองสิทธิของเกษตรกรและชุมชนได้ ดังที่เราได้ออกกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชให้คุ้มครองสิทธิของเกษตรกร

และชุมชนซึ่งดูแลพันธุ์พืชพื้นเมือง เราสามารถสร้างความร่วมมือกับประชาชนในประเทศต่าง ๆ เพื่อปกป้องสิทธิขั้นพื้นฐานที่ปฏิเสธการเข้ามาครอบครองชีวิตโดยใช้กฎหมายสิทธิบัตรสิ่งมีชีวิต เราสามารถถอดออกกฎหมายที่คุ้มครองความหลากหลายทางชีวภาพและควบคุมการเข้ามาของพืช แปลงพันธุกรรมได้โดยยืนอยู่บนผลประโยชน์ของประเทศและความร่วมมือกับประเทศอื่น ๆ ผ่าน ข้อตกลงต่าง ๆ ที่ไม่ใช่ข้อตกลงทางการค้าแต่เพียงอย่างเดียว

เราคงต้องยอมรับว่าการเข้ามาของพันธุวิศวกรรมนั้นมาจากแรงผลักดันจากภายนอก แต่สร้างผลกระทบต่อกันทุกกลุ่มในประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นซึ่งมี วิถีชีวิตที่ต้องผูกพันเกี่ยวข้องกับทรัพยากรชีวภาพ เกษตรกรและชุมชนต่าง ๆ ต้องได้รับสิทธิที่ จะปกป้องผลประโยชน์และการดำรงอยู่ของพวกเขา พร้อม ๆ กับการเข้ามามีส่วนร่วมในการหนด นโยบายของประเทศโดยไม่ปล่อยให้ นักวิจัยด้านพันธุวิศวกรรมและบริษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ เข้ามามีบทบาทในการกำหนดอนาคตของชาติเหมือนดังที่เป็นอยู่

เราต้องทำให้โครงสร้างและกลไกต่างๆของสังคมได้รับข้อมูลและความรู้เพื่อให้สามารถ รองรับการเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ ด้านพันธุวิศวกรรมที่กำลังเกิดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อ บรรดานักการเมืองและระบบพรรคการเมืองซึ่งนอกจากห่างไกลจากข้อมูลและความรู้แล้ว ยังไม่ ค่อยเรียนรู้อีกด้วย

สิทธิชุมชนในทรัพยากรชีวภาพกับกฎหมายไทย

วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ

ในระหว่างที่มีการพิจารณากฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชและกฎหมายคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ที่ปรึกษาของกรมการแพทย์เพื่อพิจารณาร่างกฎหมายทั้งสองฉบับ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นนักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนที่มีบทบาทในการร่างกฎหมายทั้งสองฉบับ ต้องตอบคำถามซ้ำแล้วซ้ำเล่าจาก ข้าราชการในกระทรวงเกษตรและพาณิชย์ และนักกฎหมายจากสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกาบางท่าน คำถามเหล่านั้นสะท้อนถึงความขัดแย้งของความต้องการของชุมชนท้องถิ่นที่เรียกร้องให้กฎหมายรับรองสิทธิของตนฝ่ายหนึ่ง กับระบบความคิดของกระทรวงเกษตรและพาณิชย์เกี่ยวกับสิทธิในทรัพยากรและสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญา และกับระบบความคิดที่ครอบงำนิติศาสตร์ไทย

1. ฐานคติ

ระบบความคิดที่เหนียวรั้งมิให้ชุมชนมีสิทธิในการจัดการทรัพยากรชีวภาพและมีสิทธิเหนือความรู้ที่เป็นมรดกทางภูมิปัญญาของตน มีฐานคติมาจากความคิด 4 ประการสำคัญคือ

- 1) ทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นทรัพย์สินสาธารณะ
- 2) หน่วยงานของรัฐเป็นผู้ควบคุมและบริหารจัดการในการเข้าไปใช้ประโยชน์ในทรัพยากรชีวภาพ(และภูมิปัญญาท้องถิ่น)
- 3) ชุมชนท้องถิ่นไม่มีฐานะอยู่ในระบบกฎหมายของรัฐ กฎหมายรับรองสิทธิแก่ปัจเจกบุคคลแต่ไม่ใช่ชุมชน
- 4) ผู้ที่นำทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้เพื่อประโยชน์ในทางอุตสาหกรรม/พาณิชย์กรรมจะได้รับการรับรองสิทธิ

2. สังคมไทยภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลง

สังคมไทยปัจจุบันได้ถูกผนวกเข้ากับกระแสการค้าโลกมากยิ่งขึ้นกว่ายุคใด ๆ ที่ผ่านมา การขยายตัวของการค้า/การลงทุนที่เชื่อมโยงกับทุนข้ามชาติ ตลอดจนการยอมรับกติกาการค้าของโลกทำให้การบริหารของรัฐและระบบกฎหมายภายในของไทยต้องขึ้นต่อกติกาการค้า/การลงทุนระหว่างประเทศมากยิ่งขึ้นทุกที่เช่นเดียวกัน

ระบบกฎหมายของไทยที่เป็นอยู่จึงสะท้อนความเปลี่ยนแปลงของสังคมที่ทรัพยากรธรรมชาติได้ถูกดึงดูดเข้าสู่การรวมศูนย์การบริหารของรัฐในด้านหนึ่ง และในอีกด้านหนึ่งกลุ่มบริษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ได้เข้ามาแย่งชิงการใช้ทรัพยากรธรรมชาติโดยผ่านกลไกต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากข้อตกลงที่เกี่ยวกับการค้า

ขณะนี้สังคมไทยกำลังเผชิญหน้ากับกระแสการแย่งชิงทรัพยากรชีวภาพ และการใช้เทคโนโลยีชีวภาพเพื่อควบคุมทรัพยากรและตลาดที่เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว 3 ประเด็นสำคัญคือ

- 1) การที่บริษัทข้ามชาติและประเทศอุตสาหกรรมเข้ามามีทรัพยากรชีวภาพจากประเทศไทยในรูปแบบต่างๆ โดยปราศจากความชอบธรรม
- 2) การใช้มาตรการและข้อตกลงระหว่างประเทศต่างๆ เช่น ข้อตกลงทรัพย์สินทางปัญญาที่เกี่ยวกับการค้า (TRIPs) เพื่อให้ประเทศไทยต้องออกกฎหมายที่รับรองสิทธิประโยชน์เกี่ยวกับทรัพย์สินทางปัญญาของบริษัทข้ามชาติ
- 3) การผลักดันสิ่งมีชีวิตและอาหารแปรรูปพันธุกรรม (GMOs & GMFs) เพื่อเข้ามาครอบครองระบบเกษตรกรรมและการผลิตอาหาร

3. การผลักดันกฎหมายเพื่อรับรองสิทธิชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ขณะนี้มีการผลักดันและพัฒนากฎหมาย 3-4 ฉบับที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น การผลักดันกฎหมายดังกล่าวมีรากฐานมาจาก การต่อสู้สิทธิของชุมชนเพื่อจัดการป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนซึ่งเริ่มต้นเมื่อประมาณกว่าสิบปีที่ผ่านมา และจาก การต่อต้านการเข้ามาครอบงำและแย่งชิงทรัพยากรชีวภาพซึ่งเป็นผลมาจากข้อตกลงระหว่างประเทศและบริษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ(CBD) และข้อตกลงทรัพย์สินทางปัญญาที่เกี่ยวกับการค้า (TRIPs)

กฎหมายภายใน 3 ฉบับดังกล่าว ได้สะท้อนให้เห็นถึงการประนีประนอมระหว่างการให้การรับรองสิทธิของปัจเจกชน ชุมชนท้องถิ่น รัฐ และบริษัทข้ามชาติในระดับต่างๆ โดยเป็นกฎหมายใหม่ที่เพิ่งผ่านการพิจารณาของรัฐสภาแล้วเมื่อเร็ว ๆ นี้ 2 ฉบับ คือพ.ร.บ.คุ้มครองพันธุ์พืช พ.ร.บ.คุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ส่วนร่างพ.ร.บ.อีก 1 ฉบับคือร่างพ.ร.บ.ป่าชุมชนยังอยู่ระหว่างการดำเนินการ

1) พ.ร.บ.คุ้มครองพันธุ์พืช 2542 ให้การคุ้มครองทั้ง สิทธิของชุมชนและปัจเจกเกษตรกรที่อนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์พืชท้องถิ่น แต่ก็ให้การรับรองสิทธิของบริษัทที่ปรับปรุงพันธุ์พืชใหม่ไปพร้อม ๆ กันด้วย ขณะนี้กฎหมายนี้กฎหมายฉบับแรกของโลกที่สร้างขึ้นตามหลัก Sui Generis โดยไม่ได้เป็นไปตามแบบแผนกฎหมายของ UPOV (Union for the Protection New Variety of Plants)

เป็นกฎหมายฉบับแรกๆ ที่ให้สิทธิของชุมชนให้ได้รับประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรชีวภาพ แต่การทำนิติกรรมต้องดำเนินการผ่านองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น

กฎหมายให้ตัวแทนเกษตรกร 6 คน และตัวแทนองค์กรพัฒนาเอกชน 2 คน เข้าไปเป็นกรรมการคุ้มครองพันธุ์พืชเพื่อบริหารกฎหมาย จากจำนวนกรรมการทั้งสิ้น 23 คน

2) พ.ร.บ.คุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย คุ้มครองสิทธิของหมอยาพื้นบ้านที่มีภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านให้ได้รับประโยชน์และได้รับการส่งเสริม อย่างไรก็ตามกฎหมายไม่ได้ให้การคุ้มครองสิทธิของชุมชนดั้งเดิม และบุคคลที่ไม่มีสัญชาติไทย

3) ร่างพ.ร.บ.ป่าชุมชน เป็นร่างกฎหมายที่พัฒนาขึ้นมาจากความต้องการของชุมชนท้องถิ่นอย่างแท้จริง อย่างไรก็ตามร่างกฎหมายนี้ได้รับการต่อต้านจากกรมป่าไม้อย่างรุนแรง จนบัดนี้กฎหมายดังกล่าวยังไม่แล้วเสร็จ ทั้ง ๆ ที่มีการผลักดันดำเนินการมานานเกือบสิบปีแล้วก็ตาม

4. การพัฒนาหลักการทางกฎหมายเพื่อรับรองสิทธิชุมชนในทรัพยากรชีวภาพ

เทคโนโลยีชีวภาพ และบริษัทข้ามชาติซึ่งครอบครองเทคโนโลยีดังกล่าวมีอิทธิพลมหาศาล การเปิดประเทศเพื่อรองรับเทคโนโลยีและการลงทุนการค้าที่เกี่ยวกับประเด็นดังกล่าวทำให้เกิดการกระบวนการณ์เปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรวดเร็วและรุนแรง ตัวอย่างเช่นการเปิดโอกาสให้บริษัทข้ามชาตินำเข้าพืชแปลงพันธุกรรมเข้ามาปลูกภายในประเทศ จะทำให้ฐานพันธุกรรมของภาคเกษตรกรรมและการผลิตอาหารทั้งหมดของไทยจะต้องพึ่งพาบริษัทข้ามชาติไม่กี่บริษัทภายในระยะเวลาไม่ถึง 5 ปี เมื่อเปรียบเทียบกับเทคโนโลยีการปรับปรุงพันธุ์แบบปฏิบัติซึ่งใช้เวลากว่า 3 ทศวรรษถึงจะสามารถมีอิทธิพลเหนือระบบเกษตรกรรมของไทย

สังคมไทยปัจจุบันยังอ่อนแอในทางหลักคิด/ความรู้/และกฎหมายที่จะต่อสู้และรองรับกระบวนการณ์เปลี่ยนแปลงดังกล่าว กรณีการระบาคของฝ่ายแปลงพันธุกรรมของบริษัทมอนซานโต้เข้ามาในประเทศ ในขณะที่ยังไม่ผ่านการทดสอบความปลอดภัยและการพิจารณาผลกระทบต่อเศรษฐกิจและสังคมคือเรื่องซึ่งขัดความอ่อนแอดังกล่าว

แม้มียากลำบากเช่นไรที่คนทั้งสังคมไทยจะได้เรียนรู้ว่า การปล่อยให้เกสรจากข้าวโพดราวดีอัฟเรตตี้ของบริษัทมอนซานโต้ปลิวเข้ามาผสมข้าวกับข้าวโพดเทียนของท้องถิ่นนั้นมีอันตรายและกระทบต่อสิทธิของเกษตรกรและชุมชนในสังคมไทยขนาดไหน แต่มีความจำเป็นที่ต้องทำความเข้าใจกับสังคมทั้งหมดถึงปัญหาดังกล่าว

มีความจำเป็นที่จะต้องพัฒนาหลักการและความรู้ว่าด้วยสิทธิชุมชนและสิทธิเกษตรกรในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ครอบคลุมมากขึ้นเพื่อรองรับกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมข้างต้น

หลักการทางกฎหมายที่ล้อมรอบสิทธิของชุมชนข้างต้นครอบคลุมเกี่ยวกับประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

- สิทธิในการเข้าถึง
- สิทธิในการใช้ประโยชน์
- สิทธิในการปฏิเสธการเข้ามาใช้ประโยชน์และการเข้ามาเผยแพร่สิ่งมีชีวิตแปลกปลอม

จากภายนอก

- สิทธิในการฟื้นฟูและพัฒนา

- สิทธิในการสืบทอด/เผยแพร่
- สิทธิในการได้รับการแบ่งปันประโยชน์
- สิทธิในการได้รับการชดเชยความเสียหาย
- สิทธิในการฟ้องร้อง เป็นต้น

5. พลังในการเปลี่ยนแปลง

แม้การเปลี่ยนแปลงฐานคติที่รองรับระบบกฎหมายและการบริหารราชการของระบบราชการจะเป็นภารกิจที่หนักหนาสาหัสปานใด แต่สังคมไทยยังมีรากฐานความเข้มแข็งอยู่หลายประการที่เป็นฐานคติ และรากฐานแห่งการพัฒนาในเรื่องดังกล่าวอยู่บ้าง ฐานดังกล่าวมาจากพื้นฐานความเป็นจริงที่ประเทศนี้เป็นประเทศที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ และยังมีการดำรงอยู่ของมรดกภูมิปัญญาจากท้องถิ่นที่เป็นความเข้าใจ/หลักปฏิบัติต่อธรรมชาติ และความรู้อันเป็นเครื่องมือในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและเกษตรกรรมอย่างยั่งยืน เป็นต้น

ปัญหาและความล้มเหลวทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น ยิ่งชี้ให้เห็นรากฐานความมั่นคงของชุมชนท้องถิ่นและภาคเกษตรกรรมที่ขบวนการเรียกร้องเรื่องสิทธิของชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทยได้แสดงให้เห็นมาตลอดระยะเวลา 14-15 ปีที่ผ่านมา